БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

Генрік
СЕНКЕВИЧ

QUO VADIS

Генрик Сенкевич
Quo vadis

Текст предоставлен правообладателем
http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=5727767
Quo vadis: Фоліо; Харків; 2004
ISBN 978-966-03-4295-8

Аннотация

Генрік Сенкевич (1846—1916) – визначний польський письменник, лауреат Нобелівської премії 1905 року. Найбільшу популярність серед творів Сенкевича здобув роман «Quo vadis» (1896), в якому змальована широка картина Риму часів панування Нерона (I ст. н. е.). Це розповідь про перші роки становлення християнства, про діяння апостолів Петра і Павла, а також романтична історія кохання римського аристократа і переслідуваної властями християнки. «Quo vadis» Генріка Сенкевича по праву вважається світовою класикою історичного роману, він був неодноразово екранізований і перекладений більш ніж 50 мовами.

Содержание

«Quo vadis» – найпопулярніший твір Генріка Сенкевича	9
Quo vadis	30
Розділ I	31
Розділ II	55
Розділ III	87
Розділ IV	92
Розділ V	103
Розділ VI	109
Розділ VII	117
Розділ VIII	160
Розділ IX	170
Розділ X	181
Розділ XI	189
Розділ XII	208
Розділ XIII	220
Розділ XIV	235
Розділ XV	253
Розділ XVI	261
Розділ XVII	271
Розділ XVIII	285
Розділ XIX	292
Розділ XX	307

Розділ XXI 325
Розділ XXII 338
Розділ XXIII 351
Розділ XXIV 363
Розділ XXV 377
Розділ XXVI 388
Розділ XXVII 404
Розділ XXVIII 418
Розділ XXIX 432
Розділ XXX 450
Розділ XXXI 460
Розділ XXXII 470
Розділ XXXIII 487
Розділ XXXIV 495
Розділ XXXV 501
Розділ XXXVI 514
Розділ XXXVII 530
Розділ XXXVIII 535
Розділ XXXIX 539
Розділ XL 551
Розділ XLI 563
Розділ XLII 574
Розділ XLIII 587
Розділ XLIV 604
Розділ XLV 611
Розділ XLVI 626

Розділ XLVII 631
Розділ XLVIII 642
Розділ XLIX 652
Розділ L 668
Розділ LI 678
Розділ LII 701
Розділ LIII 708
Розділ LIV 722
Розділ LV 732
Розділ LVI 738
Розділ LVII 773
Розділ LVIII 796
Розділ LIX 807
Розділ LX 813
Розділ LXI 824
Розділ LXII 829
Розділ LXIII 844
Розділ LXIV 851
Розділ LXV 857
Розділ LXVI 864
Розділ LXVII 879
Розділ LXVIII 883
Розділ LXIX 888
Розділ LXX 897
Розділ LXXI 901
Розділ LXXII 909

Розділ LXXIII 912
Розділ LXXIV 922
Епілог 933
2 943

Генрік Сенкевич
Quo vadis

Henryk Sienkiewicz

«Quo vadis» – найпопулярніший твір Генріка Сенкевича

Уже понад століття Генрік Сенкевич залишається одним з найпопулярніших (якщо не найпопулярнішим) польських письменників як у Польщі, так і в усьому світі. Про це свідчить, зокрема, соціологічне опитування «Політики», згідно з яким своєю популярністю романіст перевищує не тільки польських майстрів слова (Стефан Жеромський, Владислав Реймонт, Вітольд Ґомбрович, Станіслав Лем, Чеслав Мілош, Віслава Шимборська), але й таких зарубіжних творців, як Михайло Булгаков, Альбер Камю, Ярослав Гашек, Ернест Гемінґвей, Ґабріель Ґарсія Маркес і Томас Манн[1]. І вже напевно можна твердити, що жоден із польських письменників не мав стількох видань і перевидань своїх творів, перекладів, театральних і фільмових адаптацій, як Сенкевич. Він був також першим серед польських літераторів лауреатом Нобелівської премії (1905) – і одним з перших у світі (конкурс започаткували в 1901 році). І все-таки, незважаючи на те, що Сенкевичем написано вже «тонни» книг, а його ім'я можна знайти в будь-якій енциклопедії, його творчість

[1] Ankieta «Polityki». Sienkiewicz göra7/ Gazeta Wyborcza. – 17.11.1999.

досі викликає чимало суперечок, читацький світ досі поділяється на фанатичних прихильників і нещадних критиків його творчості, кожна нова епоха вважає своїм обов'язком переосмислити його спадок. Більше того, навіть історія з отриманням Нобелівської премії не виглядає сьогодні аж такою прозорою, як можна було б судити з підручників та довідкових видань.

Майже тотально побутує думка, що Генрік Сенкевич отримав Нобелівську премію за роман «Quo vadis» («Камо грядеши»). Цей стереотип підтверджують останні (тритомна та шеститомна) енциклопедії польського наукового видавництва PWN; і лише в «Лексиконі Нобелівської премії» (2001) внесено відповідні поправки: згідно з обґрунтуванням вердикту Шведської Академії, Сенкевичу присуджено премію «за його видатні заслуги як епічного письменника», тобто за весь творчий доробок. А навколо преміювання польського письменника ходило й ходить іще чимало міфів, які поступово вдається спростовувати (наприклад, загальне переконання, що Сенкевич на врученні нагороди читав свою доповідь латинською мовою).

Причини таких довільних інтерпретацій Нобелівської справи Сенкевича останнім часом намагаються з'ясувати ряд польських дослідників (Тадеуш Буйніцький, Тадеуш Орацький, Анджей Тадус, Анна Сужинсь-

ка-Блашак, Барбара Соколовська-Гурнович). Польська Академія наук висувала Сенкевича на премію Нобеля ще в 1901 році, зокрема цією справою цілковито займався професор Станіслав Тарновський, головна ідейна фігура тодішніх польських консерваторів і клерикалів, який відразу після виходу в світ «Quo vadis» визнав твір найвидатнішим у доробку Сенкевича. Лист графа Станіслава Тарновського до голови Нобелівського комітету засвідчує, що саме «Quo vadis» висувався на цю престижну нагороду: «Будучи головою Академії наук і водночас професором польської літератури в Ягеллонському університеті, а тим самим уповноважений 1-м параграфом «Спеціального положення» до висловлення своєї думки у цій справі, я дозволяю собі звернути увагу Комітету і Вашу, пане Голово, на твір, який, як мені здається, задовольняє всі умови, що їх вимагає засновник до четвертої частини конкурсу, – літературний твір, найвидатніший за своїм характером, у значенні ідеалізму. Цим твором є «Quo vadis», тим більше що його можна дуже легко видати цілком дослівно для користування молоді, як це вже зроблено польською та італійською мовами, а видання французькою вже готується до друку» (від 25 січня 1901 року).[2]

---

[2] Цитата за публікацією документів у книзі: 100-lecie przyznania Henrykowi Sienkiewiczowi literackiej Nagrody Nobla. – Poznan, 2005.

Виглядає на те, що надзвичайна популярність роману «Quo vadis» могла завадити в оцінці твору Нобелівським комітетом. Вже до 1901 року роман було перекладено більш як на 30 мов світу, а продаж лише у Великій Британії та Сполучених Штатах сягнув на той час 2 мільйонів примірників. «Однак не треба переоцінювати роль такого успіху, – зазначав секретар Шведської Академії наук, – погані книжки також легко розходяться, тим самим доводячи, що є привабливими». Комітет опинився у досить двозначній ситуації: він мав оцінювати твір, який не вписувався в рамки стандартної оцінки – чи цей роман настільки добрий, що популярність його перейшла будь-які межі, чи він просто задовольняє невибагливі смаки пересічного читача? Як би там не було, рішенням Комітету від 9 листопада 1905 року стало присудження премії Сенкевичу «за видатні заслуги як епічного автора», а в промові на честь лауреата найбільше уваги було приділено не романові «Quo vadis», а «Трилогії» та «Хрестоносцям».

Крім безперечних художніх заслуг цих творів, немалу роль у рішенні Комітету відіграли й політичні чинники, що підтвердив і сам перебіг церемонії вручення премії. Варто лише згадати, що конкурентами Сенкевича на отримання нагороди була не тільки польська письменниця Еліза Ожешко, а й такі видатні май-

стри пера, як Лев Толстой, Редьярд Кіплінг, Джозуе Кардуччі, Сельма Лаґерльоф та ін. В особі Сенкевича отримав визнання польський народ, який уже понад століття не мав своєї держави (Польща була поділена між Австро-Угорщиною, Німеччиною та Росією). Розповідаючи в листах до дружини про атмосферу, яка панувала на врученні премії, Сенкевич зокрема написав: «Наприкінці говорить Вірсен, довго говорить пошведському – після чого завершує французькою просто-таки нечуваними похвалами «Трилогії», «Без догмату», «Родини Поланецьких», «Quo vadis» і «Хрестоносців». Я скоса дивлюся, як це ковтне прусський посол, який сидить біля мене, – й мене опановує добрий гумор при описі Ґрюнвальду. Зрештою, пруссак навіть не здригнувся».[3]

І сам виступ Генріка Сенкевича на урочистості нагородження (французькою, а не латинською мовою) свідчить, що у сприйнятті автора «Трилогії» премія мала більше національний, ніж індивідуальний характер: «Однак ця честь, цінна для всіх, незмірно ціннішою має бути для сина Польщі! Її проголошено мертвою, а це – один з тисяч доказів того, що вона живе! Її проголошено нездатною до мислення й праці, а ось вам доказ того, що вона діє! Проголошено її переможеною, а

[3] Цитата за: Szczublewski J. Zywot Sienkiewicza. – Warszawa, 1989. – S. 350—351.

ось вам новий доказ того, що вона вміє перемагати!

Кому ж не спадуть на думку слова Галілея: «Eppur si muove», оскільки визнано в усьому світі силу цієї праці, а один з її творів увінчано. Тож за це увінчання – не моєї особи, тому що польська земля родюча й тут не бракує письменників, які мене перевищують, – а за це увінчання польської праці і польської творчої сили, вам, панове, члени Академії, якої ви є найвищим виразом думки і почуттів вашої шляхетної нації, я складаю як поляк найсердечнішу й гарячу подяку»[4]. Саме таке розуміння міжнародного визнання було особистим сприйняттям Сенкевича, про що свідчить його лист до секретаря Академії Карла Д. аф Вірсена у зв'язку з новиною про присудження нагороди (29 листопада 1905 року): «Новина, яку Ви мені оголошуєте, справді робить мене щасливим – тим більше, що виявленої честі я не приймаю виключно для себе – я відношу її до своєї країни, до нашої літератури – такої давньої, багатої, чудової, а водночас так мало знаної…»[5]

Дійсно, політичний чинник визнання польського народу, його культури, зрештою, самого його права на існування був для Комісії вирішальним, і невипадково вона зупинила свій вибір саме на найвідомішому польському письменникові, ім'я якого було у всіх на

[4] Sienkiewicz H. Dziela. – T. XL. – Warszawa, 1951. – S. 140.

[5] Цитата за: 100-lecie przyznania…, S. 15.

вустах. Ця мотивація легко простежується, зокрема в офіційному протоколі Шведської Академії: «Там, де література народу є багатою й невичерпною, існування цього народу забезпечено, оскільки квітка цивілізації не може зростати на безплідній землі. Але в кожній нації можна знайти рідкісних геніїв, які зосереджують у собі дух народу і репрезентують його характер у світі. Хоча вони зберігають і шанують спогади з минулого своєї нації, вони роблять це тільки для того, щоб зміцнити надії на майбутнє…»[6]

«Жодна квітка культури не може розквітнути на поганому природному ґрунті, а коли цього ґрунту немає, необхідна мозольна й тривала праця. Польський народ уже більше століття змушений обробляти кам'янистий ґрунт, однак він чинить це з таким зусиллям всієї своєї енергії, що цей ґрунт видає сьогодні врожай, нітрохи не бідніший і не гірший, ніж в інших країнах, що мають добрі умови для культурного розвитку…

Польській нації ці генії є ще потрібнішими, ніж будь-де, адже вони об'єднують весь народ, вони стоять перед світом як представники своїх співвітчизників, вони представляють і захищають історичну пам'ять, (…) вони підтримують дух і підігрівають до боротьби (…).

Такого передовика літератури, культури, всього на-

[6] Цитата за: 100-1ecie przyznania Henrykowi Sienkiewiczowi…, S. 16.

ціонального польського духу має, на своє щастя, Польща. І Академія наук обрала серед поляків лауреата сьогоднішнього конкурсу».[7]

Далі секретар Королівської Шведської Академії наук Карл Давід аф Вірсен зупинився коротко на аналізі творчості польського письменника, виділяючи з числа інших такі твори, як «Нариси вуглем», «Янко-музикант», «Ліхтарник», «Татарська неволя», «Трилогія», «Без догмату», «Родина Поланецьких», «Quo vadis», «Хрестоносці». Щоб наблизитися до розуміння причин неймовірного письменницького успіху Генріка Сенкевича, необхідно хоча б побіжно нагадати факти життя і творчу біографію польського митця, уявити його в контексті епохи, якій він належав. Відсилаємо читача до передмови нашого видання роману «Вогнем і мечем».

І все-таки найбільшу популярність у світі серед творів Сенкевича здобув роман «Quo vadis» («Камо грядеши», 1896), який, власне, й висувався на Нобелівську премію ще в 1901 році (нагадаємо, що Сенкевич здобув її в 1905 році), – широка картина Риму часів панування Нерона і початків християнства. Твір став матеріалом для численних фільмових і телевізійних адаптацій і переробок, оперних лібрето, його перекладено більш як на 40 мов світу.

---

[7] Цитата за кн.: Bujnicki T. Sienkiewicza «Powiesci z lat dawnych». – Krakyw: Studia, 1996. – S. 215.

Задум написання роману з'явився у Сенкевича, найвірогідніше, під час чергового візиту до Рима в 1893 році й зустрічі з мистецьким середовищем поляків, які мешкали тоді в місті. На думку про твір на античну тематику міг наштовхнути Сенкевича художник Генрік Семірадський, який виступив особистим «екскурсоводом» письменника по архітектурних пам'ятках «вічного міста». Вже в 1894 році в інтерв'ю для «Краю» Сенкевич признався: «Приготування до «Quo vadis» веду сумлінно. Рим знаю чудово. Щоправда, спочатку я виношував задум перенести дію до Палестини, але відвідини по-справжньому невідомих мені околиць вимагали багато часу і коштів. Зрештою, Рим цілком відповідає моїм цілям. Тацита я вивчаю da capo, ну й перевернув майже всю бібліотеку творів, які стосуються першого сторіччя нашої ери»[8]. Цей лист свідчить про два джерела натхнення та інформації в написанні роману: історична література та власні спостереження, відвідини каплиці «Quo vadis», базиліки Св. Петра, Tre Fontane та інших пам'яток раннього християнства.

До праці над «Quo vadis» Сенкевич приступив уже як досвідчений письменник, автор популярних романів і оповідань, авторитет якого, завдяки успіхові «Трилогії», був дуже високим. Замислюючи роман про

[8] Sienkiewicz H. Wywiad udzielony W. Kurczewskiemu. «Kraj», 1894, № 21 // Цит. за: Bujnicki T. Henryk Sienkiewicz – «Quo vadis».

перших християн, про епоху занепаду Риму за Нерона, письменник свідомо плекав намір створити «великий» твір, написаний «високим», епопеїчним стилем. В одному з листів Сенкевич зізнавався: «Я віддавна живу в величезному напруженні всіх сил, адже річ, яку я пишу, є важкою і в такому високому стилі, що нічого подібного ніхто сьогодні не робить. Але саме тому треба докладати зусиль, щоб була правда і враження дійсності… Я дійшов нарешті до вибуху. Те, що раніше обіцяло бути грізним, було як гуркіт перед бурею. Лише тепер настає буря і розпочнеться справжня християнська епопея. Я вигадав і маю в голові стільки чудових і страшних сцен, що тільки б сил і здоров'я – і «Quo vadis» буде величнішим від усього, що я написав».[9]

Роман писався близько двох років, і вже з березня 1895 року його друк розпочинають «Gazeta Polska», «Czas» і «Dziennik Poznański». В березні ж наступного року роман було завершено.

«Quo vadis» цілком узгоджувався з концепцією літератури і світоглядом, які ми знаємо з попередніх романів Сенкевича. Письменник використав перевірену й випробувану фабульну схему, в основі якої лежать

[9] Sienkiewicz H. List do Jadwigi Janczewskiej // Цит. за: Krzyżanowski J. Henryk Sienkiewicz. Kalendarz życia i twórczości. – Warszawa, 1956. – S. 195.

пригоди двох благородних і гарних коханців, стосунки яких розвиваються у вирі масштабних і значних історичних подій, а закінчується все незмінним гепі-ендом. Чоловічий персонаж цієї пари, Вініцій, долає чимало труднощів зовнішнього і внутрішнього характеру для поєднання зі своєю коханою Лігією. По-перше, він бореться за неї з імператором Нероном, який хоче вбити її заради помсти Петронієві. По-друге, Вініцій веде важку духовну боротьбу з самим собою, зі звичними для нього, римлянина, способом життя і переконаннями. Під впливом кохання до християнки Лігії герой проходить складну еволюцію від римлянина, який погорджує християнством як релігією рабів і філософією слабких народів, до віри в Христа і слідування його заповідям.

Ця, така звична для Сенкевича, любовна фабула розвивається на широкому історичному тлі розкладу античної римської культури й народження християнського світу. І хоча головний наголос письменник намагався робити на апологетичних мотивах мучеництва перших християн, саме світ античної культури залишався ближчим авторові в естетичному плані, тому й показаний в романі з такою блискучою пластичністю. Про величезний вплив класичної естетики грецького і римського мистецтва на естетичні погляди і творчий метод Сенкевича свідчить зізнання самого авто-

ра «Quo vadis» в листі до Марії Радзейовської (1903): «Я дуже люблю пил віків, античні руїни, італійські міста, галереї, створені не грошима, а генієм Венеції, Флоренції і Рима. Я занадто люблю Гомера, Софокла, пам'ятки Греції і її величезну традицію, яка – хоч ми часто й не знаємо цього – пливе як кров у наших жилах, і я вже б не зміг без цього жити, так само як без старих шляхетних книжок…»[10]

У написаному в 1879 році «Листі з Рима» Сенкевич наголошував на так званому «ладі», який він убачає в античному мистецтві й який полягає в чуттєвій рівновазі всіх душевних сил і вражень, у відчутті внутрішнього спокою перед лицем довершеності, ясності й дивовижної простоти. Цей лад, який так захоплював письменника, перебуває у тісному зв'язку з поняттям грецької калокаґатії – єдності добра і краси. З іншого боку, в «Quo vadis» відбулося розділення цього античного «ладу»: добро було приписано християнам, а краса залишилась за світом язичницької античної культури.

Сучасний дослідник творчості Сенкевича Тадеуш Буйніцький вважає, що симпатії письменника до античної культури мали не тільки естетичне, а й світоглядне значення. Як у романі «Quo vadis», так і в більш

[10] Sienkiewicz H. List do Marii Radziejowskiej // Sienkiewicz H. Dzieła. – T. 56. – Warszawa, 1951. – S. 111.

ранньому «Без догмату» Сенкевич декларував себе як ворог декадентства і в його сучасній, і в історичній іпостасях. Однак водночас письменник був зачарований декадентством, особливо античним, пов'язаним із занепадом великої класичної культури, цінності якої залишаються важливими для нього навіть перед лицем приходу нової християнської ери.

Саме цим можна пояснити помічений і наголошуваний багатьма критиками розлам у концепції художнього світу роману, який полягає в яскравому й проникливому живописанні поганського світу в порівнянні з християнським середовищем, яке у творі постає занадто схематичним і безбарвним. Особливо вдалася Сенкевичу постать Петронія, який символічно втілює в своїй особі всю красу занепадницького Риму – він є найбільш пластичним і психологічно поглибленим персонажем роману. Петроній є черговим, ще яскравішим, ніж Плошовський, образом декадента, який у своєму світогляді поєднує елементи філософського скептицизму з естетичними позиціями.

Самогубство Петронія, яке має свої сюжетно-композиційні відповідники в загибелі Нерона і в мученицькій смерті апостолів, символізує кінець античної краси. Петроній критично, але пасивно споглядав цей занепад, він брав участь в оргіях імператорського двору – хоча робив це швидше з позицій цікавого інтелек-

туала, до того ж, йому бракувало стимулу для активного протиставлення, він бачив майбутню велич нової релігії, але не міг ототожнити себе з нею. Петроній бачив розклад і близький занепад античного Риму, його цивілізації та його чеснот під навалою варварів, але був настільки пов'язаний зі старою культурою, що не мав сил і енергії порвати з нею. Сенкевич з малярською пластичністю описує щоденне життя римського патриція, його звички, вподобання, витвори мистецтва і предмети побуту, які його оточували. Як пише Яніна Кульчицька-Салоні, роман «є радше прощанням зі світом, який сходить з історичної арени, ніж привітанням світу нового».[11]

Проте ще один з перших критиків роману Ігнаци Матушевський наголошував на особливій чутливості автора до відчуттєвих якостей світу, колористики й естетики руху, виразність яких може відсунути на дальший план ідеологічну проблематику: «Одне слово, але поставлене у правильному місці, одне, здавалося б, звичайне, але нечувано влучне порівняння, один прикметник, доданий мимохіть до іменника, – і перед нашими очима відразу постане випукла й жива постать, вимальовується образ, ситуація, сцена».[12]

---

[11] Henryk Sienkiewicz. Życie i twórczość. Materiały zebrała i wstępem opatrzyła Janina Kulczycka-Saloni. – Warszawa, 1966. – S. 65.

[12] Matuszewski I. Swoi i obcy // Matuszewski I. Artyści i krytycy // Z pism I.

«Малярськість» роману відрізняє «Quo vadis» від попередніх творів Сенкевича (наприклад, від «Трилогії»). Пластичність і «малярське» бачення художнього світу виражається в тому, що твір скомпоновано як ряд великих «картин» з описуваного історичного періоду, які автор навмисне виділяє, надає їм виразних фізичних і емоційних обрисів, досягаючи потрібних йому ефектів «високого стилю», незалежно від того, гарні це сцени чи жахливі: бенкет Нерона, молитви християн у катакомбах, пожежа Рима, смолоскипи Нерона, події на арені, боротьба Урсуса з туром, видіння св. Петра на Аппійській дорозі. «Якщо якимсь фрагментам Сенкевичевого твору ми даємо назву образів, то через те, що естетична лексика не має відповідного терміна, – писав І. Матушевський. – Образами ці сцени є лише з тієї точки зору, що виразно промовляють до читача у пластичний спосіб, насичуючи його уяву гармонією барв і ліній».[13]

Характерною рисою сцен у «Quo vadis» є їх концентрованість у точно визначеному просторовому відрізку і тематична виразність, які спираються на предметну конкретність і барвистість опису та замкненість у відносно короткому часовому відтинку (звідси слабші,

---

Matuszewskiego. – Warszawa, 1965. – T. 1. – S. 267.

[13] Matuszewski I. Swoi i obcy // Matuszewski I. Artyści i krytycy // Z pism I. Matuszewskiego. – Warszawa, 1965. – T. 1. – S. 266.

ніж у «Трилогії», темпоральні якості епізодів). Певний брак динамізму, настільки характерний для «Трилогії», став причиною спрямованості сцен у «Quo vadis» ніби всередину образу, яка робить ці образи статичними, описовими – іконічними. Однак у будовах сцен і конкретних мотивах розвитку сюжету письменник прагнув до дотримання канонів класичної естетики – до пропорційності елементів художнього світу. Тому багато дослідників вказують на подібність образів роману до античної скульптури.

Крім домінантного в «Quo vadis» візуального аспекту суттєву роль в авторському задумі величних сцен роману відіграють персонажі. В порівнянні з попередніми творами Сенкевича світ персонажів значно обмежує сферу компетенції відавторського оповідача – незалежно від того, чи персонажі перебувають у предметному статусі учасників романних подій, чи виступають суб'єктами оцінки художнього світу і спостерігачами. Суб'єктивізація оповіді особливо помітна в способах презентації інших героїв: у межах характеристики часто з'являється точка зору іншого персонажа, очима якого оповідач спостерігає і оцінює героя. У таких описах автор найчастіше вдається до посередництва Петронія, авторитет якого відіграє велику роль у «портретуванні» героїв роману (наприклад, Лігії).

Вже перед тодішніми польськими критиками поста-

вало питання, чи Сенкевич у своєму романі, крім очевидного для митця завдання створити живу картину минулого, переслідував якусь іншу, побічну мету. Тобто чи світ початків християнства цікавив письменника сам по собі, чи він був також алегорією сучасних проблем, зокрема – проблем політичних. Це питання було тим більш обгрунтованим, що польська прозова традиція вже знала твори з подібними тенденціями: тоді був дуже популярним роман «Рим за Нерона», автором якого був один з попередників Сенкевича – Юзеф Іґнаци Крашевський. Цей твір становив велику історичну метафору, яка показувала трагічні події польського повстання І860—1864 років та майбутню долю польського народу на алегоричному прикладі перших християн, які страждали від переслідувань римлян.

Романові приписувались різні політичні підтексти, в його персонажах і подіях вбачали алегорії польського національного питання. Зокрема вважалось, що Лігію, яка походить із півночі, з народу лігів, можна ідентифікувати з предками поляків. А з того факту, що врятував Лігію від тура велетень з народу, наївний, але по-християнськи мудрий своєю дитячою вірою Урсус, можна робити чимало домислів про те, хто ж має порятувати королеву-Польшу. Тим не менше, алегоричні тенденції у «Quo vadis» прочитуються слабо. В питаннях національної справи Сенкевич був радше конфор-

містом, який проголошував ідею моральної боротьби з насиллям, підпорядкування існуючому станові речей, переконання, роззброєння суспільства і ненасильницьке «навернення» ворога, що несправедливість сама себе знищить через своє ж таки зло і добро переможе.

Видана в 1896 році, книга здобула величезну популярність і зробила блискавичну читацьку кар'єру в Європі. «Quo vadis» на Заході мав такий самий успіх, як «Вогнем і мечем» у Польщі. Один за одним здійснювалися переклади роману на різні європейські мови, створювалися сценічні переробки й адаптації, опери, імена героїв роману використовували з рекламною метою, називали ними спортивних коней і домашніх тварин. Анатомію читацького успіху «Quo vadis» треба шукати там само, де й надзвичайну популярність пізніших голлівудських фільмів. Однією з причин популярності була мода на історичний період початку нашої ери. Крім того, роман розповідав про сакральні початки християнства, пропонуючи інтерпретацію «легкої» релігійності, романтизованої і естетичної, в якій метафізичні й есхатологічні мотиви співіснують з чуттєвими. «Quo vadis» на прикладі головних героїв показував можливість доступитися до християнського спасіння, минаючи муки апостолів і перших адептів.

Реакція критики й академічного літературознавства була набагато стриманішою. Звичайно, було чимало

схвальних і захопливих рецензій, але в голосах найвизначніших літературних критиків відчувалося застереження. Історія рецепції роману має свої періоди, в кожному з яких були свої причини хвалити чи критикувати твір, у кожному з яких були свої апологети і критики. «Боже милосердний, тільки не думати про християнство в категоріях цього пасквілю на дух людський, в якому стільки є з християнства, скільки з живої Польщі в «Родині Поланецьких» – усі вже здогадались, що мова про «Quo vadis». Заклинаю кожного, хто страждає від того, що це наша думка видала цей шедевр легковажності й безтурботливої фальші, нехай візьме в руки хоча б Норвідовий «Quidam», і думаю, що його обвіє щось подібне до духовного запаху тих віків, щось з їхнього повітря, і він зрозуміє, що наша література і Сенкевича переживе і жити буде»[14], – писав Станіслав Бжозовський. Полеміка навколо художньої цінності роману продовжилася і в наш час: «канон» позитивного сприйняття твору становлять інтерпретації Юліана Кшижановського, серед розчарованих – Зигмунт Швейковський, Конрад Ґурський, Ян Добрачинський та ін. «Уявлення чудових сцен, які лежали в основі формування «Quo vadis» й які чарували й полонили мільйони читачів роману, не вистачило, – писав З. Швейковський, – щоб дати «велику христи-

[14] Brzozowski S. Legenda Mlodej Pol ski. – Lwöw, 1910. – S. 377.

янську епопею». Розчарував мислитель, розчарував психолог, розчарував історик могутніх драм загальнолюдської культури, розчарував навіть мораліст…»[15]

Критично поставилися до «Quo vadis» також зарубіжні критики. Фердінан Брюнетьєр висунув Сенкевичу серйозне звинувачення в плагіаті, наводячи як джерела «Мучеників» Шатобріана, «Akte» Дюма та «Антихриста» Ренана. Різка відповідь Сенкевича спровокувала нову бурю звинувачень, в яких аргументами ставали «Бен-Гур» Льюїса Велеса, «Останні дні Помпеї» Бульвер Літона, «Калігула» Дюма, «Саламбо» Флобера. Претензії до Сенкевича були найрізноманітніші і навіть полярні: християни вважали твір занадто світським, атеїсти – занадто християнським, знавці античності не хотіли визнавати в «Quo vadis» наявності ані Стародавнього Риму, ані тогочасних реалій, закидали те, що Сенкевич спекулює банальностями, що він лише відтворює вже відоме, а не творить своє. Я. Кульчицька-Салоні вважає, що різка критика Сенкевичевого роману у Франції була обумовлена матеріальними втратами і підривом престижу французьких літераторів, спричиненими неймовірним читацьким успіхом «Quo vadis» у цій країні. Польський романіст став такою самою жертвою, якою до цьо-

[15] Szweykowski Z. Trylogia Sienkiewicza i inne szkice o twórczosci pisarza. – Poznan, 1973. – S. 142.

го скандинавські, а пізніше, після Другої світової війни, американські письменники. Тут, безумовно, треба визнати, що найбільш радикальна критика Сенкевичевого роману є необгрунтованою і безпідставною.

Ростислав Радишевський

Quo vadis
Роман

Розділ I

Петроній прокинувся лише близько полудня, і, як зазвичай, з відчуттям великої втоми. Напередодні він був у Нерона на бенкеті, що тривав до глибокої ночі. Здоров'я його останнім часом почало підупадати. Він сам говорив, що прокидається ранками з якоюсь задерев'янілістю в тілі й нездатністю зосередитись. Одначе ранкова ванна й розтирання, що його ретельно проробляли добре вишколені раби, пожвавлювали рух млявої крові, збуджували, бадьорили, повертали сили, й із елеотезія[16], останнього відділення лазень, він виходив наче воскреслий – очі блискали дотепністю й веселістю, він знову був молодим, повним життя й таким незрівнянно вишуканим, що сам Отон не міг би з ним зрівнятися, – істинний arbiter elegantiarum[17], як називали Петронія.

У громадських лазнях він бував нечасто: хіба що з'явиться котрий-небудь ритор, який викликав захоплення, що про нього йде містом поголос, або коли в ефебіях[18] відбувались особливо цікаві змагання. В са-

---

[16] *Елеотезій* – кімнати для намащування.

[17] арбітр елегантності *(лат.).*

[18] *Ефебії* – майданчики для гімнастичних змагань ефебів (юнаків від 16 до 20 років).

дибі у Петронія були свої лазні, котрі Целер, знаменитий товариш Севера[19], розширив, перебудував і прикрасив із надзвичайним смаком, – сам Нерон визнавав, що вони перевершують імператорські лазні, хоча ті були просторіші й відзначалися незрівнянно більшою пишністю.

І після цього бенкету – на котрому він, коли всіх знудило блазнювання Ватинія[20], затіяв разом із Нероном, Луканом і Сенеціоном[21] суперечку, чи є в жінки душа, – Петроній прокинувся пізно і, як зазвичай, прийняв ванну. Два могутні бальнеатори[22] вклали його на вкритий білосніжним єгипетським вісоном[23] кипарисовий стіл і руками, намащеними духмяною олією, заходилися розтирати його струнке тіло – й він, заплющивши очі, чекав, коли тепло лаконіка[24] й тепло їхніх рук передасться йому та прожене втому.

Та через якийсь час Петроній заговорив – розплющивши очі, запитав про погоду, потім про геми, що

---

[19] *Целер* і *Север* – архітектори, будівники Золотого палацу Нерона.

[20] *Ватиній Тит* – швець, пізніше блазень і близька особа Нерона.

[21] *Сенеціон Клавдій* – близька особа Нерона, пізніше учасник змови Пізона.

[22] *Бальнеатор* – раб-лазник.

[23] *Вісон* – тонке, майже прозоре бавовняне полотно, зазвичай білого, іноді пурпурного кольору. В епоху імперії цінувалося на вагу золота.

[24] *Лаконік* – відділення гарячої лазні з великим, але мілким басейном.

їх обіцяв прислати йому до цього дня ювелір Ідомен для огляду… З'ясувалося, що погода стоїть гарна, з невеликим вітерцем з боку Альбанських гір[25] і що геми не доставлено. Петроній знову заплющив очі й наказав перенести його до тепідарію[26], але тут із-за завіси виглянув номенклатор[27] і повідомив, що молодий Марк Вініцій, який нещодавно повернувся з Малої Азії, прийшов провідати Петронія.

Петроній розпорядився провести гостя до тепідарію, куди перейшов сам. Вініцій був сином його старшої сестри, що колись вийшла заміж за Марка Вініція, консула при Тиберії[28]. Молодий Марк служив під орудою Корбулона у війні проти парфян[29] і тепер,

---

[25] *…з боку Альбанських гір…* – Альбанська гора (нині Монте-Каво), найвища вершина Лація (приблизно за 30 км на південний схід від Рима), біля підніжжя якої було розташоване стародавнє місто латинян Альба-Лонга.

[26] *Тепідарій* – тепла лазня.

[27] *Номенклатор* – «називач», раб, до обов'язків якого входило знати й називати господареві гостей, усіх рабів дому, а також страви, що подаються.

[28] *…сином його старшої сестри, що колись вийшла заміж: за Марка Вініція, консула при Тиберії.* – Насправді Марк Вініцій, консул 30 і 45 років, 33 року одружився з Юлією, троюрідною племінницею Тиберія.

[29] *…служив під орудою Корбулона у війні проти парфян…* – Рим постійно суперничав із Парфією (могутньою державою на території сучасних Іраку й Ірану) за вплив на Близькому Сході та у Вірменії. Мається на увазі невдала для римлян кампанія 62—63 років, яка призвела до переходу Вірменії під контроль парфян. *Доміцій Корбулон* – талановит-

коли війна завершилася, повернувся до міста. Петроній мав до нього прихильність, навіть симпатію, – Марк був красивим юнаком атлетичної статури, до того ж він умів дотримуватись у розпусті деякої естетичної міри, що Петроній цінував понад усе.

– Вітаю тебе, Петронію! – вигукнув молодик, пружним кроком входячи до тепідарію. – Хай дарують тобі удачу всі боги, а надто Асклепій[30] і Кіприда[31], – під їхнім подвійним заступництвом тобі не загрожує ніяке зло.

– Ласкаво прошу до Рима, й нехай відпочинок після війни буде для тебе солодким, – відповів Петроній, простягаючи руку між складками м'якого полотна, в яке його загорнули. – Що чути у Вірменії й чи не довелося тобі, перебуваючи в Азії, заглянути у Віфінію?[32]

Петроній був колись намісником Віфінії[33] і правив нею діяльно та справедливо. Це могло видатися неймовірним з характером цього чоловіка, відомого

тий римський полководець; покінчив самогубством 67 року за наказом Нерона.

[30] *Асклепій* – у грецькій міфології бог лікування, син Аполлона. Тотожний римському Ескулапу.

[31] *Кіприда* – епітет Афродіти (Венери). За однією з версій міфу, Афродіта народилася з морської піни біля берегів Кіпру.

[32] *Віфінія* – область на північному заході Малої Азії. Римська провінція з 74-го року до н. є.

[33] *Петроній був колись намісником Віфінії…* – Про це повідомляє Тацит («Аннали», XXVI, 18). Роки намісництва Петронія невідомі.

своєю зніженістю та пристрастю до розкоші, – тому він і полюбляв згадувати ті часи як доказ того, чим він міг і зумів би стати, коли б йому заманулося.

– Мені випало побувати в Гераклеї[34], – сказав Віній. – Послав мене туди Корбулон із наказом зібрати підкріплення.

– Ах, Гераклея! Знав я там одну дівчину з Колхіди[35], за яку віддав би всіх тутешніх розлучених жінок, не виключаючи Поппеї. Та це давня історія. Краще скажи, як справи там, у парфян. Далебі, набридло вже слухати про всіх цих Вологезів, Тиридатів, Тигранів, про цих дикунів, що, як каже юний Арулен[36], у себе вдома ще лазять рачки й тільки перед нами удають із себе людей. Але тепер у Римі багато про них говорять, певно, тому, що про щось інше говорити небезпечно.

– У тій війні справи наші були кепські, і, якби не Корбулон, ми могли б зазнати поразки.

– Корбулон! Присягаюся Вакхом! Так, він істинний бог війни, справжній Марс, великий полководець, та разом з тим запальний, чесний і дурний. Мені він симпатичний, хоча б тому, що Нерон його боїться…

---

[34] *Гераклея* – місто у Віфінії на узбережжі Чорного моря.

[35] *Колхіда* – область на південно-західному узбережжі Чорного моря.

[36] *…юний Арулен…* – Мається на увазі *Юній Арулен Рустик,* філософ-стоїк. 66 року, бувши народним трибуном, виступав на підтримку Тразеї Пета.

– Корбулон аж ніяк не дурень.

– Можливо, твоя правда, а втім, це не має значення. Дурість, як каже Піррон[37], зовсім не гірша за мудрість і нічим од неї не відрізняється.

Вініцій заходився розповідати про війну, але коли Петроній заплющив очі, молодик, дивлячись на його втомлене й злегка змарніле обличчя, змінив тему розмови й почав дбайливо розпитувати про здоров'я.

Петроній знову розплющив очі.

Здоров'я!.. Ні, він не почувається здоровим. Звичайно, він іще не дійшов до того, до чого дійшов молодий Сисенна, котрий настільки отупів, що, коли його ранками приносять у лазні, він запитує: «Це я сиджу?» І все ж таки він недужий. Вініцій доручив його заступництву Асклепія та Кіприди. Та він у Асклепія не вірить. Невідомо навіть, чиїм сином був Асклепій – Арсиної чи Короніди[38], – а якщо не можна з упевненістю назвати матір, що вже говорити про батька! Хто нині може поручитися, що знає навіть власного батька!

---

[37] *…Дурість, як каже Піррон… – Піррон* (помер 275 або 270 до н. є.) – грецький філософ, засновник скептичної школи. Скептики заперечували можливість пізнання сутності речей і закликали утримуватися від суджень, стверджуючи, що всяке положення аж ніяк не менш істинне, ніж будь-яке інше.

[38] *Невідомо навіть, чиїм сином був Асклепій – Арсиної чи Короніди…* – За однією з версій міфу, Асклепій був сином Аполлона й Арсиної, доньки мессенського царя Левкіппа, за іншою – Аполлона і німфи Короніди.

Тут Петроній розсміявся, потім продовжував:

– Щоправда, два роки тому я послав до Епідавра[39] три дюжини живих сірих дроздів і чашу золотих монет, але знаєш чому? Я собі сказав так: допоможе чи ні – невідомо, та не зашкодить. Якщо люди ще приносять жертви богам, усі вони, гадаю, міркують так, як я. Всі! За винятком, може, погоничів мулів, які пропонують свої послуги подорожнім біля Капенських воріт[40]. Окрім Асклепія, довелося мені також мати справу з його служителями – асклепіадами, коли минулого року в мене була хвороба сечового міхура. За мене тоді вони здійснювали інкубацію[41]. Я ж бо знав, що вони ошуканці, але теж сказав собі: чим це мені зашкодить! Світ стоїть на обмані, й усе життя – міраж. Душа – теж міраж. Треба все ж мати достатньо розуму, щоб відрізняти міражі приємні від неприємних. Я наказую в моєму гіпокаустерії[42] топити кедровими дровами, посиланими амброю, бо в житті віддаю перевагу ароматам

---

[39] *Епідавр* – прибережне місто в Арголіді (область на північному сході п-ва Пелопоннес), відоме своїм храмом Асклепія.

[40] *Капенські ворота* – в південній частині Рима, між пагорбами Авентином і Целієм. Через них проходила Аппійова дорога в Капую (головне місто провінції Кампанія, близько 200 км на південний схід від Рима).

[41] *Інкубація* – звичай проводити ніч у храмі з метою побачити віщий сон.

[42] *Гіпокаустерій* – підвальне приміщення, звідки нагріте повітря трубами надходило до будинку.

смороду. Що ж до Кіприди, котрій ти мене також доручив, я вже стільки користувався її заступництвом, що в правій нозі кольки почалися. Втім, це богиня добра! Гадаю, тепер і ти – раніше чи пізніше – понесеш білих голубів на її вівтар.

– Ти вгадав, – мовив Вініцій. – Стріли парфян мене не зачепили, зате поранила мене стріла Амура… й зовсім несподівано, за декілька стадій[43] од воріт міста.

– Присягаюся білими колінами Харит[44]! Ти розкажеш мені про це на дозвіллі, – сказав Петроній.

– Я саме прийшов запитати в тебе поради, – заперечив Марк.

Але в цю мить з'явились епілятори й заходилися біля Петронія, а Марк, скинувши туніку, ввійшов до басейну з теплою водою – Петроній запропонував йому скупатись.

– Ах, я й запитувати не буду, чи тішишся ти взаємним коханням, – сказав Петроній, дивлячись на юне, ніби вирізьблене з мармуру тіло Вініція. – Бачив би тебе Лісіпп[45], ти був би тепер окрасою воріт Палатинсь-

---

[43] *Стадій* – приблизно 185 м.

[44] *Харити* – у грецькій міфології три доньки Зевса (Аглая, Євфросинія і Талія), богині юності, витонченості та краси; тотожні римським Граціям.

[45] *Лісіпп* – видатний грецький скульптор (2-га пол. IV ст. до н. е.); улюбленою темою його творчості був образ Геракла.

кого палацу[46] в образі статуї юного Геркулеса.

Молодик задоволено посміхнувся й почав пірнати в басейні, сильно випліскуючи теплу воду на мозаїку із зображенням Гери, що просить Сон приспати Зевса[47]. Петроній дивився на нього очима художника.

Та коли Марк вийшов із басейну й оддав себе в розпорядження епіляторів, увійшов лектор із футляром, який висів у нього на животі. Із футляра стирчали сувої папірусу.

– Хочеш послухати? – запитав Петроній.

– Якщо твір твій, то із задоволенням! – відповів Віній. – А якщо не твій, ліпше поговоримо. Поети ловлять тепер слухачів на кожному розі.

– Ще б пак! Біля кожної базиліки, біля терм, бібліотеки чи книгарні не можна пройти, щоб не зустріти поета, котрий жестикулює, як мавпа. Агриппа[48], коли приїхав сюди зі Сходу, помилково вважав їх за одержимих.

---

[46] *…окрасою воріт Палатинського палацу…* – З часів Августа резиденцією імператора стає палац на Палатинському пагорбі (центральний пагорб Рима разом із Капітолійським).

[47] *…із зображенням Гери, що просить Сон приспати Зевса. – Гера* (в римській міфології Юнона) – сестра і дружина Зевса (Юпітера), верховна олімпійська богиня. Згідно з міфом, Гера вмовила бога сну (Гіпноса) приспати Зевса, поки вона переслідує Геракла. Вдруге Гіпнос приспав Зевса на прохання Гери, щоб ахейці змогли перемогти у Троянській війні.

[48] *Агриппа Марк Віпсаній* (62—12 до н. є.) – близька особа й зять Августа, видатний полководець. Прославився також спорудженням у Римі двох водогонів і перших терм (громадських лазень).

Але такі нині часи. Імператор пише вірші, й усі наслідують його. Не дозволяється лише писати вірші ліпше за імператора, і з цієї причини я трохи побоююся за Лукана… Я ж бо пишу прозою – щоправда, не жаліючи ні самого себе, ні інших. А лектор збирався нам читати «Заповіт» бідолахи Фабриція Веєнтона.[49]

– Чому бідолахи?

– Тому що йому наказали зіграти роль Одіссея й не повертатися до домашнього вогнища без нового розпорядження. Ця «одіссея» виявиться для нього куди менш тяжкою, ніж колись для самого Одіссея, позаяк його дружина не Пенелопа. Словом, я не мусив би тобі говорити, що вчинили безглуздо. Та в нас тут ні про що особливо не замислюються. Книжчина доволі паскудна й нудна, її почали із захопленням читати лише тоді, коли автора вигнали. Тепер же навколо тільки й чути: *«Скандал! Скандал!»* Можливо, Веєнтон дещо вигадав, але я ж бо знаю місто, знаю наших отців-сенаторів і наших жінок та запевняю тебе, що всі його вигадки тьмяніють перед дійсністю. Ну, ясна річ, кожен в цій книзі щось шукає – себе з острахом, інших із задоволенням. У книгарні Авіруна сотня переписувачів

---

[49] *…«Заповіт» бідолахи Фабриція Веєнтона. – Фабриційй Веєнтон,* відомий донощик, написав, за повідомленням Тацита («Аннали», XIV, 50), книгу під назвою «Заповіт», повну нападок на невгодних йому осіб. За зловживання Нерон наказав прогнати Веєнтона і спалити його книгу.

копіюють її під диктовку – успіх забезпечено.

– Твої справи там не описано?

– Є й вони, але тут автор сплохував – насправді я й гірший, і не такий примітивний, яким він мене зобразив. Бачиш, ми тут давно втратили відчуття того, що пристойно і що непристойно; мені самому вже здається, що тут нема різниці, хоча Сенека, Музоній[50] і Тразея вдають, буцім її бачать. Мені на це наплювати! Присягаюся Геркулесом, я говорю, що думаю! Та я все-таки переважаю їх де в чому, я знаю, що потворно і що прекрасно, а цього, приміром, наш міднобородий поет, візник, співак, танцюрист і актор не розуміє.

– Одначе мені жаль Фабриція! Він добрий товариш.

– Його занапастило власне кохання. Всі це підозрювали, ніхто не знав достеменно, та він сам не міг стриматись і по секрету розбовкував усім. Історію з Руфином чув?

– Ні.

– Тоді перейдімо до фригідарію[51], охолонемо трохи, і я тобі все розповім.

Вони перейшли до фригідарію, посеред якого бив фонтан рожевуватої води, наповнюючи все навколо ароматом фіалок. Там, усівшись у встелених шов-

---

[50] *Музоній Руф* – відомий філософ-стоїк, який навчав у Римі за Нерона; засланий у зв'язку з розкриттям змови Пізона.

[51] *Фригідарій* – прохолодна кімната в лазні.

ком нішах, вони заходились насолоджуватися прохолодою. Декілька хвилин обидва мовчали. Вініцій замислено дивився на бронзового фавна, котрий, несучи на плечі німфу, нахилив її голову та пристрасно припадав губами до її вуст.

– Він чинить правильно, – сказав Марк. – Це ліпше, що є в житті.

– Мабуть, що так. Але ти, крім цього, ще любиш війну, яка мені не до душі – бо в шатрах нігті псуються, тріскаються та втрачають рожевий колір. Загалом, у кожного свої захоплення. Міднобородий[52] любить спів, особливо свій власний, а старий Скавр – свою коринфську вазу, котра вночі стоїть біля його ложа й котру він цілує, коли йому не спиться. Вже вицілував на її вінцях виїмки. Скажи, а віршів ти не пишеш?

– Ні, я жодного разу не написав повного гекзаметра.[53]

– І на лютні не граєш і не співаєш?

– Ні.

– А колісницею правиш?

– Колись брав участь у перегонах в Антіохії[54], та

---

[52] *Міднобородий (лат.* Ahenobarbus) – родове прізвисько фамілії Доміціїв, до якої належав Нерон; зовнішність імператора відповідала цьому прізвиську.

[53] *Гекзаметр* – шестистопний дактиль із останньою усіченою стопою, особливо характерний для епічної поезії.

[54] *Антіохія* – велике місто в Північній Сирії поблизу узбережжя Серед-

невдало.

– Тоді я за тебе спокійний. А до якої партії на іподромі ти належиш?

– До зелених.

– Тоді я цілком спокійний, тим паче що, хоча статки твої чималі, проте ти не такий багатий, як Паллант чи Сенека. У нас тепер, бач, похвально писати вірші, співати в супроводі лютні, декламувати і мчати в колісниці по цирку, та ще ліпше, а головне, безпечніше, не писати віршів, не грати, не співати й не змагатися на перегонах. А найвигідніше – вміти захоплюватися, коли все це робить Міднобородий. Ти красивий юнак – отож тобі може загрожувати хіба лише те, що в тебе закохається Поппея. Та для цього вона занадто досвідчена. Коханням вона вволю насолодилася за першими двома чоловіками, а за третім їй треба чогось іншого. Ти знаєш, цей дурень Отон і досі кохає її безтямно. Блукає там по іспанських скелях і зітхає – він так утратив колишні свої звички й так перестав стежити за собою, що на завивку волосся йому тепер вистачає трьох годин на день. Хто б міг очікувати цього від нашого Отона?

– Я його розумію, – заперечив Вініцій. – Та я на його місці діяв би інакше.

– А саме?

земного моря.

– Я створював би віддані мені легіони з тамтешніх горців. Ібери – хоробрі воїни.

– Вініцію, Вініцію! Мені так і хочеться сказати, що ти не був би на це здатен. І знаєш чому? Такі справи, звичайно, роблять, але про них не говорять, навіть в умовній формі. Щодо мене, я б на його місці сміявся з Поппеї, сміявся з Міднобородого і збирав би собі легіони – та не з іберів, а з іберійок. Ну, щонайбільше, писав би епіграми, котрих, зрештою, нікому б не читав, на відміну від бідолахи Руфина.

– Ти хотів розповісти його історію.

– Розповім в ункторії.[55]

Але в ункторії увагу Вініція привернули красиві рабині, що очікували там купальників. Дві з них, негритянки, подібні до чудових ебенових статуй, заходилися намащувати тіла чоловіків найтоншими аравійськими запашними оліями, інші, фригіянки, вправні у причісуванні, тримали в ніжних і гнучких, як змії, руках шліфовані сталеві дзеркала та гребені, ще дві, чарівні, як богині, дівчини – гречанки з острова Коса[56], вестипліки[57], чекали хвилини, коли треба буде мальовниче

---

[55] *Ункторій* – кімната в лазні, призначена для розтирань та намащувань.

[56] *Кос* – острів поблизу південно-західного узбережжя Малої Азії.

[57] *Вестипліка* – рабиня, що слідкує за одягом.

укласти зборки тог[58] на обох чоловіках.

– Присягаюся Зевсом Хмарозбирачем! – сказав Марк Вініцій. – Який у тебе квітник!

– А я більше дбаю про якість, аніж про кількість, – відповів Петроній. – Вся моя фамілія[59] в Римі становить не більше чотирьохсот людей, і я вважаю: хіба лише вискочкам треба більше прислуги.

– Мабуть, що й у Міднобородого немає таких прекрасних тіл, – сказав, роздуваючи ніздрі, Вініцій.

Петроній на це відповів із люб'язною недбалістю:

– Ти мій родич, і я не такий черствий чоловік, як Басс, і не такий педант, як Авл Плавтій.

Вініцій, одначе, почувши останнє ім'я, забув на мить про дівчат із Коса і, швидко поглянувши на Петронія, запитав:

– Чому тобі пригадався Авл Плавтій? Знаєш, під'їжджаючи до міста, я сильно розбив собі руку і провів у його домі більше десяти днів. Коли зі мною це сталося, Плавтій якраз проїздив дорогою, він побачив, що мені зле, і забрав мене до себе; там його раб, лікар Меріон, виходив мене. Саме про це і хотів я з тобою поговорити.

– Чого це раптом? Чи не закохався ти часом у Пом-

---

[58] *Тога* – верхній одяг повнолітніх громадян, довгий шматок тканини, що ним особливим способом обгортали тіло.

[59] Домашні раби називалися «фамілія». *(Прим. авт.)*

понію? Гіршого поєднання не можу собі уявити. Брр!

– Не в Помпонію, *на жаль!* – відповів Віниций.

– Тоді в кого ж?

– Якби я сам знав, у кого! Та я навіть не знаю точно її імені – Лігія чи Калліна? В домі її називають Лігією, тому що вона з народу лігійців[60], і в неї є своє варварське ім'я: Калліна. Дивний дім у цих Плавтіїв! Народу багато, а тиша, мов у лісах Сублаквею[61]. Більше десяти днів я не знав, що там живе богиня. Але якось на світанні я побачив, як вона вмивалася біля фонтана в саду. І присягаюся тобі піною, з якої вродилась Афродіта, що промені пронизували її тіло наскрізь. Мені здавалося, коли зійде сонце, вона розчиниться в його світлі, як зникає з очей ранкова зірка. Відтоді я бачив її ще двічі, відтоді, повір, я не маю іншого бажання, мені не в радість усі розваги міста, я не хочу жінок, не хочу золота, не хочу коринфської бронзи, ні бурштину, ні перлів, ні вина, ні бенкетів, хочу тільки Лігію. Говорю тобі, Петронію, щиросердно, я тужу за нею, як тужив Сон, зображений на мозаїці у твоєму тепідарії, за Пасифеєю, тужу вдень і вночі.

– Якщо вона рабиня – купи її.

---

[60] *Лігійці* (лугії) – збірна назва племен, які проживали на території сучасної Західної Польщі.

[61] *Сублаквей* – вілла Нерона поблизу т. зв. Симбруїнських озер (прибл. 60 км на південний схід від Рима).

– Вона не рабиня.

– Хто ж вона? Вільновідпущениця Плавтія?

– Вона ніколи не була невільницею й не могла бути відпущеною на волю.

– Так хто ж вона?

– Сам не знаю – царська донька чи щось таке.

– Ти збудив мою цікавість, Вініцію.

– Але якщо ти захочеш мене вислухати, я тебе швидко вдовольню. Історія не занадто довга[62]. Ти, можливо, був знайомий із Ваннієм, царем свебів[63], – народ його прогнав, він довго жив у Римі й навіть прославився удачливою грою в кості та щасливою долею. Цезар Друз[64] повернув йому трон. По суті, Ванній був чоловіком твердим, спершу він правив непогано й воював успішно, та потім почав занадто завзято грабувати не лише сусідів, а й своїх свебів. Тоді Вангіон і Сидон, два його племінники, сини його сестри та Вібілія, царя гермундурів[65], вирішили змусити його знову вирушити до Рима… шукати щастя в грі.

---

[62] *Історія не занадто довга.* – Нижченаведена історія повідомляється Тацитом («Аннали», XII, 29—30), за винятком епізоду з дівчиною, відбувалася 50 р.

[63] *Свеби* – збірна назва германських племен, які жили на північному сході теперішньої Німеччини. Царем свебів зробив Ваннія 16 р.

[64] *Цезар Друз Молодший* (13 до н. е. – 23 н. е.) – син Тиберія.

[65] *Гермундури* – германське плем'я, що жило на території сучасної Баварії та Тюрінгії.

– А, пам'ятаю, це було за Клавдія, зовсім недавно.

– Саме так. Почалася війна. Ванній закликав на поміч язигів[66], а його люб'язні племіннички – лігійців, які, прочувши про багатства Ваннія та сподіваючись на лясу здобич, прибули з такими полчищами, що сам імператор Клавдій стривожився. Втручатись у війну варварів Клавдій не хотів, одначе написав Ателію Гістру, що командував придунайським легіоном, аби той уважно стежив за перебігом війни й не дозволив порушити наш спокій. Гістр зажадав од лігійців обіцянки не переходити кордон, на що ті не лише погодились, але ще й дали заручників, серед яких були дружина та донька їхнього вождя. Ти ж бо знаєш, варвари вирушають на війну з дружинами й дітьми. Так що моя Лігія – донька того вождя.

– Звідкіля ти все це знаєш?

– Мені розповів сам Авл Плавтій. Лігійці тоді справді кордон майже не порушували, але ж варвари налітають, як буря, і, як буря, зникають. Так зникли й лігійці з турячими рогами на головах. Свебів і язигів Ваннія вони розбили, та цар їхній загинув, і вони пішли зі здобиччю, а заручники лишилися під владою Гістра. Мати невдовзі померла, доньку Гістр, не знаючи, що з нею робити, відіслав правителю всієї Германії Помпонію.

---

[66] *Язиги* – сарматське плем'я, що жило між Дунаєм і Тисою.

Завершивши війну з хаттами[67], Помпоній повернувся до Рима, де Клавдій, як тобі відомо, дозволив йому тріумфальні почесті. Дівчина йшла за колісницею переможця, та коли урочистості добігли кінця, Помпоній теж не знав, що з нею робити, – адже заручницю не можна було вважати полонянкою, – і врешті-решт оддав її своїй сестрі, Помпонії Грецині, дружині Плавтія. В цьому домі, де все, від господарів до птиці в курятнику, сповнене чесноти, дівчина виросла, на жаль, такою ж доброчесною, як і сама Грецина, і стала такою красунею, що навіть Поппея поряд із нею мала б вигляд осінньої фіги поряд із яблуком Гесперид.[68]

– Ну, й далі що?

– Повторюю тобі, з тієї миті, коли я побачив її біля фонтана, побачив, як сонячні промені пронизують наскрізь її тіло, я без тями закохався.

– Виходить, вона прозора, як медуза чи як маленька сардинка?

– Не жартуй, Петронію, а якщо тебе ввело в оману те, що я так вільно говорю про своє захоплення, знай, що під ошатним вбранням нерідко приховані глибокі рани. Ще мушу тобі сказати, що по дорозі з Азії провів

---

[67] *Хатти* – велике германське плем'я, що жило у верхній течії р. Везер.

[68] *…поряд із яблуком Гесперид. – Гесперид* – у грецькій міфології німфи, що жили на краю світу біля берегів Океану. Вони охороняли золоті яблука вічної молодості, які Гера дістала в подарунок від Геї-Землі.

я одну ніч у храмі Мопса, сподіваючись отримати оракул. І ось уві сні мені явився сам Мопс[69] і пророк, що в моєму житті станеться велика переміна через кохання.

– Чув я: Пліній не раз говорив[70], що не вірить у богів, але вірить у сни, – і, можливо, його правда. Незважаючи на всі мої жарти, я й сам іноді думаю, що існує лише одне вічне, всемогутнє божество, яке творить, – Венера Родителька. Вона поєднує душі, поєднує тіла та предмети. Ерос вивів світ із хаосу. Чи добре він учинив, це інше питання, та коли вже так сталося, ми мусимо визнати його могутність, хоча можемо й не благословляти його.

– Ах, Петронію, куди легше почути філософське міркування, ніж добру пораду.

– Та скажи, чого ти власне хочеш?

– Хочу здобути Лігію. Хочу, щоб оці мої руки, які зараз обіймають лише повітря, могли обійняти її та пригорнути до грудей. Хочу дихати її диханням. Якби вона була рабинею, я б дав за неї Авлу сотню дівчат, у яких ноги вибілені вапном на знак того, що їх уперше виставлено на продаж. Хочу мати її в себе вдома до-

---

[69] *Мопс* – легендарний віщун, син пророчиці Манто.

[70] *…Пліній не раз говорив…* – Мається на увазі *Гай Пліній Секунд (Старший)* (23—79), римський державний діяч, історик і вчений-енциклопедист, який загинув при виверженні Везувію.

ти, доки голова моя не побіліє, як вершина Соракту[71] взимку.

– Вона не рабиня, та все ж належить до фамілії Плавтія, а позаяк вона покинуте дитя, її можна вважати вихованкою. Якби Плавтій захотів, він міг би тобі її віддати.

– Ти, певно, не знаєш Помпонії Грецини. А втім, обоє вони привернулися до неї, мов до рідної доньки.

– Помпонію я знаю. Похмура, мов кипарис. Якби вона не була дружиною Авла, її можна було б наймати в плакальниці. Від дня смерті Юлії вона не знімає темної стули[72], й узагалі вигляд у неї такий, буцім вона вже за життя блукає луками, де ростуть асфоделі[73]. До того ж вона – *одношлюбна дружина,* а значить, серед наших жінок, які розлучалися по чотири-п'ять разів, істинний фенікс. А ти чув, нібито у Верхньому Єгипті нещодавно вилупився з яйця фенікс, що з ним трапляється не частіше ніж один раз на п'ятсот років?

– Ох, Петронію, Петронію, про фенікса ми поговоримо коли-небудь іншим разом.

– Що ж тобі сказати, любий мій Марку! Я знаю Авла Плавтія, він, хоча й засуджує мій спосіб життя, все-таки почуває до мене прихильність, а можливо, навіть

---

[71] *Соракт* – висока гора в південній Етрурії (на північ од Рима).

[72] *Стула* – довге просторе плаття, відмітний одяг римської матрони.

[73] *…луками, де ростуть асфоделі* – тобто в царстві мертвих.

поважає мене більше, ніж інших, знаючи, що я ніколи не був доносником, як, приміром, Доміцій Афр[74], Тигеллін і вся зграя дружків Агенобарба. Я не вдаю з себе стоїка, проте з осудом не раз ставився до таких вчинків Нерона, на які Сенека та Бурр дивилися крізь пальці. Якщо ти вважаєш, що я можу чого-небудь домогтися для тебе в Авла, – я до твоїх послуг.

– Авжеж, вважаю, що можеш. Ти маєш на нього вплив, до того ж твій розум невичерпно винахідливий. Якби ти все це добряче обміркував і поговорив із Плавтієм…

– У тебе перебільшене уявлення про мій вплив і винахідливість, але, коли справа тільки в цьому, я поговорю з Плавтієм, одразу як вони приїдуть до міста.

– Вони повернулися два дні тому.

– У такому разі їдьмо до триклінію, там на нас очікує сніданок, а потім, підкріпившись, накажемо віднести нас до Плавтія.

– Я завжди тебе любив, – із жвавістю відповів на це Вініцій, – але тепер, мабуть, накажу поставити твою статую серед моїх ларів[75] – таку ж прекрасну, як оця, – й буду приносити їй жертви.

Кажучи це, він повернувся до статуй, які прикраша-

---

[74] *Доміцій Афр* (пом. 59) – здібний оратор, який заплямував себе, однак, численними доносами.

[75] *Лари* – боги-охоронці домашнього вогнища (в римській міфології).

ли всю стіну наповненої пахощами зали, і вказав на статую Петронія у вигляді Гермеса з посохом у руці.

– Присягаюся світлом Геліоса! – додав Марк. – Якщо «божественний» Александр був подібним до тебе, я не дивуюсь Єлені.

У вигуку цьому звучали не просто лестощі, а щире захоплення, – хоча Петроній був старший і не такої атлетичної статури, він був красивіший навіть за Віниція. Жінки в Римі захоплювалися його гострим розумом і смаком, який здобув йому прізвисько «арбітр елегантності», а також його тілом. Захват був помітний навіть на обличчях дівчат із Коса, котрі укладали зборки його тоги й одна з яких, на ймення Евніка, таємно в нього закохана, дивилася йому в вічі покірно й захоплено.

Але Петроній на це не звертав уваги і, з усмішкою повернувшись до Віниція, почав у відповідь йому цитувати сентенцію Сенеки про жінок:

– *Animal impudens… ets…*[76]

Потім, обнявши Марка за плечі, повів його до триклінію.

В унктоpії дві дівчини-гречанки, дві фригіянки та дві негритянки заходилися прибирати посудини з духмяними оліями. Та раптом із-за завіси, що відокремлювала фригідарій, показалися голови бальнеаторів і почулося тихе «тсс». За цим знаком одна із гречанок, фри-

[76] Безсоромна тварина… і т. д. *(лат.).*

гіянки та ефіопки стрепенулись і вмить зникли за завісою. Починалася в термах пора вольності й розгулу, чому наглядач не перешкоджав, позаяк сам нерідко брав участь у таких розвагах. Здогадувався про них і Петроній, але, як людина поблажлива й милосердна, дивився на це крізь пальці.

Залишилася в унктор ії тільки Евніка. Якийсь час вона прислухалася до голосів і сміху, що віддалялися в напрямку лаконіка, потім узяла викладений бурштином і слоновою кісткою стілець, на якому щойно сидів Петроній, і обережно поставила його біля статуї свого господаря.

Унктор ій був увесь залитий сонячним промінням і сяяв барвистими полисками, вони грали на райдужному мармурі, що ним було оздоблено стіни.

Евніка стала ногами на стілець і, опинившись урівень зі статуєю, раптом обвила її шию руками; потім, одкинувши назад своє золотаве волосся та притуляючись рожевим тілом до білого мармуру, пристрасно припала губами до холодних уст Петронія.

Розділ II

Після частування, котре називалося сніданком і за котре обидва друга всілися в час, коли звичайні смертні вже давно з'їли свою полуденну трапезу, Петроній запропонував трохи здрімнути. Йти з візитом було, за його словами, ще занадто рано. Є, щоправда, люди, котрі починають одвідувати знайомих зі сходом сонця, гадаючи, що таким є старовинний римський звичай. Але він, Петроній, вважає його варварським. Найбільш слушний час для візитів – після полудня, однак не раніше, ніж сонце перейде на бік храму Юпітера Капітолійського й почне дивитися на Форум[77] скоса. Восени в цю пору буває ще спекотно, і люди після трапези полюбляють поспати. Й так приємно слухати шум фонтана в атрії[78] й опісля обов'язкової тисячі кроків задрімати в ясно-червоному світлі, що ллється крізь нещільно натягнутий пурпуровий навіс.

Вініцій не заперечував, і вони походжали, бесідую-

---

[77] *Форум* – центральна площа, осередок громадського та політичного життя Рима. Головним форумом вважався т. зв. Римський Форум (або просто Форум), розташований на південно-західному схилі Капітолійського пагорба. До нього прилягали форуми, побудовані імператорами – Цезарем, Августом та ін.

[78] *Атрій* – передпокій (узагалі перше приміщення від входу в дім).

чи про те, що чути на Палатині та в місті, та злегка філософствуючи про життя. Потім Петроній вирушив до кубікулу[79], та спав недовго. Через півгодини він вийшов і, наказавши подати йому вербену, почав її нюхати й натирати нею руки та скроні.

– Ти не повіриш, – сказав він, – як це освіжає та бадьорить. Тепер я готовий.

Ноші вже давно чекали, обидва друга всілись і звеліли нести їх на вулицю Патриціїв, до будинку Авла. Дім Петронія був розташований на південному схилі Палатину, неподалік од Карин[80], тому найкоротший шлях пролягав нижче Форуму; Петроній, одначе, волів зазирнути до ювеліра Ідомена й наказав нести їх по вулиці Аполлона та Форуму в напрямку Лиходійської вулиці, на розі котрої було чимало різноманітних таверн.

Гіганти негри підняли ноші й рушили, а попереду бігли раби-педісекви[81]. Через якийсь час Петроній мовчки підніс до носа свої руки, що пахли вербеною, – здавалося, він про щось розмірковує.

– Мені спало на думку, – сказав він, – що, позаяк

---

[79] *Кубікул* – спальня.

[80] *Карини* – заможний аристократичний квартал, що був розташований у південно-східній частині міста, між Палатинським та Есквілінським пагорбами.

[81] *Педісекви* – раби-скороходи, що супроводжували хазяїна.

твоя лісова богиня не невільниця, вона могла б покинути дім Плавтіїв і переселитися до тебе. Ти б оточив її любов'ю, обсипав розкішними дарами, як я мою кохану Хрисотеміду, котра, між нами кажучи, набридла мені приблизно так само, як я їй.

Марк заперечливо похитав головою.

– Ні? – запитав Петроній. – У найгіршому разі справу цю буде подано імператору, і можеш бути певен, що наш Міднобородий, хоча б завдяки моєму впливу, стане на твій бік.

– Ти не знаєш Лігії! – заперечив Вініцій.

– А дозволь тебе запитати, знаєш ти її інакше, ніж з вигляду? Говорив ти з нею? Освідчився?

– Я бачив її спершу біля фонтана, потім зустрічав іще двічі. Пам'ятаю, коли я мешкав у Авла, мене помістили в сусідній віллі, призначеній для гостей, – і з пошкодженою своєю рукою я не міг сідати за спільний стіл. Тільки напередодні свого від'їзду я зустрів Лігію за вечерею – і не міг навіть слова їй сказати. Я мусив слухати Авла, розповіді про його перемоги у Британії, а потім про занепад дрібних господарств в Італії, чому намагався запобігти ще Ліциній Столон[82]. Загалом я маю сумнів, чи здатен Авл говорити про щось інше,

[82] *Ліциній Столон Гай* – народний трибун, 367 р. до н. е. разом із Луцієм Секстієм Латераном провів закони на користь плебсу та рядового селянства.

й нам, напевно, не вдасться цього уникнути, хіба що ти захочеш послухати про розпещеність нинішніх звичаїв. Вони тримають у себе на пташнику фазанів, але не їдять їх із переконання, що кожен спожитий фазан наближає кінець римської могутності. Вдруге я зустрів її біля садової цистерни з щойно вирваним очеретом у руці, вона опускала його жмуток у воду та кропила ірис, що росли навколо. Подивися на мої коліна. Присягаюся щитом Геркулеса, вони не дрижали, коли на наші маніпули[83] йшли з виттям полчища парфян, але біля тієї цистерни вони задрижали. І я, зніяковілий, мов хлопчик, який іще носить буллу[84] на шиї, тільки поглядом благав пожаліти й довго не міг слова вимовити.

Петроній поглянув на нього з легкою заздрістю.

– Щасливець! – сказав Петроній. – Нехай увесь світ і життя потонуть у злі, одне благо залишиться вічно – молодість!

Трохи помовчавши, він запитав:

– І ти з нею не заговорив?

– Заговорив. Прийшовши до тями, я сказав, що повертаюся з Азії, що поблизу міста розбив собі руку і страждав од сильного болю, та в цю хвилину, ко-

---

[83] *Маніпул* – бойовий підрозділ римської армії (180—200 осіб), який складався з двох центурій.

[84] *Булла* – шийний амулет у вигляді кульки або кружечка (часто золотого), який носили до повноліття діти повноправних громадян.

ли мені доводиться покинути їхній дім, я зрозумів, що страждання в нім відрадніше, ніж в іншому місці здоров'я. Вона слухала мою мову теж у збентеженні і, похиливши голову, креслила щось очеретинкою на шафранно-жовтому піску. Потім підвела очі, а потім знову поглянула на зображені нею знаки та ще раз на мене, наче бажаючи щось запитати, – й раптом утекла, мов гамадріада[85] від дурного фавна.

– У неї, мабуть, красиві очі?

– Очі як море – і я потонув у них, як у морі. Повір, море Архіпелагу[86] не таке синє. Через хвилину прибіг синок Плавтія й почав щось запитувати. Але я не розумів, чого йому треба.

– О Афіно! – вигукнув Петроній. – Зніми в цього юнака пов'язку з очей, якою його нагородив Ерос, а то він розіб'є собі голову об колони храму Венери. – І, знову звертаючись до Вініція, продовжував: – О ти, весняний бутоне на древі життя, ти, перший зелений пагоне винограду! Та ти мусив наказати нести себе не до Плавтіїв, а в дім Гелотія, де розміщено школу для хлопчаків, які не знають життя.

– Чого ти з мене смієшся?

– А що вона креслила на піску? Чи не ім'я Амура,

---

[85] *Гамадріада* – лісове божество, німфа дерева, яка (на відміну від дріади) народжується і вмирає разом із ним.

[86] *Море Архіпелагу* – Егейське море.

чи не серце, пронизане стрілою, або щось інше, з чого ти міг би зрозуміти, що сатири вже нашіптували цій німфі на вухо якісь таємниці життя? Як можна було не подивитися на ці знаки!

– Я надів тогу раніше, ніж ти думаєш, – сказав Віній. – Поки не прибіг маленький Авл, я уважно розглядав ці знаки. Адже знаю, що і в Греції і в Римі дівчата нерідко креслять на піску признання, котрі відмовляються вимовити їхні вуста. Але вгадай, що вона зобразила?

– Коли щось інше, я, мабуть, що не вгадаю.

– Рибу.

– Як ти сказав?

– Говорю, рибу. Чи мусило б це означати, що в її жилах тече така сама холодна кров, – не знаю! Але ти, хто назвав мене весняним бутоном на древі життя, – ти, сподіваюся, ліпше зможеш витлумачити цей знак?

– *Любий мій!* Про ці речі запитуй Плінія. Ото вже він розуміється на рибах. Якби живий іще був старий Апіцій, той, можливо, теж зміг би тобі що-небудь сказати – за своє життя він з'їв більше риб, ніж їх може вмістити Неаполітанська затока.

Але на цьому бесіда перервалась – їх тепер несли людними вулицями, й гамір натовпу заважав розмовляти. З Аполлонової вулиці вони повернули на Римський Форум, де погожої днини перед заходом сонця

юрмився гулящий люд, аби потинятися між колонами, розповісти й послухати новини, полупати очима на ноші з відомими особами, відвідати міняльні ятки, книгарні, крамнички ювелірні, з шовковим товаром, бронзовими виробами та всілякі інші, котрих була сила-силенна в будинках, які оточували частину Форуму напроти Капітолію. Половина Форуму, біля самісіньких схилів Капітолійського пагорба, вже була занурена в тінь, тоді як колони храмів, розташованих вище, золотіли в призахідному промінні на блакитному небі. Колони ж, які стояли внизу, відкидали довгі тіні на мармурові плити, й так багато було цих колон, що погляд губився, мов у лісі. Здавалося, всім цим колонам тут тісно – вони тяглися хто вище, розбігалися праворуч і ліворуч, видиралися вгору схилами, тулилися до фортечного муру або одна до одної, схожі на стовбури дерев, – одні вищі, інші нижчі, товсті й тонкі, золотаві й білі, то розквітаючи під архітравами квітками аканта[87], то увінчані іонічними закрученими рогами, то завершуючись простим доричним квадратом. Над цим лісом блищали різнобарвні тригліфи[88], з тим-

[87] *Акант* – поширена в Середземномор'ї рослина, химерно порізане листя якої стало прототипом архітектурного орнаменту, особливо ж капітелей коринфського ордера.

[88] *Тригліфи* – витягнуті по вертикалі плити з поздовжніми жолобками; чергуючись із метопами (горизонтально витягнутими плоскими плитами), утворюють фриз (у доричному ордері) – середню частину перекрит-

панів[89] випиналися скульптурні постаті богів, крилаті позолочені квадриги, здавалося, от-от злетять із високих дахів у повітря, у блакитне небо, що мирно огортало це місто незліченних храмів. Посеред Форуму та по його окружності рухався людський потік: натовпи людей проходили під арками храму Юлія Цезаря, інші сиділи на сходах храму Кастора та Поллукса[90] або снували навколо невеликого святилища Вести[91], нагадуючи на тлі всього цього нагромадження мармуру рої різнобарвних метеликів або жуків. Гігантськими сходами, що вели від храму, присвяченого «Jovi Optimo Maximo»[92], спускалися згори все нові людські хвилі: біля ростральної трибуни слухали випадкових ораторів, голосно кричали торговці фруктами, вином або водою, змішаною із соком смокв; тут були й дурисвіти, що вихваляли чудодійне зілля, і провісники майбутнього, й угадувальники закопаних скарбів, і відгадувачі снів. Подекуди серед гамору й вигуків чулися звуки сист-

---

тя.

[89] *Тимпан* – трикутне поле фронтону (верхньої частини торцевого фасаду) без карнизів, які обрамляють його; часто прикрашалося рельєфами та скульптурними зображеннями.

[90] *Кастор і Поллукс* – у грецькій міфології т. зв. Діоскури, брати-близнюки, сини Зевса, боги – покровителі воїнів і моряків.

[91] *Веста* – в римській міфології богиня – покровителька домашнього вогнища та держави.

[92] «Юпітеру Найліпшому Найвеличнішому» *(лат.).*

ра[93], єгипетської самбуки[94] або грецьких флейт. Люди хворі, благочестиві або чимось заклопотані несли до храмів свої жертви. На кам'яних плитах збиралися, жадібно дзьобаючи жертовне зерно, зграйки голубів, які нагадували рухливі строкаті й темні плями; вони то раптом із гучним шумом крил здіймалися в повітря, то знов опускалися на не зайняті людьми місця. Час від часу натовп розступався, даючи дорогу ношам, із яких виглядали пещені жіночі обличчя або обличчя сенаторів і вершників із застиглим на них виразом байдужості й пересиченості. Різномовний натовп голосно повторював їхні імена, додаючи уїдливі або хвалебні прізвиська. Між безладними гуртами подекуди проходили карбованим військовим кроком загони солдатів або стражників, які спостерігали за порядком на вулицях. Грецьку мову було чути довкола так само часто, як і латинську.

Вініцій, що давно не бував у місті, дивився з деякою цікавістю на це скупчення людей і на Римський Форум, який панував над світом і разом з тим був настільки затоплений його хвилями, що Петроній, угадавши думку свого супутника, назвав Форум «гніздом квіритів – без квіритів[95]». І дійсно, місцеве населення тону-

---

[93] *Систр* – тріскачка типу кастаньєт.

[94] *Самбука* – різновид арфи.

[95] *Квірит* – повноправний римський громадянин.

ло в натовпі, що складався з представників усіх рас і народів. Тут можна було побачити ефіопів і рослих, світловолосих людей з далекої півночі, бриттів, галлів і германців, косооких серів[96], людей з берегів Євфрату й людей з берегів Інду, чиї бороди пофарбовані в цеглястий колір, сирійців із берегів Оронту[97] з чорними, млосними очима, юдеїв із впалими грудьми, єгиптян з незмінною байдужою посмішкою на обличчі, нумідійців і африканців, греків з Еллади, котрі нарівні з римлянами хазяйнували в місті, але хазяйнували завдяки знанням, мистецтву, розуму та шахрайству, греків із островів і з Малої Азії, з Єгипту, з Італії, з Нарбоннської Галлії[98]. В натовпі рабів із продірявленими вухами чимало було й вільних гулящих городян, котрих імператор розважав, годував і навіть одягав; були тут і прийшлі вільні люди, знаджені у величезне місто легким життям і можливістю розбагатіти; раз у раз потрапляли на очі розносщики дрібного товару, жерці Серапіса[99]

---

[96] *Сери* – китайці.

[97] *Оронт* – головна ріка Сирії, що впадає в Середземне море проти Антіохії.

[98] *Нарбоннська Галлія* – південно-східна частина сучасної Франції поблизу узбережжя Середземного моря.

[99] *Серапіс* – синкретичне божество елліністичного Сходу, яке поєднує в собі функції єгипетського Осіріса, грецьких Зевса, Аполлона, Посейдона і Плутона; повелитель стихій природи.

з пальмовими гілками в руках, і жерці Ісіди[100], на вівтар якої приносилося більше жертв, ніж у храм Юпітера Капітолійського, і жерці Кбели[101] із золотавим колоссям рису в руках, і мандрівні жерці, і східні танцівниці в яскравих митрах, і продавці амулетів, і заклинателі змій, і халдейські маги, і, насамкінець, сила-силенна людей без будь-якого заняття, котрі щотижня приходили до зерносховищ на березі Тибру по свою частку зерна, билися за лотерейні таблички в цирках, проводили ночі за Тибром у будинках, які часто розвалювались, а теплі, сонячні дні – у критих портиках, у брудних харчевнях Субури[102], на Мульвійовому мосту або біля особняків багачів, де час від часу їм викидали недоїдки зі столу рабів.

Петронія натовп добре знав. До слуху Віниція раз у раз долітало: *«Hic est!»* – «Це він!» Петронія любили за щедрість, але популярність його особливо зросла відтоді, як дізналися, що він висловився перед імператором проти смертного вироку всій фамілії, тобто всім,

---

[100] *Ісіда* – в єгипетській міфології богиня родючості, води й вітру, покровителька мореплавців. Культ Ісіди, як і культ Серапіса, був вельми популярний у греко-римському світі.

[101] *Кібела* – фригійське божество родючості, «Матір богів». Оргіастичний культ Кібели почав поширюватися в Римі з II ст. до н. е.

[102] *Субура* – жвавий район Рима (в низині між пагорбами Есквіліном, Квіріналом і Віміналом, на північ від Карин) із однойменною вулицею, багатою на харчевні та кубла розпусти.

незважаючи на стать і вік, рабам префекта Педанія Секунда, за те, що один із них у пориві відчаю вбив цього недолюдка. Петроній, щоправда, запевняв, що його ця справа мало хвилює і що говорив він з імператором лише як приватна особа, як «арбітр елегантності», чиє естетичне почуття ображала така варварська бойня, що личила хіба що яким-небудь скіфам, але не римлянам. І все-таки народ, обурений цією різаниною, ставився відтоді до Петронія з любов'ю.

Та йому це було байдуже. Він пам'ятав, що той же народ любив і Британніка, котрого Нерон отруїв, і Агриппіну, котру Нерон наказав убити, і Октавію, котру задушили на Пандатерії[103], попередньо розрізавши їй вени у гаряче натопленій лазні, і Рубеллія Плавта[104], котрого прогнали, і Тразею, котрому щоранку можна було очікувати смертного вироку. Любов народу можна було скоріше вважати зловісною ознакою, а скептик Петроній був забобонним. Натовп він зневажав подвійно: як аристократ і як естет. Люди, від яких смерділо смаженими бобами, закладеними за пазуху, завжди охриплі та спітнілі від гри в мору[105] на вуличних

---

[103] *Пандатерія* – острів біля узбережжя Кампанії; в імператорські часи – місце заслання.

[104] *Рубеллій Плавт* – нащадок Августа по жіночій лінії; Нерон, побоюючись Плавта як можливого претендента на престол, наказав заслати його (59 або 60 р.).

[105] *Мора* – популярна гра, що полягає у відгадуванні числа пальців, які

перехрестях і в перистилях, недостойні були в його очах називатися людьми.

Отже, не відповідаючи ні на оплески, ні на поцілунки рукою, що посилалися зусібіч, він розповідав Марку про справу Педанія, насміхаючись над мінливістю вуличного наброду, котрий наступного дня після бурхливого обурення аплодував Нерону, що їхав до храму Юпітера Статора[106]. Перед книгарнею Авіруна Петроній звелів зупинитися – вийшовши з нош, він купив красивий рукопис і вручив його Віниції.

– Це тобі подарунок, – сказав він.

– Дякую, – відповів Віниція. І, поглянувши на назву, запитав: – *«Сатирикон»?* Щось нове. Чий твір?

– Мій. Але я не бажаю зазнати ні долі Руфина[107], чию історію я збирався тобі розповісти, ні долі Веєнтона, – тому ніхто про це не знає, а ти нікому не обмовся.

– Ти сказав, що не пишеш віршів, – зазначив Віниція, зазираючи до рукопису, – а тут, як я бачу, проза густо ними всіяна.

– Коли читатимеш, зверни увагу на бенкет Трималь-

раптово розкривають гравці.

[106] *…до храму Юпітера Статора.* – Цей храм був розташований на схилі Палатинського пагорба, де, за переказами, засновник Рима Ромул благав Юпітера зупинити римське військо, що втікало від ворога.

[107] *Але я не бажаю зазнати ні долі Руфина…* – мається на увазі римський вершник Віниції Руфин, вигнаний 61 р. за підробку заповіту.

хіона[108]. Що ж до віршів, то вони мені спротивилися відтоді, як Нерон почав писати епічну поему. Ти знаєш, Вітеллій, аби облегшити собі шлунок, користується паличками зі слонової кістки, засуваючи їх собі в глотку, інші застосовують пір'я фламінго, змочене в маслиновій олії або у відварі чебрецю, – я ж читаю вірші Нерона, і дія їх миттєва. Потім я можу хвалити їх – якщо не з чистою совістю, то з чистим шлунком.

Сказавши це, він знову зупинив ноші біля крамниці ювеліра Ідомена і, домовившись стосовно гем, звелів нести себе просто до Авла.

– Дорогою розповім тобі історію Руфина як приклад того, до чого призводить авторське марнославство, – сказав він.

Але Петроній не встиг розпочати розповідь, як вони звернули на вулицю Патриціїв і невдовзі опинилися біля будинку Авла. Молодий мускулястий брамник відчинив їм двері до остію – першого передпокою, – над дверима висіла клітка з сорокою, котра верещала гостям вітання: *«Salve!»*.[109]

Проходячи з цього першого передпокою до атрію, Вініцій сказав:

– Ти помітив, що брамник тут без ланцюга?

---

[108] *Тримальхіон* – персонаж із «Сатирикону» Петронія, тип самозакоханого багатія.

[109] «Здрастуй!» *(Лат.)*

– Дивний дім, – півголосом відповів Петроній. – Напевно, тобі відомо, що Помпонію Грецину запідозрювали в схильності до східного марновірства, що полягало в шануванні якогось Хрестоса. Удружила їй, кажуть, Кріспінілла, котра не може вибачити Помпонії, що тій вистачило одного чоловіка на все життя. *Univira!..* Та в Римі легше знайти миску рижиків із Норікума! Її судили домашнім судом.

– Твоя правда, дім дивний. Трохи згодом розповім тобі, що я тут чув і бачив.

Тим часом вони прийшли до атрію. Раба, що тут порядкував, називали атрієнсіс[110], він послав номенклатора, аби той сповістив про прихід гостей, а інші раби подали їм крісла і ослінчики для ніг. Петроній, який передовсім думав, що в цьому суворому домі панує вічна нудьга, й тому ніколи тут не бував, роззирався з деяким здивуванням і навіть зачудуванням – атрій справляв враження скоріше радісне. Крізь великий отвір у стелі падав сніп яскравого світла, розсипаючись у фонтані тисячами іскор. Квадратний басейн із фонтаном у центрі, себто імплувій, було призначено для дощової води, що лилася в негоду крізь отвір у даху, та обсаджено анемонами й лілеями. В цьому домі, очевидно, особливо любили лілії, їх була сила-силенна – і білих, і червоних; рясно росли також сапфірові іриси,

---

[110] *Атрієнсіс* – раб, доглядач дому, каштелян.

чиї ніжні пелюстки сріблились од водяного пилу.

Серед пишного листя й моху, що приховував горщики з лілеями, виднілися бронзові статуетки дітей і водяних птахів. На одному розі басейну відлита також із бронзи лань схиляла позеленілу від вологи голову до води, мов бажаючи напитися. Підлога в атрії була мозаїчна, стіни, частково облицьовані червоним мармуром, частково розписані зображеннями дерев, риб, птахів і грифів, тішили око гармонійною грою барв.

Одвірки були прикрашені черепахою й навіть слоновою кісткою, у простінках стояли статуї пращурів Авла. Скрізь відчувався мирний достаток, який чужався розкоші, сповнений благородством і впевненістю в собі.

Петроній, чиє житло було прикрашене значно пишніше та вишуканіше, не міг, одначе, знайти тут жодного предмета, котрий ображав би його смак; цією думкою він тут же поділився з Вініцієм, але вже раб-веларій[111] відхилив завісу, що відділяла атрій од таблінію[112], і в глибині будинку показався Авл, який поспішав до гостей.

Це був чоловік, який досяг вечірньої пори життя, але ще міцний, з укритою сріблом головою та енергійним, можливо, дещо короткуватим обличчям, у котро-

[111] *Веларій* – раб, який розсуває завіси.

[112] *Табліній* – галерея, крита тераса.

му зате було щось, що нагадувало орла. Зараз воно відбивало здивування, навіть стурбованість, викликану несподіваним приходом Неронового друга, співтрапезника та повірника.

Петроній був людиною достатньо світською та спостережливою, щоб одразу це помітити, й по перших привітаннях він із властивим йому красномовством і невимушеністю пояснив, що прибув подякувати за турботу, котрою оточили в цьому домі сина його сестри, і що вдячність – єдиний привід його приходу, на котрий він одважився, пам'ятаючи про давнє знайомство з Авлом.

Авл зі свого боку запевнив, що радий бачити такого гостя, а щодо вдячності, то, мовляв, сам він переповнений таким почуттям, хоча про причину Петроній, напевно, й не здогадується.

Петроній і справді не здогадувався. Даремно він, підвівши свої горіхового кольору очі до стелі, намагався пригадати хоч найменшу послугу, коли-небудь надану ним Авлу чи комусь іншому. Жодної не міг згадати, хіба що ту, котру збирався надати Вініцію. О, зрозуміло, щось таке могло статися мимоволі, та тільки мимоволі.

– Я сердечно люблю й високо поціновую Веспасіана, – мовив Авл, – а ти врятував йому життя, коли одного разу, на своє нещастя, він заснув, слухаючи вірші

імператора.

– Навпаки, то було його щастя, – заперечив Петроній, – бо він їх не чув, але не буду сперечатися, що воно могло скінчитися нещастям. Міднобородий так і рвався послати до нього центуріона з дружньою порадою розрізати собі вени.

– А ти, Петронію, тоді його висміяв.

– Так, дійсно, а точніше, навпаки, йому полестив: я сказав, що, коли Орфей[113] умів піснею присипляти диких звірів, тріумф Нерона не менший, позаяк він зумів приспати Веспасіана. Агенобарба можна гудити, але за умови, щоб у малій огуді були великі лестощі. Наша найласкавіша Августа, Поппея, чудово це розуміє.

– На жаль, такі нині часи, – сказав Авл. – У мене не вистачає двох передніх зубів, їх вибито каменем, кинутим рукою бритта, й відтоді я говорю з присвистом, але в Британії я провів найщасливіші дні свого життя…

– Тому що звитяжні, – вставив Вініцій.

Але тут Петроній, злякавшись, як би старий полководець не заходився розповідати про минулі війни, змінив тему. Ось, кажуть, на околицях Пренести[114] селяни знайшли мертве вовченя з двома головами, а

---

[113] *Орфей* – у грецькій міфології знаменитий співець і музикант, магічне мистецтво якого полонило навіть тварин і рослини.

[114] *Пренеста* – стародавнє місто Лація за 30 км на південь від Рима.

під час недавньої грози було зруйновано громом куток храму Місяця – справа нечувана такої пізньої осінньої пори. Якийсь Котта, повідомивши йому про це, додав, що жерці храму провіщають із цієї причини занепад міста або, принаймні, зруйнування якоїсь великої будівлі, що його можна відвернути лише надзвичайними жертвопринесеннями.

Вислухавши цю новину, Авл сказав, що, на його думку, такі прикмети нехтувати не можна. Боги, можливо, розгнівані нечуваними лиходійствами, і в цьому немає нічого дивного, виходить, умилостивлюючі жертви цілком доречні.

– Твій-бо дім, Плавтію, не дуже великий, – відповів на це Петроній, – хоча живе в ньому велика людина; мій же дім, звичайно, занадто великий для такого поганого господаря, як я, та він теж малий. Якщо ж ідеться про зруйнування якоїсь дуже великої будівлі, якот Прохідний Дім[115], то чи слід нам приносити жертви, щоб запобігти його падінню?

Плавтій на це запитання не відповів, і його обережність злегка зачепила Петронія – хоча тому не властиво було розрізняти добро та зло, він донощиком ніколи не був, і з ним можна було розмовляти цілком вільно.

---

[115] *Прохідний Дім* – назва палацу Нерона на Палатині та Есквіліні до пожежі 64 р., після відновлення – золотий палац. Цей палац відзначався величезними розмірами і подібним був скоріше до невеликого міста.

Знову змінивши тему, він почав хвалити оселю Плавтія й помітний в усьому оздобленні хороший смак.

– Будинок цей старий, – сказав Плавтій, – і я нічого в ньому не міняв відтоді, як успадкував його.

Після того як відсунули завісу, що відділяла атрій од таблінію, будинок було видно на всю довжину – через табліній, через розташований за ним перистиль[116] і наступну залу, або екус, погляду відкривався краєвид саду, ніби світла картина в темній рамі. Звідти до атрію долинав веселий дитячий сміх.

– Ах, доблесний керманичу, – сказав Петроній, – дозволь нам послухати зблизька цей щирий сміх, що нині така рідкість.

– Із задоволенням, – відповів, підводячись, Плавтій. – Там грають у м'яча син мій Авл і Лігія. Що ж до сміху, Петронію, мені здається, в тебе все життя проходить у ньому.

– Життя гідне сміху, от я і сміюсь, – відповів Петроній, – але у вас тут сміх звучить по-іншому.

– Крім того, – додав Вініцій, – Петроній не те щоб сміявся цілі дні, скоріше він сміється цілі ночі.

Так бесідуючи, вони пройшли до будинку в сад, де Лігія та маленький Авл гралися м'ячами, а призначені для цієї гри раби-сферисти підбирали м'ячі з землі та подавали гравцям. Петроній окинув Лігію швидким

---

[116] *Перистиль* – внутрішній двір, обнесений колонадою.

уважним поглядом, маленький Авл, побачивши Вініція, підбіг із ним привітатися, а той схилив голову, проходячи повз чарівну дівчину, котра стояла з м'ячем у руці розрум'янена, злегка задихана, з розсипаним по плечах волоссям.

Але через те, що в садовому триклінії, затіненому плющем, виноградом і капріфолією, сиділа Помпонія Грецина, гості попрямували привітатися з нею. Хоча Петроній раніше не бував у Плавтія, дружину його знав – зустрічав її в Антистії, доньки Рубеллія Плавта, і в домі Сенеки, і в Полліона. І все-таки її сумне, але спокійне обличчя, сповнена благородства постава, рухи, мова викликали в ньому відчуття мимовільного здивування. Весь вигляд Помпонії настільки суперечив його уявленням про жінок, що цей чоловік, який славився в Римі своєю зіпсованістю й самовпевненістю, почував до Помпонії певну повагу й навіть іноді в її присутності втрачав звичну незворушність. Ось і тепер, дякуючи їй за турботу про Вініція, він мовби знехотя раз у раз вставляв звертання «доміна»[117], котре не спадало йому на думку, коли він говорив, приміром, із Кальвією Кріспініллою, зі Скрибонією, Валерією, Соліною та іншими вельможними жінками. Після привітань і висловлювань подяки Петроній перейшов до закидів – він дорікав Помпонії, що

[117] *Доміна* – пані *(лат.)*

вона так рідко показується на людях, її не зустрінеш ні в цирку, ні в амфітеатрі, на що вона, поклавши руку на руки чоловіка, спокійно йому відповіла:

– Ми старіємо обоє і все більше цінуємо домашню тишу.

Петроній хотів щось заперечити, однак Авл Плавтій, говорячи, як завжди, з легким присвистом, доповнив слова дружини:

– І почуваємося все більше чужими серед людей, які навіть наших римських богів називають грецькими іменами.

– Боги з якогось часу стали чисто риторичними постатями, – недбало заперечив Петроній, – а позаяк риторики навчали нас греки, мені самому, приміром, легше вимовити «Гера», ніж «Юнона».

При цих словах він глянув на Помпонію, ніби даючи зрозуміти, що в її присутності ніяке інше божество не могло спасти на думку, а потім заходився заперечувати те, що вона говорила про старість.

– О, звичайно, люди швидко старіють, але це стосується тих, хто веде зовсім інший спосіб життя; крім того, є обличчя, про які Сатурн мовби забуває.

Це було сказано навіть із часткою щирості – Помпонія Грецина, хоча й досягла післяполуденної пори життя, зберегла незвичайно свіжий колір обличчя, риси якого були дрібні й витончені, і, незважаючи на тем-

ний одяг, статечну поставу й сумний вигляд, справляла часом враження зовсім молодої жінки.

Тим часом маленький Авл, який подружився з Віні-цієм, коли той жив у них у домі, почав просити юнака пограти в м'яча. Слідом за хлопчиком увійшла до триклінію й Лігія. Під покровом плаща, з мерехтливими полисками світла на обличчі, вона тепер здалася Петронію красивішою, ніж при першому погляді, і справді нагадувала німфу. Він підвівся, схилив перед нею голову й замість звичайних привітань – а він же ще не сказав їй жодного слова – звернувся до неї з віршем, яким Одіссей вітав Навсікаю:[118]

> Руки, богине чи смертная діво, к тобі простягаю,
> Якщо одна із богинь ти, владичиць просторого неба,
> То з Артемідою тільки, великою донькою Зевса,
> Будеш красою обличчя і станом високим ти схожа;
> Якщо ж одна ти із смертних, долі під владою сущих,
> То несказанно блаженні отець твій і мати, й блаженні
> Браття твої…

Навіть Помпонії подобалася вишукана ґречність цього світського чоловіка. Що ж до Лігії, та слухала

---

[118] *Навсікая* – у грецькій міфології донька царя феаків Алкіноя, що надала допомогу Одіссею, викинутому бурею на острів феаків.

його в збентеженні і, червоніючи, не насмілювалася підвести очі. Та ось у куточках її рота забриніла пустотлива усмішка, на обличчі відбилася боротьба між дівочою сором'язливістю та бажанням відповісти – і, видно, це бажання перемогло: глянувши просто у вічі Петронію, вона відповіла йому словами Навсікаї, вимовивши їх одним духом, як завчений урок:

> Звісно, мандрівцю, славетний твій рід: ти, я бачу, розумний.

Після чого, швидко повернувшись, випурхнула, наче сполохана птаха.

Тепер надійшла черга Петронія дивуватись – він не очікував почути Гомерові вірші з вуст дівчини, котра, як він дізнався від Вініція, була родом із варварського племені. Він запитливо подивився на Помпонію, але та, не помітивши його погляду, нічого не сказала – в цю хвилину вона, всміхаючись, дивилася на обличчя Авла, що сяяло гордістю.

Гордість цю Авл і не намагався приховати. Він був прихильний до Лігії, мов до рідної доньки, і до того ж, незважаючи на свої давньоримські забобони, що спонукали його вергати громи проти грецького впливу та його поширення в Римі, грецька мова була в його очах ознакою вищої світської витонченості. Сам Авл так і

не опанував її, про що у глибині душі жалкував, і тепер йому було приємно, що вельможному гостю, та ще й письменнику, що, напевно, вважав дім його ледве не варварським, відповіли мовою Гомера та його віршем.

– У нас у домі є вчитель-грек, – сказав він, звертаючись до Петронія, – він навчає нашого хлопчика, а дівчина слухає. Вона ще горобеня, та миле горобеня, й ми обоє до неї звикли.

Петроній дивився крізь переплетення плюща і капріфолії на трійку юних гравців. Віниціїй скинув тогу і в самій туніці підкидав м'яча, а Лігія, що стояла напроти нього з піднесеними руками, старалася м'яч піймати. При першому погляді дівчина не справила на Петронія великого враження. Вона видалася йому занадто худорлявою. Але, придивившись у триклінії поближче, він подумав, що, мабуть, саме такою можна собі уявити юну Аврору, – і як знавець жінок відзначив у ній щось незвичайне. Він усе побачив і все оцінив: і рожеве личко, що ніби світилось, і свіжі, мовби для поцілунку складені, губки, і блакитні, наче морська лазур, очі, й алебастрову білість лоба, і пишне темне волосся, що вилискувало на звивах бурштином або коринфською міддю, і струнку шию, і божественну лінію плечей, і всю її гнучку, тонку постать, юну та свіжу, як травневий день, мовби квітка, що розбрунькувалася. В нім прокинувся художник і шанувальник краси,

котрий відчув, що до статуї цієї дівчини можна було б зробити напис «Весна». Тут йому раптом пригадалася Хрисотеміда, й він ледве не розсміявся вголос. Із золотавою пудрою на волоссі, з підведеними чорною фарбою бровами, вона здалася йому такою безнадійно зів'ялою, якоюсь пожухлою трояндою, що осипається. Але ж через Хрисотеміду йому заздрив увесь Рим. Потім він згадав Поппею – так, усіма уславлювана Поппея, подумав він, схожа на бездушну воскову маску. А в цій дівчині з постаттю танагрської статуетки дихає не тільки весна – в ній живе сонцесяйна Психея, світячись у її рожевому тілі, як вогонь світиться в лампі.

«Вініцій має рацію, – подумав Петроній, – а моя Хрисотеміда стара, стара… як Троя!»

І, звертаючись до Помпонії Грецини, він вказав рукою в сад.

– Тепер я розумію, доміно, – сказав він, – що, маючи таку пару, ви вважаєте за краще бути вдома, ніж на бенкеті в Палатинському палаці чи в цирку.

– Так, вірно, – відповіла Помпонія, спрямувавши погляд на Авла та Лігію, що гралися.

А старий полководець почав розповідати історію дівчини й те, що колись чув од Анелія Гістра про народ лігійців, який живе на похмурій півночі.

У саду тим часом завершили грати в м'яча, і всі

троє походжали піщаними доріжками, вирізняючись на темному тлі мирт і кипарисів, подібні до трьох білих статуй. Лігія тримала маленького Авла за руку. Трохи погулявши, вони всілися на лаву біля басейну в центрі саду. Маленький Авл тут же підхопився й почав полохати рибок у прозорій воді. Вініцій же продовжував розмову, почату під час прогулянки.

– Було так, – говорив він тихо, з тремтінням у голосі. – Ледве я зняв претексту, мене відправили в азіатський легіон. У місті я майже не жив – не спізнав ні життя, ні любові. Я знаю напам'ять дещо з Анакреонта[119] і Горація[120], та не зумів би, як Петроній, читати вірші, коли розум од здивування німіє і не здатний знайти власних слів. Хлопчиком ходив я до школи Музонія, котрий говорив нам: щастя полягає в тім, аби бажати того, чого бажають боги, – і тому залежить од нашої волі. Я ж гадаю, що є інше, більше й більш цінне щастя, котре не залежить од волі, бо його може дати лише любов. Цього щастя самі боги шукають, ось і я, о Лігіє, що досі не знав любові, наслідую їх і також шукаю ту, котра захотіла б дати мені щастя…

Він замовк, і деякий час чути було тільки легкий плескіт води, в яку маленький Авл кидав камінці, ля-

---

[119] *Анакреонт* (2-га пол. VI ст. до н. е.) – грецький ліричний поет, для творчості якого характерні теми кохання та веселого застілля.

[120] *Горацій Флакк Квінт* (65—8 до н. е.) – видатний римський поет.

каючи риб. Нарешті Вініцій знову заговорив голосом м'яким і притлумленим:

– Ти, звичайно, знаєш Тита, сина Веспасіана? Кажуть, він, ледве вийшовши з дитячого віку, так полюбив Береніку[121], що любовна туга мало не висмоктала з нього життя. І я зумів би так полюбити, о Лігіє! Багатство, слава, влада – все це дим, суєта! Багатий зустріне ще багатшого, славетного затьмарить чужа, ще більша слава, могутнього здолає могутніший. Але хіба сам імператор або навіть будь-хто з богів може відчувати більшу насолоду, бути щасливішим, аніж простий смертний тієї миті, коли біля його грудей дихають любі йому груди або коли він цілує кохані вуста? Адже любов робить нас богорівними, о Лігіє!

А вона слухала з тривогою, із зачудуванням, але також і з насолодою, як слухала б звуки грецької флейти або цитри. Часом їй здавалося, буцім Вініцій співає якусь дивну пісню, котра лине їй у вуха, бентежить кров і наповнює серце знемогою, страхом і незрозумілою радістю. І ще їй вчувалося, ніби він говорить те, що було й раніше в ній самій, тільки вона не могла цього висловити. Здавалося, він будить у ній те, що досі спало, і в цю хвилину туманні сни набувають контурів, усе більш чітких, звабливих і принадних.

Тим часом сонце вже давно пересунулося за Тибр

---

[121] *Береніка* – сестра юдейського царя Ірода Агриппи II, коханка Тита.

і стояло низько над Яникулом. Багряне світло падало на нерухомі кипариси – ними було протяте повітря. Лігія підвела свої блакитні, мовби пробуджені від сну очі на Віниція, й раптом, у вечірньому цьому промінні, схилений над нею у благанні в погляді, він видався їй прекраснішим од усіх людей, усіх римських і грецьких богів, чиї статуї вона бачила на фронтонах храмів. А він, узявши ніжно її руку вище зап'ястя, запитував:

– Невже ти не здогадуєшся, чому я говорю тобі це?

– Ні! – прошепотіла вона так тихо, що Вініцій ледве почув.

Але він їй не повірив і все дужче притягував до себе її руку – ще трохи, і він пригорнув би дівчину до своїх грудей, у яких серце стукало, як молот, від бажання, розбудженого цією чарівною істотою, і звернувся б до неї з палкими словами пристрасті, коли б на оточеній миртами доріжці не показався старий Авл.

– Сонце заходить, – мовив він, наближаючись до них, – бережіться вечірньої прохолоди й не жартуйте з Лібітіною![122]

– О ні, – заперечив Вініцій, – я навіть тоги не одягнув і холоду не відчуваю.

– Глядіть, уже тільки половину сонячного диска видно з-за пагорбів, – відповів старий воїн. – От якби в нас був м'який клімат Сицилії!.. Там вечорами народ

[122] *Лібітина* – римська богиня мертвих, смерті й поховання.

збирається на ринках, аби хоровими співами прощатися з Фебом, який заходить.

І, забувши, що сам тільки-но лякав Лібітіною, Авл почав розповідати про Сицилію, де в нього були маєтки й велике, миле його серцю землеробське господарство. Не забув він також зазначити, що в нього не раз думка з'являлася переїхати на Сицилію й там спокійно доживати віку. Зимовий іній уже не тішить того, кому зима вибілила голову. Поки ще листя з дерев не осипалось і над містом милостиво всміхається ясне небо, але, коли виноград пожовкне, коли в Альбанських горах випаде сніг і боги нашлють на Кампанію пронизливі вітри, тоді, хто його знає, чи не переселиться він усім домом у свій затишний сільський маєток.

– Ти б хотів покинути Рим, Плавтію? – з несподіваною тривогою запитав Вініцій.

– Бажання таке в мене є давно, – відповів Авл, – життя там спокійніше й безпечніше.

І він знову заходився розхвалювати свої сади, стада, оточений зеленню будинок і порослі кмином і чебрецем пагорби, над якими дзижчать рої бджіл. Але Вініція ці буколічні картини не розчулювали, він думав лише про те, що може втратити Лігію, й дивився туди, де сидів Петроній, ніби від нього тільки чекав порятунку.

А Петроній, сидячи поруч з Помпонією, милувався

краєвидом із призахідним сонцем, садом і людьми, що стояли біля басейну. Їхні білі одежі на темному тлі мирт золотилися в останніх променях. Західна частина неба забарвилася в пурпурові та фіолетові тони, переливчасті, мов опал. Решта небосхилу була бузкового кольору. Чорні силуети кипарисів вимальовувалися ще чіткіше, ніж удень, – у людях, у деревах, в усьому саду запанував вечірній спокій.

Спокій цей вразив Петронія, особливо спокій у людях. Від облич Помпонії, старого Авла, хлопчика й Лігії струмувало щось таке, чого він ніколи не бачив на тих обличчях, які його оточували щодня, а точніше, щоночі, – в них були світло, умиротворення та ясність, як видно, від того життя, котре всі вони тут вели. І з легким здивуванням він подумав, що, виявляється, можуть існувати краса й насолода, яких він, вічний шукач краси й насолоди, не знає. Не в змозі приховати цю думку, він сказав Помпонії:

– Я думаю про те, наскільки відрізняється ваш світ од того світу, котрим править наш Нерон.

Вона підвела своє дрібненьке обличчя до вечірнього неба й відповіла з дивовижною простотою:

– Світом править не Нерон, а Бог.

Настала хвилина мовчання. Поблизу триклінію почулися кроки старого воєначальника, Вініція, Лігії та маленького Авла, та, перш ніж вони ввійшли, Петроній

устиг запитати:

– Значить, ти віриш у богів, Помпоніє?

– Вірую в Бога єдиного, справедливого та всемогутнього, – відповіла дружина Авла Плавтія.

Розділ III

– Вона вірить у Бога єдиного, всемогутнього та справедливого, – повторив Петроній, уже знову сидячи в ношах поруч із Вініцієм. – Якщо її Бог всемогутній, отже, він владний над життям і смертю; а якщо він справедливий, отже, посилає смерть правильно. Так чому ж Помпонія ходить у жалобі за Юлією? Боліючи серцем за Юлією, вона нарікає на свого Бога. Це міркування мені треба б повторити перед нашою мідно-бородою мавпою – гадаю, що в діалектиці я не слабкіший від Сократа. А щодо жінок, я згоден, що кожна з них має три або чотири душі, та в жодної немає душі розумної. Хай собі Помпонія розмірковує разом із Сенекою або Корнутом[123] про те, що таке їхній великий Логос. Хай собі закликають тіні Ксенофана, Парменіда, Зенона та Платона[124], котрі в кіммерійському

---

[123] *Корнут Луцій Антей* – філософ-стоїк, вільновідпущеник Сенеки, вчитель поетів Лукана та Персія; вигнаний Нероном 68 р.

[124] *…тіні Ксенофана, Парменіда, Зенона… котрі в кіммерійському краю нудьгують… – Ксенофан* (бл. 570—475 до н. е.) із Колофона (місто на західному узбережжі Малої Азії), *Парменід* (бл. 540—480 до н. е.) і *Зенон* (бл. 490—430 до н. е.) – представники т. зв. Елейської школи давньогрецької філософії. Елеати вважали, що істина досяжна не чуттєвим шляхом, а лише за допомогою розуму; їхня відправна настанова полягала в утвердженні тотожності мислимого й сущого.

краю[125] нудьгують, як чижі в клітці. Зовсім про інше хотів я поговорити з нею та Плавтієм. Присягаюся священним лоном єгипетської Ісіди! Та коли б сказав я їм так попросту, навіщо ми з'явились, їхня доброчесність, напевно, задзвеніла б, як мідний щит од удару палицею! І я не зважився! Повіриш, Вініцію, не зважився! Павичі – красиві птахи, та кричать занадто пронизливо. Я убоявся крику. Але твій вибір схвалюю. Воістину «рожевоперста Аврора»[126]… І знаєш, що вона мені ще нагадала? Весну! Причому не нашу тут, в Італії, де лише коли-не-коли побачиш яблуню в цвіту й де маслинові гаї всі такі ж сірі, як були взимку, а весну, котру я колись бачив у Гельвеції[127], – юну, свіжу, яскраво-зелену. Присягаюся цією блідою Селеною[128], я тобі не дивуюся, Марку, але ти мусиш знати, що закохався в Діану[129] та що Авл і Помпонія готові тебе роздерти, як колись собаки роздерли Актеона.

Не підводячи голови, Вініцій якусь мить помовчав, потім заговорив тремтячим од хвилювання голосом:

---

[125] *Кіммерійський край* – за уявленнями стародавніх людей, область на краю світу, де у вічній темряві живе казковий народ кіммерійці.

[126] *«Рожевоперста Аврора»* – епітет богині зорі Еос (римської Аврори); часто трапляється в поемах Гомера.

[127] *Гельвеція* – область на території сучасної Швейцарії.

[128] *Селена* – у грецькій міфології уособлення місяця.

[129] *Діана* – богиня рослинності, покровителька полювання, пологів, уособлення місяця; тотожна грецькій Артеміді.

– Я хотів її й раніше, але тепер хочу ще більше. Коли я взяв її руку, мене обпалило вогнем. Вона мусить бути моєю.

Якби я був Зевсом, я б огорнув її хмарою, як він огорнув Іо, або дощем на неї пролився, як він – на Данаю[130]. Я хочу цілувати її вуста до болю! Хочу чути її стогін у моїх обіймах. Хочу вбити Авла та Помпонію, а її викрасти й однести на руках у мій дім. Сьогодні я не спатиму. Накажу катувати якого-небудь раба й слухатиму його волання.

– Заспокойся, – мовив Петроній, – у тебе забаганки, гідні тесляра із Субури.

– Ах, мені однаково. Вона мусить бути моєю. Я звернувся до тебе по допомогу, та якщо ти не знайдеш виходу, я сам його знайду. Авл вважає Лігію донькою, чому ж мені дивитися на неї як на рабиню? Якщо вже немає іншого шляху, хай вона обів'є пряжею двері мого будинку, змастить їх вовчим лоєм і сяде біля мого вогнища як дружина.

– Заспокойся, божевільний нащадку консулів. Не для того тягли ми варварів на мотузках за нашими

---

130 *…огорнув її хмарою, як він огорнув Іо, або дощем на неї пролився, як він – на Данаю.* – У грецькій міфології *Іо* – донька аргоського царя Кінаха, коханка Зевса, що з'явився до неї у вигляді хмари. *Даная* – донька аргоського царя Акрисія, також коханка Зевса. Дізнавшись від оракула, що йому судилася смерть від руки внука, Акрисій замкнув доньку в підземеллі, та Зевс проник туди у вигляді золотого дощу.

колісницями, щоб одружуватися з їхніми доньками. Бійся всього остаточного. Вдайся спершу до простих, пристойних способів і залиш собі та мені час на роздуми. Мені теж Хрисотеміда здавалася донькою Юпітера, одначе я з нею не одружився – як і Нерон не одружився з Актою, хоча її зробили донькою царя Аттала. Заспокойся. Подумай про те, що, коли вона захоче заради тебе покинути дім Авла, вони не мають права її затримувати, і знай, що не тільки ти палаєш, а в ній теж Ерос запалив огонь. Я це бачив, а мені ти можеш вірити. Май терпіння. Все можна здолати, але сьогодні я вже й так занадто багато думав, це мене втомило. Зате обіцяю тобі завтра ще поміркувати про твоє кохання, і вір – Петроній не буде Петронієм, якщо не знайде якогось виходу.

Обидва помовчали. Та ось Вініцій заговорив уже спокійніше:

– Дякую тобі, й нехай Фортуна буде прихильною до тебе.

– А ти будь терплячим.

– Куди ти наказав себе віднести?

– До Хрисотеміди.

– Щасливець, ти володієш тією, котру кохаєш.

– Я? Знаєш, що мене ще тішить у Хрисотеміді? Те, що вона зраджує мене з моїм же вільновідпущеником, лютнярем Теоклом, і гадає, що я цього не бачу. Колись

я кохав, а тепер мене тішить її брехня та дурість. Ходімо до неї вдвох. Якщо вона почне тебе зваблювати і креслити тобі літери на столі вмоченим у вині пальцем, пам'ятай, що я не ревнивий.

І він наказав нести їх обох до Хрисотеміди.

У передпокої Петроній, поклавши руку на плече Віницію, раптом сказав:

– Зажди, мені здається, я знайшов спосіб.

– Нехай віддячать тобі всі боги!

– Так, так, авжеж! Гадаю, спосіб буде вірний. Чуєш, Марку?

– Прислухаюся до тебе, моя Афіно.

– Так от, через кілька днів божественна Лігія буде в твоєму домі споживати зерна Деметри.[131]

– Ти могутніший за імператора! – у захваті вигукнув Віницій.

[131] *Деметра* – грецька богиня родючості та землеробства; тотожна римській Церері.

Розділ IV

І Петроній обіцянку виконав.

Після відвідин Хрисотеміди він, щоправда, цілісінький день проспав, одначе ввечері наказав нести себе на Палатин, де в нього відбулася довірча бесіда з Нероном, унаслідок якої наступного дня перед будинком Плавтія з'явився центуріон на чолі загону з півтора десятка преторіанців.

Часи були смутні, страшні. Такі гості бували зазвичай і вісниками смерті. Тому з хвилини, коли центуріон ударив молотком у двері Авла й доглядач будинку доповів, що воїни вже у передпокої, сум'яття запанувало тут. Уся сім'я оточила старого полководця – ніхто не мав сумніву, що небезпека насамперед загрожує йому. Обвивши руками шию чоловіка, Помпонія судорожно припала до нього, її посинілі губи, швидко ворушачись, шепотіли щось нерозбірливе; Лігія з блідим як полотно обличчям цілувала його руку, маленький Авл чіплявся за тогу, а з коридорів, із кімнат, розташованих на горішньому поверсі та призначених для прислуги, із челядні, із лазень, зі склепистих нижніх приміщень, словом, із усіх кутків будинку збігалися раби та рабині.

Чулися вигуки: *«Heu, heu, me miserum!»*[132], жінки голосили, деякі, покривши голови хустками, вже дряпали собі щоки.

Тільки старий воїн, здавна звиклий дивитися смерті у вічі, лишався незворушним; тільки його невелике, з орлиним профілем обличчя ніби закам'яніло. Досить скоро він, заспокоївши тих, що голосили, й наказавши челяді піти, промовив:

– Пусти мене, Помпоніє. Якщо надійшов мій кінець, у нас іще буде час попрощатись.

І він злегка відсторонив її.

– Дай Боже, щоб твоя доля, – сказала вона, – була також і моєю, о Авле!

Після чого, впавши навколішки, почала молитися з таким жаром, якого додає тільки страх за дорогу істоту.

Авл вийшов до атрію, де його чекав центуріон. Це був немолодий воїн Гай Хаста, колишній його підлеглий і товариш по британських війнах.

– Здрастуй, Авле, – промовив центуріон. – Я приніс тобі наказ і вітання від імператора – ось таблиці та знак, що я прибув од його імені.

– Дякую імператорові за вітання, а наказ виконаю, – відповів Авл. – Здрастуй, Хасто, кажи, з яким дорученням ти прийшов.

---

[132] «О, лихо мені нещасному!» *(Лат.)*

– Авле Плавтію, імператору стало відомо, що у твоєму домі живе донька царя лігійців, котру цей цар іще за життя божественного Клавдія віддав під владу римлян у заставу того, що лігійці ніколи не порушать кордонів імперії. Божественний Нерон дякує тобі, Авле, за те, що ти стільки літ давав їй притулок у себе, але, не бажаючи довше обтяжувати твій дім, а також пам'ятаючи, що дівчина як заручниця має перебувати під опікою самого імператора й сенату, – наказує тобі видати її мені.

Як бувалий воїн і загартований знегодами чоловік, Авл не міг собі дозволити, щоб відповіддю на наказ були марні слова образи чи скарги. Лише складка гніву та скорботи раптом з'явилася на його чолі. Бачачи цю складку, тремтіли колись британські легіони – і навіть у цю хвилину на обличчі Хасти відбився переляк. Одначе тепер Авл Плавтій, вислухавши наказ, відчув своє безсилля. Подивившись на таблиці, на знак, він підвів погляд на центуріона й уже спокійно сказав:

– Зачекай, Хасто, в атрії, поки заручницю буде тобі видано.

Після чого він пішов до зали, де Помпонія Грецина, Лігія та маленький Авл очікували його в тривозі та страху.

– Нікому не загрожує ні смерть, ні заслання на далекі острови, – сказав Авл, – і все-таки посланець ім-

ператора – вісник горя. Йдеться про тебе, Лігіє.

– Про Лігію? – зі здивуванням вигукнула Помпонія.

– Так, про неї, – відповів Авл і, звертаючись до дівчини, продовжував: – Ти, Лігіє, виховувалась у нас у домі як рідне наше дитя, і ми з Помпонією обоє любимо тебе як дочку, котру твій народ дав Риму, й опікування над тобою покладено на імператора. Тому імператор забирає тебе з нашого дому.

Полководець говорив спокійно, та якимось дивним, незвичайним голосом. Лігія слухала його слова, розгублено кліпаючи очима, ніби не розуміючи, про що йдеться; Помпонія зблідла; в дверях, які вели із зали в коридор, знову почали з'являтися схвильовані обличчя рабинь.

– Волю імператора має бути виконано, – мовив Авл.

– О Авле! – вигукнула Помпонія, обома руками пригортаючи до себе дівчину, мовби намагаючись захистити її. – Ліпше б вона померла!

А Лігія, припавши до її грудей, повторювала: «Матусю!

Матусю!» – не в змозі серед ридань вимовити будь-що інше.

На обличчі Авла знову з'явився вираз гніву та скорботи.

– Якби я був сам на світі, – похмуро промовив він, – я не віддав би її живою, й родичі наші могли б уже сьо-

годні принести за нас жертви Юпітеру Визволителю. Та я не маю права губити тебе й нашого хлопчика, котрий, можливо, доживе до щасливіших часів. Сьогодні ж піду до імператора й буду його благати, щоб він скасував наказ. Чи вислухає він мене, не знаю. А поки що, Лігіє, будь здорова й пам'ятай, що і я, і Помпонія завжди благословляли той день, коли ти сіла біля нашого вогнища.

Промовивши це, він поклав руку на голову дівчини, намагаючись зберегти спокій, але, коли Лігія повернула до нього залите слізьми обличчя, а потім, схопивши його руку, почала цілувати її, старий сказав голосом, у котрому чулося тремтіння глибокого батьківського горя:

– Прощавай, радосте наша, світло очей наших!

І він поспішив назад до атрію, щоб не дозволити хвилюванню, що негідне римлянина й воєначальника, оволодіти його душею.

Тим часом Помпонія повела Лігію до опочивальні, кубікулу, й заходилась її заспокоювати, втішати, підбадьорювати, промовляючи слова, що звучали дивно в цьому домі, де тут же, в сусідній світлиці, ще розташовувалися ларарій[133] і вогнище, на котрому Авл Плавтій, дотримуючись стародавнього звичаю, приносив жертви домашнім богам. Так, настав час випро-

[133] *Ларарій* – домашнє святилище, де містилися зображення ларів.

бувань. Вергіній колись протнув груди власній доньці, щоб урятувати її від Аппія; ще раніше Лукреція добровільно заплатила життям за свою ганьбу[134]. «Але ми з тобою, Лігіє, знаємо, чому не маємо права накласти на себе руки!» Не маємо права! Одначе закон, якому обидві вони скоряються, закон більш великий, більш святий, дозволяє все-таки захищатися від зла та ганьби, хоча б і довелося заради цього перетерпіти муки, навіть розпрощатись із життям. Хто виходить чистим із оселі пороку, того заслуга є ціннішою. Такою оселею є земля наша, але, на щастя, життя – це всього лише мить, а воскресіння чекає нас на тому світі, де панує вже не Нерон, а Милосердя, – там замість горя буде радість, замість сліз – веселощі.

Потім Помпонія заговорила про себе. Так, вона спокійна, однак і в її грудях чимало пекучих ран. Ось і з очей її Авла ще не спала пелена, ще не пролився на нього промінь світла. Й сина вона не владна виховувати в істині. Й коли вона подумає, що так може тривати до кінця її днів і що може настати мить розлуки з ними, стократно страшніша, непоправніша, ніж оця тимчасова розлука, про котру обидві вони тепер бідка-

---

[134] *…ще раніше Лукреція…* – За переказами, син останнього римського царя Тарквінія Гордого збезчестив дружину свого родича Лукрецію, яка заподіяла собі смерть. Смерть Лукреції викликала повстання, що призвело до падіння царської влади в Римі (510—509 до н. е).

ються, – їй і уявити несила, як зможе вона без них бути щасливою навіть на небесах. О, багато ночей проплакала вона, багато ночей провела у молитвах про милість і поміч. Але горе своє вона вверяє Господу – й чекає, вірить, сподівається. А тепер, коли її спіткав новий удар, коли наказ недолюдка віднімає в неї дорогу істоту, ту, котру Авл назвав світлом очей своїх, вона однаково покладає надію, бо вірить, що є сила могутніша від влади Неронової – є милосердя, котре сильніше від його злоби.

І вона ще міцніше пригорнула до грудей голівку дівчини. Трохи згодом Лігія схилилася до неї на коліна і, сховавши лице у складках її пеплуму[135], довго мовчала, але, коли нарешті випросталась, обличчя її було вже більш спокійним.

– Мені жаль тебе, матінко, жаль батька та брата, але я знаю, що опір безглуздий і тільки погубив би вас усіх. Зате я обіцяю тобі, що слів твоїх я в домі імператора не забуду ніколи.

Вона ще раз обвила руками шию Помпонії і, коли обидві вони вийшли до екусу, почала прощатися з маленьким Плавтієм, зі старим греком, який був їхнім учителем, зі своєю служницею, що колись няньчила її, та з усіма рабами.

Один із них, високий, широкоплечий лігієць на

[135] *Пеплум* – широке плаття з тонкої тканини.

ймення Урс, якого колись разом із матір'ю Лігії та з нею самою було відправлено до табору римлян, упав до її ніг, а потім опустився навколішки перед Помпонією.

– О володарко! – сказав він. – Дозволь мені піти з моєю господинею, щоб служити їй і охороняти її в палаці імператора.

– Ти слуга не наш, а Лігії, – заперечила Помпонія Грецина. – Та навряд чи тебе допустять у палац. І яким чином зумієш ти її оберігати?

– Не знаю, володарко, знаю тільки, що в моїх руках залізо кришиться, мов дерево…

Авл Плавтій, який увійшов у цю хвилину, дізнавшись, про що йдеться, не тільки не заперечував бажання Урса, а заявив, що навіть не має права його затримувати. Адже вони віддають Лігію як заручницю, котру вимагає до себе імператор, а тому зобов'язані відправити і її почет, який разом з нею перейде під його опіку. Й він пошепки сказав Помпонії, що під виглядом почту може дати Лігії стільки рабинь, скільки вона, Помпонія, вважатиме доречним, – центуріон не має права відмовитися взяти їх.

Для Лігії це було деякою розрадою, і Помпонія теж була рада, що зможе оточити вихованку прислугою на свій вибір. Окрім Урса, вона призначила їй стареньку покоївку, двох кіпрських дівчат, майстерних причісувальниць, і двох германок для лазневих послуг. Дібра-

но нею було тільки прихильників нового вчення – Урс теж сповідував його вже декілька років, – отож Помпонія могла покластися на відданість їх усіх і на додачу тішити себе думкою, що в імператорському палаці буде посіяно зерна істини.

Іще написала Помпонія декілька слів, доручаючи Лігію заступництву Неронової вільновідпущениці Акти. Щоправда, на зборах віруючих у нове вчення вона Акту не стрічала, але чула від них, що та ніколи не відмовляє їм у допомозі й жадібно читає послання Павла з Тарса. До того ж їй було відомо, що молода вільновідпущениця постійно сумує, що вона дуже відрізняється від усіх інших жінок у Нероновому домі й узагалі серед домочадців має славу доброго генія.

Хаста взявся власноручно передати листа Акті. Він також вважав цілком природним, що царська донька мусить мати при собі почет, і навіть не подумав відмовлятися доправити всіх у палац – навпаки, здивувався нечисленності прислуги. Він лише прохав поквапитися, побоюючись дістати догану за зволікання у виконанні наказу. Настав час прощання. Очі Помпонії та Лігії знову наповнилися слізьми, Авл іще раз поклав руку на голівку дівчини, і за хвилину воїни, за котрими, намагаючись захистити сестру і сварячись кулачками центуріону, з плачем біг маленький Авл, повели Лігію до імператорського палацу.

Старий полководець тим часом наказав приготувати собі ноші і, залишившись на самоті з Помпонією в суміжній з екусом пінакотеці[136], сказав:

– Вислухай мене, Помпоніє. Я вирушаю до імператора, хоча думаю, що даремно, і, хоча слова Сенеки вже для нього не мають ваги, побуваю також і в Сенеки. Нині мають вплив Софроній, Тигеллін, Петроній, Ватиній… Що ж до імператора, він, можливо, в житті не чув про народ лігійців і поставив вимогу видати Лігію як заручницю лише тому, що хтось його намовив, а хто міг це зробити, вгадати неважко.

Тут Помпонія швидко підвела очі.

– Петроній?

– Авжеж.

Обоє вони помовчали, потім старий воїн продовжив:

– Ось що значить пустити в дім кого-небудь із цих людей без честі й совісті. Хай буде проклятою та мить, коли Віниція ступив на поріг нашого дому! Це він привів до нас Петронія. Горе нашій Лігії – адже їм потрібна не заручниця, а наложниця.

І від гніву, від безсилої люті й болю за відняте дитя в його мові ще сильніше чувся присвист. Минуло декілька хвилин, поки він опанував свої почуття, й лише по його кулаках, що судорожно стискалися, можна було

---

[136] *Пінакотека* – картинна галерея.

судити, якою тяжкою була ця внутрішня боротьба.

– Досі я шанував богів, – мовив він, – але зараз мені здається, що не вони правлять світом, що існує тільки один злостивий, скажений недолюдок, ім'я котрому Нерон.

– О Авле! – зітхнула Помпонія. – Перед Богом Нерон – тільки жменя смердючого праху.

Чоловік її почав походжати широкими кроками по мозаїчній підлозі пінакотеки. В його житті було чимало великих діянь, але великих нещасть не траплялось, і до них він не мав звички. Старий воїн мав до Лігії більшу прихильність, аніж сам думав, і тепер не міг змиритися з думкою, що її втратив. На додачу він відчував себе приниженим. Ним розпоряджалася сила, котру він зневажав, у той же час розуміючи, що проти цієї сили він ніщо.

Коли йому нарешті вдалось угамувати гнів, який мутив його думки, він сказав:

– Я гадаю, що Петроній відняв її в нас не для імператора, той навряд чи захотів би розсердити Поппею. Отож – або для себе самого, або для Вініція… Сьогодні ж я це з'ясую.

Невдовзі носії його вже рухалися в напрямку до Палатину. А Помпонія, залишившись на самоті, пішла до маленького Авла, котрий усе ще плакав за сестрою та сварився на імператора.

Розділ V

Авл не помилився, припускаючи, що його не допустять перед лице Нерона. Йому відповіли, що імператор зайнятий співом із лютнярем Терпносом і взагалі не приймає тих, кого не викликав сам. Це означало, що Авлу нічого намагатись і надалі побачити Нерона. Зате Сенека, хоча був хворий на лихоманку, прийняв старого воєначальника з належною пошаною; вислухавши, одначе, про що той клопочеться, Сенека гірко всміхнувся.

– Можу тобі надати лише одну послугу, добрий мій Плавтію, – ніколи не відкривати імператору, що моє серце співчуває твоєму горю і що я хотів би тобі допомогти; якби в імператора з'явилася щодо цього хоч найменша підозра, повір, він ніколи б не віддав Лігію, не маючи для цього ніяких інших приводів, окрім бажання вчинити мені на зло.

Сенека також не радив звертатися ні до Тигелліна, ні до Ватинія, ні до Вітеллія. Можливо, за допомогою грошей од них удалося б чогось домогтися, вони, мабуть, з охотою зробили б неприємне Петронію, чий вплив намагаються підірвати, але вже напевно не приховали б од імператора, яка дорога Лігія сім'ї Плавтіїв, і тоді імператор тим паче не віддав би її. Тут старий

філософ заговорив з уїдливою іронією, котра стосувалася його самого:

– Ти мовчав, Плавтію, мовчав довгі роки, а імператор не любить тих, хто мовчить! Як же це ти не захоплювався його красою, його доброчесністю, його співом, декламацією, мистецтвом правити колісницею, а також його віршами! Як же це ти не прославляв загибелі Британніка, не виголосив хвалебної промови на честь матеревбивці та не приніс вітання з приводу задушення Октавії! Авжеж, бракує тобі, Авле, розсудливості, котрої ми, хто щасливо при дворі живе, маємо в достатній мірі.

Із цими словами він узяв кубок, що висів при його поясі, зачерпнув води в імплувії, освіжив засмаглі губи та продовжував:

– О, у Нерона вдячне серце. Він любить тебе, позаяк ти служив Риму і проніс славу його імені на край світу, любить він і мене, бо я був його наставником у юності. Тому я знаю, що моя вода не отруєна, і, як бачиш, п'ю її спокійно. Вино в моєму домі було б менш безпечним, але цю воду, якщо тебе мучить спрага, можеш пити сміливо. Вона тече водогонами від самих Альбанських гір, і, щоб її отруїти, довелося б отруїти всі басейни в Римі. Як бачиш, у цьому світі ще можна жити без страху та насолоджуватися спокійною старістю. Я, щоправда, хворий, але болить скоріше

душа, не тіло.

І це була правда. Сенека не володів тією силою духу, котрою відзначалися, приміром, Корнут або Тразея, – через те його життя було низкою поступок перед лиходійством. Він сам це відчував, усвідомлював, що послідовник принципів Зенона з Кітіона[137] має йти іншим шляхом, і страждав од цього навіть більше, ніж од страху смерті.

Але старий воїн перервав його сповнене гіркотою міркування.

– Благородний Аннею, – сказав Авл, – я знаю, як тобі віддячив імператор за турботу, котрою ти оточував його юні літа. Одначе винуватець викрадення нашого дитяти – Петроній. Скажи мені, як на нього подіяти, хто може на нього вплинути. Але ж ти теж міг би застосувати тут усе своє красномовство, на яке здатне тебе надихнути давнє твоє дружнє почуття до мене.

– Петроній і я, – відповів Сенека, – ми з двох протилежних станів. Я не знаю, як на нього подіяти, він не піддається нічиїм впливам. Можливо, що при всій своїй розбещеності він усе ж таки ліпший за тих негідників, якими нині оточує себе Нерон. Але доводити йому, що він зробив поганий вчинок, – марна трата часу: Петроній давно позбувся здатності розрізняти добро

---

[137] *Зенон* (бл. 336—264 до н. е.) *із Кітіона* (місто на Кіпрі) – засновник стоїчної філософської школи.

та зло. Треба довести йому, що його вчинок паскудний, тоді він устидається. При зустрічі я скажу йому: «Твій вчинок гідний вільновідпущеника». Якщо це не допоможе, ніщо не допоможе.

– І на тому спасибі, – мовив старий воєначальник.

Після того він наказав нести себе до Віниція, котрого застав за фехтуванням зі своїм наставником у цьому мистецтві. Бачачи, як спокійно молодик вправляється в спритності, коли вчинено замах на Лігію, Авл розлютився, і, ледве за вчителем опустилася завіса, гнів його вилився потоком гірких докорів та образ. Але Віній, довідавшись, що Лігію забрали з дому, так страшенно зблід, що Авл і на мить не міг запідозрити його в співучасті. Чоло юнака вкрилося краплями поту, кров, яка відступила було до серця, знову гарячою хвилею кинулася в обличчя, очі метали блискавки, з уст сипалися безладні запитання. Ревнощі й шаленство вирували в його грудях. Йому здавалося, що коли Лігія переступить поріг імператорського палацу, її для нього навіки втрачено, а коли Авл вимовив ім'я Петронія, в голові молодого воїна блискавкою сяйнула підозра, що Петроній над ним пожартував і або хотів, припровадивши імператору Лігію, здобути нові дари, або мав намір утримати її для себе. Щоб хтось, побачивши Лігію, не побажав негайно нею заволодіти, цього Віній не міг собі уявити.

Гарячковість, спадкова риса в його роду, понесла його, мов норовистий кінь, і відняла здатність розмірковувати.

– Авле, – сказав він уривчастим голосом, – повертайся додому й чекай на мене. Знай, що якби Петроній був моїм батьком, я й тоді помстився б йому за Лігію. Повертайся додому й чекай на мене. Вона не буде належати ні Петронію, ні імператору.

І, піднісши стиснуті кулаки до воскових масок, які стояли на полицях в атрії, Вініцій вигукнув:

– Присягаюся цими посмертними масками! Спершу я вб'ю її та себе.

Він швидко повернувся і, ще раз кинувши Авлу: «Чекай на мене», – вибіг як навіжений із атрію, поспішаючи до Петронія й розштовхуючи дорогою перехожих.

Авл повернувся додому дещо втішений. Якщо Петроній, думав він, переконав імператора забрати Лігію, щоб оддати її Вініцію, то Вініцій приведе її назад у їхній дім.

Чималою втіхою була також думка, що коли Лігію й не вдасться врятувати, за неї помстяться, і смерть захистить її від ганьби. Бачачи лють Вініція та знаючи про властиву всьому роду запальність, Авл був упевнений, що юнак виконає все, що обіцяв. Сам він, хоча й любив Лігію, як рідний батько, визнавав за краще її вбити, ніж оддати імператору, і, коли б не думка про

сина, останнього нащадка їхнього роду, Авл здійснив би це, не вагаючись. Він був воїном, про стоїків знав тільки з розмов, але характером був не чужий їм, і гордість його легше мирилася з думкою про смерть, аніж про ганьбу.

Він постарався заспокоїти Помпонію, вселити в неї трохи бадьорості, і обоє почали очікувати вістей од Віниція. Почуються в атрії кроки кого-небудь із рабів, і обом уже здається, що, може, це Віницій веде до них кохане їхнє дитятко, і в глибині душі вони були готові благословити молоду пару. Та час минав, а ніяких вістей не було. Тільки ввечері пролунав стукіт молотка у ворота.

Хвилину по тому з'явився раб і вручив Авлу листа. Старий воїн, який зазвичай любив показувати своє самовладання, взяв табличку ледь тремтячою рукою й почав читати з такою поспішністю, ніби йшлося про долю всього його дому.

Раптом обличчя його спохмурніло, наче впала на нього тінь прудкої хмари.

– Читай, – сказав він, звертаючись до Помпонії.

Помпонія взяла листа і прочитала таке:

«Марк Віницій вітає Авла Плавтія. Те, що сталося, сталося з волі імператора, перед якою ви мусите схилити голови, як схиляємо я та Петроній».

Настало тривале мовчання.

Розділ VI

Петроній був удома. Його брамник не посмів зупинити Віниція, що влетів до атрію мов вихор; дізнавшись, що господаря потрібно шукати в бібліотеці, він так само стрімко помчав туди; Петроній щось писав, Віниційй вихопив у нього з рук стиль[138], зламав його, жбурнув його на підлогу і, судорожно схопивши Петронія за плечі, наблизивши лице до його лиця, запитав хрипким голосом:

– Що ти з нею зробив? Де вона?

Але тут сталося щось дивне. Витончений, розніжений Петроній стиснув руку молодого атлета, що впилася йому в плече, відірвав її від себе, потім одірвав другу і, тримаючи їх обидві у своїй одній із силою залізних обценьків, промовив:

– Я тільки ранками розмазня, а ввечері до мене повертається колишня сила. Ану лиш, спробуй вирватися. Гімнастики тебе, видно, навчав ткач, а манер – коваль.

На його обличчі не було й тіні гніву, лише в очах блиснула іскорка колишньої відваги та енергії. Хвилина, і він випустив руки Віниція, котрий стояв приниже-

[138] *Стиль* – паличка з одним гострим кінцем для писання по навощеній дощечці й іншим, тупим, для стирання написаного.

ний, збентежений і розлючений.

– Рука в тебе сталева, – сказав Вініцій, – але присягаюся всіма богами пекла, якщо ти мене зрадив, я встромлю тобі ножа в горлянку, хай навіть у палатах імператора.

– Поговорімо спокійно, – відповів йому Петроній. – Як бачиш, сталь сильніша від заліза – хоча з однієї твоєї руки можна зробити дві моїх, мені тебе нічого боятись. Але я прикро вражений твоєю грубістю, і якби мене могла ще дивувати невдячність людська, я здивувався б твоїй невдячності.

– Де Лігія?

– У лупанарії[139], себто в домі імператора.

– Петронію!

– Заспокойся, сядь. Я висловив імператору два прохання, котрі він обіцяв виконати: по-перше, видобути Лігію з дому Авла і, по-друге, віддати її тобі. Чи немає в тебе там ножа у складках тоги? Може, протнеш мене? Та я раджу тобі зачекати з цим день-другий, адже тебе запроторили б до в'язниці, а Лігія тим часом нудьгувала б у твоєму домі.

Вініцій мовчки із зачудуванням дивився на Петронія й нарешті промовив:

– Прости мене. Я її люблю, і любов помутила мій розум.

---

[139] *Лупанарій* – будинок розпусти.

– Захоплюйся мною, Марку. Позавчора я сказав імператору таке: «Мій небіж Вініцій так закохався в якусь миршаву дівицю, котра виховується в Авла, що його дім уподібнився паровій лазні. Ні ти, імператоре, сказав я, ні я, знавці істинної краси, не дали б за неї й тисячі сестерціїв, але цей хлопчисько завжди був дурноверхий, як триніжок, а тепер зробився дурним остаточно».

– Петронію!

– Якщо ти не розумієш, що я сказав це з метою вберегти Лігію від небезпеки, я готовий повірити, що сказав йому правду. Я переконав Міднобородого, що такий естет, як він, не може вважати таку дівчину красунею, і Нерон, який поки що не наважується дивитися на речі інакше, ніж моїми очима, не знайде в ній і сліду краси, а не знайшовши, не побажає нею заволодіти. Таж треба було убезпечити мавпу, посадити її на мотузок. Лігію тепер буде оцінювати не він, а Поппея, а та вже, безперечно, постарається якнайшвидше спровадити її з палацу. Я ж, ніби знехотя, говорив Мідній Бороді: «Візьми Лігію в Авла та віддай її Вініцію! Ти маєш на це право, тому що вона заручниця, а заразом дозолиш Авлу». Й він погодився. В нього не було приводу не погодитися, тим паче що я вказав йому спосіб дозолити порядним людям. Тебе призначать державним стражником заручниці, віддадуть

у твоє розпорядження цей лігійський скарб, а ти як союзник доблесних лігійців і до того ж вірний слуга імператора не тільки не розтринькаєш скарб, а ще й постараєшся його примножити. Для годиться імператор потримає її кілька днів у себе в палаці, а потім одішле в твій дім, ти щасливець!

– Це правда? Їй і дійсно нічого не загрожує в палаці?

– Якби їй довелося там жити постійно, Поппея поговорила б про неї з Лукустою[140]. Та в ці декілька днів їй нічого не загрожує. В палаці імператора мешкає десять тисяч людей. Нерон, можливо, й не побачить її, тим паче що він усе довірив мені – нещодавно в мене навіть був центуріон із повідомленням, що він одвів дівчину до палацу й передав її Акті. Акта – добра душа, тому я й наказав доручити дівчину їй. Помпонія Грецина, здається, такої ж думки про Акту, навіть написала їй. Завтра у Нерона бенкет. Я випрохав для тебе місце поряд із Лігією.

– Вибач мені, Гаю, мою гарячковість, – сказав Віній. – Я думав, ти наказав її забрати для себе або для імператора.

– Гарячковість я можу тобі вибачити, але куди важче вибачити ці жести мужлая, безцеремонні крики й

---

[140] *…поговорила б про неї з Лукустою…* – Тобто спробувала б отруїти. *Лукуста* (Локуста) – знаменита змішувачка отрут, за допомогою яких було отруєно Клавдія та Британніка.

тон гравців у мору. Мені це не до душі, Марку, попереджаю тебе. Знай, звідником при імператорі служить Тигеллін, і ще знай: якби я захотів узяти дівчину собі, я б зараз, дивлячись тобі просто у вічі, сказав би таке: «Вініцію, я забираю в тебе Лігію й буду тримати її, доки вона мені не набридне».

Кажучи це, він дивився своїми очима кольору горіхового дерева у вічі Вініцію, дивився холодно й зарозуміло.

– Я винуватий, – сказав молодик, украй збентежений. – Ти добрий, ти благородний, я дякую тобі від усього серця. Дозволь тільки задати ще одне запитання. Чому ти не наказав одвести Лігію прямо в мій дім?

– Тому що імператор хоче дотриматись правил пристойності. В Римі будуть про це говорити, а позаяк Лігію ми забираємо як заручницю, то, поки точитимуться розмови, вона поживе в палаці імператора. Потім її відішлють до тебе, не роблячи розголосу, та й по всьому. Міднобородий – лякливий пес. Він знає, що влада його безмежна, та все-таки старається пристойно обставити кожний свій крок. Ну як, охолов ти вже настільки, щоб трохи пофілософствувати? Не раз у мене з'являлася думка – чому лиходійство, навіть у таких могутніх осіб, як імператор, і, як він, упевнене у своїй безкарності, завжди силкується дотриматись видимості справедливості й доброчесності? До чого ці

зусилля? Вбити брата, матір і дружину – це, на мою думку, діяння, гідні азіатського царька, а не римського імператора; та, якби трапилося таке зі мною, я б не писав сенату виправдувальних листів. А Нерон пише – Нерон дбає про пристойності, бо Нерон боягуз. Але ось Тиберій же не був боягузом, і теж старався виправдатися в кожному своєму вчинку. Чому так відбувається? Що за дивна вимушена данина, що приноситься злом доброчесності? І знаєш, що я думаю? Відбувається таке, по-моєму, через те, що вчинки ці паскудні, а доброчесність прекрасна. Ergo[141], істинний естет – тим самим доброчесна людина. Сьогодні ж я маю здійснити узливання тіням Протагора, Продика і Горгія[142]. Виявляється, і софісти можуть на щось здатися. Та слухай, я продовжую. Я відняв Лігію у Авла, щоб віддати її тобі. Це так. Лісіпп створив би з вас дивовижну скульптурну групу. Ви обоє красиві, але ж і мій вчинок є красивим, а якщо він красивий, він не може бути поганим. Дивися, Марку, ось перед тобою сидить сама доброчесність, утілена в Петронії! Був би живим

---

[141] Отже *(лат.)*.

[142] *…тіням Протагора, Продика і Горгія. – Протагор* із Абдер (місто в Північній Греції), *Продик* із Кеоса (острів біля східного узбережжя Середньої Греції) та *Горгій* із Леонтини (місто в Південній Італії) (всі – V ст. до н. е.) – засновники софістики. Вчення софістів проголошувало абсолютний ціннісний релятивізм; у своїх міркуваннях софісти часто вдавалися до логічних парадоксів, софізмів.

Аристид[143], він мусив би прийти до мене та нагородити мене сотнею мін[144] за коротку лекцію про доброчесність.

Одначе Вініцій, як людина, котру дійсність хвилює більше за лекції про доброчесність, сказав:

– Завтра я побачу Лігію, а потім вона житиме в моєму домі, і я бачитиму її щодня, завжди, до самої смерті.

– У тебе буде Лігія, а в мене – Авл, однині мій найлютіший ворог. Він прикличе на мою голову помсту всіх богів підземного царства. І хоча б цей дурень загодя взяв урок декламації! Куди там! Він буде лаятися так, як лаяв моїх клієнтів колишній брамник, якого я, зрештою, за це відіслав у село в ергастул.[145]

– Авл був у мене. Я обіцяв повідомити йому, що довідаюся про Лігію.

– Напиши йому, що воля божественного імператора – вищий закон і що твого первістка буде наречено Авлом. Треба ж чимось утішити старого. Я готовий прохати Міднобородого, щоб він запросив Авла на завтрашній бенкет. Хай би старий побачив тебе в триклінії поруч із Лігією.

---

[143] *Аристид* (бл. 540—468 до н. е.) – афінський державний діяч; увійшов в історію як зразок чесності й непідкупності.

[144] *Міна* – грецька грошова одиниця.

[145] *Ергастул* – каторжна в'язниця.

– Не роби цього, – заперечив Вініцій. – Мені все-таки жаль їх, особливо Помпонію.

І він сів писати того листа, котрий відняв у старого полководця останню надію.

Розділ VII

Перед Актою, колишньою коханкою Нерона, колись схилялися найвельможніші голови Рима, та навіть і тоді вона не бажала втручатися в публічне життя, і якщо іноді користувалася своїм впливом на молодого володаря, то лише для прохань про милосердя. Тиха, скромна, вона здобула вдячність багатьох і не зробила своїм ворогом нікого. Навіть Октавія не зуміла її зненавидіти. Заздрісники не вважали її небезпечною. Було відомо, що Акта продовжує любити Нерона любов'ю тужною та страдницькою, котра живиться вже не надією, а лише спогадами про ті дні, коли Нерон був не тільки молодим і люблячим, але був кращим. Всі знали, що до цих спогадів приковані її душа та помисли, але що вона нічого вже не очікує, а позаяк можна було не побоюватися, що імператор до неї повернеться, то на Акту дивились як на цілком безневинну істоту й не чіпали її. Для Поппеї вона була тільки смиренною прислужницею, настільки безневинною, що та навіть не вимагала випровадити Акту з палацу.

Але оскільки імператор колись її любив і розстався з нею без образ, спокійно, майже по-дружньому, Акта продовжувала користуватися повагою. Відпустивши її

на волю, Нерон дав їй покої в палаці з окремим кубікулом і декількома служницями. Давніше Паллант і Нарцисс, вільновідпущеники Клавдія, не тільки сідали з Клавдієм за трапезу, але як могутні його міністри мали почесні місця, й Акту теж іноді запрошували до імператорського столу. Робили це, можливо, ще й тому, що її краса становила істинну окрасу бенкету. Зрештою, у виборі співтрапезників імператор давно вже перестав рахуватися з будь-якими правилами пристойності. За його столом сиділа строката суміш людей усіх станів і занять. Були серед них і сенатори, та здебільшого такі, котрі заразом могли бути блазнями. Були старі й молоді патриції, жадібні до забав, розкоші та насолод. Бували там жінки, що мали гучні імена, хоча не соромилися надівати ввечері біляві перуки та вирушати на пошуки пригод у темних завулках міста. Бували й високі сановники, і жерці, котрі за повними чашами залюбки насміхалися над своїми богами, а поряд із ними юрмився всякий набрід – співаки, міми, музиканти, танцівники й танцівниці, поети, котрі, декламуючи вірші, думали про сестерції, що, можливо, їм перепадуть за вихваляння віршів імператора, голодні філософи, які проводжали жадібними поглядами страви, що подавалися на стіл, нарешті, прославлені візники, фокусники, чудотворці, красномовці, дотепники та всілякі, модою чи дурістю людською піднесені знамени-

тості-одноденки, пройдисвіти, серед яких було чимало рабів, які ховали під довгим волоссям продірявлені вуха.

Більш знамениті просто сідали до столу, інші розважали бенкетуючих, очікуючи миті, коли слуги дозволять їм накинутися на рештки їжі та напоїв. Таких гостей приводили Тигеллін, Ватиній і Вітеллій, і частенько їм доводилося подбати і про належний як на імператорські палати одяг для всього цього набродy – зрештою, імператору таке товариство подобалося, в ньому він почувався цілком невимушено. Придворна розкіш усе золотила, всьому надавала блиску. Великі й нікчемні, нащадки вельможних родів і голота з римських бруківок, натхненні артисти й жалюгідні нездари – всі прагнули до палацу, аби насолодитися видовищем сліпучої розкоші, що перевершувала людське уявлення, та наблизитися до подателя всіляких милостей, багатств і благ, примха котрого могла, звичайно, принизити будь-кого, але так само й безмірно піднести.

Того дня Лігія теж мала бути присутньою на такому бенкеті. Страх, нерішучість і зрозуміла за такої різкої переміни приголомшеність протистояли в її душі бажанню вчинити опір насильству. Вона боялась імператора, боялася людей, боялася палацу, гамір якого доводив її до нудоти, боялася бенкетів, про безсоромність яких наслухалася від Авла, від Помпонії Гре-

цини та їхніх друзів. Незважаючи на молодість, Лігія багато чого розуміла – зрештою, в ті часи відголоски навколишнього зла доходили навіть до дитячих вух. І Лігія знала – в цьому палаці її очікує загибель, про що в мить розставання попереджала її і Помпонія. Та юне серце дівчини, котре було незнайоме з розпустою і глибоко засвоїло уроки, дані названою матір'ю, було готове захищатися від загибелі, що загрожувала: Лігія давала в цьому обітницю матері, собі, а також тому божественному вчителю, в якого вона не тільки вірила, а якого полюбила своїм напівдитячим серцем за солодкість його вчення, за муки його кончини та за славу воскресіння з мертвих.

Тепер вона була до того ж упевнена, що ні Авл, ні Помпонія Грецина не будуть відповідати за її вчинки, й вона роздумувала, чи не ліпше вчинити опір і не піти на бенкет. Страх і тривога володіли її душею, та вони не могли притлумити все зростаюче бажання виявити мужність, стійкість, піти на муки і на смерть. Адже так навчав божественний учитель. Адже сам він явив тому приклад. Адже Помпонія розповідала їй, що найбільш ревні прихильники його вчення всією душею прагнуть такого випробування, благають про нього. І Лігію, коли вона ще жила в домі Авла, часом поймало таке бажання. Вона бачила себе мученицею, бачила рани на своїх долонях і ступнях, бачила, як її, з обличчям білі-

шим від снігу, сяючим неземною красою, відносять такі ж білосніжні ангели в небесну блакить, і уява її тішилась цими мареннями. Тут багато було дитячої мрійливості, але була також частка самомилування, за що їй докоряла Помпонія. А тепер, коли опір волі імператора міг накликати жорстоку кару й коли уявні муки могли стати дійсністю, до п'янких її мрій, до цих пристрасних прагнень додавалася, разом із страхом, деяка цікавість – як же її покарають, які муки для неї вигадають. Такі думки бентежили багато в чому ще дитяче серце Лігії. Але Акта, довідавшись про них, глянула на неї з таким подивом, ніби дівчина марить у гарячці. Противитись волі імператора? З першої ж хвилини накликати його гнів? Для цього треба бути сущою дитиною, котра не знає, що белькоче. Таж із слів Лігії зрозуміло, що вона не заручниця, а просто забута своїм народом дівчина. Її не охороняє ніякий закон, а якби й охороняв, імператор достатньо могутній, аби у хвилину гніву розтоптати будь-який закон. Імператор захотів узяти її, й однині він розпоряджається нею. Тепер вона у його владі, понад яку немає на світі нічого.

– Так, звичайно, – говорила Акта, – я теж читала послання Павла з Тарса і знаю, що в небесах, над землею, є Бог і є Син Божий, який воскрес із мертвих, але тут, на землі, є тільки імператор. Пам'ятай про це, Лігіє. Знаю також, що твоє вчення не дозволяє тобі бути тим,

чим була я, і що вам, як і стоїкам, про яких мені розповідав Епікет[146], коли доводиться вибирати між ганьбою та смертю, дозволено вибирати лише смерть. Але звідки ти можеш знати, що тебе чекає смерть, а не ганьба? Хіба не чула ти про доньку Сеяна[147], котра була ще дівчинкою й за наказом Тиберія для дотримання закону, що забороняв карати на смерть незайманих, мусила перед своєю загибеллю зазнати безчестя? О Лігіє, Лігіє, бійся прогнівити імператора! Коли настане вирішальна мить, коли тобі доведеться вибирати між ганьбою та смертю, ти вчиниш так, як велить тобі твоя істина, та не шукай загибелі добровільно й не дратуй із дріб'язкового приводу земного й до того ж жорстокого бога.

Акта говорила з почуттям глибокого жалю, навіть із пристрастю, – трохи короткозора, вона наблизила своє ніжне обличчя до обличчя Лігії, ніби придивляючись, яке враження справляють її слова.

– Яка ти добра, Акто! – сказала Лігія, з дитячою довірливістю обійнявши її.

Потішена похвалою та довір'ям, Акта пригорнула

---

[146] *Епіктет* (бл. 50—130) – популярний філософ-стоїк, спершу раб, пізніше вільновідпущеник.

[147] *Хіба не чула ти про доньку Сеяна… – Елій Сеян,* фаворит імператора Тиберія, був звинувачений у змові та страчений (31 р.). Обставини загибелі Сеяна та його дітей повідомляє Тацит («Аннали», V, 9).

дівчину до своїх грудей, а потім, вивільнившись од її обіймів, сказала:

– Щастя моє проминуло, і радість проминула, та злою я не стала.

Швидко походжаючи по кімнаті, вона заговорила, ніби сама з собою, й відчай чувся в її голосі:

– Ні, він не був злим. Він сам тоді вважав себе добрим і хотів бути добрим. Я це знаю краще, ніж будь-хто. Все настало потім… коли він перестав любити… Це інші зробили його таким, який він тепер, так, інші – та Поппея!

Тут на її віях блиснули сльози. Лігія водила вслід за нею своїми блакитними очима і врешті запитала:

– Ти за ним сумуєш, Акто?

– Так, сумую, – глухо відповіла гречанка.

І знову заходила по кімнаті, заломивши руки, мовби від болю, й на обличчі в неї була скорбота.

– Ти його ще любиш, Акто? – боязко запитала Лігія.

– Люблю… – І за хвилину додала: – Адже ніхто, крім мене, його не любить.

Настало мовчання. Акта, мабуть, старалася знайти порушений спогадами спокій і, коли на її обличчя повернувся звичайний вираз тихого суму, сказала:

– Поговорімо про тебе, Лігіє. Ти й не думай противитись імператору. Це було б безумством. А втім, ти не тривожся. Я добре знаю тутешні звичаї і вважаю,

що з боку імператора тобі нічого не загрожує. Коли б Нерон наказав тебе викрасти для себе самого, тебе б не привели на Палатин. Тут повеліває Поппея, і відтоді як вона народила доньку, Нерон іще більше підпав під її владу. Так, Нерон наказав, щоб ти була на бенкеті, але він досі тебе не бачив, не запитував про тебе, значить, він тобою не цікавиться. Можливо, він забрав тебе у Авла та Помпонії тільки через те, що злий на них. Петроній написав мені, щоб я тобою опікувалась, але, як ти знаєш, писала мені й Помпонія – так, може, вони змовилися. Може, він це зробив на їхнє прохання. Коли так, якщо він, на прохання Помпонії, буде дбати про тебе, тоді тобі нічого не загрожує, і можливо, що Нерон, погодившись на його умовляння, відішле тебе назад у дім Авла. Я не знаю, чи дуже любить Нерон Петронія, та знаю, що імператор нечасто наважується противитися його думці.

– Ах, люба Акто, – відповіла Лігія, – Петроній був у нас перед тим, як мене забрали, і матінка моя була впевнена, що Нерон наказав оддати мене за його намовою.

– Це було б сумно, – сказала Акта. Але, подумавши хвилину, знову продовжила розраджувальним тоном: – А може, Петроній обмовився перед Нероном якось за вечерею, що бачив у Авла заручницю лігійців, і Нерон, який ревно оберігає свою владу, поставив ви-

могу забрати тебе тому, що заручники належать імператору. До того ж він Авла та Помпонію терпіти не може. Ні, я не думаю, щоби Петроній, коли б захотів одняти тебе в Авла, удався б до такого способу. Не знаю, чи можна сказати, що Петроній кращий за тих, хто оточує імператора, та він інший. А можливо, ти знайдеш і крім нього кого-небудь, хто побажає за тебе заступитися. Чи не траплялося тобі в домі Авла познайомитися з кимось із наближених до імператора?

– Я там бачила Веспасіана й Тита.

– Імператор їх не любить.

– І Сенеку.

– Варто Сенеці дати пораду, щоби Нерон вчинив навпаки.

Ніжне личко Лігії почало заливатися рум'янцем.

– І Вініція.

– Я його не знаю.

– Це родич Петронія, котрий нещодавно повернувся з Вірменії.

– Ти вважаєш, Нерон буде радий бачити його?

– Вініція всі люблять.

– І він захоче заступитися за тебе?

– Так.

– На бенкеті ти, напевно, його побачиш, – лагідно всміхаючись, сказала Акта. – А бути там ти маєш передовсім тому, що інакше не можна. Тільки таке дитя,

як ти, могло вирішити по-іншому. І потім, якщо ти хочеш повернутися в дім Авла, на бенкеті тобі може випасти можливість попрохати Петронія та Вініція, щоб вони своїм впливом здобули тобі дозвіл повернутися. Були б вони зараз тут, обидва сказали б тобі те ж саме, що я, – що спроба опору була б безумством і загибеллю. Імператор, звичайно, може й не помітити твоєї відсутності, але якби помітив і подумав, що ти посміла противитися його волі, порятунку для тебе вже не було б. Але ходімо, Лігіє. Чуєш, як гамірно стало в палаці? Сонце вже сідає, незабаром почнуть збиратися гості.

– Твоя правда, Акто, – відповіла Лігія, – і я послухаюся твоєї поради.

Що в цьому рішенні було від бажання побачити Вініція та Петронія, а що від жіночої цікавості, від прагнення хоч разок поглянути на такий бенкет, на імператора, на його двір, на знамениту Поппею та інших красунь, на всю цю нечувану розкіш, про яку розповідали в Римі всякі небилиці, – сама Лігія навряд чи могла б розібратись. Але й доводи Акти були розумними, дівчина це добре усвідомлювала. Треба було йти, і коли необхідність і здоровий глузд підкріпили спокусу, що затаїлася в її душі, Лігія перестала вагатись.

Акта провела її до свого власного унктopію, щоб намастити й гарно вбрати – рабинь в імператорському домі було достатньо, і в самої Акти не бракувало при-

служниць; одначе із співчуття до дівчини, чия краса та цнотливість розчулили її серце, Акта вирішила сама її одягти, і тут одразу стало зрозуміло, що в молодій гречанці, при всій її журбі та захопленні посланнями Павла з Тарса, багато ще лишилося від колишньої еллінської душі, котрій краса тіла говорить більше, ніж будь-що інше на землі. Зовсім роздягнувши Лігію, бачачи її гнучкий і в той же час м'яко округлий стан, мовби виліплений із перлисто-білої маси та троянд, Акта не могла стримати захопленого вигуку і, відійшовши на декілька кроків, замішувалася цією незрівнянною, сповненою весняної чарівності красою.

– Лігіє, – промовила вона врешті, – та ти у сто разів прекрасніша від Поппеї!

Але дівчина, вихована в суворому домі Помпонії, де зберігалася скромність навіть тоді, коли жінки були наодинці, стояла нерухомо – прекрасна, як дивний сон, сповнена гармонії, мов творіння Праксителя[148] або як чудова пісня, але зніяковіла, порожевіла від сорому, стояла, звівши коліна, прикриваючи руками груди й опустивши повіки. Та ось Лігія несподівано підвела руки, висмикнула шпильки, і в одну мить, злегка труснувши головою, прикрилася волоссям, як плащем.

– О, яке в тебе волосся! – сказала Акта, підійшовши до неї й торкаючись її темних кучериків. – Я не бу-

[148] *Праксителъ* (сер. IV ст. до н. е.) – видатний грецький скульптор.

ду посипати його золотою пудрою, воно само на згинах світиться золотом. Хіба що де-не-де додам золотистого блиску, але злегка, ледь-ледь, так якби їх осяяв промінь сонця. Прекрасний, напевно, ваш край, де народжуються такі дівчата.

– Я його не пам'ятаю, – відповіла Лігія. – Тільки Урс мені розповідав, що у нас усе ліси, ліси та ліси.

– А в лісах цвітуть квіти, – примовляла Акта, занурюючи руки у вазу з вербеновим настоєм і зволожуючи ним волосся Лігії.

Упоравшись із цією справою, Акта заходилася намащувати її тіло запашними аравійськими оліями, а потім наділа на неї м'яку золотисту туніку без рукавів, поверх якої годилось одягти білосніжний пеплум. Та передовсім треба було причесати Лігію, і Акта, обкутавши її широким убранням, яке називалося синтесис, і всадовивши в крісло, віддала дівчину на деякий час у руки рабинь, аби самій звіддалік спостерігати за їх роботою. В той же час дві рабині надівали на ніжки Лігії білі, вишиті пурпуром туфлі та прикріпляли їх, обв'язуючи навхрест золотою тасьмою алебастрові щиколотки. Коли нарешті зачіска була готова, пеплум на Лігії вклали красивими легкими складками, після чого Акта застебнула на її шиї перлинне намисто і, ледь торкнувши її кучерики золотою пудрою, наказала наряджати себе, не зводячи з Лігії захопленого

погляду.

Акту одягли швидко, а оскільки перед головною брамою вже почали з'являтися перші ноші, обидві пішли в бічний криптопортик[149], звідки було видно головну браму, внутрішні галереї та майдан перед палацом, обрамлений колонадою з нумідійського мармуру.

Все більше й більше гостей проходило під високим склепінням брами, над котрою розкішна квадрига Лісіппа, здавалося, несла увись Аполлона та Діану. Лігія була вражена видовищем, якого вона у скромному домі Авла не могла навіть уявити. Сонце стояло на вечірньому прузі, останні його промені лягали на жовтий нумідійський мармур колон, який у їхньому світлі полискував золотистими та блідо-рожевими тонами. Між колонами, повз білі статуї Данаїд і статуї богів та героїв, рухалися гурти чоловіків і жінок, схожих на ці статуї, бо всі вони були в тогах, пеплумах і стулах, які красиво спадали до землі м'якими складками, на котрих згасали промені призахідного сонця. Гігант Геркулес, чия голова ще була освітлена, а торс уже занурився в тінь колони, позирав з висоти на натовп. Акта вказувала Лігії сенаторів у тогах із широкою каймою, в кольорових туніках і з півмісяцями на взутті, а також вершників, і знаменитих акторів, і римських дам, одягнених то на римський лад, то на грецький, то у фан-

[149] *Криптопортик* – крита галерея.

тастичне східне вбрання, із зачісками у вигляді башт і пірамід, а в деяких волосся було зачесане гладенько, як у статуй богинь, і прикрашене квітами. Багатьох чоловіків і жінок Акта називала на ім'я, додаючи короткі й часом жахливі історії, що наповнювали Лігію здивуванням, зачудуванням і страхом. Дивним був для неї цей світ, чиєю красою насолоджувались її очі, але чиїх контрастів не міг осягнути її дівочий розум. У зорях на небі, в рядах непорушних колон, які відходили кудись у глибину, і в цих подібних до статуй людях був дивний спокій; здавалося, серед мармурового цього громаддя мали б мешкати без турбот і тривог блаженні напівбоги, а тим часом тихий голос Акти відкривав Лігії одну по одній моторошні таємниці й цього палацу, й цих людей. Отам, удалині, видно криптопортик, на колонах якого та на підлозі ще темніють плями крові, що бризнула на білий мармур із тіла Калігули, коли він упав, заколений Кассієм Хереєю; там убили його дружину, там розтрощили об каміння голову дитини; а онде під тим крилом є підземелля, де від голоду гриз власні руки Друз[150]; там отруїли його старшого брата[151], там

---

[150] *…де від голоду гриз власні руки Друз. – Друз Юлій Цезар* (8—33) – прийомний онук Тиберія; побоюючись суперництва, імператор заморив його голодом у підземеллі Палатинського палацу.

[151] *…там отруїли його старшого брата…* – Старшого брата Друза, Нерона Цезаря (6—30), 29 р. було заслано на острів Понтія (біля узбережжя Лація) й заморено голодом (або отруєно).

звивався від жаху Гемелл[152], там бився в конвульсіях Клавдій, там – Германік[153]. Усі ці мури чули стогони та хрипіння вмираючих, а люди, що поспішають тепер на бенкет у тогах, у яскравих туніках, оздоблених квітами та коштовностями, – вони, можливо, завтрашні смертники; можливо, в багатьох із них посмішка на обличчі приховує тривогу, страх, невпевненість у завтрашньому дні; можливо, в ці хвилини гарячкова пристрасть, жадібність, заздрість гнітять серця цих на вигляд безтурботних, увінчаних квітами небожителів. Збентежений розум Лігії не встигав за словами Акти, і хоча дивовижний світ усе дужче притягував її погляд, серце її стискалося від перестраху, та раптово на душу насунула безмежна туга за любою Помпонією Грециною і за спокійним домом Авла, де панувала любов, а не лиходійство.

Тим часом з боку вулиці Аполлона хвилями насувалися все нові натовпи гостей. Із-за брами долинали гамір і вигуки клієнтів, які проводжали своїх патронів. По всій садибі та в колонадах замаячили незліченні імператорові раби, рабині, хлопчики й солдати-преторіан-

---

[152] *Гемелл Тиберій* (19—37) – онук імператора Тиберія; вбитий за наказом Калігули.

[153] *Германік Юлій Цезар* (15 до н. є. – 19 н. е.) – прийомний син імператора Тиберія та його передбачуваний наступник, здібний полководець; отруєний з відома Тиберія.

ці, що охороняли палац. Серед світлошкірих і смаглявих облич темніли тут і там фізіономії нумідійців із великими золотими кільцями у вухах і в шоломах із пір'ям. До палацу несли лютні, цитри, оберемки штучно вирощених пізньої осені квітів, ручні срібні, золоті й мідні лампи. Все наростаючий людський гомін змішувався з шумом фонтанів – рожевіючі в призахідному світлі, їхні струмені, падаючи з висоти на мармур, розбивалися з плескотом, схожим на ридання.

Акта замовкла, та Лігія все вдивлялася в натовп, ніби шукаючи там когось. Раптом обличчя її зачервонілося. Між колонами показалися Вініцій і Петроній, вони прямували у великий трикліній, обидва препишні, незворушні, схожі у своїх білих тогах на богів. Коли серед усіх цих чужих людей Лігія побачила два знайомі, дружні обличчя, особливо ж коли побачила Вініція, їй здалося, ніби величезний тягар звалився з її серця. Вона відчула себе не такою самотньою. Туга за домом Авла та Помпонії, що її було охопила, зробилася раптом не такою болісною. Спокуса побачити Вініція, поговорити з ним притлумила в її серці всі інші голоси. Марно старалася вона згадати все погане, що чула про імператорський дім, і слова Акти, і застереження Помпонії. Всупереч цим словам і застереженням Лігії раптово стало ясно, що вона не тільки мусить бути на бенкеті, але хоче на ньому бути; при думці, що через

хвилину вона почує милий, любий їй голос, котрий говорив їй про любов і щастя, гідне богів, і котрий досі лунав, ніби пісня, в її вухах, радість охопила її.

Але Лігія тут же злякалася цієї радості. А чи не зраджує вона в цю мить і те чисте вчення, в котрому вихована, і Помпонію, і себе саму? Одна справа йти з примусу, інша – радіти такій необхідності. Вона відчула себе винною, негідною, пропащою. Відчай охопив її, сльози підступили до очей. Якби вона була сама, вона б упала навколішки й била б себе в груди, повторюючи: моя вина, моя вина! Але Акта взяла її за руку й повела через внутрішні покої до великого триклінію, де мав відбутися бенкет, а тим часом у Лігії темніло в очах, шуміло від хвилювання у вухах і серце калатало так, що заважало дихати. Мовби крізь сон побачила вона тисячі миготливих ламп на столах і на стінах, мовби крізь сон почула покрик привітання імператору, мовби крізь сон помітила його самого. Покрик оглушив її, світло засліпило, запаморочилось у голові од пахощів, і вона, майже непритомніючи, ледве розрізняла Акту, котра, вклавши Лігію біля столу, сама лягла біля неї.

Та за хвилину залунав низький знайомий голос по інший бік од Лігії.

– Вітаю тебе, найпрекрасніша з дів на землі і з зірок на небі! Вітаю тебе, божественна Калліно!

Дещо отямившись, Лігія обернулася: поряд із нею лежав Вініцій.

Він був без тоги – задля зручності та за звичаєм тоги на бенкетах знімали. Тіло його прикривала тільки червона туніка без рукавів, із вишитими сріблом пальмами. Руки юнака були оголені й за східною модою прикрашені вище ліктів двома широкими золотими браслетами – гладенькі, ретельно очищені від волосся, та занадто мускулясті, справжні руки солдата, створені для меча та щита! На голові в нього був вінок із троянд. Густі брови, що зрослися, виблискуючі очі, смагляве обличчя робили Вініція втіленням молодості й сили. Він здався Лігії таким красивим, що вона, вже оговтавшись од першого переляку, все ж ледве зуміла відповісти:

– Вітаю тебе, Марку…

– Щасливі очі мої, що бачать тебе; щасливі вуха, що чули твій голос, який для мене є солодшим од флейт і цитр. Якби запропонували мені вибирати, кого волію бачити поряд із собою на цьому бенкеті, тебе, Лігіє, чи Венеру, я вибрав би тебе, о божественна!

І він утупив у неї свій погляд, наче бажаючи насититись її виглядом, – його очі просто обпікали її. Погляд ковзав по її обличчю, по шиї, по оголених руках, пестив її чарівну постать, милувався нею, обіймав її, вбирав у себе, та разом із бажанням у ньому світили-

ся щастя, і пристрасне кохання, і безмежний захват.

Думки Лігії проясніли, й вона, відчуваючи, що в цьому натовпі і в цьому домі він єдина близька їй істота, почала говорити з ним, розпитувати про все, що було їй незрозуміле й лякало. Звідки він знав, що знайде її в палаці імператора, й навіщо вона тут? Для чого імператор одняв її в Помпонії? Їй тут страшно, вона хотіла б повернутися додому. Вона б померла від туги та тривоги, коли б не сподівання, що Петроній і він заступляться за неї перед імператором.

Вініцій пояснював їй, що про її викрадення він сам довідався від Авла. А навіщо вона тут, він не знає. Імператор ні перед ким не звітується за свої розпорядження та накази. Одначе їй не треба боятися. Він, Вініцій, поряд із нею й залишиться з нею. Він волів би позбутись очей, аніж її не бачити, позбутися життя, ніж її покинути. Вона – його душа, от він і берегтиме її, мовби власну душу. Він спорудить у своєму домі їй вівтар, як своєму божеству, й буде приносити мирру та алое, а навесні – анемони та яблуневий цвіт. І якщо їй страшно в домі імператора, він, Вініцій, обіцяє їй, що вона в цьому домі не залишиться.

І хоча Вініцій говорив ухильно, а часом брехав, голос його звучав щиро, тому що почуття було справжнім. І жалість його до дівчини була щиросерда, а її слова так розчулювали юнака, що, коли вона почала йо-

му дякувати й запевняти, що Помпонія його полюбить за доброту, а сама вона все життя буде йому вдячна, Вініцій не міг побороти хвилювання, і йому почало здаватися, що він буде не в змозі встояти перед її благанням. Серце його тануло від ніжності. Краса Лігії п'янила його, він жадав її й відчував, що вона йому безмежно дорога, що він і справді міг би поклонятись їй, як божеству; і ще він відчував нестримну потребу говорити про її красу та своє схиляння перед нею, та гамір бенкету ставав усе оглушливішим, і Вініцій, присунувшись ближче, почав шепотіти Лігії ніжні, солодкі слова, що лилися з глибини душі, звучні, як музика, і п'янкі, як вино.

І вони п'янили її. Серед чужих людей, які оточували її, Вініцій здавався їй усе більш близьким і дорогим, цілком надійним і самовідданим. Він заспокоїв її, обіцяв забрати її з імператорського дому, обіцяв, що її не покине, що буде їй служити. Раніше, в домі Авла, він говорив з нею про любов узагалі та про щастя, котре може дати любов, а тепер уже прямо говорив, що кохає її, Лігію, що вона миліша йому й дорожча за всіх на світі. Лігія вперше чула такі слова з уст мужчини, вони мовби пробуджували те, що спало в її душі, її охоплювало почуття щастя, в якому безмежна радість змішувалася з безмежною тривогою. Щоки Лігії палали, серце калатало, губи розкрилися, ніби від здивування. Їй

було страшно, що вона чує такі слова, та ні за що в світі не погодилася б вона пропустити хоч одне з його слів. Часом вона опускала очі, потім знову спрямовувала на Вініція сяючий свій погляд, боязкий і запитливий, ніби вмовляючи його: «Говори ще!» Гамір, музика, запах квітів і аравійського куріння знову почали туманити їй голову. Вирісши в Римі, Лігія звиклася з римським звичаєм лежати на бенкетах, але в домі Авла її місце було між ложем Помпонії та маленького Авла, а тепер поряд із нею лежав Вініцій, молодий, могутній, закоханий, пристрасний, і вона, відчуваючи жар, який віяв од нього, зазнавала й сорому, й насолоди. Її брало в полон солодке безсилля, знемога, забуття, ніби вона засинає.

Але й Вініція бентежила її близькість. Обличчя його зблідло, ніздрі роздувались, як у арабського коня. Мабуть, і його серце під червоною тунікою билося з незвичайною силою – дихання зробилося частим, мова уривчастою. Він же теж уперше був так близько від неї. Думки його почали плутатися, по жилах пробігало полум'я, котре він марно намагався погасити вином. Але дужче від вина п'янили його чарівне її обличчя, її оголені руки, дівочі груди, що здіймалися під золотистою тунікою, вся її постать, прикрита білими складками пеплуму, – він п'янів усе більше й більше. Нарешті він узяв її руку вище зап'ястя, як це зробив одного ра-

зу в домі Авла, і, притягнувши дівчину до себе, зашепотів тремтячими губами:

– Я кохаю тебе, Калліно… божественна моя!

– Пусти мене, Марку, – мовила Лігія.

Та він продовжував говорити, й очі його затуманилися.

– Божественна! Кохай мене!

У цю хвилину пролунав голос Акти, що лежала по інший бік поряд із Лігією.

– Імператор дивиться на вас.

Вініція раптом охопив гнів – на імператора, на Акту. Її слова порушили чари п'янкої миті. Навіть дружній голос видався б йому в таку мить нестерпним, і юнак вирішив, що Акта хоче завадити його бесіді з Лігією.

Він підвів голову, глянув поверх плечей Лігії на молоду вільновідпущеницю і зі злістю сказав:

– Минув той час, Акто, коли на бенкетах ти лежала поряд з імператором, і кажуть, тобі загрожує сліпота. Як же ти можеш його розгледіти?

– І все-таки я його бачу… – начеб із сумом відповіла Акта. – Він теж короткозорий, і він дивиться на вас крізь смарагд.

Усе, що робив Нерон, насторожувало навіть найближчих до нього людей, – Вініцій теж стривожився, трохи остиг і почав крадькома поглядати на імператора. Лігія, котра від збентеження на початку бенкету ба-

чила імператора ніби в тумані, а потім, схвильована присутністю Вініція та його словами, взагалі на Нерона не дивилася, тепер також спрямувала на нього зацікавлений і зляканий погляд.

Акта сказала правду. Імператор, схилившись над столом і примруживши одне око, а перед іншим тримаючи круглий шліфований смарагд, із котрим не розлучався, дивився на них. У якусь мить його погляд зустрівся з очима Лігії, й серце дівчини стислося від страху. Коли вона в дитинстві бувала в сицилійському маєтку Авла, стара рабиня-єгиптянка розповідала їй про драконів, які живуть у гірських ущелинах, і тепер їй уздрілося, що на неї раптом глянуло зелене око дракона. Мов перелякане дитя, вхопилася вона за руку Вініція, і в голові в неї замигтіли безладні, уривчасті думки. Значить, це він, цей страшний, всесильний володар? Вона його ніколи не бачила й уявляла собі іншим. Їй малювалося страшне лице із закам'янілими від злості рисами, а тут вона побачила велику голову на товстій шиї, справді страшну, та трохи й смішну, тому що здалеку вона нагадувала дитячу. Від туніки аметистового кольору – що було заборонено звичайним смертним – лягав синюватий відсвіт на широке квадратне лице. Волосся було темне, укладене, за заведеною Отоном модою, чотирма рядами кучерів. Бороди не було. Нерон нещодавно присвятив її Юпітеру,

за що весь Рим висловлював йому вдячність, хоча потихеньку шепотіли, що присвятив її він тому, що вона, як у всіх чоловіків у його сім'ї, була руда. Лоб дуже видавався над бровами, й у цьому було щось олімпійське. Зсунуті брови виявляли усвідомлення своєї всемогутності, та чоло напівбога вінчало лице мавпи, пияка й комедіанта, позначене суєтністю, змінністю забаганок, обрезкле від жиру, незважаючи на молодість, і в той же час хворобливе та відразливе. Лігії він видався недобрим, але передовсім огидним.

Нарешті імператор одклав смарагд і перестав дивитися на Лігію. Тоді вона побачила його випуклі блакитні очі, що мружилися від яскравого світла, – вони були мов скляні, без усякого виразу, подібні до очей мерця.

А Нерон, звернувшись до Петронія, запитав:

– Оце і є та заручниця, в котру закоханий Вініцій?

– Так, вона, – підтвердив Петроній.

– Як називається її народ?

– Лігійці.

– Вініцій вважає її красивою?

– Одягни в жіночий пеплум трухлявий стовбур маслини, і Вініцію здасться він прекрасним. Але на твоєму обличчі, о незрівнянний знавцю, я вже читаю їй вирок! Тобі не треба оголошувати його! Так, так! Занадто худа! Худюча, суща макова голівка на тонкому стебельці, а ти ж, божественний естете, цінуєш у жінці стеб-

лину, і ти три, чотири рази маєш рацію! Лице само по собі нічого не значить. Я багато почерпнув од тебе, але такого несхибного зору в мене ще нема. І я готовий побитись об заклад із Туллієм Сенеціоном на його коханку, що, хоча на бенкеті, коли всі лежать, нелегко судити про всю постать, ти вже собі сказав: «Завузька в стегнах».

– Завузька в стегнах, – заплющивши очі, повторив Нерон.

На вустах Петронія з'явилася ледве помітна посмішка, і Туллій Сенеціон, зайнятий розмовою з Вестином, точніше, поглумом над снами, в котрі Вестин вірив, повернувся до Петронія і, хоча уяви не мав, про що йдеться, сказав:

– Ти помиляєшся! Я у згоді з імператором.

– Чудово, – погодився Петроній. – Я саме доводив, що в тебе є крихта розуму, а ось імператор стверджує, що ти віслюк без усіляких домішок.

– *Habet!*[154] – розсміявся Нерон, опустивши вниз великий палець, як робили в цирку на знак того, що гладіатор дістав удар і його треба добити.

Вестин, гадаючи, що йдеться ще про сни, вигукнув:

– А я вірю в сни, і Сенека мені колись говорив, що він теж вірить.

– Минулої ночі мені наснилося, що я зробилася ве-

---

[154] Дістав (по заслузі)! *(Лат.)*

сталкою[155], – сказала, нахилившись через стіл, Кальвія Криспінілла.

Тут Нерон заплескав у долоні, решта підтримала його, й зал загримів оплесками – адже Криспінілла, декілька разів уже розлучена, славилася в Римі нечуваною розпусністю.

Аж ніяк не соромлячись, вона сказала:

– Ну то й що! Вони всі старі та потворні. Хіба що Рубрія ще схожа на людину, а так нас було б двоє, хоча в Рубрії влітку бувають веснянки.

– Вибач мені, пречиста Кальвіє, – зазначив Петроній, – але весталкою ти могла б стати хіба що вві сні.

– А якби імператор наказав?

– Тоді б я повірив, що навіть найдивовижніші сни збуваються.

– Вони і справді збуваються, – сказав Вестин. – Я розумію людей, котрі не вірять у богів, але як можна не вірити снам?

– А ворожінням? – запитав Нерон. – Мені колись передрекли, що Рим перестане існувати, а я володарюватиму над усім Сходом.

– Ворожіння та сни часто збігаються, – сказав Вестин. – Якось один проконсул, який ні в що не вірив, послав до храму Мопса раба із запечатаним листом, заборонивши його розкривати, – він хотів перевірити,

---

[155] *Весталки* – жриці богині Вести, які дали обітницю безшлюбності.

чи зуміє бог відповісти на запитання, що містилося в листі. Раб провів ніч у храмі, щоб йому наснився віщий сон, потім повернувся і сказав таке: «Мені снився юнак, світлосяйний, як саме сонце, котрий промовив тільки одне слово: «Чорного». Почувши це, проконсул зблід і, звертаючись до своїх гостей, таких же невіруючих, як і він, сказав: «Знаєте, що було в листі?»

Тут Вестин зупинився і, взявши зі столу чашу з вином, почав пити.

– Що ж там було? – запитав Сенеціон.

– У листі було запитання: «Якого бика я маю принести в жертву: білого чи чорного?»

Та враження від розповіді порушив Вітеллій, який з'явився на бенкет уже напідпитку, – без усякого приводу він вибухнув найдурнішим реготом.

– Чого регоче ця бодня сала? – запитав Нерон.

– Сміхом відрізняються люди від тварин, – мовив Петроній, – а в нього немає іншого доказу, що він не кабан.

Вітеллій так само несподівано перестав сміятись і, приплямкуючи лискучими від масних соусів губами, почав углядатися в присутніх із таким здивуванням, наче ніколи їх не бачив.

Потім підніс пухку, як подушка, руку і прохрипів:

– У мене спав з пальця вершницький перстень, од батька успадкований.

– Котрий був шевцем, – додав Нерон.

Але Вітеллій знову несподівано зареготав і заходився шукати перстень у складках пеплуму Кальвії Криспінілли.

Тоді Ватиній, кривляючись, почав вигукувати голосом зляканої жінки, а Нігідія, подруга Кальвії, молода вдова з обличчям дівчини з розпусними очима, голосно зауважила:

– Шукає те, чого не губив.

– І що йому ніяк не знадобиться, навіть якщо знайде, – зробив висновок поет Лукан.

Веселощі розгорялися. Раби вносили все нові й нові страви, з великих ваз, наповнених снігом і увитих плющем, виймали менші кратери з винами різноманітних сортів. Усі багато пили. Зі стелі на столи й на гостей раз по раз сипалися троянди.

Та ось Петроній почав упрохувати Нерона, щоб, поки гості не впилися, імператор прикрасив бенкет своїм співом. Його підтримав хор улесливих голосів, одначе Нерон відмагався. Справа тут не в хоробрості, хоча йому завжди її бракує. Богам відомо, чого варті йому всі ці виступи. Він, щоправда, не відмовляється від них, треба ж щось робити для мистецтва, і якщо Аполлон обдарував його непоганим голосом, гріх нехтувати божі дари. Він розуміє, що це навіть його обов'язок перед державою. Та нині він і справді охрип. Поклав

собі вночі олов'яні гирки на груди – не допомогло. Він навіть подумує про поїздку до Анція[156], щоб подихати морським повітрям.

Лукан, одначе, заклинав імператора заспівати заради блага мистецтва та людства. Адже всім відомо, що божественний поет і співак склав новий гімн Венері, у порівнянні з яким гімн, складений Лукрецієм, – виття однолітнього вовка. Хай же цей бенкет буде справжнім бенкетом. Такий милостивий володар не мусить завдавати мук своїм підданим. «Не будь жорстоким, імператоре!»

– Не будь жорстоким! – повторили хором усі, хто перебував по ближче.

Нерон розвів руками, показуючи, що змушений поступитися. Відразу ж на всіх обличчях зобразилася вдячність, і погляди всіх звернулись до імператора. Та він іще наказав повідомити Поппею про те, що він буде співати, і пояснив присутнім, що Поппея не прийшла на бенкет через хворобу, а його спів допомагає їй як ніякі інші ліки, і йому було б жаль позбавити її такої нагоди.

Поппея незабаром з'явилася. Вона в усьому розпоряджалася Нероном, як своїм підданим, але знала, що, коли йдеться про його самолюбство співака, візника чи поета, дратувати імператора небезпечно. Отож,

---

[156] *Анцій* – прибережне місто за 50 км на південь від Рима.

вона ввійшла до бенкетної зали, прекрасна, мов богиня, в одежі такого ж аметистового кольору, як у Нерона, та в намисті з надзвичайно великих перлин, віднятому колись у Масинісси[157], – золотокудра, ніжна і, хоча вже двічі розлучена, з добре збереженим обличчям і поглядом дівчини.

Її вітали голосними вигуками, називаючи «божественною Августою». Ніколи в житті Лігія не бачила такої краси і ледве вірила своїм очам – адже Поппея Сабіна була однією з найрозпусніших жінок у Римі. Лігія чула від Помпонії, що Поппея примусила імператора умертвити матір і дружину, про це також говорили гості Авла та слуги; чула, що статуї Поппеї ночами перекидають, чула про написи, за які винуватців карають найжорстокішим чином, але які з'являються щоранку на стінах будинків. А тим часом, коли вона дивилася на цю страшну Поппею, що вважалася серед прихильників Христа втіленням зла та безчестя, їй здавалося, що такий образ може бути в ангелів або інших небесних духів. Лігія була не в змозі відвести погляду від «божественної», й мимоволі з її вуст вирвалося запитання:

---

[157] *Масинісса* (бл. 238—149 до н. е.) – нумідійський цар (Нумідія – область на північному узбережжі Африки), спершу противник Рима, потім його союзник у боротьбі з Карфагеном (місто й держава на території сучасного Тунісу).

– Ах, Марку, чи можливо це?

А він, розігрітий вином і роздратований тим, що стільки всяких перешкод відволікають її увагу від нього та його слів, заперечив:

– Так, вона красива, але ти в сто разів красивіша. Ти себе не знаєш, а то закохалася б сама в себе, як Нарцис. Вона купається в молоці ослиць, а тебе, напевно, скупала Венера в своєму власному молоці. Ні, ти себе не знаєш, *ocelle mi!* Не дивись на неї. Поглянь на мене, *ocelle mi!..* Пригуби свою чашу, а потім я прикладуся до цього місця своїми губами.

І він присувався все ближче, а Лігія відсувалася до Акти. Але тут навколо зацитькали – імператор підвівся. Співак Діодор подав йому лютню з тих, які називалися дельта, інший співак, Терпнос, який супроводжував його гру, підійшов зі своїм інструментом, наблієм[158]; обперши свою дельту об стіл, Нерон підвів очі до стелі, і з хвилину в триклінії стояла тиша, порушувана тільки шелестом троянд, які падали зі стелі.

Нарешті імператор заспівав, а точніше, почав співуче і ритмічно декламувати в супроводі двох лютень гімн Венері. І глухуватий голос його, і вірш звучали приємно, так що бідолашну Лігію знову взяли сумніви – гімн цей, що прославляв нечисту язичницьку Венеру, видався їй чудовим, та й сам імператор у лавров-

[158] *Наблій* – різновид арфи.

му вінку і з піднесеним угору поглядом – більш величним, не таким страшним і відразливим, як на початку бенкету.

Та ось пролунав грім оплесків. Навколо чулися вигуки: «О, небесний голос!» Дехто із жінок, здійнявши руки догори, так і застигли в пориві захвату, інші втирали сльози на очах, вся бенкетна зала гула, наче вулик. Схиливши золотокудру голівку, Поппея піднесла до вуст руку Нерона й довго тримала її так у мовчанні, а юний Піфагор, красень грек, із котрим опісля напівбожевільний Нерон наказав флавінам обвінчати себе з дотриманням усіх обрядів, опустився навколішки біля його ніг.

Сам Нерон, одначе, пильно подивився на Петронія, чия похвала була для нього найбільш жаданою.

– Якщо говорити про музику, – сказав Петроній, – то Орфей у цю мить, певно, пожовтів од заздрості, так само як наш співтрапезник Лукан; що ж до вірша, я засмучений, що він занадто гарний і мені не до снаги знайти слова для гідної похвали.

Лукана анітрохи не образив натяк на його заздрість, навпаки – він поглянув на Петронія з вдячністю і, удаючи з себе посмутнілого, пробурмотів:

– Хай буде проклятий фатум, який призначив мені бути сучасником такого поета. Я міг би посісти місце в пам'яті людській і на Парнасі, а так я померкну, мов

світильник при світлі сонця.

Петроній, що мав дивовижну пам'ять, почав повторювати строфи гімну, цитувати окремі рядки, розглядати й підносити вдалі вирази. Лукан, мовби забувши про заздрість під дією чарів поезії, приєднав до похвал Петронія своє захоплення. На обличчі Нерона з'явився вираз блаженства й безмежного марнославства, що не тільки межувало з дурістю, а було цілком з нею тотожним. Він сам підказував найбільш вишукані, на його думку, рядки, потім почав утішати Лукана – не треба, мовляв, занепадати духом, певна річ, ким ти народився, тим і будеш, та все-таки вшанування Юпітера не виключає поклоніння іншим богам.

Потім він підвівся, щоби провести Поппею, котрій дійсно нездужалось. Але тим, що підвелися було, співтрапезникам імператор звелів залишатися на місцях, пообіцявши повернутися. І через деякий час він знову був у триклінії, щоби, вдихаючи дурманний дим курінь, спостерігати видовища, котрі він, Петроній або Тигеллін зазвичай улаштовували для гостей.

Почалося читання віршів і показування діалогів, у яких було не стільки дотепності, скільки бажання вразити. Потім знаменитий мім Паріс зображував пригоди Іо, доньки Інаха. Гостям, особливо Лігії, незвичним до таких видовищ, здавалося, що вони своїми очима бачать диво, чаклунство. Рухами рук і всього тіла Паріс

умів зображувати те, що мовбито неможливо передати танцем. Від миготіння його рук повітря ніби потемніло і згустилося в сяючу, живу, тріпотливу, сластолюбну хмару, котра огортала дівочу постать, яка хилилась у знемозі і тремтіла в судорогах блаженства. То був не танець, а картина, що яскраво малювала таїну кохання, картина чарівлива й безсоромна, а коли це скінчилось і до зали вбігли корибанти з сирійськими дівчатами й під звуки цитр, флейт, кимвалів та бубнів закружляли у вакхічному танці з дикими вигуками та ще більш непристойними рухами тіла, Лігії здалося, що зараз вона згорить від сорому, або ж блискавка спопелить цей дім, або стеля впаде на голови бенкетуючих.

Але з підвішеної до стелі золотої сіті сипалися тільки троянди, а напівп'яний Вініцій поряд із нею вів своєї:

– Я бачив тебе в домі Авла біля фонтана й покохав тебе. Було це на світанні, ти думала, що ніхто не дивиться, а я бачив тебе. Й такою бачу зараз, хоча цей пеплум приховує тебе. Скинь пеплум, як Криспінілла. Бачиш? І боги, і люди шукають кохання. Крім нього, нема на світі нічого! Поклади голівку мені на груди й заплющ очі.

Лігія відчувала биття пульсу в скронях і в руках – здавалось їй, буцім летить вона в безодню, а цей Вініцій, котрий уявлявсь їй досі таким рідним і надійним, не рятує її, а, навпаки, тягне туди. Й він зробився їй

неприємним. Вона знову почала боятися й бенкету цього, й Віниція, й себе самої. Якийсь голос, схожий із голосом Помпонії, ще благав у її душі: «Лігіє, рятуйся!», але тут же щось у ній говорило, що занадто пізно – і що той, кого палило таким вогнем, хто бачив те, що коїлося на цьому бенкеті, у кого серце калатало так, як у неї від слів Віниція, і кого пронизував такий трепет, як її, коли він наближався до неї, той пропав і порятунку йому немає. Сили її залишили. Часом їй здавалося, що вона знепритомніє, а потім станеться щось жахливе. Вона знала – ніхто не сміє, під страхом накликати гнів імператора, підвестися з ложа, поки не підведеться він, але в неї й без того вже не вистачило б сили стати на ноги.

А до завершення бенкету було ще далеко. Раби продовжували вносити нові страви, наповнювали глеки вином, а перед столами, розташованими літерою «п», з'явилися два атлети, щоби потішити гостей видовищем боротьби.

Почалося змагання. Могутні, блискучі від олії тіла спліталися в єдиний вузол, хрустіли кості в залізних обіймах, стиснуті щелепи зловісно скреготіли. Часом чулися швидкі, глухі удари ніг об побризкану шафраном підлогу, а то обидва раптом застигали в нерухомості, й перед глядачами була ніби вирізьблена з каменю скульптура. Очі римлян сластолюбно сте-

жили за грою набубнявілих у страшному напруженні м'язів на спинах, стегнах, руках. Боротьба, проте, була нетривалою – Кротон, учитель і начальник школи гладіаторів, недарма зажив слави найсильнішої людини в країні. Супротивник Кротона почав дихати все частіше, потім захрипів, потім обличчя його посиніло – раптом кров хлюпнула з його рота, і він похилився.

Завершення боротьби було зустрінуте громом оплесків – Кротон, поставивши ногу на спину переможеному та схрестивши на грудях могутні руки, обвів залу тріумфуючим поглядом.

Його змінили потішники, що наслідували повадки тварин та їхні голоси, жонглери та блазні, але на них уже майже не дивилися – в очах у п'яних глядачів туманіло. Бенкет усе більше перетворювався на пиятику, на розгнуздану оргію. Сирійські дівчата, що спершу брали участь у вакхічних танцях, розсипалися серед гостей. Замість музики розлягався безладний, дикий брязкіт цитр, лютень, вірменських цимбалів, єгипетських систрів, сурем і рогів, – а там декому з гостей захотілося поговорити, й музикантам закричали, щоб вони забиралися. Повітря було насичене ароматами квітів, запашних олій, котрими під час бенкету красиві хлопчики кропили столи, запахами шафрану та розгарячілих тіл, робилося парко, лампи горіли тьмяно, вінки на головах збилися набік, обличчя були бліді та всіяні

краплями поту.

Вітеллій упав під стіл. Оголена до пояса Нігідія притулилася своєю хмільною дівочою голівкою до грудей Лукана, і він, не менш хмільний, здував золоту пудру з її волосся, раз по раз підводячи догори очі, що світилися блаженством. Вестин з п'яною упертістю вдесяте повторював відповідь Мопса на запечатаного листа проконсула. А Туллій, який насміхався над богами, уривчастим од гикавки голосом розмірковував:

– Бачиш, якщо Сферос Ксенофана круглий[159], то такого бога можна котити перед собою ногами, як бочку.

Чуючи такі слова, Доміцій Афр, паскудний, старий донощик, обурився й через це облив свою туніку фалернським. Уже ж він завжди вірив у богів. От люди кажуть, що Рим загине, а деякі навіть вважають, що вже гине. Мабуть, що так! Але якщо це станеться, так тільки через те, що в молоді немає віри, а без віри не може бути доброчесності. До того ж стародавні суворі звичаї підупали, нікому й на думку не спадає, що епікурейцям не встояти проти варварів. Нічого не поробиш! Що ж до нього, він жалкує, що дожив до таких часів, і змушений шукати в насолодах ліки від туги, ко-

---

[159] *…якщо Сферос Ксенофана круглий…* – Ксенофан стверджував, що єдине й тотожне всесвіту божество нагадує кулю *(грецьк.* «сфера»); це твердження, однак, слід розуміти не буквально, а як філософську аналогію.

тра інакше швидко б його доконала.

І, обнявши сирійську танцівницю, він заходився цілувати беззубим ротом її потилицю та спину, при споглядданні чого консул Меммій Регул[160] засміявся і, підвівши лису голову в надітому набакир вінку, зауважив:

– Хто говорить, що Рим гине?.. Дурниці!.. Я, консул, краще за інших знаю… *Videant consules!..*[161] Тридцять легіонів… охороняють нашу *pax romana!..*[162]

Він стиснув кулаками скроні й закричав на всю залу:

– Тридцять легіонів! Тридцять легіонів! Од Британії до країни парфян! – Але раптом зупинився і, приставивши палець до лоба, уточнив: – Можливо, навіть тридцять два…

Після чого звалився під стіл. Невдовзі його вирвало, й він почав блювати язиками фламінго, смаженими рижиками, замороженими грибами, сараною в меду, шматками риби, м'яса – усім, що з'їв і випив.

Але Доміція не заспокоїла кількість легіонів, які охороняють спокій Рима. Ні, ні! Рим мусить загинути, бо щезла віра в богів і суворість звичаїв! Рим мусить загинути, а жаль – життя ж бо гарне, імператор милостивий, вино смачне! Ах, який жаль!

---

[160] *Меммій Регул Гай* – консул 63 р.

[161] Хай консули стежать!.. *(Лат.)*

[162] римський мир, римську імперію *(лат.)*.

І, уткнувшись головою в лопатки сирійської вакханки, він розридався:

– Яка користь від майбутнього життя! Ахіллес мав рацію: ліпше бути наймитом у земному світі, ніж царювати в кімерійськім краю. Та ще питання, чи існують які-небудь боги, – і в той же час невір'я занапащає молодь.

Лукан тим часом здув золоту пудру з волосся Нігідії, котра сп'яну заснула. Знявши кілька стеблин плюща з вази, що стояла перед ним, він обвив ними сплячу і, здійснивши цей подвиг, обвів присутніх радісним поглядом. Потім прикрасив і себе плющем, повторюючи з глибокою переконаністю:

– Ніяка я не людина, я фавн.

Петроній не був п'яний, зате Нерон, який, оберігаючи свій «небесний» голос, спершу пив мало, розійшовся потім і, осушуючи один кубок за другим, сильно сп'янів. Йому навіть придумалося знову співати свої вірші, тепер уже грецькі, та забув їх і помилково затягнув пісню Анакреонта. Йому вторили Піфагор, Діодор і Терпнос, але у всіх у них нічого не виходило, й невдовзі вони замовкли. Тоді Нерон заходився вихваляти як знавець і естет красу Піфагора й у захваті цілувати йому руки. Такі прекрасні руки він десь бачив одного разу… У кого ж?..

І, приклавши долоню до мокрого лоба, почав згаду-

вати. Раптом на обличчі його відбився страх.

– Ага! У матері, у Агриппіни! – пробурмотів він і, змо-рений похмурими видіннями, продовжував: – Кажуть, ніби вона ночами при місяці ходить по морю, між Бай-ями та Бавлами… От просто ходить і ходить, мовби чогось шукає. А якщо наблизиться до човна, так по-дивиться й піде, але рибалка, на якого вона глянула, помирає.

– Непогана тема! – сказав Петроній.

А Вестин, витягнувши, мов журавель, довгу шию, таємниче прошепотів:

– У богів я не вірю, але в духів вірю… О!

Не звертаючи уваги на їхні слова, Нерон продовжу-вав:

– Але ж я справив Лемурії[163]. Я не хочу її бачити! Уже п'ятий рік пішов. Я мусив, мусив її покарати, вона підіслала до мене вбивцю, і, якби я її не випередив, не слухати б вам нині мого співу.

– Дякуємо, імператоре, від імені Рима і світу, – ви-гукнув Доміцій Афр. – Гей, вина! І нехай ударять тим-пани!

Знову здійнявся гамір. Намагаючись його перекри-чати, увитий плющем Лукан підвівся й заволав:

– Я не людина, а фавн, я живу в лісі. Ее-хоо!

Нарешті напилися до безпам'яті й імператор, і всі

---

[163] *Лемурії* – день лемурів (духів померлих); відзначався 9 травня.

чоловіки й жінки навколо. Вініцій захмелів не менше за інших, але в нього разом із хіттю розгорілося бажання бешкетувати, що траплялося з ним завжди, коли він випивав зайве. Смагляве обличчя зробилося зовсім блідим, язик заплітався.

– Дай мені твої губи! – говорив він збудженим і владним тоном. – Чи сьогодні, чи завтра, яка різниця! Годі хитрувати! Імператор забрав тебе у Авла, щоб подарувати мені. Зрозуміла? Імператор мені обіцяв іще до того, як тебе забрав. Ти мусиш бути моєю! Дай губи! Не хочу очікувати до завтра! Ну, скоріше, дай губи!

І він обняв Лігію. Акта почала захищати дівчину, і та намагалась оборонятися з останніх сил, відчуваючи, що гине. Та марно старалася вона обома руками відірвати від себе його руки, марно тремтячим від образи та страху голосом благала не бути таким жорстоким, зглянутися на неї. Хмільне його дихання обдавало її все ближче, обличчя було вже поряд із її обличчям. Але то був не колишній, добрий, любий її серцю Вініцій, а п'яний, злостивий сатир, який викликав страх і огиду.

Лігія все більше підупадала на силі. Хоч як ухилялася вона, хоч як відверталася, щоб уникнути його поцілунків, усе було марно. Вініцій підвівся, схопив її обома руками і, притиснувши її голову до своїх грудей, важко дихаючи, почав розтуляти губами її зблідлі ву-

ста.

Та в цю мить якась неймовірна сила відірвала його руки від шиї дівчини з такою легкістю, ніби руки дитини, а його самого відсторонила від Лігії, як суху гілку чи зів'ялий листок. Що сталося? Вініцій, вражений, протер очі й побачив над собою гігантську постать лігійця на ім'я Урс, якого він зустрічав у домі Авла.

Лігієць стояв спокійно, але дивився на Вініція блакитними очима так дивно, що в молодика захолола кров у жилах. Трохи згодом Урс узяв свою царівну на руки й рівними, м'якими кроками вийшов із триклінію.

Акта рушила за ним.

Вініцій хвилину сидів, ніби закам'янівши, потім підхопився й побіг до виходу з криком:

– Лігіє! Лігіє!

Одначе хіть, здивування, лють і вино ледве не звалили його з ніг. Він похитнувся раз, удруге і, вхопившись за голі плечі однієї з вакханок, спантеличено закліпав очима.

– Що сталося? – запитав він.

А вона подала йому кубок з вином, стуманілі очі її посміхались.

– Пий! – сказала вакханка.

Вініцій випив і звалився без пам'яті.

Більшість гостей уже лежали під столами, інші нетвердими кроками швендяли по триклінію, якісь

спали на ложах, гучно хропучи або зригуючи в напівсні зайвину випитого вина, – і на захмелілих консулів і сенаторів, на вершників, які поперепивалися, на поетів, філософів, на танцівниць і патриціанок, які спали п'яним сном, на все це товариство, ще всевладне, але вже позбавлене душі, увінчане квітами й розпусне, але вже майже безсиле, із золотої сіті під стелею сипалися й сипалися троянди.

Розділ VIII

Урса ніхто не зупинив, ніхто навіть не запитав, що він робить. Ті з гостей, хто не лежав під столом, розбрелися по залі, а челядь, бачачи гіганта, що ніс на руках гостю імператора, вважала, що це раб відносить свою сп'янілу володарку. До того ж поряд ішла Акта, й ця присутність усувала підозри.

Так вони пройшли із триклінію до сусіднього покою, а звідти – на галерею, котра вела до покоїв Акти.

Лігія настільки вибилася з сил, що лежала на плечі Урса, наче мертва. Та коли її обдало прохолодним, чистим ранковим повітрям, вона розплющила очі. Розвиднялося. Пройшовши вздовж колонади, вони звернули в бічний портик, який виходив не у двір, а у палацовий сад, де верхівки пиній і кипарисів уже червоніли в світлі ранкової зорі. В цій частині палацу було порожньо, відголоси музики та бенкетних веселощів ставали все менш чутними. Лігії здалося, що її вирвали з пекла й винесли на світ божий. Було все-таки в світі щось, окрім цього мерзенного триклінію. Були небо, зоря, світло, тиша. Дівчина раптом розридалась і, припавши до плеча велетня, почала, схлипуючи, повторювати:

– Додому, Урсе, додому, до Плавтіїв!

– Ми туди йдемо! – відповів Урс.

Поки що вони, однак, опинилися в невеликому атрії, що належав до покоїв Акти. Там Урс усадовив Лігію на мармурову лаву біля фонтана. Акта заходилась її заспокоювати й переконувати, щоб відпочила, – адже зараз їй ніщо не загрожує, п'яні гості будуть після бенкету спати до вечора. Та Лігія довго не могла заспокоїтись і, стискаючи руками скроні, лише повторювала, як дитина:

– Додому, до Плавтіїв!

Урс був готовий виконати її прохання. Звичайно, біля брами стоять преторіанці, та він однаково пройде. Тих, хто виходить, солдати не затримують. Перед вхідною аркою нош сила-силенна. Гості будуть виходити натовпами. Ніхто їх не зупинить. Вони вийдуть разом з іншими і просто вирушать додому. А втім, він тут не указ! Як царівна звелить, так і буде. Для того він тут.

– Так, Урсе, ми вийдемо, – повторювала Лігія.

Довелось Акті виявити розсудливість за них обох. Вийдуть! Авжеж! Ніхто їх не затримає. Та втікати з дому імператора не дозволено, і хто це зробить, той учинить злочин, державну зраду. Так, вони вийдуть, а ввечері центуріон із загоном солдатів принесе смертний вирок Авлу та Помпонії Грецині, а Лігію знову забере до палацу, й тоді їй уже не буде порятунку. Якщо

родина Авла прийме її під свій дах, їх напевно чекає смерть.

У Лігії опустилися руки. Виходу не було. Належало вибирати між загибеллю родини Плавтіїв і своєю. Вирушаючи на бенкет, вона сподівалася, що Вініцій і Петроній випросять її в імператора й повернуть Помпонії, та тепер вона знала, що саме вони вмовили імператора відняти її у Плавтіїв. Виходу не було. Тільки чудо могло вирятувати її з цієї безодні. Чудо і всемогутність Божа.

– Акто, – з відчаєм мовила вона, – ти чула, як Вініцій говорив, що імператор подарував мене йому і що нині ввечері він пришле по мене рабів і забере мене в свій дім?

– Чула, – відповіла Акта.

І, розвівши руками, замовкла. Відчай, що звучав у голосі Лігії, не знаходив відгуку в її душі. Адже вона раніше була коханкою Нерона. Серце її при всій її доброті не могло перейнятися відчуттям сорому за такі відносини. Сама донедавна рабиня, Акта занадто звиклася з рабською долею, до того ж вона продовжувала кохати Нерона. Якби він побажав повернутися до неї, вона б зустріла його з розкритими обіймами, була б щаслива. Розуміючи, що Лігія або мусить стати коханкою молодого красеня Вініція, або накликати на себе й на родину Плавтіїв погибель, Акта не могла збагну-

ти, як дівчина може вагатися.

– Залишатися в домі імператора, – помовчавши, сказала вона, – тобі не більш безпечно, ніж в домі Вініція.

Їй і на думку не спало, що, хоча вона має рацію, слова її означали: «Змирися зі своєю долею і стань наложницею Вініція». Та Лігії, яка ще відчувала на своїх устах його жагучі, як розжарене вугілля, поцілунки, що дихали тваринною пристрастю, кров кинулася в обличчя лише при нагадуванні про нього.

– Нізащо! – палко вигукнула вона. – Я не залишуся ні тут, ні у Вініція, нізащо не залишуся!

– Невже Вініцій такий тобі ненависний? – запитала Акта, здивована цим спалахом.

Та Лігія не могла відповісти, ридання знову стрясали її. Акта пригорнула дівчину до своїх грудей і заходилася її втішати. Урс важко дихав і стискав величезні кулаки – відданий, як пес, своїй любій царівні, він не міг витерпіти вигляду її сліз. У його лігійському напівдикому серці росло бажання повернутися до зали й задушити Вініція, а якщо знадобиться, й імператора, та він боявся, що може занапастити свою володарку, й на додачу не був упевненим, що такий вчинок, який видався йому спершу зовсім простим, личить прихильнику розп'ятого агнця.

– Невже він тобі такий ненависний? – повторила

знову своє запитання Акта, обіймаючи Лігію.

– Ні, ні, – заперечила Лігія, – я не мушу його ненавидіти, адже я християнка.

– Я знаю, Лігіє. Знаю також із послань Павла з Тарса, що заборонено миритися з безчестям і страшитися смерті більше, ніж гріха, та скажи мені, чи дозволяє твоє вчення спричиняти смерть.

– Ні.

– Так як же можеш ти накликати помсту імператора на дім Авла?

Настало коротке мовчання. Знову перед Лігією розверзлася бездонна прірва.

– Я запитую про це, – заговорила знову молода вільновідпущениця, – тому що мені жаль тебе й жаль добру Помпонію, і Авла, і їхнього хлопчика. Я ж бо давно живу в цьому домі і знаю, чим загрожує гнів імператора. Ні, втікати звідси вам не можна. В тебе залишається єдиний шлях: благати Віниція, щоб він оддав тебе Помпонії.

Та Лігія вже опустилася навколішки, звертаючись із благанням до іншого. Поряд із нею став навколішки Урс, і обоє почали молитися – молитися в домі імператора при світлі ранкової зорі.

Акта вперше бачила таку молитву й не могла відірвати очей од Лігії – повернена до неї в профіль дівчина, підвівши обличчя та руки до небес, дивилася

ввись, ніби очікуючи звідти порятунку. Освітлене зорею темне волосся й білий пеплум відбивалися в зіницях – вся в їх сяянні, вона сама, здавалося, світилась. У зблідлому обличчі, розкритих губах, у піднесених до неба руках і в очах було щось екстатичне, неземне. Й Акта раптом зрозуміла, чому Лігія не може стати нічиєю наложницею. Перед колишньою коханкою Нерона ніби відхилився краєчок завіси, що приховувала світ, цілковито відмінний од того, до якого вона звикла. Її дивувала ця молитва в домі лиходійств і сорому. Раніше вона гадала, що для Лігії нема порятунку, але тепер почала вірити, що може статися щось незвичайне, що на допомогу дівчині може з'явитися така могутня сила, з якою самому імператору не впоратися, що з неба спуститься раптом крилате воїнство або сонце підійме її своїм промінням і понесе до себе. Вона чула про багато чудес, які здійснювались у християн, і тепер подумала, що, мабуть, усе це правда, якщо Лігія так молиться.

Та ось Лігія нарешті встала з колін, обличчя її світилося надією. Урс теж підвівся і, присівши навпочіпки біля лави, дивився на свою володарку, очікуючи, що вона скаже.

Очі дівчини затуманились, і дві великі сльози повільно поповзли по щоках.

– Хай благословить Господь Помпонію та Авла, –

сказала Лігія. – Я не маю права накликати на них загибель, а отже, я більше ніколи їх не побачу.

Потім, повернувшись до Урса, вона сказала йому, що тепер він один у неї зостався на цілому світі й мусить бути їй батьком і опікуном. Їм не можна шукати притулку в Авла, щоб не накликати на старих гнів імператора. Але вона також не може лишатися ні в палаці імператора, ні в домі Віниція. Нехай же Урс виведе її з міста, нехай заховає де-небудь, де її не знайдуть Вініцій і його слуги. Вона піде за Урсом куди завгодно, за моря і за гори, до варварів, де не чули слова «Рим» і куди не сягає влада імператора. Нехай забере її звідси і порятує, він один у неї зостався.

Лігієць був готовий на все – на знак покірності він схилився та обняв її ноги. Та на обличчі Акти, котра очікувала від молитви чуда, відбилося розчарування. Тільки й усього? Втікати з палацу імператора – значить здійснювати злочин, який іменується державною зрадою, кара за нього неминуча, і навіть якщо Лігія зуміє заховатись, імператор помститься Авлу. Хоче вона втікати, хай краще втікає з дому Віниція. Тоді імператор, який не любить займатися чужими справами, можливо, не захоче допомагати Вініцію в пошуках, і принаймні не буде вчинено державної зради.

Але Лігія й сама так думала. Родина Авла навіть не знатиме, де вона, навіть Помпонії вони не скажуть.

Тільки втікати їй треба не з дому Віниція, а по дорозі. Він сп'яну повідомив їй, що ввечері пришле по неї рабів. Напевно, він говорив правду, котрої не сказав би, коли був би тверезим. Мабуть, Вініцій, сам або з Петронієм, був перед бенкетом у імператора й домігся обіцянки, що наступного дня ввечері імператор її віддасть. А якщо сьогодні вони забудуть, так пришлють за нею завтра. Та Урс її порятує. Він прийде, візьме її з нош, як узяв із триклінію, й вони підуть мандрувати по світу. Урса ніхто не здолає. З ним не впорався б навіть той страшний борець, який учора в триклінії переміг. Але Вініцій може прислати по неї дуже багато рабів, тому Урс зараз же піде за порадою та по допомогу до єпископа Ліна. Єпископ пожаліє її, не залишить під владою Вініція й накаже християнам іти за Урсом її рятувати. Вони її відіб'ють і поведуть, а потім Урс постарається вивести її з міста й заховати де-небудь від римської всемогутності.

І обличчя Лігії зарум'янилося, повеселішало. Вона знову підбадьорилася, ніби надія на порятунок стала дійсністю. Кинувшись на шию Акті й припавши свої чарівними губками до її щоки, Лігія зашепотіла:

– Ти нас не викажеш, Акто, правда?

– Присягаюся тінню моєї матері, – відповіла вільновідпущениця, – я вас не викажу, тільки проси свого батька, щоб Урсу вдалося тебе відбити.

Блакитні, по-дитячому чисті очі велетня сяяли щастям. От він, хоч як сушив свою бідолашну голову, нічого не міг придумати, а вже це він зуміє. Хоч удень, хоч уночі, йому однаково! Він піде до єпископа, адже єпископ читає в небесах, що слід робити й що не слід. Але зібрати християн він би й так зібрав. Хіба мало в нього знайомих рабів, гладіаторів та й вільних людей у Субурі й за мостами! Тисячу людей він збере, а то й дві. І він одіб'є свою володарку, а вивести з міста теж зуміє й далі піти зуміє. Вони підуть разом хоч на край світу, хоч туди, звідки обоє вони родом, де ніхто й не чув про Рим.

Тут погляд його упнувся у простір, мовби він намагався розгледіти щось зникле, страшенно далеке.

– У бір? – пробурмотів він. – Гей, який бір, який там бір!

Іще мить, і він повернувся в дійсність.

Так, зараз він піде до єпископа, а ввечері, вже з якоюсь сотнею друзів, буде чатувати на ноші. Й нехай Лігію супроводжують не просто раби, а самі преторіанці! Він нікому не радить потрапити під його кулак, навіть у залізних обладунках. Хіба залізо таке вже міцне! Якщо по залізу торохнути добряче, так голова під ним не вціліє.

Та Лігія з глибокою і разом з тим дитячою поважністю піднесла вказівний палець.

– Урсе! «Не убий!» – мовила вона.

Лігієць закинув за голову величезну, схожу на дубець руку й заходився скребти собі потилицю з вельми заклопотаним виглядом. Адже він мусить відбити її, царівну, свою зіроньку. Вона сама сказала, що тепер його черга діяти. Звичайно, він старатиметься. Та якщо трапиться щось усупереч його волі? Адже він мусить її відбити! Та якщо вже щось трапиться, він так буде каятися, що розп'ятий агнець змилується над ним, горопашним. Він не хотів би агнця скривдити, та що вдієш, коли рука в нього така важка.

І глибоке хвилювання відбилося на його обличчі. Намагаючись приховати його, Урс уклонився зі словами:

– Ну що ж, піду до святого єпископа.

Акта, обнявши Лігію, розплакалась…

Вона ще раз відчула, що є такий світ, де навіть страждання дає більше щастя, ніж усі втіхи та насолоди в палаці імператора; іще раз прочинилися перед нею двері до світла, одначе вона усвідомлювала, що недостойна в ці двері ввійти.

Розділ IX

Лігії було жаль Помпонію Грецину, котру вона щиросердо любила, жаль усю родину Плавтіїв, та відчай минув. Її навіть дещо втішала думка про те, що ось вона, заради істини, жертвує багатством, вигодами та обирає незнайоме їй, бурлацьке життя. Можливо, тут була й частка дитячої допитливості – яким же буде це життя в далеких краях, серед варварів і диких звірів, – але, звичайно, куди більше було глибокої, самовідданої віри, що вона чинить так, як велить божественний учитель, і що віднині він сам опікуватиметься нею, як слухняним, люблячим дитям. А коли так, що поганого може з нею скоїтися? Якщо судились їй страждання – вона перетерпить їх в ім'я його. Якщо судилася раптова смерть – її забере до себе він, і коли-небудь, коли помре Помпонія, вони будуть разом усю вічність. Багато разів, іще в домі Авла, її дитячу голівку мучило питання – чому вона, християнка, нічого не може зробити для розп'ятого, про котрого з таким розчуленням говорив Урс? Але тепер ця мить настала. Лігія була майже щаслива й почала розповідати про своє щастя Акті, але та не могла її зрозуміти. Покинути все, покинути дім, багатство, місто, сади, храми, портики, все прекрасне в житті, покинути сонячний край і близьких

людей – для чого? Для того, щоб утекти від кохання молодого, красивого воїна? Це в голові Акти не вкладалося. Часом вона відчувала, що якась правда тут є, що, можливо, є навіть велике, таємниче щастя, але зрозуміти цього до кінця вона не могла, тим паче, що Лігію ще очікувало викрадення, котре могло завершитися невдачею, могло навіть коштувати їй життя. Акта за натурою була боязка і зі страхом думала про те, що принесе цей вечір. Та Лігії вона про свої побоювання говорити не хотіла, а тим часом зовсім розвиднилося, сонце зазирнуло до атрію. Акта почала переконувати Лігію відпочити – адже це так необхідно після безсонної ночі. Лігія не опиралась, і обидві вони пішли до кубікулу, просторої опочивальні, вбраної з розкішшю, гідною колишньої коханки імператора. Обидві лягли поряд, але Акті, незважаючи на втому, не спалося. Жити в журбі й тузі вона давно звикла, одначе тепер душу її бентежив раніше незнаний їй неспокій. Досі її життя бачилось їй просто безрадісним і позбавленим сподівання на ліпше завтра, тепер же воно раптом здалось Акті ганебним.

Думки її все більше викликали замішання. Двері до світла то знову прочинялися, то зачинялися. Але в ту мить, коли вони прочинялися, світло було таким сліпучим, що Акта нічого не могла розрізнити. Вона скоріше тільки здогадувалася, що в цьому сяйві криється без-

мірне блаженство, поряд з яким усяке інше настільки мізерне, що, якби, приміром, імператор усунув Поппею і знову покохав її, Акту, то навіть це було б сущою дрібницею. І раптом їй подумалося, що імператор, котрого вона кохала й мимоволі вважала якимсь напівбогом, така сама жалюгідна істота, як усякий раб, і що палац із колонадами з нумідійського мармуру аж ніяк не ліпший за купу каміння. Врешті-решт непевні ці почуття й думки стали для неї нестерпними. Їй хотілося заснути, але тривога відганяла сон.

Гадаючи, що Лігія, над котрою нависло стільки загроз і непевності, теж не спить, Акта повернулася до неї, щоб поговорити про майбутню втечу.

Та Лігія спала спокійно. До затемненого кубікулу через нещільно запнену завісу проникала вузька смужка світла, і в його променях танцювали золоті пилинки. Акта розгледіла ніжне личко Лігії, що спочивало на оголеній руці; повіки були опущені, рот злегка відкритий. Лігія дихала рівно, але так, як дихають уві сні.

«Вона спить, вона може спати! – подумала Акта. – Вона ще дитя».

Через хвилину, одначе, спало на думку, що дитя це воліє втікати, ніж стати коханкою Віниція, віддає перевагу злидням над ганьбою, бурлакуванню – над чудовим будинком у Каринах, над вбраннями, коштовностями, над учтами, звуками лютень і цитр.

«Чому?»

І вона стала придивлятися до Лігії, мовби намагаючись прочитати відповідь на обличчі сплячої. Акта дивилася на її чисте чоло, на погідні дуги брів, на темні вії, на розтулені вуста, на дівочі груди, що здіймалися від спокійного дихання, потому подумала знову:

«Як вона відрізняється від мене!»

І Лігія видалась їй чудом, якимсь божим видінням, якоюсь улюбленицею богів, у сто разів прекраснішою, ніж усі квіти в імператорських садах і всі статуї в його палаці. Проте в серці гречанки не було заздрості. Навпаки, від думки про небезпеку, що загрожувала дівчині, охопило її велике співчуття. Прокинулося в ній якесь материнське почуття; Лігія здавалася не лише прекрасною, мов дивний сон, але водночас дуже дорогою, і, наблизивши вуста до її темного волосся, Акта почала її цілувати.

А Лігія спала спокійно, ніби вдома, під опікою Помпонії Грецини. І спала досить довго. Полудень уже минув, коли розплющила вона свої блакитні очі й почала роззиратися по кубікулу з великим зачудуванням. Мабуть, її дивувало, що вона не вдома, не у Плавтіїв.

– Це ти, Акто? – мовила врешті, розгледівши в сутінках обличчя гречанки.

– Я, Лігіє.

– Чи то вже вечір?

– Ні, дитино, але полудень уже минув.

– А Урс не повернувся?

– Він і не говорив, що повернеться, тільки сказав, що ввечері буде чекати з християнами на ноші.

– Справді.

Потому покинули кубікул і пішли до лазні, де Акта, викупавши Лігію, повела її снідати, а згодом – у палацовий сад, де можна було не побоюватися небезпечної зустрічі, позаяк імператор та його наближені ще спали. Лігія вперше в житті бачила ці розкішні сади з кипарисами, пініями, дубами, маслинами та миртами, між котрими білів цілий народ статуй, блищали спокійні дзеркала ставків, квітували цілі гайки троянд, зрошуваних водяним пилом фонтанів, де входи в чарівні гроти були обвиті плющем або виноградом, де на водах плавали сріблясті лебеді, а між статуями й деревами ходили приручені газелі з пустель Африки й барвисте птаство, привезене з усіх знаних країн світу.

В садах було порожньо; тільки тут і там працювали з лопатами в руках раби, співаючи впівголоса; інші, котрим дано хвилину перепочинку, сиділи над ставками або в тіні дубів, у тремтячих полисках, утворених сонячними променями, що проникали крізь листя; ще інші поливали троянди або блідо-бузкові квіти шафрану. Акта з Лігією ходили досить довго, оглядаючи всілякі садові диковини, і хоча Лігії бракувало розкутості,

була вона ще настільки дитиною, що цікавість і зачудування переважили. Вона подумала навіть, що якби імператор був добрим, то в такому палаці і в таких садах міг би почуватися вельми щасливим.

Нарешті, стомлені трохи, всілися на лаві, схованій у заростях кипарисів, і заговорили про те, що найдужче тривожило їхні серця, тобто про вечірню втечу Лігії. Акта була куди менше, ніж Лігія, спокійна за успіх. Часом здавалося їй навіть, що це безумний намір, який не може вдатися. Відчувала все більшу жалість до Лігії. Спадало також їй на думку, що у сто разів безпечніше було б спробувати переконати Вініція. За хвилину почала її випитувати, як давно знає Вініція і чи не гадає, що його вдалося б ублагати, аби він повернув її Помпонії.

Проте Лігія похитала своєю темноволосою головкою.

– Ні. В домі Плавтіїв Вініцій був інший, дуже добрий, але після вчорашнього бенкету боюся його й воліла б утекти до лігійців.

Акта запитувала далі:

– Але в домі Плавтіїв він був тобі любим?

– Так, – відказала Лігія, похнюпившись.

– Ти все-таки не рабиня, як була я, – мовила по хвилині роздумів Акта. – Тебе Вініцій міг би взяти заміж. Ти заручниця й донька царя лігійців. Авл і його дружи-

на люблять тебе як своє дитя, і я певна, що готові тебе вдочерити. Віниції міг би одружитися з тобою, Лігіє.

Але та відповіла тихо і ще сумніше:

– Ліпше втекти до лігійців.

– Лігіє, хочеш, аби я зараз пішла до Віниція, розбудила його, якщо спить, і сказала йому те, що тобі говорю в цю хвилину? Так, люба моя, піду до нього і скажу: «Віниції, вона царська донька і любе дитя славного Авла; якщо кохаєш її, поверни її Авлу, а потім візьми як дружину з його дому».

Але дівчина відповіла таким тихим голосом, що Акта ледве могла почути:

– Ліпше до лігійців…

І дві сльози зависли на її опущених віях.

Але подальшу розмову перервав шелест кроків, які наближалися, і перш ніж Акта встигла розгледіти, хто йде, неподалік од лави з'явилася Сабіна Поппея з невеликим почтом рабинь. Дві з них тримали над головою пучки страусового пір'я на золотих прутах, обвіваючи її злегка, заразом заслоняючи від палючого ще осіннього сонця, перед нею чорна, як ебенове дерево, ефіопка, з відстовбурченими, набряклими від молока грудьми, несла на руках немовля, сповите в пурпур із золотою торочкою. Акта й Лігія підвелися, сподіваючись, що Поппея пройде повз лаву, не звернувши на неї уваги, але вона затрималася перед ними й мови-

ла:

– Акто, дзвіночки, які ти пришила на ляльку, погано були пришиті; дитя відірвало один і понесло до рота; щастя, що Ліліт помітила вчасно.

– Вибач, божественна, – відповіла Акта, схрестивши руки на грудях і схиливши голову.

Але Поппея подивилася на Лігію.

– Що це за рабиня? – спитала за хвилину.

– Вона не рабиня, божественна Августо, а вихованка Помпонії Грецини й донька царя лігійців, який оддав її як заручницю Римові.

– Вона прийшла тебе провідати?

– Ні, Августо. Від позавчора вона мешкає в палаці.

– Була вчора на бенкеті?

– Була, Августо.

– За чиїм наказом?

– За наказом імператора.

Поппея ще уважніше подивилася на Лігію, котра стояла перед нею, схиливши голову, то підводячи свої променисті очі, то закриваючи їх знову повіками. Раптова зморшка з'явилася між бровами Августи. Ревно оберігаючи свою вроду і владу, жила вона в постійній тривозі, що якась щаслива суперниця погубить її так, як вона сама погубила Октавію. Тому всяке красиве обличчя в палаці збуджувало в ній підозру. Досвідченим оком вона охопила враз усю постать Лігії, оціни-

ла кожну рисочку її обличчя й перелякалася. «Та це ж просто німфа! – сказала собі. – Її народила Венера». І раптом спало їй на думку, що не спадало ніколи раніше, коли бачила інших красунь: вона значно старша! Озвалося в ній уражене самолюбство, охопив її неспокій, і різні побоювання закружляли в її голові. «Може, її Нерон не бачив або, дивлячись крізь смарагд, не оцінив. Але що може статись, якщо він зустріне її вдень, при світлі сонця, таку дивну?.. До того ж вона не рабиня! Донька царська, щоправда з варварів, але донька царська!.. О боги безсмертні! Вона так само гарна, як я, але молодша!» І зморшка між бровами стала ще глибшою, а очі її з-під золотавих вій блиснули зимним вогнем.

Але, звертаючись до Лігії, почала запитувати з позірним спокоєм:

– Говорила з імператором?

– Ні, Августо.

– Чому ж волієш жити тут, а не в Авла?

– Я не волію, пані. Петроній намовив імператора забрати мене в Помпонії, але я тут по неволі, о пані!..

– І хотіла б повернутися до Помпонії?

Останнє запитання Поппея задала м'якшим і лагіднішим голосом, так що в серці Лігії зажевріла несподівана надія.

– Володарко! – мовила, простягнувши до неї руки,

дівчина. – Імператор обіцяв оддати мене як рабиню Вініцію, але ти заступись за мене й поверни мене Помпонії.

– Значить, Петроній намовив імператора, щоб той забрав тебе в Авла й оддав Вініцію?

– Так, володарко. Вініцій уже сьогодні пришле по мене, але ж ти, милосердна, зглянься наді мною.

Кажучи це, вона схилилась і, схопивши за поділ сукні Поппеї, чекала на її слово з серцем, що виривалося з грудей. Поппея повернула до неї за хвилину обличчя, освітлене злим усміхом, промовила:

– Отож я тобі обіцяю, що вже сьогодні ти будеш рабинею Вініція.

І відійшла як видіння красиве, але недобре. До слуху Лігії та Акти долинув тільки крик немовляти, що невідомо чому заплакало.

Очі Лігії теж налилися слізьми, та за хвилину вона взяла руку Акти й мовила:

– Повертаймося. Помочі належить чекати лише звідти, звідки вона може прийти.

І вони повернулися до атрію, котрого не покидали вже до вечора. Коли стемніло й коли рабині внесли чотирикратні світильники з великими язиками вогню, обидві були дуже бліді. Розмова їх щохвилини переривалася. Обидві прислухалися, чи хто не йде. Лігія твердила, що їй жаль покидати Акту, але поза-

як Урс мусить там уже чекати в темряві, вона волі-ла б, аби все сталося сьогодні ж. Дихання її виказу-вало тривогу, воно ставало все частішим і напруже-нішим. Акта гарячково збирала, які могла, коштовності та, зав'язуючи їх у кутик пеплуму, заклинала Лігію, аби та не відмовлялася від дару, що міг би знадобитися при втечі. Часом западала німа тиша, повна слухових ілюзій. Тоді обом здавалося, що чують то якийсь шепіт за завісою, то далекий плач дитини, то гавкіт собак.

Раптом завіса, що відділяла передпокій, безшумно відсунулась і високий, чорнявий чоловік із обличчям, побитим віспою, з'явився, мов дух, в атрії. Лігія вмить упізнала Атацина, вільновідпущеника Віниція, котрий приходив до дому Авла.

Акта скрикнула, але Атацин вклонився низько і ска-зав:

– Вітання божественній Лігії від Марка Віниція, кот-рий чекає її з почтом у домі, прикрашеному зеленню.

Губи дівчини пополотніли.

– Іду, – мовила.

І на прощання обвила руками шию Акти.

Розділ X

А дім Віниція й дійсно був прикрашений зеленню мирту і плюща, розвішаною по стінах і над дверима. Колони було увито виноградними лозами. В атрії, де над верхнім отвором натягли для захисту від нічного холоду вовняну пурпурову завісу, видно було як удень. Палали восьми– та дванадцятиязикові світильники, у формі кухонного посуду, дерев, звірят, птахів або статуй, які тримали лампи, наповнені запашною оливою, виготовлених із алебастру, з мармуру, з коринфської позолоченої міді, не такі чудові, як той знаменитий світильник із храму Аполлона, котрим послуговувався Нерон, але красиві й вирізьблені знаними майстрами. Деякі лампи були прикриті александрійським склом або прозорими тканинами з-над Інду, барви червоної, блакитної, жовтої, фіолетової, – ввесь атрій заповнений був різнокольоровим промінням. Усюди струмував аромат нарду, до якого звик Віниций і який він уподобав на Сході. У глибині будинку, де снували жіночі та чоловічі постаті рабів і рабинь, ясніло також світло. У триклінії стіл було накрито на чотири особи, крім Віниція та Лігії, мали вечеряти Петроній і Хрисотеміда.

Віниций у всьому слухався Петронія, котрий радив йому не йти по Лігію, але послати Атацина з добутим

у імператора дозволом, – самому ж зустріти її вдома, й зустріти люб'язно, навіть з ознаками почесті.

– Учора ти був п'яний, – говорив йому Петроній. – Я бачив: поводився ти з нею, наче каменяр із Альбанських гір. Не будь занадто наполегливим і пам'ятай, що добре вино годиться пити поволі. Знай також, що солодко жадати, але ще солодше бути жаданим.

Хризотеміда мала щодо цього дещо іншу думку, проте Петроній, називаючи її своєю весталкою та голубкою, заходився пояснювати їй, яка мусить бути відмінність між вправним цирковим кучером та отроком, який уперше править квадригою. Потім, звертаючись до Віниція, мовив далі:

– Здобудь її довіру, розвесели її, будь з нею великодушним. Не хотів би я бачити сумної вечері. Присягнись їй навіть Гадесом[164], що повернеш її Помпонії, а там буде від тебе залежати, волітиме вона назавтра зостатися чи повернутися.

Потому, вказуючи на Хрисотеміду, додав:

– Я вже п'ять років щодня приблизно в такий спосіб поводжуся з цією полохливою горлицею й не можу поскаржитися на її суворість…

Хрисотеміда вдарила його у відповідь віялом із па-

---

[164] *Присягнись їй навіть Гадесом…* – тобто Аїдом *(грецьк.* Hades), богом смерті та царством мертвих. Таке присягання вважалося непорушним.

вичевого пір'я і мовила:

– Чи я ж не опиралась, сатире!

– З огляду на мого попередника…

– Чи не був ти біля моїх ніг?

– Щоби на їх пальці надівати персні.

Хрисотеміда поглянула мимоволі на свої ноги – на пальцях полискувало справді іскрами коштовне каміння, і обоє вони розсміялись. Але Вініцій не слухав їхньої суперечки. Серце його билося неспокійно під візерунчастими шатами сирійського жерця, в які він вбрався для зустрічі з Лігією.

– Вже мали б вийти з палацу, – сказав, ніби мовлячи сам до себе.

– Мали б вийти, – відповів Петроній. – Можу тим часом розповісти про віщування Аполлона Тіанського або ту історію про Руфина, котру я, не пам'ятаю чому, не доказав.

Але Вініція так само мало обходив Аполлон Тіанський, як і історія Руфина. Думки його були з Лігією, і хоч відчував, що краще було зустріти її в домі, ніж іти в ролі судового стражника, жалкував одначе хвилинами, що не пішов, – бо міг би раніше побачити Лігію й сидіти коло неї в темряві у двомісних ношах.

Тим часом раби внесли триноги, прикрашені баранячими головами, бронзові посудини з розжареним вугіллям, на які почали сипати малі грудочки мирри й

нарду.

– Вже звертають до Карин, – мовив знову Вініцій.

– Він не витримає, вибіжить назустріч і ще з ними розминеться, – вигукнула Хрисотеміда.

Вініцій усміхнувся бездумно і сказав:

– Ясна річ, витримаю.

Але почав ворушити ніздрями й сопіти, на що Петроній здвигнув плечима.

– Нема в нім філософа й на сестерцій, – сказав він, – і ніколи не зробити з цього сина Марса людини.

Вініцій навіть не почув.

– Вони вже в Каринах!..

А вони й справді вже повернули на Карини. Раби-лампадарії[165] йшли попереду, інші, педісекви, – обабіч нош, Атацин рухався позаду, спостерігаючи за ходою.

Але посувалися поволі, бо ліхтарі в зовсім неосвітленім місті погано показували дорогу. До того ж вулиці поблизу палацу були порожні, лише де-не-де якийсь перехожий рухався з ліхтарем, але далі відчувалося незвичне пожвавлення. Майже з кожного провулку виходили люди по троє, по четверо, всі без факелів, усі в темних плащах. Деякі йшли разом із процесією, змішуючись із рабами, інші, численніші гурти заходили спереду. Деякі тинялись, як п'яні. Часом рухатися ставало

---

[165] *Лампадарій* – раб-факелоносець.

так важко, що лампадарії починали волати:

– Дорогу для шляхетного трибуна[166] Марка Вініція!

Лігія бачила з-за розсунутих фіранок ці темні гурти й почала тремтіти від зворушення. Охоплювали її поперемінно то надія, то тривога. «Це він! Це Урс і християни. Це станеться вже зараз, – мовила тремтячими вустами. – О Христос, допоможи! О Христос, спаси!»

Але й Атацин, який не зважав спершу на це незвичне вуличне пожвавлення, почав урешті непокоїтись. Було в тому щось дивне. Лампадарії мусили щораз частіше волати: «Дорогу для нош шляхетного трибуна!» З боків невідомі люди натискали так на ноші, що Атацин наказав рабам одганяти їх киями.

Раптовий крик учинився попереду процесії, і за хвилину погасли всі вогні. Біля нош учинилися товкотнеча, метушня і бійка.

Атацин зрозумів: то був напад.

І, зрозумівши, злякався. Всім було відомо, що імператор для забави бешкетує із загоном августіанів і на Субурі, і в інших кутках міста. Відомо було, що часом навіть приносив із цих нічних мандрів ґулі й синці, але хто захищався, йшов на смерть, хоч би й був сенатором. Казарма нічних вартових, чиїм обов'язком було охороняти місто, була розташована неподалік,

---

[166] *Трибун* – посадова особа, яка захищала інтереси плебеїв і мала право вето в сенаті.

але в таких випадках вони удавали з себе глухих і сліпих. Тим часом біля нош вирувало; люди почали битися, падали з ніг, топтали одне одного. Атацина осяяла думка, що передовсім треба рятувати Лігію й себе, а решту полишити на розсуд долі. Витягнувши її з нош, підхопив однією рукою і спробував зникнути в темряві.

Але Лігія закричала:

– Урсе! Урсе!

Її біле вбрання легко було розгледіти. Тож Атацин другою, вільною рукою гарячково почав накривати її своїм плащем, як раптом жахливі обценьки охопили його шию, а на голову йому впала, мов камінь, величезна нищівна маса.

Він упав через мить, як віл під ударом обуха біля вівтаря Юпітера.

Більшість рабів лежали на землі або намагалися рятуватись, розбиваючись у темряві об товсті мури. Лишилися на місці тільки потрощені в сум'ятті ноші. Урс ніс Лігію в Субуру, товариші його рухалися за ним, поступово розсіюючись дорогою врізнобіч.

Але раби почали збиратися біля будинку Вініція й радитися. Не сміли ввійти. По короткій нараді повернулися на місце сутички, де знайшли кілька мертвих тіл, а між ними Атацина. Той здригався ще, але по хвилинній сильній конвульсії витягнувся й лишився непорушним.

Тоді забрали його й повернулися знову до брами. Треба було, одначе, повідомити володарю про те, що сталося.

– Гул он хай скаже, – зашепотіло кілька голосів. – Кров у нього, як у нас, на лиці. І володар любить його. Гулону безпечніше за інших.

І германець Гулон, старий раб, який колись виняньчив Вініція й успадкований був ним од матері, сестри Петронія, мовив:

– Я скажу, але підемо всі. Хай не на мене одного впаде його гнів.

Вініцій почав уже зовсім дратуватися. Петроній і Хрисотеміда посміювалися з нього, але він ступав швидким кроком по атрію, повторюючи:

– Вже мусили бути!.. Вже мусили бути!

І хотів іти, а ті обоє стримували його.

Але раптом у передпокої почулися кроки і до атрію ввалилися юрмою раби, а ставши швидко під стіною, піднесли руки догори й заволали зляканими голосами:

– А-а-а!.. а-а!

Вініцій кинувся до них.

– Де Лігія? – закричав страшним, зміненим голосом.

– А-а-а-а!..

Тут Гулон висунувся наперед зі своїм закривавленим обличчям, волаючи поквапно й жалібно:

– Ось кров, володарю! Оборонялись ми! Ось кров,

володарю, ось кров!..

Але не встиг договорити, як Вініцій схопив бронзовий світильник і одним ударом розбив рабові череп, потім, стиснувши свою голову руками, вчепився пальцями у волосся, повторюючи:

– *Me miserum! Me miserum!..*[167]

Обличчя його посиніло, очі закотилися під лоба, піна виступила на вустах.

– Різок! – проревів урешті нелюдським голосом.

– Володарю! А-а-а-а! Змилуйся! – стогнали раби.

Але Петроній підвівся з гидливим виразом на обличчі.

– Ходімо, Хрисотемідо! – сказав. – Якщо хочеш дивитися на м'ясо, я накажу розбити ятку різника в Каринах.

І вийшов із атрію, в усьому ж будинку, прикрашеному зеленню плюща і готовому до учти, розлягалися по хвилині стогони та свист різок, які тривали майже до ранку.

---

[167] Нещасний я! *(Лат.)*

Розділ XI

Тієї ночі Вініцій не лягав зовсім. Через якийсь час після того, як пішов Петроній, коли стогони лупцьованих рабів не могли притлумити ні його болю, ні люті, зібрав гурт інших слуг і вже пізньої ночі вирушив на пошуки Лігії. Оглянули всі есквілінські закутки, потім Субуру, Лиходійську вулицю та всі прилеглі завулки. Затим обійшли Капітолій, через міст Фабриція дісталися острова, тоді оглянули частину міста за Тибром. Але була то гонитва марна, бо сам не мав надії відшукати Лігію, і якщо шукав її, то лише для того, щоб заповнити хоч чимось цю страшну ніч. Додому повернувся на світанні, коли вже в місті почали з'являтися вози та мули перекупників городини й коли пекарі відчиняли вже свої ятки. Повернувшись, наказав обрядити тіло Гулона, до котрого ніхто не смів торкатися доти, а тих рабів, у яких одбили Лігію, наказав послати в ергастули, у село, що було карою, страшнішою за смерть, і врешті, впавши на заслану лаву в атрії, почав безладно розмірковувати, яким способом однайде й забере Лігію.

Відректися від неї, втратити її, не бачити її більше видавалося йому неподобством, і на саму думку про те його охоплювала лють. Свавільна натура молодо-

го воїна вперше у житті натрапила на опір, на іншу незламну волю, і він просто не міг утямити, як це можна, щоб хтось смів ставати супроти його бажання. Вініцій волів би радше, щоб світ і місто перетворилися на руїни, ніж аби він не міг досягти того, чого хотів. Одняли в нього чарівні розкоші майже від уст, йому так видавалося, що сталося щось нечуване й волало про помсту за законами божими й людськими.

Але передовсім не хотів і не міг погодитися з долею, адже ніколи нічого так не жадав у житті, як Лігію. Йому здавалося, що не зможе без неї існувати. Не міг собі відповісти, що робитиме без неї завтра, як зможе прожити наступні дні. Часом охоплював його гнів на неї, близький до божевілля. Йому хотілося її мати для того, щоб її бити, тягти за волосся до кубікулу і знущатися над нею, то знову охоплювала його страшна туга за її голосом, постаттю, очима, і відчував, що готовий був би валятися біля її ніг. Кликав її, гриз пальці, стискав руками голову. Змушував себе з усієї сили розмірковувати спокійно про її пошуки, та не міг. На думку спадали йому тисячі засобів і способів, але одні божевільніші за інші. Врешті осяяла його думка, що ніхто інший її не відбив, окрім Авла, що в найгіршім разі Авл мусив знати, де вона переховується.

І кинувся було бігти до дому Авла. Якщо йому її не віддадуть, якщо не злякаються погроз, піде до імпера-

тора, звинуватить старого воїна у непокорі й добуде для нього смертний вирок, але перед тим витягне з них зізнання, де Лігія. Та якщо її віддадуть, навіть добровільно, однаково помститься. Прийняли його дійсно в дім і доглядали, але те не має значення. Тією однією кривдою звільнили його від усякої вдячності. Тут мстива й завзята його душа почала насолоджуватися думкою про розпач Помпонії Грецини, коли старому Авлу центуріон принесе смертний вирок. Був же майже певен, що його добуде. Допоможе йому в тім Петроній. Зрештою, й сам імператор не відмовляє ні в чому своїм приятелям августіанам, хіба що його спонукає відмовити особиста нехіть або жадоба.

І раптом серце його мало не спинилось од страшного припущення.

А що як сам імператор одбив Лігію?

Всім було відомо, що імператор часто шукав у нічних розбоях розвагу серед нудьги. Навіть Петроній брав участь у цих забавах. Головною їхньою метою насправді було хапання жінок і підкидання їх на солдатському плащі аж до зомління. Одначе сам Нерон називав часом ці походи «ловлею перлин»; траплялося так, що в глибинці, крім убогої людності, виловлювали справжні перлини грації та молодості. Тоді sagatio, як названо підкидання на солдатському вовняному плащі, перетворювалося на викрадання, й

«перлину» відсилали або на Палатин, або до якоїсь із незліченних вілл імператора, або врешті Нерон віддавав її котромусь із приятелів. Так могло статись і з Лігією. Імператор розглядав її під час бенкету, і Вініцій ані на мить не сумнівався, що мусила йому видатися найчарівнішою з жінок, яких до того бачив. Якби ж то могло бути інакше! Щоправда, Нерон тримав її в себе на Палатині й мав можливість просто затримати, але як слушно говорив Петроній, імператор не мав сміливості у злочинах і, маючи можливість чинити відкрито, волів завше діяти таємно. Нині міг його до цього спонукати страх перед Поппеєю. Й тут Вініцію спало на думку, що Авл, можливо б, не посмів віднімати дівчину, подаровану йому самим імператором. Хто б, зрештою, посмів? Чи, може, той велетень-лігієць із блакитними очима, котрий одважився ввійти до триклінію й винести її з бенкету на руках? Але де б він її переховував, куди б її міг подіти? Ні, раб не відважиться на це. Тож ніхто інший не вчинив цього, як сам імператор.

Од цієї думки Вініцію потемніло в очах і краплі поту вкрили йому чоло. В такім разі Лігію втрачено назавше. Можна її було б вирвати з усяких інших рук, але не з цих. Тепер з більшими, ніж до цього, підставами міг повторювати: *Vae misero mihi!*[168] Уява малювала йому Лігію в обіймах Нерона, і він уперше в житті зрозумів,

[168] Горе мені, нещасному! *(Лат.)*

що є думки, котрих людина просто перенести не може.

Щойно лише йому стало ясно, як її покохав. Як потопаючому проноситься блискавично в пам'яті все його життя, так перед ним проносилися його зустрічі з Лігією. Бачив її й чув кожне її слово. Бачив її біля фонтана, бачив у домі Авла й на бенкеті. Відчував її знову близько, відчував запах її волосся, тепло її тіла, насолоду поцілунків, якими на бенкеті розтуляв її цнотливі вуста. Здавалася йому у сто разів прекраснішою, бажанішою, ніжнішою, у сто разів більш неповторною, обраною з-поміж усіх смертних і всіх божеств, ніж будь-коли. І коли Вініцій подумав, що цим усім, що так вп'ялося йому в серце, що стало кров'ю та життям, міг заволодіти Нерон, пронизав його всього фізичний біль, такий жахливий, що готовий був битися головою об стіни атрію, поки не розтрощить її. Відчував, що може збожеволіти й що збожеволів би з певністю, коли б йому ще не лишалася помста. Але як раніше йому здавалося, що не зможе жити, якщо не відшукає Лігію, так тепер, – що не зможе померти, доки не помститься за неї. Ця єдина думка приносила йому деяке полегшення. «Буду твоїм Кассієм Хереєю!» – повторював собі, думаючи про Нерона. За хвилину, вхопивши в руки землі з квіткових горщиків, які оточували імплувій, він виголосив страшну клятву

Еребові[169], Гекаті[170], а також своїм домовим ларам, що здійснить помсту.

І відчув істотне полегшення. Мав принаймні для чого жити й чим заповнити дні та ночі. Потім одмовився від наміру вирушити до Авла, наказав себе нести на Палатин. Дорогою думав, що, коли його не допустять до імператора або захочуть перевірити, чи не має він при собі зброї, це буде доказом, що Лігію захопив імператор. Зброї, одначе, не взяв. Вініцій утратив здоровий глузд узагалі, але як зазвичай люди, заклопотані однією думкою, зберіг його в тому, що стосувалося помсти. Не хотів гарячкувати. Крім того, хотів передовсім побачитися з Актою, вважаючи, що від неї може дізнатися правду. Часом проблискувала йому надія, що може побачити Лігію, й од тої думки його кидало в дрож. А що як імператор викрав її, не знаючи, хто вона, й сьогодні поверне йому її? Але за хвилину відкинув це припущення. Аби хотіли йому її відіслати, відіслали б учора. Тільки Акта могла все пояснити, і з нею насамперед належало побачитись.

Утвердившись у тім, Вініцій наказав рабам прискорити крок, дорогою ж безладно розмірковував то про

---

[169] *Ереб* – у грецькій міфології персоніфікація мороку, син Хаоса і брат Ночі.

[170] *Геката* – стародавнє божество малоазійського походження; у грецькій міфології – богиня мороку, нічних видінь і чаклунства.

Лігію, то про помсту. Чув, що єгипетські жерці богині Пахт уміють насилати хвороби, на кого захочуть, і вирішив довідатися в них, яким способом. На Сході казано йому також, що юдеї мають якісь закляття, за допомогою яких укривають виразками тіла ворогів. Серед рабів у його домі було кільканадцять юдеїв, отож пообіцяв собі, що, коли повернеться, накаже їх сікти, доки йому ту таємницю розкриють. З найбільшою, одначе, насолодою думав про короткий римський меч, од якого кров б'є струменем, таким власне, який бризнув із тіла Гая Калігули, залишивши нестерті плями на колоні портика. Вініцій готовий був зараз перебити всіх мешканців Рима, і, якби боги помсти пообіцяли йому, що всі люди вимруть, за винятком його й Лігії, був би на це згоден.

Перед аркою підібрався і, дивлячись на охоронців-преторіанців, подумав, що, коли йому чинитимуть хоча б найменші перешкоди при вході, це буде доказом, що Лігія перебуває в палаці з волі імператора. Але центуріон усміхнувся до нього приязно і, ступивши кілька кроків назустріч, мовив:

– Вітаю, шляхетний трибуне. Якщо бажаєш уклонитись імператорові, погану вибрав хвилину і не знаю, чи матимеш можливість його побачити.

– Що сталося? – запитав Вініцій.

– Божественна мала Августа захворіла несподівано

з учорашнього дня. Імператор і Августа Поппея перебувають при ній разом із лікарями, котрих з усього міста скликано.

Був це випадок серйозний. Імператор, коли в нього народилася ця донька, шаленів просто від щастя і зустрів її *extra humanuni gaudium*[171]. Ще раніше сенат доручив щонайурочистіше богам лоно Поппеї. Вчинено обітниці в Анції, де сталися пологи, влаштовано розкішні ігрища, а крім цього, споруджено храми двом Фортунам. Нерон, який ні в чому не знав міри, без пам'яті полюбив це дитя, Поппеї ж було воно також дорогим, хоч би тому, що зміцнювало її становище і вплив робило нездоланним.

Від здоров'я та життя маленької Августи могли залежати долі цілої імперії, але Вініцій так був заклопотаний собою, власною справою і своїм коханням, що, майже не звернувши уваги на повідомлення центуріона, відказав:

– Я хочу побачитися лише з Актою.

І пройшов.

Але Акта поралася також біля дитини, тож мусив чекати на неї довго. Надійшла тільки близько полудня, зі змученим і блідим обличчям, яке, коли побачила Вініція, поблідло ще дужче.

– Акто, – заволав Вініцій, хапаючи її за руку та тяг-

---

[171] надлюдською радістю *(лат.)*.

нучи на середину атрію, – де Лігія?

– Хотілося б тебе про це запитати, – відповіла, дивлячись докірливо йому в вічі.

А він, хоча й обіцяв собі, що розпитуватиме її спокійно, стиснув знову долонями голову й почав повторювати зі спотвореним від болю та гніву обличчям:

– Нема її. Викрадено її по дорозі до мене.

За хвилину, однак, оговтавсь і, наблизивши своє обличчя до обличчя Акти, заговорив крізь зціплені зуби:

– Акто… Якщо тобі життя дороге, якщо не хочеш стати причиною нещасть, котрих не можеш собі навіть уявити, відповідай мені правду: чи не імператор її викрав?

– Імператор не виходив учора з палацу.

– Заприсягнися тінню матері твоєї, всіма богами! Чи нема її в палаці?

– Присягаюся тінню матері моєї, Марку, нема її в палаці й не імператор її викрав. Від учора захворіла мала Августа і Нерон не відходить од її колиски.

Вініцій зітхнув із полегшенням. Те, що видавалося йому найстрашнішим, перестало йому загрожувати.

– Отже, – сказав, сідаючи на лаву і стискаючи кулаки, – викрали її люди Авла, і в такім разі – горе їм!

– Авл Плавтій був тут уранці. Не зміг зі мною побачитися, бо я була при дитяті, але розпитував у Єпафродіта й інших слуг імператора, а потім сказав їм, що

прийде ще, аби побачитися зі мною.

– Хотів одвести від себе підозру. Якби не знав, що сталося з Лігією, прийшов би шукати її до мого дому.

– Він залишив мені кілька слів на табличці, з яких довідаєшся: він, знаючи, що Лігію забрано з його дому імператором на твоє й Петронія прохання, сподівався, що її тобі відіслано, й сьогодні вранці був у твоїм домі, де йому повідомлено, що сталося.

Сказавши це, пішла до кубікулу й за хвилину повернулася з табличкою, котру їй залишив Авл.

Вініцій прочитав і замовк. Акта, ніби читаючи думки на його похмурому обличчі, сказала:

– Ні, Марку. Сталося те, чого хотіла сама Лігія.

– Так ти знала, що вона хоче втекти! – вибухнув Вініцій.

А вона поглянула на нього імлистими очима майже суворо.

– Знала, що вона не хоче стати твоєю наложницею.

– А ти чим була все життя?

– Я ж бо до того була рабинею.

Але Вініцій не переставав обурюватись. Імператор подарував йому Лігію, отже, йому не треба запитувати, чим була до того. Відшукає її хоча б і під землею і вчинить із нею все, що йому заманеться. Отак! І буде його наложницею. І він накаже її шмагати щоразу, коли йому захочеться. Коли йому набридне, віддасть

її останньому зі своїх рабів або накаже крутити жорна у своїх африканських маєтках. А тепер буде її шукати і знайде тільки для того, щоб розчавити, розтоптати, принизити.

І гарячкуючи все дужче, втратив усяке відчуття міри настільки, що навіть Акта зрозуміла: обіцяв більше, ніж був би здатний виконати, а мовить його вустами гнів і мука. За муки мала б його пожаліти, але перебрана ним міра вичерпала її терплячість, так що врешті запитала його, навіщо до неї прийшов.

Віниційй наразі не знав, що відповісти. Прийшов до неї, бо так хотів, бо гадав, що отримає якісь відомості, але власне прийшов тільки до імператора, а не маючи можливості з ним побачитися, зайшов до неї. Лігія, втікаючи, вчинила опір волі імператора, отож він, Віниційй, ублагає його, щоб наказав її шукати в усьому місті й державі, хоч би й довелося використати для того всі легіони й перетрясти по черзі кожний будинок в імперії. Петроній підтримає його прохання, й пошуки розпочнуться сьогодні ж.

На те Акта мовила:

– Стережися, щоб її не втратив назавше саме тоді, коли її за наказом імператора відшукають.

Віниційй нахмурив брови.

– Що це значить? – запитав.

– Слухай мене, Марку! Вчора були ми з Лігією в ту-

тешнім саду й зустріли Поппею, а з нею маленьку Августу, яку несла муринка Ліліт. Увечері дитя захворіло, а Ліліт твердить, що було зурочене і що зурочила його та чужоземка, яку зустріли в саду. Якщо дитя видужає, про це забудуть, але в противному разі Поппея перша звинуватить Лігію в чарах, і тоді, хоч де б її відшукали, не буде для неї порятунку.

Настала хвилина мовчання, потім Вініцій озвався:

– А може, й зурочила? Мене ж зурочила.

– Ліліт повторює, що дитя заплакало враз, коли вона його пронесла повз нас. І дійсно! Заплакало. Певно, винесено його в сад уже хворим. Марку, шукай Лігію сам, де хочеш, але доки маленька Августа видужає, не говори про неї з імператором, бо накличеш на неї помсту Поппеї. Досить уже очі Лігії плакали через тебе, й нехай усі боги стережуть тепер її бідолашну голову.

– Ти її любиш, Акто? – запитав похмуро Вініцій.

І в очах вільновідпущениці блиснули сльози.

– Так! Полюбила її.

– Бо тобі не віддячила ненавистю, як мені.

Акта подивилася на нього за хвилину, ніби вагаючись або ніби прагнучи з'ясувати, чи говорив щиро, потім відказала:

– Чоловіче запальний і сліпий! Вона ж тебе кохала.

Вініцій підхопився під впливом тих слів як навіже-

ний.

Неправда! Ненавиділа його. Звідки Акта може знати?! Чи після одного дня знайомства Лігія їй зізналася? Що то за кохання, яке віддає перевагу бурлацтву, ганьбі вбогості, невпевненості в завтрашньому дні, а може, й злиденній смерті над уквітчаним домом, у котрім чекає з учтою коханий! Ліпше йому таких слів не чути, бо готовий збожеволіти. Та не віддав би ж цієї дівчини за всі скарби цього палацу, а вона втекла. Що то за кохання, яке боїться насолоди, а породжує біль! Хто це зрозуміє? Хто може зрозуміти? Якби не сподівання, що її відшукає, встромив би в себе меча! Кохання ж віддає себе, а не забирає. Були хвилини, коли жив у Плавтіїв, що сам вірив у близьке щастя, але тепер знає, що вона його ненавиділа, ненавидить і помре з ненавистю в серці.

Але Акта, зазвичай боязка й лагідна, вибухнула в свою чергу обуренням. Як же він старався її прихилити? Замість того, щоб поклонитися за неї Авлу та Помпонії, відібрав дитя у батьків підступом. Хотів її зробити не дружиною, а наложницею, її, вихованку шляхетного дому, її, царську доньку. І привів її до цього дому лиходійства й ганьби, осквернив її цнотливі очі видовищем паскудного бенкету, поводився з нею, як із повією. Невже забув, чим є дім Авла і ким Помпонія Грецина, котра виховала Лігію? Невже немає достатньо

розуму, щоби розгадати, що то жінка інша, ніж Нігідія, ніж Кальвія Криспінілла, ніж Поппея і ті всі, котрих він зустрічає в домі імператора? Невже, побачивши Лігію, не зрозумів одразу, що то чисте дівча, котре віддає перевагу смерті над ганьбою? Звідкіля йому знати, яких вона визнає богів, і чи не чистіших, не ліпших за безпутну Венеру або за Іриду[172], котрих ушановують розпусні римлянки? Ні! Лігія не робила їй зізнань, але говорила їй, що порятунку очікує від нього, від Віниція; сподівалася, що він випросить для неї в імператора повернення додому і що він оддасть її Помпонії. А кажучи про те, ніяковіла, як дівча, котре кохає і вірить. І серце її було для нього, та він сам налякав її, образив, обурив, так нехай же шукає тепер її за допомогою солдатів імператора, але нехай знає, що коли дитя Поппеї помре, то на Лігію впаде підозра і загибель її буде неминуча.

Крізь гнів і біль Віниція почало пробиватися розчулення. Повідомлення про те, що Лігія кохала його, зворушило до глибини душі. Пригадав її в саду Авла, де слухала його слова з рум'янцем на обличчі та з очима, повними світла. Здалося йому, що в той час насправді починала його кохати, й раптом огорнуло його при цій думці відчуття якогось щастя, та ще й у сто разів більшого, ніж те, котрого прагнув. Він подумав, що справді

---

[172] *Ірида* – у грецькій міфології уособлення райдуги, вісниця богів.

міг би мати її, слухняну, а до того ж люблячу. Обвила б вона пряжею двері його й намастила вовчим лоєм, а потім усілася б, як дружина, на овечій шкурі біля його вогнища. Ось і почув би з її вуст традиційне: «Де ти, Кай, там і я, Кая», – й була б назавше його. Чому ж він так не вчинив? Адже був готовий на це. А тепер її нема й може її не відшукати, а коли б і відшукав, може її втратити, а коли б навіть не втратив, не захочуть його ані Плавтії, ані вона. Тут у нього від гніву почало підійматися волосся на голові, але тепер гнівався він не на Плавтіїв чи Лігію, а на Петронія. Той був у всьому винен. Якби не він, Лігії не довелося б бурлакувати, була б його нареченою, й ніяка небезпека не висіла б над її коханою головою. А тепер усе сталось і запізно виправляти зло, котре виправити неможливо.

– Запізно!

І здавалося йому, що прірва розверзлася перед його ногами. Не знав, що зробити, як учинити, куди звернутися. Акта повторила, як луна, слово «запізно», котре в чужих устах прозвучало йому як вирок смерті. Розумів тільки одне, що треба йому знайти Лігію, бо інакше станеться з ним щось жахливе.

І, вгорнувшись машинально тогою, хотів піти, не прощаючись із Актою, та раптом завіса, що відділяла передпокій од атрію, відхилилася й він побачив перед собою жалобну постать Помпонії Грецини.

Очевидно, й вона довідалася вже про зникнення Лігії і, вважаючи, що їй легше буде, ніж Авлу, побачитись із Актою, приходила до неї добути якісь відомості.

Але, побачивши Віниція, повернула до нього своє дрібненьке, бліде личко й за хвилину мовила:

– Марку, нехай Бог тобі простить кривди, що їх заподіяв ти нам і Лігії.

А він стояв з похиленою головою, з відчуттям нещастя й вини, не розуміючи, який бог мав і міг йому простити й чому Помпонія говорила про прощення, коли мусила б говорити про помсту.

І врешті вийшов безпорадний, з головою, повною тяжких думок, великої стурбованості та здивування.

У дворі й під галереєю стояли стривожені гурти людей. Між палацовими рабами видно було вершників і сенаторів, які прибули довідатися про здоров'я маленької Августи, а заодно показатися в палаці й скласти доказ своєї стурбованості хоч би перед рабами імператора. Вістка про хворобу «богині», видно, поширилася швидко, бо прибували цілі натовпи. Дехто з прибулих, бачачи, що Вініцій виходить із палацу, запитували в нього про новини, але він, не відповідаючи на запитання, йшов уперед, аж поки Петроній, який теж прибув уже за новинами, мало не зачепивши його плечем, зупинив.

Вініцій напевне скипів би, побачивши його, і вдав-

ся до якогось беззаконня в палаці імператора, коли б не те, що від Акти вийшов зламаним, таким виснаженим і пригніченим, що в цю мить покинула його навіть властива йому гарячковість. Відсторонив, одначе, Петронія й хотів пройти, але той затримав його майже силоміць.

– Як почувається богиня? – запитав.

Але те насильство роздратувало знову Віниція та розлютило миттєво.

– Нехай пекло проковтне її й увесь цей дім! – відповів, скриплячи зубами.

– Мовчи, нещасний! – сказав Петроній і, роззираючись навколо, додав поспіхом: – Хочеш дізнатися щось про Лігію, то ходімо зі мною. Ні! Тут нічого не скажу! Ходімо зі мною, в ношах поділюся з тобою моїми здогадами.

І, обнявши молодика, випровадив скоріше його з палацу.

Але те він головним чином і мав на меті, бо новин не знав ніяких. Натомість як людина спритна, незважаючи на вчорашнє обурення, співчував Віниція, і врешті, почуваючи певною мірою відповідальність за все, що сталося, вжив якихось заходів, а коли сіли на ноші, сказав:

– При всіх брамах наказав я пильнувати моїм рабам, давши їм докладний опис дівчини й того велет-

ня, що виніс її з імператорського бенкету, нема позаяк сумніву, що то він її відбив. Слухай мене! Можливо, Плавтії захочуть її сховати в якомусь із своїх сільських маєтків, а в такім разі будемо знати, в який бік її відпровадять. Якщо ж при брамах її не помітять, то буде доказ, що зосталася в місті, і ще сьогодні розпочнемо пошуки тут.

– Плавтії не знають, де вона є, – заперечив Вініцій.

– Чи маєш певність, що саме так?

– Бачив Помпонію. Вони шукають її також.

– Учора не могла з міста вийти, бо вночі брами замкнені. По двоє моїх людей кружляють біля кожної брами. Один має йти слідом за Лігією та за велетнем, другий – повернутися негайно, щоб повідомити. Якщо в місті, знайдемо її, бо цього лігійця, хоча б по зросту та плечах, легко впізнати. Тобі пощастило, що викрав її не імператор, можу тебе запевнити, що ні, бо на Палатині немає для мене таємниць.

Але Вініцій спалахнув більшим іще жалем, ніж гнівом, і голосом, уривчастим од хвилювання, почав Петронію оповідати, що чув од Акти і яка нова небезпека нависла над головою Лігії, така страшна, що, знайшовши втікачів, треба буде ховати її якнайстаранніше від Поппеї. Потому гірко дорікав Петронію за його поради. Якби не він, усе пішло б інакше. Лігія була б у Плавтіїв, а він, Вініцій, міг би її бачити щодня і був би

щасливішим од імператора. І, гарячкуючи в ході розповіді, піддавався все більшому зворушенню, аж врешті сльози горя й люті закапали в нього з очей.

Петроній же, що просто не чекав, аби молодик так міг кохати й жадати, бачачи ті сльози розпачу, мовив подумки з певним здивуванням: «О, могутня володарко Кіпру! Ти єдина царюєш над богом і людьми!»

Розділ XII

Але, коли вони зійшли з нош біля оселі Петронія, доглядач атрію доповів їм, що жоден із рабів, одісланих до брам, іще не повернувся. За його словами, їм понесли харчі та знову передали наказ, аби під страхом різок пильнували на всіх виходах із міста.

– Бачиш, – говорив Петроній, – без сумніву, вони й досі в місті, а в такім разі знайдемо їх. Накажи, одначе, і своїм людям пильнувати при брамах – тим самим, яких було послано за Лігією, бо вони легко її впізнають.

– Я наказав їх вислати до сільських ергастулів, – сказав Вініцій, – але я скасую свій наказ, нехай ідуть до брам.

І, накресливши кілька слів на вкритій воском табличці, віддав її Петронію, який звелів одіслати її негайно до дому Вініція.

Потім пройшли до внутрішнього портика і там, усівшись на мармуровій лаві, почали розмовляти.

Золотоволоса Евніка й Іраїда підсунули їм під ноги бронзові ослінчики, а потім, приставивши до лави столик, почали їм наливати вино з чудових дзбанків із вузькими шийками, які постачали з Волатерр і Церини.

– Чи маєш між своїми людьми когось, хто знав би

того велетня лігійця? – запитав Петроній.

– Знали його Атацин і Гулон. Але Атацин загинув учора при нападі, а Гулона забив я.

– Шкода мені його, – сказав Петроній. – Він носив на руках не тільки тебе, але й мене.

– Хотів його навіть відпустити, – мовив Вініцій, – але тепер це не має значення. Поговорімо про Лігію. Рим – це море…

– Перлини й добуваються саме в морі… Напевне, не знайдемо її сьогодні або завтра, одначе знайдемо неодмінно. Ти мені тепер докоряєш, що я тобі запропонував той спосіб, але спосіб сам по собі був гарний, а став поганим лише тоді, коли справа на зле обернулася. Ти ж чув од самого Авла, що має намір з усією родиною переселитися на Сицилію. Таким чином, дівчина була б однаково далеко від тебе.

– Поїхав би за ними, – заперечив Вініцій, – принаймні, була б у безпеці, тепер же, якщо дитя помре, Поппея й сама повірить, і вмовить імператора, що то з вини Лігії.

– Саме так. Це мене занепокоїло також. Але та мала лялька може ще видужати. Якщо ж їй судилося померти, знайдемо й тоді якийсь засіб.

Тут Петроній замислився на мить, потім сказав:

– Поппея сповідує нібито юдейську релігію і вірить у злих духів. Імператор – забобонний… Якщо розпусти-

мо чутки, що Лігію викрали злі духи, їм повірять, тим паче, що коли не відбив її ані імператор, ані Авл Плавтій, а зникла вона і дійсно таємниче. Лігієць самотужки не здатний був того вчинити. Мусив би мати поміч, а звідки раб протягом одного дня міг зібрати стільки людей?

– Раби допомагають одне одному в усьому Римі.

– Який кров'ю поплатиться за це коли-небудь. Так, допомагають, але не одні проти інших, а тут відомо було, що на твоїх упаде відповідальність і кара. Коли підкажеш своїм думку про злих духів, підтвердять одразу ж, що бачили тих на власні очі, бо то їх перед тобою виправдає одразу… Спитай якогось для проби, чи не бачив, як понесли Лігію в повітрі, і під егідою Зевса, заприсягнеться неодмінно, що так і було.

Вініцій, який був також забобонним, поглянув на Петронія з раптовою великою тривогою.

– Якщо Урс не міг мати людей для помочі і не міг самотужки її викрасти, то хто її викрав?

Але Петроній засміявся.

– Бачиш, – сказав, – повірять, оскільки й ти вже наполовину повірив. Таким є наш світ, який кепкує з богів. Повірять і не будуть її шукати, а ми тим часом розмістимо її десь далеко від міста, на якійсь моїй або твоїй віллі.

– Одначе хто міг їй допомогти?

– Її одновірці, – відповів Петроній.

– Які? Яке вона вшановує божество? Хоча я повинен би був це знати ліпше від тебе.

– Майже кожна жінка в Римі вшановує окремого бога. Є фактом незаперечним, що Помпонія виховала її в пошануванні того божества, в якого сама вірує, а якому вірує, не знаю. Одне можна сказати з певністю – ніхто не бачив, аби вона в якомусь із наших храмів приносила жертву нашим богам. Звинувачено її навіть, що вона християнка, але то річ неймовірна. Домашній суд очистив її від того звинувачення. Про християн говорять, що вони не лише вшановують ослячу голову, але є ворогами роду людського і вчиняють найжахливіші злочини. Хоча б через те Помпонія не може бути християнкою, що доброчесність її всіма знана, а вороги роду людського так не поводяться з рабами, як вона.

– У жодному домі не поводяться з ними так, як у Плавтіїв, – перебив Вініцій.

– От бачиш. Помпонія говорила мені про якогось бога – єдиного, всемогутнього та милосердного. Де поділа всіх інших, то її справа, досить того, що її Логос не був би, мабуть, таким уже всемогутнім, а радше мусив би бути жалюгідним богом, коли б мав тільки двох шанувальниць, тобто Помпонію та Лігію, а на додачу їхнього Урса.

– Та віра велить прощати, – мовив Вініцій. – Зустрів я в Акти Помпонію, вона сказала мені: «Нехай Бог тобі простить кривди, що їх заподіяв ти нам і Лігії».

– Очевидно, їхній бог – якийсь покровитель дуже добровільний. Гм, нехай же простить тобі, а на знак прощення нехай тобі поверне дівчину.

– Я б уже завтра справив йому гекатомбу. А нині не хочу ні їжі, ні купання, ні сну. Візьму темний ліхтар і піду містом блукати. Може, переодягненим знайду. Хворий я!

Петроній поглянув на нього з деякою жалістю. Справді, очі Вініція обведені були темними колами, зіниці гарячково блищали; не поголена зранку порість укрила темною смугою вилиці, на голові розкуйовджене волосся, він справді мав хворий вигляд. Іраїда та золотоволоса Евніка дивилися на нього також із співчуттям, але він, здавалось, їх не бачив, і обидва вони з Петронієм зовсім не зважали на присутність рабинь – так, якби й не зважали на собак, що крутяться коло них.

– У тебе гарячка, – сказав Петроній.

– Саме так.

– Тож послухай мене… Не знаю, що тобі приписав би лікар, але знаю, як би вчинив на твоєму місці я. А саме – перш ніж та знайдеться, пошукав би в іншій того, чого мені разом із тією забракло. Бачив я на твоїй

віллі тіла добірні. Не заперечуй мені… Знаю, що таке любов, і знаю, що, коли одну бажаєш, інша її замінити не може. Але в красивій рабині можна завше знайти хоча б хвилинну розвагу…

– Не хочу! – відповів Вініцій.

Але Петроній, який мав до нього справжню прихильність і щиро прагнув полегшити його страждання, почав розмірковувати, як би те вчинити.

– Можливо, твої не мають для тебе чарівності новизни, – мовив за хвилину, – але (і тут подивився по черзі на Іраїду й на Евніку, а врешті поклав долоню на стегно золотоволосої гречанки) придивись до цієї німфи. Кілька днів тому молодший Фонтей Капітон давав мені за неї трьох чудових хлопчиків із Клазомен[173] – більш прекрасних тіл, мабуть, що й Скопас не створив. Сам не розумію, чому досі залишаюся до неї байдужим, не думка ж про Хрисотеміду стримує мене! Отож дарую її тобі, візьми її!

А золотоволоса Евніка, почувши те, зблідла вмить як полотно і, дивлячись переляканими очима на Вініція, здавалося, не дихаючи, чекала на його відповідь.

Але він раптом підхопився і, стиснувши руками скроні, заговорив швидко, як змучена хворобою людина, не бажаючи слухати нічого:

– Ні!., ні!.. Нічого мені про неї! Нічого мені про ін-

---

[173] *Клазомени* – місто на західному узбережжі Малої Азії.

ших… Дякую тобі, але не хочу! І йду шукати тієї по місту. Накажи мені дати галльського плаща з відлогою. Піду за Тибр. Якби хоч Урса мені зустріти!..

І вийшов поспіхом. Петроній же, бачачи, що той справді не може всидіти на місці, не намагався його зупинити. Сприймаючи, одначе, відмову Віниція за тимчасову нехіть до кожної жінки, що не була Лігією, і не бажаючи, щоб великодушність його зійшла наніве-ць, звертаючись до рабині, сказав:

– Евніко, викупаєшся, намастиш тіло та приберешся і підеш у дім Віниція.

Але вона впала перед ним навколішки та зі складеними руками почала його благати, щоб він не гнав її з дому. Вона не піде до Віниція й воліє тут носити дрова до гіпокаустерію, ніж там бути першою зі служанок. Вона не хоче! Не може! І блага його, аби зглянувся над нею. Нехай накаже її сікти щоденно, тільки б не відсилав із дому.

І, тремтячи як листок од боязні та хвилювання, простягала до нього руки, він же слухав її зі здивуванням. Рабиня, що сміє відпрошуватися від виконання наказу, що говорить: «Не хочу і не можу!» – це було чимось таким нечуваним у Римі, що Петроній наразі не вірив своїм вухам. Урешті нахмурив брови. Був він занадто витонченим, аби бути жорстоким. Рабам його, особливо в дні розпусти, значно вільніше було, ніж іншим, за

умови, що вони зразково виконували обов'язки й волю володаря шанували нарівні з божою. В разі порушення тих двох правил рабами умів, одначе, не скупитися на покарання, яким зазвичай ті підлягали. А крім того, він не терпів усіляких перепон і всього, що заважало спокою, отож, подивившись хвилину на ту, що стояла навколішках, сказав:

– Погукай мені Тейрезія й повернешся сюди разом з ним.

Евніка підвелася, тремтяча, зі сльозами в очах, і вийшла, невдовзі ж повернулася з доглядачем атрію критянином Тейрезієм.

– Візьмеш Евніку, – сказав йому Петроній, – і даси їй двадцять п'ять різок, але так, аби не зіпсувати шкіру.

Сказавши те, пішов до бібліотеки і, сівши за стіл із рожевого мармуру, почав працювати над своїм «Бенкетом Тримальхіона».

Але втеча Лігії та хвороба маленької Августи надто відволікали його від думки, так що не міг довго працювати. Особливо хвороба ця була важливим випадком. Петронію спало на думку, що коли імператор повірить, що Лігія навела чари на маленьку Августу, то відповідальність може впасти й на нього, адже на його прохання привели дівчину до палацу. Вважав, одначе, що при першому ж побаченні з імператором зуміє в якийнебудь спосіб пояснити йому недоречність такого при-

пущення, дещо розраховував на певну прихильність, яку мала до нього Поппея, приховуючи її, щоправда, старанно, але не так старанно, щоб він не міг її вгадати. За хвилину теж стенув плечима на свої побоювання й вирішив іти до триклінію, щоби підкріпитись, а затим звеліти нести себе до палацу, потім на Марсове поле, а потім до Хрисотеміди.

Але по дорозі до триклінію, при вході до коридору, призначеного для челяді, вздрів раптом струнку постать Евніки під стіною серед інших рабів і, згадавши, що не дав Тейрезію іншого наказу, окрім як висікти її, нахмурив знову брови й почав шукати його очима. Не помітивши його, одначе, між слуг, звернувся до Евніки:

– Чи висікли тебе?

А вона вдруге кинулася до його ніг, притислася до країв його тоги, відповіла:

– О, так, володарю! Висікли! О, так, володарю!..

В голосі її бриніла ніби радість і вдячність. Очевидно, вважала, що покарання замінило їй вигнання з дому і що тепер може залишитися. Петронія, що зрозумів це, здивував той пристрасний опір рабині, але надто був досвідченим знавцем людської натури, аби не здогадатися: хіба що любов могла бути приводом такого опору.

– Чи маєш коханця в цьому домі? – запитав.

А вона враз підвела на нього свої блакитні очі, повні

сліз, і відповіла так тихо, що ледве можна було почути:

– Так, володарю!..

І з тими очима, з відкинутим назад золотавим волоссям, зі страхом і сподіванням на обличчі була така прекрасна, дивилася на нього так благально, що Петроній як філософ сам оголосив могутність любові, а як естет шанував усяку красу, відчув до неї щось на зразок жалості.

– Котрий із них є твоїм коханцем? – запитав, хитнувши головою в бік рабів.

Але на те запитання не було відповіді, тільки Евніка схилила обличчя аж до його стоп і лишилася нерухомою. Петроній обвів поглядом рабів, між якими були красиві й ставні юнаки, та з жодного обличчя не міг нічого вичитати, а натомість усі мали якісь дивні усміхи; потім подивився ще на Евніку, що лежала біля його ніг, і пішов мовчки до триклінію.

Підкріпившись, наказав нести себе до палацу, а потім до Хрисотеміди, в якої і пробув до пізньої ночі. Але, повернувшись, наказав прикликати до себе Тейрезія.

– Чи Евніку висікли? – спитав його.

– Так, володарю. Не дозволили тільки зіпсувати шкіру.

– Хіба не давав я щодо неї іншого наказу?

– Ні, володарю, – відповів занепокоєно доглядач атрію.

– Це добре. Хто з рабів є її коханцем?

– Ніхто, володарю.

– Що про неї знаєш?

Тейрезій почав говорити дещо непевним голосом:

– Евніка ніколи не покидає вночі кубікулу, в якім спить зі старою Акризіоною та Іфідою; ніколи після твоєї купелі, володарю, не залишається в лазні… Інші рабині сміються з неї та називають її Діаною.

– Досить, – мовив Петроній. – Мій родич, Вініцій, якому я сьогодні вранці подарував Евніку, не прийняв її, отже, вона залишається вдома. Можеш іти.

– Чи можна мені ще сказати про Евніку, володарю?

– Я велів тобі говорити все, що знаєш.

– Уся фамілія говорить, володарю, про втечу дівчини, котра мала замешкати в домі шляхетного Вініція. Після того як ти пішов, Евніка прийшла до мене й розповіла мені, що знає чоловіка, який зуміє втікачку відшукати.

– Он як! – сказав Петроній. – Що то за чоловік?

– Не знаю його, володарю, гадаю, одначе, що мушу тобі це повідомити.

– Добре. Нехай цей чоловік чекає завтра в моїм домі на прибуття трибуна, якого завтра попросиш од мого імені, аби вранці мене відвідав.

Доглядач схилив голову й вийшов.

Петроній же мимоволі почав думати про Евніку.

Спочатку йому здавалося річчю зрозумілою, що молода рабиня бажає, аби Вініцій одшукав Лігію тому тільки, щоб не бути змушеною замінювати її в його домі. Але потім спало йому на думку, що той чоловік, якого Евніка рекомендує, може бути її коханцем, і це видалося йому несподівано прикрим. Був, по правді кажучи, простий спосіб довідатись істину, бо досить наказати покликати Евніку, але година була пізня, Петроній же почувався втомленим після відвідин Хрисотеміди, й хотілося йому спати. Одначе, йдучи до кубікулу, пригадав невідомо чому, що в кутиках очей Хрисотеміди помітив сьогодні зморшки. Подумав також, що її краса дужче була розголошена в усьому Римі, ніж є насправді, і що Фонтей Капітон, який пропонував йому трьох хлопчиків із Клазомен за Евніку, хотів її, одначе, купити занадто дешево.

Розділ XIII

Наступного дня Петроній ледве встиг одягтись, як прийшов запрошений Тейрезієм Вініцій. Знав він уже, що жодної новини від брам не прийшло, й повідомлення це, замість того щоб його втішити як доказ того, що Лігія перебуває в місті, засмутило його ще дужче, бо почав припускати, що Урс міг її випровадити з міста відразу після викрадення, а отже перед тим, як раби Петронія почали при брамах пильнувати. Щоправда, восени, коли дні ставали коротшими, зачиняли їх доволі рано, але також відчиняли їх для тих, які виїздили, таких було чимало. За міські мури можна теж було вийти й іншими способами, про які, приміром, раби, що хотіли втекти з міста, знали добре. Вініцій вислав, щоправда, своїх людей і на всі дороги, які вели до провінцій, і до сторожі в невеликих містах, з оголошеннями про двох рабів-утікачів, з докладним описом Урса та Лігії з обіцянкою нагороди за їх затримання. Було, одначе, справою сумнівною, чи ця погоня може їх спостигнути, а коли б навіть і спостигла, чи місцева влада відчуватиме за собою право затримати їх на приватне прохання Вініція, не засвідчене претором[174].

[174] *Претор* – вища посадова особа, що відала судом і юрисдикцією. Спершу преторів було двоє (у справах громадян та іноземців), за Нерона

А саме на таке засвідчення не було часу. Зі свого боку, Вініцій протягом усього вчорашнього дня шукав Лігію у вбранні раба по всіх закутках міста, не зміг, одначе, знайти ані найменшого сліду, ані ознаки. Бачив, щоправда, людей Авла, але ці, здавалося, також чогось шукали, й це утвердило його тільки в думці, що не Авлові слуги її відбили і що вони теж не знають, що з нею сталося.

Отож коли Тейрезій оголосив йому, що є чоловік, який береться її відшукати, поспішив щодуху до дому Петронія і, заледве з ним привітавшись, почав про того чоловіка випитувати.

– Зараз його побачимо, – сказав Петроній. – Це знайомий Евніки, яка незабаром прийде упорядкувати складки на моїй тозі, й вона ж розповість про нього більш докладно.

– Та, яку вчора ти хотів мені подарувати?

– Та, від якої ти вчора відмовився, за що я тобі, зрештою, вдячний, позаяк вона найліпша вестипліка в місті.

І дійсно, вестипліка надійшла, щойно він договорив, і, взявши тогу, складену на стільці, інкрустованому слоновою кісткою, розгорнула її, щоб накинути на плечі Петронія. Лице її було ясним, спокійним, а в очах сяяла радість.

– до вісімнадцяти.

Петроній дивився на неї, й видалася вона йому дуже гарною. За хвилину, коли, вгорнувши його в тогу, почала вона її укладати, нахиляючись раз по раз для розгладжування складок, помітив, що її руки мають дивовижний колір блідої троянди, а груди й плечі тонко відсвічують перламутром або алебастром.

– Евніко, – сказав, – чи є той чоловік, про якого нагадувала вчора Тейрезієві?

– Є, володарю.

– Як його звати?

– Хілон Хілонід, володарю.

– Хто він такий?

– Лікар, мудрець і ворожбит, який уміє читати в долях людських і пророкувати майбутнє.

– Чи напророкував майбутнє й тобі?

Евніка залилася рум'янцем, од якого зарожевіли навіть її вуха і шия.

– Так, володарю.

– Що ж він напророкував?

– Що спіткають мене біль і щастя.

– Біль спіткав учора від руки Терезія, тож має прийти і щастя.

– Уже прийшло, володарю.

– Яке?

І вона прошепотіла:

– Зосталася.

Петроній поклав долоню на її золотаву голову.

– Ти добре впорядкувала складки сьогодні, і я задоволений тобою, Евніко.

Їй же під тим дотиком очі вмить затуманіли щастям і груди почали часто здійматися від схвильованого дихання.

А Петроній з Вініцієм пішли до атрію, де чекав на них Хілон Хілонід, який, уздрівши їх, низько вклонився. Петронію від думки про припущення, яке зробив учора, що то може бути коханець Евніки, усмішка набігла на вуста. Чоловік, який стояв перед ним, не міг бути нічиїм коханцем. У тій химерній постаті було щось плюгаве і смішне. Він не був старий: у його неохайній бороді й кучерявій чуприні тільки де-не-де проблискували сиві волосини. Живіт мав утягнутий, плечі зсутулені так, що на перший погляд здавався горбатим, над тим горбом же підносилася велика голова з лицем мавпи й водночас лисиці та з пронизливим поглядом. Жовтувата його шкіра була поцяткована прищами, а вкритий ними повністю ніс міг свідчити про надмірне заглядання до пляшки. Занедбаний одяг, що складався з темної туніки, витканої з козячої вовни, й такого ж дірявого плаща, свідчив про істинні або удавані злидні. Петронію, дивлячись на нього, пригадався Гомерів Терсіт[175], отож, відповідаючи змахом руки на його по-

[175] *Терсіт* – згідно з Гомером («Іліада», II, 212—270), незнатний воїн у

клін, сказав:

– Вітаю тебе, божественний Терсіте! Як ся мають твої ґулі, набиті тобі під Троєю Уліссом[176], і що він сам поробляє на Єлисейських полях?[177]

– Шляхетний пане, – відповів Хілон Хілонід, – наймудріший із померлих, Улісс, посилає через мене наймудрішому з живих, Петронію, вітання й просить прикрити новим плащем мої ґулі.

– Присягаюся Гекатою Триликою! – вигукнув Петроній. – Відповідь варта плаща…

Але подальшу розмову перервав нетерплячий Вініцій, який запитав навпростець:

– Чи знаєш ти докладно, за що берешся?

– Коли дві фамілії у двох заможних домах не говорять ні про що інше, а за ними повторює половина Рима, неважко знати, – відказав Хілон. – Учорашньої ночі відбито дівчину, виховану в домі Авла Плавтія, що зветься Лігією, або відповідно Калліною, яку твої раби, о пане, перепроваджували з палацу до твоєї оселі, я ж беруся відшукати її в місті або, якщо вона покинула місто, що мало вірогідно, вказати тобі, шляхетний

таборі ахейців, ворог Ахілла та Одіссея; зображений Гомером як сварливий демагог.

[176] *Улісс* – латинська форма імені Одіссея.

[177] *Єлисейські поля* – область в Аїді, де, на думку стародавніх людей, поміщалися душі героїв і праведних людей.

трибуне, куди втекла і де переховується.

– Добре! – сказав Вініцій, якому сподобалася стисліcть відповіді. – Які маєш на те засоби?

Хілон усміхнувся лукаво:

– Засобами володієш ти, пане, я маю лише розум.

Петроній усміхнувся також, бо був цілковито задоволений своїм гостем.

«Цей чоловік може відшукати дівчину», – подумав він.

Тим часом Вініцій нахмурив свої брови, що зрослися, й мовив:

– Голодранцю, якщо мене вводиш в оману для зиску, накажу забити тебе киями.

– Я філософ, пане, а філософ не може бути жадібним до зиску, особливо до такого, який великодушно обіцяєш.

– Так ти філософ? – спитав Петроній. – Евніка говорила мені, що ти лікар і ворожбит. Звідки знаєш Евніку?

– Приходила до мене на пораду, позаяк слава моя сягнула її вух.

– Якої ж хотіла поради?

– На любов, пане. Хотіла вилікуватися від любові без взаємності.

– І вилікував її?

– Зробив більше, пане, бо дав їй амулет, який за-

безпечує взаємність. У Пафосі, на Кіпрі, є храм, о пане, в якім зберігається пояс Венери. Дав їй дві нитки з того пояса, вміщені в шкаралупу мигдалю.

– І вимагав собі добряче заплатити?

– За взаємність ніколи не можна достатньо заплатити, я ж, не маючи двох пальців на правій руці, збираю гроші на раба-переписувача, що занотовував би мої думки та зберіг моє вчення для світу.

– До якої школи належиш, божественний мудрецю?

– Я кінік, пане, бо маю дірявий плащ; я стоїк, бо біди переношу терпляче, а також перипатетик, бо, не маючи нош, ходжу пішки від винаря до винаря і дорогою повчаю тих, хто пообіцяє заплатити за глек вина.[178]

– При глекові стаєш ритором?

– Геракліт сказав: «Усе тече», – а чи можеш заперечити, пане, що вино тече?

– І пророк, що вогонь є божество, божество ж те палає на твоїм носі.

– А божественний Діоген із Аполлонії говорив, що

---

[178] *Я кінік… стоїк… а також: перипатетик, бо… ходжу пішки… – Кініки* – одна з популярних грецьких філософських шкіл, яка виникла в IV ст. до н. е. Кініки демонстративно відкидали загальноприйняті соціальні та моральні норми, проповідуючи максимальне спрощення. *Стоїцизм* – один із найвпливовіших філософських напрямів античності; тип мудреця, що проповідувався стоїками, стійкого й незалежного від зовнішніх обставин, особливо характерний для римського стоїцизму. *Перипатетики* – спільна назва школи Арістотеля та його послідовників.

сутністю предмета є повітря, і чим повітря тепліше, тим досконаліші утворюються істоти, а з найтеплішого повітря виникають душі мудреців. Позаяк щоосені настають холоди, то істинний мудрець мусить зігрівати душу вином… Бо також не можеш заперечити, пане, що глек хоча б слабкого вина з Капуї або Телесії[179] розносить тепло по всіх кістках тлінного людського тіла.

– Хілоне Хілоніде, де твоя батьківщина?

– На берегах Понту Евксинського[180]. Родом я із Месембрії.[181]

– Ти великий, Хілоне!

– І невизнаний! – додав меланхолійно мудрець.

Одначе Вініцій почав знову виявляти нетерплячку. Перед лицем надії, яка зблиснула йому, хотів би, щоб Хілон одразу вирушив у похід, і вся розмова здалася йому тільки марною тратою часу, через що злився на Петронія.

– Коли розпочнеш пошуки? – запитав, звертаючись до грека.

– Уже розпочав, – відповів Хілон. – І коли я тут, коли

---

[179] *Телесія* – місто в області Самній (прибл. 180 км на південний схід од Рима).

[180] *Понт Евксинський* – грецька назва Чорного моря.

[181] *Месембрія* – місто у Фракії на південно-західному узбережжі Чорного моря.

відповідаю на твої чемні запитання, шукаю також. Май тільки довіру, шляхетний трибуне, і знай, що коли б ти згубив зав'язку від взуття, зумів би відшукати зав'язку або того, хто її на вулиці підняв.

– Чи був уже використовуваним ти для таких послуг? – спитав Петроній.

Грек підвів догори очі:

– Занадто низько сьогодні цінують доброчесність і мудрість, бо навіть філософ змушений шукати інших засобів для існування.

– Які ж вони в тебе?

– Бачити все і пропонувати новини тим, хто хоче їх знати.

– І тим, хто за них платить?

– Ах, пане, мушу купити переписувача. Інакше моя мудрість помре разом зі мною.

– Якщо не зібрав досі навіть на цілий плащ, заслуги твої не мусять бути значні.

– Скромність перешкоджає мені ними вихвалятись. Але ж подумай, пане, що нема нині таких доброчинців, яких було чимало давніше і яких обсипати золотом за заслуги було так приємно, як проковтнути устрицю з Путеол. Не заслуги мої замалі, а замала вдячність людська. Часом же, коли втече цінний раб, хто його знайде, якщо не єдиний син мого батька? Коли на мурах з'являються написи проти божественної По-

ппеї, хто вказує винуватців? Хто викопає у книгаря вірш проти імператора? Хто донесе, про що говорять у домах сенаторів і вершників? Хто носить листи, що їх не хочуть довірити рабам, хто прислухається до новин при дверях цирулень, для кого немає таємниць винарів і пекарів, кому довіряють раби, хто вміє пронизати поглядом наскрізь кожний дім од атрію до саду? Хто знає всі вулиці, завулки, таємні місця, хто знає, про що говорять у термах, у цирку, на ринку, у школах ланістів[182], у ятках у торговців рабами і навіть у аренаріях[183]?..

– Присягаюся всіма богами, досить, шляхетний мудрецю! – заволав Петроній. – Бо ми потонемо в твоїх заслугах, доброчесності, мудрості й красномовстві. Досить! Хотіли ми знати, хто ти, і знаємо.

Але Вініцій радий був, бо подумав, що цей чоловік, як гончий пес, одного разу пущений на слід, не зупиниться, поки не знайде сховку.

– Добре, – сказав. – Чи потребуєш вказівок?

– Потребую зброї.

– Якої?

Грек простяг одну долоню, другою ж зробив жест рахування грошей.

---

[182] *Ланіста* – власник гладіаторської школи.

[183] *Аренарії* – піщані кар'єри, де, переховуючись від утисків, збиралися християни.

– Такі нині часи, пане, – сказав, зітхнувши.

– Значить, будеш віслюком, – сказав Петроній, – який здобуває фортеці за допомогою мішків золота.

– Я лише бідний філософ, пане, – відказав з покірністю Хілон, – золото маєте ви.

Вініцій жбурнув йому гаманець, який грек піймав у повітрі, хоча дійсно не мав двох пальців на правій руці.

Потому підвів голову і сказав:

– Пане, знаю вже більше, ніж ти очікував. Не прийшов до тебе з порожніми руками. Знаю, що дівчину викрали не Плавтії, тому що говорив уже з їхніми слугами. Знаю, що її немає на Палатині, де всі зайняті хворою маленькою Августою, і, може, навіть здогадуюся, чому волієте шукати дівчину з моєю допомогою, а не з допомогою варти й солдатів імператора. Знаю, що допоміг їй утікати слуга, родом із того самого краю, що й вона. Не міг він знайти допомоги у рабів, бо раби, що тримаються всі разом, не допомогли б йому проти твоїх людей. Могли йому допомогти лише одновірці…

– Слухай, Вініцію, – перебив Петроній, – хіба я слово в слово не говорив тобі того самого?

– Це для мене честь, – сказав Хілон. – Дівчина, пане, – мовив, звертаючись знову до Вініція, – безсумнівно шанує те ж божество, що й найбільш доброчесна з римлянок, істинна матрона, Помпонія. Чув і те, що Помпонію було суджено домашнім судом за визнан-

ня якихось чужих божеств, не міг, одначе, від її слуг довідатись, яким є те божество і як називаються його прихильники. Якби міг про те знати, пішов би до них, зробився б найпобожнішим серед них і здобув би їхню довіру. Але ти, пане, хто, як я знаю, також перебував кільканадцять днів у домі шляхетного Авла, чи можеш повідомити мені щось про те?

– Не можу, – сказав Вініцій.

– Ви запитували мене довго про різні речі, шляхетні панове, і я відповідав на запитання, дозвольте, тепер я запитуватиму вас. Чи не бачив ти, шляхетний трибуне, ніяких статуеток, ніяких жертв, ніяких емблем, ніяких амулетів на Помпонії або на твоїй божественній Лігії? Чи не бачив, аби креслили одна одній якісь знаки, зрозумілі тільки їм?

– Знаки?.. Постривай!.. Так! Бачив раз, як Лігія накреслила на піску рибу.

– Рибу? А-а! О-о-о! Чи зробила те раз чи декілька?

– Один раз.

– І ти, пане, певен, що накреслила… рибу? О-о!..

– Саме так! – відповів зацікавлений Вініцій. – Чи здогадуєшся, що те означає?

– Чи здогадуюсь?! – заволав Хілон.

І, поклонившись на прощання, додав:

– Нехай Фортуна розсипле на вас порівну всякі дари, шановні панове.

– Скажи, щоб тобі дали плащ! – кинув йому вслід Петроній.

– Улісс дякує тобі за Терсіта, – відповів грек.

І, поклонившись удруге, вийшов.

– Що скажеш про цього шляхетного мудреця? – спитав Вініція Петроній.

– Скажу, що він одшукає Лігію! – вигукнув радісно Вініцій. – Але скажу також, що, коли б існувала держава пройдисвітів, він би міг бути в ній королем.

– Без сумніву. Мушу з цим стоїком завести ближче знайомство, але тим часом накажу обкурити після нього атрій.

А Хілон Хілонід, огорнувшись своїм новим плащем, підкидав на долоні під його полами отриманий від Вініція гаманець і милувався однаково його вагою, як і звуком. Ішов поволі й оглядався, чи з дому Петронія за ним не стежать, минув портик Лівії й, діставшись рогу Вірбійового схилу, звернув на Субуру.

«Треба піти до Спора, – мовив сам собі, – й випити трохи вина на честь Фортуни. Знайшов урешті, чого давно шукав. Молодий, запальний, щедрий, як копальні Кіпру, і за ту лігійську дурку готовий оддати половину майна. Так, такого, власне, шукав я вже давно. Треба, одначе, бути з ним обережним, бо його нахмурені брови не зичать нічого доброго. Ах! Вовченята правлять нині світом!.. Менше побоююся того

Петронія. О, боги! Чому звідництво ліпше окупається нині, аніж доброчесність? Ага! Накреслила тобі рибу на піску? Якщо знаю, що те значить, нехай удавлюся кавалком козиного сиру! Але знатиму! Позаяк риби живуть у воді, а шукати у воді важче, ніж на суші, отже: заплатить мені за ту рибу окремо. Ще один такий гаманець, і зможу кинути жебрацькі торби й купити собі раба… Але що б ти сказав, Хілоне, коли б я порадив купити не раба, а рабиню?.. Знаю тебе! Знаю, що погодишся!.. Якби була красива, як, приміром, Евніка, сам би при ній помолодів, а заразом мав би з неї чесний і надійний прибуток. Продав тій бідолашній Евніці дві нитки з мого власного старого плаща… Дурненька, та коли б мені її Петроній подарував, то я б її взяв… Так, так, Хілоне, сину Хілона… Втратив ти батька й матір!.. Сирота, тож купи собі на втіху хоч рабиню. Мусить вона, щоправда, мешкати десь, отже, Вініцій винайме їй житло, в якому й ти притулишся; мусить одягтись, отже, Вініцій заплатить за її вбрання, і мусить їсти, значить, годуватиме її… Ох, яке тяжке життя! Де ті часи, в яких за один обол можна було дістати стільки бобів із солониною, скільки можна було в обидві долоні вмістити, або кавалок козиної кров'янки, такий довгий, як рука дванадцятилітнього отрока!.. Але ось цей злодій, Спор! У винарні скоріше за все про щось довідаєшся».

Так мовлячи, зайшов до винарні й замовив собі глек

«темного», бачачи ж недовірливий погляд господаря, видобув золоту монету з гаманця і, поклавши її на столі, сказав:

– Споре, працював я сьогодні із Сенекою од світанку до полудня, й ось чим мій друг обдарував мене на прощання.

Круглі очі Спора зробилися при цьому ще кругліши-ми, й вино відразу ж з'явилося перед Хілоном, той же, вмочивши в нім палець, накреслив рибу на столі й мо-вив:

– Знаєш, що це означає?

– Риба? Ну, риба і є риба!

– Дуркуєш, хоча доливаєш стільки води до вина, що могла б у ньому знайтись і риба. Це символ, який мо-вою філософів означає: усмішка Фортуни. Якби ти йо-го відгадав, може, й ти зробився б заможним. Шануй філософію, кажу тобі, бо інакше поміняю винарню, на що мій особистий друг, Петроній, давно мене вже на-мовляє.

Розділ XIV

Протягом кількох наступних днів Хілон ніде не з'являвся. Вініцій, який, відтоді як довідався від Акти, що Лігія його кохала, у сто разів іще більше прагнув її відшукати, розпочав пошуки на свій страх і ризик, не бажаючи, а водночас і не маючи змоги звернутися по допомогу до імператора, зануреного в тривогу з приводу здоров'я маленької Августи.

Не допомогли жертви, принесені в храмах, молебні та обітниці, як і мистецтво лікарське й усілякі ворожбитські засоби, до яких удавалися врешті-решт. За тиждень дитя померло. Жалоба впала на двір і на Рим. Імператор, який при народженні дитини шаленів од радості, шаленів тепер од розпачу і, зачинившись у себе, протягом двох днів не приймав їжі й, незважаючи на те, що палац кишів юрмами сенаторів та августіанів, які поспішали висловити жаль та співчуття, не хотів нікого бачити. Сенат зібрався на надзвичайне засідання, на якому померле дитя оголошене було богинею; ухвалено спорудити їй храм і призначити особливого жерця. Складали також нові на честь померлої жертви, відливали їй статуї з дорогоцінних металів, а похорон був сама нечувана урочистість, на якій народ дивувався нестримним виявам жалоби, що до них

удавався імператор, плакав з ним разом, простягав руки за подачками й понад усе розважався незвичним видовищем.

Петронія занепокоїла та смерть. Відомо вже було в усьому Римі, що Поппея приписує її дії чар. Повторювали те за нею й лікарі, що в такий спосіб могли виправдати безуспішність своїх зусиль, і жерці, жертви яких виявилися безсилими, і заклинателі, що дрижали за своє життя, і народ. Петроній радий був тепер, що Лігія втекла; позаяк і не зичив зла Авлу, а бажав добра й собі, й Вініцію, тому щойно було прибрано кипарис, поставлений на знак жалоби перед Палантином, поспішив на прийом, улаштований для сенаторів і августіанів, аби переконатися, наскільки Нерон прислухався до балачок про чари, та запобігти наслідкам, які могли б із того виникнути.

Припускав також, знаючи Нерона, що той, хоча й не вірив у чари, удаватиме, що вірить, і тому, аби ошукати свій біль, і тому, аби комусь помститися, і врешті, аби запобігти припущенням, що боги починають його карати за лиходійства. Петроній не гадав, що імператор міг навіть власне дитя любити щиро і глибоко, хоча й удавав палке почуття, був, одначе, певен, що перебільшуватиме страждання. Таки не помилився. Нерон вислуховував слова розради сенаторів і вершників з кам'яним обличчям, з очима, втупленими

в одну точку, й видно було: якщо навіть щиро страждає, то водночас думає і про те, яке враження справляє його страждання на присутніх, заразом позує, наслідуючи Ніобу[184], й дає виставу батьківської жалоби, як коли б її грав комедіант на сцені. Не зумів навіть при тому витримати позу мовчання й ніби скам'янілого страждання, бо раз по раз робив жести, нібито посипав голову прахом земним, а подеколи стогнав глухо, побачивши ж Петронія, підхопився і трагічним голосом почав так волати, щоб усі його могли почути:

– *Eheu!..* І ти ж винен у її смерті! За твоєю порадою ввійшов у ці стіни злий дух, який одним поглядом виссав життя з її грудей… Горе мені! Й волів би, щоб очі мої не дивилися на світло Геліоса… Горе мені! *Eheu! Eheu!..*

І, підвищуючи щоразу голос, перейшов на розпачливий крик, але Петроній у ту ж мить, вирішивши поставити все на один кидок гральної кості, простягнув руку, зірвав швидко шовкову хустку, що її Нерон завше носив на шиї, й поклав йому її на вуста.

– Володарю! – виголосив урочисто. – Спали Рим і світ зі страждання, але збережи нам свій голос!

Сторопіли присутні, сторопів на мить і сам Нерон, лише Петроній лишився незворушним. Він знав надто

---

[184] *Ніоба* – у грецькій міфології дочка царя Тантала, дружина ліванського царя Амфіона.

добре, що робить. Адже пам'ятав, що Терпносу й Діодору просто було дано наказ прикривати рот імператору, коли, підвищуючи понадміру голос, той наражав його на ризик.

– Імператоре, – мовив далі з тією самою врочистістю та смутком, – зазнали ми втрати незмірної, хай нам хоч цей скарб лишиться на розраду!

Обличчя Нерона затремтіло, і за хвилину з очей пустилися в нього сльози; раптом поклав долоні на плечі Петронія і, припавши головою до його грудей, почав, схлипуючи, повторювати:

– Лише ти з усіх про те подумав, лише ти, Петронію! Лише ти!

Тигеллін пожовтів од заздрості. Петроній же мовив:

– Їдь до Анція! Там вона з'явилася на світ, там зійшла на тебе радість, там зійде розрада. Хай морське повітря освіжить твоє божественне горло; хай груди твої вдихнуть солону вологу. Ми, вірні твої піддані, підемо всюди за тобою, і коли твій біль будемо гоїти дружбою, ти втішиш нас піснею.

– Так! – одказав жалібно Нерон. – Я напишу гімн на її честь і створю до нього музику.

– А потім пошукаєш теплого сонця в Байях.

– А потім забуття в Греції.

– На батьківщині поезії й пісні!

І кам'яний, похмурий настрій розвіювався поступо-

во, як розвіюються хмари, що закривали сонце, а натомість почалася розмова, ніби сповнена ще смутку, але й сповнена намірів на майбутнє, стосовно подорожі, артистичних виступів, і навіть урочистостей, яких вимагало оголошене прибуття Тиридата, царя Вірменії. Тигеллін спробував, щоправда, ще згадати про чари, та Петроній, упевнений уже у виграші, просто прийняв виклик.

– Тигелліне, – сказав, – чи гадаєш, що чари можуть шкодити богам?

– Сам імператор про них говорив, – відповів придворний.

– Страждання говорило, не імператор, але ти що про це думаєш?

– Боги занадто могутні, щоби могли підпадати під зурочення.

– Чи будеш же не визнавати божественності імператора та його родини?

– *Peraktum est!*[185] – муркнув, стоячи поряд, Епрій Марцелл[186], повторюючи окрик народу, коли гладіатор на арені ураженим був одразу так, що добивати не було потреби.

Тигеллін придушив у собі гнів. Між ним і Петронієм

---

[185] Готовий! *(Лат.)*

[186] *Епрій Марцелл Тит Клавдій* – близька особа Нерона, відомий доносщик. Заподіяв собі смерть 79 р., звинувачений у змові проти Веспасіана.

здавна існувало суперництво щодо Нерона, – і Тигеллін мав ту перевагу, що Нерон менше або, скоріше, зовсім його не соромився, – аж досі все-таки при кожному зіткненні Петроній долав його розумом і дотепністю.

Так сталося й цього разу. Тигеллін замовк і тільки відзначав собі в пам'яті тих сенаторів і вершників, які, тоді як Петроній одступив у глиб зали, оточили його враз, припускаючи: після того, що сталося, він буде неодмінно першим улюбленцем імператора.

Петроній же, вийшовши з палацу, вирушив до Вінія і, розповівши йому про зустріч з імператором і сутичку з Тигелліном, сказав:

– Не тільки відвернув небезпеку від Авла Плавтія та Помпонії, і водночас од нас обох, але навіть од Лігії, яку не шукатимуть хоча б тому, що я намовив цю міднобороду мавпу, щоб поїхала до Анція, а звідти до Неаполіса або Бай. І поїде, бо в Римі досі не смів публічно виступити в театрі, знаю ж, що давно вже має намір виступити в Неаполісі. Потім він мріє про Грецію, де хочеться йому співати в усіх найбільших містах, а потім, зібравши всі вінки, що їх йому піднесуть греки, здійснить тріумфальний в'їзд до Рима. Протягом того часу матимемо можливість шукати Лігію вільно й сховати її надійно. А що ж? Чи нашого шляхетного філософа не було досі?

– Твій шляхетний філософ шахрай. Ні! Не було, не з'являвся і не з'явиться більше!

– А я маю ліпше уявлення, якщо не про його порядність, так про його розум. Пустив уже одного разу кров твоєму гаманцю і з'явиться хоча б для того, щоб пустити її вдруге.

– Нехай стережеться, аби я йому крові не пустив!

– Не роби цього; будь з ним терплячим, доки в шахрайстві не переконаєшся. Не давай йому більше грошей, а натомість обіцяй щедру нагороду, якщо принесе тобі надійні відомості. Чи вжив ти якихось заходів на свій страх і ризик?

– Двоє моїх вільновідпущеників, Німфідій і Демас, шукають її на чолі шістдесяти людей. Тому з рабів, який її знайде, мною обіцяна воля. Розіслав, крім того, гінців на всі дороги, що ведуть із Рима, щоб на постоялих дворах розпитували про лігійця та дівчину. Сам блукаю містом вдень і вночі, розраховуючи на щасливий випадок.

– Про що-небудь довідаєшся, дай мені знати, бо я мушу їхати до Анція.

– Добре.

– А якщо коли-небудь уранці, прокинувшись, скажеш собі, що через одну дівчину не варто себе мучити й витрачати на неї стільки зусиль, то приїзди до Анція. Там не забракне ні жінок, ні розваг.

Вініцій заходив швидкими кроками, Петроній же спостерігав якийсь час за ним, врешті сказав:

– Скажи мені щиро – не як палкий юнак, який щось собі навіяв і сам себе розпалює, але як чоловік розсудливий, що відповідає на запитання друга: чи тобі завше однаково бігати за тією Лігією?

Вініцій зупинився на хвилину й дивився на Петронія так, мовби його раніше не бачив, потім знову почав ходити. Було видно, що гамує в собі вибух. Врешті на очі, од відчуття власного безсилля, від горя, гніву й нездоланної туги, навернулися дві сльози, які подіяли дужче на Петронія, ніж найбільш красномовні слова.

Тож, замислившись, за хвилину сказав:

– Світ несе на плечах не Атлант[187], а жінка, і часом грається ним, як м'ячем.

– Так! – погодився Вініцій.

Й почали прощатися. Але в ту хвилину раб повідомив, що Хілон Хілонід чекає в передпокої та просить, аби його допустили перед очі володаря.

Вініцій наказав одразу його впустити, Петроній же сказав:

– Бач! Не говорив я тобі! Присягаюся Геркулесом! Зберігай тільки спокій; інакше він візьме гору, а не ти.

---

[187] *Атлант* – у грецькій міфології титан, брат Прометея. Після поразки титанів у боротьбі з олімпійськими богами Атланта було примушено підтримувати небесний звід на крайньому заході, поблизу саду Гесперид.

– Вітання і честь шляхетному військовому трибуну й тобі, пане! – мовив, зайшовши, Хілон. – Нехай щастя ваше дорівнюватиме вашій славі, а слава нехай обійде весь світ, од Геркулесових стовпів аж до кордонів землі Аршакідів.[188]

– Здрастуй, законодавцю доброчесності й мудрості! – відповів Петроній.

Але Вініцій запитав з удаваним спокоєм:

– Що приніс?

– За першим разом приніс тобі, пане, сподівання, тепер же приношу певність, що дівчину буде знайдено.

– Це значить, що ти не знайшов її досі?

– Так, пане, але знайшов, що означає знак, який тобі накреслила; знаю, що за люди, які її відбили, і знаю, між прихильниками якого божества належить її шукати.

Вініцій хотів було підхопитися зі стільця, на якому сидів, але Петроній поклав йому долоню на плече і, звертаючись до Хілона, сказав:

– Кажи далі!

– Чи цілковито певен ти, пане, що дівчина тобі на-

---

[188] *…од Геркулесових стовпів аж до кордонів землі Аршакідів…* – тобто від Гібралтарської протоки до Парфії. *Гераклові стовпи* – за переказами, дві кам'яні стели, які Геракл поставив на берегах протоки, що відділяє Європу від Африки. *Аршакіди* – парфянська династія.

креслила рибу на піску?

– Авжеж! – вибухнув Вініцій.

– Отже, вона християнка й відбили її християни.

Настала хвилина мовчання.

– Слухай, Хілоне, – врешті сказав Петроній. – Мій родич призначив тобі за відшукання дівчини значну кількість грошей, але не меншу кількість різок, якщо його захочеш ошукати. В першому випадку ти купиш не одного, а трьох переписувачів, у другому – філософія всіх семи мудреців, із додатком твоєї власної, не стане тобі цілющою маззю.

– Дівчина – християнка, пане! – заволав грек.

– Задумайся, Хілоне. Ти ж чоловік недурний! Знаємо, що Юлія Силана разом із Кальвією Криспінілою звинуватили Помпонію Грецину у прихильності до християнських забобонів, але знаємо також, що домашній суд звільнив її від цього наклепу. Чи ти б хотів його тепер поновити? Чи хотів би нас переконати, що Помпонія, а з нею разом і Лігія можуть належати до ворогів роду людського, до отруювачів фонтанів і колодязів, до шанувальників ослячої голови, до людей, які вбивають дітей і поринають у найгидотнішу розпусту? Подумай, Хілоне, чи та теза, яку ти нам стверджуєш, не відіб'ється як антитеза на твоїм хребті.

Хілон розвів руками на знак того, що це не його вина, потім сказав:

– Пане! Вимов по-грецьки таку фразу: Ісус Христос, Бога Син, Спаситель.

– Добре. Ось вимовив!.. Що з того?

– А тепер візьми перші літери кожного з цих слів і склади їх так, аби утворилось одне слово.

– Риба! – сказав зі здивуванням Петроній.

– Ось чому риба стала символом християн, – відповів із гордістю Хілон.

Настала хвилина мовчання. У міркуванні грека було, одначе, щось таке вражаюче, що обоє друзів не могли відійти від здивування.

– Вініцію, – спитав Петроній, – чи ти не помиляєшся й чи справді Лігія накреслила тобі рибу?

– Присягаюся всіма богами підземними, можна збожеволіти! – заволав у пориві молодик. – Коли б мені накреслила птаха, сказав би, що птаха!

– А значить – християнка, – повторив Хілон.

– Це значить, – сказав Петроній, – що Помпонія та Лігія затруюють колодязі, убивають схоплених на вулиці дітей і поринають у розпусту! Дурниці! Ти, Вініцію, був довше в їхнім домі, я був недовго, але знаю достатньо і Авла, і Помпонію, достатньо навіть знаю Лігію, щоби сказати: наклеп і дурниці! Якщо риба є символом християн, чому і справді заперечити важко, і якщо обидві вони християнки, то – присягаюся Прозерпі-

ною[189] – очевидно, християни не те, за що ми їх маємо.

– Говориш, як Сократ, пане, – відповів Хілон. – Хто коли-небудь розпитував християнина? Хто зрозумів їхню науку? Коли я мандрував три роки тому з Неаполіса до Рима (о, чому ж там не лишився!), приєднався до мене чоловік, лікар, на ім'я Главк, про якого мовлено, що він християнин, та, незважаючи на це, я переконався, що був то добрий і чесний чоловік.

– Чи не від того чесного чоловіка довідався ти тепер, що означає риба?

– На жаль, пане! По дорозі на одному постоялому дворі штрикнув хтось поважного старця ножем, а дружину й дитину його забрали работорговці, я ж, обороняючи їх, втратив оці два пальці. Але позаяк між християнами, як кажуть, не бракує чудес, то маю сподівання, що вони відростуть.

– Як це? Ти став християнином?

– З учорашнього дня, пане! З учорашнього дня! Зробила мене ним ця риба. Бачиш, яка, одначе, в ній сила! І через кілька днів я буду найревнішим із ревних, аби мене допустили до всіх своїх таємниць, а коли мене допустять до всіх таємниць, буду знати, де ховається дівчина. Тоді, може, моє християнство ліпше окупиться, ніж моя філософія. Я також приніс обітницю

---

[189] *Прозерпіна* – римська богиня царства мертвих, дочка Цербери; тотожна грецькій Персефоні, дочці Деметри.

Меркурію[190], що, коли мені допоможе відшукати дівчину, пожертвую йому двох телиць одного віку й зросту, яким накажу позолотити роги.

– Значить, твоє вчорашнє християнство і твоя давніша філософія дозволяють тобі вірити в Меркурія?

– Вірю завше в те, в що мені вірити є потреба, і це моя філософія, яка особливо Меркурію має припасти до смаку.

Як на лихо, ви ж бо знаєте, шляхетні панове, який це бог підозріливий. Не довіряє він обітницям навіть бездоганних філософів і волів би, може, наперед отримати телиць, а тим часом це величезні витрати. Не кожен – Сенека, і в мене на те не вистачить, якби шляхетний Вініцій захотів у рахунок тієї суми, що її мені обіцяв… скільки-небудь…

– Ні обола, Хілоне! – сказав Петроній, – ані обола! Щедрість Вініція переважить твої сподівання, але тільки тоді, коли Лігію буде знайдено, тобто коли нам вкажеш її схованку. Меркурій мусить тобі закредитувати двох телиць, хоча й не здивуюся йому, якщо він не матиме до того бажання, і вбачаю в тому його розум.

– Послухайте мене, шановні панове. Відкриття, що його я зробив, є великим, бо, хоча не відшукав досі дівчину, знайшов дорогу, на якій її належить шукати.

---

[190] *Меркурій* – римський бог торгівлі, покровитель мандрівників; тотожний грецькому Гермесу.

Ось ви розіслали вільновідпущеників і рабів по всьому місту та провінції, а хоч якийсь вам дав ознаку? Ні! Тільки я дав. І скажу вам більше. Серед ваших рабів можуть бути християни, про яких не знаєте, позаяк забобони ці поширилися всюди, і ці, замість того щоб допомагати, будуть вас зраджувати. Погано навіть те, що мене тут бачать, і тому ти, шляхетний Петронію, накажи Евніці мовчати, ти ж, так само шляхетний Вініцію, розголоси, що тобі продаю мазь, яка змащеним нею коням забезпечує перемогу в цирку… Я сам шукатиму і я сам знайду втікачів, ви ж вірте мені та знайте: те, що отримав би наперед, було б для мене заохоченням, бо завше буде сподіванням на більше та більшою впевненістю, що обіцяна нагорода мене не мине. Саме так! Як філософ зневажаю гроші, хоча ж не зневажає їх ні Сенека, ні навіть Музоній або Корнут, які, одначе, не втратили пальців, захищаючи інших, і які можуть самі писати й передати нащадкам свої імена. Але крім раба, якого купити збираюсь, і крім Меркурія, якому обіцяв телиць (а знаєте, як худоба подорожчала), самі пошуки потягнуть за собою значні витрати. Послухайте лише терпляче. Ось за ці кілька днів на ногах поробились у мене рани від безперервного ходіння. Заходив я до винарні, щоб поговорити з людьми, до пекарів, різників, до продавців маслинової олії та до рибалок. Обійшов я всі вулиці й завулки; був у схован-

ках рабів-утікачів; програв у мору близько ста асів; був у пральнях, сушарнях і харчевнях, бачився з погоничами мулів і скульпторами; зустрічався з людьми, що лікують пухирі та виривають зуби, заводив балачки з торговцями сушених фіг, побував на цвинтарях, а все для чого? А для того, щоб креслити всюди рибу, дивитися людям у вічі та слухати, що при цьому знакові скажуть. Тривалий час не міг я нічого виявити, аж одного разу побачив старого раба коло фонтана, що черпав відрами воду й плакав. Наблизившись тоді до нього, запитав про причину сліз. На те, коли ми сіли на обводі фонтана, відповів мені, що збирав усе життя сестерцій до сестерція, щоб викупити любого сина, але хазяїн його, такий собі Панса, побачивши гроші, забрав їх, сина ж залишив надалі в неволі. «Ось і плачу, – мовив старий, – бо хоч повторюю: на все воля божа, не можу, бідолашний грішник, стримати сліз». Тоді, наче передчуваючи щось, умочивши палець у відро, накреслив йому рибу, він же сказав: «І моє сподівання у Христі». Я запитав: «Ти впізнав мене по знаку?» Він відповів: «Саме так, мир тобі». Тоді почав я тягти його за язик, і добродій усе мені виляпав. Хазяїн його, той Панса, сам є вільновідпущеником великого Панси і доправляє до Рима Тибром каміння, яке раби й наймані люди розвантажують із плотів і переносять до будов уночі, щоб удень не заважати рухові на ву-

лицях. Працює серед них багато християн і його син, але позаяк праця та непосильна, хотів його викупити. А Панса волів забрати і гроші, й раба. Так розповідаючи, знову почав плакати, я ж додав до його сліз свої, що мені вдалося по доброті сердечній і через кольки в ногах, які дістав я через безперервне ходіння. Почав теж при тому нарікати, що, прийшовши кілька днів тому з Неаполіса, не знаю нікого з братії, не знаю, де вони збираються, щоб молитися разом. Він здивувався, що мені християни з Неаполіса не дали листів до римської братії, на що я відповів, що в мене їх украдено по дорозі. Тоді сказав мені, щоб я прийшов уночі до ріки, а він мене з братами познайомить, ті ж допровадять мене до молитовних домів і до старших, які керують християнською общиною. Це почувши, зрадів я так, що дав йому суму на викуп сина, сподіваючись на те, що великодушний Вініцій удвічі мені її відшкодує…

– Хілоне, – перебив Петроній, – у твоїй розповіді брехня плаває на поверхні правди, як олія на воді. Приніс ти важливі повідомлення, тому нема заперечення. Стверджую навіть, що на шляху до знайдення Лігії зроблено великий крок, але ти не примащуй своїх новин. Як звати того старого, від якого довідався ти, що християни пізнають одне одного за допомогою знака риби?

– Еврицій, пане. Бідолашний, нещасний старець!

Нагадав мені лікаря, якого я захищав од убивць, і тим мене передовсім зворушив.

– Вірю, що познайомився з ним і що зумієш скористатися з того знайомства, але грошей ти йому не давав. Не дав йому жодного аса, розумієш мене! Не дав нічого!

– Але допоміг йому тягати відра та про його сина говорив із величезним співчуттям. Так, пане! Що ж може сховатися від проникливості Петронія? Тож не дав йому грошей, а радше дав їх йому, але тільки в душі, подумки, чого, коли б він був істинним філософом, мусило б йому вистачити… Дав же я йому через те, що визнав такий вчинок необхідним і корисним, бо подумай, пане, якби він привернув до мене відразу всіх християн, який би до них доступ відкрив і яку б викликав у них довіру.

– Правда, – сказав Петроній, – ти мав це зробити.

– Власне, тому сюди й прийшов, аби міг це зробити.

Петроній звернувся до Віниція:

– Накажи йому відрахувати п'ять тисяч сестерціїв, але в душі, подумки…

Але Вініцій сказав:

– Дам тобі отрока, який понесе потрібну суму, ти ж скажеш Еврицію, що отрок цей твій раб, і відрахуєш при ньому гроші. Позаяк усе-таки приніс важливе повідомлення, отримаєш таку ж суму для себе. Приходь

по отрока і по гроші сьогодні ввечері.

– Ти – істинний імператор! – сказав Хілон. – Дозволь, пане, присвятити тобі мій твір, але дозволь також, аби сьогодні ввечері я прийшов тільки по гроші, бо Еврицій сказав мені, що вивантажено вже всі плоти, а нові приженуть лише через кілька днів. Мир вам! Так прощаються християни… Куплю собі рабиню, тобто, хотів сказати: раба. Риби ловляться на вудку, а християни на рибу. *Pax vobiscum! Pax!.. Pax!.. Pax!.*[191]

[191] Мир вам! Мир!.. Мир!.. Мир!.. *(Лат.)*

Розділ XV

Петроній – Вініцію:

«Через довіреного раба надсилаю цього листа, на який, хоча рука твоя більше до меча і до списа, ніж до стиля звикла, сподіваюся, через того ж самого посланця без зайвого зволікання даси відповідь. Залишив я тебе на доброму сліду і сповненого сподівань і маю велику надію, що або ж уже солодку спрагу в обіймах Лігії вгамував, або ж угамуєш її, доки справжній зимовий вітер повіє на Кампанію з вершин Соракту. О, мій Вініцію! Нехай тобі наставницею буде золота богиня Кіпру, а ти ж будь наставником цієї лігійської Аврори, що втекла від сонця любові. І пам'ятай завше, що мармур, сам по собі, хоч би й найдорожчий, є нічим і що істинної вартості набирає саме тоді, коли його в чудо мистецтва перетворить рука скульптора. Будь таким скульптором ти, *carissime!*[192] Кохати не досить, треба вміти кохати і треба вміти навчити коханню. Адже насолоду відчуває й плебей, і навіть тварини, але справжня людина тим, власне, від них і відрізняється, що його певним чином на благородне мистецтво перетворює, а насолоджуючись ним, знає про те, всю його

[192] найдорожчий! *(Лат.)*

божественну сутність усвідомлює, а через це насичує не тільки тіло, але й душу. Часом, коли тут розмірковую про марноту, ненадійність і нудьгу нашого життя, спадає мені на думку, що ти, може, й ліпше обрав, що не імператорський двір, але війну і любов – дві єдині речі, для яких варто народитися й жити варто.

У війні ти був щасливим, будеш ним і в любові, а коли цікаво, що діється при дворі імператора, я тобі про це час від часу сповіщатиму. Сидимо, отже, в Анції й плекаємо наш небесний голос, відчуваємо завше, одначе, ненависть до Рима, а на зиму збираємося вирушити в Байї, щоб виступити публічно в Неаполісі, мешканці його як греки ліпше зуміють нас поцінувати, ніж вовче плем'я[193], що живе на узбережжі Тибру. Позбігаються люди з Байїв, Помпей, з Путеол, із Кум, із Стабій[194], оплесків і вінків нам не забракне, й це буде заохоченням для намірів вирушити до Ахайї.[195]

А пам'ять про маленьку Августу? Так! Іще її оплакуємо. Співаємо гімни власного компонування, такі чудові, що сирени із заздрості поховалися в найглибших

---

[193] *…ніж вовче плем'я* – тобто римляни.

[194] *Помпеї* та *Стабії* – містечка в Кампанії поблизу Везувія, що загинули під час його виверження 79 р.

[195] *Ахайя* – історична область на півночі п-ва Пелопоннес. У римську епоху – назва всієї Греції як римської провінції.

гротах Амфітрити[196]. Слухали б нас натомість дельфіни, коли б їм не перешкоджав шум моря. Скорбота наша не затихла й досі, тож показуємо її людям в усіх позах, яких навчає скульптурне мистецтво, причому уважно стежимо, чи нам вона до лиця і чи люди здатні ту красу зрозуміти. Ах, любий мій! Ми помремо яко блазень і комедіант.

Тут усі августіани і всі августіанки, не враховуючи п'ятисот ослиць, у молоці яких купається Поппея, і десяти тисяч слуг. Часом теж буває весело. Кальвія Криспінілла старіє, подейкують, що вмовила Поппею, аби вільно їй було купатись одразу після неї. Нігідії Лукан дав по пиці, підозрюючи її в стосунках із гладіатором. Спор програв дружину в кості Сенеціону. Торкват Силан запропонував мені за Евніку чотирьох каштанових коней, які цього року неодмінно скачки виграють. Я не захотів! А тобі дякую також, що її не прийняв. Щодо Торквата Силана, не здогадується бідак, що він уже більше тінь, аніж людина. Смерть його оскарженню не підлягає. А чи знаєш, у чому його провина? Він є правнуком божественного Августа. Нема для нього порятунку. Таким є наш світ!

Очікували ми тут, як ти знаєш, Тиридата, а тим часом Вологез написав образливого листа. Позаяк заво-

---

[196] *Амфітрита* – у грецькій міфології богиня моря, дружина Посейдона.

ював Вірменію, просить, щоби йому її залишили для Тиридата, бо коли ні, то й так її не віддасть. Справжнє знущання! Тож вирішили ми воювати. Корбулон дістав таку владу, яку за часів війни з морськими розбійниками мав великий Помпей[197]. Була, одначе, хвилина, що Нерон вагався: боїться, очевидно, слави, яку в разі перемоги може здобути Корбулон. Був навіть намір, чи вище командування не доручити нашому Авлу. Не погодилася Поппея, для якої доброчесність Помпонії як сіль ув оці.

Ватиній обіцяв нам якісь надзвичайні бої гладіаторів, які має влаштувати в Беневенте. Дивись, до чого, всупереч приказці: *ne sutor supra crepidam*[198]*,* – доходять шевці в наші часи! Вітелій – нащадок шевця, а Ватиній – рідний син! Може, сам іще сукав дратву! Гістріон Алітур[199] учора зображував Едіпа[200]. Спитав його теж як юдея, чи християни і юдеї те саме? Відповів мені, що юдеї мають стародавню релігію, хри-

---

[197] *Корбулон дістав таку владу, яку… мав великий Помпей. – Помпей* (106—48 до н. е.) – видатний державний діяч і полководець, противник Цезаря.

[198] хай швець міркує не вище чобота *(лат.).*

[199] *Гістріон* – актор, комедіант.

[200] *Едіп* – у грецькій міфології син фіванського царя Лая. Дельфійський оракул передрік йому, що він уб'є свого батька й одружиться зі своєю власною матір'ю Йокастою. Історія Едіпа була популярним сюжетом грецької трагедії.

стияни ж – це нова секта, яка нещодавно виникла в Юдеї. Розіп'ято там за часів Тиберія одного чоловіка, чиї прихильники множаться з кожним днем, вважаючи його за бога. Здається, що ніяких інших богів, а особливо наших, знати не хочуть. Не розумію, чим би це могло їм зашкодити.

Тигеллін виявляє до мене вже явну ворожість. І досі не може мене здолати, хоча має наді мною одну перевагу. Він добре дбає про життя й водночас є більшим од мене мерзотником, що його зближує з Агенобарбом. Ці двоє порозуміються рано чи пізно, а тоді надійде моя черга. Коли це станеться, не знаю, але колись усе ж мусить статися, отож термін не має значення. Треба тим часом розважатися. Життя само по собі було б непоганим, якби не Міднобородий. Завдяки йому людина часом відчуває відразу до самої себе. Даремно вважати боротьбу за його прихильність якимсь цирковим номером, якоюсь грою, змаганнями, в яких перемога потішить самолюбство. Я, щоправда, часто собі так це тлумачу, однак іноді здається, що я, мов той Хілон, і нічим не ліпший од нього.

Коли тобі перестане бути потрібним, пришли мені його. Полюбилися мені його повчальні бесіди. Привітай од мене твою божественну християнку, а радше попрохай її від мого імені, щоб не була для тебе рибою. Повідом про своє здоров'я, про любов, умій ко-

хати, навчи кохати і прощавай!»

М. Г. Вініцій – Петронію:

«Лігії немає й досі! Якби не сподівання, що її скоро знайду, ти не отримав би відповіді, бо коли життя мерзенне, й писати не хочеться. Хотів перевірити, чи не ошукує мене Хілон, і тієї ночі, коли він прийшов по гроші для Евриція, накрився я солдатським плащем і пішов крадькома за ним і за хлопчиком, якого йому подарував. Коли прийшли на місце, спостерігав за ними здалеку, заховавшись за портовим стовпом, і переконався, що Еврицій не був особою вигаданою. Внизу, біля ріки, кілька десятків людей вивантажували при світлі факелів каміння з великого плоту та складали біля берега. Я бачив, як Хілон до них наблизився й почав розмовляти з якимось старим, що за хвилину впав йому в ноги. Інші оточили їх колом, видаючи вигуки здивування. На моїх очах отрок віддав мішок Еврицію, який, схопивши його, почав молитися піднесеними догори руками, а поряд із ним колінкував хтось другий, очевидно, його син. Хілон сказав щось іще, чого не міг я розчути, і благословив як тих двох, що стояли навколішках, так і інших, креслячи в повітрі знаки у вигляді хреста, який вони шанують, очевидно, бо всі стали навколішки. Хотілося мені спуститися до них і пообіцяти три такі мішки тому, хто вкаже мені, де Лігія, та боявся зіпсувати Хілонові роботу і, після хвилинних

роздумів, пішов.

Було це днів через дванадцять після твого від'їзду. Відтоді Хілон був у мене кілька разів. Сам розповідав мені, що набув серед християн великої ваги. Говорив, якщо Лігії досі не знайшов, то через те, що їх уже незліченна кількість у самому Римі, отже, не всі знають одне одного і не все можна знати, що між ними діється. До того ж вони обережні й загалом неговіркі, він, однак, запевняє, тільки б дістатися старійшин, яких називають пресвітерами, – він зуміє від них усі таємниці вивідати. З кількома вже познайомився й намагався їх розпитувати, але обережно, щоб через поспіх не викликати підозри й не ускладнити справи. Й хоча важко чекати, хоча не вистачає терпіння, відчуваю, що має рацію, і чекаю.

Довідався вже також, що для спільних молитов мають місця, часто за брамами міста, в порожніх будинках і навіть в аренаріях. Там вони поклоняються Христу, співають і трапезують. Місць таких багато, Хілон припускає, що Лігія ходить умисно до інших, ніж Помпонія, тому, щоб та в разі суду й допиту сміло могла заприсягнутися, що про її схованку не знає. Можливо, пресвітери порадили їй бути обережною. Коли Хілон розвідає вже ці місця, ходитиму з ним разом і, якщо боги дозволять мені побачити Лігію, присягаюся тобі Юпітером, на цей раз не втече вона з моїх рук.

Думаю постійно про ці місця молитви. Хілон не хоче, щоб я з ним ходив. Боїться, але я не можу сидіти вдома. Впізнаю її відразу, хоча б і переодягнену або за завісою. Вони збираються там уночі, та я її впізнаю і вночі. Впізнав би всюди її голос і рухи. Сам піду переодягненим і буду спостерігати за кожним, хто входить і виходить. Постійно про неї думаю, значить, упізнаю. Хілон має прийти завтра, й ми підемо. Візьму з собою зброю. Кілька моїх рабів, посланих у провінцію, повернулися ні з чим. Але тепер я впевнений, що вона тут, у місті, може, навіть недалеко. Побував і сам я в багатьох будинках під приводом найму. В мене їй буде у сто разів ліпше, бо там живе суцільна голота. Я ж бо нічого для неї не пожалію. Ти пишеш, що добре обрав: обрав ось клопоти і гризоти. Підемо спершу до тих будинків, які в місті, потім за браму. Сподівання чогось від кожного ранку не пропадає, інакше неможливо було б жити. Ти кажеш, що треба вміти кохати, і я вмію говорити з Лігією про любов, але тепер тільки тужу, тільки очікую Хілона, і мені нестерпно в домі. Прощавай!»

Розділ XVI

Хілон не з'являвся, одначе, досить довго, Вініцій уже не знав, що й думати. Марно повторював собі, що пошуки, якщо збираєшся досягти успішних і надійних результатів, треба вести не кваплячись. Його кров, як і запальна натура, бунтували проти голосу розуму. Не робити нічого, чекати, сидіти склавши руки було чимось суперечним його характеру, що аж ніяк не вмів із цим погодитись. Бігання завулками міста в темному плащі раба, через те що було марним, здавалося йому тільки ошукуванням власної бездіяльності й не могло його заспокоїти. Вільновідпущеники його, люди бувалі, яким наказував провадити пошуки на власний ризик, виявлялися куди менш спритними, ніж Хілон. Тим часом разом з любов'ю, що відчував до Лігії, виникла в нього ще й завзятість гравця, який хоче виграти. Вініцій таким був завше. Від юних літ здійснював, що хотів, із пристрастю людини, яка не розуміє, що може щось не вдатись і що треба від чогось відмовитися. Військова дисципліна приборкала, щоправда, на час його свавільність, але заразом прищепила переконання, що кожний наказ, який він давав нижчим од себе, мусить бути виконаним, тривале ж перебування на Сході, серед людей гнучких і до рабського послуху

звичних, утвердили його тільки у вірі, що для його «хочу» нема меж. Отже, тепер тяжко страждало і його самолюбство. Було в тих перепонах, в тім опорі і в самій втечі Лігії щось для нього незрозуміле, якась загадка, над розгадуванням якої він сушив голову. Відчував, що Акта сказала правду і що не був для Лігії байдужим. Але якщо так, то чому віддала перевагу бурлацтву та злидням над його пестощами і над перебуванням у його розкішному домі? На це запитання не вмів знайти відповіді, а натомість доходив тільки до певного неясного відчуття, що між ним і Лігією і між їхніми поняттями, і між світом його й Петронія і світом Лігії та Помпонії Грецини існує якась відмінність і якесь непорозуміння, глибоке, як прірва, якої не здолає заповнити і згладити. Тоді здавалося йому, що мусить Лігію втратити, й через ту думку покидала його й решта рівноваги, яку хотів у ньому підтримати Петроній. Були хвилини, коли й сам не знав, чи Лігію кохає, чи її ненавидить, розумів тільки, що мусить її знайти і що волів би, щоби земля його проковтнула, ніж не бачити й не оволодіти нею. Силою уяви бачив її часом так чітко, буцім перед ним стояла; пригадував кожне слово, яке до неї мовив і яке від неї почув. Відчував її близько; відчував її на грудях, ув обіймах, і тоді жага охоплювала його як полум'я. Кохав її і кликав її. А коли думав, що був біля неї коханим і що могла самохіть виконати все, чо-

го від неї бажав, огортала його тяжка невичерпна туга і якась безмежна ніжність затоплювала йому серце, ніби велетенська хвиля. Але були і хвилини, коли, бліднучи від люті, упивався думками про приниження та муки, яких Лігії завдасть, коли її знайде. Хотів її не тільки мати, але мати приниженою рабинею, а водночас відчував, що, якби йому надано було вибір: чи бути в неї рабом, чи не бачити її більше в житті, то волів би бути її рабом. Бували дні, в яких уявляв сліди, що на її рожевому тілі залишив би батіг, і разом з тим хотів би цілувати ці сліди. Спадало йому також на думку, що був би щасливим, якби її міг убити.

У тому душевному розладі, в утомі, непевності й смутку змучився і спав з лиця. Зробився володарем суворим і жорстоким. Раби, й навіть вільновідпущеники, наближалися до нього з трепетом, а оскільки немилосердні й незаслужені покарання сипалися на них без жодної причини, почали його потай ненавидіти. Він же, відчуваючи це й усвідомлюючи свою самотність, мстився їм і поготів. Стримувався тепер тільки з Хілоном, побоюючись, аби той не припинив пошуків, грек же, зметикувавши це, почав його приборкувати й робитися щоразу більш вимогливим. Спершу в кожний свій прихід запевняв Вініція, що справа піде легко і швидко, тепер починав сам вигадувати труднощі й, не перестаючи, щоправда, ручатися за успішний резуль-

тат пошуків, не приховував, одначе, що мусять вони тривати ще довго. Прийшов урешті, після довгих днів очікування, з таким похмурим обличчям, що молодик зблід, на нього дивлячись, і, кинувшись до нього, ледве мав силу запитати:

– Її немає серед християн?

– Саме так, пане, – відповів Хілон, – але знайшов серед них лікаря Главка.

– Про що ти говориш і хто це такий?

– Мабуть, що забув, пане, про старого, з яким я мандрував із Неаполіса до Рима і обороняючи якого втратив оці два пальці, через що не можу втримати стиля в руці. Розбійники, що захопили його дружину та дітей, штрикнули його ножем. Лишив його помирати на постоялому дворі під Мінтурнами й оплакував його довго. Та ба! Я переконався, що він живий і досі й належить до християнської общини в Римі.

Вініцій, що не міг уторопати, в чому річ, зрозумів тільки, що цей Главк становить якусь перешкоду в пошуках Лігії, тож, пригасивши гнів, який у ньому закипав, мовив:

– Якщо ж ти обороняв його, то мусить бути вдячним і допомагати.

– Ах, шляхетний трибуне! Навіть боги не завжди бувають вдячними, а це всього лише люди. Так! Мусить мені бути вдячним. На моє нещастя, одначе, цей

старий став слабий розумом, затьмареним роками та злигоднями, через це не тільки не вдячний мені, але, як я довідався, власне, від його одновірців, звинувачує мене в тому, буцім я змовився з розбійниками і що це я причина його нещасть. Оце мені нагорода за два пальці!

– Я певен, мерзотнику, що так воно й було, як він каже! – сказав Вініцій.

– Тоді знаєш більше від нього, пане, – відповів із гідністю Хілон, – він-бо тільки припускає, що так було, одначе це не перешкодило б йому скликати християн і помститися мені жорстоко. Зробив би це неодмінно, й вони так само неодмінно б йому допомогли. На щастя, він не знає мого імені, в молитовному домі ж, де ми зустрілися, не впізнав мене. Я, одначе, впізнав його відразу й у першу мить хотів кинутися йому на шию. Втримала мене тільки розсудливість і звичка зважувати кожний крок, який збираюся зробити. Отож почав я, вийшовши з молитовного дому, про нього розпитувати, й ті, що його знають, розповіли мені: це чоловік, якого зрадив супутник у подорожі з Неаполіса… Інакше й не знав би ж я, що він таке розповідає.

– Мене те не обходить! Говори, що ти бачив у молитовному домі!

– Тебе не обходить, пане, але мене обходить якраз настільки, наскільки моя власна шкура. Тож, дбаючи,

щоби вчення моє пережило мене, волів би я відмовитися від обіцяної мені нагороди, ніж ризикувати життям заради мамони, без якої я як істинний філософ жити й шукати божественну правду зумію.

Але Вініцій наблизився до нього з лютим виразом обличчя й заговорив притлумленим голосом:

– А хто тобі сказав, що від руки Главка швидше смерть зустрінеш, аніж від моєї? Звідки ти знаєш, собако, що тебе зараз не закопають у моїм саду?

Хілон, який був боягузом, глянув на Вініція і миттю зрозумів: іще одне необачне слово – і він пропав.

– Я шукатиму її, пане, і знайду її! – заволав поквапно.

Настало мовчання, протягом якого чутно було тільки прискорене дихання Вініція та віддалений спів рабів, які працювали в саду.

За хвилину, переконавшись, що молодий патрицій уже дещо заспокоївся, грек заговорив знову:

– Смерть пройшла повз мене, та я дивився на неї з таким спокоєм, як Сократ. Ні, пане! Не говорив я, що відмовляюся шукати дівчину, хотів тільки сказати, що пошуки її пов'язані тепер з великою небезпекою для мене. Мав сумніви ти свого часу, чи є на світі такий собі Еврицій, і, хоча й переконався на власні очі, що син мого батька казав тобі правду, вважаєш зараз, буцім я вигадав Главка. Та ба! Якби ж то він був тільки

вигадкою, якби я міг із цілковитою безпечністю бувати серед християн, як і раніше, віддав би я за те бідолашну стару рабиню, що її купив, аби мала дбати про мою старість і каліцтво.

Але Главк живий, пане, і якщо він мене побачить, ти більше не побачиш мене, а в такім разі хто тобі знайде дівчину?

Тут він знову замовк і почав утирати сльози, після чого мовив далі:

– Але поки Главк живий, як же мені шукати її, коли щохвилини можу зустріти його, а якщо зустріну, то згину і враз припиняться мої пошуки?

– До чого ти гнеш? Як зарадити? Що ти збираєшся робити? – спитав Вініцій.

– Арістотель вчить нас, пане, що менші речі треба приносити в жертву більшим, а цар Пріам говорив часто, що старість є важким тягарем. Так от, тягар старості й злигоднів пригнічує Главка так давно і так тяжко, що смерть була б для нього благодіянням.

– Блазнюй із Петронієм, а не зі мною, кажи ліпше, чого ти хочеш.

– Якщо доброчесність є блазнюванням, нехай мені боги дозволять залишитися блазнем назавше. Хочу, пане, прибрати Главка, бо, поки він живий, і життя моє, й пошуки в постійній небезпеці.

– Так найми людей, які його заб'ють киями, я їм за-

плачу.

– Здеруть, пане, й будуть потім наживатися на таємниці. Розбійників у Римі стільки, скільки піщинок на арені, не повіриш, одначе, яку правлять ціну, коли чесна людина має потребу найняти їх. Ні, шляхетний трибуне! А що як сторожа піймає розбійників на вбивстві? Ці без сумніву зізнаються, хто їх найняв, і матимеш неприємності. На мене не вкажуть, бо їм імені свого не скажу. Погано робиш, що не довіряєш мені, бо, не беручи до уваги навіть мою ретельність, пам'ятай, що тут ідеться про дві інші речі: про мою власну шкуру та про обіцяну тобою нагороду.

– Скільки тобі треба?

– Мені треба тисячу сестерціїв, бо зверни, пане, увагу, що мушу знайти розбійників чесних, таких, які б, узявши завдаток, не зникли з ним разом. За добру роботу – добра плата! Перепало б теж щось і мені – аби висушити сльози, які проллю в жалобі за Главком. Богів беру в свідки, як я його любив. Якщо сьогодні дістану тисячу сестерціїв, через два дні душа його буде в Гадесі й там тільки, якщо душі зберігають пам'ять і дар мислення, зрозуміє, як я його любив. Людей знайду ще сьогодні й попереджу їх, що від завтрашнього вечора за кожний день життя Главка вираховуватиму по сто сестерціїв. Маю теж певний задум, який мені видається надійним.

Вініцій іще раз пообіцяв йому потрібну суму, але заборонив подальші розмови про Главка, натомість запитав, які інші новини приніс, де протягом цього часу був, що бачив і що виявив. Але Хілон небагато нового міг йому розповісти. Був у двох іще молитовних домах і пильно стежив за всіма, а особливо за жінками, але не помітив жодної, що була б схожою на Лігію. Християни, одначе, вважають його за свого, а від часу, коли викупив сина Еврицію, шанують його як людину, що бере приклад із Христа. Довідався теж від них, що один великий законодавець, такий собі Павло з Тарса, перебуває в Римі, ув'язнений унаслідок скарги, поданої юдеями, і вирішив з ним познайомитись. Але найбільше втішила його інша новина, а саме, що верховний жрець усієї секти, який був учнем Христа і якому той доручив управління християнами всього світу, в будь-який момент може приїхати до Рима. Всі християни захочуть його, ясна річ, побачити й послухати його повчання. Відбудуться якісь великі зібрання, на яких і він, Хілон, буде присутній, а що більше буде людей, оскільки в натовпі сховатися легко, то проведе туди й Вініція. Тоді знайдуть Лігію напевно. Коли Главка нарешті прибрати, не буде це пов'язано навіть з великою небезпекою. Помститися, помстились би, звичайно, і християни, але загалом вони люди мирні.

Тут Хілон почав оповідати з певним здивуванням,

що не бачив ніколи, аби вони поринали в розпусту, отруювали колодязі та фонтани, були ворогами роду людського, шанували осла або годувалися м'ясом дітей. Ні! Ні! Того не бачив. Ясна річ, знайде серед них і таких, які за гроші приберуть Главка, але вчення їх, наскільки йому відомо, ні до яких злочинів не заохочує, навпаки, велить образи вибачати.

Вініцій же пригадав собі, що йому в Акти сказала Помпонія Грецина, і взагалі мову Хілона слухав з радістю. Хоча почуття його до Лігії нагадувало ненависть, відчував полегшення, слухаючи, що вчення, яке і вона, і Помпонія сповідували, не було ані злочинним, ані паскудним. Народжувалося в нім, одначе, якесь неясне почуття, що це воно, власне, що це не знайоме йому шанування Христа створило перепону між ним і Лігією, – тож починав боятися цього вчення й водночас ненавидіти його.

Розділ XVII

Хілонові ж істотним було прибрати Главка, який хоча й був літнім, одначе аж ніяк не дряхлим чоловіком. У тому, що Хілон розповідав Віницію, була значна частка правди. Знав він свого часу Главка, зрадив його, продав розбійникам, позбавив родини, майна і видав на вбивство. Пам'ять тих подій, одначе, його не обтяжувала, бо кинув його вмирати не на постоялому дворі, а в полі під Мінтурнами, й не передбачив тієї однієї тільки речі, що Главк загоїть рани і прибуде до Рима. Тож коли побачив його в молитовному домі, жахнувся насправді й у перші хвилини хотів дійсно відмовитись од пошуків Лігії. Але, з другого боку, Віниції настрахав його ще дужче. Зрозумів, що має вибрати між страхом перед Главком і переслідуванням та помстою могутнього патриція, якому прийшов би на допомогу інший, іще могутніший, Петроній. Тому Хілон перестав вагатися. Подумав, що ліпше мати ворогами малих, аніж великих, і, хоча боягузлива його натура не зовсім погоджувалася з кривавими засобами, визнав за необхідність убивство Главка чужими руками.

Тепер треба йому було тільки знайти людей, і з ними, власне, й був пов'язаний його план, про який натякнув Віниції. Проводячи ночі найчастіше у винарнях

серед людей без даху, без честі й віри, легко міг знайти таких, які б узялися за будь-яку роботу, але ще легше таких, які, пронюхавши про його гроші, почали б свою роботу з нього або, взявши завдаток, змусили б його віддати всю суму, погрожуючи виданням у руки сторожі. Зрештою, від певного часу Хілон відчув огиду до голоти, до мерзенних, а водночас страшних персон, які гніздилися в підозрілих будинках на Субурі або за Тибром. Міряючи все на свою мірку і не вивчивши достатньо глибоко ні християн, ані їхнього вчення, вважав, що й серед них знайде покірне знаряддя, бо видавалися йому ретельнішими за інших, до них вирішив і звернутися і справу подав таким чином, аби взялися за неї не тільки заради грошей, але й через ревність до віри.

Із тією метою пішов увечері до Евриція, знаючи, що той відданий йому всією душею і зробить усе, аби йому допомогти. Людина за вдачею обережна, Хілон і не думав зізнаватися йому в істинних своїх намірах, які, зрештою, виявилися б у кричущій суперечності з вірою старого в його доброчесність і богобоязливість. Хотів мати готових на все людей і з ними як-небудь домовитися про справу таким чином, аби з огляду на самих себе тримали її у вічній таємниці.

Старий Евриції, викупивши сина, орендував одну з таких малих крамничок, яких чимало було біля Вели-

кого Цирку, щоб продавати в ній оливки, боби, прісні коржі та підсолоджену медом воду глядачам, які прибували на змагання. Хілон застав його вдома, той прибирав у крамничці і, привітавшись в ім'я Христа, почав говорити про справу, що привела його до старого. Адже він, зробивши послугу, вважав, що вони йому віддячать. Йому потрібні двоє чи троє людей, сильних і відважних, для відвернення небезпеки, що загрожує не тільки йому, а всім християнам. Він, звичайно, чоловік бідний, позаяк усе, що мав, оддав Еврицію, та все-таки цим людям заплатить, але за умови, що йому довірятимуть і виконають усе, що він накаже.

Старий і син його Кварт слухали його як свого благодійника мало не навколішках. Обидва заявили теж, що самі готові виконати все, чого від них вимагатиме, вірячи, що чоловік такий праведний не може вимагати вчинків, які б не узгоджувались з ученням Христа.

Хілон запевнив їх, що так і є, і, підвівши очі догори, зробив вигляд, що молиться, в дійсності ж розмірковував, чи не буде добре прийняти їхню жертву, яка могла б заощадити йому тисячу сестерціїв. Але по хвилині роздумів од цього відмовився. Еврицій був старим, може, не стільки немічним через вік, скільки виснаженим через турботи і хвороби. Кварту було шістнадцять. Хілон же мав потребу в людях справних, а передовсім сильних. Щодо тисячі сестерціїв, сподівався, що зав-

дяки задумові, який виник, зуміє, в усякім разі, значну їх частину зекономити.

Вони наполягали якийсь час, але, коли рішуче їм відмовив, поступилися. Кварт тоді сказав:

– Знаю пекаря Демаса, пане, в якого при жорнах працюють раби й люди наймані. Один із тих найманців такий сильний, що вистачило б не на двох, а на чотирьох, адже сам бачив, як підносив камені, що їх четверо людей не могли зрушити з місця.

– Якщо він чоловік богобоязливий і здатний пожертвувати собою заради братів, познайом мене з ним, – сказав Хілон.

– Він християнин, пане, – відповів Кварт, – бо у Демаса працюють здебільшого християни. Є там робітники нічні й денні, цей саме з нічних. Якби ми зараз пішли, застали б їх за вечерею й могли б із ним вільно поговорити. Демас мешкає біля Торгової пристані.

Хілон погодився залюбки. Торгова пристань розташована була біля підніжжя Авентинського пагорба, а значить, недалеко від Великого Цирку. Можна було не обходити пагорбів, податися вздовж ріки, через Еміліїв Портик, що значно скорочувало шлях.

– Старий я, – сказав Хілон, коли ввійшли під колонаду, – і часом у мене туманіє пам'ять. Так! Одначе ж наш Христос був зраджений одним із своїх учнів! Але імені зрадника не можу собі в цю хвилину пригадати…

– Юда, пане, що повісився, – відповів Кварт, дивуючись дещо в душі, як можна було того імені не пам'ятати.

– Саме так! Юда! Дякую тобі, – промовив Хілон.

І якийсь час ішли мовчки. Дістався Торгової пристані, вже зачиненої, минули її та, обігнувши склади, в яких видавали народові хліб, повернули ліворуч, до будинків, які тяглися вздовж Остійського шляху, аж до пагорба Тестація та Хлібного Форуму. Там зупинилися перед дерев'яною будівлею, з якої долітав гуркіт жорен. Кварт увійшов усередину. Хілон же, що не любив показуватися великій кількості людей і побоювався, що якийсь злий фатум може зіштовхнути його з лікарем Главком, залишився надворі.

«Цікаво побачити того Геркулеса, що служить помічником мельника, – мовив подумки, поглядаючи на ясний місяць, – якщо це негідник і чоловік розумний, буде мені трохи коштувати, якщо доброчесний християнин і дурень, зробить задарма все, чого від нього вимагатиму».

Подальші роздуми перебило йому повернення Кварта, котрий вийшов із будівлі з чоловіком, одягненим лише в туніку, що називалась «екзоміс», скроєну в такий спосіб, що праве плече і права половина грудей залишались оголеними. Одяг такий, що не заважав свободі рухів, носили особливі робітники. Хілон,

подивившись на прибульця, зітхнув із задоволенням: у житті ж бо не бачив досі таких рук і таких грудей.

– Оце і є, пане, – сказав Кварт, – брат, якого хотів ти бачити.

– Нехай буде з тобою мир Христа, – озвався Хілон, – ти ж, Кварте, скажи цьому братові, чи заслуговую я на віру і довіру, а потім іди собі додому в ім'я Боже, бо не треба, щоби сивий батько залишався в самотності.

– Це святий чоловік, – сказав Кварт, – який оддав усе своє багатство, щоби мене, не знайомого йому, викупити з неволі. Нехай Господь наш, Спаситель, віддячить йому за це небесною нагородою.

Робітник-велетень, почувши це, схилився й поцілував Хілону руку.

– Як твоє ім'я, брате? – спитав грек.

– При святому хрещенні, отче, мені дано ім'я Урбан.

– Урбане, брате мій, чи маєш час, аби поговорити зі мною не поспіхом.

– Робота наша починається опівночі, а поки що нам тільки готують вечерю.

– Отже, часу досить – ходімо до ріки, а там вислухаєш, що я тобі скажу.

Пішли й сіли на кам'яному парапеті в тиші, що переривалася тільки віддаленим гуркотом жорен і плюскотінням хвиль унизу. Там Хілон вдивлявся в обличчя робітника, яке всупереч дещо грізному та смутно-

му виразу (такий мали зазвичай обличчя варварів, які жили в Римі) видалося йому добродушним і щирим.

«Саме так! – сказав подумки. – Це чоловік добрий і дурний, який заб'є Главка задарма».

Після чого запитав:

– Урбане, ти любиш Христа?

– Люблю всією душею, всім серцем, – відповів робітник.

– А братів своїх? А сестер, а тих, які навчилися правди й віри в Христа?

– Люблю їх також, отче.

– Тоді хай мир буде з тобою.

– І з тобою, отче.

Настала знову тиша – тільки віддалік гуркотіли жорна, а внизу дзюрчала вода.

Хілон, вдивляючись в ясне сяяння місяця, повільним, притишеним голосом почав говорити про смерть Христа. Говорив нібито не Урбану, а самому собі пригадував обставини цієї смерті чи її таємницю звіряв цьому сонному місту. Було в тому щось зворушливе й водночас урочисте. Робітник плакав, а коли Хілон почав стогнати й жалкувати з того приводу, що у хвилину смерті Спасителя не було нікого, хто б його захистив якщо не від розп'яття, то принаймні від знущань солдатів та юдеїв, величезні кулаки варвара почали стискатися з жалю і стримуваної люті. Смерть його тільки

зворушувала, але від думки про чернь, яка насміхалася з прицвяхованого до хреста агнця, проста душа Урбана обурювалася і його охоплювала дика хіть помсти.

Хілон спитав несподівано:

– Урбане, чи знаєш, хто був Юда?

– Знаю, знаю! Але він повісився! – вигукнув робітник.

І в голосі його був нібито жаль, що зрадник сам уже відміряв собі покарання і не може потрапити в його руки.

А Хілон мовив далі:

– А якби він не повісився і якби хтось із християн зустрів його на суші або на морі, чи не повинен би помститися за муки, кров і смерть Спасителя?

– Та хто ж би не помстився, отче!

– Мир тобі, вірний слуго агнця. Так! Вільно свої кривди прощати, а хто ж, одначе, має право прощати кривди Бога? Але як змія плодить змію, як злоба злобу і як зрада зраду, так із отрути Юдиної народився інший зрадник, і як той видав юдеям і солдатам римським Спасителя, так цей, що живе серед нас, хоче видати вовкам овечок його, і якщо ніхто не відверне зради, якщо ніхто не розчавить завчасно голови змії, всіх нас чекає згуба, а разом з нами згине й честь агнця.

Робітник дивився на нього з величезним хвилюван-

ням, ніби зовсім не здаючи собі справи про те, що він чув, грек же, накривши голову полою плаща, почав повторювати голосом, який ніби з-під землі виходив:

– Горе вам, слуги істинного Бога, горе вам, християни та християнки!

І знову запанувало мовчання, знову було чути лише гуркіт жорен, глухий спів робітників і гомін ріки.

– Отче, – запитав урешті робітник, – а хто цей зрадник?

Хілон опустив голову. Хто зрадник? Син Юди, виплід його отрути, що удає християнина й ходить до молитовних домів для того тільки, щоб звинуватити братів перед імператором, – мовляв, імператора не хочуть визнавати за бога, отруюють фонтани, вбивають дітей і хочуть знищити це місто так, аби каменя на камені не лишилося. Тож за кілька днів буде видано наказ преторіанцям схопити старих, жінок і дітей і стратити їх, як послано на страту рабів Педанія Секунда. Й усе те вчинив другий Юда. Та якщо першого ніхто не скарав, якщо ніхто йому не помстився, якщо ніхто не захистив Христа в час його страждань, хто ж захоче того скарати, хто розчавить змію, перш ніж її вислухає імператор, хто ж його знищить, хто захистить од згуби братів і віру Христову?

Тут Урбан, який сидів досі на кам'яному парапеті, підхопився раптом і сказав:

– Я зроблю це, отче.

Хілон теж підвівся, хвилину дивився на обличчя робітника, освітлене місячним сяйвом, потім, простягнувши руку, поклав повільно долоню на його голову.

– Іди між християн, – сказав урочисто, – йди до молитовного дому й питай братів про лікаря Главка, а коли тобі його вкажуть, тоді, в ім'я Христове, вбий…

– Про Главка?.. – повторив робітник, наче бажаючи закріпити в пам'яті це ім'я.

– Чи знаєш його?

– Ні, не знаю. Християн тисячі в усьому Римі, й не всі одне одного знають. Але завтра в Остріані зберуться вночі брати і сестри, всі до одного, бо прибув великий апостол Христовий, який там буде повчати, – там брати вкажуть мені Главка.

– В Остріані? – спитав Хілон. – Але ж це за брамами міста. Брати і всі сестри? Вночі? За брамами в Остріані?

– Так, отче. Там наш цвинтар, між Соляною дорогою та Номентанською[201]. Хіба тобі невідомо, що там повчатиме великий апостол?

– Не був я два дні вдома, тому й не отримав йо-

---

[201] *…між Соляною дорогою та Номентанською.* – Соляна дорога йшла на північний схід, до берега Адріатичного моря. Паралельна їй Номентанська дорога, проходячи через невелике місто Номента (за 30 км од Рима), невдовзі з'єднувалася з Соляною.

го листа, а не знаю, де Остріан, бо нещодавно прибув сюди з Коринфа, де очолюю християнську общину… Але все вірно! І якщо Христос так тебе надихнув, підеш уночі, мій сину, в Остріан, там знайдеш серед братів Главка і вб'єш його на зворотному шляху до міста, за що буде тобі відпущено всі гріхи. А тепер нехай буде з тобою мир.

– Отче…

– Слухаю тебе, слуго агнця.

На обличчі робітника відбилася велика стурбованість. Ось недавно вбив людину, а може, й двох, а вчення Христове забороняє вбивати. Щоправда, вбив їх, не себе захищаючи, але й це не дозволено! Вбив їх не для зиску, Боже борони… Єпископ сам йому дав братів на поміч, але вбивати не дозволяв, він же мимохіть убив, бо Господь покарав його силою занадто великою… І тепер тяжко розкається… Інші співають при жорнах, а він, нещасний, усе думає про свій гріх, про образу агнця… Скільки вже намолив, скільки наплакав! Скільки разів прохав у агнця прощення! І відчуває й досі, що не спокутував іще… А тепер знову пообіцяв убити зрадника… І добре! Власні тільки образи вибачати можна, отже, вб'є його хоч би й на очах усіх братів і сестер, які завтра будуть ув Остріані. Але нехай Главка буде спершу засуджено старійшинами общини, єпископом або апостолом. Убити – справа

нехитра, а вбити зрадника – то навіть приємно, як убити вовка чи ведмедя, але що як загине Главк безвинним? Як же брати на совість нове вбивство, новий гріх і нову образу агнця?

– На суд нема часу, мій сину, – заперечив Хілон, – бо зрадник просто з Остріану поспішить до імператора в Анцій або сховається в домі одного патриція, котрому він надає послуги, але дам тобі знак, – коли його покажеш після вбивства Главка, і єпископ, і великий апостол благословлять твій вчинок.

Кажучи це, видобув монету, потім почав шукати за поясом ножа, а знайшовши, надряпав на сестерції гостряком знак хреста і подав його робітникові.

– Ось вирок Главкові та знак для тебе. Коли порішиш Главка, покажеш єпископові, відпустить тобі й те вбивство, що його вчинив мимохіть.

Робітник простягнув мимоволі руку за монетою, та маючи, власне, занадто свіже в пам'яті перше вбивство, відчув ніби переляк.

– Отче, – сказав майже благальним голосом, – невже береш на совість цей вчинок і невже сам чув, як Главк зраджував братів?

Хілон зрозумів, що треба дати якісь докази, назвати якісь імена, бо інакше в серце велетня може закрастися сумнів. І раптом у нього сяйнула щаслива думка.

– Слухай, Урбане, – сказав, – я живу в Коринфі, але

родом із Коса і тут, у Римі, навчаю віри Христової одну рабиню з мого краю, звати її Евніка. Вона служить вестиплікою в домі наближеного імператора, такого собі Петронія. Так ось у тому домі я й чув, як Главк брався видати всіх християн, а крім того, обіцяв іншому улюбленцю імператора, Вініцію, що відшукає йому серед християн дівчину…

Тут він зупинився й поглянув із здивуванням на робітника, в якого очі спалахнули раптом, як очі звіра, а обличчя набрало виразу дикого гніву і погрози.

– Що з тобою? – запитав грек майже злякано.

– Нічого, отче. Завтра вб'ю Главка!..

Але грек замовк; через хвилину, взявши за плечі робітника, повернув його так, аби світло місяця падало просто на його обличчя, і втупив у нього уважний погляд. Видно було, що в душі Хілон вагався, чи запитувати далі й видобути все повністю, чи теж наразі зупинитися на тім, про що він довідався і про що здогадався.

Врешті-решт, притаманна йому обережність перемогла.

Грек зітхнув глибоко раз і вдруге, потім, поклавши знову долоню на голову робітника, спитав урочисто й виразно:

– Так ти говориш, при святому хрещенні назвали тебе Урбаном?

– Саме так, отче.
– Тоді нехай мир буде з тобою, Урбане.

Розділ XVIII

Петроній – Вініцію:

«Кепські твої справи, *carissime!* Венера, мабуть, сплутала твої думки, відняла розум, пам'ять і дар мислення про щось інше, окрім любові. Прочитай колись те, що мені на мій лист відповідав, і зрозумієш, як твій розум зробився байдужим до всього, що не є Лігія, як нею тільки зайнятий, до неї безперервно повертається та кружляє над нею, мов яструб над наміченою жертвою. Присягаюся Поллуксом! Знайди її швидше; інакше, якщо тебе любовний жар не спопелить, перетворишся на єгипетського Сфінкса, що, закохавшись, як кажуть, у бліду Ісіду, став до всього глухий, байдужий і чекає тільки ночі, щоб дивитися на милу кам'яними очима.

Пробігай собі вечорами місто переодягненим, одвідуй навіть разом із твоїм філософом християнські молитовні доми. Все, що пробуджує надію та вбиває час, є гідним похвали. Але заради дружби зроби одне: отой Урс, раб Лігії, є начебто чоловік сили незвичайної, тож найми собі Кротона, і здійснюйте утрьох походи. Так буде безпечніше й розумніше. Християни, позаяк до них належать Помпонія Грецина та Лігія, не є такими розбійниками, за яких мають їх повсюди, одначе при

викраданні Лігії довели, що, коли йдеться про якусь овечку з їхнього стада, жартувати не люблять. Коли побачиш Лігію, знаю, що не зможеш утриматись і захочеш її забрати відразу ж, а як же те зробиш за допомогою самого лише Хілона? А Кротон упорається, хоч би її десятеро таких, як той Урс, лігійців охороняло. Не дозволяй визискувати себе Хілону, але на Кротона грошей не жалій. З усіх порад, які я тобі можу дати, це найліпша.

Тут уже перестали говорити про маленьку Августу і про те, що вона померла від чарів. Згадує ще часом про неї Поппея, але розум імператора зайнятий чимось іншим; зрештою, якщо правда, що божественна Августа знову при надії, то і в неї пам'ять про те дитя щезне безслідно. Ось уже днів кільканадцять, як ми в Неаполісі, а радше в Байях. Коли б ти був здатен до мислення про будь-що, то відлуння нашого тут перебування мусило б дістатися твоїх вух, бо весь Рим не говорить напевне ні про що інше. Отже, поїхали ми просто в Байї, де спершу нас обступили спомини про матір і докори сумління. Але чи знаєш, до чого Агенобарб уже дійшов? Ось, навіть убивство матері є для нього тільки темою для віршів і приводом для розігрування блазенсько-трагічних сцен. Він відчував давніше істинні докори лише тому, що він боягуз. Тепер, коли переконався, що світ, як був, під його ногами, а жо-

ден бог не помстився йому, він удає тільки, аби розчулювати людей своєю долею. Іноді схоплюється ночами, стверджуючи, що його переслідують Фурії, будить нас, оглядається, прибирає позу актора, що грає роль Ореста[202], й до того ж кепського актора, декламує грецькі вірші й стежить, чи ми в захопленні від нього. А ми, ясна річ, у захопленні! І замість того, щоб сказати йому: «Йди спати, блазню!», налаштовуємо себе на тон трагедії й захищаємо великого артиста від Фурій. Присягаюся Кастором! Мусило ж до тебе дійти принаймні те, що він виступав уже публічно в Неаполісі. Зігнано всіх грецьких голодранців із Неаполіса й навколишніх міст, які наповнили арену такими неприємними випарами часнику й поту, що дякував я богам, бо замість того, аби сидіти в перших рядах серед августіанів, я був із Агенобарбом за сценою. І ти не повіриш, він боявся! Боявся насправді! Брав мою руку і прикладав собі до серця, що билося дійсно прискорено. Важко дихав, а за хвилину, коли треба було виходити, зблід, як пергамент, і чоло вкрилося краплями поту. А знав же, що в усіх рядах сидять преторіанці, озброєні киями, якими в разі потреби мали підтримувати запал публіки. Та потреби не було. Жодне стадо мавп із околиць Карфагена не змогло б так вити, як вила ця голо-

---

[202] *…грає роль Ореста…* – У грецькій міфології *Орест* – син ахейського царя Агамемнона та Клітемнестри.

та. Кажу тобі, що запах часнику долітав аж на сцену. Нерон же кланявся, притискав руку до серця, посилав поцілунки рукою і плакав. Потім вривався між нас за сцену, де ми його чекали, як п'яний, волаючи: «Чого варті всі тріумфи проти цього мого тріумфу?» А там голота все ще вила і плескала в долоні, знаючи, що виплескує собі милості, дарунки, частування, лотерейні білети й нове видовисько з імператора-блазня. Я їм навіть не дивуюся, що плескали, бо того досі не бачено. Він же повторював за хвилину: «Ось що значить греки! Ось що значить греки!» І здається мені, що відтоді його ненависть до Рима ще зросла. А все-таки до Рима вислано було гінців з повідомленням про тріумф і сподіваннями у найближчі дні подяк сенату. Відразу ж після першого виступу Нерона стався тут дивний випадок. Театр завалився несподівано, але тоді, коли люди вже вийшли. Був я на місці події й не бачив, аби видобуто хоч один труп із-під руїн. Багато хто, навіть серед греків, дивилися на те, як на гнів богів за приниження імператорської влади, але він, навпаки, стверджував, що то милість богів, які напевно опікуються його співом і тими, що його слухають. З цієї нагоди жертвопринесення по всіх храмах і великі подяки, для нього ж нове заохочення до подорожі в Ахайю. Кілька днів тому говорив мені, одначе, що боїться, як до цього поставиться римський люд і чи не збунтується, як

із любові до нього, так і з побоювання щодо роздачі хліба та видовищ, які б його через тривалу відсутність імператора могли оминати.

Їдемо, одначе, до Беневента[203] оглядати шевські пишноти, що ними хизуватиметься Ватиній, а звідти, під покровительством божественних братів Єлени[204], у Грецію. Щодо мене, помітив я одну дивну річ, що, коли перебуваєш серед божевільних, робишся також божевільним, а більше того, знаходиш певну чарівність у божевіллі. Греція й подорож у тисячу цитр, якийсь тріумфальний похід Вакха, серед увінчаних миртовою зеленню, листям винограду, жимолостю німф і вакханок, колісниці з запряженими в них тиграми, квіти, жезли Діоніса, вінки, вигуки: *«Evoe!»,* музика, поезія й аплодуюча Еллада, все добре, але ми тут плекаємо ще сміливіші наміри. Нам хотілося б створити якусь східну казкову імперію, царство пальм, сонця, поезії перетвореної на сон дійсності, перетвореного на суцільне блаженство життя. Хотілося нам забути про Рим, а центр всесвіту розташувати десь між Грецією, Азією та Єгиптом, жити життям не людей, а богів, не знати, що таке повсякденність, плавати на золотих галерах під захистом пурпурових вітрил, бути Аполло-

---

[203] *Беневент* – місто в області Самній, за 40 км на схід од Капуї.

[204] *…під покровительством божественних братів Єлени…* – тобто Кастора й Поллукса.

ном, Осірісом[205] і Ваалом[206] ув одній особі, рожевіти з зорею, золотіти із сонцем, сріблитися з місяцем, володіти, співати, мріяти… І чи повіриш, що я, хто має ще на сестерцій здорового глузду і на ас розважливості, даю себе, одначе, захопити цим фантазіям, і даю захопити тому, що коли вони й нездійсненні, то принаймні величні й незвичайні… Така імперія казкова була б, мабуть, чимось, що колись, колись, через багато віків видалося б людям сном. Якщо Венера не прибирає образу такої собі Лігії або хоча б такої рабині, як Евніка, і якщо не прикрашає життя мистецтвом, то само по собі воно марне й нерідко має мармизу мавпи. Але Міднобородий не здійснить своїх намірів хоча б тому, що в цьому казковому царстві поезії та Сходу не має бути місця для зради, підлості й смерті, а в нім під машкарою поета криється бездарний комедіант, дурнуватий візник і паскудний тиран. Через це тим часом душимо людей, що нам якимось чином заважають. Бідолашний Торкват Силан є вже тінню. Розрізав собі вени кілька днів тому. Леканій і Ліциній зі страхом стають на консульські посади, старому Тразеєві не уникнути смерті, бо він сміє бути чесним. Тигеллін і досі не

---

[205] *Осірис* – єгипетський бог продуктивних сил природи, цар потойбічного світу.

[206] *Ваал* – божество семітського походження; найчастіше вшановувався як бог родючості та бог сонця.

може дістати наказу, щоб я розрізав собі вени. Я ще потрібний не тільки як арбітр елегантності, але як людина, без чиїх порад і смаку мандрівка до Ахайї може не вдатися. Часом, одначе, думаю, що рано чи пізно мушу тим скінчити, а знаєш, про що іноді турбуюсь: про те, щоб Міднобородому не дісталась ота моя чаша муринська, яку ти бачив і був у захваті від неї. Якщо в мою останню смертну годину будеш при мені, я тобі її віддам, якщо ж будеш далеко, я розіб'ю її. Але тим часом попереду маємо шевський Беневент, олімпійську Грецію і фатум, який визначає кожному незнаний і непередбачуваний шлях. Бувай здоровий і найми Кротона, а то й удруге в тебе відберуть Лігію. Хілоніда, коли тобі перестане бути потрібним, одішли до мене, хоч де б я був. Може, зроблю з нього другого Ватинія, і консули та сенатори дрижатимуть іще перед ним, як дрижать перед оцим лицарем Дратвою. Варто б дочекатися такого видовища. Коли відшукаєш Лігію, дай мені знати, щоби приніс у жертву за вас пару лебедів і пару голубів у тутешньому круглому храмі Венери. Бачив колись уві сні Лігію в тебе на колінах, яка шукала твоїх поцілунків. Постарайся, щоб той сон став пророчим. Нехай на твоєму небі не буде хмар, а коли і з'являться, то нехай мають колір і запах троянд. Бувай здоровий і прощавай!»

Розділ XIX

Ледве Вініцій закінчив читати, як до бібліотеки прослизнув тихо ніким не кликаний Хілон, – слуги мали наказ впускати його в будь-який час дня і ночі.

– Нехай божественна мати твого великодушного пращура, Енея, – сказав, – буде до тебе такою ж милостивою, пане, як до мене був милостивим божественний син Майї.

– Що це означає? – спитав Вініцій, підхоплюючись із-за столу, за яким сидів.

А Хілон підвів голову і сказав:

– Еврика!

Молодий патрицій розхвилювався так, що протягом тривалого часу не міг вимовити й слова.

– Бачив її? – запитав нарешті.

– Бачив Урса, пане, і говорив з ним.

– І знаєш, де вони переховуються?

– Ні, пане. Інша людина просто через власне самолюбство дала б зрозуміти лігійцеві, що вгадала, хто він такий, інша б постаралася випитати в нього, де він мешкає, й або дістала б удар кулаком, після якого всі земні справи стали б їй байдужими, або викликала б недовіру велетня, і призвела до того, що для дівчини шукалося б, може, ще цієї ж ночі іншу схованку. Я того

не вчинив, пане. Досить мені знати, що Урс працює у мельника біля Торгової пристані, що того звуть Демас, як твого вільновідпущеника, а досить мені цього тому, що тепер будь-який надійний твій слуга може вранці піти слідом за ним і вистежити їхню схованку. Я приніс тобі тільки певність, пане, що коли Урс тут, то й божественна Лігія перебуває в Римі, і ще одне повідомлення, що цієї ночі буде майже напевно в Остріані.

– В Остріані? Де це? – перебив його Вініцій, бажаючи, мабуть, бігти зараз же на вказане місце.

– Старий цвинтар між Соляною та Номентанською дорогами. Верховний жрець християн, про якого я говорив тобі, пане, і якого чекали значно пізніше, приїхав уже і сьогодні вночі хреститиме й повчатиме на тім цвинтарі. Вони криються зі своїм ученням, бо хоча й немає досі едиктів, які його забороняють, народ їх ненавидить, отож мусять бути обережними. Сам Урс говорив мені, що всі, до єдиної душі, зберуться сьогодні в Остріані, бо кожен хоче бачити й чути того, хто був першим учнем Христа і кого вони називають посланцем. А жінки в них нарівні з чоловіками слухають повчання, тому з жінок не буде, може, тільки Помпонії, вона ж бо не змогла б виправдатися перед Авлом, шанувальником давніх богів, чому вночі покидає дім; Лігія, одначе, о пане, що перебуває під опікою Урса та старійшин общини, прийде з іншими жінками, без сум-

ніву.

Вініцій, який жив до цього ніби в гарячці, підтримуваний лише сподіванням, тепер, коли сподівання це, здавалося, здійсниться, відчув раптом таке ослаблення, яке відчуває людина після подорожі над силу біля мети. Хілон зауважив це й вирішив скористатися:

– Брами справді пильнують твої люди, пане, і християни мусять про це знати. Але вони не потребують брам. Тибр їх також не потребує, а хоч од ріки до тих доріг далеко, варто зробити гак, аби побачити «великого апостола». Зрештою, вони можуть мати тисячу способів опинитися за мурами, і знаю, що їх мають. В Остріані знайдеш, пане, Лігію, а коли б навіть – чого я не припускаю – її не було, буде Урс, тому що цей обіцяв мені вбити Главка. Сам казав мені, що буде й там його порішить, чуєш, шляхетний трибуне? Отож, або підеш за Урсом услід і довідаєшся, де Лігія мешкає, або накажеш своїм людям схопити його як убивцю і, маючи в своїх руках, видобудеш із нього зізнання, де він сховав Лігію. Я своє зробив! Інший, о пане, сказав би тобі, буцім випив із Урсом десять глеків найліпшого вина, поки видобув із нього таємницю; інший сказав би тобі, що програв йому тисячу сестерціїв у «дванадцять ліній» або що за дві тисячі купив ці відомості… Знаю, що відшкодував би мені все подвійно, але незважаючи на це, раз у житті… тобто, хотів ска-

зати: як завше в житті, буду чесним, сподіваюся ж бо, що, як говорив великодушний Петроній, усілякі мої видатки та надії твоя великодушність переважить.

Але Вініцій, який був солдатом, звик не тільки давати раду собі перед лицем усяких обставин, але й діяти, зразу ж опанував хвилинну слабкість і сказав:

– Не розчаруєшся в моїй великодушності, спершу, однак, підеш зі мною в Остріан.

– Я – в Остріан? – запитав Хілон, який не мав ані найменшого бажання туди йти. – Я, шляхетний трибуне, обіцяв тобі знайти Лігію, але не обіцяв її викрадати… Подумай, пане, що б зі мною сталось, якби цей лігійський ведмідь, роздерши Главка, переконався водночас, що не зовсім справедливо вчинив? Чи не вважав би мене (зрештою, несправедливо) винуватцем скоєного вбивства? Пам'ятай, пане, хто є більшим філософом, тому важче відповідати на дурні запитання невігласів, що ж би я йому відповів, якби він мене запитав, чому я звинуватив лікаря Главка? Якщо, одначе, ти підозрюєш мене, що я тебе обдурюю, то скажу тобі, заплати мені тільки тоді, коли тобі вкажу дім, у якому мешкає Лігія, сьогодні ж вияви лише частку твоєї щедрості, аби, коли б і ти, о пане (від чого захистять нехай усі боги), випадково потерпів, не лишився я зовсім без нагороди. Серце твоє не витримало б цього.

Вініцій підійшов до скрині, що стояла на мармуровій підставці й називалась «арка», і, видобувши з неї гаманець із монетами, кинув його Хілонові.

– Тут скрупули[207], – сказав він. – Коли Лігія буде в моєму домі, отримаєш такий самий гаманець, наповнений ауреусами.

– О Юпітер! – скрикнув Хілон.

Але Вініцій нахмурив брови.

– Тебе погодують, потім можеш одпочити. До вечора не рушиш звідси, коли ж ніч настане, проведеш мене до Остріану.

На обличчі грека відбилися за хвилину страх і вагання, потім, одначе, він заспокоївся і сказав:

– Хто ж тобі суперечитиме, пане! Прийми ці слова за добре пророкування, як прийняв їх великий наш богатир у храмі Аммона. Щодо мене, ті скрупули (тут струснув гаманцем) переважили мою, не кажучи вже про твою, дружбу, яка для мене є щастям і насолодою…

Але Вініцій перебив його нетерпляче й почав розпитувати про подробиці розмови з Урсом. Одне з них було ясно: або схованку Лігії цієї ночі буде виявлено, або саму її можна буде викрасти на зворотному шляху з Остріану. І від цієї думки Вініція охоплювала шалена радість. Тепер, коли він був майже певен, що Лі-

---

[207] *Скрупул* (skripulum, або skrupulym) – маленька золота монета, що дорівнює третині золотого динарія, або ауреуса. *(Прим. авт.)*

гію відшукає, гнів та образа на неї зникли. За ту власну радість вибачав їй усе. Думав тільки про неї як про дорогу й жадану істоту, й було в нього таке відчуття, буцім після тривалої подорожі мала повернутися. Хотілося йому скликати рабів і наказати їм прикрасити дім гірляндами. Не мав ні краплі зла навіть до Урса. Готовий був усім усе вибачити. Хілон, до якого й досі, незважаючи на його послуги, Віниції відчував певну відразу, вперше видався йому чоловіком кумедним і неабияким. Пояснішало йому в домі, посвітлішало в очах і в обличчі. Почав заново відчувати молодість і радість життя. Колишнє нестерпне страждання не показало йому в достатній мірі, як Лігію покохав. Зрозумів це тільки тепер, коли сподівався її мати. Потяг до неї пробуджувався в нім, як навесні пробуджується земля, пригріта сонцем, але бажання його були тепер ніби менш сліпі й дикі, а більше радісні й ніжні. Відчував також у собі енергію без меж і був переконаний, що як тільки побачить Лігію на власні очі, в той час уже не віднімуть її в нього християни всього світу ані навіть сам імператор.

Хілон, однак, підбадьорений його радістю, взяв слово й заходився йому давати поради. На його думку, належало справу не вважати ще виграною й поводитися з найбільшою обережністю, без якої вона може звестися нанівець. Він також благав Віниція, щоб той

не викрадав її з Остріану. Туди мають піти з відлогами на головах, із прикритими обличчями та обмежитися розгляданням із якогось темного кутка всіх присутніх. А тільки вони побачать Лігію, найбезпечніше буде піти за нею, тримаючись на відстані, помітити, в який будинок вона увійде, а вже завтра на світанні оточити його великим загоном рабів і забрати її серед білого дня. Позаяк вона є заручниця і належить, власне, імператору, то можна це зробити, не побоюючись правосуддя. В разі, якщо б її не побачили в Остріані, підуть за Урсом, і результат буде такий самий. На цвинтар з великою кількістю людей іти не можна, бо легко могли б на себе звернути увагу, а тоді християнам досить було б погасити всі смолоскипи, як це зробили при першому викраданні Лігії, і розсіятися, сховатися в темряві в потайних місцях, відомих тільки їм. Треба ж озброїтись, а ще ліпше взяти з собою двох людей, надійних і сильних, аби в цьому разі могли захистити.

Вініцій визнав цілковиту слушність цих порад і, згадавши заодно і поради Петронія, наказав рабам, аби покликали до нього Кротона. Хілон, який усіх знав у Римі, помітно заспокоївся, почувши ім'я знаного атлета, чиєю надлюдською силою захоплювався неодноразово на арені, і заявив, що до Остріану піде. Гаманець, наповнений великими ауреусами, видавався йому, завдяки допомозі Кротона, значно легшою здобиччю.

З цією думкою грек сів до столу, до якого згодом запросив його доглядач атрію, і за їжею розповідав рабам, яку чудову мазь привіз їхньому володареві: нею достатньо помастити копита найгіршим коням, аби вони лишили далеко позаду всіх інших. А навчив його виготовляти цю мазь один християнин, адже старші християни значно краще розуміються на чарах і чудах, ніж навіть фессалійці, хоча Фессалія[208] славиться своїми чаклунками. Християни мають до нього величезну довіру, а чому – кожен здогадається легко, хто знає, що означає риба. Так розмовляючи, він дивився пильно в обличчя рабів, сподіваючись, що, може, виявить між ними християнина й донесе про нього Вініцію. Коли ж те сподівання його не справдилося, заходився їсти й пити надзвичайно багато, не жаліючи похвал кухареві і запевняючи, що постарається його у Вініція викупити. Веселість його затьмарювала єдина думка, що вночі треба йти в Остріан, і втішав себе тим, що буде переодягнений, у темряві та в товаристві двох людей, із яких один як силач є кумиром усього Рима, а другий – патрицій і високий воєначальник. «Хоч би Вініція й виявили, – мовив собі, – не відважаться підняти на нього руку, що ж до мене, нехай спробують побачити хоча б кінець мого носа».

Після чого взявся згадувати розмову з робітником,

---

[208] *Фессалія* – область на сході Північної Греції.

і спогад цей сповнив його бадьорістю. Хілон не мав ані найменшого сумніву, що робітник цей – Урс. Знав із розповідей Віниція й тих, хто супроводжував Лігію з імператорського палацу, про надзвичайну силу цього чоловіка. Позаяк в Еврициія він запитував про людей винятково сильних, не було нічого дивного, що вказано йому на Урса. До того ж розгубленість і гнів робітника на згадку про Віниція та Лігію не залишали сумніву, що до цих людей у нього особливе ставлення; робітник згадав також про покаяння та вбивство чоловіка, адже Урс убив Атацина; нарешті опис робітника цілковито відповідав тому, що Вініцій говорив про лігійця. Лише змінене ім'я могло викликати сумнів, але Хілон уже знав, що християни часто при хрещенні прибирають нові імена.

«Якщо Урс уб'є Главка, – мовив подумки Хілон, – то буде ще ліпше, якщо ж не вб'є, то також буде добрий знак, бо покаже, з якими труднощами християнам доводиться здійснювати вбивство. Адже я зобразив цього Главка рідним сином Юди та зрадником усіх християн; був я таким красномовним, що камінь би й той розчулився та пообіцяв упасти на голову Главка, одначе ж ледве вмовив цього лігійського ведмедя, щоб мені заприсягнувся накласти на нього лапу… Вагався, не хотів, говорив про своє горе та покаяння. Мабуть, у них це не заведено… Свої кривди треба про-

бачати, за чужі не дуже вільно мститись, отже, Хілоне, поміркуй, що тобі може загрожувати? Главкові не вільно тобі помститися… Урс, якщо не вб'є Главка, за таку величезну провину, як зрада всіх християн, тим паче не вб'є тебе за таку малу провину, як зрада одного християнина. Зрештою, як тільки я вкажу цьому палкому голубові гніздо його горлиці, вмиваю руки і вирушаю назад до Неаполіса. Християни говорять теж про якесь умивання рук – мабуть, це є спосіб, в який, коли мати з ними справу, можна її остаточно завершити. Добрі люди ці християни, а так погано про них говорять! О боги! Така справедливість на світі. Подобається мені, однак, їхнє вчення за те, що не дозволяє вбивати. Але якщо не дозволяє вбивати, то не дозволяє, напевне, ані красти, ані обдурювати, ані лжесвідчити, отож не скажу, щоб легко було його дотримуватися. Навчає воно, мабуть, не тільки чесно помирати, як навчають стоїки, але й чесно жити. Якщо колись наживу багатство й матиму такий дім, як цей, і стільки рабів, то, може, лишуся християнином так надовго, як мені те буде на руку. Адже багатий усе може собі дозволити, навіть доброчесність… Так! Це релігія для багатих, і тому не розумію, чому серед них стільки бідних. Що їм з того за зиск і чому дозволяють доброчесності зв'язувати собі руки? Мушу колись над цим поміркувати. Тим часом хвала тобі, Гермесе, що мені до-

поміг знайти цього борсука… Але якщо ж учинив це заради двох телиць, білих одноліток із позолоченими рогами, то я тебе не впізнаю. Постидайся, переможцю Аргуса[209]! Ти такий мудрий бог, аби згори не передбачити, що нічого не отримаєш! Пожертвую тобі за це мою вдячність, а якщо волієш замість моєї вдячності двійко худобин, тоді сам є третьою, і в найліпшому разі мусиш бути пастухом, а не богом. Стережись також, аби я як філософ не довів людям, що тебе немає, – бо тоді б усі перестали тобі приносити жертви. З філософами ліпше бути в ладу».

Так розмовляючи сам із собою і з Гермесом, Хілон простягся на лаві, підклав собі плащ під голову і, коли раби прибрали посуд, заснув. Прокинувся, а радше розбуджено його, тільки коли прийшов Кротон. Тоді пішов до атрію і з приємністю почав оглядати могутню постать ланісти, колишнього гладіатора, таку велетенську, що вона, здавалося, заповнить увесь атрій. Кротон уже домовився про ціну за послугу і сказав Вініцію:

– Присягаюся Геркулесом! Добре, пане, що сьогодні до мене звернувся, бо завтра вирушаю до Беневента, куди запросив мене шляхетний Ватиній, аби там пе-

---

[209] *Аргус* – у грецькій міфології багатоокий велетень, якого Гера приставила сторожем до коханки Зевса Іо. Гермес убив Аргуса, попередньо приспавши його грою на сопілці.

ред лицем імператора помірявся силами з таким собі Сіфаксом, найсильнішим негром, якого будь-коли породжувала Африка. Чи уявляєш собі, пане, як його хребет хрусне в моїх обіймах, але, крім того, я розіб'ю кулаком його чорну пику.

– Присягаюся Поллуксом! – відповів Вініцій. – Я певен, що так і зробиш, Кротоне.

– І чудово вчиниш, – додав Хілон. – Так!.. Крім того, розквась йому пику! Це гарна думка й гідний тебе вчинок. Готовий я битись об заклад, що розквасиш йому пику. Тим часом, одначе, змасти своє тіло оливою, мій Геркулесе, та затягни пояс, бо знай про те, що, можливо, зі справжнім Каком[210] справу доведеться мати. Чоловік, який охороняє ту дівчину, що цікавить достойного Вініція, володіє начебто неабиякою силою.

Хілон так говорив, тільки щоб зачепити амбіції Кротона, але Вініцій сказав:

– Саме так, не бачив того, але казано мені про нього, що, бика схопивши за роги, може його відтягти, куди захоче.

– Ой! – вигукнув Хілон, який не уявляв собі, щоб Урс був таким сильним.

Але Кротон посміхнувся презирливо.

– Беруся, достойний пане, – сказав, – ухопити оцією рукою, кого мені накажеш, а цією другою обороняти-

---

[210] *Как* – у римській міфології потворний велетень, син Вулкана.

ся від сімох таких лігійців і принести тобі дівчину додому, хоч би всі християни Рима гналися за мною, мов калабрійські вовки[211]. Якщо цього не доведу, дозволю відшмагати себе батогами на цім імплувії.

– Не дозволяй йому того, пане! – заволав Хілон. – Почнуть у нас поціляти камінням, а тоді що з його сили? Чи не ліпше забрати дівчину з дому й не наражати ні її, ні себе на смертельну небезпеку!

– Так має бути, Кротоне, – сказав Вініцій.

– Твої гроші – твоя воля! Пам'ятай тільки, пане, що завтра їду до Беневента.

– Маю п'ятсот рабів у самому місті, – відповів Вініцій.

Після чого дав їм знак, аби вийшли, сам же рушив до бібліотеки і, сівши за стіл, написав Петронію такі слова:

«Хілон одшукав Лігію. Сьогодні ввечері йду з ним і з Кротоном ув Остріан, і викрадемо її нині або завтра з дому. Нехай боги засиплять тебе всілякими удачами. Бувай здоровий, *carissime,* тому що радість не дозволяє мені писати довше».

І, поклавши стиль, почав походжати швидким кроком, бо, крім радості, що переповнювала йому душу, мучила його тривога. Говорив собі, що назавтра Лігія

---

[211] *…мов калабрійські вовки. – Калабрія* – область на північно-східному кінці Італії.

буде в його домі. Не знав, як із нею поведеться, відчував, одначе, якщо вона його захоче кохати, він буде її слугою. Пригадував собі запевнення Акти, що був коханим, і зворушувався до глибини душі. Тож буде йтися тільки про подолання просто дівочої соромливості та якихось обітниць, що їх, мабуть, вимагає християнське вчення? Але якщо так, то, коли Лігія опиниться в його домі й піддасться на умовляння чи примус, тоді мусить сказати собі: «Сталося!», й надалі буде вже покірною та коханою.

Але поява Хілона перервала йому перебіг цих блаженних роздумів.

– Пане, – сказав грек, – ось що мені ще спало на думку: а раптом християни мають якісь знаки, якісь тесери, що без них нікого не буде допущено в Остріан? Знаю, що в молитовних домах так буває, таку тесеру я отримав у Еврицію; дозволь же мені піти до нього, пане, розпитати докладно і запастися такими знаками, якщо виявиться необхідним.

– Добре, шляхетний мудрецю, – відповів весело Вініцій. – Говориш як людина передбачлива, й належить тобі за те похвала. Тож підеш до Еврицію чи куди тобі заманеться, але для певності залиш на отім столі гаманець, отриманий тобою.

Хілон, який завжди неохоче розлучався з грошима, скривився, та наказ виконав, і вийшов. Од Карин до

Цирку, біля якого розташовувалася крамничка Еврицію, не було занадто далеко, тому повернувся ще до смеркання.

– Ось знаки, пане. Без них не пустили б нас. Розпитав також добре про дорогу, а заодно сказав Еврицію, що знаків потребую тільки для моїх друзів, сам же не піду, бо то для мене, старого, задалеко, і, зрештою, завтра побачу великого апостола, який мені повторить найліпші місця зі своєї проповіді.

– Як це не підеш? Мусиш іти! – сказав Вініцій.

– Знаю, що мушу, але піду, добре прикривши лице, й вам раджу так само зробити, інакше можемо наполохати пташок.

І справді почали незабаром вони збиратися, бо вже сутеніло. Взяли галльські плащі з відлогами, взяли ліхтарі; Вініцій, крім того, озброївся коротким кривим ножем, такі ж дав супутникам, Хілон же нацупив перуку, що нею запасся по дорозі від Еврицію, і вийшли, поспішаючи, щоб до неблизької Номентанської брами дійти, перш ніж її зачинять.

Розділ XX

Ішли вулицею Патриціїв, уздовж Віміналу[212], до стародавньої Вімінальської брами, біля площі, на якій Діоклетіан спорудив пізніше чудові лазні[213]. Минули рештки муру Сервія Туллія[214] і вже безлюднішими місцями дійшли до Номентанської дороги, там же, повернувши ліворуч, до Соляної дороги, опинилися серед пагорбів, де було повно піщаних копалень та кілька цвинтарів. Стемніло тим часом уже зовсім, а місяць іще не зійшов, отже, дорогу їм було б досить важко знайти, коли б, – як передбачав Хілон, – не показували її самі християни. Справді, праворуч, ліворуч і попереду виднілися темні постаті, що обережно рухалися до піщаних ярів. Деякі з тих людей несли ліхтарі, стараючись прикривати, однак, їх плащами, інші, що знали дорогу краще, йшли в темряві. Досвідчене солдатсь-

---

[212] *Вімінал* – один із семи пагорбів Рима, розташований на північному сході міста, між Есквіліном і Квіріналом.

[213] *…Діоклетіан спорудив пізніше чудові лазні.* – Маються на увазі грандіозні терми, споруджені імператором Діоклетіаном (284—305), залишки яких збереглися до нашого часу.

[214] *Сервій Туллій* – передостанній римський цар (прибл. 578—534 до н. е.). Помилково віднесену до його епохи стіну навколо Рима було споруджено, мабуть, на 200 років пізніше. Її залишки збереглися до нашого часу.

ке око Віниція відрізняло за рухами молодих чоловіків од старих, які опиралися на палиці, та від жінок, ретельно вкутаних у довгі стули. Поодинокі подорожні та селяни, що йшли з міста, вважали, мабуть, тих нічних мандрівців за робітників, які поспішають до аренаріїв, або за членів похоронних братств, які влаштовували собі часом ритуальні трапези вночі. Але чим далі молодий патрицій та його супутники посувалися вперед, навколо мерехтіло все більше ліхтарів і зростала кількість осіб. Деякі з них притишеними голосами співали пісень, що Віницію здавалися повними туги. Іноді вухо його вловлювало окремі слова або фрази пісень, як, приміром: «Прокинься, хто спить» або «Повстань із мертвих», часом знову ім'я Христа повторювалося в устах чоловіків і жінок. Але Віницій мало звертав уваги на слова, бо на думку спадало йому, що, може, якась із тих темних постатей – Лігія. Деякі, проходячи поблизу, мовили: «Мир вам» або «Слава Христу!», його ж огортав неспокій, і серце в нього починало битися частіше, бо здавалося йому, що чує голос Лігії. Схожі постаті або рухи вводили його в оману в темряві щохвилини і, тільки переконавшись неодноразово, що помилився, перестав довіряти своїм очам.

Дорога, однак, здалася йому довгою. Околиці знав добре, але в пітьмі не вмів у них орієнтуватися. Щохвилини траплялися то якісь вузькі проходи, то решткі

мурів, то якісь будинки, що їх собі коло міста не пригадував. Урешті краєчок місяця показався з-за хмар і освітив околицю ліпше, ніж слабкі ліхтарі. Ось іздалеку почало врешті блищати, мовби вогнище чи полум'я смолоскипа. Вініцій нахилився до Хілона й запитав, чи то Остріан.

Хілон, на якого ніч, віддаленість од міста й ці постаті, схожі на привидів, справляли, вочевидь, сильне враження, відповів дещо невпевненим голосом:

– Не знаю, пане, не був ніколи в Остріані. Але могли б славити Христа й десь ближче до міста.

За хвилину, відчуваючи потребу в розмові й зміцненні свого духу, додав:

– Збираються, як розбійники, а їм же вбивати не дозволено, хіба що мене той лігієць ввів в оману.

Але Вініція, який думав про Лігію, здивувала також та обережність і таємничість, з якою її одновірці збиралися для слухання свого верховного жерця, тож сказав:

– Як і всяка релігія, так і ця має серед нас своїх прихильників, але християни – це секта юдейська. Чому ж збираються тут, коли за Тибром є храми юдейські, в яких серед білого дня юдеї приносять жертви?

– Ні, пане. Юдеї, власне, – їхні найзапекліші вороги. Казано мені, що ще до правління нинішнього імператора дійшло майже до війни між юдеями й ними. Ім-

ператору Клавдію так набридли ці заворушення, що вигнав усіх юдеїв, але тепер цей едикт скасовано. Та все-таки християни ховаються й од юдеїв, і від народу, що, як тобі відомо, звинувачує їх у злочинах і ненавидить.

Якийсь час ішли мовчки, потім Хілон, чий страх зростав у міру того, як віддалялися від брам, сказав:

– Повертаючись од Еврицію, позичив я в одного цирульника перуку та в ніздрі засунув по бобу. Не мусять мене впізнати. Та коли б і впізнали, не вб'ють. Вони – люди непогані! Навіть дуже порядні люди, яких люблю та шаную.

– Не хвали їх завчасно, – відповів Вініцій.

Ввійшли вони у вузький яр, оточений обабіч двома траншеями, над якими перекинуто було в одному місці акведук. Місяць тим часом виплив із-за хмар, і в кінці яру побачили мур, укритий рясно плющем, який сріблився в місячному сяйві. Це був Остріан.

У Вініція сильніше закалатало серце.

При брамі два гробарі відбирали знаки. За хвилину Вініцій та його супутники опинилися на доволі просторому майдані, обнесеному зусібіч муром. Де-не-де стояли тут поодинокі пам'ятники, а посередині ж видно було власне гіпогей, або склеп, нижня частина якого була під землею, там розміщувалися гробниці; перед входом до склепу шумів фонтан. Одначе бу-

ло видно, що занадто велика кількість осіб не змогла б у самому гіпогеї поміститися. Тож Вініцій легко здогадався, що збори відбуватимуться надворі просто неба, тут незабаром зібрався багатолюдний натовп. Скільки сягає око, ліхтар миготів біля ліхтаря, багато хто із прибулих не мав ніякого світла. За винятком кількох голів, які були непокриті, всі, побоюючись зрадників чи холоду, залишалися в каптурах, і молодий патрицій з тривогою подумав, що, коли так буде до кінця, в цім натовпі, при тьмяному світлі, не вдасться йому Лігію побачити.

Але раптом біля склепу запалили кілька смолоскипів, які було складено в малий стос. Стало видніше. Натовп за хвилину почав співати, спершу тихо, потім усе голосніше, якийсь дивний гімн. Вініцій ніколи в житті не чув такої пісні. Та сама туга, яка вже вразила його в співах півголосом поодиноких подорожніх по дорозі на цвинтар, обізвалася тепер у цім гімні, тільки далеко виразніше й голосніше, а в кінці стала такою пронизливою й сильною, ніби разом з людьми почав удаватися в тугу ввесь цей цвинтар, пагорби, яри й околиці. При цьому могло здаватися, що є в цьому якийсь поклик уночі, якесь покірне благання про спасіння заблуканих у темряві. Голови, піднесені догори, здавалося, бачать когось ген високо, а руки кличуть його, аби спустився. Коли пісня стихла, наста-

ла хвилина очікування, такого напруженого, що й Віні-ційй, і його супутники мимоволі почали поглядати на зорі, ніби побоюючись, що станеться щось незвичайне і що хтось насправді спуститься. Вініцій у Малій Азії, в Єгипті і в самім Римі бачив чимало різноманітних храмів, познайомився з багатьма віруваннями й чув багато пісень, проте лише тут уперше побачив людей, які закликали божество піснями не тому, що хотіли виконати усталений ритуал, але з-під серця, з такою справжньою за ним тугою, яка може бути тільки в дітей за батьком або за матір'ю. Треба було бути сліпим, аби не бачити, що ці люди не лише хотіли свого бога, але його всією душею любили, а цього Вініцій не бачив досі ні в якому краю, ні в яких обрядах, ні в якому храмі, в Римі ж бо і в Греції ті, хто ще шанував богів, чинили це, щоб отримати собі їхню допомогу або зі страху, але нікому не спадало навіть на думку їх любити.

Хоча думки Вініція були зайняті Лігією, а увага вся спрямована на пошуки її серед натовпу, він все ж не міг не бачити того дивного і надзвичайного, що діялося коло нього. Тим часом додано кілька смолоскипів на вогнище, що залило червоним світлом цвинтар і потьмарило блиск ліхтарів, у ту ж хвилину з гіпогею вийшов старий у плащі з каптуром, але з непокритою головою, й піднявся на камінь, який лежав поблизу во-

гнища.

Натовп гойднувся. Голоси біля Вініція зашепотіли: «Петро! Петро!..» Деякі опустилися навколішки, інші простягали до нього руки. Настала така глибока тиша, що чути було падіння кожної жаринки зі смолоскипів, віддалений стук коліс на Номентанській дорозі й шум вітру в кронах кількох піній, які росли біля цвинтаря.

Хілон наблизився до Вініція і прошепотів:

– Це він! Перший учень Христа, рибалка!

Старий же підніс руки догори і перехрестив усіх присутніх, а вони упали навколішки. Супутники Вініція й він сам, аби себе не виказати, наслідували їхній приклад. Молодик іще не міг наразі розібратись у своїх враженнях, бо здавалося йому, що та постать, яку бачив перед собою, і доволі простецька, і надзвичайна, більше того, що та надзвичайність випливала, власне, із простоти. Старий не мав ані митри на голові, ні дубового вінка на скронях, ані пальмової гілки в руці, ні золотої таблиці на грудях, ані шат, усіяних зірками чи білосніжних, словом, ніяких таких ознак, що їх мали жерці східні, єгипетські, грецькі або римські фламіни. І знову вразила Вініція та ж сама відмінність, яку відчув, слухаючи спів християнський, бо і цей «рибалка» видався йому не якимось архіжерцем, вправним у церемоніях, а зовсім ніби простим чоловіком похилого віку, безмірно шановним свідком, який прийшов ізда-

леку, аби розповісти про якусь істину, що її бачив, до якої торкався, в яку увірував, як вірять в очевидне, і полюбив тому, що увірував. Була також у його обличчі така сила переконання, яка притаманна самій істині. І Вініцій, що як скептик не хотів піддаватися його зачаруванню, піддався все-таки якійсь гарячковій цікавості, що ж вимовлять уста цього соратника таємничого «Христа» і в чому полягає вчення, що його сповідують Лігія та Помпонія Грецина.

Тим часом Петро почав говорити. Спершу він говорив як батько, що напучує дітей і навчає їх, як мають жити. Він наказував їм, аби зреклися багатства й розкоші, полюбили ж бідність, чистоту звичаїв, істину, щоби терпляче переносили кривди й переслідування, корилися вищестоящим і владі, уникали зради, облуди та обмови і, нарешті, щоби подавали приклад і одне одному між собою, й навіть язичникам. Вініція, для якого добрим було тільки те, що могло йому повернути Лігію, а поганим усе, що ставало між ними перешкодою, зачепили й розгнівили деякі з тих порад, бо здалося йому, що, звеличуючи чистоту й боротьбу з пристрастями, старий сміє тим самим не тільки засуджувати його любов, але підбурює Лігію проти нього й утверджує її спротив. Зрозумів: якщо вона серед присутніх і слухає ці слова та бере їх до серця, то в цю хвилину мусить думати про нього як про ворога

того вчення та негідника. Від цієї думки охопила його злість: «Що ж нового я почув? – мовив він сам собі. – Й оце таке таємниче вчення? Кожний це знає, кожний це чув, адже бідність і обмеження потреб проповідують кініки, а доброчесність звеличував і Сократ, як ознаку стару й добру; адже перший-ліпший стоїк, навіть такий собі Сенека, в якого п'ятсот столів із лимонного дерева, славить поміркованість, радить бути правдивим, терплячим до мінливості долі, мати стійкість у нещастях – і все це начебто залежане зерно, яке їдять миші, люди ж їсти не хочуть, тому що від часу воно зіпріло». І разом із гнівом пережив ніби відчуття розчарування – сподівався ж бо відкриття якихось незнаних, чародійських таємниць, принаймні припускав: почує якогось ритора, що здивує своїм красномовством, тим часом чув самі лише прості слова, позбавлені всяких прикрас. Дивувала його тільки ця тиша й ця зосередженість, із якою натовп слухав. А старий мовив далі до тих заслуханих людей, що вони мають бути добрими, смиренними, справедливими, бідними та праведними не для того, аби за життя мати спокій, але щоб по смерті жити вічно у Христі, жити в такій веселості, в такій славі, розквіті й радості, яких на землі ніхто ніколи не удостоївся.

І тут Вініцій, хоча був налаштований за хвилину до цього вороже, не міг не зауважити, що є все-таки роз-

біжність між повчаннями старого й тим, що говорили кініки, стоїки або інші філософи, – ці ж бо доброчесність радили як річ єдино розумну й практичну в житті, він же обіцяв за неї безсмертя, і не якесь там жалюгідне безсмертя в підземному царстві, в нудьзі, марноті, пустці, а безсмертя чудове, де люди майже рівні богам. Говорив про нього, як про річ цілком певну, отже при такій вірі доброчесність набирала ціни безмежної, а злигодні життя здавалися чимось нечувано мізерним, бо перестраждати хвилину заради вічного щастя – зовсім інше, ніж страждати тільки тому, що це природна річ. Але старий говорив далі, що доброчесність та істину треба любити для них самих, бо найвищим предвічним благом і предвічною доброчесністю є Бог; хто любить їх, той любить Бога й через це сам стає його улюбленим дитям. Віниції не розумів того добре, знав, одначе, зі слів, давніше сказаних Помпонією Грециною Петронію, що цей Бог, на думку християн, єдиний і всемогутній, коли ж тепер почув іще, що є він вищим благом і вищою істиною, мимоволі подумав, що поряд із таким деміургом[215] Юпітер, Сатурн, Аполлон, Юнона, Веста й Венера видавалися жалюгідною та галасливою зграєю, в якій пустують усі разом і кожне самостійно. Та найбільше здивуван-

[215] *Деміург* – вправний майстер, сотворитель, творець (світу); термін, який використовувався у грецькій філософській літературі.

ня охопило молодика, коли старий почав навчати, що Бог є також вищим милосердям; отже, хто любить людей, той виконує найвищу його заповідь. Але не досить любити людей свого народу, позаяк Бог-людина пролив кров за всіх і серед язичників знайшов таких своїх обранців, як центуріон Корнелій, і не досить тих любити, які нам роблять добро, бо Христос простив і юдеїв, які його видали на смерть, і солдатів римських, які його до хреста прибили, отже належить тим, які чинять нам кривди, не тільки прощати, але любити їх і платити добром за зло; і не досить любити добрих, а треба любити і злих, бо лише любов'ю можна з них вивести зло. Хілон на цьому слові подумав собі, що його зусилля були марними і що Урс ні за що в світі не відважиться вбити Главка ні цієї ночі, ні будь-якої іншої. Втішився натомість іншим висновком, зробленим із повчань старого, а саме: що і Главк не вб'є його, хоч би побачив і впізнав. Вініцій не вважав уже, що в словах старого немає нічого нового, але з подивом задавав собі запитання: що це за Бог? що це за вчення? і що це за люди? Все, що чув, просто не вміщалось у нього в голові. Були це для нього якісь нечувані нові поняття. Відчував, що, якби, приміром, хотів іти за цим ученням, мусив би скласти на вогнище своє мислення, звички, характер, усе, що становить його натуру, і все це спалити на попіл, а наповнитися зовсім іншим жит-

тям і цілковито новою душею. Вчення, що наказувало йому любити парфян, сирійців, греків, єгиптян, галлів і бриттів, прощати ворогів, платити їм добром за зло і любити їх, видавалося йому безглуздим, але водночас відчував, що все-таки в самому його безглузді є щось могутніше, ніж у всіх попередніх філософських ученнях. Думав, що за його безглуздям воно нездійсненне, а за нездійсненністю – божественне. Відхиляв його в душі, а відчував, що ллється від нього, мовби від луків, усіяних квітами, якийсь п'янкий аромат, і коли хтось один раз його вдихне, мусить, як у краю лотофагів, забути про всі інші й тільки за ним тужити. Здавалося йому, що немає в ньому нічого реального й водночас, що реальність поряд із ним є чимось таким жалюгідним, про що не варто й думати. Оточили його якісь простори, про які й не здогадувався, якісь огроми, якісь хмари. Цей цвинтар почав справляти на нього враження збіговиська божевільних, але також і місця таємничого та страшного, на якому, ніби на якомусь містичному ложі, народжується щось, чого не було досі на світі. Він пригадав собі все, що спершу говорив старий про життя, істину, любов, Бога, й думки його туманились од блиску цих слів, як туманяться очі від безперервних спалахів блискавок. Як завжди люди, життя яких перетворилося на єдину пристрасть, думав про все це через свою любов до Лігії, і при світлі

цих блискавиць виразно побачив одну річ: якщо Лігія на цвинтарі, якщо визнає це вчення, слухає та чує, то ніколи не буде його коханкою.

І вперше від часу, як познайомився з нею в Авла, Вініцій усвідомив, що якби навіть відшукав дівчину зараз, однаково її не повернути. Нічого такого не спадало йому на думку раніше, але й тепер не міг утямити, бо то було не стільки чітке розуміння, скільки, мабуть, тривожне відчуття якоїсь безповоротної втрати і якогось нещастя. Охопив його неспокій, який одразу ж перейшов у бурю гніву на всіх християн, а на старого й поготів. Цей рибалка, що на перший погляд видався Вініцію простаком, тепер викликав у нього мало не страх і здавався йому втіленням таємничого фатуму, що невблаганно й жорстоко визначав його долю.

Гробар підклав знову кілька смолоскипів у вогонь, вітер перестав шуміти в піниях, полум'я здіймалося прямо, стрімким лезом до миготливих зірок на безхмарному небі, старий же, згадавши про смерть Христа, говорив уже тільки про нього. Всі слухали, затамувавши подих, й тиша стала ще глибшою, ніж до цього, такою, що, здавалося, можна було почути биття сердець. Цей чоловік бачив на власні очі! І оповідав як очевидець, у чиїй пам'яті кожна мить закарбувалася так, що варто заплющити очі, й усе бачиш знову. Отже, говорив, як, повернувшись од хреста, просиділи з Іва-

ном два дні й дві ночі в трапезній, не спавши й не ївши, в терзанні та скорботі, тривозі й відчаї, обхопивши голову руками й роздумуючи про те, що він помер. Ой, ах! Як було тяжко! як тяжко! Вже настав третій день і зоря освітила мури, а вони обидва сиділи так під стіною без ради й надії. То сон їх зморить (бо й ніч перед стратою провели без сну), то прокинуться й починають бідкатися знову. Аж ледве зійшло сонце, прибігла Марія з Магдали[216], не переводячи подиху, з розпущеним волоссям і з криком: «Узяли Господа!» Вони ж, почувши, підхопилися й побігли туди. Але Іван, чоловік молодий, прибіг першим, побачив порожній гроб і не посмів увійти. Лише коли втрьох зібралися біля входу, він, хто їм це розповідає, зайшов, побачив на камені те, в що його загортали, а тіла не було.

Отже, злякалися вони, бо думали, що викрали Христа юдейські священики, і обидва повернулися додому в іще більшому горі. Потім надійшли інші учні, й вони здіймали плач то всі разом, аби їх почув ліпше владика ангелів, то по черзі. Занепали духом вони, бо сподівалися, що вчитель мав спокутувати гріхи Ізраїлю, та ось пішов третій день, як помер, отже, не розуміли, чому отець покинув сина, й воліли б не бачити

---

[216] *Марія з Магдали* – згідно із християнськими переказами, жінка з Галілеї (прибережна область у північній Палестині); стала послідовницею Христа після того, як він зцілив її від одержимості бісами.

світу білого й померти – таким тяжким був той тягар.

Спогади про ті страшні хвилини витиснули дві сльози з очей старого, й було добре видно при світлі вогнища, як стікали вони по сивій бороді. Стареча лиса голова затряслася, й голос завмер. Вініцій сказав собі: «Цей чоловік говорить правду і плаче над нею!» – а в простодушних слухачів од горя перехопило подих. Чули вже не раз про загибель Христа, й відомо їм було, що радість настане після смутку, але ж про це розповідав апостол, який бачив, тож під враженням заламували руки, стогнучи, або били себе в груди.

Та помалу заспокоїлися, позаяк бажання слухати далі перемогло. Старий заплющив очі, мов бажаючи ліпше бачити подумки далеке, й продовжував:

«Коли ми так здіймали плач, прибігла знову Марія з Магдали, волаючи, що бачила Господа. Не маючи можливості через сильне сяяння впізнати його, подумала, що це садівник, але він сказав: “Маріє!” Тоді вона крикнула: “Раввуні!” – і припала до його ніг. А він звелів їй іти до учнів, а потім зник. Але вони, учні, не вірили їй, а коли плакала від радості, одні засуджували її, інші думали, що вона від горя збожеволіла, бо говорила також, що біля гробу бачила ангелів, а вони ж, прибігши туди вдруге, бачили порожній гроб. Потім, увечері, прийшов Клопа, який ходив з іншими до Ем-

мауса[217], й повернулися швидко, промовляючи: “Воістину воскрес Господь”. І почали вони сперечатися, замкнувши двері через побоювання перед юдеями. Й тут він став між ними, хоча не скрипнули двері, й, бачачи, що вони злякалися, сказав їм: “Мир вам”».

«І я бачив його, як бачили всі, а він був як світоч і як блаженство для сердець наших, бо ми повірили, що він воскрес і що моря висохнуть, гори перетворяться на прах, а його слава не перейде».

«А по восьми днях Фома Дидим[218] уклав пальці в його рани й торкався боку його, а потім упав йому до ніг і вигукнув: “Господь мій і Бог мій!” А той йому відповів: “Тому що побачив мене, увірував. Блаженні, які не бачили, а увірували”. І ті слова чули ми, і очі наші дивилися на нього, бо він був серед нас».

Вініцій слухав, і творилося з ним щось дивне. Забув на якийсь час, де він, втратив відчуття реальності, міри, тверезість судження. Став перед двома неможливостями. Не міг повірити в те, що говорив старий, і відчував, що треба бути сліпим і зректися свого власного розуму, аби припустити, що цей чоловік, який ска-

---

[217] *…прийшов Клеопа, який ходив із іншими до Еммауса… – Клеопа* – один із учнів Христа; *Еммаус* – селище поблизу Єрусалима.

[218] *А по восьми днях Фома Дидим…* – У християнських переказах *Фома Дидим* – один із 12 апостолів; він відмовився повірити у воскресіння Христа, поки сам не побачив його ран і не вклав у них персти. Ім'я Фоми стало загальним – «Фома невіруючий».

зав: «Я бачив», бреше. Було щось у його хвилюванні, в його сльозах, в його всій постаті і в подробицях подій, про які розповідав, що робило неможливими всілякі сумніви. Вініцію здавалося часом, що йому сниться. Але навколо себе він бачив притихлий натовп; кіптява ліхтарів долітала до його ніздрів; оддалік палали смолоскипи, а біля вогнища на камені стояв старезний чоловік із тремтячою головою, що, даючи свідчення, повторював: «Я бачив!»

І розповідав їм усе далі, аж до вознесіння на небо. Подеколи відпочивав, бо говорив дуже докладно, але відчувалося, що кожна найменша подробиця так закарбувалася в його пам'яті, як на камені. Тих, які його слухали, охопило блаженство. Повідкидали з голів каптури, щоб ліпше чути й не пропустити жодного з тих слів, які були безцінними для них. Здавалось їм, що якась надлюдська сила перенесла їх у Галілею, що ходять разом з учнями по тамтешніх гаях і над водами, що цей цвинтар перетворився на Тиверіадське озеро, і на березі, у світанковій імлі, стоїть Христос, як стояв тоді, коли Іван, дивлячись із човна, сказав: «Це Господь!» – і Петро подався плавом, аби швидше припасти до любих його стіп. На обличчях відбивався безмежний захват і відчуженість од життя, і щастя, і неосяжна любов. Помітно було, що під час тривалої розповіді Петра у декого були видіння, а коли ж він

заговорив про те, як у мить вознесіння хмари почали посуватися під ноги Спасителю і, напливаючи, затуляти його від очей апостолів, усі голови підвелися до неба, й настала хвиля очікування, ніби ці люди мали надію побачити його ще або ніби сподівалися, що ступить знову з полів небесних, аби подивитись, як старий апостол пасе довірених йому овець, і поблагословити його та стадо.

І для цих людей не було в ту мить Рима, не було божевільного імператора, не було храмів, богів, язичників, був тільки Христос, який заповнював землю, море, небо, світ.

У будинках оддалік, розкиданих уздовж Номентанської дороги, півні почали співати, провіщаючи північ. У цю ж мить Хілон потягнув Віниція за край плаща і зашепотів:

– Пане, там, недалеко від старого, бачу Урбана, а біля нього якусь дівчину.

Віниція здригнувся, мов спросоння, і, повернувшись у бік, куди показував грек, побачив Лігію.

Розділ XXI

Кожна кровинка затремтіла в молодому патриції, коли він побачив дівчину. Забув про натовп, про старого, про своє здивування перед тими незрозумілими речами, що він чув, і бачив перед собою тільки її. Врешті, після всіх зусиль, після багатьох днів неспокою, шарпанини, розчарувань, він знайшов її. Вперше в житті дізнався, що радість може накинутися на груди, мов дикий звір, і притиснути аж до втрати дихання. Він, хто до цього вважав, що фортуна певним чином зобов'язана виконувати всілякі його бажання, тепер ледве вірив власним очам і власному щастю. Коли б не ця недовіра, його палка натура могла б його штовхнути на якийсь нерозважливий крок, але він вирішив спершу переконатися, що це не продовження тих чудес, якими була переповнена його голова, і чи не марить він. Але не було сумніву: бачив Лігію, й відокремлювала його від неї відстань у кілька кроків.

Стояла на світлі, тож міг намилуватися нею досхочу. Каптур ізсунувся в неї з голови й розсипав волосся; вуста були напіврозкриті, очі звернені до апостола, обличчя, захоплене почутим. У плащі з темної вовни, вдягнена була як проста дівчина, одначе Вініцій ніколи не бачив її прекраснішою, й при всьому

сум'ятті душевному вразила його у протиставленні до цього майже рабського вбрання шляхетність цієї чудової патриціанської голови. Любов пройшлася по ньому як полум'я, величезна, змішана з якимось дивним відчуттям туги, схиляння, пошани й жаги. Відчував розкіш, яку спричинив йому сам її вигляд, і насолоджувався нею, буцім живою водою після тривалої спраги. Поряд із велетнем лігійцем Лігія здавалася йому меншою, ніж була до цього, майже дитиною; помітив також, що вона схудла. Шкіра обличчя її була майже прозора; справляла на нього враження тендітного цвіту й самої душі. Але тільки дужче прагнув мати своєю цю істоту, таку відмінну від жінок, яких бачив або кохав на Сході та в Римі. Він готовий був оддати за неї всіх їх, а з ними Рим і світ на додачу.

Задивився й забув би про все, коли б не Хілон, який потягнув його за край плаща, в страху, аби не вчинив чогось, що могло б накликати на них небезпеку. Християни тим часом почали молитися й співати. За хвилину загриміло: *«Маран-ата!»*[219] – потім великий апостол почав хрестити водою з фонтана тих, кого пресвітери підводили до нього як готових до прийняття хрещення. Вініцію здавалося, що ця ніч ніколи не закінчиться. Хотів тепер якнайшвидше піти за Лігією й викрасти її по дорозі або з її домівки.

---

[219] Господь гряде! *(Сирійськ.)*

Врешті деякі почали покидати цвинтар. Хілон тоді зашепотів:

– Ходімо, пане, за браму, бо не зняли ж ми каптурів і люди дивляться на нас.

Він мав рацію. Коли під час проповіді апостола всі відкинули каптури, щоб ліпше було слухати, вони не наслідували приклад загалу. Порада Хілона була слушною. Стоячи біля брами, могли спостерігати за всіма, що виходили. Урса ж неважко було впізнати по зросту й постаті.

– Підемо за ними, – говорив Хілон, – побачимо, до якого будинку ввійдуть, і завтра, а радше сьогодні ще, оточиш, пане, всі входи до нього рабами й забереш її.

– Ні! – сказав Вініцій.

– Що ж ти хочеш робити, пане?

– Ввійдемо слідом за нею в дім і зразу ж її заберемо: адже ти, Кротоне, взявся так зробити?

– Саме так, – відповів ланіста, – і я готовий стати твоїм рабом, якщо не зламаю хребта тому буйволу, що її охороняє.

Але Хілон почав одраджувати й заклинати їх усіма богами, щоб того не робили. Адже Кротона взяли тільки для захисту, на випадок, якщо б їх упізнали, не для викрадення дівчини. Брати її вдвох тільки, самим наражатися на смертельну небезпеку, і, більше того, можна її випустити з рук, а тоді вона сховається в ін-

шому місці або покине Рим. І що тоді робити? Чому не діяти напевно, навіщо наражати себе на загибель і всю справу ставити під загрозу?

Вініцій з великим зусиллям стримувався, щоб тут же на цвинтарі не схопити Лігію в обійми, відчував усетаки, що грек має рацію, й, напевно, дослухався б його поради, коли б не Кротон, який дбав про нагороду.

– Накажи, пане, мовчати цьому старому цапові, – сказав, – або дозволь мені опустити кулак йому на голову. Якось у Буксенті[220], куди мене запросив на ігри Луцій Сатурнін, напали на мене на постоялому дворі семеро п'яних гладіаторів, і жоден не пішов з цілими ребрами. Не кажу, що треба дівчину викрадати зараз, серед натовпу, бо могли б нам кидати каміння під ноги, але коли вже буде вдома, я схоплю її й занесу, куди накажеш.

Вініцій утішився, слухаючи його слова, і сказав:

– Так і буде, присягаюся Геркулесом! Завтра могли б ми її випадково не застати вдома, а якби вчинили серед них переполох, вони неодмінно сховали б її.

– Цей лігієць на вигляд страшенно сильний! – простогнав Хілон.

– Не тобі ж доведеться тримати його за руки, – відповів Кротон.

---

[220] *Буксент* – приморське місто на західному узбережжі Південної Італії.

Мусили все-таки чекати ще довго – почали співати досвітні півні, коли побачили Урса, що виходив із брами, а з ним Лігію. Супутниками їх було кілька інших осіб. Хілонові здалося, що впізнав серед них великого апостола, поряд з тим ішов іще один старий, значно нижчий на зріст, дві немолоді жінки та хлопчик із ліхтарем. За цим гуртом сунув натовп, не менше двохсот людей. Вініцій, Хілон і Кротон змішалися з цим натовпом.

– Так, пане, – сказав Хілон, – твоя дівчина перебуває під могутньою опікою. То він із нею, великий апостол, бо бач, як люди колінкують перед ним.

Люди дійсно ставали навколішки, але Вініцій не дивився на них. Не втрачаючи ні на мить з очей Лігію, думав тільки про її викрадення і, звиклий на війні до всіляких підступів, складав у своїй голові з військовою точністю ввесь план. Усвідомлював, що крок, на який одважується, був зухвалим, але знав добре, що зухвалі напади зазвичай завершуються успіхом.

Дорога була, одначе, далека, тож іноді думав також про прірву, що її утворило між ним і Лігією це дивне вчення, яке вона сповідувала. Розумів тепер усе, що сталося в минулому. Був щодо цього доволі проникливим. Просто він до цього Лігію не знав. Бачив у ній найпрекраснішу дівчину, до якої спалахнули його почуття, тепер же усвідомив, що це вчення творило з неї

якусь відмінну від інших жінок істоту, і сподівання, що її також захоплять пристрасть, бажання, багатство, розкіш, є ілюзією. Зрозумів нарешті те, чого вони обидва з Петронієм не розуміли, що ця нова релігія прищеплює душам щось незнане цьому світові, в якому жив, і що Лігія, коли б навіть його кохала, нічого не пожертвує для нього із своїх християнських істин; що, коли й існує для неї насолода, то цілковито відмінна від тієї, якої прагнуть він і Петроній, імператорський двір і весь Рим. Кожна інша з жінок, яких знав, могла стати його коханкою, ця християнка могла бути лише його жертвою.

І думки про це завдавали йому пекучого болю і викликали гнів, усвідомлював же водночас, що цей гнів є безсилим. Викрасти Лігію видавалося йому справою можливою, і в цьому був майже впевнений, але так само був упевнений, що проти вчення він сам, його відвага, його сила є нічим і що з цим він безпорадний. Цей римський військовий трибун, переконаний, що та сила меча й кулака, яка заволоділа світом, завжди ним володітиме, вперше в житті побачив, що, крім неї, може бути ще щось інше, тож із подивом задавав собі запитання: що ж це?

І не міг собі чітко відповісти, в голові проносилися йому тільки образи цвинтаря, велелюдний натовп і Лігія, що вслухалася всією душею в слова старого, який

розповідав про муки, смерть і воскресіння Бога-чоловіка, що врятував світ і обіцяв йому щастя по той бік Стіксу.[221]

І коли про це думав, голова в нього йшла обертом.

Але з цього хаосу вивели його нарікання Хілона, який почав скаржитися на свою долю: був же згодний одшукати Лігію, з небезпекою для життя відшукав її, вказав. Але чого ж од нього ще хочуть? Чи він брався викрадати її, і хто міг чогось такого навіть вимагати від каліки, що позбувся двох пальців, од старого чоловіка, відданого роздумам, науці й доброчесності? Що буде, якщо пан такий достойний, як Вініцій, зазнає невдачі при викраденні дівчини? Певна річ, боги мусять турбуватися про обраних, але чи не трапляється часом так, наче боги грають у шашки, замість того щоб стежити, що діється на світі. Фортуна, як відомо, має зав'язані очі, отже, не бачить навіть удень, не тільки вночі. Нехай же щось станеться, нехай цей лігійський ведмідь кине на шляхетного Вініція жорно, бочку вина або, ще гірше, води, тоді хто ручиться, чи на бідолашного Хілона замість нагороди не впаде відповідальність? Він, убогий мудрець, виявив прихильність до Вініція, мов Арістотель до Александра Македонського[222], і коли б принаймні шляхетний Вініцій оддав йо-

---

[221] *Стікс* – ріка в царстві мертвих.

[222] *…мов Арістотель до Александра Македонського…* – Арістотель

му той гаманець, який на його очах заткнув за пояс, виходячи з дому, було б за що, в разі нещастя, викликати негайно допомогу або задобрити самих християн. О! Чому не хочуть слухати порад старого, продиктованих йому обачністю й досвідом?

Вініцій, почувши це, видобув гаманець із-за пояса й кинув його на долоню Хілонові.

– Візьми й мовчи.

Грек відчув, що гаманець надзвичайно важкий, і зібрався з духом.

– Всі мої сподівання на те, – сказав, – що Геркулес або Тесей[223] іще важчі здійснювали подвиги, а ким же є мій особистий, найближчий друг Кротон, якщо не Геркулесом? Тебе ж, достойний пане, я не назву напівбогом, бо ти – бог, і надалі не забудеш про слугу вбогого й вірного, чиї потреби слід час від часу задовольняти, бо сам він, заглибившись у книги, не дбає про них зовсім… Якихось кілька десятин саду та будиночок, хоча б із найменшим портиком для прохолоди влітку, було б чимось гідним такого благодійника. Тим часом буду захоплюватися здалеку вашими богатирськими діями й благати Юпітера, щоб вам сприяв, у разі чого на-

був вихователем (з 343 р. до н. е.) Александра й користувався в нього великим авторитетом.

[223] *Тесей* – у грецькій міфології герой, син царя Егея; здійснив численні подвиги, в тому числі вбив потворного людино-бика Мінотавра. Тесей вважався засновником Афінської держави.

роблю такого галасу, що пів-Рима прокинеться і прибіжить вам на допомогу. Що вже гидка й нерівна дорога! Олива вигоріла в моєму ліхтарі, і якби Кротон, що настільки ж шляхетний, як сильний, захотів узяти мене на руки й донести аж до брами, по-перше, заздалегідь дізнався б, чи легко йому буде нести дівчину, по-друге, вчинив би, як Еней[224], і в кінці залучив би на свій бік усіх порядних богів настільки, що за успіх нашої справи був би цілком спокійним.

– Волів би нести труп вівці, що здохла від корости місяць тому, – заперечив ланіста, – та якщо віддаси мені той гаманець, який кинув тобі достойний трибун, то понесу тебе аж до брами.

– Щоб ти відбив великий палець на нозі! – відповів грек. – Отак ти засвоїв уроки цього шанованого апостола, який повчав, що бідність і співчуття – дві найважливіші чесноти?.. Чи не наказав тобі без сумніву любити мене? Бачу, що ніколи не зробити з тебе навіть поганенького християнина і що легше сонцю проникати крізь мури Мамертинської в'язниці[225], ніж істині крізь твій череп гіпопотама.

---

[224] *…вчинив би, як Еней…* – За переказами, в ніч падіння Трої Еней на плечах виніс свого батька Анхіза з палаючого міста.

[225] *Мамертинська в'язниця* – побудована, мабуть, іще в царську епоху на східному схилі Капітолійського пагорба. Під нею була розташована кругла підземна камера – т. зв. Тулліанум (буцімто споруджена Сервієм Тулієм), яка спершу слугувала як цистерна для води.

Кротон же, наділений звірячою силою, та натомість обділений усіма людськими почуттями, сказав:

– Не бійся! Християнином я не буду! Не хочу позбуватися шматка хліба!

– Так, але якби мав хоч початкові знання з філософії, розумів би, що золото – тлін.

– Підійди до мене з філософією, а я тебе тільки раз ударю головою в живіт, і побачимо, хто виграє.

– Те ж саме сказати міг віл Арістотелю, – заперечив Хілон.

Розвиднялося. Світанок провів блідою барвою вздовж мурів. Придорожні дерева, будинки та розкидані тут і там пам'ятники почали проступати з темряви. Дорога не була вже безлюдною. Продавці городини поспішали до відкриття брам, ведучи віслюків і мулів, навантажених овочами; де-не-де скрипіли повози з дичиною. На дорозі та обабіч неї при самій землі стелилася легка імла, провіщаючи годину. Люди зоддалік у тій імлі нагадували привидів. Вініцій углядався в струнку постать Лігії, яка, в міру того як світало, ставала все більше сріблястою.

– Пане, – сказав Хілон, – образив би тебе, якби передбачав, що твоя щедрість закінчиться колись, але зараз, коли ти мені заплатив, не можеш мені дорікати, що говорю тільки для свого зиску. Отож раджу тобі ще раз, аби, довідавшись, у якім будинку мешкає боже-

ственна Лігія, повернувся до себе за рабами та ношами і не слухав цього слонячого хобота, Кротона, який тому тільки береться викрасти дівчину, аби вичавити твій гаманець, як верчик із сиром.

– Матимеш у мене удар кулаком поміж лопатками, це значить, що згинеш, – озвався Кротон.

– Матимеш у мене глек кефалленського вина[226], це значить, що буду живий-здоровий, – заперечив грек.

Віниції не відповів нічого, бо підійшли до брами, біля якої дивне видовище привернуло їхню увагу. Двоє солдатів опустилися навколішки, коли проходив апостол, він же тримав з хвилину руку на їхніх шоломах, а потім перехрестив їх. Молодому патрицію ніколи раніше не спадало на думку, що вже й серед солдатів можуть бути християни, і зі здивуванням зазначив, що як у палаючому місті пожежа охоплює все нові будинки, так і вчення з кожним днем обіймає, мабуть, усе нові душі й поширюється нечувано швидко. Ну і вразило його те з огляду на Лігію, переконався ж, що, коли б вона хотіла втекти з міста, знайшлися б стражники, які самі полегшили б їй вихід. І подякував також тієї хвилини всім богам, що так не сталося.

Перейшовши пустирі, що лежали за муром, гурти

---

[226] *…глек кефалленського вина… – Кефалленією* називалася група островів біля західних берегів Греції, навколо о. Ітаки; до неї входили о-ви Зам, Закінф і Дуліхій.

християн почали розходитися. Треба було тепер іти за Лігією далі та обережніше, щоби не звернути на себе уваги. Хілон почав нарікати на рани і кольки в ногах, відстаючи щоразу більше, чому Віниції не перешкоджав, вважаючи, що тепер боягузливий і хворий грек не буде йому потрібний. Він би йому навіть дозволив піти, якби той хотів, одначе знаного мудреця стримувала обережність, але штовхала вперед, очевидно, цікавість, бо йшов безупинно за ними, й навіть часом наздоганяв, повторюючи свої попередні поради та висловлюючи припущення, що старий, який супроводжував апостола, якби не зріст, дещо занизький, міг би бути Главком.

Ішли, одначе, ще довго, аж на Затибря, і сонце мало вже незабаром зійти, коли гуртик, у якому була Лігія, розділився. Апостол, стара жінка та хлопчик подалися берегом проти течії ріки, нижчий зростом старий, Урс і Лігія звернули у вузеньку вуличку і, пройшовши ще кроків сто, ввійшли до сіней будинку, в якому було дві крамниці: продавця маслин і продавця птиці.

Хілон, який ішов за якихось п'ятдесят кроків позаду Віниція та Кротона, спинився зразу ж як укопаний і, притиснувшись до муру, почав пошепки підкликати їх до себе.

Вони ж послухалися, бо треба було порадитися.

– Іди, – сказав йому Віниції, – та подивися, чи цей

будинок не має виходу на іншу вулицю.

Хілон, незважаючи на те, що нещодавно скаржився на зранені ноги, побіг так прудко, буцім на щиколотках мав крильця Меркурія, й за хвилину повернувся.

– Ні, – сказав, – вихід лише один.

Потім склав руки:

– Заклинаю тебе Юпітером, Аполлоном, Вестою, Кібелою, Ісідою та Осірісом, Митрою[227], Ваалом і всіма богами Сходу й Заходу, заклинаю тебе, пане, відмовся від свого наміру… Послухай мене…

Але враз осікся, коли побачив, що лице Віниція зблідло від хвилювання, зіниці ж його звузились, як у вовка. Досить було на нього глянути, аби зрозуміти, що нічого в світі не втримає його. Кротон почав набирати повітря у свої геркулесові груди і поводити своєю недорозвиненою головою то в один, то в другий бік, як роблять ведмеді, замкнені в клітці. Зрештою, не видно було на його лиці й найменшого неспокою.

– Я ввійду першим! – сказав.

– Підеш за мною, – владним тоном сказав Віницій.

І за хвилину зникли обидва в темних сінях.

Хілон скочив за ріг найближчої вулички і виглядав звідти, чекаючи, що буде далі.

---

[227] *Митра* – давньоіранський бог сонця.

Розділ XXII

Вініцій лише в сінях зрозумів усю складність становища. Будинок був великий, кількаповерховий, один із тих, яких тисячі будовано в Римі з метою прибуткової здачі внайми житла, зазвичай же будовано так поспіхом і погано, що не минало й року, аби кілька з них не обвалювалися на голови їхніх мешканців. Були то справжні вулики, занадто високі й занадто вузькі, повні комірчин і закамарків, у яких гніздився вбогий люд, ще й вельми численний. У місті, в якому багато вулиць не мали назв, будинки ці були без номерів; власники доручали збір плати за житло рабам, ті, одначе, не зобов'язані міською владою подавати імена мешканців, часто не знали їх самі. Розшукати когось у такому будинку бувало часом надзвичайно важко, особливо де не було брамника.

Вініцій із Кротоном довгими, схожими на коридор сіньми дісталися вузького, забудованого з чотирьох боків подвір'я, що являло собою своєрідний спільний для всього будинку атрій, з фонтаном посередині, струмені якого падали в кам'яний чан, вмурований у землю. При всіх стінах здіймалися вгору зовнішні сходи, частково кам'яні, частково дерев'яні, що вели до галерей, із яких можна було пройти до помешкань.

Внизу були теж помешкання, деякі з дерев'яними дверима, інші відділені від подвір'я тільки за допомогою вовняних, здебільшого витріпаних і подертих або полатаних запон.

Година була рання, і на подвір'ї жодної душі. Мабуть, у всьому будинку ще всі спали, крім тих, які повернулися з Остріану.

– Що будемо робити, пане? – запитав Кротон, зупинившись.

– Чекаймо тут; може, хтось з'явиться, – відповів Вініцій. – Не треба, щоб нас побачили на подвір'ї.

Але водночас подумав, що порада Хілона була слушною. Коли б мали кільканадцять рабів, можна було б оточити браму, яка, здається, була єдиним виходом, і обшукати всі приміщення, а так доведеться відразу потрапити до помешкання Лігії, інакше ж бо християни, яких у цьому будинку не бракувало, могли її попередити, що її шукають. З цього погляду, було небезпечним і розпитування сторонніх осіб. Вініцій хвилину подумав, чи не повернутися за рабами, але тут з-під однієї із запон, яка відділяла житло, вийшов чоловік з решетом у руці й попростував до фонтана.

Молодик з першого погляду впізнав Урса.

– То лігієць! – прошепотів Вініцій.

– Чи маю зараз поламати йому кістки?

– Зачекай.

Урс не помітив їх, бо стояли в темних сінях, і заходився спокійно обполіскувати у воді овочі, що ними було наповнене решето. Очевидно, що після проведеної на цвинтарі цілої ночі збирався готувати з них сніданок. За хвилину впоравшись, узяв мокре решето і зник з ним за запоною. Кротон і Вініцій рушили за ним, упевнені, що потраплять просто до помешкання Лігії.

Але яким же було їхнє здивування, коли зрозуміли, що запона відділяє від подвір'я не помешкання, а інший темний коридор, у кінці якого видно було садочок – кілька кипарисів та миртових кущів – і маленький будиночок, що приліпився до глухої стіни сусідньої кам'яниці.

Обидва зрозуміли відразу, що ця обставина для них є сприятливою. На подвір'я могли збігтися всі мешканці, відособленість же будиночка полегшувала справу. Швидко впораються із захисниками, а радше з Урсом, після чого, схопивши Лігію, так само швидко опиняться на вулиці, а там уже дадуть собі раду. Напевно, ніхто їх не зупинить, а коли б і зупиняли, скажуть, що йдеться про втікачку-заручницю імператора, в найгіршому разі Вініцій назветься стражникам і попросить у них допомоги.

Урс уже заходив до будиночка, коли шелест кроків привернув його увагу, тож зупинився і, побачивши двох людей, поставив решето на балюстраду й повер-

нувся до них.

– І чого ви тут шукаєте? – запитав.

– Тебе! – відповів Вініцій.

І, повернувшись до Кротона, швидко сказав тихим голосом:

– Убий!

Кротон кинувся, мов тигр, на Урса і за мить, перш ніж лігієць устиг отямитись або розгледіти супротивника, схопив його в свої сталеві обійми.

Але Вініцій занадто був упевнений у його надлюдській силі, щоб чекати на завершення боротьби, тож, обминувши їх, кинувся до дверей будиночка, штовхнув їх і опинився в напівтемній кімнаті, освітленій лише вогнем, який горів у коминку. Світло від вогню падало просто на обличчя Лігії. Другою особою, що сиділа коло вогню, був той старий, що супроводжував дівчину та Урса дорогою з Остріану.

Вініцій увірвався несподівано і, перш ніж Лігія встигла його впізнати, обхопив її стан і, піднявши її на руки, рушив до дверей. Старий намагався його зупинити, але він, притискаючи дівчину однією рукою до грудей, відкинув його вільною рукою. Каптур сповз у нього з голови, і тоді Лігія, бачачи таке знайоме, але в ту мить таке страшне обличчя, відчула, як у неї стигне кров і жах стискає горло. Хотіла покликати на допомогу й не могла. Марно намагалася вхопитися за одвірок, аби

чинити опір. Пальці її сковзнули по камінню, і дівчина, певно, знепритомніла б, якби не жахливе видовище, яке постало перед її очима, коли Вініцій вибіг із нею в сад.

Урс тримав ув обіймах якогось чоловіка, повністю зігнутого назад, зі схиленою головою і з закривавленим ротом. Побачивши їх, ударив кулаком іще раз по тій голові й одним стрибком, як розлючений звір, опинився біля Вініція.

«Смерть!» – подумав молодий патрицій.

І потім почув, мовби крізь сон, окрик Лігії: «Не вбивай!» – після цього відчув, як щось, наче блискавка, розтиснуло його руки, що тримали дівчину, врешті земля закрутилася під ним, і світло згасло в його очах.

Тим часом Хілон, сховавшись за рогом, чекав, що буде далі, бо цікавість боролася в ньому зі страхом. Думав також, що, коли їм удасться викрасти Лігію, йому буде вигідно залишатися при Вініції. Урбана вже не побоювався, також був певен, що Кротон того порішить. Натомість вважав, що, коли б на порожні досі вулиці збігся народ і християни чи якісь інші люди намагалися б перешкоджати Вініцію, тоді він промовив би до них як представник влади, як виконавець волі імператора, і в крайньому разі викличе стражників на допомогу молодому патрицію проти вуличного наброду й тим заслужить собі нові милості. Однак його не поли-

шала думка, що вчинок Вініція необачний; зважаючи, одначе, на неймовірну силу Кротона, припускав, що може обійтися. «Якщо їм буде зле, сам трибун нестиме дівчину, а Кротон прокладатиме йому дорогу». Але час минав, і його непокоїла тиша в сінях, за якими здалеку спостерігав.

«Якщо не потраплять до її схованки і нароблять галасу, то її сполохають».

Й думка про те, зрештою, не була йому прикрою, бо розумів, що в такому разі він знову знадобиться Вініцію і знову зуміє видобути з того чималу кількість сестерціїв.

«Хоч що б вони вчинили, – мовив подумки, – вчинять на мою користь, хоч жоден із них про це не здогадується… Боги, боги, дозвольте мені тільки…»

І раптом замовк, бо здалося, що із сіней щось виглянуло, тож, притиснувшись до стіни, почав стежити, затамувавши подих.

І не помилився – із сіней висунулась до половини якась голова й почала роззиратися довкола.

За хвилину зникла.

«То Вініцій або Кротон, – міркував Хілон, – але, якщо викрали дівчину, чому вона не кричить і чого виглядають на вулицю? Люди так чи інакше зустрінуться, бо, поки дістануться Карин, у місті почнеться рух. Що це? Присягаюся всіма безсмертними богами!..»

І враз решткі волосся на його голові стали дибом.

У дверях показався Урс із перекинутим через плече тілом Кротона і, роззирнувшись іще раз, побіг із ним порожньою вулицею до ріки.

Хілон приліпився так до стіни, як шмат штукатурки.

«Згину, якщо мене помітить!» – подумав.

Але Урс пробіг швидко повз ріг і зник за наступним будинком. Хілон же, не чекаючи довго і цокаючи з переляку зубами, побіг у глиб поперечної вулички з такою прудкістю, яка могла бути дивовижною навіть для молодого.

«Якщо, повертаючись, помітить мене здалеку, то наздожене і вб'є, – мовив собі. – Порятуй мене, Зевсе, порятуй, Аполлоне, порятуй, Гермесе, порятуй, християнський Боже! Я покину Рим, повернуся в Месембрію, тільки вирвіть мене з рук цього демона».

І той лігієць, який убив Кротона, видавався йому в ті хвилини дійсно якоюсь надлюдською істотою. Біг і думав, що то може бути якийсь бог, що прибрав собі подобу варвара. Зараз вірив у всіх богів світу й у всі міфи, з яких кепкував у звичайний час. Майнула в нього також думка, що Кротона міг убити християнський Бог, і знову волосся ставало дибом у нього на голові від думки, що вступив у суперечку з такою силою.

Тільки пробігши кілька завулків і помітивши якихось робітників, що йшли назустріч, дещо заспокоївся. У

грудях забракло йому повітря, тож сів на порозі будинку і почав краєм плаща витирати спітнілого лоба.

«Старий я вже й потребую спокою», – сказав.

Люди, що йшли назустріч, звернули в якусь бічну вуличку, і знову огорнула його пустка. Місто ще спало. Вранці рух починався раніше саме в заможніших кварталах, де раби в домах багачів змушені були вставати вдосвіта, в тих же, де мешкав вільний люд, який годувався коштом держави, тож байдикував, прокидалися, особливо взимку, досить пізно. Хілон, просидівши якийсь час на порозі, відчув, як його діймає холод, отже підвівся і, переконавшись, що не загубив гаманця, що його отримав од Вініція, вільнішим уже кроком попрямував до ріки.

«Може, де побачу тіло Кротона, – мовив собі. – Боги! Цей лігієць, якщо він людина, міг би протягом року заробити мільйони сестерціїв, бо коли Кротона задушив, як щеня, то хто ж його здолає? За кожний виступ на арені йому б дали золота стільки, скільки важить сам. Ліпше він стереже цю дівку, ніж Цербер[228] – пекло. Але хай його також те пекло проковтне! Не хочу мати з ним справи. Занадто вже він костистий. Як же тут бути? Сталася річ страшна. Якщо він такому Кротону поламав кістки, то, певно, й душа Вініція квилить

[228] *Цербер* – у грецькій міфології потворний багатоголовий пес, який охороняв вхід до Аїду.

над тим проклятим будинком, чекаючи похорону. Присягаюся Кастором! Він усе-таки патрицій, друг імператора, родич Петронія, відома в усьому Римі людина і військовий трибун. Його смерть не зійде їм з рук… Коли б мені, приміром, сходити до табору преторіанців або до стражників?..»

Тут замовк, поміркував, але за хвилину сказав:

«Горе мені! Хто ж привів його до цього будинку, якщо не я?.. Його вільновідпущеники й раби знають, що я до нього приходив, а деякі знають, з якою метою. Що буде, коли звинуватять мене, що я зумисне вказав йому дім, у якому спіткала його смерть? Хоч би й з'ясувалося потім у суді, що я її не хотів, і так скажуть, що я її спричинив… А він же патрицій, отже ні в якому разі мені не уникнути покарання. Та коли б я потай покинув Рим і подався кудись подалі, то викликав би тим велику підозру».

І так, і так було погано. Лишалося тільки вибрати, котре лихо менше. Рим був величезним містом, одначе Хілон відчував, що може йому в нім бути затісно. Бо всякий інший міг би піти просто до префекта стражників, розповісти, що сталося, і, хоч би й упала на нього якась підозра, чекати спокійно слідства. Та все минуле Хілона було таким, що більш близьке знайомство чи то з префектом стражників, чи то з префектом міста мусило б завдати йому вельми серйозних неприємно-

стей, а на додачу посилити всілякі підозри, що могли б спасти на думку чиновників.

З другого боку, втеча була б утвердженням Петронія в думці, що Віниція зраджено і вбито внаслідок змови. А Петроній же був людиною впливовою, що міг мати до своїх послуг поліцію всієї держави, і неодмінно постарався б знайти винуватців хоч би й на краю світу. Одначе Хілонові спало на думку, чи не звернутися просто до нього й не розповісти йому, що трапилося. Так! Це найліпший вихід. Петроній був людиною спокійною, й Хілон міг бути певним того, що він його принаймні вислухає до кінця. Петроній, який знав справу з самого початку, скоріше також повірив би в невинуватість Хілона, ніж префекти.

Одначе, щоби вирушити до нього, треба було з'ясувати напевно, що сталося з Вініцієм, Хілон же того не знав. Щоправда, бачив лігійця, як той прокрадався до ріки з тілом Кротона, але не більше. Вініцій міг бути вбитим, але міг бути також пораненим або захопленим християнами. Тепер тільки Хілонові спало на думку, що християни напевне б не відважилися вбити таку впливову людину, августіана й високого воєначальника, бо такий вчинок міг накликати на них усіх утиски. Вірогіднішим було, що затримали його примусово, щоб дати Лігії час для переходу в іншу схованку.

Думка ця підбадьорила Хілона.

«Якщо той лігійський дракон його не розтерзав при першому нападі, то живий, а якщо живий, тоді сам дасть свідчення, що я його не зрадив, і тоді не тільки нічого мені не загрожує, але (о Гермесе, розраховуй знову на дві телиці!) з'являються переді мною нові можливості… Можу повідомити одному з вільновідпущеників, де має шукати свого володаря, а чи він звернеться до префекта, чи ні, то його справа, мені б лишень не звертатися… Можу також піти до Петронія й розраховувати на нагороду… Шукав Лігію, тепер шукатиму Вініція, а потім знову Лігію… Треба все-таки спершу дізнатися, чи живий, чи вбитий».

Тут він подумав, що міг би вночі піти до пекаря Демаса й запитати про це в Урса. Але думку цю він одразу ж відкинув. Волів би не мати ніякої справи з Урсом. Міг слушно припускати, що коли Урс не вбив Главка, то, напевно, дістав засторогу від одного зі старійшин християнських, якому відкрив свій намір, що то справа нечиста і що хотів його до неї намовити якийсь зрадник. Зрештою, на саму тільки згадку про Урса дрож пронизував Хілона з голови до п'ят. Натомість подумав, що ввечері пошле Евриція дізнатися, що і як, до того будинку, де все сталося. Тим часом треба попоїсти, скупатися та відпочити. Безсонна ніч, дорога до Остріану і втеча із Затибря натомили його над усяку

міру.

Одна річ тішила його: мав при собі два гаманці – той, що Вініцій дав йому вдома, і той, який кинув йому, повертаючись із цвинтаря.

З огляду на цю щасливу обставину, як і з огляду на всілякі хвилювання, що їх пережив, Хілон вирішив добряче попоїсти й випити ліпшого вина, ніж зазвичай.

І, коли врешті відчинилася винарня, вчинив це в такій значній мірі, що забув про купання. Хотілося йому передовсім спати, сонливість знесилила його так, що повернувся, тиняючись, до свого помешкання в Субурі, де чекала на нього куплена за гроші Вініція рабиня.

Там, увійшовши до темного, як лисяча нора, кубікулу, впав на постіль і миттю заснув.

Прокинувся тільки ввечері, а радше збудила його рабиня, – хтось, мовляв, шукає його й хоче притьмом із ним бачитися.

Хілон, який чутко спав, умить підхопився, накинув поспіхом плащ із каптуром і, відсторонивши рабиню, виглянув обережно надвір.

І обімлів! Бо через двері кубікулу побачив велетенську постать Урса.

При цьому відчув, що ноги й голова його стають холодними як лід, серце перестає битися в грудях, по спині повзуть рої мурашок… Якийсь час не міг вимо-

вити й слова, потім, одначе, цокаючи зубами, сказав, а радше, простогнав:

– Сіро! Немає мене… не знаю… цього… доброго чоловіка…

– Я сказала, що ти вдома і що спиш, володарю, – заперечила рабиня, – він же вимагав тебе розбудити…

– О боги!.. Кажу ж тобі…

Але тут Урс, роздратований зволіканням, наблизився до дверей кубікулу і, пригнувшись, просунув у дверний отвір голову.

– Хілоне Хілонід! – погукав.

– *Pax tecum! Pax, pax!* – відповів Хілон. – О найліпший із християн! Так! Я Хілон, але це помилка… Я не знаю тебе!

– Хілоне Хілонід, – повторив Урс. – Пан твій, Вініцій, кличе тебе, щоб ішов до нього за мною.

Розділ XXIII

Вініцій прийшов до тями від пронизливого болю. В першу мить не міг зрозуміти, де він є і що з ним діється. В голові шуміло, й очі застилала імла. Поступово, одначе, поверталася до нього притомність, і врешті крізь цю імлу побачив трьох схилених над ним людей. Двох упізнав: один був Урс, другий – той старий, якого збив з ніг, виносячи Лігію. Третій, зовсім незнайомий, тримав його ліву руку й, торкаючи її від ліктя аж до плеча та ключиці, завдавав йому болю, такого страшного, що Вініцій, подумавши: напевно, це якісь особливі тортури, вигадані з помсти, – процідив крізь зуби:

– Убийте мене.

Але вони не звертали уваги на його слова, ніби й не чули їх, або ніби сприймали за звичайний стогін страждання від болю. Урс, зі своїм стурбованим, а водночас і грізним обличчям варвара, тримав білий клапоть, подертий на довгі смуги, старий же мовив до людини, що натискала на руку Вініція:

– Главку, ти певен, що та рана на голові не є смертельною?

– Саме так, шановний Криспе, – відповів Главк. – Служачи рабом на флоті, а потім мешкаючи у Неаполісі, я лікував багато ран, і з грошей, отриманих од

цієї справи, викупив урешті себе і своїх… Рана на голові легка. Коли цей чоловік (тут кивком голови вказав на Урса) одібрав у молодика дівчину і штовхнув його до стіни, той, мабуть, падаючи, затулився рукою, яку забив і зламав, але зате врятував голову – і життя.

– Не одного вже з братів мав під своєю опікою, – відповів Крисп, – і знають тебе як досвідченого лікаря… Тому й послав я по тебе Урса.

– Який дорогою признався мені, що ще вчора готовий був мене вбити.

– Але, перш ніж тобі, відкрив свій намір він мені – я ж, знаючи тебе і твою любов до Христа, пояснив йому, що не ти зрадник, а той незнайомець, який на вбивство хотів його намовити.

– То був злий дух, а я вважав його за ангела, – зітхнувши, сказав Урс.

– Колись іншим разом розповіси мені про це, – мовив Главк, – а тепер мусимо думати про пораненого.

І, сказавши це, заходився вправляти руку Віниція, який, хоча Крисп кропив йому лице водою, раз по раз непритомнів од болю. Була це, зрештою, щаслива для нього обставина, не відчував-бо вправляння ноги і перев'язування зламаної руки, яку Главк затис між двома ввігнутими дощечками, а потім обв'язав швидко й туго, щоби була нерухома.

Але по закінченні операції Віниція опритомнів знову

– і побачив над собою Лігію.

Стояла біля його ліжка, тримаючи перед собою мідне відерце з водою, в яку Главк занурював час від часу губку і змочував нею йому голову.

Вініцій дивився й очам не вірив. Йому здавалося, що це сон або гарячка і йому мариться дорогий образ – і лише через якийсь час відважився він прошепотіти:

– Лігіє…

На його голос відерце задрижало в її руці, але вона глянула на нього очима, повними смутку.

– Мир тобі! – мовила стиха.

І стояла з простягненими руками, з обличчям, повним співчуття й жалю.

Він же дивився на неї, наче бажаючи наповнити нею зіниці так, аби й, опустивши повіки, образ її зостався під ними. Дивився на її обличчя, зблідле та змарніле, на кучерики темного волосся, на убоге вбрання робітниці; дивився так уперто, що аж під впливом його погляду її білосніжне чоло почало рожевіти – й тут він подумав, по-перше, що кохав її завше, а по-друге, що ця її блідість і це убозтво з його вини, що це він забрав її з дому, де її любили і де її оточував достаток і вигоди, а загнав до цієї жалюгідної халупи й одягнув у цей бідняцький плащ із темної вовни.

А прагнув же її одягти в найдорожчу парчу й прикрасити всіма коштовностями світу, тож охопили його

подив, тривога й жалість – і скорбота така глибока, що впав би їй до ніг, якби міг поворухнутися.

– Лігіє, – сказав, – ти не дозволила мене вбити.

І вона відповіла йому лагідно:

– Нехай Бог поверне тобі здоров'я.

Для Вініція, що усвідомлював і те зло, що він їй завдав давніше, й те, якого хотів завдати нещодавно, був у словах Лігії істинний бальзам. Забув у ту хвилину, що її вустами, може, промовляє християнська віра, а відчував тільки, що говорить кохана жінка і що в її відповіді є якась особиста ніжність і просто надлюдська доброта, що зворушує його до глибини душі. Як перед цим од болю, так тепер ослаб од хвилювання. Огорнуло його якесь безсилля, водночас нездоланне й солодке. Склалося таке враження, ніби падає кудись у безодню, але відчуває при тому, що йому добре – і він щасливий. Думав також у цю хвилину ослаблення, що стоїть над ним божество.

Тим часом Главк закінчив промивати рану на голові й приклав до неї цілющу мазь. Урс забрав відерце з рук Лігії, вона ж, узявши зі столу приготовлену чару з водою, змішаною з вином, піднесла її до губ пораненого. Вініцій жадібно випив і відразу відчув значне полегшення. По завершенні перев'язки біль майже минув. Рани і місце перелому почали дубіти. Повернулася до нього остаточна притомність.

– Дай мені пити ще, – сказав.

Лігія вийшла з порожньою чашею до сусідньої кімнати, натомість Крисп, обмінявшись кількома фразами з Главком, наблизився до ліжка і сказав:

– Вініцію, Бог не дозволив тобі вчинити зло, але залишив тебе жити, щоб ти схаменувся в душі. Той, перед яким людина є тільки тлін, оддав тебе беззахисного в наші руки, але Христос, у якого ми віруємо, велів нам любити навіть ворогів. Ось і ми перев'язали твої рани і, як говорила Лігія, будемо молитись, аби Бог повернув тобі здоров'я, але далі доглядати за тобою не можемо. Залишайся в спокої й подумай, чи годиться тобі й далі переслідувати Лігію, яку ти позбавив опікунів, даху, – та нас, які тобі заплатили добром за зло?

– Хочете мене покинути? – запитав Вініцій.

– Хочемо покинути цей дім, у якому нас може дістати рука префекта міста. Товариша твого вбито, ти ж, могутній між своїми, лежиш поранений. Не з нашої ж бо вини це сталося, але на нас мусить упасти помста закону…

– Переслідування не бійтеся, – сказав Вініцій. – Я вас захищу.

Крисп не хотів йому відповідати, що йдеться не тільки про префекта й поліцію, але ж не мають довіри й до нього також, отож хотіли б убезпечити Лігію від його

зазіхань.

– Пане, – сказав, – права твоя рука здорова – тож ось таблички і стиль: напиши слугам, аби прийшли до тебе сьогодні ввечері з ношами й однесли тебе до твого дому, в якім тобі буде зручніше, ніж серед нашого убозтва. Ми тут мешкаємо в бідної вдови, скоро надійде вона із сином своїм – і той хлопчик однесе твого листа, ми ж мусимо всі шукати іншого притулку.

Вініцій зблід, зрозумів-бо, що хочуть його розлучити з Лігією, і коли втратить її знову, то може ніколи в житті її не побачити… Розумів, правду кажучи, що між нею і ним виникло багато питань, з огляду на які, бажаючи нею заволодіти, мусить шукати якихось нових шляхів, про які не мав іще часу думати. Розумів також: хоч що б він сказав цим людям – хоч би їм заприсягнувся, що поверне Лігію Помпонії Грецині, – вони мають право йому не повірити і не повірять. Адже міг це зробити вже давніше; адже міг, замість того щоб переслідувати Лігію, з'явитися до Помпонії і заприсягнутися їй, що відмовляється від гонитви, в такім разі сама Помпонія відшукала б і забрала назад дівчину. Ні! Відчував, що ніяка словесна відмова не втримає їх, ніяка врочиста клятва не допоможе, тим паче, що як не християнин міг би їм хіба заприсягнутися богами безсмертними, в яких сам не дуже вірив і яких вони вважали за злих духів.

Відчайдушно прагнув, одначе, задобрити і Лігію, і тих її опікунів у будь-який спосіб, але на те потрібен був час. Турбувало його також і те, щоб хоч кілька днів дивитися на неї. Як потопаючому кожний уламок дошки або весла видається порятунком, так і йому видавалося: за ті кілька днів зуміє, може, сказати їй щось таке, що його до неї наблизить, або, може, щось придумає чи раптом щось складеться сприятливо.

Отож, зібравшись із думками, сказав:

– Послухайте мене, християни. Вчора був я разом з вами в Остріані і слухав проповідь вашої віри, але хоч би її й не знав, ваші вчинки переконали мене, що ви люди чесні й добрі. Скажіть удові, що мешкає в цьому будинку, хай залишається в ньому, ви залишайтеся також і мені дозвольте залишитися. Нехай цей чоловік (тут перевів погляд на Главка), який є лікарем або принаймні знається на перев'язуванні ран, скаже, чи можна мене сьогодні переносити. Я хворий і маю зламану руку, яка мусить хоч кілька днів лишатися нерухомою, – а тому оголошую вам, що не рушу звідси, хіба що мене винесуть примусово.

Тут замовк, бо в пошкоджених грудях забракло повітря, Крисп же сказав:

– Ніхто не вчинить, пане, примусу проти тебе, ми тільки підемо звідси, щоб уціліли наші голови.

На це не звиклий до спротиву молодик нахмурив

брови і сказав:

– Дозволь мені перепочити.

За хвилину повів далі:

– Про Кротона, якого вбив Урс, ніхто не запита, він мав сьогодні їхати до Беневента, куди викликав його Ватиній, отже всі думатимуть, що він поїхав. Коли ми з Кротоном заходили до цього будинку, не бачив нас ніхто, крім одного грека, який був із нами в Остріані. Скажу вам, де мешкає, приведіть мені його – я ж накажу йому мовчати, бо тому чоловікові я плачу. Додому до себе напишу листа, що поїхав теж до Беневента. Якщо ж грек уже дав знати префектові, я заявлю йому, що Кротона сам убив і що це він зламав мені руку. Так зроблю, – присягаюся тінями моїх батька й матері! – а отже, можете тут залишатися спокійно, бо жодна волосина не впаде з голів ваших. Приведіть мені скорі-ше грека, якого звати Хілон Хілонід!

– Отже, Главк залишиться біля тебе, пане, – сказав Крисп, – і разом із вдовою буде за тобою доглядати.

Вініцій нахмурив брови ще дужче.

– Послухай, старий, що я тобі скажу, – мовив він. – Маю бути тобі вдячним, і видаєшся ти мені добрим і чесним чоловіком, але не говориш мені того, що в тебе на дні душі. Ти боїшся, щоб я не викликав моїх рабів і не наказав їм забрати Лігію? Чи не так?

– Саме так! – відповів із певною суворістю Крисп.

– Тоді зваж, що з Хілоном розмовлятиму при вас і що при вас напишу листа додому, що поїхав – і що інших посланців, окрім вас, потім не буде… Поміркуй сам і не дратуй мене більше. – Тут скипів, і лице його скривилося від гніву, і заговорив сердито: – Невже ж ти думав, що я заперечуватиму своє бажання залишитись, аби її бачити?.. Дурень би здогадався, хоч би я й заперечував. Але примусово не буду її більше брати… Тобі ж скажу щось іще. Якщо вона тут не залишиться, то цією здоровою рукою позриваю пов'язки з руки, не їстиму, не питиму – й нехай смерть моя впаде на тебе й на твоїх братів. Навіщо ж мене лікував, чому ж не наказав мене вбити?

І зблід од гніву та ослаблення. Але Лігія, яка із сусідньої кімнати чула всю розмову й була певна, що Віній виконає обіцяне, злякалася його слів. Не хотіла аж ніяк його смерті.

Поранений і беззахисний, він викликав у неї тільки співчуття, а не страх. Після втечі, живучи серед людей, що перебували постійно в релігійному екстазі й роздумували тільки про жертви, самозречення та милосердя без меж, сама надихнулася новим ученням настільки, що воно заступило для неї дім, сім'ю, втрачене щастя і водночас із неї зробило одну з таких дівхристиянок, які змінили пізніше стару душу світу. Вінію занадто багато важив у її долі й занадто багато бу-

ло з ним пов'язано, щоб могла про нього забути. Думала про нього цілими днями й не раз прохала Бога про таку хвилину, в якій, запалена вченням, могла б йому відплатити добром за зло, милосердям за переслідування, переконати його, привести його до Христа і врятувати. А тепер їй здавалося, власне, що такий час настав і що молитви її почуто.

Тож наблизилася до Криспа з натхненним обличчям і почала говорити так, якби її вустами мовив якийсь інший голос:

– Криспе, нехай він залишиться серед нас і ми залишимося з ним, допоки Христос його зцілить.

А старий пресвітер, який звик шукати в усьому промисел Божий, бачачи її екстаз, подумав одразу, що, може, її вустами промовляє вища сила, і, устрашившись у душі, схилив сиву голову.

– Нехай буде так, як ти говориш, – сказав.

На Вініція, що протягом усього часу не зводив з неї очей, те швидке послушенство Криспа справило дивне і хвилююче враження. Здалося йому, що Лігія серед християн є такою собі Сивіллою[229] чи жрицею, що оточена пошаною та послухом. І мимоволі пройнявся цими почуттями. До любові, яку відчував, додалося те-

---

[229] *…такою собі Сивіллою…* – *Сивіллами* називалися богонатхнені пророчиці різних часів і народів. Найвідомішою була т. зв. Сивілла Кумська, яка, за переказами, пророчила ще Енею.

пер ніби певне побоювання, перед яким любов сама уявлялася чимось майже зухвалим. Не міг при тому звикнути до думки, що стосунки їхні змінилися, що тепер не вона від нього, а він залежить од її волі, що лежить ось хворий, побитий, що перестав бути силою, яка вчиняє напад, підкоряє, і що він, мов безпомічне дитя, перебуває під її опікою. Для його натури, гордовитої та свавільної, такі стосунки з будь-якою іншою істотою були б принизливими – але тут він не тільки не відчув себе приниженим, але був удячним їй, як своїй володарці. Було це відчуття для нього нечуваним, іще день тому таке не спало б йому й на думку, і вразило б його навіть у цю хвилину, якби він міг собі його усвідомити. Але він не запитував тепер, чому так сталося, ніби це було справою цілком природною, почувався тільки щасливим, що залишається.

І хотів їй подякувати – з ніжністю і ще з якимось почуттям, настільки йому не знайомим, що його навіть назвати не міг, позаяк була це просто покірність. Але попереднє збудження виснажило його так, що говорити не міг і дякував їй тільки очима, в яких сяяла радість, що залишається біля неї і що матиме можливість дивитися на неї завтра, післязавтра, може, ще довго. Радість змішувалася в нього тільки з побоюванням втратити це, що знайшов; побоювання було таким великим, що коли Лігія подала йому за хвилину воду і

охопило його бажання стиснути її долоню – побоявся це зробити, побоявся – він, той самий Вініцій, який на бенкеті в імператора цілував силоміць її вуста, і після її втечі обіцяв собі, що тягтиме її за волосся до кубікулу або накаже її шмагати.

Розділ XXIV

Але почав також побоюватись, аби якась недоречна допомога ззовні не затьмарила йому радості. Хілон міг дати знати про його зникнення префектові міста або вільновідпущеникам у його домі – а в такім разі слід було чекати вторгнення стражників. Промайнула навіть думка, що тоді міг би наказати схопити Лігію й зачинити в своїм домі, але відчував, що того робити не мусить – і не здатен. Був чоловіком свавільним, зухвалим і доволі розбещеним, а при потребі й невблаганним, одначе не був ні Тигелліном, ні Нероном. Військове життя надало йому певного усвідомлення справедливості, честі й сумління, тож розумів, що такий вчинок був би чимось страшенно підлим. Був би врешті здатним вдатися до нього у нападі гніву і в повноті сил, але в ту хвилину був розчуленим і хворим, тож дбав про те лишень, аби ніхто не став між ним і Лігією.

Зауважив із здивуванням, що відтоді як Лігія стала на його бік, ані вона сама, ні Крисп не вимагали від нього ніяких запевнень, так немовби певні були, що в разі потреби захистить їх якась надприродна сила. Вініцій, у голові якого від часу слухання в Остріані повчання й оповіді апостола почали плутатись і стиратися відмінності між речами можливими й неможливи-

ми, не був також занадто далеким од припущень, що так би могло бути. Одначе, зваживши речі більш тверезо, він сам нагадав їм, що говорив про грека, і знову зажадав, аби привели йому Хілона.

Крисп погодився на це і вирішив послати Урса. Вініцій, який за кілька днів перед походом до Остріану часто, хоча й безрезультатно, посилав своїх рабів до Хілона, описав лігійцеві докладно його помешкання і, накресливши кілька слів на табличці, звернувся до Криспа:

– Даю табличку, бо він чоловік підозріливий і хитрий, який нерідко, коли я викликав його до себе, наказував відповідати моїм людям, що немає його вдома, й робив це завше, якщо не мав для мене добрих новин, побоюючись мого гніву.

– Знайти б його, то вже я його приведу, чи хотітиме він того, чи ні, – відповів Урс.

І, взявши плащ, вийшов поквапливо.

Відшукати когось із римлян було нелегко, навіть при найліпших вказівках, але Урсові допомагав у такому разі інстинкт лісової людини, а водночас і добре знання міста, тож незабаром опинився в помешканні Хілона.

Щоправда, не впізнав його. До цього бачив його тільки раз у житті, та й то вночі. Врешті той зарозумілий, упевнений у собі старий, що намовляв його вбити

Главка, аж ніяк не схожий був на цього зігнутого вдвоє від страху грека, ніхто й припустити не міг би, що обидва вони – одна й та ж особа. І Хілон, поміркувавши, що Урс дивиться на нього як на чоловіка зовсім чужого, отямився від переляку. Вигляд таблички з посланням Віниція заспокоїв його ще дужче. Не загрожувала йому принаймні підозра, що він навмисне заманив того в засідку. Думав при цьому, що християни не вбили Віниція тому, мабуть, що не відважилися підняти руку на таку значну особу.

«А потім Вініцій захистить і мене при потребі, – сказав собі грек, – бо не викликав би задля того, щоб мене віддали вбивцям».

Тож, дещо набравшись духу, запитав:

– Чоловіче добрий, – невже мій друг, шляхетний Вініцій, не прислав по мене нош? Ноги в мене попухли, й іти так далеко не можу.

– Ні, – відповів Урс, – підемо пішки.

– А якщо я відмовлюсь?

– І не думай, бо мусиш піти.

– Я піду, але з власної волі. Інакше ніхто б мене не змусив, бо я вільний чоловік і друг префекта міста. Як мудрець маю також способи для захисту – і вмію перетворювати людей на дерева та звірів. Але я піду, піду! Візьму тільки плащ трохи тепліший і каптур, аби мене не впізнали раби в тому кварталі – інакше затри-

муватимуть нас безперервно, щоб цілувати мені руки.

Сказавши це, накинув інший плащ, на голову ж напнув галльський широкий каптур, із побоювання, щоб Урс не пригадав його рис, коли вийдуть на більше світло.

– Куди мене ведеш? – спитав по дорозі Урса.

– За Тибр.

– Я в Римі недавно й ніколи там не був, але й там живуть, напевно, люди, які люблять доброчесність.

Але Урс, який був чоловіком наївним і чув, як Вініцій говорив, що грек був із ним на цвинтарі в Остріані, а потім бачив, як вони з Кротоном входили до будинку, в якому мешкала Лігія, зупинився на хвилину й мовив:

– Не бреши, старий чоловіче, бо сьогодні був із Вініцієм ув Остріані й біля нашої брами.

– Ах! – сказав Хілон. – Так це ваш дім стоїть на Затибрі? Я ж віднедавна в Римі й не знаю добре, як називаються різні частини міста. Саме так, друже! Був я біля вашої брами й заклинав біля неї Вініція в ім'я доброчесності, щоб не входив. Був і в Остріані, а знаєш чому? Із певного часу працюю над наверненням Вініція й хотів, аби той послухав найстаршого з апостолів. Нехай світло проникне в його душу і в твою! Адже ти християнин і прагнеш, аби істина запанувала над неправдою?

– Саме так, – відповів смиренно Урс.

До Хілона остаточно повернулася сміливість.

– Вініцій – пан впливовий, – сказав, – і друг імператора. Часто він іще прислухається до напучувань злого духа, та коли б хоч волосина впала з голови його, імператор помстився б усім християнам.

– Нас вища сила береже.

– Слушно! Слушно! Але що ви збираєтеся зробити з Вініцієм? – спитав, знову захвилювавшись, Хілон.

– Не знаю. Христос велить бути милосердними.

– Це ти чудово сказав. Пам'ятай про це завше, інакше будеш шкваритися в пеклі, наче ковбаса на сковороді.

Урс зітхнув. Хілон же подумав, що з цим страшним у хвилину першого пориву чоловіком зробив би завше, що захотів.

Але прагнучи знати, що ж усе-таки сталося при викраденні Лігії, запитував далі голосом судді:

– Що зробили з Кротоном? Говори й не бреши.

Урс зітхнув раз і вдруге:

– Скаже тобі Вініцій.

– Це значить, що штрикнув ножем або вбив палицею?

– Я був беззбройний.

Грек не міг, одначе, приховати подиву надлюдською силою варвара.

– Нехай тебе Плутон!.. Тобто хотів сказати: нехай

тебе Христос простить!

Якийсь час ішли мовчки, потім Хілон сказав:

– Я тебе не зраджу, та бережись стражників.

– Я боюся Христа, а не стражників.

– І це слушно. Немає тяжчої провини за вбивство. Буду за тебе молитися, та не знаю, чи навіть моя молитва чогось досягне – хіба що ти даси обітницю, що ніколи в житті нікого не зачепиш пальцем.

– Я й так убив ненавмисно, – відповів Урс.

Одначе Хілон, який прагнув про всяк випадок убезпечитися, не переставав викликати огиду до вбивства в Урсові й заохочувати його до дачі обітниці. Випитував і про Вініція, але лігієць відповідав на його запитання неохоче, повторюючи, що з уст самого Вініція почує те, що має почути. Розмовляючи в такий спосіб, здолали, врешті, далекий шлях, який одділяв помешкання грека від Затибря, й опинилися перед будинком. Серце Хілона почало знову битися неспокійно. Зі страху видалося йому, що Урс поглядає на нього якимось ласим поглядом. «Невелика втіха, – мовив подумки, – якщо мене вб'є ненавмисно, я волів би, в усякому разі, аби його розбив параліч, а разом з ним і всіх лігійців, що дай, Зевсе, якщо зможеш». Так розмовляючи, загортався щоразу дужче в свою галльську одежину, повторюючи, що боїться холоду. Врешті, коли, пройшовши через сіни й перший двір, опинили-

ся в коридорі, що вів до саду біля будиночка, раптом зупинився і сказав:

– Дозволь мені перевести дух, інакше ж бо не зможу розмовляти з Вініцієм і давати йому рятівні поради.

Сказавши це, не рушив з місця – бо хоча повторював собі, що ніяка небезпека йому не загрожує, одначе від думки, що постане серед тих таємничих людей, яких бачив ув Остріані, ноги його злегка тремтіли.

Тим часом із будиночка долинув спів.

– Що це? – запитав.

– Кажеш, що ти християнин, а не знаєш, що в нас є звичай після кожної трапези славити Спасителя нашого співом, – відповів Урс. – Міріам із сином мусила вже повернутись, а може, й апостол із ними, бо щодня провідує вдову та Криспа.

– Веди мене просто до Вініція.

– Вініцій у тій кімнаті, де і всі, бо вона найбільша, а решта – самі темні кубікули, куди ми тільки спати ходимо. Ходімо вже – там одпочинеш.

І ввійшли. В кімнаті було темнувато, вечір стояв похмурий, зимовий, а полум'я кількох світильників не зовсім розганяло темряву. Вініцій радше здогадався, ніж упізнав у чоловікові під каптуром Хілона, той же, побачивши ложе в кутку кімнати і на нім Вініція, рушив, не дивлячись на інших, просто до нього – буцім у переконанні, що біля нього буде йому найбезпечніше.

– О пане! Чому ж ти не послухався моїх порад! – заволав, складаючи руки.

– Мовчи, – сказав Вініцій, – і слухай!

Тут проникливо почав дивитись у вічі й говорити повільно й виразно, мовби хотів, аби кожне його слово зрозумілим було як наказ і лишилося раз і назавжди в Хілоновій пам'яті.

– Кротон кинувся на мене, щоб мене вбити й пограбувати – розумієш! Тоді я вбив його, ці ж люди перев'язали рани, що я дістав їх у боротьбі з ним.

Хілон одразу зрозумів: якщо Вініцій так говорить, то хіба відповідно до якоїсь домовленості з християнами, а в такому разі хоче, щоб йому повірили. Зрозумів також із його обличчя, тож миттю, не виявивши ні сумніву, ні здивування, підвів очі догори й заволав:

– То був страшенний негідник, пане! Всіляко ж я тебе застерігав, аби йому не довіряв. Усі мої напучування відскакували від його довбешки, як горох від стіни. В усьому Гадесі нема для нього достойної кари. Бо хто не може бути чесним, той до певної міри мусить бути негідником; кому ж важче стати чесним, як не негіднику? Але щоб напасти на свого доброчинця й такого великодушного пана… О, боги!..

Тут, одначе, згадав, що по дорозі відрекомендував себе Урсові як християнина, – й замовк.

Вініцій сказав:

– Коли б не кинджал, який я мав при собі, він би мене вбив.

– Благословляю ту хвилину, в яку я порадив тобі взяти хоч кинджал.

Але Вініцій спрямував на грека запитливий погляд і запитав:

– Що ж ти робив сьогодні?

– Як це що? Чи я не сказав тобі, пане, що давав обітниці за твоє здоров'я?

– І нічого більше?

– І саме збирався провідати тебе, коли цей добрий чоловік надійшов і сказав, що ти мене викликаєш.

– Ось табличка. Підеш із нею до мого дому, знайдеш мого вільновідпущеника й оддаси йому її. Написано на ній, що я виїхав до Беневента. Скажеш Демасові од себе, що вирушив сьогодні вранці, викликаний терміново листом Петронія.

Тут повторив, натискаючи на кожне слово:

– Виїхав я до Беневента – розумієш?

– Виїхав, пане! Вранці попрощався я з тобою біля Капенської брами – й після твого від'їзду напала на мене така туга, що коли твоя великодушність її не розрадить, я помру від плачу, як нещасна дружина Зета[230] з туги за Ітилом.

Вініцій, хоча був хворий і звик уже до спритності гре-

---

[230] Аедона, перетворена на солов'я. *(Прим. авт.)*

ка, не міг усе-таки стриматись од посмішки. Радий був тому, що Хілон зрозумів його з першого слова, тож сказав:

– Отже, допишу, щоб тобі витерли сльози. Дай-но світильник.

Хілон, уже цілком заспокоєний, підвівся і, зробивши кілька кроків у бік коминка, взяв один із палаючих на карнизі світильників.

Але коли каптур зсунувся при тій дії йому з голови і світло впало просто на його обличчя, Главк підхопився з лави і, підбігши, став перед ним.

– Не впізнаєш мене, Цефасе? – спитав.

І голос його був таким страшним, що всі здригнулися.

Хілон підняв світильник і впустив його якраз у ту хвилину на підлогу – після чого зігнувся вдвоє і застогнав:

– Не я… не я!., пощади!

Главк же повернувся до тих, що вечеряли.

– Ось чоловік, який продав і погубив мене і всю мою сім'ю!..

Історія його була відома і всім християнам, і Віні-цію, який не здогадався, хто такий Главк, бо непритомнів щоразу, коли той йому перев'язував рани, через те імені його не чув. Але для Урса коротка та мить, у поєднанні зі словами Главка, була немовби блискави-

ця в темряві. Впізнавши Хілона, одним стрибком опинився біля нього, схопив його за руки і, загнувши йому їх за спину, закричав:

– Це він мене намовляв, аби вбив Главка!

– Пощадіть! – стогнав Хілон. – Оддам вам… Пане! – заволав, повертаючи голову до Віниція. – Порятуй мене! Я ж тобі повірив, заступись за мене… Твій лист… однесу. Пане! Пане!..

Але Віниція, який байдуже за всіх дивився на все, що відбувається, бо, по-перше, всі справи грека були йому відомі, по-друге, серце його не знало, що таке жалість, сказав:

– Закопайте його в саду: лист понесе хтось інший.

Хілонові здалося, що слова ці є остаточним вироком.

Кістки його вже тріщали в страшних руках Урса, на очі навернулися сльози від болю.

– Заклинаю вашим Богом! Пощадіть! – благав. – Я християнин!.. *Pax vobiscum!*Я християнин, а якщо мені не вірите, охрестіть мене ще раз, іще двічі, ще десять разів! Главку, це помилка! Дозвольте мені сказати! Зробіть мене рабом… Не вбивайте мене! Зглянься!..

І голос його, пригнічений болем, усе слабшав, як раптом із-за столу підвівся апостол Петро, похитав сивою своєю головою, схилив її на груди й заплющив очі,

та потім розплющив їх і сказав серед тиші, що настала:

– Ось що сказав нам Спаситель: «Якщо ж согрішить проти тебе брат твій, вичитай йому; а якщо покається, прости йому. І якщо сім разів на день согрішить проти тебе і сім разів звернеться до тебе, мовлячи: – Каюсь! – прости йому!»

Після цих слів стало ще тихіше.

Главк стояв тривалий час, затуливши лице долонями, врешті опустив їх і сказав:

– Цефасе, нехай тобі так Бог простить кривди мої, як я тобі їх в ім'я Христа прощаю.

І Урс, відпустивши руки грека, поквапливо додав:

– Нехай до мене Спаситель буде милостивим, як і я прощаю тобі.

Хілон упав навколішки і, впершись руками в підлогу, вертів головою, як звір, спійманий у сіті, роззираючись навколо й чекаючи, звідки прийде смерть. Очам і вухам іще не вірив і не смів сподіватися на прощення.

Але поволі він оговтувався від переляку, тільки посинілі губи ще тремтіли. Тим часом апостол сказав:

– Одійди з миром!

Хілон підвівся, та говорити ще не зміг. Мимоволі наблизився до ложа Віниція, буцім іще шукаючи в нього захисту, бо не мав часу досі подумати, як це той, що користався з його послуг і був у певній мірі його

спільником, засудив його, тим часом як ті, власне, кому шкодив, простили. Думка та мала прийти до нього пізніше. Тепер у погляді його видно було тільки подив і недовіру. Якось зміркував уже, що йому прощено, хотів, одначе, якомога швидше вирватися звідси, від цих незрозумілих людей, чия доброта вражала його майже так, як вражала б жорстокість. Здавалося йому, що коли б довше залишився, сталося б іще щось несподіване, тож, зупинившись над Вініцієм, заговорив уривчастим голосом:

– Дай, пане, лист! Дай лист!

І, схопивши табличку, яку йому подав Вініцій, низько вклонився християнам, а потім хворому і, згорбившись, рухаючись при самій стіні, вибіг за двері.

У саду, коли огорнула його темрява, страх здіймав йому знову волосся дибом, адже був певен, що Урс поспішить за ним і вб'є посеред ночі. Втікав би щосили, та ноги відмовилися його слухатися, за хвилину й зовсім однялися, бо Урс і дійсно стояв біля нього.

Хілон упав ниць на землю й заскиглив:

– Урбане… В ім'я Христа…

Але Урбан сказав:

– Не бійся. Апостол наказав мені вивести тебе за браму, щоб не заблукав у темряві, якщо ж бракує сил, то провести тебе додому.

Хілон підвів обличчя.

– Що кажеш? Що?.. Не вб'єш мене?

– Ні! Не вб'ю тебе, а якщо схопив тебе занадто міцно й пошкодив тобі кістки, то вибач мені.

– Допоможи мені підвестися, – сказав грек. – Не вб'єш мене? Що? Проведи мене на вулицю, далі сам піду.

Урс підняв його із землі як пір'їну й поставив на ноги, потім провів через темний перехід на друге подвір'я, з якого через сіни був вихід на вулицю. В коридорі Хілон повторював знову подумки: «Я пропав!» – і лише коли опинилися на вулиці, прийшов до тями і сказав:

– Далі сам піду.

– Нехай буде мир з тобою!

– І з тобою, і з тобою… Дай мені перепочити.

І після того як пішов Урс, зітхнув на повні груди. Мацав себе за пояс, за стегна, мовби хотів переконатися, що живий, і рушив поквапливо вперед.

Але, пройшовши кільканадцять кроків, спинився і сказав:

– Чому все-таки вони не вбили мене?

І незважаючи на те, що з Євриціем розмовляв про християнське вчення, незважаючи на розмови над рікою з Урбаном і незважаючи на все, що чув у проповіді в Остріані, не міг знайти на це запитання відповіді.

Розділ XXV

Віниційй також не міг собі пояснити, що сталося, і на дні душі був здивований майже не менше за Хілона. Бо ж і з ним самим люди ці обійшлися так, як обійшлися, й замість помсти за напад дбайливо перев'язали йому рани; приписував те частково віровченню, яке вони визнавали, більше – Лігії, а трохи і значенню своєї особи. Але поводження їх з Хілоном переходило межі його розуміння людської здатності прощати. І йому мимоволі спадало на думку запитання: чому вони не вбили грека? Адже могли це вчинити безкарно.

Урс закопав би його в саду або вночі вкинув у Тибр, що в часи нічних розбоїв, які вчиняв і сам імператор, так часто виносив ранками на берег людські трупи, що ніхто навіть не замислювався, звідки вони. На думку Віниція, християни не тільки могли, але мусили вбити Хілона. Жалість не була справді чужа тому світові, до якого належав молодий патрицій. Адже афіняни спорудили їй вівтар і тривалий час не погоджувалися з упровадженням в Афінах боїв гладіаторів. Бувало, що і в Римі до переможених ставилися милостиво, як, приміром, Калікрат[231], правитель бриттів, узятий у по-

[231] *…приміром, Калікрат, правитель бриттів…* – Правителя бриттів, узятого в полон 52 р. й помилуваного Клавдієм, звали Каратак.

лон за правління Клавдія, забезпечений ним же, вільно мешкав у місті. Але помста за особисті кривди видавалася Вініцію, як і всім, слушною й цілком виправданою. Нехтування її було зовсім неприйнятним його душі. Чув, щоправда, й він в Остріані, що слід любити навіть ворогів, уважав це все-таки якоюсь теорією, що не має значення в житті. І тепер іще спадало йому на думку, що, може, не вбито Хілона тому лише, що була якась пора свят або якась чверть місяця, під час якої християнам не дозволялося вбивати. Чув, що бувають такі дати, в які різним народам не вільно навіть і війну починати. Але чому в такому разі не віддали грека в руки правосуддя, чому апостол мовив, що коли б хтось сім разів согрішив, то сім разів належить йому прощати, й чому Главк сказав Хілонові: «Нехай тобі так Бог простить, як я прощаю»? Адже Хілон завдав йому найстрашнішої кривди, якої людина людині може завдати, і у Вініція на саму лише думку про те, як би вчинив з таким, хто б, приміром, убив Лігію, кров закипала в жилах: не було б таких мук, якими б він не помстився! А той простив! І Урс простив також, він, який по суті міг убити в Римі кого б захотів, цілком безкарно, бо для цього треба вбити лише короля Неморенського гаю й посісти його місце… Чи з чоловіком, проти якого не встояв Кротон, міг упоратися гладіатор, що мав це звання, до якого доходило тільки через уби-

вство попереднього «короля»? Єдина була на всі ці запитання відповідь. Ось вони не вбили через якусь таку велику доброту, якої не було досі на світі, і через безмежну любов до людей, яка наказувала забувати про себе, про свої кривди, про своє щастя та про свою біду – й жити для інших. Яку нагороду мали люди за це дістати, Вініцій чув ув Остріані, але осягнути цього не міг. Відчував натомість, що земне життя, пов'язане з обов'язком відректись од усього, що є добром і насолодою, на користь інших, мусило б бути жалюгідним. Отож у тому, що про християн у ці хвилини думав, разом з найбільшим подивом, була й жалість, і мовби тінь презирства. Видавалися вони йому вівцями, що їх рано чи пізно з'їдять вовки, його ж римська натура не була здатна зважитися на схвалення тих, які дозволяють себе з'їдати. Здивувала його все ж одна річ. Після того як пішов Хілон, якась глибока радість просяяла на всіх обличчях. Апостол наблизився до Главка і, поклавши долоню йому на голову, сказав:

– Христос у тобі переміг!

Той же підвів очі догори, й була в них така віра й сердечна радість, ніби впало на нього якесь велике, несподіване щастя. Вініцій, якому була б зрозумілою тільки радість виконаної помсти, дивився на нього розширеними від гарячки очима, дещо так, як дивляться на одержимого. Бачив, одначе, й бачив не без

внутрішнього обурення, як після цього Лігія припала своїми вустами королівни до руки цього чоловіка, що на вигляд був схожий на раба, і здавалося йому, що все у світі перевернулось. Потім надійшов Урс і почав розповідати, як провів на вулицю Хілона і як просив у нього пробачення за те, що міг пошкодити його кістки, за що апостол поблагословив і його, а Крисп зауважив, що нині день великої перемоги. Почувши про перемогу, Вініцій повністю втратив нитку думки.

Але коли Лігія подала йому знову прохолодний напій, затримав на мить її руку й запитав:

– Значить, і ти мені простила?

– Ми християни. Нам не можна таїти в серці гнів.

– Лігіє, – сказав тоді, – хоч хто був би твоїм богом, я вшаную його тому тільки, що він твій.

Вона ж говорила:

– Вшануєш його в серці, коли його полюбиш.

– Тому тільки, що він твій… – повторив слабшим голосом Вініцій.

І опустив повіки, бо знов опанувало його безсилля.

Лігія відійшла, та за хвилину повернулась і, ставши близько, схилилася над ним, аби переконатися, чи спить. Вініцій відчув її близькість і, розплющивши очі, всміхнувся, вона ж поклала йому на них легко руку, наче бажаючи його схилити до сну. Тоді огорнуло його велике блаженство, та водночас почувався дуже хво-

рим. І так було дійсно. Настала ніч – і з нею посилилася гарячка. Через те не міг заснути й водив за Лігією поглядом, хоч куди б вона рушала. Часом, одначе, він провалювався в якийсь напівсон, у якому бачив і чув усе, що навколо нього діялось, але в якому реальність змішувалася з гарячковими видіннями. Тож здавалося йому, що на якомусь старому, занедбаному цвинтарі височіє храм у вигляді вежі, в якій Лігія – жриця. І не спускав з неї очей, але бачив її на шпилі вежі, з лютнею в руках, усю в світлі, схожу на тих жриць, які ночами співали гімни на честь місяця, – він таких бачив на Сході. Він сам підіймався з великим напруженням по гвинтових сходах, аби її викрасти, за ним же повз Хілон, цокаючи від страху зубами й повторюючи: «Не роби цього, пане, бо вона жриця, за яку він помститься…» Вініцій не знав, хто був той він, розумів усе-таки, що йде здійснити святотатство, й відчував також неймовірний переляк. Але коли дійшов до балюстради, що оточувала шпиль, біля Лігії опинився раптом апостол зі сріблястою бородою і сказав: «Не торкайся до неї, бо вона належить мені». І сказавши це, з нею разом пішов по смузі місячного світла, ніби по небесній дорозі, він же, Вініцій, простягнувши до них руки, почав їх благати, щоб забрали його з собою.

Тут прокинувся, прийшов до тями й почав роззиратися. Вогонь на високім держалні горів уже слабкіше,

але кидав сяйво ще досить яскраве, вони ж сиділи всі перед вогнем, гріючись, позаяк ніч була холодна і в кімнаті було не дуже тепло. Вініцій бачив їх видихи, що виходили з уст хмаринками пари. Посередині сидів апостол, біля його колін на низенькому ослінчику Лігія, далі Главк, Крисп, Міріам, а по краях з одного боку Урс, із другого Назарій, син Міріам, хлопчик з гарненьким личком, чорним волоссям, яке спадало йому аж на плечі.

Лігія слухала з поглядом, спрямованим на апостола, і всі голови були повернуті до нього, він же говорив щось півголосом. Вініцій почав дивитися на нього з певним забобонним страхом, який мало чим відрізнявся від того страху, якого зазнав у гарячковому видінні. Спало йому на думку, що в гарячці відчув істину і що цей літній прибулець із далеких берегів дійсно віднімає в нього Лігію і веде її кудись невідомими дорогами. Був також певним, що старий мовить про нього, а може, радить, як розлучити його з нею, – здавалося Вініцію неймовірним, аби хтось міг мовити про щось інше, тож зібравши все своє самовладання, почав прислухатися до слів Петра.

Але зовсім помилився. Бо апостол мовив знову про Христа.

«Вони тим іменем тільки й живуть!» – подумав Вініцій.

– Прийшов загін воїнів і служителі первосвящеників, аби його взяти. Коли Спаситель запитав їх, кого шукають, одповіли: «Ісуса Назарея!» Але коли їм сказав: «Це я!» – впали на землю й не сміли на нього підняти руку, і тільки аж після повторного запитання взяли його.

Тут апостол спинився і, простягнувши руки до вогню, мовив далі:

– Ніч була холодна, як ця, але скипіло в мене серце, тож видобув меч, аби його захищати, й відрубав вухо рабу первосвященика. Його захищав би ретельніше, ніж власне життя, коли б мені він не сказав: «Вклади твій меч у піхви. Невже чаші, що її дав мені отець, пити не буду?..» Тоді його взяли та зв'язали…

Вимовивши це, приклав долоню до чола й замовк, бажаючи перед подальшою розповіддю перебороти силу спогадів. Але Урс, не в змозі витримати, підхопився, поправив огонь на держалні, аж іскри сипнули золотим дощем і полум'я заграло жвавіше, після чого сів і вигукнув:

– І нехай би сталося, що судилося, – гей!..

І миттю замовк, коли Лігія приклала палець до вуст. Дихав тільки голосно, і було видно, що в душі він обурений і, хоч завжди готовий цілувати ноги апостолу, але цього одного вчинку схвалити не може, бо коли б так ось при ньому підняв хто руку на Спасителя, коли

б він був з ним тієї ночі, ой, полетіли б тріски і з солдатів, і з служителів первосвященика… І аж очі наповнилися в нього слізьми на саму лише думку про це, від жалю та душевного розладу, бо, з одного боку, думав, що не сам би Спасителя захищав, а ще гукнув би на допомогу лігійців, хлопців хоч куди, а з другого – що, коли б це вчинив, виявив би непослушенство Спасителеві й перешкодив би спасінню світу.

Через те й не міг стримати сліз.

За хвилину Петро, прибравши долоні з чола, оповідав далі, але Віниція знову опанував гарячковий напівсон. Те, що тепер чув, перепліталося з тим, що апостол говорив минулої ночі в Остріані про той день, у якім Христос опинився на березі Тиверіадського моря. Тож бачив безмежну широчінь, на ній човен рибальський, а в човні Петра і Лігію. Він сам плив чимдуж за ними, та біль у зламаній руці перешкоджав йому їх наздогнати. Буря кидала на нього хвилі, заливаючи очі, й він почав тонути, благаючи про порятунок. Тоді Лігія стала на коліна перед апостолом, він же повернув човна і простягнув Віниції весло, схопивши яке, той з їхньою допомогою опинився в човні й упав на дно.

Та потім ввижалося йому, що, підвівшись, побачив багатьох людей, які пливли за човном. Пінисті хвилі накривали їхні голови; в деяких видно було з виру тільки руки, але Петро раз по раз рятував потопаючих і за-

бирав їх до човна, що якимось чудом розширювався. Незабаром заповнив його весь натовп, такий великий, як той, що зібрався в Остріані, а потім іще більший. Вініцій здивувався, як вони всі могли в ньому вмістити, і охопив його страх, що човен піде на дно. Та Лігія почала його заспокоювати й показувала йому якесь світло на далекому березі, до якого пливли. Тут видіння Вініція знову змішалися з тим, що в Остріані чув із уст апостола про явлення Христа біля озера. Тож тепер бачив у тому світлі на березі якусь постать, до якої Петро кермував. І чим ближче підпливав човен до неї, вітер ставав тихішим, гладінь води була спокійнішою, а світло яскравішало. Натовп заспівав солодкозвучний гімн, повітря наповнилося ароматом нарду; вода заграла веселкою, ніби з дна проглядали лілії та троянди, і врешті човен м'яко уткнувся в пісок. Тоді Лігія взяла його за руку і сказала: «Ходімо, я поведу тебе!» Й повела його туди, де було сяйво.

Вініцій прокинувся знову, але видіння його розсіялося не зразу і відчуття реальності приходило поступово. Через якийсь час йому ввижалося, що він біля озера й оточує його натовп, серед якого, сам не знаючи навіщо, розшукує Петронія й дивується, що не може знайти. Яскраве світло від коминка, біля якого не було вже нікого, остаточно протверезило його. Гілки маслини ліниво жевріли під рожевим попелом, але пінієві

тріски, які нещодавно поклали на жар, стріляли ясними іскрами, і в тому їхньому світлі Вініцій побачив Лігію, що сиділа неподалік од його ложа.

Її вигляд зворушив його до глибини душі. Пам'ятав, що провела ніч в Остріані, а цілий день допомагала його лікувати, тепер же, коли всі пішли відпочивати, лише вона пильнувала біля його постелі. Легко було здогадатися, що вона втомлена, бо сиділа непорушно, заплющивши очі. Вініцій не знав, чи спить, чи поринула в думки. Дивився на її профіль, на опущені вії, на руки, складені на колінах, і в язичницькій голові його почало важко народжуватися розуміння того, що разом з оголеною, упевненою в собі й гордою за свої форми тіла грецької та римської краси, є на світі якась інша, нова, безмежно чиста, духовна краса.

Не міг здобутися на те, щоб назвати цю красу християнською, думаючи про Лігію, одначе, не міг уже відокремити її од віри, яку сповідувала.

Розумів навіть, що якби всі інші пішли відпочивати, а лише Лігія, яку скривдив, пильнувала біля нього, то, власне, тому, що так велить її вчення. Але думка та, що проймала його захопленням од цієї віри, була йому водночас і прикрою. Волів би, щоб Лігія робила це з любові до нього, до його обличчя, очей, до класичних форм, словом, до того всього, заради чого не раз обвивали його шию білосніжні руки гречанок і римлянок.

Раптом, одначе, відчув, що коли б вона була такою, як інші жінки, то йому б уже в ній чогось бракувало. Тоді здивувався, сам не знав, що з ним діється, бо помітив, що і в ньому починають виникати якісь нові почуття й нові схильності, не знайомі світу, в якому жив досі.

Тим часом вона розплющила очі й, бачачи, що Віній на неї дивиться, наблизилася до нього і сказала:

– Я тут, з тобою.

І він одповів:

– Я бачив уві сні твою душу.

Розділ XXVI

Вранці прокинувся ослаблий, але з холодною головою, гарячка минула. Здавалося йому, що розбудив його шепіт розмови, та коли розплющив очі, Лігії не було біля нього, Урс тільки, схилений над коминком, розгрібав сивий попіл і шукав під ним жару, знайшовши який, заходився дмухати на вуглинки так, ніби робив це не вустами, а ковальським міхом. Вініцій, пригадавши, що чоловік цей учора задушив Кротона, розглядав із захватом істинного любителя арени його велетенську спину, схожу на спину циклопа, та могутні, мов колони, ноги.

«Дякую Меркурію, що не звернув мені шию, – мовив подумки Вініцій. – Присягаюся Поллуксом! Якщо інші лігійці схожі на нього, то дунайські легіони колись матимуть з ними добрячий клопіт».

Уголос же промовив:

– Гей, рабе!

Урс повернув голову від коминка та, всміхнувшись майже приязно, сказав:

– Дай тобі Боже, пане, доброго дня й доброго здоров'я, але я не раб, я вільна людина.

Вініцію, що мав бажання розпитати Урса про рідний край Лігії, слова ті приємно було чути, бо розмова з

людиною вільною, хоча й простою, менше принижувала гідність його, римлянина й патриція, ніж розмова з рабом, в якому ні закон, ані звичай не визнавали людської істоти.

– Тож ти не Авлів? – запитав.

– Ні, пане, я служу Калліні, як служив її матері, але з доброї волі.

Тут він знову схилився над коминком, аби подмухати на вуглинки, на які наклав трісок, потім випростався й сказав:

– У нас немає рабів.

А Вініцій запитав:

– Де Лігія?

– Щойно пішла, а я маю приготувати сніданок для тебе, пане. Вона пильнувала тебе всю ніч.

– Чому ж ти її не замінив?

– Бо так захотіла, а моя справа слухатись.

Тут очі його спохмурніли, й за хвилину він додав:

– Якби я її не слухався, то ти б, пане, вже був мертвий.

– Чи жалкуєш, що не вбив мене?

– Ні, пане. Христос не велів убивати.

– А Атацин? А Кротон?

– Не міг інакше, – пробурмотів Урс.

І подивився мовби з жалем на свої руки, що, мабуть, залишились язичницькими, хоча душа прийняла хре-

щення.

Потім поставив горщик на триніг і, присівши навпочіпки перед коминком, замислено втупився у вогонь.

– Це твоя провина, пане, – врешті мовив. – Пощо здіймав руку на неї, царську доньку?

У першу мить у Віниція повстала гордість, що невіглас і варвар сміє не тільки промовляти до нього так безцеремонно, але й дорікати йому. До тих надзвичайних і неправдоподібних подій, які сталися з ним з учорашнього вечора, додалася ще одна. Але слабий і без рабів під рукою, стримався, та й бажання довідатися про якісь подробиці з життя Лігії перемогло.

Тож, заспокоївшись, почав розпитувати про війну лігійців проти Ваннія та свебів. Урс охоче відповідав, але не міг додати багато нового до того, що Віниція розповідав свого часу Авл Плавтій. У битві Урс участі не брав, супроводжував-бо заручниць до табору Анелія Гістра. Знав тільки, що лігійці перемогли свебів і язигів, але вождя й царя їхнього було вбито стрілою язига. Відразу після цього отримали вісті, що семнони підпалили ліси на їхніх кордонах, і повернулися поспішно, щоб помститися за шкоду, а заручниці лишилися в Анелія, що спершу наказав до них виявляти царську пошану. Пізніше мати Лігії померла. Римський вождь не знав, що робити з дівчинкою. Урс хотів

повернутися з нею додому, але дорога була небезпечна – звірі та дикі племена; тож, коли надійшла звістка, що якесь посольство лігійців розташоване в Помпонія, пропонуючи допомогу проти маркоманів[232], Гістр одіслав їх до Помпонія. Прибувши до нього, довідались, одначе, що послів ніяких не було, – тож залишилися таким чином у таборі, звідки Помпоній привіз їх до Рима, а після тріумфу віддав царське дитя Помпонії Грецині.

Вініцій, хоча для нього в тій розповіді незначні лише подробиці були невідомими, слухав із задоволенням, бо безмірному його родовому марнославству лестило те, що є свідок, який підтверджує царське походження Лігії. Як царська донька могла б вона посісти при імператорському дворі становище нарівні з дівчатами із знатних сімейств, тим паче що народ, яким правив її батько, ніколи не воював з Римом і, хоча й варварський, міг становити загрозу, бо, за свідченням самого Анелія Петра, мав «незліченну кількість» воїнів.

Урс зрештою цілком підтвердив це свідчення, бо на запитання Вініція про Лігію відповів:

– Ми сидимо в лісах, але землі стільки в нас, що ніхто не знає, де кінець пущі, і народу в ній багато. Є також у пущі й міста дерев'яні, в яких достаток вели-

---

[232] *Семнони* й *маркомани* – гілки германського племені свербів.

кий, бо що семнони, маркомани, вандали[233] та квади[234] награбують по світу, те ми в них одбираємо. Вони ж не сміють до нас іти, лише коли вітер од них подме, палять нам ліси. І не боїмося ні їх, ні римського імператора.

– Боги подарували римлянам панування над усією землею, – мовив суворо Вініцій.

– Боги – це злі духи, – відповів простодушно Урс, – а де немає римлян, там немає й панування.

Тут полагодив огонь і сказав, ніби сам до себе:

– Коли імператор узяв Калліну до палацу і я подумав, що її там можуть скривдити, то хотів іти аж ген до лісів і привести лігійців на поміч царівні. І лігійці рушили б до Дунаю, бо то народ добрий, хоч і язичники. Ось, до речі, й приніс би я їм «добру звістку». Але я й так вирішив, що, як повернеться Калліна до Помпонії, поклонюсь їй, аби дозволила мені йти до них, бо Христос народився далеко, й вони навіть не чули про нього… Він знав ліпше за мене, де йому треба народитись, але коли б таки в нас, у пущі, з'явився на світ, певно б, ми його не замучили, але плекали б дитятко та дбали, щоб йому нічого не забракло: ні дичини, ні грибів, ні шкур бобрових, ні бурштину. А що б ми у

---

[233] *Вандали* – германське плем'я, що спершу жило на узбережжі Балтійського моря.

[234] *Квади* – плем'я, що жило на південному сході Германії.

свебів і маркоманів награбували, те йому б оддали, щоб мав достаток і зручності.

Кажучи це, приставив ближче до вогню посудину з юшкою, призначеною для Віниція, й замовк. Думка його блукала, мабуть, якийсь час пущами лігійськими, й тільки коли рідина почала шуміти, вилив її в пласку миску і, остудивши як слід, сказав:

– Главк радив, аби якнайменше рухати, пане, навіть тією рукою, що лишилася здорова, тож Калліна мені наказала тебе годувати.

Лігія наказала! На те нічого було відповісти! Віниція навіть не спало на думку противитись її волі, мовбито вона була донькою імператора чи богинею, і тому не сказав ані слова, Урс же, сівши біля його постелі, почав черпати юшку з миски малим кухликом і подавати йому її до вуст. Робив це так дбайливо і з таким добрим усміхом у своїх блакитних очах, що Віниція навіть не вірилося, що це міг бути той самий грізний титан, який учора, задушивши Кротона, кинувся на нього самого мов буря й розтерзав би, коли б не милосердя Лігії. Молодий патрицій уперше в житті замислився над тим, що може діятися в душі простої людини, слуги, варвара.

Але Урс виявився нянькою такою ж незграбною, як і дбайливою. Кухлик тонув цілковито в його геркулесовій долоні, тож не лишалося ніякого місця для вуст

Віниція. Після кількох невдалих спроб велетень, вельми ніяковіючи, зауважив:

– Еге, легше зубра з хащі вивести…

Віниція потішило зніяковіння, та не менше зацікавила його заувага. Бачив у цирках страшних диких биків, доставлених з північних пущ, – найхоробріші бестіарії[235] виходили проти них із побоюванням, і лише слонам вони поступалися за величиною й силою.

– Невже ти пробував брати цих звірюк за роги? – запитав здивовано Віниція.

– Доки не пролетіло наді мною двадцять зим, я боявся, – відповів Урс, – а потім – бувало.

І він знову заходився годувати Віниція, ще незграбніше, ніж до цього.

– Мушу попрохати Міріам або Назарія, – сказав.

Але тим часом бліде личко Лігії показалось із-за запони.

– Зараз допоможу, – мовила.

І вийшла за хвилину з кубікулу, де, мабуть, готувалася прилягти, – на ній була тільки туніка, що облягала її тіло, в давнину таку називали «капітій», закриваючи щільно груди, і волосся мала розв'язане. Віниції, серце якого закалатало при її появі, почав її дорікати, що досі не подбала про сон, але вона відповіла весело:

– Саме це хотіла зробити, але спершу я зміню Урса.

---

[235] й – цирковий боєць, який виступав проти

І, взявши кухлик, сіла на краєчок постелі й почала годувати Вініція, що почувався водночас і впокореним і щасливим. Коли нахилялася до нього, віяло на нього теплом її тіла й розв'язане її волосся спадало йому на груди, він же блід од хвилювання, та в сум'ятті й у пориві пристрасті відчував, що це найдорожча й над усе обожнювана голівка, перед якою весь світ є для нього ніщо. Раніше він її жадав, тепер починав її любити всією душею. Давніше, як узагалі в житті, так і в почуттях, був, як усі тогочасні люди, сліпим, жорстоким егоїстом, що дбав лише про себе, тепер почав думати і про неї.

За хвилину Вініцій відчув себе неголодним і, хоча дивитися на неї й відчувати її присутність для нього було неперевершеною розкішшю, сказав:

– Досить. Іди спати, божественна моя.

– Не називай мене так, – відповіла, – негоже мені таке слухати.

Одначе всміхнулася до нього і потім сказала йому, що сон її покинув, що зовсім не втомилась і що не буде відпочивати, поки аж прийде Главк. Він слухав її слова, як музику, і серце йому переповнювалось усе більшим хвилюванням, усе більшим захватом, усе більшою вдячністю, і думка билась, як би їй цю вдячність виявити.

– Лігіє, – сказав після хвилинного мовчання, – я тебе

раніше не знав. Але тепер знаю, що хотів дійти до тебе хибним шляхом, і знаєш, що я тобі скажу: повертайся до Помпонії Грецини й будь певна, що віднині ніхто не здійме на тебе руку.

І її обличчя посмутнішало враз.

– Була б щасливою, – мовила, – коли б її хоч здалеку могла побачити, але повернутися до неї вже не можу.

– Чому? – запитав здивовано Вініцій.

– Ми, християни, знаємо через Акту, що діється на Палатині. Невже ти не чув, що імператор незабаром після моєї втечі, а перед своїм від'їздом до Неаполіса, викликав Авла та Помпонію – вважаючи, що мені допомогли, погрожував їм своєю немилістю. На щастя, Авл міг йому відповісти: «Ти знаєш, володарю, що ніколи олжа не оскверняла мої вуста; тож присягаюся тобі, що ми не допомогли їй утекти і, як і ти, не знаємо, що з нею». Й імператор повірив, а потім забув – я ж, за порадою старійшин, ніколи не писала матері, де я є, аби вона завше сміливо могла заприсягнутися, що нічого не знає про мене. Ти, може, цього не зрозумієш, Вініцію, але нам брехати не можна, навіть коли б ішлося про життя. Таке наше вчення, якому хочемо підпорядкувати наші серця; тому я й не бачила Помпонію, відтоді як покинула її дім, а до неї лише час від часу доходять далекі чутки, що я жива і перебуваю в

безпеці.

Тут охопила її туга, бо очі наповнилися слізьми, та незабаром вона заспокоїлась і сказала:

– Знаю, що і Помпонія сумує за мною, ми, одначе, маємо нашу втіху, якої не мають інші.

– Так, – відповів Вініцій, – ваша втіха Христос, але я цього не розумію.

– Дивися на нас: немає для нас розлук, немає хвороб і страждань, а коли приходять вони, то перетворюються на радість. І смерть сама, яка для вас є кінцем життя, для нас є тільки його початком, заміною гіршого щастя на краще, менш спокійного на спокійне та вічне. Зваж, яким високим бути мусить вчення, що велить нам виявляти милосердя навіть до ворогів, забороняє брехню, очищає душі наші від злоби та обіцяє по смерті блаженство безмежне.

– Чув це в Остріані й бачив, як повелися зі мною та з Хілоном, і коли про це думаю, здається мені, що це сон і що ні вухам, ні очам не мушу вірити. Але дай мені відповідь на інше запитання: ти щаслива?

– Так! – відповіла Лігія. – Віруючи в Христа, я не можу бути нещасливою.

Вініцій поглянув на неї так, ніби те, що вона говорила, переходило зовсім межі людського розуміння.

– І не хотіла б повернутися до Помпонії?

– Хотіла б усією душею, й повернусь, якщо на це

буде воля Божа.

– Ось тобі й кажу: повертайся, а я заприсягнуся моїми ларами, що не здійму на тебе руку.

Лігія на мить замислилася, потім відповіла:

– Ні. Не можу близьких моїх наражати на небезпеку. Імператор не любить роду Плавтіїв. Коли б повернулася – ти знаєш, як через рабів розходиться всяка новина по Риму – тож і моє повернення стало б розголошеним у місті, і Нерон, без сумніву, довідався б про нього від своїх рабів. Тоді покарав би Авла та його родину, а в кращому разі, відняв би мене в них знову.

– Так, – сказав, хмурячи брови, Вініцій, – це могло б бути. Хоча б заради того вчинив би це, аби показати, що воля його мусить виконуватися. Щоправда, він тільки забув про тебе або не хоче думати, вважаючи, що не йому, а мені втрата. Але, може… віднявши тебе в Авла… віддав би мені, а я повернув би тебе Помпонії.

Але вона запитала зі смутком:

– Вініцію, чи ти хотів би мене бачити знову на Палатині?

Він же, зціплюючи зуби, відповів:

– Ні. Твоя правда. Я говорив як дурень! Ні!

І раптом побачив перед собою ніби прірву без дна. Був патриціем, був військовим трибуном, був людиною впливовою, та над усіма сильними світу, до якого

належав, стояв безумець, чиї примхи та гнів неможливо було передбачити. Не рахуватися з ним, не бачити його могли хіба що такі люди, як християни, для них увесь світ, його розлуки, страждання й сама смерть були ніщо. Всі інші мусили дрижати перед ним. Весь кошмар часів, у яких жили, явився Вініцію в усій своїй потворній повноті. Не міг він оддати Лігію сім'ї Авла через побоювання, що недолюдок згадає її та спрямує на неї свій гнів; з того самого приводу, якби її тепер узяв за дружину, міг наразити на небезпеку її, себе та сім'ю Авла. Хвилини кепського настрою вистачить, аби загубити всіх. Вініцій уперше в житті відчув, що або світ мусить змінитись, переродитись, або життя стане зовсім неможливим. Зрозумів і те, що хвилину тому ще було для нього вкрито темрявою, – в такі часи самі лише християни можуть бути щасливими.

Але насамперед охопив його жаль, коли зрозумів і те, що це він сам так поплутав життя собі й Лігії і з оцієї плутанини не було, напевно, виходу. І під впливом цього жалю заговорив:

– Чи знаєш, що ти щасливіша за мене? Ти в бідності і в цій одній кімнатці серед простих людей маєш свою віру і свого Христа, я ж маю тільки тебе, й коли мені тебе забракло, був подібним до жебрака, що не має ні даху над головою, ні хліба. Ти мені дорожча за весь світ. Шукав тебе, бо не міг жити без тебе. Не хотів ні

бенкетів, ні сну. Коли б не сподівання, що тебе знайду, кинувся б на меч. Але боюся смерті, бо не зможу тоді бачити тебе. Кажу тобі щиру правду, що не зможу без тебе жити й досі жив лише сподіванням, що тебе знайду й побачу. Чи пам'ятаєш наші розмови з Авлом? Одного разу накреслила мені рибу на піску, а я не розумів, що це означає. Пам'ятаєш, як грали ми в м'яча? Кохав тебе вже тоді над життя, але ж і ти почала здогадуватися, що кохаю тебе… Надійшов Авл, почав нас лякати Лібітіною й перебив нашу розмову. Помпонія сказала на прощання Петронію, що Бог єдиний, всемогутній і милосердний, але нам і на думку не спало, що вашим Богом є Христос. Хай мені віддасть тебе, й полюблю його, хоч видається мені богом рабів, чужоземців і бідняків. Ти сидиш коло мене і думаєш про нього лише. Думай і про мене, бо інакше зненавиджу його. Для мене ти єдина – божество. Благословенні батько твій і мати, благословенна земля, що тебе пустила на світ. Хотів би обняти твої ноги й молитися тобі, поклонятися тобі, приносити тобі жертви, дари – ти тричі божественна! Ти не знаєш, ти не можеш знати, як я тебе кохаю…

Говорячи так, провів рукою по зблідлому чолі й заплющив очі. Натура його не знала ніколи впину ні в гніві, ні в любові. Говорив із запалом, як людина, що, вже не володіючи собою, не хоче дотримуватися міри

ні в словах, ні в почуттях. Але говорив із глибини душі, від щирого серця. Відчувалося, що біль, захват, жага та почуття глибокої поваги, накопичившись у його грудях, вибухнули врешті нестримним потоком слів. Лігії слова його видалися блюзнірськими, одначе серце її калатало так, ніби хотіло розірвати туніку, що стискувала груди. Не могла впоратись із жалістю до Вініція та до його страждань. Зворушувала її повага, з якою до неї говорив. Почувалася коханою та обожнюваною без меж, відчувала, що цей нездоланний, небезпечний чоловік належить тепер їй душею й тілом, як раб, і це усвідомлення його покірності разом із своєю владою над ним наповнювало її щастям. Спомини її ожили в одну мить. Був для неї знову розкішним і красивим, як язичницький бог, Вініцій, який у домі Авла говорив їй про любов і наче будив зі сну її тоді ще напівдитяче серце; тим самим, чиї поцілунки відчувала ще на вустах і з чиїх обіймів вирвав її на Палатині Урс, як із полум'я. Тільки тепер із захватом, а водночас і з болем у своєму орлиному обличчі, з поблідлим чолом і благальним виразом очей, поранений, зламаний коханням, люблячий, сповнений обожнювання та покори, бачився їй таким, яким його хотіла мати тоді та якого могла покохати всією душею, – а отже, дорожчим, ніж будь-коли.

І раптом усвідомила, що може настати хвилина, в

якій його любов огорне й понесе її, наче вітер, і, зрозумівши, відчула те ж саме, що й він, а саме: стоїть вона на краю прірви. І для того покинула вона дім Авла? І для того рятувалася втечею? І для того переховувалася стільки часу в бідних кварталах міста? Хто цей Вініцій? Августіан, солдат і придворний Нерона! Адже брав участь у його розпусті й шаленствах, як свідчив про це той бенкет, якого Лігія не могла забути; адже ходив з іншими до храмів і приносив жертви негідним богам, у яких, може, й не вірив, але віддавав їм, одначе, усталену шану. Адже він переслідував її для того, щоб із неї зробити свою рабиню й коханку, ввівши її в страшний світ розкоші, насолод, лиходійств і неподобств, які волають про гнів і помсту Бога. Видавалося, справді, що він змінився, але ж він сам тільки-но сказав, що коли вона більше думатиме про Христа, ніж про нього, то він готовий Христа зненавидіти. Сама думка про якусь іншу любов, ніж любов до Христа, – вважала Лігія, – вже є гріхом проти нього та проти його вчення, тож, коли помітила, що на дні її душі можуть прокинутись інші почуття й бажання, охопила її тривога за своє майбутнє й за своє серце.

Під цю хвилину душевного сум'яття трапився Главк, який прийшов оглянути хворого та дізнатись, як його справи. На обличчі Вініція як оком змигнути відбився гнів і роздратованість. Сердитий був, що перервали

його розмову з Лігією, й коли Главк почав задавати йому запитання, відповідав ледве не з презирством. Щоправда, він заспокоївся незабаром, але якщо Лігія сподівалася, що почуте ним в Остріані могло подіяти на його егоїстичну натуру, то сподівання це мусило щезнути. Змінився він тільки для неї, та поза тим лишилось у нього в грудях, як і раніш, суворе й самолюбиве, істинно римське й водночас вовче серце, нездатне не тільки на сприйняття солодкого християнського вчення, але й на вдячність. Пішла врешті, сповнена душевного смутку й неспокою. Раніше в молитві приносила Христові серце погідне й достоту чисте як сльоза. Тепер погода та була зіпсована. Осердя квітки дістався отруйний черв'як і почав у нім порпатися. Навіть сон – хоча вона провела дві безсонні ночі – не приніс їй заспокоєння. Снилось їй, що в Остріані Нерон на чолі свити августіанів, вакханок, корибантів і гладіаторів давить увінчаною трояндами колісницею натовпи християн, а Вініцій хапає її в обійми, тягне на колісницю і, притискаючи до грудей, шепоче: «Ходімо з нами!»

Розділ XXVII

Відтоді рідше показувалась у спільній кімнаті й рідше наближалася до його постелі. Та спокій до неї не повертався. Бачила, що Вініцій стежить за нею благальним поглядом, що чекає на кожне її слово, як на милість, що страждає й не сміє скаржитись, аби не налаштувати її проти себе, що лише в ній його здоров'я і радість, – і тоді серце її переповнювалося співчуттям. Незабаром вона також помітила, що чим дужче старається його уникати, тим дужче їй його жаль і тим більше ніжності в її душі. Покинув її спокій. Іноді говорила собі, що, власне, мусить бути весь час біля нього, бо, по-перше, вчення Боже наказує добром за зло платити, і, по-друге, що, розмовляючи з ним, могла б його до цього вчення прилучити. Але зразу ж сумнів мовив їй, що сама себе ошукує і що притягає її до нього не що інше, як любов і його чарівність. Так жила в постійному сум'ятті, яке посилювалося з кожним днем. Іноді здавалось їй, що її обплутує якась сіть, вона ж, намагаючись вирватися, заплутується в ній іще дужче. Мусила також зізнатися собі, що бачити його щодень стає їй потрібніше, голос його стає милішим і що доводиться боротися з усіх сил із бажанням сидіти біля його постелі. Коли наближалася до нього і він ся-

яв увесь, радість переповнювала її серце. Одного дня помітила сліди сліз на його віях, і вперше в житті спало їй на думку, що могла б їх вицілувати. Налякана цією думкою і сповнена презирством до себе, проплакала наступну ніч.

Він же був терплячим, ніби дав собі обітницю терпіння. Коли часом спалахувало в його очах роздратування, сваволя, гнів, умить гамував ці спалахи, а потім дивився на неї з неспокоєм, наче бажаючи вибачитись, її ж хвилювало це ще більше. Ніколи ще не відчувала, що так дуже її кохають, і, коли думала про це, почувалася винуватою та щасливою. Вініцій також значно змінився. В розмовах його з Главком менше було погорди. Часто спадало йому на думку, що і цей бідний лікар-раб, і чужоземка, стара Міріам, яка оточила його своєю турботою, і Крисп, якого бачив заглибленим весь час у молитву, – всі вони, одначе, люди. Дивувався таким думкам – а все-таки вони з'являлися. Урса полюбив з часом і розмовляв із ним тепер цілими днями, бо міг із ним говорити про Лігію, велетень же, невичерпний у своїх оповідях, теж, доглядаючи хворого, почав виявляти до нього певну прихильність. Лігія була завше для Вініція істотою мовби іншої породи, у сто разів вищою за тих, що її оточували; і все ж почав приглядатися до людей простих і убогих, – чого не робив ніколи в житті, – і почав одкривати в них різні гідні

уваги якості, про існування яких ніколи до того навіть не підозрював.

Тільки Назарія не міг терпіти, бо здавалося йому, що цей молодий хлопець бере на себе сміливість бути закоханим у Лігію. Тривалий час стримувався, щоправда, з виявленням йому неприязні, але одного разу, коли той приніс дівчині двох перепілок, яких придбав за власні зароблені гроші, у Віниції прокинувся нащадок квіритів, для якого приблуда з чужого народу менше значив, аніж найнікчемніший черв'як. Чуючи, як Лігія дякує за подарунок, зблід страшенно і, коли Назарій вийшов по воду для птахів, сказав:

– Лігіє, невже ти можеш терпіти, щоб він робив тобі подарунки? Невже не знаєш, що людей його народу греки псами юдейськими називають?

– Не знаю, як їх називають греки, – відповіла, – але знаю, що Назарій християнин і мій брат.

Сказавши це, подивилася на нього із здивуванням і жалем, бо вже відвикла вона від таких вибухів, а він зціпив зуби, аби їй не сказати, що такого брата він би наказав на смерть забити батогами або заслав би його в село, щоб як compeditus[236] копав землю в його сицилійських виноградниках… Стримався все-таки, погамував у собі гнів і тільки за хвилину сказав:

– Вибач мені, Лігіє. Ти для мене царська донька і

[236] людина, що працювала із закованими ногами. *(Прим. авт.)*

названа донька Плавтіїв.

І опанував себе настільки, що, коли Назарій знову з'явився в кімнаті, обіцяв йому по поверненні на свою віллу подарувати пару павичів або фламінго, яких мав повні сади.

Лігія розуміла, скільки йому мусять коштувати такі перемоги над самим собою. Але чим частіше їх здобував, тим дужче її серце схилялося до нього. Заслуга його відносно Назарія була, одначе, менша, ніж вона припускала. Вініцій міг за хвилину обуритися на нього, але не міг до нього її ревнувати. Син Міріам дійсно не більше значив у його очах за пса, а крім того був іще хлопчаком, який якщо кохав Лігію, то кохав несвідомо і смиренно. Більшу боротьбу з собою мусив вести молодий трибун, аби погоджуватися, хоча б мовчки, з тією пошаною, якою серед цих людей було оточене ім'я Христа і його вчення. З того приводу відбувались у душі Вініція дивні речі. Було це все-таки вчення, що його сповідувала Лігія, тож тільки через те готовий був його визнати. Потім, чим швидше одужував, чим ліпше пригадував цілу низку подій, які сталися після тієї ночі в Остріані, й цілий ряд понять, які наповнили відтоді його свідомість, тим дужче дивувався з надлюдської могутності цього вчення, що перетворювало так цілковито душі людські. Розумів, що є в ньому щось надзвичайне, щось, чого не було досі на світі,

й відчував, що коли б воно охопило цілий світ, коли б прищепило світові свою любов і своє милосердя, то, мабуть, настала б якась епоха, що нагадувала б ту, в якій іще не Юпітер, а Сатурн правив світом[237]. Не смів також засумніватися ні в надприродному походженні Христа, ні в його воскресінні чи в інших чудесах. Очевидці, які про те говорили, занадто були гідними довіри та занадто зневажали брехню, аби міг припустити, що розповідають небилиці. Врешті римський скептицизм, дозволяючи не вірити в богів, припускав віру в чудеса. Вініцій мав перед собою якусь дивну загадку, розгадати якої не міг. З другого боку, одначе, все це вчення здавалося йому таким суперечливим існуючому порядку речей, таким неможливим для втілення в життя й таким безумним, як ніяке інше. На його думку, люди і в Римі, і в усьому світі могли бути поганими, але світоустрій був добрий. Коли б імператор був, приміром, порядною людиною, коли б сенат складався не з нікчемних розпусників, а з людей таких, яким був Тразея, чого ж би більше можна було бажати? Адже римський світоустрій і панування римлян були добрими, й розподіл людей слушним і справедливим. А

---

[237] *…настала б якась епоха, що нагадувала б ту, в якій іще не Юпітер, а Сатурн правив світом. – Сатурн* (тотожний грецькому Кроносу) – батько Юпітера (Зевса). Скинутий своїм сином, за переказами, почав царювати в Лації. Час його правління вважався «золотим віком».

тим часом це вчення, на думку Віниція, може порушити всякий порядок, всяке панування вищих і знищити всяку відмінність між людьми. І що тоді сталось би з римським володарюванням і римською державою? Невже римляни могли перестати панувати або визнати силу-силенну поневолених народів за рівню собі? Це вже не вміщувалося в свідомості патриція. До того ж вчення це суперечило всім його особистим переконанням, звичкам, характеру й поняттям про життя. Не міг собі уявити, як би він існував, якби перейшов у цю віру. Побоювався її, дивувався їй, але його єство здригалося від думки, що він міг би її прийняти. Розумів зрештою, що тільки вона – і ніщо інше – розділяє його й Лігію, і, коли про це думав, ненавидів християнську віру всією душею.

Одначе вже усвідомлював, що це саме вона прикрасила Лігію цією якоюсь винятковою, невимовною чарівністю, що в його серці розбудила разом із любов'ю пошану, разом із хіттю обожнювання і з самої Лігії зробила дорожчу за все на світі істоту. І тоді йому захотілося полюбити Христа. І усвідомлював собі, що його мусить або полюбити, або зненавидіти, але байдужим залишитися не може. Тим часом ніби дві протилежні хвилі зштовхувалися в його душі, тож вагався в думках, вагався в почуттях, не міг зробити вибір, але схиляв голову й безмовно виявляв пошану цьому

незрозумілому для себе богу, тому тільки, що був це бог Лігії.

Лігія ж бачила, що з ним діється, як він бореться з собою, як єство його відкидає цю віру, і якщо, з одного боку, це смертельно вражало її, то, з другого боку, жалість і вдячність за те безмовне пошанування, що його Христові виявляв, схиляло до нього з нездоланною силою її серце. Згадувала собі Помпонію Грецину й Авла. Для Помпонії джерелом безупинного смутку й постійних сліз була думка, що по смерті вона не зустріне Авла. Лігія почала тепер ліпше розуміти цю гіркоту й цей біль. І вона знайшла дорогу істоту, з якою загрожує їй вічна розлука. Часом вона, щоправда, втішала себе, що його душа відкриється ще Христовій істині, але сподівання на це розвіювалося. Знала й розуміла його вже занадто добре. Віниций – християнин! Ці два поняття навіть у її недосвідченій голові не могли співіснувати. Якщо розважливий і статечний Авл не став ним під впливом мудрої та доброчесної Помпонії, як же міг ним стати Віниций? На це не було відповіді, а радше існувала тільки одна: що немає для нього ні сподівання, ні порятунку.

Але Лігія помітила зі страхом, що ця приреченість, яка висіла над ним, замість того щоб підбурювати проти нього, через саму жалість робила його для неї ще дорожчим. Часом охоплювало її бажання поговорити

з ним щиро про його темне минуле, та коли одного разу, сівши коло нього, сказала йому, що поза християнським вченням немає життя, він, уже дещо зміцнілий, трохи підвівся, обіпершись на свою здорову руку, й раптом, поклавши їй голову на коліна, мовив: «Ти і є життя!» І тут дихання завмерло в неї в грудях, запаморочилось у її голові, й якийсь трепет блаженства пробіг по всьому тілу. Охопивши долонями його схилену голову, намагалася його вкласти, але сама нахилилася над ним так, що вустами торкнулася його волосся, і хвилину, сп'янівши одне від одного, боролися з любов'ю, що штовхала їх назустріч.

Лігія підхопилася врешті й вибігла з кімнати, відчуваючи, як кров палає в жилах і голова йде обертом. Але це була крапля, що переповнила чашу. Вініцій і не здогадувався, як дорого доведеться йому заплатити за хвилину блаженства, та Лігія зрозуміла, що тепер вона сама потребує порятунку. Ніч після того вечора провела безсонну, в сльозах і молитвах, із відчуттям, що негідна молитись і що не може бути почутою. Вранці вона вийшла з кубікулу і, погукавши Криспа до садової альтанки, увитої плющем і зів'ялою березкою, відкрила йому всю душу, благаючи його разом з тим, аби дозволив їй покинути оселю Міріам, бо не довіряє вже собі й не може перемогти в своєму серці любові до Вініція.

Крисп, який був чоловіком старим, суворим і поринулим у молитовний екстаз, погодився з її наміром покинути оселю Міріам, але не знаходив слів вибачення для гріховної, на його думку, любові. Серце його переповнилось обуренням од самої думки, що ця Лігія, – якою опікувався від часу втечі, яку полюбив, утвердив у вірі й на яку дивився досі, мовби на білу лілію, що виросла на ґрунті християнського вчення й не осквернена ніяким віянням земним, – могла знайти в душі місце для іншої любові, крім небесної. Вірив досі, що ніде в усьому світі не було більш чистого серця на славу Христа. Хотів її принести йому в жертву, мов перлину, мов скарб, мов улюблене творіння рук своїх, але пережите розчарування наповнило його і здивуванням, і гіркотою.

– Іди та благай Бога, щоб простив тобі провину, – сказав їй похмуро. – Втікай, поки злий дух, який тебе обплутав, не довів тебе до остаточного падіння й не примусив зректися Спасителя. Бог помер для тебе на хресті, аби власною кров'ю спасти твою душу, а ти віддала перевагу тому, який хотів тебе зробити своєю наложницею. Бог чудом вирвав тебе з його рук, але ти відкрила серце нечистій хоті й покохала сина пітьми. Хто ж він є? Друг і слуга антихриста, спільник у розпусті й лиходійстві. Куди ж він заведе тебе, якщо не до тієї прірви й до того Содому, в якому сам живе і який

Бог знищить полум'ям свого гніву? І я тобі кажу: ліпше б ти померла, ліпше б стіни цього будинку впали на твою голову, перш ніж той змій уповзе в твої груди й наповнить їх отрутою своєї неправедності.

І він гарячкував усе дужче, бо провина Лігії наповнила його не тільки гнівом, але й відразою та презирством до природи людської взагалі, й зокрема до жіночої, що її навіть християнське вчення не вберегло від слабкості Єви. Неістотним для нього було, що дівчина залишилася чистою, що хоче втікати від цієї любові й зізнається в цьому з жалем і каяттям. Крисп хотів її перетворити на ангела й піднести на таку височінь, на якій існувала тільки любов до Бога, а вона, бач, покохала августіана! Сама думка про це наповнила його серце жахом, посиленим відчуттям розчарування. Ні! Не міг їй цього простити! Грізні слова палили йому губи, мов гарячі вуглини; він боровся ще з собою, щоб їх не вимовити, але потрясав своїми худючими руками над переляканою дівчиною. Лігія почувалася винуватою, але не настільки. Думала навіть, що, покинувши оселю Міріам, здобуде перемогу над спокусою й залагодить провину. Крисп стер її на порох; показав їй усю нікчемність і мізерність її душі, про що вона й не підозрювала досі. Вона сподівалася навіть, що старий пресвітер, який од часу її втечі з Палатину був для неї наче батьком, виявить трохи жалості, що розрадить її,

додасть бадьорості, утвердить.

– Богу жертвую моє розчарування й мою скорботу, – мовив, – але ж ти розчарувала і Спасителя, бо зійшла нібито на болото, випари якого отруїли твою душу. Могла б принести її в жертву Христу, мов коштовну посудину, і сказати йому: «Наповни її, Господи, благодаттю!», але воліла жертвувати слузі злого духа. Нехай тебе Бог простить і нехай змилується над тобою, а я, доки не виженеш змія… я, що вважав тебе за обраницю…

Й раптом замовк, бо помітив, що вони не самі.

Крізь сплетіння зів'ялої березки та плюща, однаково зеленого влітку та взимку, помітив Крисп двох людей, одним із яких був апостол Петро. Другого не міг одразу впізнати, бо плащ із грубої волосяної тканини, що називалася «кілікіум», частково прикривав йому обличчя. Криспові на якусь мить здалося, що то Хілон.

Вони ж, почувши збуджений голос Криспа, ввійшли до альтанки й сіли на кам'яну лаву. Супутник Петра відкрив своє худорляве обличчя, з лисіючою головою, вкритою по боках кучерявим волоссям, з почервонілими повіками і з кривим носом – некрасиве й разом з тим натхненне, в якому Крисп упізнав риси Павла з Тарса.

Але Лігія, впавши на коліна, обхопила руками, ніби з розпачу, ноги Петра і, притуливши свою змучену голів-

ку до поли його плаща, завмерла в мовчанні.

А Петро сказав:

– Мир душам вашим.

І, бачачи дівчину біля своїх ніг, запитав, що сталося. Тоді Крисп почав розповідати все, в чому зізналася йому Лігія, – про її грішну любов, про її бажання втекти з оселі Міріам і про своє горе, що душа, яку хотів оддати в жертву Христу чистою, як сльоза, заплямувала себе земним почуттям до учасника всіх лиходійств, у яких погруз язичницький світ і які волали про помсту Бога.

Поки він говорив, Лігія все міцніше обіймала ноги апостола, мовби хотіла шукати в нього схованки й прохати хоч трохи жалості.

Апостол же, вислухавши до кінця, нахилився й поклав дряхлу свою руку на її голову, після чого підвів очі на старого священика і сказав:

– Криспе, невже ти не чув, що вчитель наш улюблений був у Кані[238] на весільному бенкеті та благословив любов між чоловіком і жінкою?

У Криспа опустилися руки, він із подивом поглядав на апостола, нездатний вимовити й слова.

А той, помовчавши трохи, спитав знову:

– Криспе, невже ти вважаєш, що Христос, який дозволяв Марії з Магдали лежати біля своїх ніг і простив

---

[238] *Кана* – селище в Галілеї.

блудницю, відвернувся б од цього дитяти, чистого, як лілії польові?

Лігія, схлипуючи, притулилася ще міцніше до Петрових ніг, зрозумівши, що недаремно шукала в нього захисту. Апостол, однявши її заплакане личко від своїх ніг, мовив до неї:

– Доки очі того, що його любиш, не розкриються на світло істини, дотий уникай його, аби він не ввів тебе в гріх, але молися за нього і знай, що не маєш провини в любові твоїй. А що хочеш уберегтися від спокуси, так це буде тобі зараховано. Не тривожся й не плач – говорю тобі, що милість Спасителя не залишить тебе, і молитви твої буде почуто, і після скорботних днів надійдуть дні веселі.

Сказавши це, поклав обидві долоні на її волосся і, підвівши очі догори, благословив її. З обличчя його сяяла неземна доброта.

Але засмучений Крисп почав смиренно виправдовуватись:

– Согрішив я проти милосердя, але вважав, що, допустивши в серце любов земну, вона зреклася Христа…

Петро ж перебив:

– Я тричі його зрікся, одначе він простив мене й наказав пасти овець своїх.

– …тим паче, – закінчив Крисп, – що Вініцій авгу-

стіан.

– Христос перемагав і більш тверді серця, – сказав Петро.

На те Павло з Тарса, що мовчав досі, приклав пальці до своїх грудей, вказуючи на себе, і сказав:

– Я той, хто переслідував і посилав на смерть слуг Христових. Я під час каменування Стефана[239] пильнував одяг тих, що його каменували, я хотів знищити істину по всій землі, де живуть люди, і, одначе, – мене призначив Господь, аби її по всій землі проповідував. І я проповідував її в Юдеї, в Греції, на островах і в цьому безбожному місті, де опинився вперше і як в'язень мешкав у ньому. А тепер, коли мене викликав Петро, мій зверхник, я вступлю в цей дім, аби схилити цю горду голову до ніг Христових і кинути зерно в цей кам'янистий ґрунт, який оживить Господь, аби дав щедрий урожай.

І підвівся. Криспові ж цей невисокий, згорблений чоловік видався в ту мить, ким і був насправді, – велетнем, який зрушує світ із його основ і оволодіває людьми та країнами.

---

[239] *…під час каменування Стефана…* – За переказами, в молодості Павло брав участь у побитті камінням диякона Стефана.

Розділ XXVIII

Петроній – Вініцію:

«Змилуйся, *carissime,* не наслідуй у листах своїх ані лакедемонян, ані Юлія Цезаря. Коли б принаймні так, як він, міг написати: *«Veni, vidi, vici!»*[240] – зрозумів би ще твою лаконічність. Але твій лист значить у кінцевому підсумку: *veni, vidi, fugi*[241]; що ж, таке завершення справи суперечить твоїй натурі, та ще й був поранений і діялися з тобою речі надзвичайні, але ж твій лист потребує пояснень. Я не вірив очам своїм, читаючи, що той лігієць задушив так легко Кротона, як пес каледонський душить вовка в ущелинах Гіберії[242]. Такий чоловік має цінуватися на вагу золота, і варто йому захотіти, він буде улюбленцем імператора. Коли повернуся до міста, мушу з ним ближче познайомитися й накажу відлити з бронзи його статую. Міднобородий лусне з цікавості, коли йому розповім, що вона зроблена з натури. Справжні атлетичні тіла все рідше зустрінеш і в Італії, і в Греції; про Схід нема чого й говорити, а в германців, хоча вони й рослі, м'язи вкриті жиром, –

---

[240] «Прийшов, побачив, переміг!» *(Лат.)*

[241] прийшов, побачив та й утік *(лат.).*

[242] *…як пес каледонський… в ущелинах Гіберії. – Каледонія* – північно-західна частина Шотландії. *Гіберія* – Ірландія.

тож більше ваги, ніж сили. Довідайся від Лігії, чи становить виняток, чи в його краю є ще люди, до нього подібні. Як тобі або мені випаде коли, за службовим обов'язком, улаштовувати ігри, добре було б знати, де шукати найліпших тіл.

Але хвала богам східним і західним, що ти вийшов цілим із таких рук. Уцілів напевне тому, що ти патрицій і син консула, та все, що тебе спіткало, дивує мене надзвичайно: і цей цвинтар, де ти опинився серед християн, і вони самі, і їхнє поводження з тобою, і втеча Лігії, та, врешті, смуток і неспокій, якими віє від твого короткого листа. Поясни мені, позаяк багато чого не розумію, а якщо хочеш знати правду, скажу відверто, що не розумію: ні християн, ані тебе, ні Лігії. Й не дивуйся, що я, кого поза моєю власною особою мало що обходить на світі, допитуюся про все так ретельно. Я ж бо винуватець усього, що сталося, тож це, певною мірою, й моя справа. Поспішай написати, бо не можу точно передбачити, коли ми зустрінемось. У голові в Міднобородого наміри змінюються, як весняні вітри. Нині, перебуваючи в Беневенті, він хоче їхати просто в Грецію і до Рима не повертатися. Тигеллін, одначе, радить йому, щоб повернувся хоч на деякий час, бо народ знудьгувався за його особою (читай: за видовищами й хлібом), може обуритись. Отож не знаю, як буде. Якщо Ахайя переважить, то може захотітися нам

до Єгипту. Я наполягав би на твоєму приїзді сюди, бо вважаю, що в такому душевному стані подорож і наші розваги були б ліками, але ти нас можеш не застати. Подумай усе-таки, чи в такому разі не хотів би відпочити у своїх маєтках на Сицилії, ніж сидіти в Римі. Пиши докладніше про себе – і прощавай. Побажань ніяких, окрім здоров'я, цим разом не додаю, бо, присягаюся Поллуксом, не знаю, чого тобі побажати».

Отримавши того листа, Вініцій не відчував спочатку ніякого бажання відповідати. Мав якесь відчуття, що відповідати не варто, що нікому від цього користі не буде, нічого не з'ясується і нічого не вирішиться. Огорнула його відраза до всього й відчуття безглуздості життя. Здавалося йому при тому, що Петроній ні в якому разі його не зрозуміє, бо сталося щось таке, через що вони один від одного віддалились. Не міг дійти згоди сам із собою. Повернувшись із Затибря до свого розкішного особняка в Каринах, був іще слабким, виснаженим і попервах відчував певне задоволення від можливості відпочити, від вигод і достатку, що його оточували. Але задоволення це тривало недовго. Незабаром відчув: живе в пустоті, і все, що становило для нього досі сенс життя, або зовсім перестало існувати, або здрібніло до ледве помітних розмірів. Мав таке відчуття, мовби обрізано в його душі ті струни, що раніше зв'язували його з життям, а не натягнуто ніяких

нових. Від думки, що міг би поїхати до Беневента, а звідти до Ахайї, та поринути в насолоди й шалені витівки, йому стало тоскно. «Навіщо? Що мені з того?» Ось були перші запитання, що промайнули в нього в голові. Так само вперше в житті подумав, що коли б поїхав, то розмова з Петронієм, його дотепи, блиск, його вишукане висловлення думки й добирання влучних слів для кожної ідеї могли б його тепер обтяжувати.

З другого боку, одначе, почала його також обтяжувати й самотність. Усі його знайомі розважалися з імператором у Беневенті, тож мусив сидіти вдома сам, із головою, повною думок, і серцем, повним почуттів, із якими не міг собі дати ради. Іноді були хвилини, в яких вважав, що коли б міг із ким-небудь поговорити про те все, що з ним діється, то, може, сам спромігся б усе те зрозуміти, впорядкувати й визначити ліпше. Під впливом того сподівання через кілька днів вагань вирішив усе-таки відповісти Петронію, хоча не був певен, чи йому ту відповідь надішле, написав її такими словами:

«Хочеш, аби писав докладніше, тож згода; та чи зумію писати зрозуміліше, не знаю, бо й сам не вмію розплутати багатьох вузлів. Повідомляв тобі про моє перебування серед християн, про їх поводження з ворогами, до яких мали право зарахувати й мене, і Хілона,

і, врешті, про доброту, з якою доглядали мене, і про зникнення Лігії. Ні, любий, не тому вони пожаліли мене, що я син консула. Такі міркування для них не існують, адже й Хілона вони простили, хоча я сам радив їм, аби закопали його в саду. Це люди, яких світ досі не бачив, і вчення, про яке світ досі не чув. Нічого іншого тобі сказати не можу, і хто почне міряти їх нашою міркою – помилиться. Скажу тобі натомість, що коли б я лежав зі зламаною рукою в своєму домі й коли б мене доглядали мої люди чи навіть моя родина, мав би, звичайно, більше вигод, але не відчув би й половини тієї дбайливості, яку відчув серед них. Знай ще про те, що і Лігія така, як інші. Коли б була моєю сестрою або дружиною, не могла б доглядати мене лагідніше. Не раз радість переповнювала моє серце, думав, що тільки любов може таку лагідність надихати. Іноді це читав я на її обличчі та в погляді, й тоді, чи повіриш, серед цих простих людей, у бідній кімнатці, що слугувала їм одночасно й кухнею, і триклінієм, почувався щасливішим, ніж будь-коли? Ні! Не був я їй байдужим, і сьогодні ще видається мені неймовірним думати інакше. І, одначе, та ж сама Лігія покинула оселю Міріам потай од мене. Ото й сиджу тепер цілими днями, підперши руками голову, та думаю, чому вона так зробила. Писав же тобі, що сам запропонував їй повернути її в сім'ю Авла? Правда, відповіла мені, що

це вже неможливо, і з огляду на те, що Плавтії виїхали на Сицилію, і з огляду на вісті, які приходять через рабів з оселі в оселю, аж до Палатину. Імператор міг би її знову відібрати в Авла. Це правда! Та їй усе-таки було відомо, що я більше домагатись її не буду, що я відмовився від шляху примусу, а позаяк не можу ні перестати її кохати, ні жити без неї, приведу її до мого дому через заквітчані двері й посаджу на освяченій шкурі біля вогнища… І все ж утекла! Чому? Нічого їй уже не загрожувало. Якщо мене не кохала, могла мені відмовити. За день до цього я познайомився з дивовижним чоловіком, таким собі Павлом із Тарса, який говорив зі мною про Христа і його вчення й говорив так сильно, – мені здалося, що кожне його слово, навіть супроти його волі, перетворює на попіл усі основи нашого світу. Цей же чоловік провідав мене після її втечі та сказав: «Коли Бог розкриє очі твої на світло й зніме з них більмо, як зняв із моїх, тоді відчуєш, що вона вчинила правильно, й тоді, може, її відшукаєш». І ось сушу голову над тими словами, буцім почув їх із уст піфії в Дельфах[243]. Часом здається мені: вже щось розу-

---

[243] *…сушу голову над тими словами, буцім почув їх із уст піфії в Дельфах. – Піфією* називалася пророкуюча жриця із храму Аполлона в Дельфах (місто поблизу північного узбережжя Коринфської затоки). Оракула запитували зазвичай у найважливіших випадках. Відповіді піфії, натхненної буцімто самим Аполлоном, здебільшого мали туманний і двозначний характер.

мію. Вони, люблячи людей, є ворогами нашого способу життя, наших богів і… наших злочинів, отже, вона втекла від мене, як від людини, що до цього світу належить, людини, з якою мусила б розділити життя, що його вважають християни порочним. Скажеш, оскільки могла мені відмовити, значить, їй не було чого втікати. А якщо й вона мене кохає? В такому разі хотіла втекти від любові. Лише подумаю про це, хочеться мені вислати рабів у всі завулки Рима й наказати їм, аби кричали біля кожного будинку: «Повернись, Лігіє!» Але перестаю розуміти, навіщо вона це зробила. Адже я б їй не заборонив у Христа вірити й сам спорудив би йому вівтар в атрії. Чим один новий бог зашкодив би мені й чому я не мав би в нього повірити, я, хто не дуже вірить у старих? Знаю з цілковитою певністю, що християни ніколи не брешуть, а говорять, що воскрес. Людина ж цього зробити не могла. Той Павло з Тарса, що є мешканцем римським, але він як юдей знає старі книги гебрайські, говорив мені, що пришестя Христа було заповідане ще тисячі років тому через пророків. Усе це є речі надзвичайні, але чи надзвичайність не оточує нас зусібіч? Адже не перестали ще говорити й про Аполлонія Тіанського.

Твердження Павла, що немає юрми богів, але є один, видається мені розумним. І Сенека такої думки, а перед ним було чимало інших. Христос був, оддав

себе на розп'яття для спасіння світу і воскрес. Усе це є цілком певно, не бачу приводу вперто триматися протилежної думки, то чому б я не спорудив йому вівтар, як готовий був би це зробити, приміром, Серапісові. Неважко мені б навіть довелося зректись інших богів, адже однаково жодна розумно мисляча людина й так у них не вірить. Але здається, що того всього християнам іще мало. Не досить шанувати Христа, треба ще жити згідно з його вченням; і тут опиняєшся мовби на березі моря, яке тобі наказують перейти пішки. Якби я це їм пообіцяв, самі відчули б, що це в моїх устах пустий звук. Павло мені прямо сказав. Ти знаєш, як я кохаю Лігію, і знаєш, що немає нічого такого, чого б я для неї не зробив. Але ж не міг би я навіть на її бажання підняти в руках Соракт або Везувій, чи розмістити на долоні Тразименське озеро[244], чи поміняти колір моїх очей із чорного на блакитний, як у лігійців. Якби забажала, хотів би, але це не під силу мені. Я не філософ, але також не є й таким дурнем, як тобі, може, здавалося не раз. Отож скажу тобі так: не знаю, як християни дають собі раду, щоб жити, знаю натомість: де починається їхнє вчення, там закінчується римське володарювання, закінчується Рим, закінчується життя, відмінність між переможеним і переможцем, бага-

[244] *Тразименське озеро* – велике (довжиною понад 15 км) озеро за 150 км на північ од Рима.

тим і бідним, паном і рабом, закінчується влада, закінчується імператор, закон і весь світоустрій, а замість усього цього приходить Христос і якесь милосердя, що його досі не було, і якась доброта, невластива людям і нашим римським схильностям. Для мене, щоправда, Лігія значить більше, ніж увесь Рим і його володарювання; і хай цей світ западеться, тільки б вона була в моєму домі. Та це інша річ. Для них, для християн, не досить погодитися на словах, треба ще відчувати, що так добре, й не мати в душі нічого іншого. А я – боги мені свідками! – не можу. Розумієш, що це значить? Є щось у моїй натурі, що здригається від цього вчення, і хоч би вуста мої славили його і я дотримувався б його приписів, розум і душа говорили б мені, що це роблю заради любові, заради Лігії, й коли б не вона, нічого в світі не було б мені противнішого. І дивна річ, що такий собі Павло з Тарса розуміє це і розуміє, незважаючи на свою простоту й низьке походження, той старий апостол, найголовніший серед них, Петро, який був учнем Христа. І знаєш, що роблять? Моляться за мене і просять для мене чогось, що називається благодать, а на мене сходить лише неспокій і все більша туга за Лігією.

Адже тобі писав, що вона пішла потай, але залишила мені хрест, який сама сплела з галузок самшиту. Прокинувшись, знайшов його біля своєї постелі. Він у

мене тепер у ларарії, й сам не розумію, чому наближаюся до нього так, мовби в ньому є щось божественне, тобто з шанобою та побоюванням. Люблю його, бо її руки його плели, і ненавиджу, бо він нас розлучив. Часом здається мені, що є в цьому всьому якісь чари і що апостол Петро, – хоч і говорить, що він простий рибалка, – є могутнішим і за Аполлонія, і за всіх, які перед ним були, і що він-бо заворожив їх там усіх: Лігію, Помпонію й мене самого.

Ти пишеш, що в листі моєму попередньому відчуваються неспокій і смуток. Смуток мусить бути, бо знову її втратив, а неспокій – тому, що в мені все ж таки змінилося щось. Щиро тобі говорю, що немає нічого більш противного моїй натурі, ніж те вчення, одначе ж, відтоді як я з ним зіткнувся, не впізнаю себе. Чари чи любов?.. Цирцея[245] змінювала дотиком людські тіла, а мені змінили душу. Мабуть, що Лігія сама могла це зробити або радше вона зробила це за допомогою дивовижного вчення, що його сповідує. Коли я від них повернувся до себе, ніхто мене вдома не чекав. Думали, що я в Беневенті й нескоро повернуся, – тож у домі застав безлад, п'яних рабів і бенкет, який вони собі влаштували в моєму триклінії. Смерті рад-

[245] *Цирцея* – легендарна чарівниця, дочка бога сонця Геліоса, що жила на острові Ея. Всіх, хто потрапляв на острів, Цирцея перетворювала на різних тварин. Лише Одіссей зміг устояти проти її чарів.

ше сподівалися, ніж мене, й менш би її злякалися. Ти знаєш, як твердою рукою тримаю свій дім, отож усе живе впало на коліна, а дехто знепритомнів од страху. І я, знаєш, як учинив? У першу хвилину хотів, аби принесли різки й розжарене залізо, та відразу ж мене охопили якийсь сором і, – віриш? – жалість до цих негідників; є серед них і старі раби, що їх іще мій дід М. Вініцій привів із-над Рейну за часів Августа. Зачинився в бібліотеці, й там з'явилися в мене ще більш дивні думки, а саме: після того, що чув і бачив серед християн, не годиться мені поводитися з рабами так, як поводився досі, і що вони теж люди. Вони протягом кількох днів ходили в смертельній тривозі – думали, що я зволікаю для того, щоб вигадати більш жорстоку кару, а я так і не покарав їх, бо не міг! Зібравши їх позавчора, сказав: «Прощаю вас, ви ж ретельною службою постарайтеся спокутувати провину!» Почувши це, впали на коліна, заливаючись слізьми, з криком простягаючи руки до мене й називаючи мене володарем і батьком, я ж – із соромом це говорю тобі – був теж зворушений. Здалося мені, що в ту хвилину бачу ніжне обличчя Лігії та її очі, наповнені слізьми, що дякують мені за цей вчинок. І – *pro pudor!*[246] – я відчув, що і в мене зволожуються очі… Знаєш, у чому тобі зізнаюсь: не можу собі дати ради без неї, мені погано са-

[246] О сором! *(Лат.)*

мому, я просто-таки нещасний, і мій смуток куди глибший, аніж ти припускаєш… А щодо моїх рабів, подивувала мене одна річ. Прощення, що його дістали, не тільки не зробило їх нахабними, не тільки не послабило дисципліну, але ніколи страх не спонукав їх до такої ретельної служби, як це зробила вдячність. Не тільки прислуговують, але, здається, наввипередки вгадують мої думки, я ж згадую тобі про це тому, що коли за день до розставання з християнами сказав Павлові: від його вчення світ розлетівся б на тріски, як бочка без обручів, той відповів мені: «Міцнішим обручем є любов, а не страх». А тепер бачу, що в окремих випадках це судження є слушним. Справдилося це також і відносно клієнтів, які, довідавшись про моє повернення, збіглися, щоб мене привітати. Знаєш, що не був ніколи для них занадто скупим, але ще батько мій поводився з ними принципово гордовито й мене до такого поводження привчив. Так от тепер, бачачи ці потріпані плащі й голодні обличчя, знову я відчув жалість до них. Наказав їх нагодувати, іще й поговорив з ними; назвав кількох на ім'я, декого запитав про їхніх дружин та дітей, і знову я бачив сльози в очах, а надто знову здалося мені, що Лігія це бачить, що радіє та хвалить мене… Чи то мій розум почав блукати, чи то любов мене зводить з розуму, не знаю, знаю, однак, що маю постійне відчуття: вона здалеку на мене дивиться, і

боюся зробити щось таке, що її могло б засмутити чи образити. Так, Гаю! Змінили мені все-таки душу, й часом добре мені від цього, а часом знову мучить мене та думка, бо побоююся, що забрано в мене колишню мужність, колишню енергію і що, може, нездатний уже не тільки до порад, суду, бенкетів, але навіть і до війни. То є не що інше, як чари! І настільки мене змінено, що скажу тобі й те: мені спадало на думку ще тоді, коли хворий лежав, якби Лігія була схожою на Нігідію, на Поппею, на Криспініллу й на інших наших розлучених жінок, якби була така ж підла, така ж немилосердна й така ж доступна, як вони, то я не кохав би її так, як кохаю. Та коли кохаю її за те, що нас розділяє, подумай, який хаос виникає в моїй душі, в якій темряві живу, як не бачу перед собою надійних шляхів й наскільки не знаю, як мені тепер бути? Якщо життя можна порівняти зі струмком, у моєму струмку замість води пливе неспокій. Живу сподіванням, що, може, її побачу, і часом здається мені, що це має статися… Але що буде зі мною через рік або два, не знаю й не можу собі уявити. З Рима я не поїду. Не зміг би витерпіти товариства августіанів, до того ж єдиною втіхою в моєму смутку та тривозі – думка, що я неподалік од Лігії, що через лікаря Главка, який обіцяв мене провідати, або через Павла з Тарса часом про неї можу щось довідатись. Ні! Не покину Рима, хоч би мені запропонували пра-

вити Єгиптом. Знай також, що замовив я скульпторові зробити надгробний камінь для Гулона, що його вбив я в гніві. Запізно згадав я, що він, одначе, на руках носив мене й перший навчав, як стрілу класти на лук. Не знаю, чому раптом пригадався мені він, викликаючи жаль і докір… Якщо тебе здивує це, що пишу, відповім тобі, що мене це дивує не менше, та пишу щиру правду. Прощавай».

Розділ XXIX

На цей лист Вініцій не отримав уже відповіді, тому що Петроній не писав, сподіваючись, очевидно, що імператор з дня на день накаже повертатися до Рима. Дійсно, звістка про це розлетілася містом і викликала велику радість у серцях натовпу, що знудьгувався за видовищами, роздаванням хліба та маслинової олії, яких значні запаси накопичені були в Остії.[247]

Гелій, вільновідпущеник Нерона, врешті оголосив у сенаті про його повернення. Але Нерон, зійшовши разом із двором на кораблі біля мису Мізени[248], повертався не поспіхом, заходячи до прибережних міст на відпочинок або для виступів у театрах. У Мінтурнах, де знову співав при публіці, затримався на кільканадцять днів і навіть знову подумував про те, чи не повернутися до Неаполіса й не чекати там настання весни, яка цього року мала бути ранньою й теплою. Протягом усього того часу Вініцій жив усамітнено в своєму домі, з думкою про Лігію та про все те нове, що проникало в його душу й приносило їй невідомі раніше поняття й відчуття. Час від часу бачив лікаря Главка, кожні відві-

---

[247] *Остія* – портове місто поблизу гирла Тибру за 25 км від Рима.

[248] *Мізени* – мис і місто в Кампанії поблизу Байїв.

дини якого наповнювали його радістю, бо міг із ним розмовляти про Лігію. Главк не знав справді, де її схованка, запевняв його, одначе, що старійшини оточили її піклуванням. Одного разу, зворушений смутком Вініція, розповів йому, як апостол Петро докоряв Криспові за те, що ставив за провину Лігії земну її любов. Молодий патрицій, почувши це, зблід од хвилювання. І йому здавалося неодноразово, що не байдужий він Лігії, але також часто долали його сумніви й непевність, тепер же вперше почув підтвердження своїх прагнень і сподівань із чужих уст, до того ж християнських. Одразу хотів бігти до Петра і, довідавшись, що немає його в місті, бо проповідує в околицях Рима, благав Главка, щоб той одвів його до апостола, обіцяючи за це щедро обдарувати бідняків їхньої общини. Здавалося йому теж: якщо Лігія його кохає, то всі перешкоди усунуті, бо готовий будь-якої хвилини вшанувати Христа. Та Главк, наполегливо переконуючи його прийняти хрещення, не міг ручатися, чи внаслідок цього він отримає Лігію, і говорив йому, що хрещення належить бажати заради самого хрещення та заради любові до Христа, а не заради інших цілей. «Треба мати й душу християнську», – сказав йому, – а Вініцій, хоча кожна перешкода обурювала його, починав уже розуміти, що Главк як християнин говорив те, що мусив мовити. Сам він не усвідомлював, що одну з найглибших змін у його

натурі становило те, що раніше дивився на людей і на речі тільки крізь власний егоїзм, нині ж поволі звикав до думки, що інші очі можуть інакше бачити, інше серце інакше відчувати і що справедливість не завжди те саме означає, що особиста вигода.

Часто йому хотілося побачитися з Павлом із Тарса, слова якого цікавили його й непокоїли. Перебирав у душі докази, якими буде спростовувати його вчення, подумки дискутуючи з ним, хотів усе-таки його бачити й чути. Але Павло виїхав до Аріції[249], а відвідини Главка стали все рідшими. Вініцій опинився в цілковитій самотності. Тоді він почав знову блукати завулками, прилеглими до Субури, та вузькими вуличками Затибря, сподіваючись, що хоч іздалеку побачить Лігію, але коли й те його сподівання не здійснилося, в серці в нього почали накопичуватися нудьга та роздратування. Настав зрештою час, і колишня його натура ще раз обізвалася в ньому з такою силою, з якою хвиля в пору припливу повертається на берег, із якого відступила. Здалося йому раптом, що був дурнем, що даремно морочив собі голову речами, які довели його до смутку, і мусить брати від життя все, що воно дає. Вирішив забути про Лігію і принаймні шукати насолоду й блаженство поза нею. Хоча й відчував, що це остання спроба, кинувся у вир життя наосліп, із

[249] *Аріція* – місто за 30 км на південний схід од Рима.

властивою йому енергією та запальністю. Життя ж само, здавалося, його до того заохочувало. Омертвіле та збезлюдніле за зиму місто почало оживати сподіванням скорого приїзду імператора. Готувалася йому врочиста зустріч. До того ж наставала весна: від подиху африканських вітрів зникли сніги на вершинах Альбанських гір. Газони в садах укрилися фіалками. На форумах і на Марсовому полі[250] зароїлися люди, яких пригрівало все гарячіше сонце. По Аппійовій дорозі, що була звичним місцем для заміських поїздок, запанував рух пишно оздоблених колісниць. Почалися вже прогулянки до Альбанських гір. Молоді жінки, під приводом ушанувань Юнони в Ланувії[251] чи Діани в Аріції, виривалися з дому, щоб за містом шукати вражень, товариства, зустрічей і насолод. Тут Вініцій серед розкішних колісниць помітив одного дня чудовий виїзд Петронійової Хрисотеміди, оточеної цілим гроном молодих і старих сенаторів, яких служба затримала в місті, – попереду бігли два молоські пси. Хрисотеміда сама правила четвериком корсиканських поні, роздавала навсібіч усміхи та легкі удари золотим бичем, але, побачивши Вініція, зупинила конячок і забрала його в карету, а потім додому на учту, що тривала

---

[250] *Марсове поле* – площа на березі Тибру в північно-західній частині Рима; місце зборів, прогулянок і розваг.

[251] *Ланувій* – стародавнє місто поблизу Альбанської гори.

цілу ніч. Вініцій напився так на тій учті, що не пам'ятав навіть, коли відвезли його додому, пригадав одначе, що коли Хрисотеміда спитала його про Лігію, образився й уже добряче напідпитку вилив їй на голову кубок фалернського[252]. Міркуючи над цим у тверезому стані, відчував іще гнів. Але через день Хрисотеміда, забувши, напевно, про образу, провідала його в його домі й забрала його знову на Аппійову дорогу, після чого була в нього на вечері, де визнала, що не тільки Петроній, але його лютняр також набридли вже їй давно і що серце її вільне. Протягом тижня показувалися вони разом, але стосунки не обіцяли бути тривалими. Хоча від випадку з фалернським ім'я Лігії не було ніколи згадано, Вініцій не міг, однак, позбутися думки про неї. Мав постійне відчуття, що очі її дивляться на нього, й відчуття те пробирало його страхом. Обурювався сам на себе, не вміючи все ж позбутись ані думки, що Лігії завдає прикрощів, ані жалю, що з тієї думки виник. Після першої сцени ревнощів, яку Хрисотеміда йому влаштувала з приводу двох дівчат сирійських, яких він придбав, Вініцій грубо її випровадив. Не відразу все-таки відмовився від життя в насолодах і розпусті, навпаки, робив те мовби на зло Лігії, але врешті-решт переконався, що думка про неї не покидає

---

[252] *…кубок фалернського…* – *Фалерн* – прибережна область на півночі Кампанії; вино, яке там виробляли, вважалось одним із кращих в Італії.

його ні на мить, що виключно вона є приводом для його як злих, так і добрих вчинків і насправді нічого його в світі не обходить, крім неї. Й тоді опанували його огида й утома. Втіхи йому набридли, полишивши в душі тільки гризоти. Відчував себе негідником, і це відчуття наповнило його неймовірним подивом, раніше ж бо вважав за добре все, що його влаштовувало. Врешті втратив невимушеність, упевненість у собі й поринув у цілковите заціпеніння, з якого не могла його вивести навіть вістка про повернення імператора. Нічого його вже тепер не обходило, і навіть до Петронія не зібрався доти, аж поки той не прислав йому виклик і по нього свої власні ноші.

Побачивши його, хоча радісно зустрінутий, відповідав на його запитання неохоче, та врешті довго стримувані почуття й думки вирвалися й полилися з його вуст щедрим потоком слів. Іще раз оповідав докладно історію своїх пошуків Лігії й перебування серед християн, усе, що там бачив і чув, усе, що передумав і відчув, і врешті почав скаржитися, що тепер у душі в нього панує хаос, що він утратив спокій, дар розрізняти речі й судити про них. Ніщо його не приваблює, ніщо йому не подобається, не знає, за що триматись і як поводитись. Він готовий ушановувати Христа й переслідувати його, розуміє піднесеність його віри й водночас відчуває до неї огиду нездоланну. Розуміє, що хоч

би і знайшов Лігію, то не володітиме нею цілковито, бо змушений буде ділити її з Христом. Врешті-решт живе, мовби не живе: без сподівання, без завтрашнього дня, без віри в щастя, й навколо оточує його морок, у якому шукає навпомацки виходу й не може знайти.

Петроній дивився під час розповіді на його змарніле обличчя, на руки, які він, говорячи, простягав дивним чином уперед, мовби дійсно шукав дороги в темряві, – і міркував. Раптом підвівсь і, наблизившись до Віниція, почав розгортати пальцями його волосся над вухом.

– Чи ти знаєш, – спитав, – що маєш кілька сивих волосин на скроні?

– Можливо, – відповів Віницій. – Не здивуюсь, якщо незабаром уся голова побіліє.

Запанувало мовчання. Петроній був чоловіком розумним і чимало розмірковував про душу людську та про життя. Але взагалі життя це в тім світі, в якому обидва жили, могло бути зовні щасливим або нещасливим, але душевний стан людей був спокійним. Так само як удар блискавки або землетрус можуть зруйнувати храм, так нещастя могло зламати життя, само в собі, одначе, складалося воно з простих і гармонійних ліній, вільних од усяких складнощів. Тим часом щось інше було в словах Віниція, й Петроній уперше опинився перед низкою духовних питань, яких ніхто досі не розв'язував. Був доволі розумним, аби від-

чувати їх важливість, але при всій своїй гостроті розуму не міг їм дати раду – і врешті після тривалого мовчання сказав:

– Це, напевно, чари.

– І я так думав, – відповів Вініцій. – Не раз мені здавалося, що зачаровано нас обох.

– А якби тобі, – сказав Петроній, – звернутися, приміром, до жерців Серапіса. Без сумніву, є серед них, як узагалі серед жерців, багато шахраїв, є, одначе, такі, що проникли в дивовижні таємниці.

Але говорив це без віри й голосом невпевненим, позаяк сам відчував, що в устах його ця порада може видатися нікчемною і навіть смішною.

Вініцій же потер чоло й мовив:

– Чари!.. Бачив я чаклунів, які вдавалися до потойбічних, незнаних сил для свого зиску та спрямовували їх на шкоду своїм ворогам. Але християни живуть в бідності, ворогів прощають, проповідують смиренність, доброчесність і милосердя – навіщо їм чари й для чого до них вдаватися?..

Петронію стало прикро, що він не може знайти розв'язки до всіх питань, але визнавати йому цього не хотілося, тож відповідав, аби дати яку-небудь відповідь:

– Це нова секта…

Помовчавши, додав:

– Присягаюся мешканкою пафоських гаїв[253]! Як це все псує життя! Ти захоплюєшся добротою та чеснотами цих людей, а я тобі скажу, що вони погані, тому що є ворогами життя, мов хвороби й сама смерть. Їх доволі маємо й так! Не треба нам іще й християн. Полічи тільки: хвороби, імператор, Тигеллін, вірші імператора, шевці, що правлять нащадками давніх квіритів, вільновідпущеники, що засідають у сенаті. Присягаюся Кастором, досить і цього! Це згубна й огидна секта! А ти пробував стріпнутися з тих прикрощів і насолодитися трохи життям?

– Пробував, – відповів Віниций.

І Петроній розсміявся та сказав:

– Ох, зраднику! Через рабів хутко розходяться новини: спокусив мою Хрисотеміду!

Віниций гидливо махнув рукою.

– В усякому разі дякую тобі, – мовив Петроній. – Пошлю їй пару черевичків, розшитих перлами; моєю любовною мовою це значить: «Іди собі!» Вдячний тобі подвійно: по-перше, що не прийняв Евніку, по-друге, що позбавив мене Хрисотеміди. Послухай мене: бачиш перед собою чоловіка, що прокидався рано, купався, бенкетував, мав Хрисотеміду, пописував сатири і навіть часом перевивав прозу віршами, та нудився

---

[253] *Присягаюся мешканкою пафоських гаїв!* – тобто Афродітою. В місті Пафосі на Криті стояв знаменитий храм Афродіти.

ними, як імператор, і часто не міг одігнати похмурих думок. А чи знаєш, чому так було? Тому що шукав далеко того, що було близько… Красива жінка завжди на вагу золота, але жінці, яка при тому ще й кохає, взагалі нема ціни. Цього не купиш за всі скарби Верреса[254]. Тепер говорю собі ось що: наповнюю життя щастям, наче кубок найліпшим вином, яке дає земля, і питиму, поки змертвіє мені рука і побіліють уста. Що буде далі, байдуже, – ось моя найновіша філософія.

– Ти дотримувався її завжди. Нічого в ній нового!

– Є в ній зміст, якого бракувало раніше.

По цих словах погукав Евніку, що ввійшла вбрана в білі шати, золотоволоса, вже ніби не колишня рабиня, а богиня любові та щастя.

Він же, розкривши обійми, сказав:

– Іди сюди!

Вона підбігла до нього і, сівши йому на коліна, обвила руками його шию й поклала голову йому на груди. Вініцій бачив, як поволі щоки її почали вкриватися відблиском пурпуру, як очі поступово застеляла імла. Разом являли чудове втілення любові та щастя. Петроній простяг руку до невисокої вази на столі, видобувши із неї пригорщу фіалок, почав обсипати ни-

---

[254] *…за всі скарби Верреса. – Гай Веррес* (помер 43 до н. е.) надбав величезних статків шляхом безсоромного грабунку Сицилії, якою він управляв у 73—71 рр. до н. е.

ми голову, груди і стулу Евніки, потім ізсунув туніку з її плечей і сказав:

– Щасливий той, хто, як я, знайшов любов, уміщену в такі форми… Часом здається мені, що ми двоє богів… Сам дивися: невже Пракситель, чи Мирон[255], чи Скопас, чи Лісіпп створили колись досконаліші лінії? Хіба на Паросі або на Пентельській горі[256] є схожий мармур, теплий, рожевий і закоханий? Деякі люди вкривають поцілунками вінця ваз, але я волію шукати насолоду там, де її справді можна знайти.

Сказавши це, він почав водити губами по її плечах і шиї, її охоплювало тремтіння, й очі вона то заплющувала, то розплющувала з виразом невимовного блаженства. Петроній підвів за хвилину свою граціозну голову і, звертаючись до Віниція, сказав:

– А тепер подумай, чого варті в зв'язку з цим твої похмурі християни, і якщо не зрозумієш відмінності, то йди собі до них… Але побачене має тебе зцілити.

Віниций роздув ніздрі, вдихаючи аромат фіалок, який наповнював кімнату, і зблід, бо подумав, що, якби міг так водити губами по плечах Лігії, це було б насоло-

---

[255] *Мирон* – видатний грецький скульптор V ст. до н. е.; прославився майстерним зображенням людського тіла в русі.

[256] *…на Паросі або на Пентельській горі…* – Острів Парос в Егейському морі та Пентельська гора в Аттиці (на північний захід од Афін) славились як родовища мармуру.

дою блюзнірською, але такою великою, що потім – хай і земля западеться. Але, звикнувши вже до швидкого усвідомлення того, що з ним діється, відзначив: і в цю хвилину думає про Лігію, тільки про неї.

– Евніко, накажи, божественна, щоб для нас приготували вінки на голови та сніданок, – попрохав Петроній.

Потім, коли вийшла, звернувся до Віниція:

– Хотів її одпустити, вона ж, знаєш, що мені сказала: «Волію бути твоєю рабинею, ніж дружиною імператора». І не погодилася. Тоді я відпустив її на волю без її відома. Претор зробив це заради мене, не вимагаючи її присутності. Але вона про це не знає, як і про те, що цей дім і всі мої скарби, за винятком гем, належатимуть їй у разі моєї смерті.

Сказавши це, пройшовся по кімнаті й мовив далі:

– Любов змінює одних більше, інших менше, але змінила й мене. Колись полюбляв я запах вербени, та позаяк Евніка віддає перевагу фіалкам, я полюбив їх тепер над усе, з настанням весни дихаємо тільки ароматом фіалок.

Тут зупинився перед Вініцієм і запитав:

– А ти? Залишився вірним нарду?

– Дай мені спокій! – відповів молодик.

– Я хотів би, щоб ти придивився до Евніки, і кажу тобі про неї тому, що, може, й ти шукаєш далеко того,

що є поблизу. Може, і для тебе б'ється десь у твоїх кубікулах для рабів серце віддане і просте. Приклади до своїх ран цей бальзам. Кажеш, що Лігія тебе кохає? Можливо! Але що це за любов, яка сама себе зрікається? Хіба це не значить, що є дещо сильніше за неї? Ні, любий: Лігія – це не Евніка.

Вініцій відповів:

– Усе це тільки пригнічує мене. Дивився, як ти цілуєш плечі Евніки, й думав тоді, що коли б мені Лігія так відкрила свої, то нехай би потім земля розверзлася під нами! Але тільки від думки про це мене охопив якийсь страх, мовби я вчинив замах на весталку або намірився збезчестити богиню… Лігія – це не Евніка, тільки я інакше розумію цю відмінність, ніж ти. Тобі любов змінила нюх, тож віддаєш перевагу фіалкам над вербеною, а мені змінила душу, але я, при всьому моєму паскудстві та хтивості, волію, щоб Лігія була такою, яка є, ніж якби була схожою на інших.

Петроній здвигнув плечима.

– У такім разі тобі ні на кого ображатися. Але я цього не розумію.

І Вініцій гарячково підтвердив:

– Так! Так!.. Ми вже не можемо зрозуміти один одного!

Настало знову хвилинне мовчання, потім Петроній сказав:

– Нехай Гадес проковтне твоїх християн. Наповнили тебе неспокоєм і знищили сенс життя. Нехай їх Гадес проковтне! Помиляєшся, вважаючи, що це вчення доброчинне, бо доброчинним є те, що приносить людям щастя, себто краса, любов і могутність, вони ж називають це тліном. Помиляєшся ти, що вони справедливі, бо якщо за зло платитимемо добром, то чим же плататимемо за добро? А при тому, що плата за те й за те однакова, то навіщо ж людям бути добрими?

– Ні: плата не однакова, але починається вона, згідно з їхнім ученням, у житті наступнім, яке не є скороминущим.

– У це я не вдаюся, бо це ми ще побачимо, коли щось можна побачити… без очей. Тим часом вони просто недолугі. Урс задушив Кротона, бо мав тіло з бронзи, та вони всі недотепи, майбутнє ж не може належати недотепам.

– Життя для них починається зразу після смерті.

– Це якби хтось сказав: день починається разом із ніччю. Чи маєш ти намір викрасти Лігію?

– Ні. Не можу їй злом за добро платити, і я заприсягнувся, що цього не зроблю.

– Ти маєш намір прийняти вчення Христа?

– Хотів би, але моя натура противиться цьому.

– А ти зможеш забути Лігію?

– Ні.

– То вирушай у подорож.

Тут раби дали знати, що сніданок готовий, але Петроній, якому здавалося, що натрапив на гарну думку, мовив далі по дорозі до триклінію:

– Ти об'їздив чималий шмат землі, але тільки як воїн, який спішить на місце призначення і не затримується в дорозі. Вирушаймо з нами до Ахайї. Імператор не відмовився досі від наміру подорожувати. Буде зупинятися всюди по дорозі, співати, збирати вінки, грабувати храми і врешті повернеться як тріумфатор до Італії. Буде це щось на кшталт ходи Вакха і Аполлона в одній особі. Августіани, августіанки, тисячі цитр – присягаюся Кастором! Варто це бачити, бо світ не бачив нічого схожого.

Уклався на ложі перед столом, поряд з Евнікою, і коли раб надів йому на голову вінок із анемон, мовив далі:

– Що ти бачив на службі в Корбулона? Нічого! Хіба ти оглянув належним чином грецькі храми, як я, що більше двох років переходив від одного провідника до іншого? Чи був на Родосі, оглядаючи місце, де стояв колус? Чи бачив у Панопі, у Фокіді, глину, з якої Прометей ліпив людей, або в Спарті яйця, що їх знесла Леда, або в Афінах знаменитий сарматський панцир із кінських копит, або на Евбеї корабель Агамемнона, або чашу, для якої за форму слугувала ліва грудь Єле-

ни? Чи бачив Александрію, Мемфіс, піраміди, волосину Ісіди, яку та вирвала з туги за Осірісом? Чи слухав стогони Мемнона[257]? Світ широкий, і не все закінчується на Затибрі! Я супроводжуватиму імператора і потім, коли повертатиметься, покину його й поїду на Кіпр, бо ця золотоволоса богиня бажає, щоб ми разом принесли в жертву в Пафосі на вівтар Кіприди голубів, і ти мусиш знати, що вона забажає, те здійснюється.

– Я твоя рабиня, – мовила Евніка.

Він же, поклавши свою увінчану голову їй на груди, сказав із усміхом:

– Отже, я раб рабині. Я в захопленні від тебе, божественна, від голови до п'ят.

Потім звернувся до Віниція:

– Їдьмо з нами на Кіпр. Але пам'ятай, одначе, перед цим ти мусиш побачитися з імператором. Погано, що досі в нього не був, – Тигеллін це може використати проти тебе. Не має він, щоправда, до тебе ненависті, але не може тебе любити хоча б тому, що ти мій племінник… Ми скажемо, що ти був хворий. Мусимо по-

---

[257] *Чи слухав стогони Мемнона?* – У грецькій міфології *Мемнон* – цар Ефіопії, союзник троянців; зображенням Мемнона вважалася колосальна фігура, споруджена в Єгипті за фараона Аменхотепа III (2-га пол. XV ст. до н. е.). Пошкоджена під час землетрусу, статуя видавала на світанку звук, що ним, як вважали стародавні, Мемнон вітав свою матір, богиню Еос; зображення Мемнона також вважалося одним із чудес світу і ще на початку н. е. приваблювало мандрівників.

міркувати, що йому відповісти, якщо запитає про Лігію. Найліпше махни рукою і скажи йому, що була, поки не набридла. Він це зрозуміє. Також розкажи йому, що хвороба затримала тебе вдома, що гарячка посилилася від горя, що не міг бути в Неаполісі та слухати його спів, а видужати допомогло сподівання, що його почуєш. Не бійся перебільшувати. Тигеллін хвалиться, що вигадає для імператора щось не просто велике, а колосальне… Боюсь, одначе, щоб він під мене не підкопався. А ще за твій норов побоююсь.

– Чи знаєш, – сказав Вініцій, – що є люди, які не бояться імператора і живуть так спокійно, ніби й на світі його нема?

– Знаю, кого назвеш: християн.

– Так. Вони тільки!.. А наше життя чим є, хіба не постійним страхом?

– Дай мені спокій зі своїми християнами. Не бояться імператора, бо він, може, про них і не чув, у всякому разі нічого про них не знає, й вони його цікавлять, як зів'яле листя. А я тобі говорю, що вони недотепи, що сам це усвідомлюєш, і якщо твоя натура здригається від їхнього вчення, то власне тому, що ти відчуваєш їх безпомічність. Ти ж людина з іншої глини, й тому дай собі й мені з ними спокій. Уміємо жити й умерти, а що вони вміють, нам невідомо.

Вініція вразили ці слова і, повернувшись до себе,

він почав розмірковувати, що, може, дійсно та доброта й милосердя християн доводять безпомічність їхніх душ. Здавалося йому, що люди міцні й загартовані не могли б так вибачати. Спало йому на думку, що дійсно це може бути приводом відрази, яку його римська душа відчуває до цього вчення. «Умієм жити й умерти!» – сказав Петроній. А вони? Вони вміють лише прощати, але не знають ні справжньої любові, ні справжньої ненависті.

Розділ XXX

Імператор, повернувшись до Рима, злий був, що повернувся, й через кілька днів уже загорівся бажанням поїхати до Ахайї. Видав навіть едикт, у якому повідомляв, що відсутність його буде нетривалою й не завдасть публічним справам ніякої шкоди. Після чого в супроводі августіанів, серед яких перебував і Вініцій, вирушив на Капітолій, аби принести жертви богам за вдалу подорож. Але наступного дня, коли відвідав чергову святиню Вести, стався випадок, який вплинув на зміну всіх намірів. Нерон у богів не вірив, але так боявся їх, особливо таємничої Вести, що коли дивився на статую богині та священний огонь, волосся стало дибом ураз од жаху, він цокотів зубами, дрож пройняв усе його тіло, і він упав на руки Вініція, що випадково опинився позад нього. Винесли його зразу ж із храму й одвезли на Палатин, де він, невдовзі прийшовши до тями, не покидав ложа цілий день. Заявив також, на загальний подив присутніх, що виїзд відкладається на пізніше, позаяк богиня застерегла його від надмірного поспіху. Через годину було оголошено народу по всьому Риму, що імператор, бачачи засмучені обличчя громадян, керуючись любов'ю до них, як батько до дітей, залишається з ними, щоби розділити їхні радощі й до-

лю. Народ, утішений таким рішенням, а разом з тим упевнений, що не оминуть його ігри та роздача хліба, зібрався натовпом біля Палатинської брами, виголошуючи здравиці на честь божественного імператора, той же, перервавши гру в кості, що нею він бавився з августіанами, сказав:

– Так, треба було відкласти; Єгипет і володарство над Сходом, за проріканням, од мене нікуди не дінуться, тож і Ахайя буде моєю. Накажу перекопати коринфський перешийок, а в Єгипті поставлю такі пам'ятники, проти яких піраміди здаватимуться дитячими іграшками. Накажу спорудити Сфінкса всемеро більшого за того, що коло Мемфіса дивиться в пустелю, але щоб йому зробили моє обличчя. Нащадки віками говоритимуть лише про нього та про мене.

– Ти спорудив собі пам'ятник своїми віршами, більший не всемеро, а втричі по семеро від піраміди Хеопса, – сказав Петроній.

– А співом? – спитав Нерон.

– На жаль! Якби ж то можна було збудувати тобі таку статую, як статуя Мемнона, щоб озивалася твоїм голосом на світанку! Моря, прилеглі до Єгипту, захрясли б навіки від суден, на яких натовпи людей з усіх трьох частин світу вслухалися б у твою пісню.

– Та ба, хто ж це зуміє? – сказав Нерон.

– Але можеш наказати, щоб вирубали з базальту те-

бе, що правиш квадригою.

– Справді! Зроблю це.

– Зробиш подарунок людству.

– В Єгипті я заручуся з Селеною, що є вдовою, й буду справжнім богом.

– А нам даси в дружини зірки, ми ж утворимо нове сузір'я, що називатиметься сузір'ям Нерона. Вітеллія, одначе, ти ожени з Нілом, аби плодив гіпопотамів. Тигеллінові подаруй пустелю – буде тоді царем шакалів…

– А мені що призначиш? – спитав Ватиній.

– Хай благословить тебе Апіс[258]! Ти влаштував нам такі чудові ігри в Беневенті, що не можу тобі зичити поганого: поший пару чобіт Сфінксові, в якого лапи мерзнуть од нічної роси, а потім шитимеш взуття для колусів, які утворюють алеї перед храмами. Кожний там знайде відповідне заняття. Доміцій Афр, приміром, буде скарбником, бо відомий своєю чесністю. Подобається мені, володарю, коли ти мрієш про Єгипет, і засмучує мене те, що ти відклав поїздку.

– Ваші смертні очі нічого не бачили, адже боги можуть робитися невидимими, для кого захочуть. Знайте, коли я був у храмі Вести, вона сама стала біля мене і сказала мені на вухо: «Відклади виїзд». Сталося це так несподівано, що я жахнувся, хоча за таке оче-

---

[258] *Апіс* – єгипетський бог родючості; вшановувався у вигляді бика.

видне піклування богів мені б належало бути їм вдячним.

– Ми всі жахнулись, – сказав Тигеллін, – а весталка Рубрія зомліла.

– Рубрія! – вигукнув Нерон. – Яка в неї білосніжна шия.

– Але й вона червоніє, коли ти з'являєшся, божественний імператоре…

– Так! Зауважив це і я. Дивовижно! Весталка! Є щось божественне в кожній весталці, а Рубрія дуже гарна.

Тут замислився на хвилину, потім запитав:

– Скажіть мені, чому люди бояться Весту більше, ніж інших богів? У чому причина? Ось і мене самого страх огорнув, хоч я верховний жрець. Пам'ятаю тільки, що впав навзнак і гепнувся б на землю, якби мене хтось не підтримав. Хто мене підтримав?

– Я, – відповів Вініцій.

– Ах, це був ти, «ярий Аресе»[259]? Чому не було тебе в Беневенті? Казали мені, що ти хворів, і дійсно спав з лиця. Та чув я, що Кротон хотів тебе вбити. Це правда?

– Саме так – і зламав мені руку, але я зумів захиститися.

– Зламаною рукою?

– Допоміг мені один варвар, сильніший за Кротона.

---

[259] *Арес* – у грецькій міфології бог війни; тотожний Марсу.

Нерон подивився на нього зі здивуванням.

– Сильніший за Кротона? Ти що, жартуєш? Кротон був найсильнішою людиною, а тепер – Сифакс із Ефіопії.

– Говорю тобі, володарю, що бачив на власні очі.

– Де ж цей перл? Чи не став царем Неморенським?

– Не знаю, володарю. Я випустив його з очей.

– І ти не знаєш навіть, із якого народу?

– Мав зламану руку, тож було не до розпитувань.

– Пошукай мені його і знайди.

Тут обізвався Тигеллін:

– Я цим займуся.

Але Нерон мовив далі до Віниція:

– Дякую тобі, що мене підхопив. А то міг би, падаючи, розбити голову. Колись був із тебе добрий товариш, але відтоді, як ти пішов на війну та послужив у Корбулона, рідко бачу тебе…

Помовчавши хвилину, сказав:

– Як почувається ота дівчина… завузька в стегнах… в яку закохався й одібрав у Авла для себе?

Вініцій зніяковів, але Петроній миттю прийшов йому на допомогу:

– Б'юсь об заклад, володарю, – сказав, – що забув. Бачиш – зніяковів? Запитай його, скільки їх було відтоді, та не ручаюся, чи й на це зуміє відповісти. З Вініціїв добрі солдати, а ще ліпші півні. Треба їм зграю ку-

рей. Покарай його за це, володарю, й не запроси на бенкет, який нам Тигеллін обіцяє влаштувати на твою честь на ставу Агриппи.[260]

– Ні, не зроблю цього. Вірю Тигеллінові, що там уже зграї не забракне.

– Невже б мусило бракнути Харит, де буде Амур? – відповів Тигеллін.

Але Нерон сказав:

– Нудьга мене замучила! Лишився за волею богині в Римі, але не можу терпіти його. Поїду до Анція. Мені душно в цих тісних вулицях, серед цих будинків, що розвалюються, серед цих гидких завулків. Смердюче повітря залітає аж сюди, до мого дому і до моїх садів. Ах, коли б землетрус знищив Рим, коли б якийсь розгніваний бог зрівняв його з землею, показав би я вам, як слід будувати місто, що є головою світу й моєю столицею.

– Володарю, – відповів Тигеллін, – кажеш: «Коли б якийсь розгніваний бог знищив місто» – чи не так?

– Так! Ну то й що ж!

– Хіба ти не бог?

Нерон утомлено махнув рукою, потім сказав:

– Побачимо, що ти нам влаштуєш на ставу Агриппи. Потім я поїду до Анція. Ви всі малі, отже, не розумієте,

---

[260] *…на ставу Агриппи…* – Цей став, скоріш за все, був розташований на т. зв. Полі Агриппи, на схід од Марсового поля.

що мені потрібні великі справи.

Сказавши це, заплющив очі, даючи знати, що потребує спочинку. Петроній вийшов із Вініцієм і сказав йому:

– Отож тебе запрошено для участі в забавах. Міднобородий відмовився від подорожі, але натомість шаленітиме більш ніж будь-коли й чинитиме бешкет у місті, як у власному домі. Постарайся знайти собі в шаленствах розвагу й забуття. Хай йому біс! Адже ми підкорили світ і маємо право розважатися. Ти, Марку, дуже красивий хлопець, цьому почасти приписую свою прихильність до тебе. Присягаюся Діаною Ефеською[261]! Якби ти міг бачити свої брови, що зрослися на переніссі, та своє обличчя, в якому знати давню кров квіритів! Ті, в палаці, поряд із тобою схожі на вільновідпущеників. Саме так! Коли б не те дике вчення, Лігія була б нині в твоєму домі. Пробуй же мені ще доводити, що вони не вороги життя й людей… Обійшлися з тобою добре, тож можеш бути їм вдячний, але я на твоєму місці зненавидів би те вчення і шукав насолоди там, де її можна знайти. Ти – красивий хлопець, повторюю тобі, і Рим кишить розлученими жінками.

– Дивуюся тільки, що тобі це все ще не набридло, – відповів Вініцій.

---

[261] *Присягаюся Діаною Ефеською!* – Ефес був знаменитий своїм храмом Артеміди (Діани).

– Хто тобі сказав? Мені це набридло давно вже, але літа мої не ті, що в тебе. Я, зрештою, маю інші захоплення, що їх тобі бракує. Полюбляю книги, до яких тобі байдуже, люблю поезію, від якої тобі нудно, подобається мені посуд, геми й багато речей, на які ти й не дивишся, маю біль у крижах, якого в тебе немає, і, врешті, знайшов Евніку, ти нічого подібного до неї не знайшов… Мені добре вдома, серед шедеврів мистецтва, з тебе ж ніколи не зроблю естета. Я знаю, що в житті вже більше нічого не знайду понад те, що знайшов, а ти сам не усвідомлюєш, що постійно сподіваєшся, та все ще шукаєш. Коли б до тебе прийшла смерть, то ти, при всій своїй хоробрості й прикрощах, помер би, дивуючись, що вже треба покидати світ, я ж прийняв би її як необхідність із тим усвідомленням, що немає на всім світі таких ягід, яких би я не скуштував. Не поспішаю, але не буду й опиратися, постараюсь тільки, щоб мені до кінця було весело. Є на світі веселі скептики. Стоїки, на мою думку, є дурнями, але стоїцизм принаймні гартує, твої ж християни приносять у життя смуток, який є тим у житті, чим дощ у природі. Знаєш, про що я довідався? Під час урочистостей, які влаштовує Тигеллін, на берегах ставу Агриппи стоятимуть лупанарії, а в них зібрано буде жінок із найбагатших домів Рима. Невже не знайдеться хоч одна достатньо красива, щоб могла тебе втішити? Будуть

і дівчата, що вперше з'являються на світ… як німфи. Така наша римська імперія… Тепло вже! Південний вітер зігріє воду й не вистудить оголених тіл. А ти, Нарцисе, знай про те, що не знайдеться жодної, яка б тобі вчинила опір. Жодної – хоч би вона була весталкою.

Вініцій почав ляскати себе по голові долонею як людина, що відганяє нав'язливу думку.

– Чи треба було щастя, щоб на таку єдину й натрапив…

– І хто ж у тому винен, якщо не християни!.. Але люди, чиїм символом є хрест, не можуть бути іншими. Слухай мене: Греція була прекрасна і створила мудрість світу, ми створили могутність, а що, на твою думку, може створити це вчення? Коли знаєш, розтлумач мені, бо – присягаюся Поллуксом! – ніяк не второпаю.

Вініцій здвигнув плечима.

– Здається, боїшся, щоб я не став християнином.

– Боюся, щоб собі життя не зіпсував. Якщо ти не можеш бути Грецією, будь Римом: володій, насолоджуйся! Тому шаленства наші мають певний сенс, що в них міститься така, власне, думка. Міднобородого я зневажаю, бо він блазень-грек. Якби був римлянином, я визнав би, що він має право дозволяти собі шаленства. Заприсягнись мені, що, коли ти зараз, повернувшись додому, застанеш якого християнина, покажеш

йому язик. Якщо це буде лікар Главк, то він навіть не здивується. До побачення на ставу Агриппи!

Розділ XXXI

Преторіанці оточили гаї на берегах ставу Агриппи, щоб занадто великі натовпи цікавих не перешкоджали імператору та гостям його, бо так сказано: все, що в Римі відзначалося багатством, розумом або красою, очікувалося на тому бенкеті, який не мав рівних собі в історії міста. Тигеллін хотів винагородити імператора за відкладену подорож до Ахайї, а разом з тим перевершити всіх, хто коли-небудь приймав у себе Нерона, й довести йому, що ніхто його так розважити не вміє. З цією метою, ще перебуваючи при імператорі в Неаполісі, а потім у Беневенті, робив приготування й розсилав накази, щоб із найвіддаленіших країн світу присилали тварин, птахів, рідкісних риб і рослини, не кажучи вже про посуд, тканини, що мали б прикрасити бенкет. Доходи з цілих провінцій ішли на задоволення шалених задумів, але на це всемогутній фаворит міг не зважати. Вплив його зростав з кожним днем. Тигеллін, може, не був іще Неронові миліший од інших, але ставав усе необхіднішим. Петроній значно переважав його витонченістю, розумом, дотепністю і в розмовах умів ліпше розважати імператора, та, на своє нещастя, переважав у цьому й імператора, викликаючи в того заздрість. Не вмів також бути слухняним

у всьому знаряддям; коли йшлося про справи смаку, імператор побоювався його думки, з Тигелліном же не почувався ніколи скутим. Сама назва: арбітр елегантності, яку дали Петронію, зачіпала самолюбство Нерона. Хто ж бо, як не він сам, мав би так зватися? У Тигелліна було, одначе, доволі розуму, аби усвідомлювати свої недоліки, а бачачи, що не може змагатися ні з Петронієм, ані з Луканом, ні з іншими, що вирізнялися чи то родовитістю, чи талантом, чи вченістю, – вирішив затьмарити їх своєю догідливістю, а головне, розкішшю – такою, щоб і уява Нерона була вражена.

Отже, бенкет наказав улаштувати на величезному плоту, збудованому з позолочених колод. Пліт було обрамлено препишними мушлями з Червоного моря та Індійського океану, що грали всіма кольорами перлів і райдуги. По боках були купи пальм, зарості лотосів і розквітлих троянд, серед яких струменіли сховані фонтани пахучої води, стояли статуї богів і золоті або срібні клітки, наповнені різнокольоровим птаством. Посередині височів здоровенний намет або радше, щоб не затуляти краєвид ставу, тільки верх намету із сирійського пурпуру, підтримуваний срібними стовпчиками, під ним же сяяли як сонця столи, приготовлені для учасників бенкету, обтяжені александрійським склом, кришталем і безцінним посудом, награбованим в Італії, Греції та Малій Азії. Пліт, який,

через нагромадження на ньому рослин, здавався схожим на острів або сад, з'єднаний був шнурами із золота й пурпуру з човнами у формі риб, лебедів, чайок і фламінго, в яких при кольорових веслах сиділи оголені веслярі й веслярки з формами й рисами дивовижної краси, з волоссям, завитим на східний лад або охопленим золотою сіткою. Коли Нерон у супроводі Поппеї й августіанів прибув до головного плоту й усівся під пурпуровим наметом, весла опустились у воду, човни рушили, натягнувши золоті шнури, і пліт зі столами та гостями почав описувати кола по ставу. Оточили його інші човни та менші плоти з цитристками та арфістками, чиї рожеві тіла на тлі блакитного неба та води у відблисках од золотих інструментів, здавалося, всотали в себе ту блакить і відблиски й міняться та цвітуть, мов квіти.

Із прибережних гаїв, із химерних будинків, навмисно побудованих і схованих у хащах, озвалися також відголоси музики та співу. Забриніла околиця, забриніли гаї, чулося відлуння рогів і труб. Сам імператор, маючи з одного боку Поппею, з іншого – Піфагора, здивувався, особливо коли серед човнів з'явилися молоді рабині, вбрані сиренами, вкриті зеленими сітками, ніби лускою, й не скупився на похвали Тигеллінові. Та за звичкою поглядав на Петронія, бажаючи знати думку «арбітра», але той протягом тривалого часу лишався

байдужим і, тільки коли Нерон запитав його навпростець, відповів:

– Я гадаю, володарю, що десять тисяч оголених дівиць справляють менше враження, ніж одна.

Імператорові, одначе, подобався «плавучий бенкет», позаяк був чимось новим. Зрештою подавались, як завжди, такі вишукані страви, що й уява Апіція була заслабкою, а вин у стількох сортах, що Отон, якому подавали їх вісімдесят, пірнув би у воду від сорому, коли б міг бачити таку розкіш. За столом, крім жінок, сиділи самі августіани, серед яких Вініцій затьмарював усіх своєю красою. Колись обличчя та постать занадто виявляли в ньому солдата, тепер душевні муки та фізичні страждання, через які пройшов, вирізьбили так його риси, ніби пройшла по них делікатна рука майстерного різьбяра. Шкіра його втратила колишню смаглявість, але зберегла золотавий відтінок нумідійського мармуру. Очі побільшали, посмутнішали. Тільки торс його, як і раніше, вражав могутніми формами, ніби створеними для панцира, але над торсом легіонера поставала голова грецького бога або принаймні витонченого патриція, водночас субтильна й розкішна. Петроній, кажучи Вініцію, що жодна августіанка не зможе й не захоче опиратися йому, говорив як людина досвідчена. Дивилися на нього тепер усі, не виключаючи ні Поппеї, ні весталки Рубрії, що її імператор побажав ба-

чити на бенкеті.

Вина, охолоджені в гірських снігах, швидко розігріли серця та голови учасників бенкету. З хащ прибережних випливали все нові човни у формі коників і бабок. Блакитна шиба ставу була такою, ніби її хто обсипав пелюстками квітів або ніби її пообсідали метелики. Над човнами пурхали де-не-де прив'язані на срібних і блакитних нитках або шнурах голуби та інші птахи з Індії й Африки. Сонце перейшло вже велику частину неба, хоча бенкет відбувався на початку травня, було тепло, навіть спекотно. Вода гойдалася від ударів весел, які рухалися в такт музиці, та в повітрі не було найменшого подуву вітру, дерева стояли нерухомі, ніби заслухавшись і задивившись на те, що діялося на ставу. Пліт невтомно кружляв по воді учасників бенкету, що ставали все більш хмільними та галасливими. Ще бенкет не добіг половини, та вже не дотримувалися порядку, в якому всі розташувалися спочатку за столами. Сам імператор подав приклад, вставши й наказавши Вініцію поступитися місцем біля весталки Рубрії, і, зайнявши його трикліній, почав їй шепотіти щось на вухо. Вініцій опинився поруч із Поппеєю, яка простягла йому руку, попрохавши застебнути браслет, а коли зробив це тремтячими руками, кинула на нього з-під своїх довгих вій погляд, удавано сором'язливий, і похитала своєю золотоволосою головою, ніби щось за-

перечуючи. Тим часом сонце побільшало, почервонішало й поволі опускалося за верхівки дерев; гості були здебільшого зовсім п'яні. Пліт кружляв тепер поблизу берегів, на яких серед дерев і квітів видно було гурти людей, наряджених фавнами або сатирами, що грали на флейтах, сопілках і били в бубни, зграйки дівчат, які зображували німф, дріад і гамадріад. Нарешті все вкрила темрява під п'яні вигуки на честь Селени, що лунали з-під намету – тоді в гаях засвітилися тисячі ламп. Лупанарії на берегах засяяли світлом: на терасах з'явилися нові групи оголених красунь – жінок і дочок вельможних римських сімей. Голосом і розпусними жестами вони почали кликати учасників бенкету. Пліт пристав урешті до берега, імператор і августіани кинулися до гаїв, розсипалися по лупанаріях, по наметах, схованих серед заростей, по штучних гротах біля джерел і фонтанів. Шал охопив усіх; ніхто не знав, де подівся імператор, хто є сенатором, хто вершником, хто танцюрист або музикант. Сатири та фавни почали ганятися з криком за німфами. Били тирсами по світильниках, аби погасити. Деякі кутки гаїв огорнула темрява. Всюди, одначе, було чути то голосні крики, то сміх, то шепіт, то переривчасте дихання. Рим дійсно нічого такого досі не бачив.

Вініцій не був настільки п'яним, як на тому бенкеті в домі імператора, на якому була Лігія, але і його вра-

зило й одурманило все, що відбувалося, і врешті охопило його жадання насолоди. Кинувся до лісу, біг разом з іншими, відшукуючи очима, яка з дріад є найкрасивішою. Щохвилини пролітали повз нього зі співом та окриками все нові зграйки звабниць, за якими гналися фавни, сатири, сенатори, вершники під звуки музики. Угледівши нарешті вервечку дівиць на чолі з Діаною, рушив до неї, щоб роздивитися ближче богиню, й раптом серце його завмерло в грудях. Здалося йому, що в богині з місяцем на голові впізнав Лігію.

Дівиці ж оточили його шаленим хороводом, а за хвилину, бажаючи, мабуть, спонукати до переслідування, розбіглися, мов стадо сарн. Але він лишився на місці, серце гупало в грудях, ледве міг звести подих, бо якось розгледів, що Діана – це не Лігія і зблизька навіть не схожа на неї, нищівне враження позбавило його сил. Раптом огорнула його така невимовна туга за Лігією, якої ніколи в житті не відчував, й любов до неї ринула йому новою хвилею в груди. Ніколи не бачилася йому Лігія дорожчою, чистішою й більш коханою, як у тому лісі шалу й дикої розпусти. Хвилину тому сам хотів пити з цієї чаші та взяти участь в отім розгулі чуттєвості й безсоромності, тепер охопили його жах і відраза. Він задихався від огиди, грудям його бракувало повітря, очам – зірок, не затемнених густим листям цього страшного гаю, й вирішив утікати. Та лед-

ве рушив з місця, як перед ним опинилася постать із головою, вкутаною покривалом, і, поклавши руки на його плечі та обдаючи його гарячим подихом, почала шепотіти:

– Кохаю тебе!.. Ходімо! Ніхто нас не побачить. Поспішаймо!

Вініцій ніби отямився від сну.

– Хто ти?

Але вона, притиснувшись грудьми до нього, наполягала:

– Поспішаймо! Дивись, як тут безлюдно, і я тебе кохаю. Ходімо!

– Хто ти? – повторив Вініцій.

– Вгадай!..

Сказавши це, не знімаючи покривала, припала вустами до його вуст, притягуючи до себе його голову, та раптом їй ніби забракло подиху, відірвала від нього обличчя.

– Ніч любові!., ніч забуття! – мовила, хапаючи жадібно повітря. – Сьогодні можна… Я твоя!

Але Вініція обпалив той поцілунок і наповнив його новою відразою. Душа й серце його були десь-інде, й на всьому світі не існувало для нього нічого, крім Лігії.

Тож, відсторонюючи вкутану покривалом постать од себе, сказав:

– Хоч хто ти є, кохаю іншу й не хочу тебе.

І вона схилила голову до нього:

– Відхили покривало.

Але в ту мить зашелестіло листя ближніх миртів; постать зникла мов сон, тільки здалеку пролунав її сміх, якийсь дивний і зловісний.

Петроній стояв перед Вініцієм.

– Чув і бачив, – сказав він.

Вініцій же відповів:

– Ходімо звідси!..

І пішли. Минули лупанарії, що сяяли вогнями, гай, цеп кінних преторіанців і розшукали ноші Вініція.

– Я з тобою, – сказав Петроній.

І сіли разом. Але всю дорогу мовчали обидва. Лише коли зайшли до атрію в домі Вініція, Петроній сказав:

– Чи знаєш, хто це був?

– Рубрія? – спитав Вініцій, злякавшись самої думки, що вона була весталка.

– Ні.

– Так хто ж?

Петроній притишив голос:

– Вогонь Вести осквернено, бо Рубрія була з імператором. З тобою ж говорила…

І сказав зовсім тихо:

– Божественна Августа.

Настало мовчання.

– Імператор, – сказав Петроній, – не зміг приховати

від неї своєї хоті до Рубрії, тож, може, хотіла помститись, і я перешкодив вам тому, що, якби ти, впізнавши Августу, відмовив їй, ти пропав би: ти, Лігія, а може, і я.

Але Вініцій скипів:

– З мене досить Рима, імператора, бенкетів, Августи, Тигелліна й вас усіх! Я задихаюся! Не можу так жити! Не можу! Розумієш мене?

– Втрачаєш голову, здоровий глузд, міру!.. Вініцію!

– Кохаю її єдину в світі!

– То й що?

– А те, що не хочу іншої любові, не хочу вашого життя, ваших бенкетів, вашої безсоромності й ваших лиходійств!

– Що з тобою діється? Чи ти християнин?

І молодик схопився руками за голову й почав повторювати ніби з розпачу:

– Іще ні! Іще ні!

Розділ XXXII

Петроній вирушив додому, здвигуючи плечима, дуже незадоволений. Побачив тепер і він, що перестали вони з Вініцієм один одного розуміти і що душі їхні розійшлись остаточно. Колись Петроній мав на молодого воїна величезний вплив. Був йому в усьому зразком, і часто кілька іронічних слів з його боку вистачало, щоб Вініція від чогось утримати або до чогось спонукати. Тепер не зосталося з того нічого, так що Петроній не пробував навіть вдаватися до давніх способів, відчуваючи, що його дотепність та іронія сковзнуть без результату по нових пластах, які на душі Вініція наклали любов і зіткнення з незбагненним християнським світом. Досвідчений скептик розумів, що втратив ключ до цієї душі. Це наповнювало його незадоволенням і навіть побоюванням, яке посилилося після подій цієї ночі. «Якщо це з боку Августи не швидкоплинне захоплення, а міцніша пристрасть, – думав Петроній, – то буде одне з двох: або Вініцій проти неї не встоїть і може через нікчемний випадок пропасти, або, що нині ймовірніше, не піддасться і в такому разі пропаде напевно, а з ним, можливо, і я, хоча б тому, що я його родич і що Августа, виявивши неприязнь до всієї родини, переключить свій вплив на користь Тигелліна…»

І так, і так виходило кепсько. Петроній був людиною мужньою і смерті не боявся, але, не сподіваючись од неї нічого, не хотів її викликати. Після тривалих роздумів урешті вирішив, що найліпше й найбезпечніше буде випровадити Віниція з Рима в подорож. Ах, коли б міг дати йому на дорогу ще й Лігію, він би це зробив із радістю. Але й так сподівався, що не буде занадто важко того вмовити. Тоді розпустив би чутки на Палатині про хворобу Віниція й одвів би цим і від нього небезпеку, й від себе. Августі не було достеменно відомо, чи впізнав її Вініцій; могла припустити, що ні, тож її самолюбство поки що не надто ображено. Інакше могло бути в майбутньому, й належало цьому запобігти. Петроній хотів насамперед виграти час, адже розумів: якщо імператор вирушить до Ахайї, тоді Тигеллін, який нічого не тямить у мистецтві, одійде на другий план і втратить свій вплив. У Греції Петроній упевнений був, що переможе всіх своїх суперників.

Тим часом вирішив спостерігати за Вініцієм і заохочувати до подорожі. Протягом кільканадцяти днів розмірковував над тим, чи не намовити імператора, щоб той видав едикт про вигнання всіх християн із Рима, – тоді б Лігія покинула місто разом з іншими одновірцями, а за нею й Вініцій. Тоді не довелося б його вмовляти. Таке було можливим. Адже ще не так давно, коли юдеї вчинили заворушення з ненависті до христи-

ян, імператор Клавдій, не вміючи відрізнити одних від інших, вигнав юдеїв. Чому б тепер Нерону не вигнати християн? У Римі стало б просторіше. Петроній після того «плавучого бенкету» бачив щодня Нерона й на Палатині, і в інших місцях. Підказати йому таку ідею було неважко, бо імператор ніколи не відкидав намов, які приносили комусь загибель або шкоду. Після дозрілих роздумів Петроній склав собі цілий план. Ось улаштує в себе бенкет і на ньому схилить імператора до видання едикту. Мав навіть підстави сподіватися, що імператор йому довірить виконання. Тоді відправили б Лігію з усякими належними коханці Віниція почестями, приміром, до Байї, і нехай би там кохалися й бавилися християнством, скільки б їм захотілося.

Тим часом Віниція він провідував часто: по-перше, тому, що при всьому своєму римському егоїзмі не міг позбутися прихильності до нього, і по-друге, щоб намовляти його на подорож. Віницій прикидався хворим і не показувався на Палатині, де щодня виникали нові задуми. Одного дня нарешті Петроній почув із власних уст імператора, що той вирішив твердо через три дні вирушати до Анція, і наступного дня пішов повідомити про це Віниція.

Але той показав йому список осіб, запрошених до Анція, що його вранці приніс йому вільновідпущеник імператора.

– Є в ньому моє ім'я, – сказав, – є і твоє. Повернувшись, застанеш такий самий список у себе.

– Коли б мене серед запрошених не було, – відповів Петроній, – це означало б, що треба померти, але я не думаю, щоб це настало до подорожі в Ахайю. Буду там Неронові занадто необхідним.

Переглянувши список, сказав:

– Щойно прибули до Рима, а вже доводиться покидати дім і тарабанитися до Анція. Але треба! Бо це не тільки запрошення, це й наказ.

– А якщо хтось не послухається?

– Дістане інше запрошення: вирушити в значно тривалішу подорож, із якої не повертаються. Шкода, що не дослухався моєї поради й не виїхав, поки був час. Тепер мусиш їхати до Анція.

– Тепер мушу до Анція… Дивись, у який час ми живемо та якими підлими є рабами.

– Чи ти лише сьогодні це помітив?

– Ні. Але бачиш, ти мені доводив, що християнське вчення є ворожим життю, бо накладає на нього пута. А чи можуть бути більш міцні пута, ніж ті, що носимо? Ти ж говорив: «Греція створила мудрість і красу, а Рим могутність». Де ж наша могутність?

– Погукай собі Хілона. Не маю нині аж ніяк бажання до філософствування. Присягаюся Геркулесом! Не я створив ці часи і не я за них відповідаю. Поговорімо

про Анцій. Знай, що чекає тебе там велика небезпека й що ліпше б, може, було для тебе боротися з тим Урсом, що задушив Кротона, ніж туди їхати, але не поїхати не можеш.

Вініцій зневажливо махнув рукою і сказав:

– Небезпека! Ми всі блукаємо в мороці смерті, й щохвилини чиясь голова занурюється в цей морок.

– Чи маю тобі перераховувати всіх, хто мав трохи розуму й тому, незважаючи на правління Тиберія, Калігули, Клавдія та Нерона, дожив до вісімдесяти, а то й до дев'яноста років? Нехай тобі за приклад буде хоча б такий собі Доміцій Афр. Дожив до спокійної старості, незважаючи на те, що все життя був лиходієм і негідником.

– Може, тому! Може, саме тому! – відповів Вініцій і, переглядаючи список, сказав: – Тигеллін, Ватиній, Секстій Африкан[262], Аквілій Регул[263], Суїлій Нерулін, Епрій Марцелл і так далі! Що за збіговисько мужланів і мерзотників!.. І подумати лише, що воно править світом!.. Чи не ліпше б їм було возити якесь єгипетське або сирійське божество по містечках, бряжчати систрами й заробляти на хліб ворожбитством або танцями?..

– Або показувати вчених мавп, собак, які вміють

---

[262] *Секстій Африкан* – знатний сенатор, консул 59 р.

[263] *Аквілій Регул* – відомий донощик і обвинувач.

рахувати, чи осла, що грає на флейті, – додав Петроній. – Усе це правда, але поговорімо про щось важливіше. Будь уважним і слухай мене: на Палатині я розповідав, що ти хворий і не можеш вийти з дому, тим часом ім'я твоє знаходимо в списку, що доводить: хтось не повірив моїм розповідям і вніс його навмисно. Нерона ти не цікавиш, бо для нього ти солдат, з яким щонайбільше можна побалакати про перегони в цирку і який у поезії та музиці нічого не тямить. Отож, аби внести твоє ім'я, постаралася Поппея, а це значить, що її пристрасть до тебе не була швидкоплинним захопленням і що вона прагне тебе підкорити.

– От відважна Августа!

– Відважна воістину, бо може тебе загубити зовсім. О, хоча б Венера вдихнула в неї якнайшвидше іншу любов, але поки що їй хочеться тебе, мусиш бути якомога обережнішим. Міднобородому вона вже починає набридати, волів би нині Рубрію або Піфагора, та лише через самолюбство піддав би вас найжорстокішій помсті.

– У гаю не знав я, що то вона зі мною говорила, але ж ти підслуховував і знаєш, що я відповів їй: що кохаю іншу і що не хочу її.

– А я тебе заклинаю всіма богами підземного царства, не втрачай решток розуму, які тобі ще лишили християни. Як можна вагатися, маючи вибір між заги-

беллю можливою та загибеллю неминучою? Хіба я не сказав тобі: якщо образиш самолюбство Августи, не буде для тебе порятунку? Присягаюся Гадесом! Якщо тобі набридло життя, то ліпше б тобі перерізати вени або кинутися на меч, бо коли образиш Поппею, може тебе спіткати смерть не така легка. Колись приємніше було з тобою розмовляти! У чому, власне, справа? Що з тобою станеться? Чи це тобі зашкодить кохати твою Лігію? Пам'ятай при тому, що Поппея бачила її на Палатині й що неважко їй буде здогадатися, заради кого нехтуєш таку високу милість. А тоді видобуде її хоч із-під землі. Загубиш не тільки себе, але й Лігію, розумієш?

Віниційслухав, ніби думаючи про щось інше, і врешті сказав:

– Я мушу її бачити.

– Кого? Лігію?

– Лігію.

– Ти знаєш, де вона?

– Ні.

– Отже, знову почнеш шукати її по старих цвинтарях і на Затибрі?

– Не знаю, але мушу її бачити.

– Гаразд. Позаяк християнка, може виявитися, що вона розсудливіша за тебе, а це так і буде, якщо не хоче твоєї загибелі.

Вініцій здвигнув плечима.

– Вирятувала мене з рук Урса.

– У такому разі поквапся, бо Міднобородий не буде зволікати з від'їздом. А смертні вироки він може ухвалювати і в Анції.

Але Вініцій не слухав. Його турбувала тільки одна думка: побачення з Лігією, – тож почав розмірковувати, як це зробити.

Тим часом з'явилась обставина, що могла усунути всі труднощі. Наступного дня несподівано прийшов до нього Хілон.

Прийшов жалюгідний, обдертий, зголоднілий, у лахмітті замість плаща, слуги, одначе, що мали давній наказ впускати його в будь-який час дня й ночі, не посміли його зупинити, тож увійшов просто до атрію і, ставши перед Вініцієм, сказав:

– Нехай боги тобі пошлють безсмертя й поділяться з тобою владою над світом!

Вініцій у першу мить мав бажання наказати, щоб виставили його за двері. Та спало йому на думку, що, може, грек знає щось про Лігію, і цікавість переважила огиду.

– Це ти? – запитав. – Що з тобою сталося?

– Біда, сину Юпітера, – відповів Хілон. – Справжня доброчесність – це товар, про який ніхто не запитує, а справжній мудрець мусить бути задоволеним і з того,

що раз на п'ять днів може купити в різника баранячу голову і обгризати на горищі, запиваючи слізьми. Ой, пане! Все, що мені дав, витратив я на книги в Атракта, а потім обібрано мене, розорено; рабиня, що купив записувати мої повчання, втекла, забравши решту того, чим твоя великодушність мене обдарувала. Тепер я жебрак, але подумав собі: до кого мушу звернутись, якщо не до тебе, о Серапісе, якого люблю, обожнюю й за якого ризикував життям своїм!

– По що прийшов і що приніс?

– По допомогу, о Ваале, а приніс тобі мої злидні, мої сльози, мою любов і врешті вісті, які через любов для тебе роздобув. Пам'ятаєш, пане, я тобі свого часу говорив, що продав рабині божественного Петронія одну нитку з пояса Венери Пафійської?.. Тепер я довідався: це їй допомогло, і ти, сину Сонця, знаєш, що в тому домі діється, знаєш також, ким є там Евніка. Маю ще одну таку нитку. Приберіг її для тебе, пане.

Тут замовк, помітивши гнівний порух брів Віниція, і, бажаючи відвести спалах, сказав поквапливо:

– Знаю, де мешкає божественна Лігія, вкажу тобі, пане, будинок і провулок.

Вініцій стримав хвилювання, викликане звісткою, і сказав:

– Де вона?

– У Ліна, верховного жерця християн. Вона там ра-

зом з Урсом, а той, як і раніше, ходить до мельника, якого звати, як твого вільновідпущеника, пане, Демас… Так, Демас!.. Урс працює ночами, тож, оточивши будинок уночі, не знайдете його… Лін – старий… а крім нього, там дві, ще старші, рабині.

– Звідки ти все це знаєш?

– Пам'ятаєш, пане, що був у руках у християн і вони мене пощадили. Главк помиляється насправді, вважаючи, що я винуватець його нещасть, але повірив у те, неборак, і вірить досі, а все-таки вони мене пощадили! Тож не дивуйся, пане, що вдячність наповнила моє серце. Я ж людина з давніх, ліпших часів. От і подумав: невже маю забути моїх друзів і доброчинців? Хіба не виявлю я закам'янілості, якщо не запитаю про них, не дізнаюся, що з ними діється, як їх здоров'я й де мешкають? Присягаюся Кібелою Пессинунтською[264]! Не я на це здатний! Стримувало мене спочатку побоювання, що можуть невірно зрозуміти мої наміри. Але любов, яку до них маю, виявилася сильнішою за побоювання, а особливо додала мені сміливості та легкість, із якою вони прощають усілякі кривди. Передовсім я думав про тебе, пане. Остання наша справа завершилася поразкою, та чи такий син Фортуни, як ти,

[264] *Присягаюся Кібелою Пессинунтською… – Пессинунт* (місто в центральній частині Малої Азії поблизу Диндименської гори) був центром культу Кібели.

може погодитися з цим? Тож готую тобі перемогу. Будинок стоїть на відчепі. Можеш наказати рабам оточити його так, що й миша не вислизне. О, пане, пане! Від тебе залежить лише, щоб іще нинішньої ночі ця великодушна царівна опинилась у твоєму домі. Та якщо це станеться, подумай, що спричинився до цього дуже бідний і зголоднілий син мого батька.

Віні́цію кров ударила в голову. Спокуса ще раз струснула все його єство. Саме так! Це був спосіб, і цього разу спосіб надійний. Коли нарешті матиме Лігію в себе, хто ж зможе в нього її відняти? Коли нарешті зробить Лігію своєю коханкою, що ж їй залишиться іншого, як стати нею назавше? І нехай згинуть усілякі вчення! Що для нього значитимуть тоді християни, разом з їхнім милосердям і похмурою вірою? Чи не пора звільнитись од усього цього? Чи не пора розпочати жити, як усі живуть? Що потім зробить Лігія, як узгодить свою долю зі своєю вірою, це не важливо. Яке це має значення! Передовсім вона буде йому належати, й це вже сьогодні. Ще незрозуміло, чи в її душі вистоїть та віра перед цим новим для неї світом, перед насолодами й захопленнями, яким мусить не піддатись? А статися це може ще сьогодні. Досить затримати Хілона й видати ввечері наказ. І потім радість без меж! «Чим було моє життя? – думав Віні́цій. – Стражданням, невтоленним бажанням і задаванням собі по-

стійних запитань без відповідей». У цей спосіб покладе край усьому! Пригадав собі, щоправда: він обіцяв їй, що не здійме на неї руку. Але хіба він кимось присягався? Ні богами, бо в них уже не вірив, ні Христом, бо в нього ще не вірив. Зрештою, якщо почуватиметься скривдженою, він одружиться з нею і цим відшкодує її кривди. Так! Він зобов'язаний це зробити, адже завдячує їй життям. Тут пригадався йому той день, коли разом із Кротоном увірвався до її схованки; пригадався занесений над ним кулак Урса і все, що сталося потім. Побачив її, схилену над його ложем, одягнену, як рабиня, красиву, як божество, милосердну й кохану. Погляд він мимоволі перевів на ларарій і на той хрестик, який залишила йому, покидаючи. Невже їй за все відплатить новим замахом? Невже потягне її за волосся до кубікулу, як рабиню? І як же зможе це зробити, якщо він не тільки бажає її, але й кохає, і кохає саме за те, що є такою, яка є? І раптом відчув, що не досить йому її мати в домі, не досить силоміць схопити в обійми і що його любов хоче вже чогось більшого, тобто: її згоди, її кохання і її душі. Благословенним буде цей дах, якщо вона ввійде під нього добровільно, благословенною буде хвилина, благословенним буде день, благословенним буде життя. Тоді щастя обох буде як море безкрає, як сонце. Та взяти її примусово означало б навіки вбити таке щастя, а також знищити, сплюндру-

вати, осквернити найдорожче, найулюбленіше в житті.

Жах охопив його тепер лише на думку про це. Глянув на Хілона, який дивився йому в обличчя, засунувши руку під рам'я, й чухався занепокоєно, – й охопила його невимовна огида й бажання розтоптати свого колишнього спільника так, як топчуть гидких шкідників або отруйну змію. За хвилину знав уже, що має робити. Але, не знаючи міри ні в чому, йдучи за поривом своєї жорстокої римської натури, він звернувся до Хілона з такими словами:

– Не зроблю того, що мені радиш, але щоб ти не пішов без нагороди, накажу дати тобі триста різок у моєму домашньому ергастулі.

Хілон зблід. На красивому обличчі Вініція стільки було холодної жорстокості, що бідолаха ні хвилини не міг себе тішити сподіванням, що обіцяна нагорода була тільки злим жартом.

Отож одразу впав на коліна і, зігнувшись, почав стогнати:

– Як же це, царю перський? За що?.. Пірамідо милості! Колусе милосердя! За що?.. Я – старий, голодний, бідний… Служив тобі. Так оддячуєш?..

– Як ти християнам, – одрізав Вініцій.

І покликав вільновідпущеника.

Та Хілон кинувся йому в ноги і, судорожно їх обнявши, смертельно блідий, заволав:

– Пане, пане!.. Я старий! П'ятдесят, не триста… П'ятдесят досить!.. Сто, не триста!.. Змилуйся! Змилуйся!

Вініцій відштовхнув його ногою й оддав розпорядження. Як оком змигнути за вільновідпущеником вбігли двоє сильних квадів, які, схопивши Хілона за рештки волосся, обмотали йому голову його рам'ям і потягли до ергастулу.

– В ім'я Христа!.. – заволав грек у дверях до коридору.

Вініцій лишився сам. Віддане розпорядження розпалило його і збадьорило. Тим часом старався зібрати розпорошені думки і дати їм лад. Відчував велике полегшення, і перемога, яку здобув над собою, наповнила його радістю. Здавалося йому, що зробив якийсь великий крок до Лігії й належить йому за те якась нагорода. У першу хвилину йому навіть не спало на думку, як несправедливо повівся він із Хілоном, наказавши висікти його за те саме, за що до цього нагороджував. Надто був іще римлянином, аби страждати через чуже страждання та займати свою увагу одним жалюгідним греком. Коли б навіть подумав про те, вважав би, що вчинив правильно, розпорядившись покарати негідника. Та він думав про Лігію і говорив їй: «Не заплачу злом за добро, і якщо ти колись довідаєшся, як повівся з тим, хто хотів намовити мене підняти на те-

бе руку, будеш мені за це вдячна». Тут, одначе, схаменувся: чи Лігія схвалила б його вчинок відносно Хілона? Адже її віровчення велить прощати; адже християни простили негідника, хоча мали вагомі підстави до помсти. Тоді тільки озвався в його душі крик: «В ім'я Христа!» Пригадав собі, що таким окликом Хілон визволився з рук лігійця, й вирішив скасувати йому решту кари.

Для того він якраз хотів погукати вільновідпущеника, але той з'явився сам і сказав:

– Володарю, той старий зомлів, а може, й помер. Чи продовжувати сікти його далі?

– Привести його до тями й до мене.

Доглядач атрію зник за запоною, але відволодати грека, мабуть, було нелегко, бо Вініцій чекав іще тривалий час і починав уже дратуватися, коли врешті раби привели Хілона і відразу ж за знаком господаря вийшли.

Хілон був блідий як полотно, по ногах його спливали на мозаїку атрію тонкі струмені крові. Однак він уже прийшов до тями і, впавши на коліна та простягаючи руки, заговорив:

– Дякую тобі, пане! Ти милосердний і великий.

– Знай, собако, – сказав Вініцій, – що простив тобі заради того Христа, якому й сам життям завдячую.

– Служитиму, пане, йому й тобі.

– Мовчи та слухай. Устань! Підеш зі мною й покажеш мені будинок, у якому мешкає Лігія.

Хілон підхопився, та ледве став на ноги, зблід іще дужче й простогнав слабким голосом:

– Пане, я справді голодний… Піду, пане, піду! Але не маю сил… Накажи мені дати хоч решткі з миски твого пса, і я піду!

Віниції наказав його нагодувати, дати золоту монету і плащ. Але Хілон, ослаблий од різок і голоду, не міг іти, навіть попоївши, хоча волосся підіймалося дибом у нього на голові зі страху, що Віниції сприйме його ослаблення за опір і накаже знову його сікти.

– Нехай тільки вино мене розігріє, – повторював, цокаючи зубами, – і зможу йти зараз, хоч би й до Великої Греції.

Нарешті він набрався сил, і вони пішли. Дорога була далека. Адже Лін мешкав, як і більшість християн, на Затибрі, неподалік од будинку Міріам. Хілон показав урешті Віниції невеликий будиночок, який стояв осібно, – його оточував мур, суцільно вкритий плющем, – і сказав:

– Це тут, пане.

– Гаразд, – мовив Віниції, – іди тепер геть, але спершу послухай, що тобі скажу: забудь, що мені служив; забудь, де мешкає Міріам, Петро і Главк; забудь також про цей дім і про всіх християн. Щомісяця приходити-

меш до мого дому, де вільновідпущеник Демас видаватиме тобі по дві золоті монети. Але якщо й надалі шпигуватимеш за християнами, накажу засікти тебе або віддам у руки префекта міста.

Хілон вклонився і сказав:

– Забуду.

Але щойно Вініцій зник за рогом, Хілон простягнув услід йому руки і, потрясаючи кулаками, заволав:

– Присягаюсь Атою[265] та Фуріями! Не забуду!

І сили покинули його.

[265] *Ата* – у грецькій міфології уособлення лютої нестями, потьмарення розуму.

Розділ XXXIII

Вініцій попрямував до будинку, в якому мешкала Міріам. Перед воротами зустрів Назарія, який зніти-вся, побачивши його, та Вініцій привітався чемно й по-прохав провести його до матері.

У помешканні, крім неї, застав Петра, Главка, Кри-спа і ще Павла з Тарса, який нещодавно повернувся з Фрегелл[266]. Побачивши молодого трибуна, всі здиву-валися, він же сказав:

– Вітаю вас в ім'я Христа, якого ви шануєте.

– Нехай ім'я його буде славним навіки!

– Я бачив доброчесність вашу й відчув доброту ва-шу, тому приходжу до вас як друг.

– І ми вітаємо тебе як друга, – відповів Петро. – Сі-дай, пане, до нашої трапези як гість наш.

– Я сяду до вашої трапези, тільки спершу вислу-хайте мене ти, Петре, і ти, Павле з Тарса, щоб ви пе-реконались у щирості моїй. Знаю, де перебуває Лігія; повертаюся від будинку, що поблизу цього помешкан-ня. Маю право взяти її, воно дано мені імператором, у місті в мене, в моїх будинках, близько п'ятисот рабів; міг би оточити її схованку й захопити її, одначе не зро-

---

[266] *Фрегелли* – місто в Лації (90 км на південний схід од Рима).

бив цього й не зроблю.

– За це благословення Господа нехай буде над тобою і нехай очиститься серце твоє, – мовив Петро.

– Дякую тобі, але послухайте мене ще: не зробив я цього, хоч живу в муках і тузі. До того як я познайомився з вами, я неодмінно захопив би її й затримав примусово, та ваша доброчесність і ваше вчення – хоч я його не визнаю – змінили щось у моїй душі так, що не відважуюсь уже застосовувати силу. Сам не знаю, чому так сталося, але так є! Ось і прийшов до вас, бо ви Лігії замінили батька й матір, і кажу вам: оддайте мені її за дружину, і я заприсягнуся вам, що не тільки не заборонятиму їй поклонятися Христу, але й сам постараюсь осягнути його вчення.

Говорив із піднесеною головою, рішучим голосом, але був схвильований і ноги тремтіли в нього під смугастим плащем, коли ж після слів його настало мовчання, вів далі, мовби намагаючись відвернути несприятливу відповідь:

– Знаю, які перепони існують, але вона не менш мені дорога, ніж власні очі, й хоча я ще не християнин, я не ворог ні вам, ні Христу. Хочу бути правдивим перед вами, щоб ви могли довіряти мені. Йдеться зараз про життя моє, і все-таки я говорю вам правду. Інший, може б, вам сказав: «Охрестіть мене!» – я кажу: «Просвітіть мене!» Вірю, що Христос воскрес із мертвих, бо

це стверджують люди, що живуть істиною, які бачили його після смерті. Вірю, бо сам бачив, що ваше вчення породжує доброчесність, справедливість і милосердя, а не лиходійства, які вам приписують. Небагато досі знаю про вашу віру. Тільки те, що бачив у вас, у ваших вчинках, тільки те, що чув од Лігії та з розмов із вами. Все-таки повторюю вам, що і в мені ваша віра змінила щось. Раніше я тримав слуг своїх у залізних руках, тепер – не можу. Не знав жалості, тепер знаю. Купався в розкошах, тепер утік зі ставу Агриппи, бо задихався від огиди. До цього вірив у насильство, тепер відмовився від нього. Знайте, що сам себе не впізнаю, та набридли мені бенкети, набридло вино, співи, цитри й вінки, набрид імператорський двір, і оголені тіла, і всякі лиходійства. А коли думаю, що Лігія – як сніг у горах, люблю її ще дужче; і коли подумаю, що така вона завдяки вашому вченню, люблю і це вчення й хочу осягнути його! Але я його не розумію і не знаю, чи зможу за ним жити й чи стерпить його натура моя, через те живу в непевності й муках, як в'язень у темниці.

Тут брови його зійшлись, утворивши страдницьку складку, рум'янець виступив у нього на вилицях, і він заговорив знову, кваплячись і хвилюючись:

– Бачите! Терзаюся від любові й від темряви. Говорили мені, що ваше вчення не визнає ні життя, ні радості людської, ні щастя, ні закону, ні порядку, ні влади

й володарства римлян. Невже це так? Говорили мені, буцім ви одержимі; скажіть, що ви несете людям? Чи гріх любити? Чи гріх відчувати радість? Чи гріх бажати щастя? Чи дійсно ви вороги життя? Чи треба християнину бути жебраком? Чи мушу я відмовитись од Лігії? Якою є ваша істина? Ваші вчинки й ваші слова – ніби кринична вода, але яке дно тієї криниці? Бачите, я – щирий. Розсійте морок! Бо мені говорили й таке: «Греція створила мудрість і красу, Рим – силу, а що несуть вони?» Тож скажіть, що несете? Якщо за дверима вашими світло, відчиніть їх мені!

– Ми несемо любов, – сказав Петро.

А Павло з Тарса додав:

– Якби я говорив мовами людськими й ангельськими, а любові не мав, був би як мідь брязкуча…

Але серце старого апостола зворушили муки цієї душі, що ніби птах у клітці рвалася до повітря й сонця, тож простягнув до Вініція руки і сказав:

– Хто стукає, тому відчинено буде, і милість Господа на тобі, тому благословляю тебе, душу твою й любов твою в ім'я Спасителя світу.

Вініцій, який і так говорив збуджено, почувши благословення, кинувся до Петра, і тоді сталася річ надзвичайна. Отой нащадок квіритів, який донедавна не визнавав чужоземця людиною, схопив руку старого галілеянина й почав її в пориві вдячності цілувати.

І Петро зрадів, бо розумів, що зерно знову впало в родючу землю і його рибальська сіть упіймала ще одну душу.

Присутні, також радіючи цьому явному доказу пошани Господнього апостола, в один голос вигукнули:

– Хвала Всевишньому!

Вініцій випростався з просвітленим лицем і почав говорити:

– Бачу, що щастя може серед вас мешкати, бо почуваюся щасливим і гадаю, що так само упевните мене в інших справах. Але скажу вам іще: це станеться не в Римі; імператор їде до Анція, і я мушу їхати з ним, позаяк маю наказ. Знаєте, що за непослух – смерть. Але якщо я знайшов прихильність у ваших очах, їдьте зі мною, щоб навчати істини вашої. Безпечніше там буде вам, аніж мені самому; в тому величезному скупченні народу матимете можливість викладати вашу істину навіть при дворі імператора. Кажуть, що Акта – християнка, та й серед преторіанців є християни, бо сам бачив, як солдати схиляли коліна перед тобою, Петре, біля Номентанської брами. В Анції маю віллу, в якій будемо збиратись, аби під боком у Нерона слухати ваші повчання. Говорив мені Главк, що ви заради однієї душі готові мандрувати на край світу, але зробіть це для мене, як зробили для тих, для яких прийшли сюди аж із Юдеї, зробіть і не покидайте душі моєї!

Вони, вислухавши це, почали радитися, тішачись думкою про перемогу свого вчення та про значення, яке для язичницького світу матиме звернення августіана й нащадка одного з найдавніших римських родів. І справді готові були мандрувати на край світу заради однієї душі людської і після смерті Вчителя нічого іншого й не робили, тож негативна відповідь навіть не спала їм на думку. Але Петро був під ту пору пастирем усієї римської общини, тож їхати не міг, натомість Павло з Тарса, який був нещодавно в Аріції та у Фрегеллах і збирався знову в тривалу подорож на Схід, аби відвідати тамтешні церкви й оживити їх новим ревним духом, погодився супроводжувати молодого трибуна до Анція, – легко ж бо йому було знайти там корабель, який вирушав у грецькі моря.

Вініцій, хоча й засмутився, що Петро, якому він багато чим зобов'язаний, не буде його супутником, одначе щиро подякував, а потім звернувся до старого апостола з останнім проханням.

– Знаю, де мешкає Лігія, – сказав, – міг би й сам піти до неї та спитати – позаяк це дозволено, – чи захоче мати мене за чоловіка, якщо душа моя стане християнською, але волію тебе прохати, апостоле: дозволь мені бачити її або проведи мене сам до неї. Не знаю, як довго доведеться мені затриматися в Анції, й не забувайте, що при імператорі ніхто не впевнений у своє-

му завтрашньому дні. Вже й Петроній говорив, що не зовсім буде мені там безпечно. Нехай же її побачу до того, нехай надивляться на неї очі та я запитаю, чи забуде вона завдане мною зло і чи поділить зі мною благо.

І апостол Петро всміхнувся доброзичливо і сказав:

– І хто ж би тобі в заслуженій радості міг відмовити, сину мій!

Вініцій знову схилився до його руки, бо зовсім уже не міг угамувати схвильованого серця. Апостол же торкнувся його скронь і сказав:

– Але ти імператора не бійся, говорю ж тобі, що жодна волосина не впаде з твоєї голови.

Потім послав Міріам за Лігією, наказуючи, щоб не говорила їй, кого серед них зустріне, аби й дівчині тим більшу принести радість.

Було недалеко, тож невдовзі всі побачили, як між миртовими кущами саду Міріам веде за руку Лігію.

Вініцій хотів було бігти назустріч, але, бачачи кохану, відчув, як щастя відібрало в нього сили, – і стояв, затамувавши подих, ледве тримаючись на ногах, а серце калатало, оскільки був схвильований у сто разів дужче, ніж тоді, коли вперше в житті почув свист парфянських стріл біля своєї голови.

Вона вбігла в дім, не сподіваючись ні на що, і, побачивши Вініція, зупинилась як укопана. Обличчя її за-

рожевілось і враз пополотніло, потім вона здивованим і водночас переляканим поглядом обвела присутніх.

Але навколо бачила ясні, сповнені доброти обличчя; апостол Петро підійшов до неї й запитав:

– Лігіє, любиш ти його як і раніше?

Настало мовчання. Губи Лігії затремтіли, мов у дитини, що збирається заплакати і, почуваючись винуватою, бачить усе-таки, що треба визнати свою провину.

– Відповідай, – сказав апостол.

Тоді вона, опускаючись до колін Петра, покірним і боязким голосом прошепотіла:

– Так…

А Вініцій вмить опинився навколішках поряд із нею, Петро поклав руки на їхні голови і сказав:

– Любіться в Господі й на хвалу йому, бо немає гріха в любові вашій.

Розділ XXXIV

Йдучи з Лігією по саду, Вініцій оповідав їй уривчастими, з глибини серця словами про те, в чому зізнався апостолам: про неспокій своєї душі, про зміни, що сталися в ньому, і, врешті, про безмежну тугу, яка затьмарила йому життя відтоді, як він покинув оселю Міріам. Зізнався Лігії, що хотів про неї забути, але не міг. Думав про неї вдень і вночі. Нагадував йому про неї той хрестик, зв'язаний із галузок самшиту, що вона йому залишила й він його вмістив у ларарій і мимоволі шанував як щось божественне. І журився все дужче, бо кохання було сильнішим за нього й іще в домі Авла охопило цілком його душу… Іншим нитку життя прядуть Парки[267], а йому пряли її любов, туга і смуток. Кепськими були його вчинки, та їх породжувала любов. Кохав її в Авла, й на Палатині, і коли в Остріані бачив, як вона слухала проповідь Петра, і коли йшов із Кротоном викрадати її, й коли вона сиділа біля його ложа, й коли покинула його. Прийшов ось Хілон, який виявив її схованку, і радив її викрасти, але він покарав грека й пішов до апостолів прохати про істину і про неї… І нехай буде благословенною та хвилина, коли

[267] *Парки* – у римській міфології богині долі; тотожні грецьким Мойрам.

таке спало йому на думку, бо ось тепер біля неї, і, мабуть, вона вже не тікатиме більше від нього, як останнього разу втекла з оселі Міріам?

– Я не від тебе тікала, – сказала Лігія.

– Так чому ж це зробила?

І вона підвела на нього свої очі кольору ірисів, потім схилила засоромлено голову і сказала:

– Сам знаєш…

Вініцій замовк на мить од переповнення щастям, потім знову заговорив, як поволі розкривалися його очі, що вона зовсім одрізняється від римлянок і хіба що лише на Помпонію схожа. Не вмів їй, зрештою, як слід висловити, бо сам не усвідомлював, що відчував; а з нею приходить у світ якась зовсім інша краса, якої досі на світі не бувало і яка не тільки тіло, але й душа. Натомість сказав їй слова, які наповнили її радістю, адже покохав її навіть за те, що тікала від нього і що буде для нього священною при родинному вогнищі…

Схопивши її за руку, не міг уже продовжувати, дивився тільки на неї в захваті, як на знайдене щастя життя, й повторював її ім'я, наче бажаючи впевнитися, що знайшов її, що біля неї:

– О Лігіє! О Лігіє!..

Врешті заходився розпитувати її, що діялося в її душі, й вона зізналася, що покохала його ще в домі Авла і що коли б він повернув її до них із Палатину, не втаї-

ла б од них своєї любові й постаралася б пом'якшити їхній гнів на нього.

– Я присягаюся тобі, – сказав Вініцій, – що мені на думку навіть не спадало відбирати тебе у Плавтіїв. Петроній розповість коли-небудь тобі, що вже тоді я сказав йому, що тебе кохаю і що прагну одружитись із тобою. Я сказав йому: «Нехай змастить мої двері вовчим лоєм і нехай сяде біля мого вогнища!» Та він мене висміяв і навів імператора на думку забрати тебе як заручницю й оддати мені. Скільки ж разів проклинав я його в своїм горі, та, може, це вдало доля так вирішила, бо інакше б не познайомився з християнами й не зрозумів би тебе…

– Вір мені, Марку, – відказала Лігія, – що це Христос навмисне вів тебе до себе.

Вініцій підвів голову з деяким здивуванням.

– І справді! – відповів жваво. – Все складалося так дивно: шукаючи тебе, зустрівся з християнами… В Остріані здивовано слухав апостола, бо таких слів ніколи не чув. То ж ти молилася за мене.

– Так, – відповіла Лігія.

Пройшли повз альтанку, увиту плющем, й наблизилися до місця, де Урс, задушивши Кротона, кинувся на Вініція.

– Тут, – мовив молодик, – коли б не ти, пропав би я.

– Не згадуй! – відповіла Лігія. – І не нагадуй про це

Урсові.

– Хіба ж міг мститися йому за те, що він тебе захищав? Коли б він був рабом, зараз би дарував йому волю.

– Коли б він був рабом, Авл давно б його відпустив.

– Пам'ятаєш, – сказав Вініцій, – що я тебе хотів повернути Плавтіям? Але ж ти відповіла, що імператор міг би про це довідатись і помститись їм. Дивись: тепер зможеш їх бачити, коли захочеш.

– Чому, Марку?

– Кажу «тепер» і думаю, що зможеш їх бачити безпечно тоді, коли будеш моєю. Так!.. Бо коли б імператор, довідавшись про це, запитав, що зробив із заручницею, яку він мені довірив, я б йому сказав: «Одружився з нею, й до Плавтіїв ходить з моєї волі». Він довго в Анції не пробуде, бо йому хочеться в Ахайю, а хоч би й затримався, не маю потреби бачити його щоденно. Коли Павло з Тарса навчить мене вашої істини, зразу ж прийму хрещення й приїду сюди, спробую повернути приязнь Плавтіїв, які днями прибувають до міста, й не буде вже перешкод, і тоді заберу тебе й посадовлю біля свого вогнища. *O carissima! carissima!*

Сказавши це, підніс руки догори, ніби закликаючи небо в свідки своєї любові, й Лігія, підвівши на нього сяючі очі, сказала:

– І тоді я скажу: «Де ти, Каю, там і я, Кая».

– Ні, Лігіє! – вигукнув Вініцій, – присягаюся тобі, що ніколи жодна жінка не була такою шанованою в домі чоловіка, як ти будеш у моєму.

Якийсь час ішли мовчки, щастя переповнювало їм груди, закохані одне в одного, схожі на двоє божеств і такі красиві, ніби їх разом із квітами породила весна.

Спинилися врешті під кипарисом поблизу входу до будинку. Лігія притулилася до його стовбура. Вініцій же знову почав прохати тремтячим голосом:

– Накажи Урсові піти до Плавтіїв, забрати твої речі й іграшки дитячі та принести до мене.

І вона, спалахнувши як троянда або як ранкова зоря, відповіла:

– Звичай велить інше…

– Я знаю. Заносить їх услід за нареченою пронуба[268], але ти зроби це для мене. Я заберу їх на свою віллу в Анції, й вони нагадуватимуть мені про тебе.

Тут склав руки й почав благально повторювати як дитина:

– Помпонія повернеться днями, тож зроби це, *diva,* зроби, *carissima* моя!

– Нехай Помпонія зробить, як захоче, – відповіла Лігія, спалахнувши ще дужче при згадуванні «пронуби».

І знову замовкли, коли любов почала їм забивати

---

[268] Матрона, що супроводжує наречену й навчає її обов'язків дружини. *(Прим. авт.)*

подих. Лігія стояла, обпершись плечима об кипарис, обличчя її біліло в його тіні, мов квітка, очі були опущені, груди часто здіймалися, і Вініцій мінився на лиці та блід. В полудневій тиші вони чули биття своїх сердець і в насолоді взаємній той кипарис, миртові кущі та плющ альтанки перетворювалися на сад любові.

Але Міріам показалася в дверях і запросила їх полуднувати. Сіли тоді між апостолами, ті ж дивилися на них із радістю, мов на молоде покоління, що після їхньої смерті мало зберігати й сіяти далі зерна нового вчення. Петро переломлював і благословляв хліб; на всіх обличчях був спокій, і якесь величезне щастя, здавалося, переповнює всю цю оселю.

– Дивись, – врешті сказав Павло, звертаючись до Вініція, – невже ж ми вороги життя й радості?

Той же відповів:

– Бачу, твоя правда, бо ніколи не був я таким щасливим, як серед вас.

Розділ XXXV

Увечері того ж дня Вініцій, проходячи повз Форум додому, помітив при в'їзді в Тускуланську вулицю позолочені ноші Петронія, які несли восьмеро віфинців, і, зупинивши їх знаком руки, наблизився до фіранок.

– Бажаю тобі приємних і солодких снів! – гукнув зі сміхом, дивлячись на заспане обличчя Петронія.

– Ах, це ти! – сказав, прокидаючись, Петроній. – Так! Задрімнув, бо ніч провів на Палатині. Тепер ось вибрався, щоб купити собі щось для читання до Анція… Що чути?

– Ходиш по книгарнях? – спитав Вініцій.

– Так. Не хочеться робити безладу в бібліотеці, тому на дорогу роблю особливі запаси. Здається, вийшли нові речі Музонія та Сенеки. Шукаю також Персія[269] й одне видання еклог Вергілія[270], що його немає в мене. Ох, який же я втомлений, і як болять руки від зніманння сувоїв зі стержнів… Бо коли я нарешті в книгарні, цікавість бере, хочеться побачити й те, й інше. Був я в Авіруна, в Атракта в Аргілеті, а перед тим іще в Сосіїв

---

[269] *Персій Флакк Авл* (34—62) – римський поет-сатирик.

[270] *…видання еклог Вергілія…* – «Еклоги», або «Буколіки» – поетична збірка видатного римського поета *Публія Вергілія Марона* (70—19 до н. е.).

на Сандальній вулиці. Присягаюся Кастором! Як мені хочеться спати!..

– Ти був на Палатині, отже, я тебе спитаю, що чути? Або знаєш що? Одішли ноші та коробки з книжками, і ходімо до мене. Поговоримо про Анцій і ще про щось.

– Гаразд, – відповів Петроній, висуваючись із нош. – Мусиш же знати, що післязавтра вирушаємо до Анція.

– Звідки ж мені знати?

– На якому ти світі живеш? Значить, я перший повідомляю тобі новину? Так! Будь напоготові післязавтра вранці. Горох із маслиновою олією не допоміг, хустка на товстій шиї не допомогла, і Міднобородий охрип. Позаяк така справа, зволікати не можна. Проклинає Рим і його повітря на чому світ стоїть, радий би його з землею зрівняти або знищити вогнем, хочеться моря йому якнайшвидше. Каже, що ті запахи, які вітер несе з вузьких вуличок, заженуть його в могилу. Сьогодні в усіх храмах здійснюються великі жертвопринесення, щоб до нього повернувся голос, – і біда Рима, й особливо сенату, якщо швидко не повернеться.

– Не було б тоді за чим їхати до Ахайї.

– Хіба ж у нашого божественного імператора тільки один талант? – відповів, сміючись, Петроній. – Виступив би на олімпійських іграх як поет зі своїми віршами про пожежу Трої, як візник, як музикант, як атлет, ба навіть як танцюрист, і забрав би у кожному разі всі

вінки, призначені для переможців. Чи знаєш, чому ця мавпа охрипла? Ось учора захотілося йому зрівнятися в танці з нашим Парісом, і танцював нам історію Леди, при цьому спітнів і застудився. Весь був мокрий, липкий, мовби щойно витягнутий із води вугор. Міняв маски одну за одною, вертівся веретеном, махав руками, наче п'яний матрос, – гидко було дивитися на це товсте черево й на тонкі ноги. Паріс навчав його два тижні, але уяви собі Агенобарба в образі Леди чи бога-лебедя! Оце лебідь! Нема чого казати! Але він хоче публічно виступити з цією пантомімою – спершу в Анції, потім у Римі.

– Засмучувалися люди вже тим, що співав публічно, та лише подумати, що римський імператор виступить як мім, ні! Цього, мабуть, Рим не витерпить!

– Любий мій! Рим усе витерпить, а сенат ухвалить винести подяку «отцю вітчизни».

За хвилину додав:

– А чернь іще й пишається тим, що імператор її – блазень.

– Скажи сам, чи можна було дужче спадлючитись?

Петроній здвигнув плечима.

– Ти собі сидиш удома у своїх роздумах то про Лігію, то про християн, тож, мабуть, не знаєш, що сталося кілька днів тому. Адже Нерон публічно одружився з Піфагором. Виступав як наречена. Здавалося, що це

вже міру безумства перебрано, чи не так? І що скажеш: прийшли викликані фламіни й урочисто одружили. Я сам був при цьому! І я можу багато чого стерпіти, одначе зізнаюся, подумав, що боги, якщо вони є, мусили б дати якийсь знак… Але імператор не вірить у богів і має рацію.

– Отож є в одній особі верховним жерцем, богом і атеїстом, – сказав Вініцій.

Петроній засміявся:

– І справді! Не спало мені на думку, а це ж поєднання, якого світ досі не бачив.

І, зупинившись, сказав:

– Бо треба ще додати, що цей верховний жрець, який не вірить у богів, і цей бог, який кепкує з богів, боїться їх, як атеїст.

– Доводом є те, що сталося в храмі Вести.

– Що за світ!

– Який світ, такий імператор!

– Але це довго не триватиме.

Так, розмовляючи, ввійшли вони в дім Вініція, який весело наказав подавати вечерю, а потім, звернувшись до Петронія, сказав:

– Ні, любий мій, світ мусить відродитися.

– Ми його не відродимо, – відповів Петроній, хоча б тому, що в часи Нерона людина, як метелик: живе при сонці милості, а при першому холодному повіванні ги-

не… хоч би й не хотів! Присягаюся сином Майї! Нерідко задаю собі запитання: яким дивом отакий Луцій Сатурнін міг дожити до дев'яноста трьох років, пережити Тиберія, Калігулу, Клавдія?.. Та досить про це! Чи дозволиш мені послати твої ноші за Евнікою? Перехотілося мені спати, і маю намір повеселитися. Накажи, щоб до вечері прийшов цитрист, а потім побалакаємо про Анцій. Треба про це подумати, і особливо тобі.

Вініцій розпорядився, щоб послали за Евнікою, та сказав, що стосовно перебування в Анції не збирається морочити собі голову. Нехай морочать її собі ті, хто не вміє жити інакше, як у променях імператорської милості. Світ не зійшовся клином на Палатині, особливо для тих, хто щось інше має у серці та в душі.

І мовив це так недбало, з такою жвавістю й так весело, що все це вразило Петронія, тож, подивившись за хвилину на нього, сказав:

– Що з тобою діється? Ти сьогодні такий, яким був тоді, коли ще носив золоту буллу на шиї.

– Я щасливий, – відповів Вініцій. – Запросив тебе навмисно, щоб тобі це сказати.

– Що з тобою сталося?

– Щось таке, від чого б не відступився за всю римську імперію.

Сказавши це, сів, обперся на поруччя крісла, підпер голову рукою й заговорив з усміхненим обличчям і ся-

ючими очима:

– Чи пам'ятаєш, як були ми разом в Авла Плавтія й там уперше ти побачив божественну дівчину, яку сам назвав ранковою зорею і весною? Пам'ятаєш ту Психею[271], ту незрівнянну, ту найпрекраснішу з дівиць і з ваших богинь?

Петроній дивився на нього з таким здивуванням, ніби хотів перевірити, чи з головою у того все гаразд.

– Про кого ти говориш? – запитав урешті. – Певна річ, що пам'ятаю Лігію.

І Вініцій сказав:

– Я її наречений.

– Що?..

Але тут Вініцій підхопився й гукнув вільновідпущеника.

– Нехай раби стануть тут переді мною, всі до єдиної душі! Хутко!

– Ти її наречений? – повторив Петроній.

Але не встиг отямитися від здивування, як величезний атрій Вініційового дому закишів людьми. Бігли задихані діди, літні чоловіки, жінки, хлопчики, дівчата. З кожною хвилиною атрій заповнювався щільніше: в ко-

---

[271] *Психея* – в античній міфології уособлення охопленої коханням людської душі; зображувалась у вигляді метелика або крилатої дівчинки. Розповсюдженим сюжетом античного мистецтва та літератури була історія про союз Психеї з богом кохання Еротом (Амуром).

ридорах, які називалися «фауціями», чулися голоси рабів, які перегукувалися різними мовами. Врешті поставали всі шерегами біля стін і між колонами, Вініцій же, стоячи біля імплувію, звернувся до вільновідпущеника Демаса з такими словами:

– Хто вислужив у цьому домі двадцять років, має завтра з'явитися до претора, де отримає волю; хто прослужив менше, отримає по три золоті монети й подвійну порцію їжі протягом тижня. До сільських ергастулів послати наказ, аби скасовано було покарання, знято в людей кайдани з ніг і годовано їх достатньо. Знайте, що настав для мене щасливий день, і я хочу, щоб у домі панувала радість.

Вони протягом хвилини стояли мовчки, ніби вухам власним не вірячи, потім усі разом піднесли руки догори і закричали:

– А-а! Володарю! А-а-а!..

Вініцій змахом руки відпустив їх, і, хоч мали охоту дякувати й падати йому в ноги, розійшлися поспіхом, наповнюючи дім щастям од підвалів до даху.

– Завтра, – сказав Вініцій, – накажу їм іще вийти в сад і накреслити перед собою знаки, які захочуть. Тих, хто накреслить рибу, звільнить Лігія.

Але Петроній, що не здатний був довго чому-небудь дивуватися, отямився вже й запитав:

– Рибу? Ага! Пам'ятаєш, що говорив Хілон: це знак

християн.

Потім простягнув руку до Віниція і сказав:

– Щастя є завше там, де його людина бачить. Нехай Флора[272] сипле вам квіти під ноги протягом довгих літ. Зичу тобі всього, чого сам собі зичиш.

– За що тобі дякую, бо думав: будеш одраджувати, – і це, знаєш, був би втрачений час.

– Я, одраджувати? Аж ніяк. Навпаки, говорю тобі, що добре робиш.

– Ага, зміннику! – відповів весело Віницій. – Невже забув, що ти мені колись говорив, коли ми виходили з дому Грецини?

Але Петроній відповів холоднокровно:

– Ні! Але змінив думку.

Через хвилину ж додав:

– Мій любий! У Римі все змінюється. Чоловіки міняють дружин, жінки міняють чоловіків, чому б я не мав змінити думку? Ще трохи, і Нерон одружився б з Актою, якій навмисне для нього зробили царський родовід. І що ж! Мав би порядну дружину, а ми порядну Августу. Присягаюся Протеєм[273] і його морськими безоднями! Завше буду змінювати думку, коли вважатиму це доречним або вигідним. Щодо Лігії, її царське

---

[272] *Флора* – римська богиня рослинного царства, квітів і садів.

[273] *Протей* – у грецькій міфології син Посейдона, морське божество, здатне прибирати вигляду різних істот.

походження достовірніше, ніж пергамські предки Акти. Але ти стережися в Анції Поппеї, вона мстива.

– Навіть не подумаю! Волосина в мене з голови не впаде в Анції.

– Якщо ти вважаєш, що мене здивуєш іще раз, то помиляєшся, але звідки в тебе така впевненість?

– Мені це сказав апостол Петро.

– А! Сказав апостол Петро! На це нема заперечення, дозволь усе-таки, щоб я вжив усіх запобіжних заходів, хоча б для того, щоби Петро не виявився лжепророком, бо, коли б апостол Петро випадково помилився, міг би втратити твою довіру, яка й надалі, напевно, апостолові Петру придасться.

– Роби, як знаєш, але я йому вірю. І якщо думаєш, що налаштуєш мене проти нього, повторюючи з насмішкою його ім'я, ти помиляєшся.

– Але ще одне запитання: чи ти став уже християнином?

– Іще ні, але Павло з Тарса їде зі мною, щоб мені тлумачити вчення Христа, а потім прийму хрещення, – адже слова, що ти говорив, буцім вони вороги життя й радості, є неправда!

– Тим ліпше для тебе і для Лігії, – відповів Петроній.

І, здвигнувши плечима, сказав, ніби сам до себе:

– Дивує, одначе, як ці люди вміють залучати прихильників і як ця секта розширюється.

І Віниції відповів з таким запалом, ніби й сам уже був охрещений:

– Так! Тисячі й десятки тисяч є в Римі, в містах Італії, в Греції й Азії. Є християни в легіонах і серед преторіанців, є в самому імператорському палаці. Визнають це вчення раби й громадяни, убогі й багаті, плебеї й патриції. Ти ж знаєш, що деякі з Корнеліїв[274] є християнами, що Помпонія Грецина християнка, була, здається, Октавія і вважає нею себе Акта? Так, це вчення охоплює світ, і лише воно може його відродити. Не здвигуй плечима, бо хто знає, може, за місяць або за рік сам його приймеш.

– Я? – сказав Петроній. – Ні, присягаюся сином Лето[275]! Я його не прийму, хоч би в ньому була істина й мудрість як людська, так і божественна… Це вимагало б турбот, а я не люблю турбуватися. Це вимагало б зречень, а я не люблю в житті ні в чому собі відмовляти… Із твоєю натурою, схожою на вогонь і окріп, завше могло щось таке трапитись, але я? В мене є мої геми, мої камеї, мої вази й моя Евніка. В Олімп я не вірю, але його собі влаштовую на землі й процвітатиму, поки мене уразять стріли божественного лучника або коли імператор накаже мені розітнути вени. Я надто вподобав аромат фіалок і зручний трикліній.

---

[274] *Корнелії* – давній і знаменитий патриціанський рід.

[275] *…присягаюся сином Лето…* – тобто Аполлоном.

Люблю навіть наших богів… як риторичні постаті, також Ахайю, куди вирушу з нашим гладким, тонконогим, незрівнянним, божественним імператором, Августом, Періодонікієм[276], Геркулесом, Нероном!..

Сказавши це, розвеселився тільки від припущення, що міг би прийняти вчення галілейських рибалок, і почав упівголоса наспівувати:

Зеленню мирту я обів'ю блискучий свій меч,
За прикладом Гармодія й Арістогітона…

Але замовк, коли раб-покликач оголосив, що прибула Евніка.

Невдовзі по її прибутті подано й вечерю, під час якої, після кількох пісень, виконаних цитристом, Віній розповів Петронію про відвідини Хілона і про те, як ці відвідини навели його на думку вирушити до апостолів, – а прийшла ця думка саме тоді, коли сікли Хілона.

На це Петроній, якого знову почав змагати сон, приклав руку до чола і сказав:

– Думка була добра, позаяк добрий результат. А щодо Хілона, я звелів би дати йому п'ять золотих монет, але оскільки ти наказав його відшмагати, то вже ліпше б його було засікти на смерть, бо хто його знає, чи не

[276] *Періодонікій* – постійний переможець у змаганнях.

кланятимуться йому з часом сенатори, як нині кланяються нашому лицарю-Дратві-Ватинію. Добраніч.

І, знявши вінки, почали збиратися з Евнікою додому; коли вийшли, Вініцій вирушив до бібліотеки й написав Лігії такого листа:

«Хочу, щоб, коли ти розплющиш свої прекрасні очі, о божественна, лист цей сказав тобі: добридень! Тому сьогодні пишу, хоч завтра побачу тебе. Імператор післязавтра від'їздить до Анція, і я, – *eheu!* – мушу його супроводжувати. Я вже говорив тобі, що не послухатися – ризикувати життям, а я тепер не маю хоробрості вмирати! Але якщо ти не хочеш, напиши мені одне слово, і лишуся – тоді вже Петронію доведеться відвертати небезпеку від мене. Нині, в день радості, роздав я нагороди всім рабам, а тих, що прослужили в домі двадцять років, завтра поведу до претора, щоб їх звільнити. Ти, люба, маєш мене за це похвалити, позаяк мені здається, що це узгоджується з тим солодким ученням, яке ти сповідуєш, а крім того, зробив я це заради тебе. Завтра скажу їм, що волею зобов'язані тобі, щоб тобі дякували і славили твоє ім'я. Сам зате віддаюся в рабство щастю й тобі, і дай боже, щоб ніколи не довелося мені звільнитись. Хай буде проклятий Анцій і подорож Агенобарба. Я тричі, чотири рази щасливий, що не такий мудрий, як Петроній, бо, може, мусив би їхати ще й до Ахайї. Тим часом хвилина розставання

всолодить мені думку про тебе. Як тільки зможу вирватися, верхи поспішу до Рима, щоб удовольнити очі баченням тебе і слух твоїм солодким голосом утішити. Якщо ж не зможу, пришлю раба з листом і запитаннями про тебе. Вітаю тебе, божественна, та обіймаю ноги твої. Не гнівайся, що тебе називаю божественною. Якщо забороиш, послухаюсь, але сьогодні ще не вмію інакше. Вітаю з майбутньої твоєї оселі – всією душею».

Розділ XXXVI

Відомо було в Римі, що імператор має намір одвідати по дорозі Остію, – а радше найбільший у світі корабель, який щойно припровадив зерно з Александрії, – а звідти Прибережною дорогою[277] вирушить до Анція. Накази було видано вже кілька днів тому, тож зранку біля Остійської брами зібралися натовпи міської черні та чужоземців з усіх країн світу, щоб удовольнити очі виглядом імператорського почту, на який римський плебс ніколи не міг уволю надивитися. Дорога до Анція не була важкою та далекою, у самому ж місті, з розкішно оздобленими палацами та віллами, можна було знайти все, щоб жити зі зручностями й навіть із найбільш вишуканою, як на ті часи, розкішшю. Одначе імператор мав звичку брати з собою в дорогу всякі речі, що йому подобалися: від музичних інструментів і домашнього начиння до статуй і мозаїк, які викладали навіть тоді, коли хотів лише на короткий час зупинитися в дорозі чи то для відпочинку, чи то щоб попоїсти. Через це супроводжували його в кожній поїздці полчища слуг, окрім преторіанських загонів і августіанів, із яких кожне мало своїх рабів.

---

[277] Via Littoralis. *(Прим. авт.)*

Рано-вранці цього дня пастухи з Кампанії, в козиних шкурах і з засмаглими обличчями, погнали вперед крізь браму п'ятсот ослиць, аби Поппея наступного дня, прибувши до Анція, могла скупатися, як звичайно, у їхньому молоці. Чернь зі сміхом і задоволенням витріщалася на довгі вуха череди, що гойдалися в хмарах куряви, і з радістю слухала свист бичів, а також дикі покрики пастухів. Коли пройшли ослиці, на дорогу налетів рій пахолків, які, очистивши її старанно, почали розкидати квіти й хвою піній. У натовпах повторювали з певною гордістю, що вся дорога аж до Анція буде так обсипана квітами, зібраними з приватних садів околиці й навіть придбаними за високою ціною в перекупок біля Мугіонської брами. По мірі спливання ранкових годин зростала кількість людей у натовпах. Приходили цілими родинами, а щоб час не видався занадто тривалим, розкладали харчі на каменях, призначених для спорудження нового храму Церери, і снідали просто неба. Де-не-де утворилися гурти, де верховодили бувальці. Просторікували з приводу імператорської поїздки, а також про його наступні подорожі і про подорожі взагалі, – причому матроси та відставні солдати розповідали чудеса про країни, про які вони чули під час далеких походів і в які не ступала досі нога римлянина. Городяни, що не були ніколи в житті далі Аппійової дороги, слухали із здивуванням про чу-

деса Індії та Аравії, про архіпелаги навколо Британії, де на одному з островів Бріарей захопив сонного Сатурна[278] й де мешкали духи, про країни гіперборейські[279], про застиглі моря, про шипіння та рев, які видавали води Океану у хвилі, коли призахідне сонце занурювалося в його безодню. Легко вірила голота цим небилицям, у яких не сумнівалися навіть такі люди, як Пліній і Тацит. Балакали також про той корабель, який мав одвідати імператор, – що везе на два роки пшениці, а ще й чотириста мандрівників, стільки ж матросів і багато диких звірів, яких мали б використати під час літніх ігор. Усіх об'єднувала любов до імператора, що не тільки годував, але й розважав народ. Отож готувалися палко вітати його.

Тим часом показався загін нумідійських вершників, які належали до преторіанського війська. Вони були в жовтих туніках із червоними поясами, великі сережки кидали золоті полиски на їхні чорні обличчя. Гостря-

---

[278] *…де… Бріарей захопив сонного Сатурна… – Бріарей* – у грецькій міфології один із т. зв. сторуких (синів бога неба Урана та богині землі Геї), потворна істота з п'ятдесятьма головами та сотнею рук; Бріарей допомагав Зевсу в боротьбі проти титанів і Кроноса, якого (за рідкісною версією міфу) він захопив сонним на одному з островів Британського моря.

[279] *…про країни гіперборейські…* – Міфічна країна гіпербореїв, за уявленнями стародавніх людей, розташовувалася десь на Півночі, «за Бореєм».

ки їхніх бамбукових списів сяяли на сонці, мов язики полум'я. Вслід за ними рухалася ціла процесія. Натовпи посунули, аби ближче придивитися до неї, та надійшли загони піших преторіанців і, вишикувавшись обабіч брами вздовж дороги, стримували людей, що тіснилися до неї. Попереду рухалися повози, везучи намети з пурпуру, червоні та фіолетові, намети з білого як сніг вісону, затканого золотими нитками, і східні килими, і столи з лимонного дерева, і шматки мозаїк, і кухонне начиння, і клітки з птахами зі Сходу, Півдня та Заходу, чий мозок або язики призначалися для імператорського столу, і амфори з вином, і корзини з овочами. Але предмети, які б могли погнутись або розбитися на імператорських повозах, несли піші раби. Цілі сотні людей несли посуд і статуетки з міді коринфської; одні – етруські вази, другі – грецькі, треті – золотий посуд або виготовлений із срібла чи александрійського скла. Охороняли їх невеликі загони піших і кінних преторіанців, при кожному гурті рабів пильнували дозорці, озброєні нагаями зі шматочками олова на кінцях і заліза замість тріскачок. Хода, що складалася з людей, які обережно й зосереджено несли різноманітні предмети, нагадувала урочисту процесію, а схожість стала ще виразнішою, коли понесли музичні інструменти імператора та двору. Видно було арфи, лютні грецькі, гебрайські та єгипетські, ліри, формін-

ги[280], цитри, сопілки, довгі гнуті труби та кимвали. Дивлячись на це море інструментів, які сяяли на сонці золотом, бронзою, коштовним камінням і перлами, можна було подумати, що Аполлон чи Вакх зібралися в подорож по світу. Показалися чудові колісниці, повні мальовничих груп акробатів, танцівників і танцівниць із тирсами в руках. За ними їхали раби, призначені не для домашніх послуг, а для хоті: хлопчики й малі дівчатка, яких шукали по всій Греції та Малій Азії, – з довгим волоссям або кучерями, забраними в золоті сітки, вони схожі були на амурів, із прекрасними обличчями, що були вкриті товстим шаром косметики з побоювання, аби ніжну шкіру не обпалив вітер Кампанії.

Потім знову рухався преторіанський загін велетенських сікамбрів, бородатих, світловолосих і рудих, із блакитними очима. Прапороносці, звані «імагінаріями, несли перед ними римських орлів, таблиці з написами, статуетки германських і римських богів і, нарешті, статуетки та погруддя імператора. З-під шкур і солдатських панцирів виглядали руки, засмаглі й сильні, як воєнні машини, здатні володіти важкою зброєю, яка належала цьому роду війська. Земля, здавалося, вгинається під їхніми рівномірними, важкими кроками, вони ж, ніби усвідомлюючи свою силу, яку могли спрямувати навіть проти самого імперато-

[280] *Формінга* – ліра, арфа.

ра, поглядали зневажливо на вуличну чернь, очевидно забувши, що чимало з них прийшли до цього міста в ланцюгах. Але цих було не так багато, головні ж бо преторіанські сили лишилися в таборах на місці, щоб пильнувати за містом і тримати його в покорі. Коли пройшли, повели запряжних тигрів і левів Нерона, щоб, коли йому закортить наслідувати Діоніса, було кого впрягти в колісницю. Вели їх індуси та араби на сталевих ланцюгах із нашийниками, таким чином уквітчаними, що здавалися вінками з квітів. Приручені досвідченими бестіаріями звірі дивилися на натовпи своїми зеленими, ніби сонними очима, часом підводячи величезні голови, втягуючи з шумом у ніздрі людський дух, облизуючись довгими, гнучкими язиками.

Потяглися ще імператорські колісниці та ноші, більші й менші, золоті або пурпурові, інкрустовані слоновою кісткою, перлами та оздоблені блискучим коштовним камінням; за ними знову малий загін преторіанців у римських позолочених обладунках, який складався з самих італійських солдатів-добровольців[281], за ними йшли натовпи вишукано вбраної двірської челяді та хлопчиків, і, врешті, їхав сам імператор, про набли-

[281] Жителів Італії було ще за правління Августа звільнено від військової служби, внаслідок чого так звана cohors italica (італійська когорта), що зазвичай стояла в Азії, складалась із добровольців. Також у преторіанському війську служили або іноземці, або добровольці. *(Прим. авт.)*

ження якого сповіщало здалеку ревище натовпів.

Серед тісняви перебував і апостол Петро, що захотів раз у житті побачити імператора. Супроводжувала його Лігія, із закритим цупкою тканиною обличчям, і Урс, чия сила становила для дівчини опіку серед цих безладних, розгнузданих натовпів. Лігієць узяв один з каменів, призначених для будівництва храму, і приніс його апостолові, щоб той, ставши на камінь, міг ліпше за інших бачити. Народ спершу ремствував, позаяк Урс розсував усіх на своєму шляху, мов корабель прорізає хвилі, але коли самотужки підняв камінь, що його четверо найміцніших силачів не могли зрушити з місця, нарікання змінилися здивуванням і криками: *«Macte!»*[282] Але тим часом під'їхав імператор. Сидів у колісниці з наметом, яку везли шестеро білих ідумейських огирів[283] із золотими підковами. Намет на колісниці навмисно з двох боків був розкритий, аби натовпи могли бачити імператора. Могло там вміститися кілька людей, але Нерон, воліючи, щоб увага зосереджувалася на ньому, їхав через усе місто сам, маючи біля ніг двох карликів-виродків. Одягнений був у білу туніку та в аметистову тогу, що кидала синюватий блиск на його обличчя. На голові мав лавровий вінок.

---

[282] Відмінно! *(Лат.)*

[283] *…шестеро білих ідумейських огирів… – Ідумея* (область на півдні Палестини) славилася своїми кіньми.

Од часу виїзду до Неаполіса значно погладшав. Обличчя його розпливлося; під нижньою щелепою звисало подвійне підборіддя, від чого рот його, що був завжди занадто близько до носа, тепер, здавалося, опинився під самими ніздрями. Товста шия, як завжди, була обгорнута шовковою хусткою, поправляв її щохвилини білою пухкою рукою, порослою на згинах рудим волоссям, – нагадувало воно криваві плями, та імператор не дозволяв епіляторам видаляти його, позаяк йому сказано, що супроводжується це появою дрожу в пальцях, який заважає грати на лютні. Безмежне марнославство було написане, як завше, на його обличчі в поєднанні з утомою та нудьгою. Взагалі було це обличчя страшне й водночас блазенське. Їдучи, вертів головою на обидва боки, часом примружуючи очі й чутко прислухаючись, як його вітають. Зустрічали його бурею оплесків та криками: «Привіт тобі, божественний! Цезарю, імператоре, привіт, звитяжцю! Привіт, незрівнянний, сину Аполлона, Аполлоне!» Слухаючи ті слова, посміхався, та часом пролітала ніби хмарка по його обличчю, бо римський натовп був насмішкуватий і, самовпевнений у такій кількості, дозволяв собі познущатися навіть над великими тріумфаторами, такими, яких дійсно любив і шанував. Усім було відомо, що колись при в'їзді Юлія Цезаря до Рима натовп кри-

чав[284]: «Громадяни, ховайте жінок, бо їде лисий розпусник!» Але потворне самолюбство Нерона не терпіло ані найменшого осуду, ні дотепів, тим часом у натовпі серед окриків хвалебних іноді чулося: «Міднобородий!.. Міднобородий! Куди везеш свою вогненну бороду? Чи боїшся, що Рим од неї спалахне?» І ті, хто це кричав, не знали, що в їхньому жарті криється страшне пророцтво. Імператора не занадто гнівили такі голоси, тим паче що бороди не носив, бо давно приніс її в золотому футлярі на вівтар Юпітеру Капітолійському. Але інші, ховаючись за стосами каменів при будованому храмі, кричали: *«Matricida!* Нерон! Орест! Алкмеон[285]!» або «Де Октавія?», «Зніми пурпур!» – а Поппеї, що їхала зразу за ним, кричали: *«Flava coma!»*[286] – так прозивали вуличних дівок. Музикальне вухо Нерона вловлювало й такі окрики, і тоді підносив пальцями до ока свій виполіруваний смарагд, мовби намагаючись побачити й запам'ятати тих, хто це вигукує. Так вийшло, що погляд його зупинився на апостолі, що стояв на камені. Може, хвилину двоє цих лю-

---

[284] *…колись при в їзді Юлія Цезаря до Рима натовп кричав…* – Цей епізод стався 46 р. до н. е., коли Цезар відзначав свій галльський тріумф; звичай ритуального осміяння удачливих полководців був вельми поширений як в армії, так і в народі.

[285] *Алкмеон* – у грецькій міфології герой, який убив свою матір Ерифілу за те, що вона колись зрадила його батька Амфіарая.

[286] Білявка! *(Лат.)*

дей дивились один на одного, і нікому ні з цього розкішного почту, ні з тих незліченних натовпів не спало на думку, що дивляться один на одного в цю мить два володарі землі, з яких один зникне невдовзі, мов кривавий сон, другий же, той старий у хламиді злидаря, прийме у вічне володіння і світ, і місто.

Тим часом імператор проїхав, а зразу за ним вісім африканців пронесли розкішні ноші, в яких сиділа ненависна народові Поппея. Вбрана, як і Нерон, у тогу аметистового кольору, з товстим шаром косметики на обличчі, нерухома, замислена й байдужа, мала вигляд статуї якогось божества, водночас красивого і злого, що її несуть у процесії. Тягнувся за нею слідом знову цілий двір слуг – жінок і чоловіків, а також вервечка повозів з різними предметами побуту та вбранням. Сонце вже далеко відійшло від полудня, коли почався рух августіанів – хоровод розкішний, блискучий, що мінився, мов змія, і нескінченний. Ледачий Петроній, якого вітали доброзичливо натовпи, забажав пересуватися разом зі своєю богоподібною рабинею в ношах. Тигеллін їхав на колісниці, яку везли малі конячки, прикрашені білим і пурпуровим пір'ям. Всі бачили, як він сходив із колісниці та, витягаючи шию, придивлявся, чи скоро йому імператор дасть знак, аби до нього пересідав. Серед інших натовпи вітали оплес-

ками Ліциніана Пізона[287], сміхом – Вітеллія, свистом – Ватинія. До Ліцинія та Леканія, консулів, поставилися байдуже, але Туллій Сенеціон, якого любили невідомо за що, як і Веста, дістали схвалення черні. Придворних було сила-силенна. Здавалося: все, що є в Римі багатого, розкішного або знаменитого, виїздить до Анція. Нерон ніколи не подорожував інакше як тисячею повозів, і кількість тих, що супроводжували його, майже завжди переважала кількість солдатів у легіоні[288]. Показували одне одному й Доміція Афра, і дряхлого Луція Сатурніна; бачили там Веспасіана, який іще не вирушив у свій похід до Юдеї, звідки він повернеться тільки заради імператорського вінця, і його синів, і молодого Нерву[289], і Лукана, і Аннея Галліона[290], і Квінціана[291], і безліч жінок, відомих своїм багатством, красою, розкішним життям і розпустою. Погляди цікавих переносилися зі знайомих облич на збрую, на колісниці, на коней, на химерні строї придворних слуг, се-

---

[287] *Ліциніан Пізон Гай Кальпурній* – знатний патрицій, ревнитель суворих звичаїв; був усиновлений імператором Гальбою й загинув разом з ним 69 р.

[288] За часів імператорів чисельність легіонів становила близько 6000 людей. *(Прим. авт.)*

[289] *Нерва Марк Кощей* (нар. 32) – римський імператор (96—98).

[290] *Анней Юній Галліон* – брат Сенеки, здібний оратор; заподіяв собі смерть 65 р.

[291] *Квінціан Афраній* – сенатор, страчений за участь у змові Пізона.

ред яких були вихідці з усіх народів світу. В тій повені розкоші й пишноти незрозуміло було, на що дивитися, й не тільки очі, але й розум туманів од того золотого блиску, од тих пурпурових і фіолетових барв, од миготіння коштовного каміння, од сяяння бісеру, перлів, слонової кістки. Здавалося, що саме сонячне проміння розсипалося в цій розкішній безодні. Й хоча в натовпі не бракувало бідняків із запалими животами й голодом ув очах, видовище це розпалювало в них не лише бажання розкоші та заздрість, але наповнювало водночас блаженством і гордістю, породжуючи відчуття тієї могутності й невичерпності Рима, яку створював йому і перед якою схилявся світ. Дійсно, в усьому світі не було нікого, хто смів би подумати, що ця могутність не протримається багато століть, не переживе всі народи і щось може їй на землі вчинити опір.

Вініцій їхав у кінці почту, побачивши апостола й Лігію, яких не сподівався побачити, зіскочив із колісниці та, привітавши їх із сяючим обличчям, заговорив квапливо, як людина, що має обмаль часу:

– Ти прийшла? Не знаю, як тобі маю дякувати, о Лігіє!.. Бог не міг би мені послати ліпшої прикмети. Ще раз вітаю тебе на прощання, та прощаюся не надовго. По дорозі розставлю коней парфянських і кожного вільного дня буду біля тебе, поки не випрошу собі дозволу повернутися. Бувай здорова!

– Бувай здоровий, Марку! – відповіла Лігія й потім додала тихіше: – Нехай тебе веде Христос і відкриє твою душу словам Павла.

Він же, порадівши щиро, що їй не байдуже до того, чи скоро він стане християнином, відповів:

– *Ocelle mi!* Нехай так станеться, як говориш. Павло воліє їхати з моїми людьми, але він зі мною і буде мені вчителем і товаришем… Відкинь покривало, радосте моя, щоб тебе ще побачив перед розлукою. Ти чому так закрила обличчя?

Вона відхилила рукою покривало й явила йому своє ясне обличчя та прекрасні усміхнені очі, запитуючи:

– Це погано?

І усміх її мав у собі трохи дівочого кокетства, але Вініцій, дивлячись на неї із захватом, відповів:

– Погано для моїх очей, які до самої смерті готові дивитися тільки на тебе.

Потім, звертаючись до Урса, мовив:

– Урсе, пильнуй її як зіницю ока, бо це не тільки твоя, але й моя – «доміна»!

Сказавши це, схопив її руку і припав до неї вустами на превеликий подив черні, що не могла зрозуміти вияву такої поваги з боку розкішного августіана до дівчини, вбраної в простий, майже невільничий одяг.

– Бувай здорова…

І швидко віддалився, бо весь імператорський по-

чет просунувся вже далеко вперед. Апостол Петро навздогін перехрестив його, а добродушний Урс почав юнака зразу ж вихваляти, радий, що молода пані жадібно слухає й дивиться на нього із вдячністю.

Почет віддалявся й затулявся хмарами золотавої куряви, але вони довго дивилися вслід, аж поки підійшов до них мельник Демас, той самий, у якого працював ночами Урс.

Поцілувавши руку апостола, почав його прохати, щоб зайшли до нього підкріпитися, кажучи, що дім його недалеко від Торгової пристані, а вони ж мусять бути голодні та втомлені, провівши більшу частину дня біля брами.

Отож пішли разом і, відпочивши та підкріпившись, тільки надвечір повертали на Затибря. Маючи намір перейти ріку по мосту Емілія, рухалися Публічним схилом і спустилися вниз по Авентинському пагорбу між храмами Діани та Меркурія.

Апостол Петро дивився з висоти пагорба на будинки, що оточували його й губилися вдалині, і, поринувши в мовчання, розмірковував над величністю і владою цього міста, до якого прийшов сповістити слово Боже. Досі він бачив римських правителів і легіони в різних краях, якими мандрував, але були то ніби окремі частини цієї могутності, втілення якої в особі імператора побачив нині вперше. Це місто безмежне, хи-

же й жадібне й водночас розгнуздане, прогниле до самих кісток і в той же час непохитне у своїй надлюдській могутності, цей імператор, братовбивця, матеревбивця й жінковбивця, за яким тягнулася, не менш довга за його почет, вервечка кривавих привидів, цей розпусник і блазень, а разом з тим і повелитель тридцяти легіонів і завдяки їм – усієї землі; ці придворні, вкриті золотом і пурпуром, не впевнені в завтрашньому дні, а водночас могутніші за царів – усе це, разом узяте, видалося йому якимсь пекельним царством зла і беззаконня. І здивувався в простодушності своїй, як Бог може давати таку незбагненну всемогутність сатані й як може віддавати йому землю, щоб її місив, перевертав, топтав, викликав сльози, проливав кров; вихором спустошував, бурею збурював, полум'ям палив. І від тих думок знітилося його апостольське серце, й почав звертатися до Вчителя: «Господи, що мені робити в місті цьому, до якого ти послав мене? Йому підвладні море і суша, звір на землі й усяке створіння водне, йому підвладні всі інші царства й міста і тридцять легіонів, які їх стережуть, а я, Господи, рибалка з озера! Що мені робити? І як перемогти зло його?»

Так мовлячи, підводив свою сиву, тремтячу голову до небес, молячись і звертаючись із глибини душі до свого Божественного Вчителя, сповнений тривоги та смутку.

Та молитву перервав йому голос Лігії, що сказала:

– Усе місто наче в огні…

Дійсно, сонце заходило того дня дивно. Величезний диск його наполовину сховався вже за Янікульським пагорбом, весь же небозвід наповнився червоною загравою. З місця, на якому стояли, погляду відкривався значний простір. Праворуч бачили видовжені мури Великого Цирку, над ним височіли палаци Палатину, а прямо попереду, за Бичачим Форумом і Велабром[292] – вершина Капітолію із храмом Юпітера. Але мури, колони і дахи храмів були ніби занурені в те золоте й пурпурове сяйво. У видній здалеку частині ріки ніби кров плинула, і чим дужче сонце заходило за пагорб, червонішою робилася заграва, тим більше нагадувала вона заграву пожежі, і посилювалась, і розширювалась, доки врешті огорнула всі сім пагорбів, із яких, здавалося, почала розтікатися на всю околицю.

– Усе місто наче в огні, – повторила Лігія.

А Петро, прикривши рукою очі, сказав:

– Гнів Божий на ньому.

---

[292] *Велабр* – торговий квартал між Капітолієм і Палатином.

Розділ XXXVII

Вініцій – Лігії:

«Раб Флерон, через якого надсилаю тобі цього листа, християнин, буде потім одним із тих, які отримають волю з рук моїх, найдорожча моя. Він – старий наш слуга, тож можу писати з цілковитою упевненістю і без побоювання, що лист потрапить до інших рук, а не до твоїх. Пишу з Лаурента[293], де затримались ми через спеку. Отону тут належала чудова вілла, яку свого часу дарував Поппеї, і та, хоча з ним у розлученні, визнала доречним залишити за собою чудовий подарунок… Коли я думаю про тих жінок, які мене тепер оточують, і про тебе, мені здається, що з каменів Девкаліона виникли різні, зовсім не схожі породи людей і що ти належиш до тієї, що утворилася з кришталю. Захоплююся тобою і кохаю тебе всією душею так, що хотів би тобі говорити лише про тебе, і треба мені змушувати себе, щоб писати тобі про подорож, про те, що зі мною діється, і про придворні новини. Отож імператор був гостем Поппеї, що потай приготувала розкішний бенкет. Небагато, зрештою, було там августіанів, але і я, і Петроній дістали запрошення. Після бенкету

---

[293] *Лаурент* – місто в Лації між Остією й Анцієм.

плавали ми золотими човнами по морю, що було таке спокійне, ніби спало, і таке блакитне, як твої очі, о божественна. Веслували самі, і Августу, напевно, тішило, що її везуть консули або їхні сини. Імператор, стоячи біля керма в пурпуровій тозі, співав гімн на честь моря, що його він склав минулої ночі та до нього музику підібрав разом із Діодором. На інших човнах йому вторили раби з Індії, що вміли грати на морських мушлях, і навколо нас з'являлись у великій кількості дельфіни, ніби справді приваблені з глибин Амфітрити музикою. А я, знаєш, що я робив? Думав про тебе, сумував за тобою і хотів забрати це море, і цей погожий день, і цю музику і віддати все тобі. Чи хочеш, аби ми коли-небудь поселилися на морському березі, Августо моя, вдалині від Рима? Маю в Сицилії землю, де є мигдалевий ліс, який навесні квітне рожево і спускається так близько до моря, що кінчики гілок майже торкаються води. Там кохатиму тебе і славитиму вчення, в якому наставив мене Павло, – я вже знаю, що воно не заперечує любові та щастя. Хочеш? Але перш ніж відповідь із твоїх коханих уст почую, пишу далі, що сталося в човні. Вже берег залишився далеко за нами, побачили ми вдалині вітрило, і зразу ж виникла суперечка, чи це звичайний рибальський човен, чи великий корабель із Остії. Я перший розпізнав, і тоді Августа сказала, що від моїх очей, напевно, нічого не

приховаєш, і, опустивши враз на обличчя покривало, запитала, чи й так би я її впізнав. Петроній зразу відповів, що за хмарою й сонця не побачиш, але вона, мовби жартуючи, сказала: такий гострий зір хіба лише любов могла б осліпити, і, називаючи імена августіанок, почала запитувати і вгадувати, в яку я закоханий. Я відповідав їй спокійно, але наприкінці назвала вона і твоє ім'я. Говорячи про тебе, відкрила знову обличчя й подивилася на мене злими та водночас запитливими очима. Я щиро вдячний Петронію, що нахилив у цей час човна, відвернувши загальну увагу від мене; коли б почув про тебе неприязні або насмішкуваті слова, не зумів би приховати гніву й мусив би боротися з бажанням розбити веслом голову цій підступній і злій жінці… Адже пам'ятаєш, що я розповідав тобі в домі Ліна про нашу зустріч на ставу Агриппи? Петроній побоювався за мене та ще сьогодні заклинав мене не дражнити самолюбства Августи. Але Петроній уже не розуміє мене й не знає, що, крім тебе, немає для мене ні насолод, ні краси, ні кохання і що до Поппеї відчуваю лише огиду та зневагу. Ти так змінила мою душу, що до колишнього життя вже б не міг я повернутися. Та ти не бійся, що мене може тут спіткати якесь лихо. Поппея не кохає мене, бо вона нікого кохати не здатна, і її забаганки випливають лише з гніву на імператора, який іще під її впливом і навіть її ще любить, але вже

не щадить і не приховує від неї своєї безсоромності та своїх гріхів. Скажу тобі ще одну річ, яка тебе має заспокоїти: Петро говорив мені перед від'їздом, аби не побоювався імператора, бо навіть волосина не впаде з моєї голови, і я йому вірю. Якийсь голос говорить мені в душі, що кожне слово його мусить справдитись, і якщо він поблагословив нашу любов, то ні імператор, ані всілякі сили Гадеса, ні сама доля не зуміють у мене тебе відібрати, о Лігіє! Коли про це думаю, я щасливий, ніби небо, що єдине є щасливим і спокійним. Але тебе, християнку, може зачіпати те, що я говорю про небо та долю? У такому разі вибач мені, бо грішу мимоволі. Хрещення ще не очистило мене, але серце моє, ніби порожня чаша, яку Павло з Тарса має наповнити солодким вашим ученням, тим солодшим для мене, що воно твоє. Ти, божественна, зарахуй мені як заслугу хоч те, що з цієї чаші вилив рідину, яка наповнювала її попередньо, і що я не ховаю, а простягаю її, як людина спрагла, що опинилася біля чистого джерела. Нехай знайду милість ув очах твоїх. В Анції дні й ночі слухатиму Павла, який серед моїх людей першого ж дня подорожі набув такого впливу, що оточують його постійно, шануючи в ньому не лише пророка, але майже надприродну істоту. Вчора бачив радість на його обличчі, і коли я його спитав, що робить, він відповів мені: «Сію». Петроній знає, що він перебуває се-

ред моїх людей, і хоче його побачити, як і Сенека, який чув про нього від Галліона. Та вже зірки бліднуть, о Лігіє, а вранішня зірка світить усе яскравіше. Незабаром зарожевіє море в променях зорі – спить усе навколо, тільки я думаю про тебе й кохаю тебе. Вітаю тебе разом із ранковою зорею, *sponsa mea!»*[294]

[294] Суджена моя! *(Лат.)*

Розділ XXXVIII

Вініцій – Лігії:

«Чи ти, люба, колись була з Плавтіями в Анції? Якщо ні, буду щасливий колись тобі його показати. Вже від Лаурента тягнуться вздовж берега вілли одна за одною, а сам Анцій – це нескінченна вервечка палаців і портиків, колони яких в ясну погоду відбиваються у воді. Маю і я тут садибу недалеко від моря з маслиновим гаєм і заростями кипарисів за віллою, і коли подумаю, що ця садиба колись буде твоєю, мармур видається мені білішим, сади тінистішими й море лазуровішим. О Лігіє, як добре жити й кохати! Старий Менікл, управитель на моїй віллі, посадив на луках під миртами цілі галявини ірисів, і коли я дивився на них, згадав дім Авла, ваш імплувій і ваш сад, у якому я, бувало, сидів коло тебе. Й тобі ці іриси нагадуватимуть рідний дім, тому я певен, що полюбиш Анцій і мою віллу. Відразу після приїзду довго розмовляли ми з Павлом під час сніданку. Говорили про тебе, потім він почав мене навчати, я ж слухав його довго і скажу тільки те, що, коли б навіть так умів писати, як Петроній, ще б не зміг висловити тобі всього, що пройшло через мої думки та душу.

Я не сподівався, що може бути на світі ще таке

щастя, така краса і спокій, про які досі люди не знають. Але все це я бережу для розмови з тобою, коли першої ж вільної хвилини прискачу до Рима. Скажи мені, як може земля терпіти разом таких людей, як апостол Петро, як Павло з Тарса й імператор? Запитую тому, що вечір після повчання Павла я провів у Нерона, і знаєш, що там чув? Спершу він сам читав свою поему про руйнування Трої, потім почав нарікати, що ніколи не бачив палаючого міста. Заздрив Пріамові та називав його щасливим тому, власне, що міг спостерігати пожежу та загибель рідного міста. На це Тигеллін сказав: «Скажи слово, божественний, візьму смолоскип, і ти, ще цієї ночі, побачиш палаючий Анцій». Але імператор назвав його дурнем. «Куди б, – сказав, – приїжджав дихати морським повітрям і зміцнювати цей голос, яким обдарували мене боги і який я, як кажуть, заради народного блага маю оберігати? Хіба не Рим шкодить мені, хіба не від випарів Субури та Есквіліну посилюється моя хрипота і чи палаючий Рим не явив би у сто разів величнішого і трагічнішого видовища, ніж Анцій?» Тут усі почали говорити, якою нечуваною трагедією був би образ такого міста, що підкорило світ, перетвореного на купу попелу. Імператор заявив, що тоді його поема перевершила б пісні Гомера, й почав говорити, як відбудував би місто і як майбутні століття мусили б дивуватися його творінню, перед яким змалі-

ли б усі інші творіння людські. Тоді п'яні співтрапезники заволали: «Зроби це! Зроби!» Він же сказав: «Мусив би мати вірніших і більш відданих мені друзів». Я, визнаю, слухаючи це, занепокоївся зразу, бо в Римі ти, *carissima.* Сам сміюся тепер із того побоювання й думаю, що імператор і августіани, хоч які вони шалені, не відважились би на таке безумство, та одначе, бачиш, як людина боїться за своє кохання, все-таки хотів би, щоб дім Ліна стояв не на вузькому завулку в кварталі, де мешкають чужоземці, на який би в такому разі щонайменше зважали. Для мене самі палаци палатинські не були б помешканням, достойним тебе, і хотів би також, аби тобі не бракувало нічого з тих прикрас і зручностей, до яких із дитинства звикла. Переселися в дім Авла, Лігіє моя. Я багато тут про це думаю. Коли б імператор був у Римі, звістка про твоє повернення могла б, звичайно, дійти через рабів на Палатин, звернути на себе увагу й викликати переслідування за те, що наважилася вчинити всупереч волі імператора. Але він іще довго пробуде в Анції, і, перш ніж повернеться, раби перестануть про це балакати, Лін і Урс можуть поселитися з тобою. Зрештою, живу сподіванням, що, поки Палатин побачить імператора, ти, моя божественна, мешкатимеш уже у власному домі в Каринах. Благословенний день, година та хвилина, коли ти переступиш мій поріг, і якщо Христос, якого я

навчаюся шанувати, зробить це, нехай буде благословенним і його ім'я. Служитиму йому і віддам за нього життя і кров. Погано сказав: служитимемо йому обоє, поки вистачить пряжі життя. Кохаю тебе й вітаю всією душею».

Розділ XXXIX

Урс черпав воду в цистерні і, витягаючи на мотузку здвоєні амфори, співав упівголоса дивну лігійську пісню, водночас поглядаючи радісними очима на Лігію та Віниція, що серед кипарисів у садочку Ліна біліли, як дві статуї. Жоден подих вітру не торкався їхнього одягу. Лягали сутінки, золотаві й лілові, вони ж серед вечірнього спокою розмовляли, тримаючись за руки.

– Чи нічого поганого статися не може, Марку, через те, що покинув Анцій без дозволу імператора? – запитала Лігія.

– Ні, люба моя, – відповів Віниций. – Імператор оголосив, що усамітниться на два дні з Терпносом і складатиме нові пісні. Часто він так робить і тоді ні про що інше не знає й не пам'ятає. Зрештою, що мені імператор, коли я біля тебе й дивлюся на тебе. Занадто вже сумував, і в останні ночі покинув мене сон. Не раз, коли здрімну від утоми, прокидаюся раптом з відчуттям, що над тобою нависла небезпека; часом снилося, що украдено розставлених мною коней, які мали мене перенести з Анція до Рима і на яких я примчав цією дорогою так швидко, як ніколи жоден імператорський гонець. І довше вже без тебе витримати я не міг. Занадто кохаю тебе, люба, найдорожча моя!

– Знала, що приїдеш. Двічі Урс на моє прохання бігав у Карини й запитував про тебе в твоєму домі. Лін сміявся наді мною, Урс теж.

Дійсно, було видно, що вона його чекала, – адже замість звичайного темного одягу мала на собі легку білу стулу, із красивих складок якої руки її та голова виглядали, як первоцвіти зі снігу. Кілька рожевих анемон прикрашали її волосся.

Вініцій припав устами до її руки, потім вони всілися на кам'яну лаву серед дикого винограду і, тримаючись за руки, мовчки поглядали на призахідне сонце, останні промені якого відбивалися в їхніх очах.

Чарівність тихого вечора поступово опановувала їх.

– Як тут тихо і який прекрасний світ, – сказав притишеним голосом Вініцій. – І ніч надходить надзвичайно ясна. Почуваюся таким щасливим, яким ніколи в житті не був. Скажи мені, Лігіє, що це таке? Я ніколи не припускав, аби могла бути така любов. Думав, що то тільки вогонь у крові та хіть, а тепер тільки бачу, що можна кохати кожною краплиною крові й кожним подихом, і водночас відчувати такий солодкий і безмежний спокій, ніби душу твою заспокоїли сон і смерть. Це для мене щось нове. Дивлюся на цей спокій дерев, і здається мені, що він і в мені. Тепер тільки розумію, чому і ти, і Помпонія Грецина такі розважливі… Так!.. Це дає Христос…

А вона, притулившись своїм красивим обличчям до його плеча, сказала:

– Мій Марку любий…

І не могла мовити більше. Радість, вдячність і відчуття, що тепер тільки вільно їй кохати, відібрали в неї голос і натомість наповнили очі слізьми зворушення. Вініцій, обійнявши рукою її тендітне тіло, пригорнув до себе, потім сказав:

– Лігіє! Нехай буде благословенна та хвилина, коли вперше почув його ім'я.

Вона ж відповіла тихо:

– Кохаю тебе, Марку.

Знову затихли обоє, схвильовані, неспроможні вимовити жодного слова. На кипарисах згасли останні лілові полиски, й сад засріблився від місячного серпа.

Через якийсь час Вініцій заговорив:

– Я знаю… Тільки зайшов сюди, тільки поцілував твої любі руки, прочитав у твоїх очах запитання, чи осягнув божественне вчення, що ти його сповідуєш, чи прийняв хрещення? Ні! Ще не охрестився, але знаєш, квітко моя, чому? Ось Павло мені сказав: «Я тебе переконав, що Бог прийшов у світ і дав себе розіп'яти заради його спасіння, та з джерела благодаті нехай омиє тебе Петро, що першим простяг над тобою руки і першим тебе благословив». Та й я теж хотів би, щоб ти, найдорожча моя, була присутня на моєму хрещен-

ні, а хрещеною матір'ю була Помпонія. Через це досі нехрещений, хоч вірю в Спасителя і в його солодке вчення. Павло мене переконав, обернув у вашу віру, та хіба могло бути інакше? Як би я міг не повірити, що Христос прийшов у світ, коли так говорить Петро, який був його учнем, і Павло, якому він явився? Як же міг не вірити, що був Богом, якщо він воскрес? Адже бачили його і в місті, й біля озера, і на горі, і бачили люди, чиїм устам не властива олжа. Я вже тоді в це вірив, коли слухав Петра в Остріані, бо собі вже тоді сказав: на всьому світі будь-яка інша людина могла збрехати, лиш не ця, що говорить: «Я бачив!» Але вчення вашого я боявся. Мені здавалося, що воно відбирає в мене тебе. Я вважав, що немає в ньому ні мудрості, ні краси, ні щастя. Сьогодні ж, коли я його пізнав, яким би я був, аби не хотів, щоб на світі панувала істина, а не брехня, любов, а не ненависть, добро, а не лиходійство, вірність, а не запроданство, жалість, а не помста? Хто ж знайдеться такий, який би цього не волів і не бажав? Адже ваша віра цьому навчає. Інші вчення бажають також справедливості, але тільки одне ваше робить серце людське справедливим. І, крім того, робить його чистим, як твоє і Помпонії, і робить його вірним, як твоє і Помпонії. Сліпим був, коли б цього не бачив. І якщо до того ж Господь Христос обіцяв життя вічне та блаженство таке нечуване, яке тільки всемо-

гутність Божа може дати, то чого ж людині ще бажати? Коли б я спитав у Сенеки, чому він радить бути доброчесним, якщо неправда більше щастя приносить, не зміг би дійсно нічого переконливого відповісти. Але я знаю тепер, чому слід бути доброчесним. Бо добро і любов ідуть од Христа, і ще тому, щоб, коли смерть мені закриє очі, здобути блаженство, здобути себе самого і тебе, найдорожча моя… Як же не полюбити й не прийняти вчення, що водночас відкриває істину та скасовує смерть? Хто б не віддав перевагу добру над злом? Я думав, що це вчення вороже щастю, а тим часом Павло переконав мене, що воно не тільки не відбирає нічого, але ще додає. Все це ледве вміщається в моїй голові, та я відчуваю, що це так, бо ніколи не був таким щасливим і не міг бути, навіть якби тебе примусово забрав і мав у своєму домі. Щойно ти мені сказала: «Кохаю тебе», і цих слів не видобув би я з тебе всією могутністю Рима. О Лігіє! Розум говорить мені, що це вчення божественне й найліпше, серце те відчуває, а таким двом силам хто зуміє протистояти?

Лігія слухала його, дивлячись на нього своїми блакитними очима, що нагадували при місячному сяйві містичні квіти й так само зарошені, мов квіти.

– Так, Марку! Правда! – сказала, міцніше притуляючись головою до його плеча.

І в цю мить почувались обоє безмежно щасливими,

бо розуміли, що, крім любові, поєднує їх іще якась інша сила, водночас добра й нездоланна, через яку сама любов стає чимось невичерпним і непідвладним змінам, розчаруванню, зраді й навіть смерті. Серця їх переповнила цілковита впевненість: хай там що, вони не перестануть кохати й належати одне одному. І ця впевненість наповнювала їхні душі невимовним спокоєм. Вініцій відчував при цьому, що це любов не лише чиста і глибока, але зовсім нова, така, якої світ досі не знав і дати не міг. Поєднувалося в ній для його серця все: і Лігія, і вчення Христове, і сяйво місяця, що тихо дрімало на кипарисах, і ясна ніч, – також увесь всесвіт видався йому нею переповненим.

Потім знову заговорив притишеним і тремтячим голосом:

– Ти будеш душею моєї душі й будеш найдорожчою в світі. Разом битимуться наші серця, єдиною буде молитва та єдиною буде вдячність Христу. О, моя люба! Жити разом, шанувати разом солодкого Бога і знати, що, коли настане смерть, очі наші розкриються знову, наче після блаженного сну, на нове світло, – що ж можна ліпшого уявити! Тож дивуюся тільки, що цього спершу не зрозумів. І знаєш, що мені тепер здається? Що цьому вченню ніхто не зможе протистояти. Через двісті або триста років його прийме весь світ; люди забудуть про Юпітера, і не буде інших богів, тільки Хри-

стос, й інших храмів, крім християнських. Хто ж не захоче власного щастя? Ах, слухав же я розмови Павла з Петронієм, і знаєш, що Петроній сказав насамкінець? «Це не для мене», але нічого іншого відповісти не зміг.

– Повтори мені слова Павла, – сказала Лігія.

– Було це в мене ввечері. Петроній почав жартувати й відпускати дотепи, як зазвичай, і тоді Павло сказав йому: «Як можеш, мудрий Петронію, заперечувати, що Христос існував і воскрес, якщо тебе не було тоді на світі, Петро та Іван бачили його, і я бачив по дорозі в Дамаск? Спершу нехай твоя мудрість доведе, що ми брехуни, і потім тільки заперечуй наші свідчення». Але Петроній відповів, що заперечувати не збирається, позаяк знає, що діється багато чого незбагненного, вірогідність якого підтверджують люди. Але сказав, що одна річ – відкриття якогось нового чужоземного бога, інша – прийняття його вчення. «Не хочу, – сказав, – знати нічого, що могло б зіпсувати життя та знівечити його красу. Не має значення, чи наші боги істинні, але красиві, нам із ними радісно, й можемо жити безтурботно». На це Павло відповідав так: «Ти відкидаєш вчення любові, справедливості й милосердя з побоювання перед житейськими турботами, але подумай, Петронію, чи життя ваше істотним чином вільне від турбот? Ось і ти, пане, і ніхто з-поміж найбагат-

ших і наймогутніших не знаєте, засинаючи ввечері, чи не розбудить вас смертний вирок. Але скажи: коли б імператор визнавав це вчення, що закликає до милості й справедливості, невже твоє щастя не було б певнішим? Боїшся за свої радості, але чи життя не було б тоді радісніше? А щодо прикраси життя і краси, якщо ж ви набудували стільки красивих храмів і статуй на честь божеств злих, мстивих, перелюбних і брехливих, чого б ви не створили для вшанування єдиного Бога любові та істини? Хвалишся своєю долею, коли ти могутній і живеш у розкоші, але так само міг бути бідним і покинутим, хоча походиш із знатної сім'ї, і тоді ліпше було б тобі воістину на світі, коли б люди Христа визнавали. У вашому місті навіть багаті батьки, не бажаючи утруднювати себе вихованням дітей, викидають їх часто-густо з дому, роблячи їх вихованцями закритих навчальних закладів. І ти, пане, міг бути таким вихованцем. Але коли б твої батьки жили згідно з нашим ученням, тоді не могло б із тобою такого статися. Коли б ти, досягши дорослого віку, одружився з коханою жінкою, хотів би, щоб лишилася тобі вірною до смерті. А тим часом дивись, що у вас діється, скільки сорому, скільки ганьби, торгівлі вірою подружньою. Одначе вже самі дивуєтеся, коли трапляється жінка, яка називається «унівіра» – «однолюбка». Але я тобі кажу, що ті, які Христа в серці носитимуть, не зрадять

чоловіків, так само як християнські чоловіки збережуть вірність жінкам. Але ви не впевнені ні у ваших державцях, ні у ваших батьках, ні в дружинах, ні в дітях, ні в слугах. Перед вами дрижить увесь світ, а ви дрижите перед власними рабами, знаєте ж бо, що в будь-який час можуть повстати проти вашого гніту жахливою війною, що вже не раз траплялося. Ти багатий, але не знаєш, чи не накажуть тобі завтра кинути багатство; ти молодий, але завтра, може, тобі треба буде померти. Любиш, але чигає на тебе зрада; подобаються тобі вілли та статуї, але завтра можеш бути вигнаним у пустелі Пандатерії; маєш тисячі слуг, але завтра ці слуги можуть пустити тобі кров. А якщо це так, то як же можеш бути спокійним, щасливим і жити в радості? А ось я проголошую любов і проповідую вчення, що наказує державцям любити підданих, володарям – рабів, рабам – служити з любові, чинити справедливість і милосердя, а в кінці обіцяє блаженство, як море, невичерпне й безкрає. Тож як можеш говорити, Петронію, що це вчення псує життя, коли воно його виправляє, і ти сам був би у сто разів щасливішим і впевненішим, якби це вчення оволоділо світом так, як ваше римське владарювання».

Так говорив Павло, о Лігіє, а Петроній відповів: «Це не для мене» – і, удаючи, що хоче спати, вийшов, сказавши на прощання: «Віддаю перевагу моїй Евніці над

твоїм ученням, юдею, але не хотів би змагатися з тобою на трибуні». Я ж слухав слова Павла всією душею, а коли він говорив про жінок наших, серце моє в захваті було від цього вчення, з якого виросла ти, як навесні виростає лілія з щедрої землі. І подумав я тоді: ось Поппея покинула двох чоловіків заради Нерона, ось Кальвія Криспінілла, ось Нігідія, ось усі майже, кого знаю, крім однієї лише Помпонії, торгували вірою та клятвами, і тільки та одна, і тільки та, моя, не відречеться, не обдурить і не погасить вогнища, хоч би мене обдурило й від мене відреклося все, в що я вірю. Тож мовив до тебе подумки: чим же я тобі віддячу, якщо не любов'ю та повагою? Чи ти чула, як я там, в Анції, звертався до тебе і розмовляв постійно, безперервно, ніби ти була біля мене? У сто разів дужче люблю тебе за те, що втекла від мене з палацу імператора. Огидний він і мені. Огидна його розкіш і музика, хочу тільки тебе. Скажи слово, і покинемо Рим, аби поселитися десь далеко.

Вона ж, пригорнувшись до його плеча, підвела очі, ніби замисливши, на посріблені верхівки кипарисів і відповіла:

– Добре, Марку. Ти писав мені про Сицилію, де Плавтії хочуть улаштуватися на старості…

І Віниції перебив її радісно:

– Так, люба моя! Землі наші розташовані побли-

зу. Чудовий берег, де клімат іще м'якший, а ночі ще більш погожі, ніж римські, запашні та світлі. Там життя і щастя – майже одне й те саме.

Потім почав мріяти про майбутнє:

– Там забути можна про турботи. У гаях, серед маслин, ходитимемо і спочиватимемо в тіні. О Лігіє! Що за життя – кохатися, заспокоюватися, разом дивитися на море, разом на небо, разом шанувати солодкого Бога, спокійно робити навколо добро та справедливість.

Замовкли обоє, дивлячись у майбутнє; він тільки пригортав її міцніше до себе, і на його руці в сяйві місяця миготів золотий перстень вершника. Тут, де мешкав бідний робочий люд, спали вже всі й жоден шурхіт не порушував тиші.

– Дозволиш мені бачитися з Помпонією? – запитала Лігія.

– Так, люба. Запрошуватимемо їх або самі їздитимемо до них. А хочеш, аби ми забрали з собою апостола Петра? Він обтяжений роками і працею. Павло буде нас також провідувати, він оберне Авла Плавтія, і, як солдати закладають колонії в далеких краях, так ми закладемо колонію християн.

Лігія простягла руку і, взявши долоню Віниція, хотіла припасти до неї вустами, та він зашепотів, наче боячись наполохати щастя:

– Ні, Лігіє, ні! Це я схиляюся перед тобою, дай мені

свою руку.

– Кохаю тебе.

Він припав уже вустами до її білих, як жасмин, рук, і якийсь час вони чули тільки биття своїх сердець. У повітрі не було ні найменшого поруху, кипариси стояли так непорушно, ніби теж затамували подих…

Раптом тишу розірвав несподіваний рев, глибокий, ніби виходив із-під землі. Дрож пробіг по тілу Лігії, Віні-цій же, підвівшись, мовив:

– То леви гарчать у віваріях…

І почали обоє прислухатися. Тим часом першому ричанню відповіло друге, третє, десяте, зусібіч, із усіх кварталів. У місті бувало часом по кілька тисяч левів, уміщених при різних аренах, і нерідко ночами, наближаючись до ґрат і впираючись у них величезними головами, виголошували в такий спосіб свою тугу за волею та пустелею. Так почали й тепер тужити, подаючи одне одному голос у нічній тиші, наповнюючи ричанням усе місто. Було в тому щось невимовно загрозливе й похмуре, тому й Лігія, якій оті голоси сполохали ясні та спокійні образи майбутнього, слухала їх із серцем, охопленим тривогою та смутком.

Але Віні цій обняв її рукою і сказав:

– Не бійся, люба. Незабаром ігри, тож усі віварії переповнені.

Розділ XL

В Анції тим часом Петроній здобував майже щодня нові перемоги над августіанами, які суперничали з ним щодо імператорської прихильності. Вплив Тигелліна зійшов нанівець.

У Римі, коли треба було усувати людей, які видавалися небезпечними, грабувати їхнє майно, залагоджувати політичні справи, влаштовувати видовища, що вражали пишнотою та поганим смаком, і, врешті, задовольняти потворні примхи імператора, Тигеллін, такий же спритний, як і готовий на все, був необхідним. Але в Анції, серед палаців, які задивлялись у блакить моря, імператор вів життя еллінське. З ранку й до вечора читали вірші, розмірковували про їх будову та досконалість, захоплювалися вдалими зворотами, займалися музикою, театром, одне слово, виключно тим, що винайшов і чим прикрасив життя грецький геній. Але в таких умовах, незрівнянно більш освічений, ніж Тигеллін та інші августіани, Петроній, дотепний, красномовний, сповнений витончених відчуттів і смаку, здобував перевагу. Імператор прагнув його товариства, запитував його думки, дослухався порад, коли сам займався творчістю, і виявляв приязнь, більшу ніж будь-коли. Оточення вважало, що вплив його

переважив урешті остаточно, дружба між ним та імператором ввійшла вже в стале русло і триватиме роки. Навіть ті, хто раніше виявляв неприязнь до витонченого епікурейця, почали його тепер улещати і здобувати його прихильність. Не один радів, навіть щиро, в душі з того, що перевагу дістав чоловік, який знав насправді, хто чим дише, і сприймав зі скептичним усмішком улещання вчорашніх ворогів, але чи то через лінощі, чи то через витонченість не був мстивим і не використовував свою силу на згубу або на шкоду їм. Траплялися хвилини, що міг знищити навіть і Тигелліна, та волів ліпше висміювати його й виставляти перед усіма його невігластво й посередність. Сенат у Римі відпочивав – півтора місяця жодного смертного вироку не було винесено. І в Анції, і в місті розповідали чудеса про витонченість, якої досягла розпуста імператора та його фаворита, кожне воліло, одначе, бути під владою імператора витонченого, ніж озвірілого в руках Тигелліна. Сам Тигеллін сушив голову та вагався, чи визнати себе переможеним, бо імператор неодноразово виголошував, що в усьому Римі та серед його придворних є тільки дві душі, здатні порозумітись, і два істинні елліни: він і Петроній.

Вражаюча спритність останнього утвердила людей у переконанні, що його вплив переважить усі інші. Не усвідомлювали вже, як імператор без нього зміг би

обійтися, з ким би міг розмовляти про поезію, музику, перегони і в чиї очі дивився б, намагаючись переконатися, що його твори насправді є досконалими. Петроній же, зі звичною своєю безтурботністю, здавалося, не надавав ніякого значення своєму становищу. Бував, як завжди, повільний, лінивий, дотепний і скептичний. Частенько складалося враження в людей, що він знущається з них, із себе, з імператора та з усього світу. Іноді наважувався гудити у вічі імператора і, коли інші думали, що заходить далеко або просто готує собі згубу, він умів осуд повернути враз таким чином, що виходило на його користь, чим викликав загальний подив і переконання, що немає ситуації, з якої не вийшов би з тріумфом. Якось, приблизно через тиждень після повернення Віниція з Рима, імператор читав у вузькому колі уривок зі своєї «Троїки», коли ж завершив читання й затихли схвальні вигуки захвату, Петроній, відповідаючи на запитливий погляд імператора, сказав:

– Негодящі вірші, варті того, щоб кинути їх у вогонь.

У присутніх серця перестали битися від жаху. Адже Нерон з дитинства не чув ніколи ні з чиїх уст такого вироку: тільки обличчя Тигелліна засвітилося радістю. Віницій натомість зблід, гадаючи, що Петроній, який не напивався ніколи, цього разу п'яний.

А Нерон запитав медовим голосом, у якому дрижа-

ло глибоко уражене самолюбство:

– Чим же вони негодящі?

І Петроній розійшовся:

– Не вір їм, – заговорив, показуючи рукою на присутніх, – вони нічого не тямлять. Питаєш, чим негодящі ці вірші? Якщо хочеш правди, то скажу: добре це для Вергілія, добре для Овідія[295], добре навіть для Гомера, але не для тебе. Тобі не можна таких писати. Пожежа, яку ти описуєш, не досить палає, твій вогонь не досить пече. Не слухай лестощів Лукана. Його за такі вірші визнали б генієм, але не тебе. І знаєш чому? Бо ти видатніший за них. Кому боги дали стільки, скільки тобі, від того більше можна вимагати. Але ти лінуєшся. Волієш спати по обіді, ніж старанно працювати. Ти можеш створити річ, про яку світ досі не чув, і тому в вічі тобі кажу: напиши ліпші!

І говорив це ніби знехотя, ніби з насмішкою, і в той же час буркотливо, та очі імператора застелила імла блаженства і він сказав:

– Боги дали мені трохи таланту, але дали, крім того, більше – істинного знавця та друга, лише він уміє говорити правду в вічі.

З цими словами простяг свою пухку, вкриту рудим волоссям руку до вивезеного з Дельф золотого канделябра, щоб спалити вірші.

---

[295] *Овідій Назон Публій* (43 до н. е. – 18 н. е.) – видатний римський поет.

Але Петроній вихопив їх, перш ніж полум'я діткнулося папірусу.

– Ні, ні! – вигукнув. – Навіть такі негодящі належать людству. Залиш їх мені.

– Дозволь мені в такому разі відіслати їх тобі в футлярі за моїм вибором, – відповів Нерон, обіймаючи його.

І за мить вів далі:

– Саме так. Маєш рацію. Моя пожежа Трої не досить яскраво горить, мій вогонь не досить пече. Гадав, одначе, що коли зрівняюся з Гомером, то цього вистачить. Деяка несміливість і невисока думка про себе перешкоджали мені завше. Ти ж мені розкрив очі. Але чи знаєш, чому вийшло так, як говориш? Ось коли скульптор створює фігуру бога, він шукає зразка, я ж не мав його. Не бачив ніколи палаючого міста, й тому в описі моєму бракує правди.

– Тож скажу тобі, що треба все-таки бути великим артистом, аби це зрозуміти.

Нерон замислився, за мить сказав:

– Скажи мені, Петронію, чи жалкуєш за Троєю, що згоріла?

– Чи жалкую?.. Присягаюся кривим чоловіком Венери, нітрохи! І скажу тобі чому. Ось Троя не згоріла б, якби Прометей не подарував людям вогонь і коли б греки не оголосили Пріаму війну; коли б не було вогню,

Есхіл[296] не написав би свого «Прометея», так само, як без війни Гомер не написав би «Іліади», а я волію, щоб існували «Прометей» та «Іліада», ніж якби збереглося містечко, ймовірно, жалюгідне й брудне, в якому тепер принаймні сидів би якийсь прокуратор[297] і докучав би тобі чварами з місцевим ареопагом.[298]

– От що значить говорити розумно, – відповів імператор. – Для поезії та мистецтва можна і треба жертвувати всім. Блаженні ахейці, що надали Гомерові матеріал для «Іліади», і щасливий Пріам, який бачив загибель вітчизни. А я? Я не бачив палаючого міста.

Настало мовчання, що його невдовзі порушив Тигеллін.

– Адже я тобі говорив, імператоре, – мовив він, – накажи, і спалю Анцій. Або знаєш що? Якщо тобі жаль цих вілл і палаців, накажи спалити кораблі в Остії, або збудую біля підніжжя Альбанських гір дерев'яне місто, яке ти сам підпалиш. Хочеш?

Але Нерон кинув на нього погляд, повний зневаги.

– Я маю дивитися на палаючі дерев'яні сараї? Ти зовсім заслаб розумом, Тигелліне! І бачу до того ж, що не дуже поціновуєш мій талант і мою «Троїку», позаяк

---

[296] *Есхіл* (525—456 до н. е.) – великий грецький драматург, основоположник класичної грецької драматургії.

[297] *Прокуратор* – в епоху імперії посадова особа, що керує провінцією.

[298] *Ареопаг* – зібрання старійшин, міська рада.

вважаєш, що яка-небудь інша жертва була б для неї завелика.

Тигеллін знітився, Нерон же згодом, наче бажаючи змінити тему, додав:

– Літо надходить… О, який зараз у цьому Римі сморід!.. Однак на літні ігри доведеться туди повертатися.

Раптом Тигеллін сказав:

– Коли вирядиш августіанів, імператоре, дозволь мені на хвилину залишитися з тобою…

Через годину Вініцій, повертаючись із Петронієм з імператорської вілли, сказав:

– Мав через тебе хвилину тривоги. Гадав, що сп'яну ти загубив себе безповоротно. Пам'ятай, жартуєш зі смертю.

– Це моя арена, – відповів недбало Петроній, – і мені приємно відчувати, що я на ній найліпший гладіатор. Бачив же, як усе скінчилось. Одішле мені свої вірші в футлярі, який (хочеш битись об заклад?) буде страшенно розкішним, але цілковито позбавленим смаку. Я накажу моєму лікареві тримати в ньому проносні засоби. Я зробив це і для того, що Тигеллін, бачачи, як такі речі мені вдаються, захоче неодмінно наслідувати мене, і уявляю собі, що станеться, коли він спробує жартувати. Це буде так, як коли б піренейському ведмедеві заманулося пройтись по канату. Ре-

готатиму, як Демокріт[299]. Аби, звичайно, хотів, я зумів би, може, знищити Тигелліна і стати замість нього префектом преторіанців. Тоді був би під моєю рукою сам Агенобарб. Але мені ліньки… Волію жити, як живу, і навіть з віршами імператора.

– Що за спритність, яка навіть з огуди може зробити лестощі! Але чи справді ці вірші такі погані? Я в цьому не тямлю.

– Не гірші за інші. Лукан має в одному пальці більше таланту, але і в Міднобородого щось є. Й передовсім безмежна любов до поезії та музики. Через два дні маємо бути в нього, щоб слухати музику до гімну на честь Афродіти, що сьогодні або завтра завершить. Будемо у вузькому колі. Тільки я, ти, Туллій Сенеціон і молодий Нерва. А стосовно віршів, то мої слова, що користуюся ними після учти, як Вітеллій пір'ям фламінго, це неправда!.. Бувають іноді яскраві. Фрази Гекуби зворушливі… Вона скаржиться на муки пологів, і Нерон зумів знайти вдалі вирази, може, тому, що сам народжує в муках кожний вірш… Мені його часом жаль. Присягаюся Поллуксом! Що то за дивна мішанина! Калігулі бракувало п'ятої клепки, але не був, одначе, таким диваком.

---

[299] *Реготатиму, як Демокріт.* – За повідомленнями античних авторів, *Демокріт* (грецький філософ-атоміст, 460—371 до н. е.) не міг без сміху дивитися на людські пристрасті й турботи.

– Хто передбачить, куди може зайти шаленство Агенобарба? – сказав Вініцій.

– Ніхто. Можуть іще статися такі події, що людям протягом багатьох століть од самої думки лише про них ставатиме дибом волосся на голові. Але власне це цікаво, це кумедно, і, хоч я нерідко нудьгую, як Юпітер Аммонський[300] у пустелі, думаю, що за іншого імператора нудьгував би ще дужче. Твій юдей Павло красномовний, це визнаю, і якщо такі люди проповідуватимуть це вчення, наші боги мусять не на жарт побоюватись, аби з часом не опинитися на горищі. Щоправда, коли б, приміром, імператор був християнином, усі ми почувалися б у більшій безпеці. Але твій пророк із Тарса, застосовуючи свої доводи до мене, не подумав, бач, що невпевненість у завтрашньому дні для мене якраз і становить спокусу життя. Хто не грає в кості, не програє багатства, і все-таки люди грають у кості. Є в тому якась насолода та можливість забутися. Знав я синів вершників і сенаторів, які добровільно ставали гладіаторами. Я, ти говорив, жартую зі смертю, так і є, але роблю так, бо мене це тішить, а ваші християнські чесноти знудили б мене, як проповіді Сенеки, першого ж дня. Тому красномовство Павла було витрачене марно. Він мусить розуміти, що такі

---

[300] *…як Юпітер Аммонський… – Аммон,* єгипетський бог сонця, в епоху імперії часто ототожнювався з Юпітером і вшановувався разом із ним.

люди, як я, не визнають цього вчення ніколи. Ти – інша справа! Із твоїм характером можеш або ненавидіти саме слово «християнин», або стати християнином. Я визнаю, що вони мають рацію, позіхаючи при цьому. Ми шаліємо, котимося в прірву, щось незнане насувається на нас із майбутнього, щось провалюється під нами, щось помре біля нас, згода! Та вмерти ми зуміємо, а тим часом не хочеться ускладнювати собі життя і служити смерті, перш ніж вона забере нас. Життя існує для себе самого, не для неї.

– А мені тебе жаль, Петронію.

– Не жалій мене більше, ніж я сам себе. Колись тобі було з нами непогано, і, воюючи у Вірменії, ти сумував за Римом.

– Я й тепер сумую за Римом.

– Так! Бо покохав християнську весталку, що мешкає на Затибрі. Я цьому не дивуюсь і тобі не дорікаю. Дивуюся більше тому, що, незважаючи на це вчення, яке, за твоїми словами, є морем щастя, і на любов, яка має бути незабаром увінчана, смуток не сходить з твого обличчя. Помпонія Грецина вічно смутна, ти, відтоді як став християнином, перестав усміхатися. Не переконуй же мене, що це радісне вчення! З Рима ти повернувся ще смутнішим. Якщо ви так по-християнськи кохаєте, то – присягаюся золотими кучерями Вакха! – не буду наслідувати ваш приклад.

– Тут зовсім інше, – відповів Вініцій. – Я тобі присягаюся не кучерями Вакха, а душею мого батька, що ніколи за давніх часів не відчував навіть присмаку такого щастя, що ним дихаю тепер. А сумую безмежно, і, що найдивніше, коли далеко від Лігії, здається мені, що нависла над нею якась небезпека. Не знаю яка і не знаю, звідки прийти могла, але передчуваю так її, як передчувають грозу.

– За два дні беруся добути для тебе дозвіл покинути Анцій на такий термін, який захочеш, Поппея спокійніша якась, і, наскільки мені відомо, нічого від неї не загрожує ні тобі, ні Лігії.

– Сьогодні ще запитала, що я робив у Римі, хоча мій від'їзд був таємним.

– Можливо, наказала стежити за тобою. Тепер, одначе, й вона мусить зі мною рахуватися.

Вініцій зупинився і сказав:

– Павло говорив, що Бог часом застерігає, але не дозволяє вірити в прикмети, тож борюся проти цієї віри і не можу себе перемогти. Скажу тобі, що сталось, аби зняти з душі тягар. Сиділи ми з Лігією поруч такої ж тихої ночі, як зараз, і мріяли собі про майбутнє. Не можу тобі передати, якими були щасливими та спокійними. Й раптом почали ричати леви. У Римі це річ звична, але відтоді не маю спокою. Видається мені, що була в тім ніби загроза, ніби віщування біди… Знаєш,

що тривозі не піддаюсь я легко, та тоді сталося так, що вона заповнила всю темряву ночі. Це було дивно й несподівано, що тепер відлуння того ричання постійно звучить у вухах і постійний неспокій у серці, мовби Лігія потребувала мого захисту від чогось страшного… хоча б од тих самих левів. І терзаюся. Дістань для мене дозвіл на виїзд, бо інакше поїду без дозволу. Не можу тут сидіти, повторюю тобі, не можу!

Петроній засміявся.

– Ще не дійшло до того, – сказав, – щоб синів консульських або їхніх дружин було віддано левам на аренах. Може спіткати вас якась інша смерть, але не така. Хто знає, зрештою, чи це були леви, бо тури германські, загалом, не гірше від них ричать. Щодо мене, я сміюся з прикмет і долі. Вчора ніч була тепла, і я бачив: зорі падали, як дощ. Не одному від такого видовища стало моторошно, але я подумав собі: якщо серед них є і моя, то мені принаймні товариства не забракне!..

Помовчавши хвилину й подумавши, сказав:

– Зрештою, бачиш, якщо ваш Христос воскрес, то може й вас обох захистити від смерті.

– Може, – відповів Вініцій, поглядаючи на всипане зорями небо.

Розділ XLI

Нерон грав і співав гімн на честь Володарки Кіпру, до якого сам написав поезію та музику. Був цього дня в голосі й відчував, що музика його справді хвилює присутніх, а відчуття це тільки додало сили звукам, які з себе видобував, і так розгойдало його власну душу, що дійсно співав натхненно. Насамкінець зблід сам від щирого зворушення. Вперше в житті не захотів слухати похвал. Протягом хвилини сидів із руками, обпертими на цитру, і з похиленою головою, потім підхопився і сказав:

– Втомлений я, і мені потрібне повітря. Настройте тим часом цитри.

Сказавши це, обгорнув шию шовковою хусткою.

– Ви ходіть за мною, – сказав, звертаючись до Петронія та Віниція, що сиділи в кінці зали. – Ти, Вініцію, подай мені руку, бо щось бракує сили. Петроній же мені говоритиме про музику.

Потім вийшли разом на вимощену алебастром і посилану шафраном терасу палацу.

– Тут вільніше дихається, – сказав Нерон. – Душа моя зворушена і смутна, хоч бачу: з тим, що вам на репетиції проспівав, можу виступити публічно і що це буде тріумф, якого ніколи ще не знав жоден римлянин.

– Можеш виступити тут, у Римі та в Ахайї. Серце моє й розум у захваті від тебе, божественний! – відповів Петроній.

– Знаю. Ти занадто лінивий, аби змушувати себе вимовляти похвали. І щирий, як Туллій Сенеціон, але ліпше за нього розумієшся на цьому. Скажи мені, що ти думаєш про музику?

– Коли слухаю поезії, коли дивлюся на квадригу, якою ти правиш у цирку, на прекрасну статую, прекрасний храм або образ, відчуваю, що осягаю бачене мною в цілісності й що в моєму захваті міститься все, що ці речі можуть дати. Але коли слухаю музику, особливо твою, розкриваються переді мною все нові красоти й нова насолода. Женуся за ними, хапаю їх, але перш ніж устигаю сприйняти, напливають усе нові й нові, зовсім як хвилі морські, що йдуть із безкінечності. Отже, скажу тобі, що музика як море. Стоїмо на одному березі й бачимо далину, але другого берега побачити неможливо.

– Ах, який ти глибокий знавець! – сказав Нерон.

Якийсь час ходили в мовчанні, тільки шафран шурхотів тихо в них під ногами.

– Ти висловив мою думку, – врешті сказав Нерон, – і тому я говорю завше, що в усьому Римі ти один здатен мене зрозуміти. Так і є. Це саме і я думаю про музику. Коли граю та співаю, бачу такі речі, про існування яких

у моїй державі або у світі я й не знав. Ось я імператор, і світ належить мені, можу все. Одначе музика відкриває мені нові царства, нові гори та моря, й нові насолоди, яких не знав досі. Найчастіше не вмію їх назвати, навіть розумом осягнути – відчуваю їх тільки. Відчуваю богів, бачу Олімп. Якийсь неземний вітер віє на мене; помічаю, як уві млі, якісь неосяжні колуси, але спокійні й такі ясні, як схід сонця… Увесь Сферос навколо мене музикує, і скажу тобі… (тут голос Нерона задрижав щирим здивуванням), що я, імператор і бог, почуваюся тоді мізерним як пилинка. Віриш цьому?

– Так. Тільки великі артисти можуть почуватися мізерними поряд із мистецтвом…

– Сьогодні – ніч щирості, тож розкрию перед тобою душу, як перед другом, і скажу тобі більше… Думаєш, я сліпий або позбавлений розуму? Чи думаєш, я не знаю, що в Римі виписують на мурах образи для мене, що називають мене матеревбивцею й жінковбивцею… що мають мене за потвору й нелюда тому, що Тигеллін випросив у мене кілька смертних вироків для моїх ворогів… Так, любий, мають мене за потвору, і я знаю про це… Мене переконують, що я жорстокий у такій мірі, що я сам задаю собі часом запитання, чи не є нелюдом… Але вони не розуміють того, що вчинки людини бувають іноді жорстокими, а людина при цьому може не бути жорстокою. Ах, ніхто не повірить, а

може, й ти, мій любий, не повіриш, що в хвилини, коли музика гойдає мою душу, я почуваюся таким добрим, як дитина в колисці. Присягаюся тобі зірками, які над нами світять, що говорю щиру правду: люди не знають, скільки доброго є в цьому серці та які я сам бачу в ньому скарби, коли музика відчиняє до них двері.

Петроній, який не мав ані найменшого сумніву, що Нерон у цю хвилину говорить щиро і що музика дійсно може видобувати різні шляхетніші схильності його душі із-під брил егоїзму, розпусти і лиходійства, сказав:

– Тебе треба знати так близько, як я. Рим не вмів тебе ніколи поціновувати.

Імператор обперся міцніше на руку Віниція, ніби хилячись під тягарем несправедливості, й відповів:

– Тигеллін мені говорив, що в сенаті шепочуться: Діодор і Терпнос, мовляв, ліпше грають од мене на цитрі. Відмовляють мені навіть у цьому! Але ти, хто говорить завше правду, скажи мені щиро: вони грають ліпше від мене чи так само добре, як я?

– Аж ніяк. Ти маєш ніжніший дотик до струн, і водночас у ньому більше сили. В тобі відчувається артист, у них – умілі ремісники. Ясна річ! Спершу слухаючи їхню музику, ліпше розумієш, хто ти є.

– Якщо так, нехай собі живуть. Не здогадаються ніколи, яку ти їм цієї хвилини зробив послугу. Зрештою, коли б я їх стратив, мусив би взяти на їхнє міс-

це інших.

– І люди говорили б до того ж, що з любові до музики винищуєш у державі музику. Не вбивай ніколи мистецтва заради мистецтва, божественний.

– Як ти відрізняєшся від Тигелліна, – відповів Нерон. – Але, бачиш, я, власне, в усьому артист, і позаяк музика відкриває переді мною простори, про існування яких не здогадувався, країни, якими не володію, насолода і блаженство, яких не зазнав, тож не можу жити звичайним життям. Музика мені говорить, що надзвичайність існує, тому шукаю її всіма силами влади, яку боги вручили мені. Часом видається мені, що, аби дістатися тих олімпійських світів, треба зробити щось таке, що жодна людина досі ще не зробила, треба перевершити людське поголів'я в добрі або в злі. Знаю також, що люди засуджують мене, що я безумствую. Але я не безумствую, тільки шукаю! А якщо безумствую, то від нудьги та від нетерпеливості, що знайти не можу. Я шукаю – розумієш мене? – і тому хочу бути більшим, ніж людина, бо лише таким чином я можу перевершити всіх як артист.

Тут притишив голос, аби Вініцій не міг його чути, і, приклавши вуста до вуха Петронія, зашепотів:

– Чи знаєш, що я передовсім тому скарав на смерть матір і дружину? Біля брам незнаного світу я хотів принести найбільшу жертву, на яку здатна людина. Мені

думалось, що потім щось станеться і що якісь двері відчиняться, за якими побачу щось невідоме. Хай би воно було дивовижніше або страшніше за людське уявлення, лише було б незвичайним і великим… Але тієї жертви не було достатньо. Щоб відчинити емпірейські двері, треба, очевидно, більше – і нехай так станеться, як твердять пророкування.

– Що ти збираєшся вчинити?

– Побачиш, побачиш раніше, ніж думаєш. Тим часом знай, що є два Нерони; один той, яким його знають люди, другий – артист, якого знаєш тільки ти і який, знищуючи, наче смерть, або шаленіючи, наче Вакх, робить це тому, що його пригнічують паскудство та нікчемність звичайного життя, й хотів би їх винищити, хоча б довелося застосувати вогонь або меч… О, яким же буде цей світ низьким, коли не стане мене!.. Ніхто ще не здогадується, навіть ти, любий, який я великий артист. Але власне тому страждаю, і, щиро тобі кажу, душа моя буває часом така смутна, як ці кипариси, що чорніють перед нами… Важко людині нести тягар найвищої влади та найвищого таланту…

– Співчуваю тобі, імператоре, всім серцем, і зі мною співчувають земля та море, не рахуючи вже Вініція, який тебе в душі боготворить.

– Був і він мені завше приємним, – сказав Нерон, – хоча служить Марсові, а не музам.

– Він передовсім служить Афродіті, – відповів Петроній.

І раптом вирішив одним махом залагодити справу племінника, а водночас усунути будь-яку небезпеку, що могла йому загрожувати.

– Він закоханий, як Троїл у Крессиду[301], – вів далі. – Дозволь йому, володарю, поїхати до Рима, бо зачахне тут. Чи знаєш, що лігійська заручниця, яку ти йому подарував, знайшлася, і Вініцій, від'їжджаючи до Анція, залишив її під опікою такого собі Ліна? Не згадував тобі про це, позаяк ти складав свій гімн, а то є річ, важливіша за все. Вініцій хотів зробити її коханкою, але, коли виявилася доброчесною, мов Лукреція, зачарований її доброчесністю, хоче з нею одружитися. Вона царська донька, тож приниженням для нього це не буде, але ж він істинний солдат: зітхає, сохне, стогне, але чекає на дозвіл свого імператора.

– Імператор не вибирає жінок солдатам. Навіщо йому мій дозвіл?

– Я ж сказав тобі, повелителю, що він тебе боготворить.

– Тим паче може бути певним у моїй згоді. Це гарна дівчина, але завузька у стегнах. Августа Поппея скаржилася на неї мені, що вона зурочила наше дитя в Па-

---

[301] *…закоханий, як Троїл у Крессиду…* – У грецькій міфології *Троїл* – троянський царевич, син Пріама (або Аполлона).

латинському саду…

– Але я сказав Тигеллінові, що божествам злі чари не страшні. Пам'ятаєш, божественний, як він знітився і як ти сам крикнув: *«Habet!»*

– Пам'ятаю, – сказав Нерон.

І звернувся до Віниція:

– Кохаєш її так, як говорить Петроній?

– Кохаю, повелителю! – відповів Віницій.

– Тож наказую тобі завтра ж їхати до Рима, одружитися й не показуватися мені на очі без обручального персня…

– Дякую тобі, повелителю, від усього серця.

– О, як приємно дарувати людям щастя! – сказав імператор. – Хотів би нічого іншого протягом усього життя не робити.

– Іще зроби нам ласку, божественний, – сказав Петроній, – і оголоси свою волю в присутності Августи. Віницій не насмілився б ніколи одружитися з дівчиною, до якої Августа почуває неприязнь, але ти, повелителю, розвієш одним словом її упередженість, оголосивши свою волю.

– Гаразд, – сказав імператор, – тобі й Віницію не міг би я ні в чому відмовити.

І повернув до вілли, й вони пішли з ним разом, сповнені радості від перемоги. Віницій мусив себе стримувати, щоб не кинутися на шию Петронію, тепер будь-

яка небезпека і всі перешкоди здавалися усуненими.

В атрії вілли молодий Нерва і Туллій Сенеціон розважали Августу розмовою, Терпнос і Діодор настроювали цитри. Нерон сів на інкрустоване черепахою крісло і, прошепотівши щось на вухо хлопчику-греку, чекав.

Хлопчик незабаром повернувся із золотою скринькою – Нерон розкрив її і, вибравши намисто з великих опалів, сказав:

– Ось коштовність, варта сьогоднішнього вечора.

– Міниться на камінні ранкова зоря, – відповіла Поппея, переконана, що намисто призначене для неї.

Імператор якусь хвилину то піднімав, то опускав низку рожевого каміння і врешті сказав:

– Вініцію, подаруєш од мене це намисто молодій лігійській царівні, з якою наказую тобі одружитись.

Повний гніву і несподіваного здивування погляд Поппея перевела з імператора на Вініція й зупинила його на Петронії.

Але той, перехилившись недбало через поруччя крісла, водив рукою по грифу арфи, буцім бажаючи запам'ятати докладно його форму.

Тим часом Вініцій, подякувавши за подарунок, наблизився до Петронія і сказав:

– Чим я можу тобі віддячити за те, що сьогодні для мене зробив?

– Принеси в жертву Евтерпі[302] пару лебедів, – відповів Петроній, – слухай пісні імператора і смійся з прикмет. Сподіваюся, що ричання левів не буде віднині порушувати сон ні тобі, ані твоїй лігійській лілії.

– Ні, – сказав Вініцій, – тепер я цілковито спокійний.

– Нехай же Фортуна буде милостивою до вас. А тепер увага, бо імператор бере знову формінгу. Затамуй подих, слухай і пускай сльози.

Імператор і дійсно взяв формінгу до рук і підвів очі догори. В залі припинилися розмови, й люди сиділи непорушні, мовби закам'янілі. Тільки Терпнос і Діодор, які мали акомпанувати імператору, поглядали, вертячи головами, то один на одного, то на його рот в очікуванні перших звуків пісні.

Раптом у передпокої почувся тупіт і галас, а за мить із-за завіси визирнув вільновідпущеник імператорський, Фаон, і вслід за ним вийшов консул Леканій.

Нерон нахмурив брови.

– Прости, божественний імператоре, – важко дихаючи, сказав Фаон, – у Римі пожежа! Більша частина міста у вогні!..

На це повідомлення всі посхоплювалися з місць, Нерон, відклавши формінгу, вигукнув:

– Боги!.. Я побачу палаюче місто й завершу «Троїку».

---

[302] *Евтерпа* – муза ліричної поезії.

Потім звернувся до консула:

– Якщо негайно виїхати, встигну я ще побачити пожежу?

– Повелителю, – відповів білий як стіна консул, – над містом вирує суцільне море вогню: дим душить мешканців, одні люди, зомлівши, падають, інші, божеволіючи, кидаються в огонь… Рим гине, повелителю!

Настала хвилина тиші, яку порушив крик Віниція:

– *Vae misero mihi!..*

І молодик, скинувши тогу, в самій туніці вибіг із палацу.

Нерон же, піднісши руки до неба, заволав:

– Горе тобі, священне місто Пріама!..

Розділ XLII

Вініцій ледве встиг наказати кільком рабам, аби їхали за ним, потім, скочивши на коня, помчав порожніми нічними вулицями Анція в напрямку Лаурента. Під впливом страшної звістки впавши в стан шалу, близький до божевілля, часом не усвідомлюючи, що з ним діється, мав тільки відчуття, що на тому самому коні сидить за його плечима нещастя і, горлаючи йому в вуха: «Рим горить!», шмагає його самого, його коня й жене їх у вогонь. Припавши своєю непокритою головою до гриви коня, мчав у самій туніці наосліп, не дивлячись перед собою і не зважаючи на перешкоди, об які міг розбитися. Серед тихої ночі, спокійної та зоряної, вершник і кінь, осяяні місячним світлом, справляли враження сонних примар. Ідумейський огир, прищуливши вуха і витягнувши шию, летів стрілою повз непорушні кипариси та сховані за ними білі вілли. Стукіт копит по кам'яних плитах будив собак – то тут, то там проводжали вони гавканням дивного вершника, потім же, занепокоєні його поспішністю, починали вити, задираючи пащі до місяця. Раби, що супроводжували Вініція, маючи набагато гірших коней, незабаром відстали. Він сам, промчавши, як буря, сплячим

Лаурентом, звернув до Ардеї[303], в якій, так само як в Аріції, в Бовіллах і в Устрині[304], стояли напоготові коні від часу приїзду його до Анція, щоб він міг у найкоротший термін долати відстань, яка відділяла його від Рима. Пам'ятаючи про це, не жалів коня. За Ардеєю здалося йому, що північно-східна частина неба жевріє рожевим світлом. Це могла бути й ранкова зоря, адже виїздив він глибокої ночі, а в липні світає рано. Та Віниций не міг стримати крику розпачу й несамовитості, здалося йому, що це заграва пожежі. Згадалися йому слова Леканія: «Над містом вирує суцільне море вогню!» – і цієї миті відчував, що загрожує йому насправді божевілля, втратив-бо цілковито сподівання, що може врятувати Лігію чи хоча б домчати до міста раніше, ніж воно перетвориться на купу попелу. Думки його мчали тепер швидше за коня і летіли перед ним, ніби зграя чорного птаства, – розпачливі й потворні. Не знав, щоправда, з якої частини міста почалася пожежа, припускав, одначе, що Затибря, де скупчення будинків, дров'яних складів і дерев'яних сараїв, у яких торгували рабами, могло стати першою жертвою полум'я. У Римі пожежі траплялися доволі часто, й так само часто спричинялися вони до насильства та пограбувань, особливо в кварталах, де мешкав убогий

[303] *Ардея* – прибережне місто за 40 км на південь од Рима.

[304] *Бовілли* та *Устрин* – містечка на Аппійовій дорозі поблизу Рима.

люд і варвари, – тож що могло діятися на цім Затибрі, що було гніздом голоти походженням із усіх кінців землі? Тут Урс зі своєю надлюдською силою промайнув у свідомості Віниція, та що міг вдіяти хоча б не чоловік, а титан проти нищівної сили вогню? Страх перед бунтом рабів був кошмаром, який душив Рим здавна. Подейкували, що сотні тисяч цих людей марять часами Спартака й чекають лише слушної години, щоб стати до зброї й піднятися проти гнобителів, проти міста. І ось вона настала! Можливо, там у місті разом із пожежею вирує різанина, йде війна. Може, навіть преторіанці напали на місто і вбивають за наказом імператора. І волосся встало дибом у Віниція від жаху. Пригадав усі розмови про пожежі міст, розмови, які від певного часу з дивною постійністю велися при імператорському дворі, пригадав його скарги, що мусить описувати палаюче місто, не бачачи ніколи справжньої пожежі, його презирливу відповідь Тигеллінові, що брався підпалити Анцій або штучне дерев'яне місто, врешті його нарікання на Рим і смердючі завулки Субури. Так! Це імператор наказав спалити місто! Тільки він міг на це відважитись, а Тигеллін – узятися виконати цей наказ. І якщо Рим палає за наказом імператора, то хто ж може поручитися, що й мешканців за його наказом не буде перебито. Ця потвора була здатна й на таке. Отож пожежа, бунт рабів і різанина!

Який жахливий хаос, яке звільнення від пут нищівної стихії та людської люті, і в тому всьому – Лігія! Стогони Віниція змішувалися з харчанням і стогонами коня, який скакав дорогою до Анція, що весь час підіймалася вгору, біг уже з останніх сил. Хто її вирве з палаючого міста і хто може врятувати її? Тут Вініцій, упавши на коня, впився пальцями в своє волосся, готовий од болю кусати загривок коня. Та в цю хвилину якийсь вершник, що мчав як вихор, але в протилежний бік, до Анція, крикнув, пролітаючи повз нього: «Рим гине!» – і понісся далі. До слуху Віниція дійшло тільки слово «боги», решту заглушив тупіт копит. Але це слово протверезило його. Боги!.. Вініцій раптом підвів голову і, простягнувши руки до зоряного неба, почав молитися: «Не вас благаю, чиї храми палають, а тебе!.. Ти сам страждав, ти один милосердний! Ти один розумів людський біль! Ти прийшов у світ, аби людей навчити жалості, тож яви її тепер! Якщо ти такий, як говорять Петро та Павло, то врятуй Лігію. Візьми її на руки й винеси з вогню. Ти це можеш! Оддай її мені, а я тобі віддам свою кров. Якщо ж не захочеш цього зробити для мене, то зроби для неї. Вона тебе любить, сподівається на тебе. Обіцяєш життя після смерті та блаженство, але посмертне блаженство нас не обмине, а вона ще не хоче помирати. Дай їй жити. Візьми її на руки й винеси з Рима. Ти можеш, варто лише захотіти…»

І замовк, бо відчував, що далі молитва могла перейти в погрозу; боявся образити Бога тоді, коли найбільше потребував його жалості й милосердя. Злякався самої думки про це і, щоб не допустити й тіні погрози, почав знову шмагати коня, тим паче, що білі мури Аріції, яка лежала на півдорозі до Рима, показалися перед ним у сяйві місяця. Через певний час промчав щодуху повз храм Меркурія, що був розташований у гаю перед містом. Знали тут уже, очевидно, про нещастя – бо перед храмом панував незвичний рух. Вініцій помітив мимохідь на сходах і між колонами гурти людей із смолоскипами, що тулилися під опікою божества. Дорога теж не була вже такою безлюдною, як за Ардеєю. Натовпи сунули бічними стежками, але й на головній дорозі юрмилися гуртики, що розступалися поспішно перед вершником. Із міста долітав галас. Вініцій улетів у нього як вихор, збивши з ніг і затоптавши кількох людей. Зусібіч тепер чулися крики: «Рим палає! Місто в огні! Боги, спасіть Рим!»

Кінь спіткнувся і, стримуваний сильною рукою, осів на задні ноги перед постоялим двором, у якому Вініцій тримав іншого на зміну. Раби, наче сподіваючись прибуття господаря, стояли перед воротями і за його наказом кинулися наввипередки, щоб привести нового коня. Вініцій же, помітивши загін кінних преторіанців, які, очевидно, їхали з міста до Анція, кинувся до

них і почав запитувати:

– Яка частина міста горить?

– Хто ти? – запитав десятник.

– Вініцій, військовий трибун і августіан! Відповідай!

– Пожежа, пане, спалахнула в крамницях біля Великого Цирку. Коли нас послали, центр міста був у вогні.

– А Затибря?

– Туди полум'я на той час не дійшло, але нестримна сила вогню охоплює все нові ділянки. Люди гинуть од вогню й диму і рятувати неможливо.

В цю хвилину подали Вініцію нового коня. Молодий трибун скочив на нього й поскакав далі. Тепер він прямував до Альбана, залишаючи праворуч Альбалонгу та її чудове озеро. Дорога від Аріції здіймалася вгору, що цілковито закривала виднокруг і Альбан, розташований потойбіч. Вініцій, одначе, знав, що, дістався вершини, побачить не тільки Бовілли та Устрин, де чекали на нього нові коні, але і Рим, – за Альбаном, обабіч Аппійової дороги, лежала рівна низовина Кампанії, по якій тяглися до міста лише аркади акведуків і нічого вже більше не закривало краєвид.

– З вершини побачу вогонь, – сказав собі вершник.

І почав знову шмагати коня.

Але поки дістався вершини, відчув на обличчі подих вітру і разом з ним запах диму.

А втім, і вершина гори зазолотіла.

«Заграва!» – подумав Вініцій.

Одначе ніч уже добігала кінця, зорі блідли, і на всіх навколишніх пагорбах жевріли також золотаві та рожеві полиски – можливо, від пожежі, а можливо, від близького світання. Вініцій дістався вершини, й тут перед ним постало жахливе видовище.

Уся низовина вкрита була димами, що зливалися при землі в одну величезну хмару, в якій зникли міста, акведуки, вілли, дерева; в кінці ж цієї сірої, страшної площини горіло на пагорбах місто.

Пожежа, одначе, не мала вигляду вогненного стовпа, як бува тоді, коли горить один, хай і найбільший, будинок. Була то радше довга, схожа на ранкову зорю смуга.

Над цією смугою здіймався вал диму, місцями зовсім чорний, місцями підсвічений рожевою і кривавою барвою, щільний, випуклий, густий і повзучий, як змія, що то скорочується, то видовжується. Потворний той вал іноді, здавалося, прикривав навіть вогненну смугу, що робилася вузькою стрічкою, але іноді вона освітлювала його знизу, змінюючи нижні шари хвилями полум'я. І смуга, і вал тяглись уздовж обрію, закриваючи його так, як закриває часом пасмо лісу. Сабінських гір[305] не було видно взагалі.

---

[305] *Сабінські гори* – гірський хребет на північний схід од Рима.

Вініцію на перший погляд здалося, що палає не тільки місто, а весь світ, і що жодна жива істота не може врятуватися з цього океану вогню й диму.

Вітер віяв усе сильніше з боку пожежі, несучи запах горілого й сіру імлу, що заволікала навіть ближні предмети. День уже настав, і сонце освітило вершини гір навколо Альбанського озера. Але світло-золоте ранкове проміння видавалося через сіру імлу якимось рудим і хворобливим. Вініцій, спускаючись до Альбана, поринав у пелену все густішого й менш прозорого диму. Саме містечко повністю тонуло в ньому. Занепокоєні мешканці вироїлися на вулиці, страх було подумати, що ж мусить діятися в Римі, якщо вже тут важко було дихати.

Розпач охопив знову Вініція, й волосся від жаху знову заворушилося на голові. Та намагався триматись, як міг. «Не може бути, – думав, – щоб усе місто запалало водночас. Вітер дме з півночі, жене дими тільки в цей бік. З іншого боку їх немає. Затибря, відділене рікою, може, зовсім уціліло, і в усякому разі достатньо буде Урсові пробратися разом із Лігією крізь Янікульську браму, щоб уникнути небезпеки. Так само не може бути, щоб загинули всі люди та щоб місто, яке володіє світом, стерте було з лиця землі разом з усіма мешканцями. Навіть у завойованих містах, де лютує різанина й вогонь одночасно, певна частина людей

завше залишається серед живих, чому ж мала б неодмінно загинути Лігія? Адже її охороняє Бог, який сам переміг смерть!» Так розмірковуючи, почав знову молитись і, за усталеним звичаєм, давати Христові клятви та обіцяти всякі дари й жертви. Промчавши Альбаном, у якому майже всі мешканці сиділи на дахах і деревах, аби дивитися на Рим, дещо заспокоївся й міркував холоднокровніше. Подумав також, що Лігією опікується не тільки Урс і Лін, але й апостол Петро. Від самої цієї думки полегшало в нього на серці. Петро був для нього завше істотою неосяжною, майже надлюдською. Відтоді, як слухав його в Остріані, лишилося в нього дивне враження, про яке на початку перебування в Анції писав Лігії, що кожне слово цього старого є істина або мусить стати істиною. Ближче знайомство з апостолом під час хвороби ще зміцнило те враження, що потім змінилося непохитною вірою. Тож якщо вже Петро благословив його любов і пообіцяв йому Лігію, вона не може загинути в огні. Місто може собі згоріти, але жодна іскра пожежі не впаде на її одяг. Під впливом безсонної ночі, шаленої скачки та хвилювань Віниція почала тепер огортати дивна екзальтація, в якій усе видавалося йому можливим: Петро перехрестить полум'я, воно розступиться від одного його слова, і пройдуть безпечно по вогненній алеї. Петро знав, крім того, про майбутнє, тож неодмінно передба-

чав і пожежу, а в такому разі як же міг би не застерегти й не вивести з міста християн, а з ними й Лігію, яку він любив, як свою дитину. І сподівання почало заповнювати серце Віниція. Подумав: якщо вони втікають із міста, він, можливо, знайде їх у Бовіллах або зустріне в дорозі. Може, будь-якої хвилини кохане обличчя з'явиться з тих димів, які розстеляються ширше по всій Кампанії.

Видалося йому це тим більш імовірним, що на дорозі почав зустрічати все більше людей, які, покинувши місто, їхали до Альбанських гір, аби, врятувавшись од вогню, дістатися й поза межі димів. Не доїхавши до Устрина, мусив стишити біг коня через заюрмлення дороги. Крім піших, з манатками на плечах, зустрічав нав'ючених коней, мулів, повози, набиті добром, і врешті й ноші, в яких раби несли заможніших мешканців. Устрин так уже був забитий втікачами з Рима, що крізь натовп важко було пропхатися. На ринку, під колонами храмів і на вулицях роїлися втікачі. Тут і там уже напинали намети, під якими мусили шукати захисток цілі сім'ї. Інші розташовувалися просто неба, галасуючи, благаючи богів або проклинаючи долю. В загальному сум'ятті важко було щось дізнатися. Люди, до яких звертався Віниція, або не відповідали йому взагалі, або підводили на нього напівбожевільні з жаху очі, відповідаючи, що гине місто і світ. З боку Рима

щохвилини насувалися нові натовпи, що складалися з чоловіків, жінок і дітей, які посилювали розгубленість і лемент. Деякі в тисняві шукали розпачливо тих, що загубилися. Інші билися за місце для привалу. Гурти напівдиких пастухів із Кампанії, що прибули до містечка, шукали новин або можливості вкрасти, чому сприяло замішання. Тут і там натовпи з різноплемінних рабів і гладіаторів почали грабувати будинки та вілли в місті й битися з солдатами, які захищали мешканців.

Сенатор Юній, якого Вініцій побачив біля постоялого двору, оточеного загоном рабів-батавів[306], перший дав йому дещо докладніші відомості про пожежу. Вогонь дійсно спалахнув біля Великого Цирку, в місці між Палатином і Целієм, але поширювався з незрозумілою швидкістю, так що охопив увесь центр міста. Ніколи ще з часів Бренна[307] не траплялося в місті такого страшного лиха. «Цирк згорів увесь, а також крамниці й будинки навколо нього, – сказав Юній, – Авентин і Целій в огні. Полум'я, оточивши Палатин, дісталося Карин…»

Тут Юній, який у Каринах мав розкішний будинок, наповнений творами мистецтва, що були милі його

---

[306] *Батави* – германське плем'я, що жило на лівому березі Рейну в його нижній течії.

[307] *…з часів Бренна… – Бренн* був на чолі галлів, які 390 або 387 р. до н. е. захопили та спалили Рим.

серцю, схопив жменю пилюки з дороги і, посипавши нею голову, почав розпачливо стогнати.

Але Вініцій потряс його за плечі.

– І мій дім у Каринах, – сказав, – але коли все гине, нехай і він гине.

Потім, згадавши, що Лігія, послухавшись його поради, могла переселитися в дім Авла, запитав:

– А як вулиця Патриціїв?

– У вогні, – відповів Юній.

– А Затибря?

Юній подивився на нього зі здивуванням.

– Менше за все турбує, – сказав, стискаючи руками зболілі скроні.

– Мене більше турбує Затибря, ніж увесь Рим, – вигукнув запально Вініцій.

– То туди дістанешся хіба що Портовою дорогою, бо поблизу Авентину тебе задушить жар… Затибря?.. Не знаю. Вогонь не міг, напевно, туди дійти, але чи дійшов у цю хвилину, лише боги знають…

Тут Юній завагався через мить, далі мовив притишеним голосом:

– Знаю, що мене не видаси, тож тобі скажу, що це – незвичайна пожежа. Цирк не давали рятувати… Сам чув… Коли будинки навколо загорілися, тисячі голосів кричали: «Смерть рятувальникам!» Якісь люди бігають містом і кидають у будинки палаючі смолоскипи…

До того ж народ хвилюється і кричить, що місто підпалили за наказом. Нічого більше не скажу. Горе місту, горе нам усім і мені! Що там діється, того людська мова не висловить. Люди гинуть в огні або давлять одне одного в товкотнечі… Це кінець Рима!..

І знову почав повторювати: «Горе! Горе місту й нам!» – та Вініцій, скочивши на коня, скакав уже Аппійовою дорогою.

Але тепер це було радше проштовхуванням серед потоку людей, повозів, які сунули з міста. Місто лежало перед Вініцієм як на долоні, охоплене жахливою пожежею… Від моря вогню й диму йшла нестерпна задуха, і галас людей не міг заглушити сичання й реву полум'я.

Розділ XLIII

Чим ближче Віниції під'їздив до мурів, виявлялося, що доїхати до Рима легше, ніж дістатися центру міста. Аппійовою дорогою важко було пересуватися через потік людей. Будинки, поля, цвинтарі, сади та храми, розташовані обабіч, перетворилися на табори біженців. У храмі Марса, що стояв біля самої Аппійової брами, натовп вибив двері, щоб усередині знайти притулок на ніч. На цвинтарях захоплювали більші склепи й за них точилися бійки, що доходили до кровопролиття. Устрин зі своїм безладом давав тільки слабке уявлення про те, що діялося біля мурів самого міста. Зникла всяка повага до законів, до влади, до родинних зв'язків, до різниці станів. Можна було бачити рабів, які лупцювали киями римських громадян. Гладіатори, сп'янілі від награбованого на Торговій пристані вина, об'єднавшись у великі ватаги, носилися з дикими вигуками вздовж дороги, розганяючи людей, лупцюючи та грабуючи. Сила-силенна варварів, виставлених на продаж у місті, повтікали з сараїв, де були зачинені. Пожежа й загибель міста були для них одночасно й кінцем рабства, й годиною помсти – тому, коли римляни втрачали в огні все своє майно, простягали з розпачу руки до богів, благаючи порятунку, вони з радісним

виттям вривалися в натовпи, зривали з людей одяг і хапали молодих жінок. До них приєднувалися раби, що давно вже служили в Римі, бідняки, які не мали нічого на тілі, крім вовняної пов'язки на стегнах, страшні постаті із закутків, яких удень не видно було майже ніде на вулицях й існування яких у Римі важко було припустити. Цей натовп, який складався з азіатів, африканців, греків, фракійців, германців і бриттів, горлав усіма мовами землі, дикий і розгнузданий, шаленів, вважаючи, що настав час, коли йому можна винагородити себе за роки страждань і злиднів. Серед цього вируючого океану людського при світлі дня та пожежі миготіли шоломи преторіанців, під захист яких прагнули більш мирні люди і які в багатьох місцях з ходу мусили стримувати озвірілі натовпи. Вініцій бачив у житті своєму завойовані міста, але ніколи очі його не дивилися на видовище, в якому б розпач, сльози, стогони, дика радість, безумство, шаленство та розгнузданість змішалися в такий неймовірний хаос. А над цим розгойданим, божевільним натовпом людським ревіла пожежа, палало на пагорбах найбільше в світі місто, посилаючи в замішанні своє вогненне дихання й прикриваючи його димами, за якими не видно вже було блакиті неба. Молодий трибун з неймовірним напруженням, ризикуючи щохвилини життям, пробився врешті до Аппійової брами, але тут зрозумів, що, ру-

хаючись крізь Капенську браму, не зможе дістатися міста не тільки через натовпи, але й через страшенну спекоту, від якої тут за брамою дрижало марево. До того ж мосту біля Тригемінської брами[308], навпроти храму Доброї Богині[309], ще не існувало; маючи намір дістатися за Тибр, треба було пробитися до Пальового мосту, себто проїхати біля Авентину, частиною міста, залитою суцільним морем полум'я. Було це зовсім неможливо. Вініцій зрозумів, що мусить повернутися в напрямку Устрина, там звернути з Аппійової дороги, переїхати ріку нижче міста й дістатися на Портову дорогу, що вела просто на Затибря. Не було й це легкою справою, бо тиснява на Аппійовій дорозі зростала. Треба було там прокладати собі дорогу хіба що мечем, Вініцій же не мав зброї, з Анція виїхав-бо як стояв, коли звістка про пожежу застала його у віллі імператора. Одначе біля Меркурійового джерела[310] побачив знайомого центуріона преторіанців, який на чолі кількох десятків людей охороняв од навали натовпу храм, і наказав йому їхати за собою, той же, впізнавши в ньому трибуна та августіана, не міг не підкоритися.

---

[308] *Тригемінська брама* – біля південного схилу Авентину.

[309] *Добра Богиня* – стародавнє римське божество родючості та достатку.

[310] *Меркурійове джерело* – на Аппійовій дорозі перед Капенською брамою.

Вініцій сам очолив загін і, забувши в ці хвилини повчання Павла про любов до ближнього, пробивався вперед, розганяючи натовп із жорстокістю, згубною для багатьох, хто не встиг вчасно відбігти. Услід їм летіли прокльони й сипався град каміння, але він не зважав на це, намагаючись вибратися на вільніші місця. Рухатися вперед можна було тільки ціною неймовірних зусиль. Люди, що розташувалися вже табором, не хотіли звільняти солдатам дорогу й голосно проклинали імператора та преторіанців. У деяких місцях натовп поводився загрозливо. До слуху Вініція долітали фрази зі звинуваченням Нерона в підпалі міста. Погрожували смертю і йому, й Поппеї. Вигуки: *«Sannio!», «Histrio!»*[311], «Матеревбивця!» – розлягалися довкола. Одні кричали, що треба його вкинути в Тибр, інші – що Рим уже доволі терпів. Очевидним було, що погрози ті можуть перейти у відкритий бунт, який, коли б знайшовся ватажок, міг вибухнути будь-якої хвилини. Тим часом лють і розпач натовпу спрямовувалися проти преторіанців, які ще й тому не могли вирватися з тисняви, що дорогу захаращували цілі купи речей, винесених поспіхом із пожежі: скрині та бочки з продуктами, цінне майно, посуд, дитячі колиски, постіль, повози, тюки. Тут і там доходило до сутичок, але преторіанці хутко давали собі раду із беззброй-

[311] «Блазень!», «Актор!» *(Лат.)*

ним натовпом. Насилу перетнувши дороги Латинську, Нуміційську, Архейську, Лавінійську та Остійську, обминаючи вілли, сади, цвинтарі та храми, Вініцій нарешті дістався містечка вздовж Александрійської вулиці, за яким був міст через Тибр. Було там уже вільніше й менше диму. Від утікачів, яких, одначе, й тут не бракувало, довідався, що тільки деякі завулки Затибря охоплені пожежею, але очевидно, що перед силою вогню ніщо не вистоїть, позаяк є люди, котрі навмисно підпалюють і не дозволяють рятувати і кричать, що роблять так за наказом. Молодий трибун не мав уже тепер ані найменшого сумніву, що імператор дійсно наказав підпалити Рим, і помста, про яку волали натовпи, видалася йому річчю слушною та справедливою. Що ж більше міг учинити Мітридат[312] або хтонебудь із найзапекліших ворогів Рима? Міру було перебрано, безумство стало занадто жахливим, а життя людське під його владою – занадто нестерпним. Вініцій вірив, що час Нерона настав, що ці уламки, на які розпадається місто, мають і мусять привалити потворного блазня разом із всіма його лиходійствами. Коли б знайшовся чоловік доволі сміливий, аби очолити доведений до відчаю народ, статися б це могло

[312] *Що ж більше міг учинити Мітридат…* – Мається на увазі *Мітридат VI Євпатор,* цар (111—63 до н. е.) Понту (держава на південно-східному узбережжі Чорного моря), найзапекліший ворог Рима.

протягом кількох годин. Тут у голові Вініція завирували сміливі та мстиві думки. А коли б це вчинив він? Рід Вініціїв, який аж до останнього часу дав цілі шереги консулів, був знаний в усьому Римі. Натовпам потрібне тільки ім'я. Адже через смертний вирок чотирьомстам рабам префекта Педанія Секунда мало не дійшло до бунту і громадянської війни. Так що сталося б тепер, при цьому страшному лихові, яке перевершувало всі нещастя, що їх зазнав Рим протягом восьми століть? Хто закличе до зброї квіритів, думав Вініцій, той безумовно зуміє скинути Нерона і сам одягне імператорський пурпур. Так чому б цього не зробити йому? Був сильнішим, діяльнішим і молодшим за інших августіанів… Нерон керував, щоправда, тридцятьма легіонами, що стояли на кордонах держави, але чи ті легіони та їхні командири не збунтуються, довідавшись про спалення Рима і його храмів?.. А в такому разі він, Вініцій, міг би стати імператором. Адже шепотілися августіани, що якийсь віщун напророчив пурпур Отонові. А чим же він гірший? Може, і Христос допоміг би йому своєю божественною могутністю, може, це він і надихнув? «О, коли б так було!» – благав у душі Вініцій. Помстився б тоді Неронові за небезпеку, що нависла над Лігією, й за свій неспокій, запровадив би панування справедливості й істини, поширив би вчення Христа від Євфрату аж до туманних берегів Бри-

танії та одягнув би Лігію в пурпур і зробив би її володаркою світу.

Але ці думки, спалахнувши в голові його, ніби сніп іскор із палаючого будинку, мов іскри, й погасли. Передовсім належало рятувати Лігію. Дивився тепер на жах цей зблизька, тож страх огорнув його заново, а перед цим морем огню й диму, зіткнувшись із жорстокою дійсністю, відчув, як у нього не лишилося вже зовсім упевненості в тому, що апостол Петро врятує Лігію. Розпач охопив його вдруге, але, дістався Портової дороги, що вела просто на Затибря, опам'ятався аж біля брами, коло якої повторили йому те, що чув уже від біженців, – більша частина Затибря ще не охоплена пожежею, хоча вогонь у кількох місцях уже перекинувся за ріку.

Одначе Затибря повне було також диму і натовпів утікачів, через які пробитися ще важче, бо тутешні люди, маючи більше часу, виносили й рятували більше речей. Найголовніша Портова дорога в багатьох місцях була цілковито ними захаращена, і біля Навмахії Августа[313] височіли їх цілі гори. Тісні завулки, в яких нагромадилися густі дими, були просто неприступними. Мешканці втікали звідтіля тисячами. Вініцій бачив по дорозі жахливі сцени. Іноді два потоки людські, ру-

[313] *Навмахія Августа* – штучне озеро за Тибром, утворене за наказом Августа для показу морської битви.

хаючись із протилежних боків, зустрічалися в тісному проході, напирали один на одного і билися до смерті. Люди топтали тих, хто впав. У сум'ятті люди губилися, матері розпачливими голосами гукали дітей. У Вініція волосся ставало дибом від думки, що мусило діятися ближче до вогню. Серед галасу й гамору важко було про щось розпитати або зрозуміти, що кричать. Час від часу з-за ріки насувалися нові хмари диму, такого чорного й важкого, що вони стелилися при землі, мов нічний морок, поглинаючи будинки, людей і всі предмети. Але спричинений пожежею вітер розвіював дим, і тоді Вініцій міг просуватися ближче до завулку, в якому стояв будинок Ліна. Спека липневого дня, посилена жаром, що пашів із палаючих кварталів, ставала нестерпною. Дим роз'їдав очі, нічим було дихати. Навіть і ті мешканці, які в надії, що полум'я не перейде через ріку, лишалися досі в будинках, почали їх покидати, й натовпи зростали щогодини. Преторіанці, що супроводжували Вініція, відстали. У давці вдарив хтось молотом його коня, котрий, трясучи закривавленою головою та стаючи дибки, не слухався вершника. По багатій туніці Вініція впізнали в ньому августіана, й навколо залунали вигуки: «Смерть Нерону та його паліям!» Настав час грізної небезпеки, бо сотні рук простяглися до Вініція, та наполоханий кінь поніс його, топчучи людей, а водночас насунула нова хмара чор-

ного диму, й вулиця потонула в мороці. Вініцій, бачачи, що не проїде, зіскочив урешті з коня й побіг, притискаючись до стін, а часом очікуючи, поки натовп утікачів омине його. Подумки говорив собі, що зусилля марні. Лігії могло не бути вже в місті, бо вона рятувалася втечею: легше було знайти голку в копиці сіна, ніж її в цій тисняві, в цьому хаосі. Одначе хотів, хай би й ціною життя, дістатися будинку Ліна. Час від часу зупинявся й протирав очі. Відірвавши край туніки, затулив ніс і рот і побіг далі.

Чим ближче був до ріки, тим ставало спекотніше. Вініцій, знаючи, що пожежа почалася біля Великого Цирку, думав спершу, що жар іде звідти, а також від Бичачого форуму та Велабра, що розташовані неподалік і мусили б також бути охоплені полум'ям. Але спека ставала нестерпною. Хтось із утікачів, останній, кого бачив Вініцій, старий на милицях, крикнув: «Не підходь до мосту Цестія! Весь острів у вогні![314]» Тому не можна було більше вводити себе в оману. Біля повороту на Юдейську вулицю, де стояв будинок Ліна, молодий трибун побачив серед клубів диму полум'я: горів не тільки острів, але й Затибря, принаймні інший кінець вулички, на якій мешкала Лігія.

---

[314] *Весь острів у вогні!* – т. зв. острів Ескулапа на Тибрі напроти Капітолію; острів, на якому стояв храм Ескулапа, сполучається з берегами Тибру мостами Фабриція та Цестія, що збереглися до наших часів.

Вініцій, одначе, пам'ятав, що будинок Ліна оточений садом, за яким з боку Тибру був не дуже широкий незабудований простір. Та думка додала йому бадьорості. Вогонь міг зупинитися на порожньому місці. У сподіванні на це біг далі, хоча кожний повів вітру приносив уже не тільки дими, але тисячі іскор, які могли запалити пожежу й на цьому кінці вулиці й відрізати шлях назад.

Нарешті побачив крізь димову заслону кипариси в саду Ліна. Будинки, розташовані за пустирем, палали вже як стоси дров, але оселя Ліна ще не була охоплена вогнем. Вініцій поглянув із вдячністю в небо й кинувся до будинку, хоча само повітря вже його обпікало. Ворота були причинені, та він штовхнув їх і вбіг усередину.

В саду не було жодної живої душі, й будинок здавався також зовсім порожнім.

«Може, знепритомніли всі від диму й спеки», – подумав Вініцій.

І почав гукати:

– Лігіє! Лігіє!

У відповідь – тиша. Чути було тільки гоготання далекого вогню.

– Лігіє!

Раптом до його слуху долетіли зловісні звуки, що їх він чув уже одного разу в цьому саду. Неподалік на

острові загорівся, мабуть, віварій, розташований біля храму Ескулапа, в якім усякі звірі, а серед них і леви, заревли з переляку. Дрож пробіг тілом Вініція з голови до п'ят. Ось уже вдруге за хвилину, коли вся його істота була зосереджена на думці про Лігію, ці жахливі голоси звучали як передвістя нещастя, як дивне пророцтво зловорожого майбуття.

Та було це все-таки коротке, скороминуще враження, бо ще страшніше од реву диких звірів гоготання пожежі змушувало думати про щось інше. Лігія, щоправда, не відповідала на гукання, але могла перебувати в цьому будинку, якому загрожував огонь, знепритомніла чи вчаділа. Вініцій кинувся всередину будинку. В невеликому атрії було порожньо й темно від диму. Шукаючи навпомацки двері до кубікулів, помітив миготливий вогник каганця і, підійшовши ближче, побачив ларарій, у якому замість ларів був хрест. Біля його підніжжя світилася лампадка. У голові молодого оглашенного[315] блискавкою майнула думка, що той хрест посилає йому цей вогник, при світлі якого він може знайти Лігію, тож узяв лампадку й вирушив шукати кубікули. Знайшовши вхід до одного з них, одсунув заслону і при світлі лампадки почав роззиратися.

Але й тут не було нікого. Вініцій усе-таки був упевнений, що потрапив до кубікулу Лігії, бо на цвяхах, заби-

[315] *Оглашенний* – людина, що готується до прийняття хрещення.

тих у стіні, висіла її одежа, а на постелі лежав капітій, себто корсаж, який жінки носили просто на тілі. Віній схопив його, притиснув до вуст і, перекинувши через плече, рушив далі. Будиночок був невеликий, отже впродовж короткого часу він обійшов усі кімнати й навіть підвал. Але ніде не знайшов живої душі. Було справою надто очевидною, що Лігія, Лін і Урс мусили разом з іншими мешканцями кварталу шукати порятунку від пожежі. «Треба їх шукати серед натовпів, за брамами міста», – подумав Віній.

Не здивувало його надто й те, що не зустрів їх на Портовій дорозі, бо могли вийти із Затибря з протилежного боку, в напрямку Ватиканського пагорба[316]. В усякому разі вціліли, принаймні від вогню. У Вінія камінь упав з душі. Бачив, щоправда, з якою страшенною небезпекою була пов'язана втеча, та думка про надлюдську силу Урса додавала йому бадьорості. «Тепер мені треба, – мовив собі, – тікати звідси й через сади Доміціїв дістатися садів Агриппіни. Там їх знайду. Дими там не страшні, бо вітер дме із Сабінських гір».

Настав усе-таки час, коли мусив подумати про власний порятунок, бо хвиля вогню котилася з боку острова і клуби диму майже зовсім затопили завулок. Лампадка, що світила йому в будинку, згасла від протя-

[316] *Ватиканський пагорб* – за Тибром, на північний захід од міста.

гу. Вийшовши на вулицю, Вініцій чимдуж біг тепер до Портової дороги, в той самий бік, звідки прибув, і пожежа, здавалося, жене його своїм вогненним подихом, то огортаючи його щоразу новими хмарами диму, то обсипаючи іскрами, що падали йому на волосся, на шию, на одяг. Туніка почала на ньому тліти в кількох місцях, але він на це не зважав і біг далі, побоюючись що може задихнутися від диму. В роті мав присмак горілого й сажі, в горлі й легенях пекло вогнем. Кров підступала до голови так, що часом усе, навіть дими, бачив червоним. Тоді сказав подумки: «Це справжній вогонь! Ліпше мені впасти на землю й померти». Бігти ставало все важче. Голова, шия і плечі обливалися потом, і той піт обпікав його, мов окріп. Коли б не ім'я Лігії, яке повторював подумки, й коли б не її капітій, яким обмотав собі рот, уже впав би. Кількома хвилинами пізніше вже перестав упізнавати завулок, яким біг. Відчував, що ось-ось знепритомніє, пам'ятав лише, що мусить утікати, бо на відкритому полі його чекає Лігія, що її пообіцяв йому апостол Петро. Й раптом огорнула його якась дивна, схожа на передсмертну маячню, впевненість, що мусить її побачити, одружитися з нею й потім одразу померти.

Біг уже, як п'яний, збиваючись то в один, то в другий бік вулиці. Та раптом змінилося щось у жахливому вогнищі, яке охопило велетенське місто. Все, що доти ли-

ше тліло, спалахнуло суцільним морем полум'я, бо вітер перестав приносити дими, ці ж, які нагромадилися в завулках, звіяв шалений порив розжареного повітря. Порив той гнав тепер мільйони іскор, так що Віниції біг як у вогненній хмарі. Зате він міг ліпше бачити перед собою, і в ту мить, коли вже мав падати, побачив кінець завулка. Це знову додало йому сили. Повернувши за ріг, опинився на вулиці, що вела до Портової дороги й на Кодетанське поле[317]. Іскри перестали гнатися за ним. Зрозумів: якщо добіжить до Портової дороги, то вціліє, хоч би йому навіть довелося знепритомніти.

В кінці вулиці побачив знову ніби хмару, що закривала прохід. «Якщо це дими, – подумав, – то вже не пройду». Біг з останніх сил. На ходу зняв із себе туніку, що, тліючи від іскор, обпікала його, як сорочка Несса[318], і мчав голий, маючи тільки капітій Лігії на голові, яким був обмотаний також рот. Підбігши ближче, розгледів: те, що йому видавалося димом, було курявою, з якої до того ж долітав гамір і людські крики.

---

[317] *Кодетанське поле* – за Тибром біля Ватиканського пагорба.

[318] *…як сорочка Несса…* – Згідно з міфом, кентавр Несе, відомий своєю підступністю, вчинив замах на дружину Геракла Деяніру й був ним убитий. Жадаючи помститися Гераклу, Несе перед смертю запропонував Деянірі свою кров, яка буцім допоможе їй зберегти кохання Геракла. Згодом Деяніра скористалася порадою Несса і просочила його кров'ю хітон Геракла. Однак кров Несса з часом перетворилася на отруту, й Геракл зазнав страшних мук, які спричинили його смерть.

«Чернь грабує будинки», – сказав собі.

Але біг у напрямку голосів. Усе-таки там були люди, що могли йому надати допомогу. Сподіваючись на це, перш ніж добігти, почав прохати щосили про порятунок. Але було це його останнє зусилля: в очах почервоніло ще дужче, в легенях забракло повітря, у м'язах – сили, й він упав.

Одначе його почули, а радше помітили, і двоє людей (як виявилося – робітники) рушили йому на допомогу з глечиками, повними води. Вініцій, який упав од виснаження, але не знепритомнів, обома руками схопив посудину й вихилив її до половини.

– Дякую, – сказав, – поставте мене на ноги, далі я сам піду!

Другий робітник облив йому водою голову, обидва ж не тільки поставили його на ноги, але підняли й понесли до гурту інших, які оточили його, оглядаючи дбайливо, чи не надто зазнав пошкодження. Ця дбайливість здивувала Вініція.

– Люди, – запитав, – що ви за одні?

– Руйнуємо будинки, щоб пожежа не могла дійти до Портової дороги, – відповів один із робітників.

– Прийшли мені на допомогу, коли я вже впав. Дякую вам.

– Ми не можемо відмовити в допомозі, – озвалося кілька голосів.

Тоді Вініцій, який зранку дивився на озвірілі натовпи, на бійки та грабунки, поглянув уважніше на обличчя, що його оточували, і сказав:

– Хай винагородить вас… Христос.

– Хвала імені його! – вигукнув цілий хор голосів.

– Лін?.. – запитав Вініцій.

Але не зміг запитувати далі й не почув відповіді, позаяк од хвилювання та надмірного напруження зомлів.

Опритомнів лише на Кодетанській дорозі, в саду, оточений кількома жінками й чоловіками, і перші слова, на які знову здобувся, були:

– Де Лін?

Якийсь час не було відповіді, потім якийсь знайомий Вініцію голос раптом сказав:

– За брамою Номентанською; пішов до Остріану… позавчора… Мир тобі, перський царю!

Вініцій підвівся й сів, побачивши несподівано над собою Хілона.

Грек же мовив:

– Дім твій, пане, напевно, згорів, бо Карини в огні, але ти завше будеш багатим, як Мідас[319]. О, що за напасть! Християни, сини Серапіса, провіщали здавна, що вогонь знищить це місто… А Лін разом із дочкою Юпітера перебуває в Остріані… О, що за напасть на

---

[319] *…будеш багатим, як Мідас. – Мідас,* міфічний цар Фрігії, дістав од Діоніса здатність перетворювати на золото все, до чого доторкнеться.

це місто!..

Вініцієві знову зробилося погано.

– Бачив їх? – запитав.

– Бачив, пане!.. Дякувати Христу і всім богам, що я можу доброю звісткою відплатити за твої добродійства. Але я тобі, Осіріс, ще відплачу, присягаюся цим палаючим Римом!

Надворі звечоріло, але в саду видно було як удень, бо пожежа палахкотіла ще дужче. Здавалося, що горять не окремі квартали, а все місто, вздовж і вшир. Небо було червоне, скільки оком сягнути, і на землю спускалася червона ніч.

Розділ XLIV

Заграва від палаючого міста залила небо так широко, як може сягнути людський погляд. Із-за пагорбів витиснувся великий повний місяць, який запалав одразу і, прибравши барву розжареної міді, здавалося, з подивом поглядав на місто, володаря світу, що гинуло. В зарожевілих безоднях неба світилися рожеві зірки, але на відміну від звичних ночей на землі було світліше, ніж на небесах. Рим освітлював, як величезне багаття, всю Кампанію. При кривавій заграві видно було далекі пагорби міста, вілли, храми, пам'ятники й акведуки, що збігали з усіх навколишніх гір до міста, на акведуках же роїлися люди, які сховалися там заради безпеки або для спостерігання пожежі.

Тим часом страшна стихія охоплювала все нові ділянки. Не можна було сумніватися, що чиїсь злочинні руки підпалили місто, коли все нові пожежі виникали в місцях, віддалених од головного вогнища. З пагорбів, на яких Рим був розташований, полум'я спливало, як морські хвилі, в долину, тісно заставлену п'яти–й шестиповерховими будинками, сараями, крамницями, дерев'яними пересувними амфітеатрами, спорудженими принагідно для різноманітних видовищ, і врешті складів дров, маслинової олії, зерна, горіхів, ши-

шок піній, насінням яких харчувався бідний люд, та одягу, який часом із ласки імператорів роздавали голоті, що гніздилася по тісних завулках. Там пожежа, знаходячи доволі палива, перетворювалася на шерег вибухів і з нечуваною швидкістю охоплювала цілі вулиці. Люди, що таборилися за містом або стояли на акведуках, відгадували за кольором полум'я, що горить. Шалений порив вітру виносив хвилями з вогняної безодні тисячі й мільйони розжарених мигдальних та горіхових шкаралупок, які злітали вгору незліченними роями світних метеликів – і лопалися з тріском у повітрі або, гнані вітром, сипалися на нові ділянки, на акведуки й на поля навколо міста. Всяка думка про порятунок видавалася недоречною, сум'яття ж усе зростало, коли ж бо з одного боку городяни втікали через усі брами за мури, а з другого – пожежа привабила тисячі людей з околиці – як мешканців містечок, так і селян і напівдиких пастухів із Кампанії, що їх спокусило сподівання грабунку.

Вигук «Рим гине!» не сходив з уст натовпу, загибель же міста видавалася тоді водночас закінченням його володарювання й розв'язанням вузлів, які досі зв'язували народ у єдину цілісність. Чернь, яка складалася здебільшого з рабів і пришельців і для якої не важливим було панування Рима, а переворот міг її тільки звільнити від кайданів, набирала тут і там за-

грозливого вигляду. Поширювалися насильство та пограбування. Здавалось би, що єдино саме видовище загибелі міста, приковуючи увагу людей, стримує ще вибух різанини, що розпочнеться відразу ж, як тільки місто перетвориться на попелище. Сотні тисяч рабів, забувши, що Рим, крім храмів і мурів, має ще кілька десятків легіонів у всіх кінцях світу, здавалося, тільки чекали заклику та вождя. Почали згадувати ім'я Спартака, але Спартака не було – натомість громадяни почали об'єднуватися та озброюватися, хто чим може. Найжахливіші чутки кружляли біля всіх брам. Деякі стверджували, що це Вулкан за наказом Юпітера нищить місто вогнем, який виходить із-під землі; інші – що це помста Вести за весталку Рубрію. Люди, переконані в цьому, не хотіли нічого рятувати, натомість, облягаючи храми, прохали богів про помилування. Та найчастіше повторювали, що імператор наказав спалити Рим, аби позбутися смороду, що долітав од Субури, і щоб вибудувати нове місто під назвою Неронія. Від цієї думки лють охопила людей, і коли б, як про це думав Вініцій, знайшовся вождь, який би хотів скористатися з цього вибуху ненависті, час Нерона настав би на рік раніше. Говорили також, що імператор збожеволів, що наказав преторіанцям і гладіаторам нападати на людей і вчинити загальну різанину. Деякі присягалися богами, що звірів з усіх віваріїв, за розпо-

рядженням Міднобородого, випущено. Бачили на вулиці левів із палаючими гривами і розлючених слонів, і турів, які цілими стадами топтали людей. Була в тому навіть частина правди, бо в кількох місцях слони, відчуваючи наближення пожежі, зруйнували віварії і, вирвавшись на волю, в дикому страху мчали від вогню, нищачи все на своєму шляху, наче буря. Ходили розмови, що десятки тисяч людей загинули в огні. Дійсно, загинула величезна кількість. Були такі, що, втративши все майно або найдорожчих серцю істот, у розпачі самі кидались у вогонь. Інші задихнулися від диму. В центрі міста, між Капітолієм, з одного боку, і Квіриналом, Віміналом та Есквіліном, з другого, як і між Палатином і Целієм, де пролягали найбільш забудовані вулиці, пожежа спалахувала відразу в кількох місцях, і гурти людей, які бігли в один бік, несподівано натикалися на нові вали вогню з протилежного боку й гинули жахливою смертю серед вогняної заплави.

У жаху, сум'ятті й безумстві не знали, куди втікати. Дороги були захаращені речами, а в більш тісних місцях неможливо було пройти. Ті, хто ховався на ринку та на площах – у місці, де пізніше споруджено амфітеатр Флавіїв[320], біля храму Землі, біля портика Лівії[321]

---

[320] *Амфітеатр Флавіїв* – т. зв. Колізей, завершений будівництвом 80 р.; вміщував понад 50 тисяч людей.

[321] *Лівія* – дружина імператора Августа.

та вище, біля храмів Юнони й Луцини[322], а також між схилом Вібрія та старою Есквілінською брамою, – оточені морем вогню, загинули від жару. В місцях, куди вогонь не дійшов, знайдено було пізніше сотні обвуглених тіл, хоч і тут і там нещасні виривали кам'яні плити і для захисту від жару закопувалися до половини в землю. Майже кожна родина, що мешкала в центрі міста, не вціліла повністю, тому вздовж мурів, біля всіх брам і на всіх дорогах було чути розпачливе тужіння жінок, які вигукували дорогі імена загиблих у тисняві або у вогні.

Отож, коли одні благали в богів милосердя, інші паплюжили їх за це страшенне лихо. Бачили старих, які зверталися до храму Юпітера Рятівника, простягаючи руки з вигуками: «Ти ж рятівник, порятуй свій вівтар і місто!» Головний розпач звернений був проти старих римських богів, які, на думку людей, зобов'язані були пильнувати уважніше місто. Вони виявилися безсилими, тож лаяли їх. Натомість, коли на Ослиній дорозі показався гурт єгипетських жерців, які везли статую Ісіди, врятовану із храму поблизу Целімонтанської брами, натовп приєднався до кортежу, люди впряглися в повіз, припровадили його аж до Аппійової брами і, заволодівши статуєю, встановили її в храмі Марса,

---

[322] *Луцина* – римська богиня дітородіння; часто ототожнювалася з Аноною.

відлупцювавши жерців цього божества, які насмілилися чинити опір. В інших місцях закликали Серапіса, Ваала або Єгову[323], прихильники якого, вироївшись із завулків Субури і з Затибря, наповнювали галасом і благаннями прилеглий до мурів простір. У криках їхніх лунали, одначе, нотки тріумфу, тому, коли одні з городян прилучилися до хору, що славив «Владику світу», інші, обурюючись цим радісним гомоном, намагалися примусити його притлумити. Де-не-де чути було спів чоловіків у розквіті сил, старих, жінок і дітей, пісні дивні й урочисті, значення яких було не зрозумілим, але повторювалися щохвилини слова: «Се гряде судія у день гніву і лиха». Отак рухливі й безсонні людські хвилі оточили палаюче місто, наче бурхливе море.

Але нічого не допомагало – ні розпач, ні блюзнірство, ні співи. Лихо здавалося невідворотним, суцільним і невблаганним, як доля. Біля амфітеатру Помпея загорілися склади прядива й канатів, велика кількість яких трималася для цирків, арен і всіляких машин, використовуваних в іграх, а ще прилеглі будівлі, де зберігалися бочки смоли, потрібної для просочування канатів. Через кілька годин уся ця частина міста, за якою лежало Марсове поле, горіла таким ясно-золотим полум'ям, що напівпритомним од жаху мешкан-

---

[323] *Єгова* (власне Яхве) – Господь *(давньоєвр.),* табуйоване ім'я вищого божества в юдаїзмі.

цям якийсь час здавалося, що при вселюдській згубі чергування дня та ночі порушилось і вони бачать світло сонця. Але потім криваве суцільне сяйво витіснило всі інші барви. З палахкого моря виривалися до розжареного неба велетенські фонтани та стовпи полум'я, розпускаючись угорі вогненними китицями й султанами, вітер же хапав їх і, перетворюючи на золоті нитки та жмути іскор, ніс ген над Кампанією, аж до Альбанських гір. Ніч ставала все світлішою; саме повітря здавалося просякнутим не тільки блиском, але й полум'ям. Тибр плинув живим вогнем. Нещасне місто перетворилося на суцільне пекло. Пожежа охоплювала все нові квартали, брала штурмом пагорби, розливалася по рівнинах, затоплювала долину, шаленіла, гоготала, гуркотіла.

Розділ XLV

Ткач Макрин, до чиєї оселі принесено Віниція, обмив його, дав йому одяг і нагодував, після чого молодий трибун, цілком відновивши сили, заявив, що цієї ж ночі розпочне подальші пошуки Ліна. Макрин, який був християнином, підтвердив слова Хілона, що Лін разом зі старшим священиком Клементом вирушив до Остріану, де Петро мав хрестити цілу общину прихильників нового вчення. Сусіди-християни знали, що Лін позавчора доручив такому собі Гаю пильнувати свій будинок. Для Віниція це було доказом, що ні Лігія, ні Урс не залишилися в ньому і мусили теж вирушити до Остріану.

Ця думка дуже його втішила. Лін був старий, йому важко було ходити з Затибря аж до далекої Номентанської брами, повертаючись звідти на Затибря, й він, імовірно, поселився на ці кілька днів у якогось із одновірців за мурами, і разом з ним і Лігія, і Урс. Так вони уникли пожежі, яка взагалі не перекинулася на протилежний схил Есквіліну. Вініцій в усьому цьому вбачав зволення Христа; відчув на собі його піклування і з серцем, охопленим любов'ю більш ніж будь-коли, заприсягнувся в душі відплатити йому всім життям за ці явні знаки милості.

Тим паче він поспішав до Остріану. Відшукає Лігію, відшукає Ліна, Петра й забере їх куди-небудь далеко, в якийсь із своїх маєтків, хоча б і на Сицилію. Рим ось палає, й за кілька днів останеться від нього тільки попелище, тож навіщо мають залишатися серед лиха та розгнузданого люду? Там, оточені гуртами дисциплінованих рабів, житимуть у тиші та спокої всі під покровом Христа, з благословенням Петра. Тільки б їх тепер відшукати.

Було це справою нелегкою. Вініцій пам'ятав, як важко діставався він Затибря з Аппійової дороги, скільки довелося йому кружляти, щоб дійти до Портової дороги, тож вирішив обігнути місто з протилежного боку. Рухаючись Тріумфальною дорогою вздовж ріки, можна було дістатися Емілійового мосту, звідти ж, оминаючи Пінцій, повз сади Помпея, Лукулла та Саллюстія[324], вибратися на Номентанську дорогу. Це був найкоротший шлях, але і Макрин, і Хілон не радили ним іти. Вогонь не охопив, щоправда, досі тієї частини

---

[324] *Рухаючись Тріумфальною дорогою… оминаючи Пінцій, повз сади Помпея, Лукулла та Саллюстія… – Тріумфальна дорога* виходила з міста в північно-західному напрямі, в бік Ватиканського пагорба. *Пінцій,* або т. зв. Садовий пагорб, розташований у північній частині Рима; на схилах Пінція були сади Помпея, Лукулла, Саллюстія, Аціліїв, Доміціїв та ін. *Лукулл Луцій Ліциній* (117—57 до н. е.) – римський державний діяч і полководець, казковий багатій. *Гай Саллюстій Крисп* (86—35 до н. е.) – римський політичний діяч, історик.

міста, але всі ринки й вулиці могли бути повністю забиті людьми та їхніми речами. Хілон радив рухатися через Ватиканське поле аж до Фламінійової брами, там перетнути ріку й посуватися далі із зовнішнього боку мурів, за садами Ацілiїв[325], до Соляної брами. Вініцій після короткого вагання вирішив послухатися поради.

Макрин мусив залишитися, щоб охороняти будинок, але роздобув двох мулів, які могли знадобитися Лігії в подальшій подорожі. Хотів також додати раба, та Вініцій відмовився, припускаючи, що, як уже з ним було, перший-ліпший загін преторіанців, зустрінутий у дорозі, підкориться його наказам.

Тож, не зволікаючи, разом із Хілоном вирушили через Янікульське поле до Тріумфальної дороги. На відкритих місцях тут теж були табори, та пробиратися через них було легше, бо більша частина мешканців тікала до моря Портовою дорогою. За Септиміанською брамою Вініцій і Хілон поїхали між рікою та чудовими садами Доміціїв, могутні кипариси яких світилися червоно від пожежі, мовби від променів призахідного сонця. Дорога ставала вільнішою, часом тільки доводилось їм пробиватися крізь потік селянства, що сунуло до міста. Вініцій підганяв свого мула, як міг, Хілон же, їдучи вслід за ним, розмовляв упродовж усієї дороги сам із собою:

---

[325] *Ацілії* – давній плебейський рід.

– Ось пожежа залишилася позаду й тепер гріє нам спини. Ніколи ще на цій дорозі не було так видно вночі. О Зевсе! Якщо не спустиш зливу на цю пожежу, значить, не любиш Рима. Силами людськими не загасити такого вогню. Місто, якому підкорялися Греція та весь світ! А тепер перший-ліпший грек може пекти свої боби в його попелі! Хто на таке сподівався!.. Й не буде вже ні Рима, ні римських володарів…

А хто захоче ходити по цьому попелищу, коли вистигне, і посвистувати, той посвистуватиме в безпеці. О боги! Посвистувати в такому світовладному місті! Хто б із греків або навіть із варварів міг на таке сподіватися?.. Одначе свистіти можна, бо купа попелу – зосталася вона від вогнища пастухів чи від спаленого міста – це лише купа попелу, що її рано чи пізно розвіє вітер.

Кажучи це, Хілон час від часу обертався назад і дивився на хвилю вогню зі злостивою і разом з тим радісною міною. Потім мовив далі:

– Гине! Гине! І не буде його вже більше на землі. Куди тепер світ посилатиме своє зерно, свої маслини та свої гроші? Хто в нього витискатиме золото і сльози? Мармур не горить, але кришиться у вогні. Капітолій перетвориться на руїни, і Палатин стане руїнами. О Зевсе! Рим був на кшталт пастуха, інші ж народи – ніби вівці. Коли пастух був голодним, різав одну з ове-

ць, з'їдав м'ясо, і тобі, отче богів, жертвував шкуру. О Хмарозбирачу, хто різатиме тепер і в чиї руки вкладеш пастуший бич? Бо Рим палає, отче, так добре, ніби ти його сам підпалив блискавкою.

– Поспішай! – підганяв його Вініцій. – Що там робиш?

– Оплакую Рим, пане, – відповів Хілон. – Таки ж місто Юпітера!..

І якийсь час їхали мовчки, вслухаючись у гоготання пожежі та в шум пташиних крил. Голуби, яких величезна кількість гніздилася при віллах і по містечках Кампанії, а також різноманітні птахи з-над моря та з навколишніх гір, сприймаючи заграву пожежі за сонячне світло, летіли цілими зграями наосліп у вогонь.

Вініцій першим порушив мовчання:

– Де ти був, коли спалахнула пожежа?

– Ішов до свого друга Еврицію, пане, що тримав крамничку біля Великого Цирку, і розмірковував якраз про вчення Христове, коли хтось закричав: «Огонь!» Люди громадилися біля цирку, шукаючи порятунку та з цікавості, але коли полум'я охопило весь цирк і, крім того, почало спалахувати в інших місцях, треба було подумати про власну безпеку.

– Чи бачив ти людей, що кидали смолоскипи до будинків?

– Хіба я тільки це бачив, внуче Енея! Бачив людей,

що торували собі в натовпі дорогу мечами; бачив бійки й розтоптані на бруківці нутрощі людські. Ах, пане, коли б ти на це дивився, подумав би, що варвари захопили місто і вчиняють різанину. Люди навколо кричали, що настав кінець світу. Деякі зовсім втратили голову і, відмовившись од наміру тікати, чекали бездумно, коли їх охопить полум'я. Другі збожеволіли, треті вили з розпачу, та бачив і таких, які вили від радості, бо, о пане, багато є на світі злих людей, що не здатні поцінувати добродійств милостивого вашого панування й тих справедливих законів, на основі яких віднімаєте у всіх їхнє майно та привласнюєте його. Люди не вміють погоджуватися з волею богів!

Віниції був занадто поглинутий своїми роздумами, щоб помітити іронію, яка звучала в словах Хілона. Він здригався від жаху лише на думку, що Лігія могла опинитися серед цього сум'яття, на цих страшних вулицях, на яких розтоптано людські нутрощі. Й хоча він уже разів десять випитував Хілона про все, що той міг знати, звернувся до нього ще:

– А ти бачив їх в Остріані на власні очі?

– Бачив, сину Венери, бачив дівчину, доброго лігійця, святого Ліна й апостола Петра.

– До пожежі?

– Так, о Митро, до пожежі.

Але в душі Віниція з'явилася підозра, чи Хілон не

бреше, тож, притримавши мула, поглянув грізно на старого грека й запитав:

– Що ти там робив?

Хілон знітився. Хоча йому, як і багатьом, здавалося, що разом із загибеллю Рима надходить край і римському владарюванню, але поки що був сам на сам із Вініцієм, пригадував, що той заборонив під загрозою страшної кари шпигувати за християнами, й особливо за Ліном і Лігією.

– Пане, – сказав Хілон, – чому ти не віриш, що я їх люблю? Саме так! Був у Остріані, бо вже наполовину християнин. Піррон навчив мене ставити доброчесність вище за філософію, тож дужче горнуся до людей доброчесних. А до того ж, о пане, я бідний, і коли ти, о Юпітере, розважався в Анції, я частенько голодував, сидячи за книгами, тож сідав біля муру в Остріані, бо християни, хоча й самі бідняки, більше подають милостині, ніж усі інші, разом узяті, мешканці Рима.

Привід цей видався Вініцію переконливим, тому запитав уже не так грізно:

– І ти не знаєш, де на цей час поселився Лін?

– Одного разу ти покарав мене за цікавість, пане, жорстоко, – відповів грек.

Вініцій замовк, і їхали далі.

– Пане, – сказав трохи згодом Хілон, – не відшукав би ти дівчину, коли б не я, але якщо її знайдемо тепер,

не забудеш про бідного мудреця?

– Матимеш дім із виноградником біля Америоли[326], – відповів Віницій.

– Дякую тобі, Геркулесе! З виноградником?.. Дякую тобі! О, так! З виноградником!

Минули пагорби Ватикану, що світилися червоно від пожежі, але за Навмахією звернули праворуч, аби, перетнувши Ватиканське поле, наблизитися до ріки і, переправившись через неї, дістатися Фламінійової брами. Раптом Хілон притримав мула і сказав:

– Пане! Прийшла мені в голову гарна ідея.

– Кажи, – відповів Віницій.

– Між Янікульським пагорбом і Ватиканом, за садами Агриппіни, є підземелля, з яких добували камінь і пісок для будівництва цирку Нерона. Послухай мене, пане! Останнім часом юдеї, що їх, як знаєш, багато є на Затибрі, почали жорстоко переслідувати християн. Пам'ятаєш, що вже за божественного Клавдія такі там були заворушення, що імператор змушений був вигнати їх із Рима. Тепер же, коли повернулися й коли завдяки піклуванню Августи почуваються в безпеці, тим зухваліше принижують християн. Я ж бо знаю! Я бачив. Жодного едикту не було видано проти християн, але юдеї звинувачують їх перед префектом міста, що вбивають дітей, вшановують осла та проповідують не

---

[326] *Америола* – місто в Сабінській області (на північний схід од Рима).

визнане сенатом учення, а самі б'ють їх і нападають на їхні молитовні будинки з такою жорстокістю, що християни змушені ховатися від них.

– Що ти хочеш цим сказати? – запитав Вініцій.

– А те, що синагоги існують відкрито на Затибрі, але християни, щоб уникнути переслідувань, змушені молитися таємно і збираються в покинутих сараях за містом або в піщаних кар'єрах. Ті, що мешкають на Затибрі, вибрали собі цей, що утворився з причини будівництва цирку й різних будинків уздовж Тибру. Тепер, коли гине місто, прихильники Христа, напевно, моляться. Знайдемо їх силу-силенну в підземеллях, тому радив би тобі, пане, щоб ми заглянули туди мимохідь.

– Але ж ти говорив, що Лін вирушив до Остріану! – вигукнув роздратовано Вініцій.

– А ти мені пообіцяв будинок із виноградником біля Америоли, – відповів Хілон, – отже, хочу шукати дівчину всюди, де маю сподівання її знайти. Після того як спалахнула пожежа, вони могли повернутися на Затибря… Могли оминути місто, як ми робимо це зараз. Лін має дім, хотів, може, бути ближче до нього, щоб глянути, чи пожежа не охопить і цього кварталу. Якщо повернулися, тоді присягаюся тобі, пане, Персефоною[327], що застанемо їх на молитві в підземеллі, а

[327] *Персефона* – у грецькій міфології богиня підземного царства; дочка

в найгіршому разі розпитаємо про них.

– Маєш рацію, веди! – сказав трибун.

Хілон, не роздумуючи, звернув ліворуч, до пагорба. На мить схил цього пагорба заступив їм пожежу так, що, хоча найближчі виступи були освітлені, самі вони опинилися в тіні. Минувши цирк, звернули ще ліворуч і заглибились у лощину, в якій було зовсім темно. Але в темряві Вініцій помітив багато миготливих вогників.

– Це вони! – сказав Хілон. – Буде їх нині більше, ніж будь-коли, бо інші молитовні будинки згоріли або повні диму, як і все Затибря.

– Так! Чую спів, – сказав Вініцій.

Дійсно, з темного отвору в пагорбі долинали людські голоси, ліхтарики зникали в ньому один за одним. Але з бічних лощин з'являлися все нові постаті, так що через деякий час Вініцій і Хілон опинилися серед гурту людей.

Хілон сповз із мула і, кивнувши підліткові, що йшов збоку, сказав йому:

– Я служитель Христа і єпископ. Потримай нам мулів, і дістанеш моє благословення та відпущення гріхів.

Потім, не очікуючи відповіді, всунув йому в руку повіддя і приєднався разом із Вініцієм до натовпу, що рухався.

Деметри; тотожна римській Прозерпіні.

Незабаром увійшли до підземелля й посувалися далі при слабкому світлі ліхтариків темним коридором, аж поки прийшли до широкої печери, з якої, очевидно, ще недавно вибирали камінь, бо на стінах виднілися свіжі його злами.

Було там видніше, ніж у коридорі, бо, окрім світильників і ліхтариків, у печері горіли смолоскипи. При їх світлі розгледів Вініцій цілий уклінний натовп із руками, простягненими догори. Ні Лігії, ні апостола Петра, ні Ліна він тут не бачив, натомість оточували його обличчя урочисті й схвильовані. На деяких він бачив очікування, тривогу, сподівання. Миготливе світло відбивалося в білках їхніх підведених очей, піт струмував по блідих як крейда лобах; одні співали пісень, інші гарячково повторювали ім'я Христа, деякі били себе в груди. По всіх було видно: щохвилини очікують чогось надзвичайного.

Та ось співи змовкли, і над натовпом, у ніші, утвореній на місці відбитої брили, з'явився знайомий Вініцію Крисп, із обличчям ніби напівпритомним, блідим, фанатичним і суворим. Очі звернулися до нього, мовби в очікуванні слів розради та сподівання, він же, перехрестивши всіх, заговорив поспіхом, ледве не зриваючись на крик:

– Кайтеся у гріхах ваших, бо настав час. Ось на місто лиходійств і розпусти, ось на новий Вавилон спу-

стив Господь огонь нищівний. Настав час суду, гніву та загибелі… Господь передрік пришестя своє, і скоро ви побачите його! Але прийде вже не в образі агнця, який віддав свою кров за гріхи ваші, але як грізний судія, що в справедливості своїй скине в безодню грішників і невіруючих… Горе світові й горе грішникам, бо не буде вже для них милосердя… Бачу тебе, Ісусе! Зірки спадають на землю дощем, сонце меркне, земля розверзає безодні свої, і мертві повстають, а ти грядеш серед звуків трубних і сонмів ангельських, серед громів і блискавок. Бачу й чую тебе, о Ісусе!

Тут замовк і, підвівши обличчя, здавалося, почав углядатися в щось далеке і страшне. В цю мить у підземеллі почувся глухий гуркіт грому – один, другий і десятий. Це в палаючому місті падали цілі вулиці згорілих будинків. Але більшість християн визнало цей гуркіт за очевидну ознаку, що грізний час настає, бо віра в близькість другого пришестя Христа і в кінець світу була й так між ними розповсюджена, тепер же зміцнила її пожежа міста. Тому страх Господній охопив натовп. Численні голоси почали повторювати: «Судний день!.. Гряде!» Деякі затуляли руками обличчя в переконанні, що зараз тріскне земля в основах своїх і з надр її вийдуть нелюди пекельні, щоб терзати грішників. Одні благали: «Ісусе, змилуйся! Рятівнику наш, будь милосердним!..» – другі голосно каялися в гріхах,

треті кидались одне до одного в обійми, щоб фатальної миті відчувати поряд близькі серця.

Але були й такі, чиї лиця, ніби на вершині блаженства, сповнені неземних усміхів, не виявляли тривоги. В кількох місцях розляглися голоси: це люди в релігійному екстазі почали викрикувати незрозумілі слова невідомими мовами. Хтось із темного кутка печери заволав: «Пробудись, хто спить!» Над усім панував голос Криспа: «Пильнуйте! Пильнуйте!»

Часом, одначе, наставала тиша, мовби всі, затамувавши подих, очікували того, що станеться. І тоді чути було далекий гуркіт від падіння зруйнованих вогнем кварталів, після якого знову звучали стогони, молитви, вигуки й заклики: «Рятівнику, змилуйся!» Іноді Крисп голосно промовляв: «Зречіться благ земних, бо скоро не буде у вас землі під ногами! Зречіться земної любові, бо Господь знищить тих, які дужче, ніж його, люблять жінок і дітей. Горе тому, хто полюбив творіння дужче, ніж творця! Горе багатим! Горе лихварям! Горе розпусникам! Горе чоловікові, жінці й дітям!..»

Зненацька сильніший од попередніх гуркіт струсонув каменоломню. Всі впали на землю, простягнувши руки хрестом, аби таким чином захиститися від злих духів. Настала тиша, в якій чути було тільки прискорене дихання та переляканий шепіт: «Ісусе! Ісусе! Ісусе!» – і де-не-де плач дітей. І зразу ж понад лежачою

черню чийсь спокійний голос мовив:

– Мир вам!

Це був голос апостола Павла, який щойно ввійшов до печери. Від звуків його слів страх миттю розвіявся, як минає страх у стада, коли з'являється пастух. Люди попідводилися з землі, хто був ближче, тулилися до його колін, мовби шукаючи в нього захисту, він же простяг над ними руки й заговорив:

– Чому тривожитесь у серцях ваших? Кому з вас відомо, що його може спіткати, поки не настав його час? Господь покарав огнем Вавилон, але над вами, хто омитий хрещенням і чиї гріхи спокутувані кров'ю агнця, буде милосердя його, й помрете з іменем його на вустах ваших. Мир вам!

Після грізних, немилосердних слів Криспа слова Петра були бальзамом для присутніх. Замість страху Господнього душами оволоділа милість Божа. Люди ці знайшли такого Христа, якого полюбили з оповідей апостольських, – тож не судію невблаганного, а лагідного, терплячого агнця, милосердя якого у сто разів переважало злобу людську. Відчуття полегшення огорнуло все зібрання, та сподівання в поєднанні з вдячністю апостолові переповнили серця. Голоси з різних кутків озвалися: «Ми вівці твої, паси нас!» Які були поближче, мовили: «Не покидай нас у лиху годину!» І припадали до його колін, а Вініцій, бачачи це,

підійшов до апостола, схопив край його плаща і, схиливши голову, сказав:

– Порятуй мене, святий старче! Я шукав її в диму пожежі й у натовпі людському, та ніде не міг знайти, але вірю, що ти можеш повернути її мені.

– Сподівайся, – мовив, – і йди за мною.

Розділ XLVI

Місто все ще горіло. Великий Цирк лежав у руїнах, далі в кварталах, які загорілися першими, цілі вулиці й завулки лежали в руїнах. Коли падав будинок, стовпи вогню здіймалися до самого неба. Вітер перемінився й віяв тепер із страшенною силою з боку моря, несучи на Целій, на Есквілін і на Вімінал хвилі вогню, головешок та жарин. Подумали вже, одначе, і про порятунок. За наказом Тигелліна, що позавчора прибув із Анція, заходилися зносити будинки на Есквіліні, щоб вогонь, потрапивши на порожнє місце, згас сам по собі. Була це все-таки жалюгідна спроба, вжита для порятунку решти міста, бо про врятування того, що горіло, нічого було й думати. Належало при цьому подбати й про запобігання наслідкам лиха. Разом із Римом гинули незліченні багатства, гинуло все майно його мешканців, – так що навколо мурів бродили тепер сотні тисяч неімущих. Наступного дня голод почав дошкуляти цим натовпам людським, адже велетенські запаси продуктів, нагромаджені в місті, горіли разом з ним, у загальному сум'ятті й розвалі ніхто досі не подумав, аби привезти нові. Тільки по прибутті Тигелліна було послано до Остії відповідні накази, тим часом натовпи почали прибирати все загрозливішого вигляду.

Будинок біля Аппійового акведука, в якому тимчасово поселився Тигеллін, обступили юрби жінок, які з ранку до пізньої ночі кричали: «Хліба й даху!» Марно преторіанці, викликані з великого табору між Соляною та Номентанською дорогами, намагалися підтримати хоча б якийсь лад. Тут і там чинили їм відкритий збройний опір, іноді беззбройні гурти, вказуючи на палаюче місто, кричали: «Убивайте нас через цей вогонь!» Лаяли імператора, августіанів, преторіанських солдатів, обурення зростало з кожною годиною так, що Тигеллін, поглядаючи вночі на тисячі вогнищ, розведених навколо міста, говорив собі, що то вогнища ворожого табору. За наказом його привезено, крім борошна, якнайбільшу кількість спеченого хліба не лише з Остії, але й з усіх навколишніх міст і селищ, та коли перші партії прибули на Торгову пристань, народ зламав ворота з боку Авентина і як оком змигнути розхапав увесь запас, скориставшись страшенним сум'яттям. При місячнім сяйві билися за хлібини, величезну кількість яких утоптано в землю. Борошно з розірваних мішків укрило, наче снігом, весь простір од складів аж до лугів Друза та Германіка, і заворушення тривали, аж поки солдати, оточивши всі будинки, почали розганяти натовпи за допомогою стріл та каміння.

Ніколи від часу навали галлів під проводом Бренна не траплялося Риму такого лиха. Порівнювали з роз-

пачу обидві пожежі. Але тоді лишився принаймні Капітолій. Нині ж і він оточений був зловісним вогненним вінцем. Мармур не горів у вогні, але ночами, коли вітер на мить розганяв язики полум'я, на горі видно було шереги колон храму Юпітера, що, розпечені, світилися рожево, наче вкриті жаром. Врешті, за часів Бренна мешканці Рима були дисципліновані, згуртовані, прихильні до свого міста і його вівтарів, нині ж навколо мурів палаючого міста бродили різномовні натовпи, здебільшого із рабів і вільновідпущеників, розгнуздані, свавільні, готові виступити під тиском злиднів проти влади та міста.

Але самі масштаби пожежі, наповнюючи серця жахом, певною мірою знесилювали натовп. За пожежею могли прийти голод і хвороби – на довершення нещастя стояла страшенна липнева спека. Повітрям, розпеченим вогнем і сонцем, неможливо було дихати. Ніч не лише не приносила полегшення, але була таким же пеклом. Удень відкривався жахливий і зловісний краєвид. Усередині гігантське місто на пагорбах, перетворене на ревучий вулкан, навколо ж, аж до Альбанських гір, неозоре суцільне кочовище – буди, намети, курені, повози, тачки, ноші, ятки, вогнища – все це застелене димом, курявою, освітлене рудими променями сонця, що пробиваються крізь пожежу, наповнене гомоном, криком, погрозами, ненавистю і стра-

хом, – велетенське збіговисько чоловіків, жінок і дітей. Серед квіритів – греки, кудлаті ясноокі люди півночі, африканці, азіати; серед римських громадян – раби, вільновідпущеники, гладіатори, купці, ремісники, селяни й солдати – справжнє людське море, що оточувало вогненний острів.

Найрізноманітніші вісті хвилювали це море, як вітер – морські хвилі. Були благополучні й неблагополучні. Балакали про незліченні запаси зерна та одягу, що надійдуть на Торгову пристань і роздаватимуться безкоштовно. Подейкували також, що за наказом імператора із провінцій Азії, Африки будуть вивезені всі багатства, зібране в такий спосіб добро розподілять між мешканцями Рима так, аби кожне могло собі вибудувати власний дім. Але ж одночасно поширювалися й такі новини – воду у водогонах отруєно, Нерон хоче знищити місто, вигубити мешканців до ноги, щоби потім перебратися до Греції чи Єгипту і звідти правити світом. Кожна з чуток розходилась із швидкістю блискавки і кожна знаходила в натовпі готових їй повірити, збуджуючи спалахи сподівання або гніву, страху або люті. Врешті якась гарячка опанувала ці тисячі кочівників. Віра християн, що кінець світу через вогонь – близький, поширювалася й між прихильниками язичницьких богів з кожним днем усе більше. Серед хмар, освітлених місяцем, їм увижалися боги, які придивля-

лися до загибелі землі, – до них простягали руки, благаючи про жалість або проклинаючи їх.

Тим часом солдати при допомозі певної кількості мешканців продовжували руйнувати будинки на Есквіліні, на Целії, а також і на Затибрі, завдяки чому там уціліла значна частина будівель. Але в самому місті палали незліченні скарби, нагромаджені за не одне століття перемог, безцінні твори мистецтва, прекрасні храми та найдорожчі пам'ятки римської минувшини та римської слави. Передбачали, що з усього міста вціліє заледве кілька розташованих на околиці кварталів і що сотні тисяч людей залишаться без даху. Інші поширювали чутки, що солдати руйнують будинки не для придушення вогню, а для того, щоб нічого не залишилося від міста. Тигеллін благав у кожному листі, щоб імператор приїхав і присутністю своєю заспокоїв зневірений народ. Одначе Нерон вирушив тільки тоді, коли полум'я охопило «Domus transitoria»[328], і поспішав, аби не втратити часу, коли пожежа набере найбільшої сили.

[328] «Прохідний дім» *(лат.)*.

Розділ XLVII

Вогонь тим часом дістався Номентанської дороги й від неї, разом із зміною напрямку вітру, звернув на Широку дорогу та до Тибру, обігнув Капітолій, розлився по Бичачому ринку і, знищуючи все, що обминув при першому пориві, наблизився знову до Палатину. Тигеллін зібрав усі загони преторіанців і посилав гінця за гінцем із повідомленням до імператора, який під'їздив, що той нічого не втратить від пишноти видовища, бо пожежа ще посилилася. Але Нерон хотів прибути вночі, щоб ліпше вдовольнитися образом конаючого міста. Через це він затримався поблизу Альбанського озера і, викликавши до намету трагіка Алітура, відпрацьовував з його допомогою поставу, обличчя, погляд і навчався відповідних рухів, сперечаючись із ним завзято, чи при словах: «О, місто священне, яке видавалось міцнішим за Іду»[329], – має піднести догори обидві руки, чи, тримаючи в одній формінгу, опустити її вздовж тіла, а піднести тільки другу. Й питання це видавалося йому в ту хвилину важливішим од усіх інших.

Вирушивши врешті на смерканні, запитував поради Петронія, чи до вірша, присвяченого лихові, не вклю-

[329] *Іда* – гірське пасмо в Малій Азії з піком Гаргар, де, згідно з міфом, відбулося священне одруження Зевса та Гери.

чити кілька чудових блюзнірських випадів проти богів і чи не могли б такі слова – виходячи з точки зору мистецтва – вирватися в такому становищі з уст у людини, що втрачає вітчизну.

Близько півночі Нерон наблизився врешті до мурів разом зі своїм численним почтом, який включав придворних, сенаторів, вершників, вільновідпущеників, рабів, жінок і дітей. Шістнадцять тисяч преторіанців, вишикувавшись у бойові шеренги вздовж дороги, пильнували спокій і безпеку його в'їзду, стримуючи водночас на певній відстані схвильований народ. Римляни виголошували прокляття, кричали та свистіли, але напасти не відважувались. У багатьох місцях усетаки чулися оплески – це голота, яка нічого не маючи, нічого й не втратила під час пожежі, а сподівалася на щедріше роздавання зерна, маслин, одягу та грошей. Зрештою і крики, і свист, і оплески заглушили звуки труб і рогів, за наказом Тигелліна. Нерон, прибувши до Остійської брами, зупинився на хвилину і промовив: «Бездомний володар бездомного народу, де прихилю я на ніч нещасну свою голову!» – після чого, спустившись схилом Дельфіна, зійшов по приготовлених для нього сходах на Аппіїв акведук, а за ним августіани та хор співаків із цитрами, лютнями та іншими музичними інструментами.

І всі затамували подих, очікуючи, чи не промовить

імператор якихось великих слів, які заради власної безпеки належало запам'ятати. Але Нерон стояв урочистий, мовчазний, одягнений у пурпуровий плащ, у золотому лавровому вінку, вдивляючись у шалену стихію вогню. Коли Терпнос подав йому золоту лютню, він підвів очі до залитого загравою неба, мовби чекаючи натхнення.

Народ вказував здалеку на нього, облитого кривавим світлом. Вдалині шипіли вогняні змії, там палали стародавні, священні пам'ятки: храм Геркулеса, споруджений Евандром[330], і храм Юпітера Статора, і храм Селени, збудований іще Сервієм Тулієм, і дім Нуми Помпілія[331], і святилище Вести з пенатами[332] римського народу; в гривах полум'я з'являвся часом Капітолій – то палала минувшина і душа Рима, він же, імператор, стояв із лютнею в руці, з виразом трагічного актора та з думкою не про конаючу вітчизну, а про поставу й патетичні слова, що ними б найліпше висловив величність стихії, аби викликати загальний подив і бурхливі оплески.

Він ненавидів це місто, ненавидів його мешканців,

---

[330] *Евандр* – у римській міфології герой, син Меркурія; Евандру приписували введення в Італії культу Геракла.

[331] *Нума Помпілій* – за переказами, другий римський цар (кінець VIII ст. до н. е.).

[332] *Пенати* – боги – охоронці домашнього вогнища, покровителі суспільства та держави.

любив тільки свої пісні та вірші; але радів, що врешті побачив трагедію, подібну до тієї, яку описував. Віршомаз був щасливим, декламатор відчував натхнення, шукач гострих відчуттів тішився жахливим видовищем, з насолодою думаючи, що навіть загибель Трої була нічим у порівнянні з загибеллю цього гігантського міста. Чого ж іще міг бажати? Ось Рим, Рим світовладний, палає, а він, Нерон, стоїть на аркадах акведука із золотою лютнею в руці, світлий, пурпуровий, захоплений, прекрасний, поетичний. Десь там, унизу, в мороці, бурмоче та ремствує народ! Нехай собі ремствує. Спливуть століття, тисячі років минуть, а люди пам'ятатимуть і славитимуть цього поета, який у таку ніч оспівував падіння й пожежу Трої. Що Гомер проти нього? Що сам Аполлон зі своєю видовбаною з дерева формінгою? Тут він підніс руки і, ударивши в струни, вимовив слова Пріама:

– О, предків гніздо моїх, о, мила колиско!..

Голос його на відкритому повітрі, при гоготанні пожежі та при віддаленому гомоні багатотисячного натовпу, видавався дивовижно тендітним, тремтячим і слабким, а звуки лютні, що вторили, нагадували дзижчання мухи. Але сенатори, урядовці й августіани, що зібралися на акведуку, слухали, похиливши голови, в мовчазному захваті. Він же співав довго й настроювався на все жалібніший лад. Коли змовкав, аби на-

братися духу, хор співаків повторював останній рядок, після чого знову Нерон позиченим у Алітура жестом скидав із плеча трагічну сирму[333], ударяв по струнах і продовжував співати. Закінчивши врешті пісню, складену раніше, почав імпровізувати, шукаючи великих порівнянь у краєвиді, що перед ним відкривався. І поступово обличчя його почало змінюватися. Не те, щоб хвилювала його справді загибель рідного міста, але сп'янів і розчулився пафосом власних слів настільки, що раптом упустив з брязкотом лютню під ноги і, закутавшись у сирму, застиг, як закам'янілий, нагадуючи одну із статуй Ніобідів[334], які прикрашали Палатинський двір.

Після хвилинного мовчання вибухнула буря оплесків. Але віддалік їм відповіло завивання натовпів. Тепер ніхто вже там не сумнівався, що це імператор наказав спалити місто, аби влаштувати собі видовище та співати на його тлі своїх пісень. Нерон, почувши той крик сотень тисяч голосів, звернувся до августіанів зі смутним, смиренним усміхом людини, яку скривдили, і сказав:

– Ось як квірити вміють цінувати мене й поезію.

– Негідники! – відповів Ватиній. – Накажи, повелителю, преторіанцям ударити по них.

---

[333] *Сирма* – довгий одяг із шлейфом, який носили трагічні актори.

[334] *Ніобіди* – діти Ніоби.

Нерон звернувся до Тигелліна:

– Чи можна покладатися на вірність солдатів?

– Так, божественний! – відповів префект.

Але Петроній здвигнув плечима.

– На їхню вірність, але не на їхню кількість, – сказав. – Залишайся тим часом тут, де стоїш, бо тут найбезпечніше, а цей народ треба заспокоїти.

Такої думки був і Сенека, і консул Ліциній. Тим часом обурення в долині наростало. Люди озброювалися камінням, жердинами від наметів, дошками з повозів і тачок, усіляким залізяччям. Через деякий час кілька командирів когорт прийшли з донесенням, що преторіанці під натиском натовпів ледве втримують бойовий порядок і, не маючи наказу йти в наступ, не знають, що робити.

– Боги! – сказав Нерон. – Що за ніч! З одного боку пожежа, з іншого – розбурхане море народу.

І почав підшукувати вирази, які б найліпшим чином передавали небезпеку цієї хвилини, але, бачачи навколо бліді обличчя та неспокійні погляди, злякався також.

– Дайте мені темний плащ із каптуром! – вигукнув. – Невже справді доведеться битися?

– Повелителю, – відповів непевним голосом Тигеллін, – я зробив усе, що міг, але небезпека велика… Зверніся з промовою до народу, пообіцяй йому що-

небудь.

– Імператор мав би говорити з натовпом? Нехай це зробить хто-небудь од мого імені. Хто візьметься?

– Я, – спокійно відповів Петроній.

– Іди, друже! Ти мій найвірніший друг у всякій справі… Іди і не скупись на обіцянки.

Петроній звернувся до почту зі спокійним і насмішкуватим виглядом:

– Присутні тут сенатори, – сказав, – і крім них, Пізон, Нерва та Сенеціон підуть зі мною.

Після чого спустився поволі з акведука, ті ж, кого він назвав, ішли за ним не без вагання, але дещо збадьорені його спокоєм. Петроній, зупинившись біля підніжжя аркад, наказав подати собі білого коня і, сівши на нього, поїхав на чолі ходи повз густі шеренги преторіанців до чорного, виючого натовпу, беззбройний, маючи в руці тонку тростину зі слонової кістки, на яку обпирався при ходінні.

І, під'їхавши впритул, спрямував коня в натовп. Навколо, при світлі смолоскипів, видно було піднесені вгору руки з різноманітною зброєю, палаючі очі, спітнілі обличчя, роззявлені криком роти, з піною на губах. Оскаженілий натовп одразу оточив його й супутників, а далі видно було справжнє море голів, рухоме, бурхливе, страшне.

Крики посилилися ще й перейшли в нелюдський

рев; кілки, вила, навіть мечі миготіли над головою Петронія, хижі руки простягалися до повіддя його коня й до нього, але він усе дужче заглиблювався в натовп з холодним, байдужим, презирливим виглядом. Іноді ударяв тростиною по головах найзухваліших, ніби прокладав собі шлях у звичайній тисняві, і ця його впевненість, цей спокій викликали подив розбурханого натовпу. Нарешті його впізнали, й численні голоси почали кричати:

– Петроній! Арбітр елегантності! Петроній!..

– Петроній! – чулося зусібіч.

І чим більше повторювалося це ім'я, тим менш грізними ставали обличчя навколо, а крики не такими скаженими, бо цей витончений патрицій, хоча ніколи не запобігав перед народом, був, одначе, його улюбленцем. Вважався милостивим і щедрим, а популярність його зросла особливо від часу справи про вбивство Педанія Секунда, в якій він виступав за пом'якшення жорстокого вироку, що засуджував на смерть усіх рабів префекта. Маси рабів любили його відтоді такою палкою любов'ю, якою люди пригноблені й нещасні люблять тих, хто виявляє до них хоч трохи співчуття. Крім того, в цю хвилину долучилася й цікавість, що скаже посланець імператора, ніхто ж бо не сумнівався, що імператор послав його.

Він же, знявши з себе білу, облямовану пурпуровою

каймою тогу, підняв її вгору й почав нею махати над головою на знак того, що хоче говорити.

– Тихо! Тихо! – закричали зусібіч.

Незабаром стало тихіше. Тоді випростався в сідлі й заговорив звучним, спокійним голосом:

– Громадяни! Нехай ті, хто мене почує, повторять мої слова тим, хто стоїть далі, всі ж нехай поводяться, як люди, а не як звірі на арені.

– Слухаємо! Слухаємо!..

– Отже, слухайте. Місто буде відбудовано. Сади Лукулла, Мецената[335], Цезаря та Агриппіни буде для вас відкрито! Завтра почнуть роздавати хліб, вино та маслинову олію, щоб кожне могло набити черево досхочу! Потім імператор влаштує вам ігри, яких досі не бачив світ, під час ігор чекають вас частування та подарунки. Багатші будете після пожежі, ніж перед пожежею!

Відповіло йому рокотання, що розходилося від центру навсібіч, як розходяться кола по воді від кинутого каменя: то ближні повторювали тим, хто стояв далі, його слова. Потім тут і там почулися вигуки – гнівні або схвальні, – що перетворилися врешті в один загальний могутній крик:

---

[335] *Сади Мецената* – біля західного схилу Есквілінського пагорба; названі по імені *Тая Цільнім Мецената* (помер 8 до н. е.), друга імператора Августа і знаменитого покровителя поетів.

– *Panem et circenses!…*[336]

Петроній, загорнувшись у тогу, слухав деякий час нерухомо, схожий у своїй білій одежі на мармурову статую. Крик зростав, забиваючи відгомін пожежі, – він лунав зусібіч, із глибших рядів, але посланець, очевидно, мав іще щось сказати, бо чекав.

І врешті підвів руку, вимагаючи тиші:

– Я обіцяю вам *panem et circenses,* а тепер проголосіть хвалу імператору, який вас годує, одягає, а потім іди спати, голото, бо вже незабаром почне світати.

Сказавши це, повернув коня і, злегка ударяючи по головах тих, хто стояв у нього на шляху, від'їхав поволі до преторіанських шеренг.

Через хвилину був біля акведука. Нагорі застав мало не переполох. Там не зрозуміли вигуку: *«Panem et circenses!»,* сприйнявши його за новий вибух люті. Не сподівалися навіть, що Петронію вдасться врятуватися, тому Нерон, побачивши його біля сходів, із блідим од хвилювання обличчям почав запитувати:

– Ну, що? Що там діється? Чи вже б'ються?

Петроній набрав повітря в легені, глибоко зітхнув і сказав:

– Присягаюся Поллуксом! Спітнілі та смердючі! Нехай мені хтось подасть епілиму[337], бо зомлію.

---

[336] Хліба й видовищ!.. *(Лат.)*

[337] *Епілима* – вид дешевих пахощів із сильним ароматом.

Потім звернувся до імператора:

– Обіцяв їм – сказав – хліб, маслинову олію, відкриття садів та ігри. Вони знову тебе обожнюють і пошерхлими губами складають тобі хвалу. О боги, який смердючий цей плебс!

– Преторіанців мав напоготові, – вигукнув Тигеллін, – і коли б ти їх не заспокоїв, замовкли б навіки. Жаль, імператоре, що не дозволив мені застосувати силу.

Петроній подивився на мовця і, здвигнувши плечима, сказав:

– Це ще не втрачено. Можливо, змушений будеш застосувати її завтра.

– Ні, ні, – сказав імператор. – Накажу відкрити їм сади й роздавати хліб. Дякую тобі, Петронію! Ігри я влаштую, і цю пісню, що співав її вам сьогодні, заспіваю публічно.

Сказавши це, поклав руку на плече Петронію, хвилину мовчав, приходячи в себе, і нарешті, охолонувши, запитав:

– Скажи чесно: як тобі здалося, коли я співав?

– Ти був гідним краєвиду, як краєвид був гідним тебе, – відповів Петроній.

І, повернувшись до пожежі, сказав:

– Але подивімося ще та попрощаймося зі старим Римом.

Розділ XLVIII

Слова апостола підбадьорили християн. Кінець світу видавався їм завжди близьким, почали, одначе, вірити, що Страшний суд не настане відразу ж і ще побачать, може, кінець правління Нерона, яке вважали правлінням антихриста, і кари Господньої благали як помсти за його лиходійства. Тож, укріпившись у дусі, почали розходитися по закінченні молитви з підземелля й повертатися до своїх тимчасових схованок, навіть і на Затибря, коли прийшла звістка, що вогонь, який спалахнув у кількох місцях, повернувся разом зі зміною вітру знову до ріки і, пожерши тут і там, що міг пожерти, перестав поширюватися.

Апостол у супроводі Віниція та Хілона, що йшов за ними, покинув також підземелля. Молодий трибун не смів йому переривати молитву, очима тільки благаючи милосердя і тремтячи від неспокою. Але багато хто ще підходив цілувати руку та край одежі апостола, матері простягали до нього дітей, інші ставали на коліна в темному, довгому проході та, піднімаючи вгору ліхтарики, просили благословення: деякі, врешті, йдучи поруч, співали пісень, отож не було слушної хвилини ні на запитання, ні на відповідь. Те ж саме було і в лощині. Тільки коли вийшли на більш відкрите місце, з

якого вже видно було палаюче місто, апостол, тричі перехрестивши віруючих, повернувся до Віниція і сказав:

– Не тривожся. Недалеко звідси є хатина землекопа, в якій знайдемо Лігію з Ліном і з вірним її слугою. Христос, який тобі її призначив, зберіг її для тебе.

Тут Віниція похитнувся та обперся рукою об скелю. Дорога з Анція, сутички біля мурів, пошуки Лігії серед пекучих димів, безсоння та страшна тривога про неї виснажили його, а решти сил позбавила звістка про те, що найдорожча в світі істота перебуває зовсім близько й через хвилину він її побачить. Напала на нього така велика слабкість, що він опустився до ніг апостола та, обнявши його коліна, залишився так, не в змозі вимовити й слова.

Апостол же, відхиляючи подяку та пошану, сказав:

– Не мені, не мені, але Христу!

– Що за надзвичайне божество! – озвався ззаду Хілон. – Але не знаю, що маю робити з мулами, які тут чекають неподалік.

– Встань і йди за мною, – сказав Петро, беручи за руку молодика.

Віниція підвівся. При сяйві місяця видно було сльози, які блищали на зблідлому від хвилювання обличчі. Вуста його тремтіли, буцім він молився.

– Ходімо, – сказав.

Але Хілон знову повторив:

– Пане, що маю робити з мулами, які чекають? Може б, цей достойний пророк волів їхати, а не йти.

Вініцій сам не знав, що відповісти, але, почувши від Петра, що хатина копача поруч, відповів:

– Відведи мулів до Макрина.

– Вибач, пане, та я насмілюся нагадати тобі про будинок у Америолі. При такій жахливій пожежі неважко забути про такі дрібниці.

– Ти матимеш його.

– О внуче Нуми Помпілія, я був завше певен, але тепер, коли обіцянку твою почув і цей великодушний апостол, не нагадую тобі навіть того, що ти обіцяв мені й виноградник. *Pax vobiscum.* Я знайду тебе, пане. *Pax vobiscum.*

Вони ж відповіли:

– І з тобою мир!

Потім звернули обидва праворуч, до пагорбів. По дорозі Вініцій сказав:

– Отче! Омий мене водою хрещення, щоб міг я називатися істинним прихильником Христа, бо полюбив його всіма силами душі моєї. Омий мене хутчіше, бо душа моя готова. І що накажеш мені, те зроблю, але ти мені скажи, що міг би зробити понад те.

– Люби людей, як братів своїх, – відповів апостол, – бо тільки любов'ю ти можеш служити йому.

– Так! Я це вже розумію та відчуваю. Ще дитиною вірив я в богів римських, але їх не любив, а цього єдиного люблю так, що віддав би за нього з радістю життя.

Й почав дивитися в небо, повторюючи з захопленням:

– Бо він єдиний! Бо він єдиний добрий і милосердний! Тож нехай би не тільки загинуло місто, а весь світ, про нього одного свідчитиму та його визнаватиму!

– А він благословлятиме тебе й дім твій, – закінчив апостол.

Тим часом звернули в іншу лощину, в кінці якої було видно слабкий вогник. Петро вказав на нього рукою і сказав:

– Ось хатина копача, який дав нам притулок, коли, повернувшись із хворим Ліном із Остріану, не могли ми дістатися на Затибря.

Незабаром дійшли. Хатина була радше печерою, видовбаною в схилі гори та закритою зовні стіною, зліпленою з глини та очерету. Двері були зачинені, та крізь отвір, який слугував вікном, видно було освітлене вогнищем житло.

Якась темна, велетенська постать підвелася назустріч прибульцям і запитала:

– Хто там?

– Слуги Христові, – відповів Петро. – Мир тобі, Урсе.

Урс схилився до ніг апостола, потім, упізнавши Віні-

ція, схопив його руку біля зап'ястя й підніс до вуст.

– І ти, пане? – сказав. – Благословенним хай буде ім'я агнця за радість, яку принесеш Калліні.

Сказавши це, відчинив двері. Хворий Лін лежав на оберемку соломи зі змарнілим обличчям і жовтим, як слонова кістка, чолом. Біля вогнища сиділа Лігія, тримаючи в руці низку сушених рибок, призначених, очевидно, для вечері.

Заклопотана зніманням рибок зі шнурка й переконана, що це входить Урс, навіть не підвела очей. Але Вініцій наблизився і, вимовивши її ім'я, простяг до неї руки. Вона підхопилася: здивування й радість блискавкою майнули на її обличчі, і без слів, як дитя, що після днів тривоги та злигоднів знаходить знову батька або матір, кинулася в його обійми.

Вініцій же пригорнув її до грудей з таким захватом, ніби дивом урятовану. А потім, розімкнувши обійми, взяв руками її скроні, цілував чоло, очі та знову обіймав її, повторюючи її ім'я, потім припадав до її колін, до рук, вітаючи, обожнюючи, вшановуючи. Радості його просто не було меж, як його любові та щастю.

Врешті почав їй оповідати, як примчав із Анція, як шукав її під мурами і серед димів, у будинку Ліна, скільки натерпівся, настраждався, аж поки апостол вказав йому її притулок.

– Але тепер, – мовив, – коли тебе відшукав, я не

залишу тебе серед цього вогню та збожеволілих натовпів. Люди вбивають одне одного під мурами, чинять грабунки, хапають рабинь. Лише Бог знає, які ще нещастя можуть спіткати Рим. Але я врятую тебе і вас усіх. О люба моя!.. Чи хочете поїхати зі мною до Анція? Там зійдемо на корабель і попливемо до Сицилії. Мої землі – ваші землі, мої будинки – ваші будинки. Слухай мене! На Сицилії зустрінеш Плавтіїв, поверну тебе Помпонії й візьму тебе потім із її рук. Адже ти, о *carissima,* не боїшся вже мене більше. Хрещення ще не омило мене, та запитай у Петра, чи не говорив йому щойно, йдучи до тебе, що хочу бути істинним прихильником Христа, чи не прохав його, аби мене охрестив, хоча б у цій хатині землекопа. Вір мені, вірте мені всі.

Лігія слухала його слова із прояснілим обличчям. Всі вони тут, спершу через переслідування з боку юдеїв, а тепер через пожежу та заколот, викликаний цим лихом, жили і дійсно в постійній непевності та тривозі. Виїзд до спокійної Сицилії поклав би край усім тривогам, а водночас почав би нову щасливу пору в їхньому житті. Коли б Вініцій запропонував при цьому забрати тільки Лігію, вона б, напевно, не піддалася спокусі, не бажаючи покидати апостола Петра і Ліна, але Вініцій звертався й до них: «Їдьмо зі мною! Землі мої – то ваші землі, будинки мої – то ваші будинки!»

Тож, схилившись до його руки, щоб поцілувати на знак послушенства, вона сказала:

– Твоє вогнище – моє вогнище.

Після чого, засоромлена, що вимовила слова, які за римським звичаєм повторювали тільки наречені при одруженні, вона залилася рум'янцем і стояла в світлі вогнища з похиленою головою, переживаючи: а раптом сказане погано витлумачать.

Але в погляді Віниція було безмежне обожнювання. Звернувшись до Петра, знову заговорив:

– Рим палає за наказом імператора. Вже в Анції скаржився, що не бачив ніколи великої пожежі. Але якщо він не зупинився перед таким злочином, подумайте, що може статися ще. Хто знає, чи, стягнувши війська, не накаже знищити мешканців. Хто знає, які проскрипції можуть початися, хто знає, чи після пожежі не почнеться лихо громадянської війни, різанина й голод? Сховаємося, отже, сховаємо й Лігію. Там спокійно перечекаєте бурю, а коли вона мине, повернетеся знову сіяти ваше зерно.

Надворі, з боку Ватиканського поля, мовби на підтвердження слів Віниція, почулись якісь віддалені крики, сповнені люті й жаху. В цю хвилину прийшов також землекоп, господар хатинки, і, зачинивши поквапливо двері, вигукнув:

– Люди б'ються на смерть біля цирку Нерона. Раби

та гладіатори напали на громадян.

– Чуєте? – сказав Вініцій.

– Дійшли крайнощів, – сказав апостол, – біди затоплять усе, як море безмежне.

Потім звернувся до Вініція, вказуючи на Лігію:

– Візьми цю дівицю, що її тобі Бог призначив, і порятуй її, а хворий Лін і Урс нехай їдуть з вами.

Але Вініцій, який полюбив апостола всією своєю непогамованою душею, вигукнув:

– Присягаюся тобі, вчителю, що тебе тут не залишу на згубу.

– І Господь благословить тебе за твоє бажання, – відповів апостол, – та хіба ти не чув, що Христос тричі повторив мені над озером: «Паси овець моїх!»

Вініцій замовк.

– І якщо ти, якому ніхто не доручав піклуватися про мене, говориш, що мене тут не залишиш на згубу, як же хочеш, аби я покинув паству мою в лиху годину? Коли була буря на озері й коли наші серця стривожилися, він не покинув нас, так невже ж я, слуга його, не маю наслідувати приклад повелителя мого?

Тут Лін, повернувши до них своє змарніле обличчя, запитав:

– І невже я, намісник Господа, не наслідую твій приклад?

Вініцій почав рукою водити по голові, наче борю-

чись із думками, потім, схопивши Лігію за руку, сказав голосом, у якому бриніла енергія римського солдата:

– Слухайте мене, Петре, Ліне й ти, Лігіє! Говорив я, що підказав мені мій людський розум, але ви маєте інший, який не про власну безпеку дбає, а про те, щоб виконувати настанови Спасителя. Так! Я цього не розумів – я помилився, бо з очей моїх не зняті ще більма й колишня натура в мені ще оживається. Та я вже полюбив Христа й хочу бути його слугою, все ж таки, хоча тут ідеться не про мою власну голову, стаю на коліна перед вами і присягаюсь, що і я виконаю наказ любові й не покину братів моїх у лиху годину.

Сказавши це, упав на коліна, і раптовий захват оволодів ним: очі й руки підвів догори і вигукнув:

– Невже я розумію вже тебе, Ісусе? Невже я гідний цього?

Руки в нього тремтіли, в очах блищали сльози, тілом проходив дрож віри й любові, апостол Петро взяв глиняну амфору з водою і, наблизившись до нього, промовив урочисто:

– Ось я хрещу тебе в ім'я Отця, Сина і Духа Святого, амінь!

Тоді релігійний захват охопив усіх присутніх. Здалось їм, що оселя наповнилась якимось неземним світлом, що чують якусь музику, що скеля розступилася над їхніми головами, що з неба спускаються рої ан-

гелів, а ген угорі видно хрест і прибиті руки, що благословляють їх.

Тим часом надворі розлягалися крики тих, що билися, та гоготання полум'я в палаючому місті.

Розділ XLIX

Табори погорільців розташувалися в чудових садах Доміцiїв і Агриппіни, на Марсовім полі, в садах Помпея, Саллюстія та Мецената. Позаймали портики, будинки, призначені для гри в м'яча, розкішні літні вілли та сараї для звірів. Павичі, фламінго, лебеді та страуси, газелі й антилопи з Африки, олені й сарни, окраса садів, пішли під ніж черні. Харчів навезли з Остії так багато, що по плотах і різноманітних суднах можна було переходити з одного берега Тибру на інший, як по мосту. Роздавали зерно за нечувано низькою ціною – три сестерції, а найбіднішим – зовсім задарма. Зібрано величезні запаси вина, маслинової олії та каштанів; із гір щоденно приганяли стада волів і овець. Голоті, що до пожежі тулилася в завулках Субури, живучи надголодь у звичайні часи, жилося тепер ліпше, ніж раніше. Загрозу голоду було рішуче усунено, натомість важче було запобігти розбою, грабункам і зловживанням. Кочівне життя гарантувало безкарність злодіям, тим паче, що вони проголошували себе шанувальниками імператора і не жаліли йому оплесків, хоч де б він з'явився. Коли до того ж діяльність установ з огляду на обставини було призупинено, а водночас бракувало на місцях збройних за-

гонів, які могли б запобігати сваволі, в місті, заселеному покидьками з усього тодішнього світу, творилося таке, що перевершувало людську уяву. Щоночі вчинялися сутички, вбивства, викрадення жінок і дітей. Біля Мугіонської брами, де розташовувалися загороди для припроваджуваних із Кампанії стад, доходило до битв, у яких гинули сотні людей. Щоранку біля берегів Тибру накопичувалися тіла утоплеників, яких ніхто не ховав, і вони, швидко розкладаючись унаслідок спеки, посиленої ще пожежею, наповнювали повітря смердючими випарами. У таборах почалися хвороби, і боязкіші люди передбачали велику моровицю.

А місто продовжувало палати. Лише на шостий день пожежа, дiставшись пустирів Есквіліну, на яких умисно знесено величезну кількість будинків, почала слабнути. Але купи головешок іще світилися так яскраво, аж народу не вірилося, що пожежа добігає кінця. Сьомої ночі вона спалахнула з новою силою в будинках Тигелліна, за браком поживи, одначе, тривала недовго. Тільки згорілі будинки падали ще тут і там, випускаючи вгору полум'яних зміїв та стовпи іскор. Але поволі, жевріючи в глибині, попелища почали чорніти зверху. Небо після заходу сонця перестало палати кривавою загравою, й лише вночі на велетенському чорному пустирі скакали блакитні язики полум'я, вириваючись із-під куп згорілого дерева.

Із чотирнадцяти округів Рима вціліли заледве чотири, рахуючи й Затибря, решту пожер вогонь. Коли врешті спопеліли купи згорілого дерева, видно було, від Тибру аж до Есквіліну, величезну сиву, похмуру, мертву пустелю, на якій чорніли ряди коминів на кшталт цвинтарних надгробних колон. Серед цих колон удень блукали гурти людей, які розшукували то коштовні речі, то кістки родичів. Ночами собаки вили на попелищах, де колись були будинки.

Навіть щедрість і допомога, яку імператор надав народу, не стримали лихомовства та обурення. Задоволені були тільки натовпи злодіїв і бездомних жебраків, які могли досхочу їсти, пити і грабувати. Але людей, що втратили близьких і майно, не вдалося підкупити ні відкриттям садів, ні роздаванням зерна, ні обіцянками ігор і дарів. Лихо було занадто великим і занадто нечуваним. Інших, у кого жевріла ще якась іскра любові до міста-вітчизни, доводила до відчаю чутка про те, що стара назва «Roma» мусить зникнути з лиця землі та що імператор має намір спорудити на попелищі нове місто під назвою Нерополіс. Хвиля ворожості зростала й поширювалася з кожним днем, і, незважаючи на лестощі августіанів, на брехливі донесення Тигелліна, Нерон, вразливий, як ніхто з попередніх імператорів, до настроїв натовпу, з тривогою розмірковував, що у глухій боротьбі не на життя, а на смерть,

яку він вів із патриціями та сенатом, може йому забракнути підтримки. Самі августіани були все-таки занепокоєні, кожний день міг принести загибель. Тигеллін задумав привести кілька легіонів із Малої Азії; Ватиній, який сміявся навіть тоді, коли йому давали ляпаса, втратив гарний настрій; Вітеллій втратив апетит.

Інші радилися між собою, як відвернути небезпеку, ні для кого ж бо не було таємницею, що коли б якийсь вибух скинув імператора, то, за винятком, може, Петронія, жоден із августіанів не залишиться живим. Адже їхнім впливам приписували безумства Нерона, їхнім намовам – усі вчинені ним лиходійства. Ненавиділи їх чи не дужче, ніж імператора.

Тож і сушили собі голови, як би скласти з себе відповідальність за спалення міста. Але для цього належало зняти підозру і з імператора, інакше ніхто б не повірив, що не були винуватцями лиха. Тигеллін радився з Доміцієм Афром, і навіть із Сенекою, хоча його ненавидів. Поппея, розуміючи, що загибель Нерона була б вироком і для неї, запитувала думки своїх повірників і юдейських священиків, припускалося всіма, що кілька років уже вона сповідує віру в Єгову. Нерон винаходив способи на свою руку, часто жахливі, ще частіше блазенські, то впадав у страх, то бавився, мов дитя, але передовсім ремствував.

Якось у вцілілому від пожежі будинку Тиберія трива-

ла довга й безрезультатна нарада. Петроній мав думку, полишивши турботи, їхати до Греції, потім до Єгипту й Малої Азії. Адже подорож була задумана давно, то навіщо ж її відкладати, коли в Римі смутно й небезпечно.

Імператор сприйняв його пораду з натхненням, але Сенека, поміркувавши хвилину, сказав:

– Поїхати легко, та повернутися потім було б важче.

– Присягаюся Гераклом! – відповів Петроній. – Повернутися можна б на чолі азіатських легіонів.

– Так і зроблю! – вигукнув Нерон.

Але Тигеллін почав заперечувати. Не вмів сам нічого придумати, і якби ідея Петронія осяяла його, оголосив би її без сумніву рятівною, важливим для нього було, щоб Петроній не виявився знову єдиною людиною, що у важку хвилину зуміє все і всіх урятувати.

– Послухай мене, божественний! – сказав Тигеллін. – Порада є згубною! Перш ніж доїдеш до Остії, розпочнеться громадянська війна; хто знає, чи хтось із живих іще непрямих нащадків божественного Августа не оголосить себе імператором, і тоді що нам робити, якщо легіони стануть на його бік?

– Зробимо ось що, – відповів Нерон, – до цього постараємось, аби не лишилося нащадків Августа. Небагато їх уже є, тож позбутись їх неважко.

– Зробити це можна, та хіба тільки в них справа?

Мої люди вже вчора чули в натовпі, що імператором має бути такий чоловік, як Тразея.

Нерон прикусив губу. За мить, одначе, підвів очі догори і сказав:

– Ненажерливі й невдячні. Мають достатньо зерна й вугілля, на якому можна пекти коржі, чого ж їм іще?

На це Тигеллін відповів:

– Розплати!

Настала тиша. Раптом імператор підвівся, підніс руку догори й почав декламувати:

Серця розплати прагнуть, розплата прагне жертв.

Після чого, забувши про все, вигукнув із прояснілим обличчям:

– Нехай мені подадуть таблицю та стиль, аби я цей рядок вірша записав. Лукану ніколи такого не скласти. Чи зауважили, що я знайшов його як оком змигнути?

– О, незрівнянний! – озвалося кілька голосів.

Нерон записав рядок і сказав:

– Так! Розплата прагне жертв.

І, обвівши всіх присутніх поглядом, додав:

– А коли б пустити чутку, що це Ватиній наказав спалити місто, і принести його в жертву гніву народу?

– О божественний! Хто я такий? – вигукнув Ватиній.

– Твоя правда! Треба когось значнішого від тебе…

Вітеллія?

Вітеллій зблід, але зареготав.

– Мій смалець, – сказав, – міг би, мабуть, що відновити пожежу.

Але Нерон мав на думці інше, бо шукав жертву, що дійсно могла б заспокоїти гнів народу, і знайшов її.

– Тигеллін, – мовив згодом, – ти спалив Рим!

По присутніх пробіг дрож. Зрозуміли, що цього разу імператор перестав жартувати і що надходить час, багатий на події.

А лице Тигелліна стало схожим на пащу пса, готового вкусити.

– Спалив Рим за твоїм наказом, – сказав він.

І витріщились один на одного, як два демони. Настала така тиша, що чути було дзижчання мух, які пролітали в атрії.

– Тигелліне, – озвався Нерон, – чи ти мене любиш?

– Ти знаєш, повелителю.

– Так принеси себе в жертву заради мене!

– Божественний імператоре, – відповів Тигеллін, – навіщо ти мені пропонуєш солодкий напій, якого я не можу до вуст піднести? Народ ремствує та бунтує, чи хочеш, аби почали бунтувати і преторіанці?

Відчуття небезпеки стиснуло серця присутніх. Тигеллін був префектом Преторію, і його слова означали пряму погрозу. Сам Нерон зрозумів це, і лице його

помітно зблідло.

У цей час увійшов Епафродит, вільновідпущеник імператора, з повідомленням, що божественна Августа бажає бачити Тигелліна, бо має в себе людей, яких префект мусить вислухати.

Тигеллін вклонився імператору і вийшов із виглядом спокійним і зневажливим. Ось, коли його хотіли вдарити, показав зуби; дав зрозуміти, хто він, і, знаючи боягузтво Нерона, був певен, що цей володар світу ніколи не наважиться підняти на нього руку.

Нерон же сидів деякий час мовчки, але бачачи, що присутні очікують від нього слова, мовив:

– Одігрів змію на грудях.

Петроній здвигнув плечима, мовби хотів сказати, що такій змії неважко й голову відірвати.

– Що скажеш? Говори, радь! – вигукнув Нерон, помітивши його жест. – Лише тобі довіряю, бо ти маєш більше розуму, ніж вони всі, й любиш мене!

Петроній мав уже на вустах: «Признач мене префектом Преторію, а я видам народові Тигелліна й за один день заспокою місто». Але вроджені лінощі перемогли. Бути префектом означало звалити собі на плечі турботу про особу імператора та про тисячі публічних справ. І навіщо йому цей тягар? Чи не ліпше читати в розкішній бібліотеці вірші, розглядати вази та статуї або, тримаючи в обіймах божественне тіло Ев-

ніки, перебирати пальцями її золоте волосся й цілувати її коралові вуста.

Тож сказав:

– Я раджу їхати до Ахайї.

– Ах, – відповів Нерон, – я очікував од тебе чогось більшого. Сенат ненавидить мене. Коли поїду, хто ж мені ручиться, чи не збунтуються проти мене і не оголосять когось іншого імператором? Народ мені був раніше відданий, але тепер піде за ними… Присягаюся Гадесом! Коли б цей сенат і цей народ мав одну голову!..

– Дозволь сказати тобі, о божественний, що, бажаючи зберегти Рим, треба зберегти хоч кілька римлян, – сказав з усміхом Петроній.

Але Нерон почав нарікати:

– Що мені до Рима й римлян! Аби мене слухали в Ахайї. Тут оточує мене тільки зрада. Всі мене покидають! І ви готові мене зрадити! Знаю це, знаю!.. Ви навіть не думаєте, що скажуть про вас у прийдешні століття, коли ви покинете такого артиста, як я!

Тут раптом він ударив себе по лобі й вигукнув:

– Правда!.. Серед цих турбот сам забуваю, хто я.

Сказавши це, з обличчям, уже зовсім прояснілим, звернувся до Петронія:

– Народ ремствує, – сказав, – але коли б я взяв лютню і вийшов із нею на Марсове поле, коли б заспівав

йому ту пісню, яку вам співав під час пожежі, як вважаєш, Петронію, чи не розчулив би його своїм співом, як Орфей колись – диких звірів?

На це Туллій Сенека, якому не терпілося повернутися до своїх рабинь, привезених із Анція, і який дратувався давно, сказав:

– Без сумніву, божественний, аби тільки тобі дозволили розпочати.

– Їдьмо в Елладу! – вигукнув Нерон.

Але цієї миті ввійшла Поппея, а за нею Тигеллін. Очі присутніх мимоволі повернулися до нього, ніколи ж бо жоден тріумфатор з такою гордовитістю не в'їздив на Капітолій, з якою він постав перед імператором.

Він заговорив поволі й чітко голосом, у якому чувся скрегіт заліза:

– Вислухай мене, імператоре, бо можу тобі сказати: я знайшов! Народу потрібна розплата й жертва, але не одна, а сотні й тисячі. Чи ти коли чув, повелителю, хто такий Христос, розп'ятий Понтієм Пілатом[338]? І чи знаєш, хто такі християни? Хіба я тобі не говорив про їхні лиходійства та безсоромні обряди, про їх пророцтва, що вогонь принесе кінець світу? Народ ненавидить і підозрює їх. Ніхто не бачив їх у храмах, бо наших богів вони вважають злими духами; не бувають вони й на Стадіоні, бо зневажають перегони.

---

[338] *Понтій Пілат* – прокуратор Юдеї в 26—36 рр.

Ніколи долоні жодного християнина не вшанували тебе оплесками. Ніколи жоден із них не визнав тебе богом. Вони є ворогами роду людського, і міста, і твоїми. Народ ремствує на тебе, але не ти мені, імператоре, наказав спалити Рим і не я його спалив… Народ прагне розплати, нехай матиме її. Народ прагне крові та ігор, нехай отримає їх. Народ підозрює тебе, нехай підозри його повернуться в інший бік.

Нерон слухав спочатку здивовано. Але чим далі говорив Тигеллін, акторське обличчя його почало змінюватися й прибирати попеременно виразу гніву, жалю, співчуття, обурення. Раптом він підвівся і, скинувши з себе тогу, що впала йому до ніг, простягнув обидві руки догори і хвилину стояв мовчки.

Врешті озвався голосом трагіка:

– Зевсе, Аполлоне, Геро, Афіно, Персефоно і ви, всі безсмертні боги, чому ж не прийшли нам на поміч? Що це нещасне місто зробило тим нелюдам, що так жорстоко його спалили?

– Вони – вороги роду людського і твої, – сказала Поппея.

Інші ж почали волати:

– Вчини справедливо! Покарай паліїв! Самі боги бажають розплати.

Він же сидів, опустивши голову на груди, і знову мовчав, ніби підлість, про яку почув, приголомшила

його. Але за хвилину потряс руками і озвався:

– Якої ж кари і якої муки заслуговують за такі лиходійства?.. Але боги надихнуть мене, і за допомогою сил Тартара[339] я дам бідолашному народу моєму таке видовище, що протягом століть згадуватиме він мене із вдячністю.

Чоло Петронія спохмурніло. Він подумав про небезпеку, що нависла над Лігією, над Віницієм, якого любив, і над тими людьми, чиє вчення він відкидав, але в чиїй невинуватості був переконаний. Подумав також, що розпочнеться одна з таких кривавих оргій, яких не зносили його очі естета. Але передовсім сказав собі: «Мушу рятувати Віниція, він збожеволіє, якщо та дівчина загине», – і ці міркування переважили всі інші, Петроній же розумів добре, що затіває гру таку небезпечну, як ніколи в житті.

Почав усе-таки промову невимушено й недбало, як говорив зазвичай, коли критикував або висміював не досить естетичні задуми імператора й августіанів:

– Отже, знайшли жертву! Добре! Можете їх послати на арену або вдягти в «скорботну туніку»[340]. Теж добре! Але вислухайте мене. Маєте владу, маєте пре-

---

[339] *Тартар* – у грецькій міфології найтемніша та найглибша частина Аїду.

[340] *…вдягти в «скорботну туніку».* – Цю туніку, просочену горючою сполукою (зазвичай – смолою), надягали на приречених до спалення.

торіанців, маєте силу, будьте щирими принаймні тоді, коли ніхто вас не чує. Ошукуйте народ, але не самих себе. Видайте народові християн, засудіть їх на які захочете муки, майте, одначе, мужність сказати собі, що не вони спалили Рим!.. Фі! Називаєте мене арбітром елегантності, тож заявляю вам, що не терплю жалюгідних комедій. Фі! Ах, як це все нагадує мені театральні балагани біля Ослиної брами, в яких актори зображують для забави приміської черні богів і царів, а після вистави запивають цибулю кислим вином або дістають добрячої хлости. Будьте ж насправді богами й царями, бо говорю вам, що можете собі це дозволити. Щодо тебе, імператоре, ти погрожував нам судом прийдешніх століть, але подумай, що вирок вони винесуть і тобі. Присягаюся божественною Кліо[341]! Нерон – володар світу, Нерон-бог спалив Рим, тому що був таким же могутнім на землі, як Зевс на Олімпі. Нерон-поет любив так поезію, що заради неї пожертвував рідним містом! Від початку світу ніхто не вчинив такого, ніхто на таке не відважувався. Заклинаю вас іменем дев'яти Лібетрійських німф[342], не зрікайтеся такої слави, – адже тоді пісні про тебе звучатимуть, поки світу й сонця. Ким же в порівнянні з тобою буде Пріам, ким

---

[341] *Кліо* – муза історії.

[342] *…іменем дев'яти Лібетрійських німф…* – Місто Лібетри у Фессалії було знамените джерелом, присвяченим дев'яти музам.

– Агамемнон, ким – Ахіллес, ким – самі боги? Не має значення, чи спалення Рима є справою доброю, але є великою та надзвичайною! А до того ж говорю тобі, що народ не здійме на тебе руку! Це неправда! Май мужність! Стережися вчинків, тебе не гідних, – тобі загрожує тільки те, що прийдешні століття можуть сказати: «Нерон спалив Рим, але як малодушний імператор і малодушний поет, зрікся великого діяння зі страху та переклав провину на невинуватих!»

Слова Петронія зазвичай справляли на Нерона сильне враження, але цього разу сам Петроній не обдурював себе, бо розумів: те, що говорив, було останнім засобом, який може, щоправда, на випадок удачі врятувати християн, але ще скоріше знищити його самого. Не завагався, одначе, адже йшлося водночас і про Вініція, що його він любив, і про азарт цієї гри, який вабив його. «Кості кинуто, – сказав собі, – і побачимо, наскільки страх за власну шкуру переважить прагнення слави».

І в душі не сумнівався, що переважить страх.

Тим часом після його слів запанувала тиша. Поппея і всі присутні вп'ялись очима у вічі Нерона, той же, випнувши губи, наблизив їх до ніздрів, як звик робити, коли не знав, що вчинити. Врешті на його лиці відбилися стурбованість і невдоволення.

– Повелителю, – вигукнув, бачачи це, Тигеллін, –

дозволь мені вийти, бо коли наражають на згубу твою особу, а до того ж називають тебе малодушним імператором, малодушним поетом, палієм і комедіантом, вуха мої не можуть зносити таких слів.

«Я програв», – подумав Петроній.

Але, повернувшись до Тигелліна, зміряв його поглядом, у якому була зневага знатного вельможі й витонченої особистості до жебрака, і сказав:

– Тигелліне, це тебе я назвав комедіантом, бо ти є ним і зараз.

– Чи не тому, що не хочу слухати твоїх образ?

– Тому що ти зображуєш безмежну любов до імператора, а перед цим погрожував йому преторіанцями, що зрозуміли ми всі, й він також.

Тигеллін, який не сподівався, що Петроній відважиться викинути на стіл такі кості, зблід, розгубився, й у нього відібрало мову. Але це була остання перемога арбітра елегантності над суперником, бо зразу ж Поппея сказала:

– Повелителю, як можеш дозволити, щоб навіть комусь на думку спало таке, а тим паче, щоб хтось одважився її вголос тобі висловити?

– Покарай зухвальця! – вигукнув Вітеллій.

Нерон знову наблизив губи до ніздрів і, спрямувавши погляд своїх короткозорих очей на Петронія, сказав:

– Отак ти віддячуєш мені за приязнь, яку до тебе маю?

– Якщо я помиляюся, доведи мені це, – заперечив Петроній. – Але знай: говорив те, що велить мені любов до тебе.

– Покарай зухвальця! – повторив Вітеллій.

– Зроби це! – озвалися ще голоси.

В атрії вчинився галас і рух, бо всі почали відсуватися від Петронія. Відсунувся навіть Туллій Сенеціон, його постійний товариш при дворі, й молодий Нерва, що виявляв до нього найвищу приязнь. За хвилину Петроній залишився сам на лівій половині атрію і з усміхом на вустах, розправляючи долонею складки тоги, чекав іще, що скаже або зробить імператор.

А той сказав:

– Хочете, щоб я його покарав, але це мій товариш і друг, і, хоча він уразив моє серце, нехай знає, що в цьому серці маю для друга тільки… прощення.

«Програв і пропав», – подумав Петроній.

Тим часом імператор підвівся, нараду було завершено.

Розділ L

Петроній вирушив додому, Нерон же з Тигелліном перейшли до атрію Поппеї, де чекали на них люди, з якими префект щойно розмовляв.

Були це два рабини із Затибря, вбрані в довгі парадні шати, з митрами на головах, молодий писар, їхній помічник, а також Хілон. Побачивши імператора, священики зблідли і, піднісши складені долоні на рівень плечей, схилили до них голови.

– Вітаємо монарха монархів і царя царів, – мовив старший із двох, – вітаємо володаря землі, покровителя обраного народу й імператора, лева між людьми, чиє правління є мов сонячне світло і мов кедр ліванський, і мов джерело, і мов пальма, і мов бальзам єрихонський!..

– А богом ви не називаєте мене? – запитав імператор.

Священики зблідли ще дужче, старший заговорив знову:

– Слова твої, повелителю, солодкі, мов гроно виноградної лози й наче стиглий інжир, бо Єгова наповнив добротою серце твоє. Але попередник батька тво-

го, імператор Гай, був жорстокою людиною[343], одначе посли наші не називали його богом, воліючи померти, ніж порушити Закон.

– І Калігула звелів кинути їх левам?

– Ні, повелителю. Імператор Гай убоявся гніву Єгови.

І обидва підвели голови, бо ім'я Єгови додало їм одваги. Покладаючись на силу його, сміливіше вже дивились у вічі Нерону.

– Ви звинувачуєте християн у спаленні Рима? – запитав імператор.

– Ми, повелителю, звинувачуємо їх лише в тому, що вони вороги Закону, вороги роду людського, вороги Рима і твої та що вже давно погрожували місту і світу вогнем. Решту скаже тобі цей чоловік, чиї вуста не осквернить олжа, бо в жилах його матері тече кров обраного народу.

Нерон звернувся до Хілона:

– Хто ти?

– Твій прихильник, Осіріс, і при цьому бідний стоїк.

– Ненавиджу стоїків, – сказав Нерон, – ненавиджу Тразею, ненавиджу Музонія та Корнута. Мені відразливі їхні промови, їхнє презирство до мистецтва, їхня добровільна бідність і неохайність.

---

[343] *…імператор Гай, був жорстокою людиною…* – Натяк на утиски юдеїв за Калігули.

– Повелителю, твій наставник має тисячу столів лимонного дерева. Побажай тільки, й матиму їх удвічі більше. Я стоїк за потребою. Прикрась, о Променистий, мій стоїцизм вінком із троянд і постав перед ним глек вина, й він так співатиме вірші Анакреонта, що заглушить усіх епікурейців.

Нерону припав до смаку епітет «Променистий», і він сказав, усміхнувшись:

– Ти мені подобаєшся!

– Цей чоловік вартий стільки золота, скільки важить сам! – вигукнув Тигеллін.

Хілон же відповів:

– Додай до моєї ваги, пане, свою щедрість, а то вітер звіє моє рам'я.

– Воістину, не переважив би Вітеллія, – зазначив імператор.

– *Eheu,* Срібнолукий, мій дотеп не свинцевий.

– Бачу, що твій Закон не забороняє тобі називати мене богом?

– О безсмертний! Мій Закон у тобі: християни глумилися з цього Закону, тому я їх зненавидів.

– Що ти знаєш про християн?

– Чи дозволиш мені заплакати, божественний?

– Ні, – сказав Нерон, – це нудно.

– І ти тричі маєш рацію, бо очі, що бачили тебе, мусять раз і назавжди висохнути від сліз. Повелителю,

захисти мене від моїх ворогів.

– Говори про християн, – сказала Поппея з відтінком роздратованості.

– Буде, як ти накажеш, Ісідо, – відповів Хілон. – З молодих літ присвятив я себе філософії та пошукам істини. Шукав її і в давніх божественних мудреців, і в афінській Академії, і в александрійському храмі Серапіса. Прочувши про християн, гадав, що це якась нова школа, в якій зможу знайти кілька зерен істини, і познайомився з ними, на моє нещастя! Першим християнином, з яким звела мене доля, був Главк, лікар із Неаполіса. Від нього й дізнався з часом, що вони вшановують такого собі Хрестоса, який обіцяв їм винищити всіх людей, а також зруйнувати всі міста на землі, їх же залишити, якщо допоможуть йому в знищенні нащадків Девкаліона. Ось чому, повелителю, ненавидять вони людей, тому отруюють джерела, тому на зібраннях своїх проклинають Рим і всі храми, в яких ушановуються наші боги. Хрестоса було розп'ято, але він пообіцяв їм, що, коли Рим буде знищено вогнем, він удруге прийде у світ – і передасть їм владу над землею…

– Тепер народ зрозуміє, чому було спалено Рим, – перебив його Тигеллін.

– Багато хто вже розуміє, пане, – відповів Хілон, – бо ходжу по садах, по Марсовому полю та повчаю. Та

якщо ви мене захочете вислухати до кінця, зрозумієте, які маю до помсти підстави. Лікар Главк не виявляв мені спочатку, що їхнє вчення велить ненавидіти людей. Навпаки, він говорив мені, що Хрестос – це добре божество і що підґрунтям його вчення є любов. Вразливе моє серце не могло чинити опору таким істинам, тож я полюбив Главка й повірив йому. Ділився з ним кожним шматком хліба, кожною копійкою, і, знаєш, повелителю, чим він мені відплатив? По дорозі з Неаполіса до Рима штрикнув мене ножем, а дружину мою, прекрасну та юну Береніку, продав работоргівцям. Якби Софокл[344] знав мою історію… Та що я верзу! Мене ж бо слухає хтось ліпший за Софокла.

– Бідолашний чоловік! – сказала Поппея.

– Хто вздрів лик Афродіти, не бідолашний, пані, я ж бачу її в цю мить. Але тоді шукав я розради у філософії. Прибувши до Рима, я постарався потрапити до християнських старійшин, аби по справедливості покарали Главка. Гадав, що змусять його віддати мені дружину… Познайомився з їхнім первосвящеником, і ще з іншим, на ім'я Павло, що був тут ув'язнений, але потім його звільнили, познайомився з сином Зеведея, з Ліном, Клітом і багатьма іншими. Я знаю, де вони жили до пожежі, знаю, де збираються, можу вказати одне підземелля у Ватиканським пагорбі та один цвинтар

[344] *Софокл* (бл. 496—406 до н. е.) – великий грецький драматург.

за Номентанською брамою, на якому справляють свої нечестиві обряди. Бачив там апостола Петра, бачив Главка, як той убивав дітей, аби апостолу було чим кропити голови присутніх, бачив Лігію, вихованку Помпонії Грецини, яка хвалилася, що вона, хоч і не могла принести дитячої крові, приносить в дар, одначе, смерть дитини, бо зурочила малу Августу, дочку твою, о Осіріс, і твою, о Ісідо!

– Чуєш, імператоре? – мовила Поппея.

– Чи це можливо? – вигукнув Нерон.

– Свої кривди я міг би простити, – вів далі Хілон, – але ж, почувши про ваші, хотів заколоти її ножем. На жаль, мені завадив благородний Вініцій, який кохає її.

– Вініцій? Так вона ж од нього втекла!

– Вона втекла, але він її шукав, позаяк не міг без неї жити. За невелику винагороду я допомагав йому її шукати і це я вказав йому будинок, у якому вона серед християн мешкала на Затибрі. Вирушили ми туди з ним, а з нами і твій борець Кротон, якого шляхетний Вініцій найняв для безпеки. Але Урс, раб Лігії, задушив Кротона. Чоловік той має страшну силу, о повелителю, що бикові скрутить голову так легко, як інший скрутить на стеблині маківку. Авл і Помпонія любили його за це.

– Присягаюся Геркулесом! – сказав Нерон. – Смертний, що задушив Кротона, гідний статуї на Форумі. Але ти або помиляєшся, або брешеш, старий, бо Кротона

заколов Вініцій.

– Отак люди оббріхують богів. О повелителю, я сам бачив, як ребра Кротона ламались у руках Урса, що потім повалив і Вініція. Убив би його, якби не Лігія. Вініцій довго хворів, але вони його доглядали, сподіваючись, що з любові стане християнином. І він став християнином.

– Вініцій?

– Так.

– А може, й Петроній? – запитав поквапливо Тигеллін.

Хілон почав крутитися, потирати руки і сказав:

– Дивуюся твоїй проникливості, пане! О… можливо! Ще й як можливо!

– Тепер мені зрозуміло, чому так захищав християн.

Але Нерон розреготався.

– Петроній – християнин?.. Петроній – ворог життя й насолоди? Не будьте дурнями й не намагайтеся, щоб я в це повірив, а то я готовий нічому не повірити.

– Але шляхетний Вініцій усе-таки став християнином, повелителю. Присягаюся тим сяйвом, яке від тебе йде, що кажу правду і що для мене нічого немає більш мерзотного, ніж брехня. Помпонія – християнка, малий Авл – християнин, також і Лігія, і Вініцій. Служив я йому вірно, він же в нагороду звелів, на вимогу лікаря Главка, відшмагати мене, хоч я старий, а був іще

хворим і голодним. І присягнувся Гадесом, що пригадаю це йому. О повелителю, помстись їм за мої кривди, а я вам видам апостола Петра й Ліна, і Кліта, і Главка, і Криспа, найголовніших, і Лігію, й Урса, вкажу вам їх сотні, тисячі, вкажу молитовні будинки, цвинтарі, всі ваші в'язниці не вмістять їх!.. Без мене вам їх не знайти! Донині в бідах моїх шукав розради тільки у філософії, нехай тепер знайду в милостях, які на мене проллються… Старий я, а не зазнав життя, відпочити хочу!..

– Хочеш бути стоїком перед повною мискою, – сказав Нерон.

– Хто робить послугу тобі, тим самим наповнює її.

– Ти не помиляєшся, філософе.

Але Поппея не забувала про своїх ворогів. Потяг її до Вініція був і справді радше хвилинною примхою, що виникла під впливом заздрості, гніву та ураженого самолюбства. Одначе байдужість молодого патриція боляче зачепила її й лишилася в серці глибокою образою. Вже те, що він посмів оддати перевагу іншій над нею, здавалось їй провиною, яка вимагала помсти. Щодо Лігії, зненавиділа її з першої хвилини, коли занепокоїла її краса цієї північної лілії. Петроній, що говорив про завузькі стегна дівчини, міг переконати в чому завгодно імператора, тільки не Августу. Поппея з одного погляду зрозуміла, що в усьому Римі лише

Лігія може з нею суперничати, і навіть її перевершити. Й відтоді заприсяглась її знищити.

– Повелителю, – сказала, – помстися за наше дитя!

– Покваптеся! – вигукнув Хілон. – Покваптеся! Інакше Вініцій сховає її. Я вкажу будинок, до якого вони повернулися після пожежі.

– Я дам тобі десятеро людей, і йди зараз же, – сказав Тигеллін.

– Пане! Ти ж не бачив Кротона в руках Урса: якщо даси п'ятдесят, покажу тільки здалеку будинок. Але якщо ви не ув'язните й Вініція, пропав я.

Тигеллін поглянув на Нерона.

– Чи не було б добре, о божественний, якби впоратися заразом і з дядьком, і з племінником?

Нерон подумав хвилину і відповів:

– Ні! Не тепер!.. Люди не повірять, якщо їх будуть переконувати, що Петроній, Вініцій або Помпонія Грецина підпалили Рим. У них були занадто гарні будинки… Нині потрібні інші жертви, до цих черга надійде пізніше.

– Так дай же мені, повелителю, солдатів, аби мене охороняли, – сказав Хілон.

– Тигеллін подбає про це.

– Поживеш тим часом у мене, – сказав префект.

Радість відбилася на лиці Хілона.

– Видам усіх! Тільки покваптеся! Покваптеся! – ви-

гукував охриплим голосом.

Розділ LI

Вийшовши від імператора, Петроній наказав нести себе додому в Карини, – його будинок, оточений із трьох боків садом, а спереду відокремлений невеликою площею Цецілііїв, не постраждав од пожежі.

З цього приводу інші августіани, які втратили будинки, а з ними й багатство та твори мистецтва, називали Петронія щасливцем. Зрештою, говорили про нього давно, що він первородний син Фортуни, і все міцніша дружба, якою останнім часом відзначав його імператор, здавалося, підтверджувала слушність цієї думки.

Але тепер цей первородний син Фортуни міг розмірковувати хіба що про непостійність своєї матінки, а радше про її подібність до Хроноса, який пожирає власних дітей.[345]

«Якби мій дім згорів, – говорив він собі, – а з ним разом і мої геми, мій етруський посуд, і александрійсь-

---

[345] *…Хроноса, який пожирає власних дітей. – Хронос (грецьк.* «час») – один із смислообразів, пов'язаних у грецькій міфології з богом Кроносом, батьком Зевса. За пророцтвом, Кроноса мав позбавити влади його власний син. Тому Кронос ковтав своїх дітей одразу після їх народження (подібно до того, як час-вічність «ковтає» дні, місяці, роки). Цієї долі уникнув лише Зевс, якого його мати Рея сховала й виростила в печері на Криті.

ке скло, і мідь коринфська, то, може, Нерон справді забув би про образу. Присягаюся Поллуксом! Подумати тільки, що від мене лише залежало, чи бути мені зараз префектом преторіанців. Оголосив би Тигелліна паліємо, яким він, зрештою, і є, вдягнув би його в «скорботну туніку», видав би народові, захистив би християн і відбудував би Рим. Хто знає, чи порядним людям не стало б житися краще. Мусив би це зробити хоч би заради Віниція. А якби треба було занадто багато працювати, поступився б посадою префекта – і Нерон би навіть не намагався чинити опір… Нехай би потім Віницій охрестив усіх преторіанців і самого навіть імператора, – чим би це мені могло шкодити! Нерон побожний, Нерон доброчесний і милосердний – забавне було б видовище».

І його безтурботність була така велика, що навіть почав усміхатися. Та через мить думки звернули його на інше. Здавалося йому, що він в Анції й Павло з Тарса йому говорить:

«Називаєте нас ворогами життя, та скажи мені, Петронію: коли б імператор був християнином і чинив би згідно з нашим ученням, чи життя ваше не було б певнішим і безпечнішим?»

І, згадавши ці слова, мовив собі далі:

«Присягаюся Кастором! Скільки тут християн переб'ють, стільки Павло знайде нових, бо, якщо світ

не може стояти на підлості, значить, його правда… Але хто знає, чи не може, – адже стоїть. Я сам, хоч і навчився багато чому, все ж не навчивсь, як бути великим негідником, і тому доведеться собі розітнути вени… Але ж на цьому мусило б скінчитись, а коли б навіть не скінчилося так, то скінчилося б інакше. Шкода мені Евніки та моєї чаші муринської, та Евніка є вільною, а чаша піде за мною. Агенобарбу не дістанеться вона ні в якому разі! Шкода мені також Віниція. Зрештою, хоча останнім часом я сумував менше, ніж раніше, я готовий. На світі є прекрасні речі, та люди здебільшого такі мізерні, що за життям не варто жалкувати. Хто вмів жити, той мусить уміти вмерти. Хоча я належав до августіанів, був людиною більш вільною, ніж вони там припускають».

Тут здвигнув плечима.

«Вони там, напевно, думають, що в цю мить у мене дрижать коліна і страх здіймає мені волосся на голові, а я, повернувшись додому, прийму ванну із фіалкової води, потім Золотоволоса моя сама намастить мене й після трапези накажемо співати нам гімн Аполлону, складений Антемієм. Сам колись я сказав: “Про смерть не варто думати, бо вона без нашої допомоги про нас думає”. Було б, одначе, річчю, гідною подиву, коли б насправді існували якісь Єлисейські поля і на них – тіні… Евніка прийшла б із часом до мене, і ми б

разом блукали по луках, порослих асфоделями. Знайшов би там товариство – ліпше, ніж тут. Що за блазні! Що за штукарі, що за збіговисько нікчем без смаку й без лоску! Десять арбітрів елегантності не переробили б цих тримальхіонів на пристойних людей. Присягаюся Персефоною! Маю їх доволі!»

І помітив здивовано: вже щось відокремлює його від цих людей. Адже добре знав їх і раніше й розумів, чого вони варті, одначе ж видалися йому тепер якимись чужішими й достойнішими зневаги, ніж зазвичай. Дійсно, мав їх доволі.

Але потім почав розмірковувати над своїм становищем. Завдяки своїй проникливості зрозумів, що загибель зараз йому не загрожує. Нерон же скористався слушною хвилиною, щоби промовити кілька красивих піднесених слів про дружбу, прощення, і, певною мірою, зв'язав себе ними. Змушений буде шукати привід, а поки його знайде, може спливти багато часу. «Спершу він улаштує забаву з християнами, – мовив собі Петроній, – і лише потім подумає про мене, а коли так, то не варто цим турбуватися та змінювати спосіб життя. Ближча небезпека загрожує Вініцію!..»

І відтепер думав уже тільки про Вініція, якого вирішив рятувати.

Раби прудко йшли з ношами серед руїн, попелищ і коминів, якими ще були заповнені Карини, та Петроній

наказав їм бігти, щоб якомога швидше опинитися вдома. Вініцій, чий особняк згорів, мешкав у нього і, на щастя, не був відсутнім.

– Бачив сьогодні Лігію? – зразу ж запитав його Петроній.

– Од неї повернувся.

– Слухай, що тобі скажу, і не витрачай часу на запитання. Вирішено сьогодні в імператора звалити на християн провину за спалення Рима. Загрожують їм переслідування й муки. Початися все може будь-якої хвилини. Бери Лігію й тікайте негайно – хоча б за Альпи чи до Африки. І поквапся, бо з Палатину ближче на Затибря, ніж звідси!

Вініцій був натурою надто солдатом, аби витрачати час на зайве розпитування. Слухав із нахмуреними бровами, з виглядом зосередженим і суворим, але без страху. Мабуть, першим відчуттям, яке прокидалося в ньому перед лицем небезпеки, було бажання боротись і захищатись.

– Іду, – сказав.

– Слово ще: захопи гаманець із золотом, візьми зброю й кілька твоїх друзів-християн. В разі потреби – відбий!

Вініцій уже був у дверях атрію.

– Пришли мені вісточку з рабом, – крикнув услід йому Петроній.

І, залишившись сам, почав походжати вздовж колон, які прикрашали атрій, розмірковуючи над тим, що станеться. Знав, що Лігія та Лін повернулися після пожежі до колишнього будинку, що, як і більша частина Затибря, вцілів, і це була обставина несприятлива, інакше б нелегко було їх відшукати серед натовпів. Сподівався все-таки, що й так ніхто на Палатині не знає, де мешкають, і що в будь-якому разі Вініцій випередить преторіанців. Спало йому також на думку, що Тигеллін, бажаючи виловити одним махом якнайбільшу кількість християн, мусить розтягти сіть на весь Рим, тобто поділити преторіанців на малі загони. Якщо пришле за ними не більше десяти людей, думав, то сам лігійський велетень поламає їм кістки, а тим паче, коли на допомогу йому прийде Вініцій. І думка про це збадьорила його. Щоправда, вчинити збройний опір преторіанцям було майже те саме, що розпочати війну з імператором. Петроній знав також: якщо Вініцій уникне помсти Нерона, то розплата може впасти на нього, але це його зовсім не турбувало. Навпаки, думка про те, що він порушить плани Нерона й Тигелліна, розвеселила його. Вирішив не жаліти на це ні грошей, ні людей – Павло з Тарса навернув іще в Анції більшість його рабів, отож міг бути певним, що для захисту християнки може розраховувати на їхню готовність і відданість.

Прихід Евніки перервав його роздуми. Коли побачив її, турботи й тривоги його щезли без сліду. Забув про імператора, про немилість, у яку потрапив, про знікчемнілих августіанів, про переслідування, що загрожували християнам, про Вініція й Лігію і дивився тільки на неї очима естета, захопленого дивовижними формами, й коханця, для якого ці форми дихають любов'ю. Вона, одягнена в прозорі фіолетові шати, що називалися *coa vestis*[346], крізь які проглядало її рожеве тіло, була дійсно прекрасна, як богиня. Відчуваючи, що він од неї в захваті, і кохаючи його всією душею, завше прагнучи його пестощів, зашарілася від радості, наче була не наложницею, а цнотливим дівчам.

– Що мені скажеш, Харито? – сказав Петроній, простягаючи до неї руки.

Вона ж, схиливши перед ним свою золоту голівку, відповіла:

– Повелителю, прийшов Антемій зі співаками й запитує, чи бажаєш його сьогодні слухати?

– Нехай зачекає. Заспіває нам за обідом гімн Аполлону! Навколо ще згарища та попіл, а ми слухатимемо гімн Аполлону! Присягаюся пафійськими гаями! Коли бачу тебе в цьому коському одязі, мені здається, що Афродіта прикрилася клаптиком неба і стоїть переді мною.

---

[346] коський одяг *(лат.)*.

– О повелителю! – мовила Евніка.

– Іди до мене, Евніко, обійми мене міцно й дай мені вуста твої… Кохаєш мене?

– Не кохала б дужче самого Зевса.

Після цих слів припала вустами до його вуст, тремтячи від щастя в його обіймах.

Але за хвилину Петроній сказав:

– А якби нам довелося розлучитись?..

Евніка з жахом подивилася йому в вічі:

– Як це, повелителю?..

– Не лякайся!.. Бачиш, хто знає, чи не доведеться мені вирушити в далеку подорож.

– Візьми мене з собою…

Але Петроній, раптово змінивши предмет розмови, запитав:

– Скажи мені, чи на галявинах у саду ростуть асфоделі?

– У саду кипариси й галявини пожовкли від пожежі, з миртів осипалося листя, й весь сад стоїть, як мертвий.

– Весь Рим стоїть, як мертвий, а незабаром буде справжнім цвинтарем. Чи знаєш, що буде видано едикт проти християн і розпочнуться переслідування, під час яких загинуть тисячі людей?

– За що їх каратимуть, повелителю? Вони люди добрі й смирні.

– Саме за це.

– Тож їдьмо до моря. Твої божественні очі не люблять дивитися на кров.

– Добре, але тим часом хочу скупатися. Приходь до елеотезію змастити мені спину. Присягаюся поясом Кіприди! Ніколи ти ще не здавалася мені такою прекрасною. Накажу зробити тобі ванну у формі мушлі, й ти будеш у ній, як коштовна перлина… Приходь, Золотоволоса.

І пішов, а за годину вони обоє у вінках із троянд і з затуманеними пристрастю очима прилягли біля столу, заставленого золотим посудом. Прислуговували їм убрані амурами хлопчики, а вони, попиваючи вино з увитих плющем кубків, слухали гімн Аполлону, виконуваний під звуки арф співаками під орудою Антемія. Чи їх могло обходити, що навколо вілли стирчали зі згарищ комини будинків і що пориви вітру розносили попіл спаленого Рима! Почувалися щасливими й думали тільки про любов, яка перетворювала їхнє життя на божественний сон.

Та перш ніж гімн було доспівано, зайшов до зали раб, доглядач атрію.

– Володарю, – звернувся він до Петронія голосом, у якому бринів неспокій, – центуріон із загоном преторіанців стоїть перед брамою і, за наказом імператора, хоче бачитися з тобою.

Спів та звуки арф стихли. Неспокій передався всім

присутнім, бо імператор у стосунках із друзями зазвичай не вдавався до послуг преторіанців, і прибуття їх, як на ті часи, не обіцяло нічого доброго. Лише Петроній не виявив ані найменшого хвилювання і як людина, що їй набридли часті запрошення, сказав:

– Могли б дати мені спокійно доїсти мій обід.

Після чого звернувся до раба, доглядача атрію:

– Впусти.

Раб зник за ширмою; за хвилину почулися важкі кроки, й до зали зайшов знайомий Петронію сотник у повному озброєнні, з залізним шоломом на голові.

– Шляхетний пане, – сказав, – ось лист від імператора.

Петроній простягнув ліниво свою білу руку, взяв табличку і, кинувши на неї погляд, оддав її в цілковитому спокої Евніці.

– Читатиме ввечері нову пісню з «Троїки», – мовив, – і запрошує мене.

– Маю тільки наказ оддати листа, – озвався сотник.

– Так. Не буде відповіді. Але, може, сотнику, відпочив би з нами та випив кратер вина?

– Дякую тобі, шляхетний пане. Кратер вина охоче вип'ю за твоє здоров'я, але відпочивати не можу, позаяк на службі.

– Чому це листа віддали тобі, а не прислали з рабом?

– Не знаю, пане. Може, тому, що послано мене в цей бік в іншій справі.

– Розумію, – сказав Петроній, – проти християн.

– Саме так, пане.

– Чи давно почали облаву?

– Деякі загони на Затибря послано ще до полудня.

Після цих слів сотник вихлюпнув із чаші трохи вина на честь Марса, потім випив її і сказав:

– Нехай боги пошлють тобі, пане, чого забажаєш.

– Візьми собі цей кратер, – сказав Петроній.

Після чого дав знак Антемію, щоб той завершив гімн Аполлону.

«Міднобородий починає гратися зі мною та з Віні-цієм, – мовив собі, коли арфи озвалися знову. – Я вгадав його намір! Хотів мене настрахати, присилаючи запрошення з центуріоном. Увечері випитуватиме сотника, як я його прийняв. Ні, ні! Не втішишся, шкодлива, злостива і жорстока лялько.

Знаю, що не вибачиш образи, знаю, що загибелі не уникнути мені, та якщо сподіваєшся, що буду благально заглядати тобі у вічі, що побачиш на моєму обличчі страх і покору, то помиляєшся».

– Повелителю, імператор пише: «Приходьте, коли маєте бажання», – сказала Евніка. – Ти підеш?

– Я в чудовому настрої й можу слухати навіть його вірші, – відповів Петроній, – тож піду, тим паче, що

Віниції піти не може.

Після обіду та звичайної прогулянки віддався в руки рабинь-причісувальниць і рабинь, які вкладають складки тоги, і за годину, прекрасний, як бог, наказав нести себе на Палатин. Час був пізній, вечір тихий, теплий, місяць світив так яскраво, що раби-лампадарії, які йшли попереду нош, погасили смолоскипи. По вулицях і серед руїн вешталися напідпитку ватаги людей, у гірляндах із плюща та жимолості, з миртовими та лавровими галузками в руках, зламаними в саду імператора. Багато зерна та сподівання на великі ігри наповнювали веселістю серця римлян. Подекуди співано пісень, у яких прославлялася «божественна ніч» і любов, в інших місцях танцювали при світлі місяця; неодноразово рабам доводилося кричати, щоб дали дорогу для нош «шляхетного Петронія», і тоді натовп розступався з вигуками привітання на честь свого улюбленця.

Він же в цей час думав про Віниція й дивувався, що немає від того жодної вісточки. Петроній був епікурейцем та егоїстом, але спілкуючись то з Павлом із Тарса, то з Вініцієм і чуючи щодня про християн, трохи змінився, хоча сам про це не знав. Повіяв од них на нього якийсь вітер, що заніс у його душу незнані зерна. Поза власною особою почали його цікавити інші люди, до Віниція, зрештою, завше був прихильним, позаяк у ди-

тинстві любив дуже його матір, а свою сестру, тепер же, взявши участь у його справах, стежив за ними з таким захопленням, ніби дивився на якусь трагедію.

Не втрачав надії, що Вініцій випередив преторіанців і втік із Лігією або, в гіршому разі, відбив її. Та хотів би мати певність, бо передбачав, що доведеться відповідати йому на різні запитання, до яких ліпше було б приготуватися.

Звелівши рабам зупинитися перед будинком Тиберія, вийшов із нош і за хвилину був у атрії, вже заповненому августіанами. Вчорашні приятелі, хоча й дивувалися, що його запрошено, трималися осторонь від нього, та він рухався серед них, красивий, вільний, невимушений і такий упевнений у собі, мовби міг сам роздавати милості. Дехто, бачачи це, занепокоївся в душі, чи не завчасно було виявляти до нього байдужість.

Імператор, одначе, робив вигляд, що його не помічає, і не відповів на його поклін, удаючи заклопотаного розмовою. Натомість Тигеллін підійшов і запитав:

– Добривечір, арбітре елегантності. Чи й досі ще стверджуєш, що не християни спалили Рим?

А Петроній, здвигнувши плечима, поплескав його по спині, мовби якогось вільновідпущеника, і відповів:

– Ти знаєш так добре, як я, що про це думати.

– Не смію рівнятися з твоєю мудрістю.

– І, певною мірою, ти маєш рацію, бо інакше, коли імператор прочитає нам нову пісню з «Троїки», мусив би, замість кричати, як павич, висловити якусь слушну думку.

Тигеллін закусив губу. Не був він занадто радий, що імператор вирішив виголосити сьогодні нову пісню, – на цьому терені не міг змагатися він з Петронієм. І дійсно, протягом читання Нерон мимоволі, за давньою звичкою, кидав погляд на Петронія, пильно стежачи, що на його обличчі написано. Той же слухав, зводячи догори брови, місцями схвально кивав, місцями зображував напружену увагу, ніби намагаючись упевнитися, чи добре почув. І після читання то хвалив, то говорив з осудом, вимагаючи або змінити, або відшліфувати деякі рядки. Сам Нерон відчував, що іншим у завищених похвалах ідеться тільки про самих себе, і лише для Петронія поезія існує для самої поезії, лише він знається на ній, а коли щось похвалить, то можна бути певним, що ці рядки варті похвали. Потроху теж почав із ним розбалакувати, сперечатися, а коли, врешті, Петроній висловив сумнів щодо якогось виразу, сказав йому:

– Побачиш в останній пісні, навіщо я його вжив.

«Ах! – подумав Петроній. – Значить, дочекаюсь останньої пісні».

Не один із присутніх, чуючи це, говорив собі:

«Лихо мені! Петроній, маючи попереду стільки часу, може знову ввійти в милість і скинути навіть Тигеллі-на».

І помалу вони знову почали присуватися до нього. Але кінцівка вечора виявилася менш вдалою – коли Петроній прощався з імператором, той, із злостивим виразом обличчя, запитав раптом, примруживши очі:

– А Вініцій чому не прийшов?

Коли б Петроній був певен, що Вініцій із Лігією вже за брамами, відповів би: «Одружився з твого дозволу й виїхав». Але, бачачи дивний усміх Нерона, відповів:

– Твоє запрошення, божественний, не застало його вдома.

– Скажи йому, що радий буду його бачити, – відповів Нерон, – і передай йому від мене, щоб він не пропустив ігор, у яких виступлять християни.

Петронія занепокоїли ці слова, бо видалося йому, що вони стосуються Лігії. Сівши в ноші, наказав нести додому ще швидше, ніж уранці. Одначе це було справою нелегкою. Перед будинком Тиберія стояла густа галаслива юрба п'яних, вони не співали й не танцювали, але вигляд у них був збуджений. Здалеку долинали якісь крики, – Петроній не зумів одразу зрозуміти, – але вони гучнішали, їх ставало більше, аж поки злилися в одне дике волання:

– Християн до левів!

Пишні ноші придворних посувалися серед виючого натовпу. Із глибини спалених вулиць надбігали все нові гурти, які, зачувши клич, починали його повторювати. Із уст в уста передавали, що облава триває з полудня, що схоплено вже багато паліїв, – і незабаром по новопрокладених і старих вулицях, по завалених руїнами завулках, навколо Палатину, по всіх пагорбах і садах, по всьому Риму, лунав усе несамовитіший крик:

– Християн до левів!

– Стадо! – повторював зі зневагою Петроній. – Народ, гідний імператора!

І подумав, що такий світ, побудований на насильстві, на такій жорстокості, що на неї навіть варвари не були здатні, на лиходійствах і шаленій розпусті, не може все-таки встояти. Рим був володарем світу, але і виразкою світу. Тхнуло від нього трупним смородом. На прогниле життя падала тінь смерті. Не раз ішлося про це навіть серед августіанів, але Петронію ніколи не ставала перед очима істина, що та увінчана колісниця, на якій постаттю тріумфатора стоїть Рим, тягнучи за собою стада уярмлених народів, котиться в безодню. Життя світовладного міста видалося йому якимось блазенським хороводом і якоюсь оргією, яка все-таки мусить скінчитись.

Розумів тепер, що лише християни мають якісь нові основи життя, та здавалося, що скоро від християн і

сліду не лишиться. А тоді що?

Блазенський хоровод вирушить далі під проводом Нерона, і якщо Нерона не стане, знайдеться інший такий же або гірший, бо при такому народі й таких патриціях немає ніяких підстав, аби знайшовся ліпший. Буде нова оргія, і до того ж іще мерзотніша й потворніша.

Оргія ж не може тривати вічно, і треба після неї йти спати, хоча б од утоми.

Думаючи про це, Петроній сам відчув величезну втому. Чи варто жити, та ще жити без упевненості в завтрашнім дні, для того тільки, аби дивитися на такий світоустрій? Геній смерті не менш прекрасний, ніж геній сну, адже має теж за плечима крила.

Ноші зупинилися перед дверима будинку, які чуткий брамник одчинив у ту ж мить.

– Шляхетний Вініцій повернувся? – запитав його Петроній.

– Хвилину тому, володарю, – відповів раб.

«І значить, її не відбив!» – подумав Петроній.

І, скинувши тогу, вбіг до атрію. Вініцій сидів, схиливши голову мало не до колін, обхопивши її руками, але на відлуння кроків підвів своє скам'яніле обличчя, на якому тільки очі світилися гарячково.

– Запізнився? – запитав Петроній.

– Саме так. Її схопили ще до полудня.

Запанувало мовчання.

– Бачив її?

– Так.

– Де вона?

– У Мамертинській в'язниці.

Петроній здригнувся й запитливо подивився на Віні-ція.

Той усе зрозумів.

– Ні! – вигукнув Вініцій. – Її кинули не в Туллі́анум[347], навіть не до середньої в'язниці. Я підкупив сторожу, аби поступились їй своєю кімнатою. Урс ліг на порозі й охороняє її.

– Чому Урс не захистив її?

– Прислали п'ятдесят преторіанців. Зрештою Лін йому заборонив.

– А Лін?

– Лін помирає. Тому його не взяли.

– Що збираєшся робити?

– Урятувати або померти з нею разом. Я теж вірю в Христа.

Вініцій говорив ніби спокійно, та в голосі його було щось таке пронизливе, що серце Петронія здригнулося від щирої жалості.

– Я тебе розумію, – сказав він, – але як ти її хочеш рятувати?

---

[347] Нижня частина в'язниці, розташована повністю під землею, що має тільки один отвір у стелі. Там помер від голоду Югурта. *(Прим. авт.)*

– Я підкупив сторожу, щоб уберегти її від знущань, а головне, щоб не перешкодили їй утекти.

– Коли це має статися?

– Вони сказали, що не можуть видати її мені відразу, оскільки бояться відповідальності. Коли тюрми заповняться багатьма в'язнями й рахунок їм буде втрачено, тоді мені її віддадуть. Але це в крайньому разі! Спершу ти спробуй урятувати її й мене! Ти друг імператора. Він сам її мені віддав. Іди до нього й рятуй мене!

Петроній замість відповіді погукав раба і, наказавши йому принести два темні плащі та два мечі, звернувся до Віниція.

– По дорозі тобі відповім, – сказав він. – Тим часом бери плащ, бери зброю й ходімо до в'язниці. Там дай сторожі сто тисяч сестерціїв, дай удвічі, втричі, вп'ятеро більше, щоб випустили Лігію зараз. Інакше буде запізно.

– Ходімо, – сказав Вініцій.

І за хвилину обидва опинилися на вулиці.

– А тепер слухай мене, – сказав Петроній. – Не хотів гаяти часу. Від сьогодні я в опалі. Моє власне життя висить на волосинці, тому нічого не можу добитися в імператора. Гірше того! Маю певність, що вчинить усупереч моєму проханню. Коли б не це, хіба б я радив тобі тікати з Лігією або відбивати її? Адже коли б ти зміг утекти, гнів імператора впав би на мене. Але нині

він скоріше вдовольнив би твоє прохання, ніж моє. Не розраховуй, одначе, на це. Визволь її з в'язниці й тікай! Нічого більше тобі не залишається. Коли це не вдасться, тоді доведеться пробувати інші способи. Тим часом знай, що Лігію кинули до в'язниці не тільки за віру в Христа. Її й тебе переслідує гнів Поппеї. Пам'ятаєш, ти образив Поппею, відштовхнувши її? А вона знає, що відштовхнув заради Лігії, яку й так зненавиділа з першого погляду. Адже вона й раніше намагалася знищити її, приписуючи її чарам смерть свого дитяти. У тому, що сталось, є рука Поппеї! Чим же поясниш, що Лігія виявилася першим в'язнем? Хто міг указати будинок Ліна? Кажу тобі, шпигували за нею давно! Знаю, що тобі розриваю душу, віднімаю останню надію, але говорю тобі це навмисно, щоб ти знав, – якщо ти її не визволиш, перш ніж вони здогадаються про твої спроби, то загинете обоє.

– Саме так! Розумію! – відповів глухо Вініцій.

Вулиці через пізню годину були порожні, одначе подальшу розмову перебила зустріч з п'яним гладіатором, який заточився на Петронія так, що обперся рукою на його плече і, дихаючи в обличчя перегаром, загорлав хрипким голосом:

– Християн до левів!

– Мірмілоне[348], – озвався спокійно Петроній, – по-

[348] *Мірмілони* («рибки»), або секутори («переслідувачі»), виступали на

слухай доброї поради і йди своєю дорогою.

Та п'яний ухопив його і другою рукою за друге плече:

– Кричи разом зі мною, інакше скручу тобі в'язи: християн до левів!

Але нервам Петронія було вже доволі цих криків. Відтоді, як вийшов із Палатину, душили його вони, мов кошмар, і терзали йому вуха, тож, коли побачив при тому занесений над собою кулак здоровила, урвалося його терпіння.

– Приятелю, – мовив, – од тебе смердить вином, і ти мені заважаєш.

Із цими словами ввігнав йому в груди аж по руків'я короткий меч, яким озброївся, виходячи з дому, потім, узявши під руку Віниція, ніби нічого й не сталося, мовив далі:

– Імператор сказав мені сьогодні: «Передай Вініцію від мене, щоб він не пропустив ігор, у яких виступлять християни». Ти розумієш, що це значить? Вони хочуть із твого болю влаштувати собі забаву. Там усе продумано. Можливо, через це не ув'язнено досі тебе й мене. Якщо ти її не зумієш зараз вирвати, тоді… не знаю!.. Може, Акта заступиться за тебе, але чи доб'ється чого?.. Твої землі сицилійські могли б також

гладіаторських іграх у важкому («галльському») озброєнні; їхні супротивники – ретіарії («рибалки») виступали у легкому вбранні, озброєні лише тризубцем і сіттю.

спокусити Тигелліна. Спробуй.

– Оддам йому все, що маю, – відповів Віниций.

Од Карин до Форуму було не дуже далеко, дійшли швидко. Нічний морок уже розсіювався, й мури замку виразно виступали з сутінків.

Раптом, коли повернули до Мамертинської в'язниці, Петроній зупинився і сказав:

– Преторіанці!.. Запізно!

Дійсно, в'язницю оточувала подвійна шеренга солдатів. Досвітня зоря сріблила їхні залізні шоломи і гостряки списів.

Обличчя Віниция стало блідим, як мармур.

– Ходімо, – сказав.

За хвилину стояли перед шеренгою. Петроній, маючи неабияку пам'ять, знав не тільки командирів, але й майже всіх солдатів Преторії, – зразу ж побачив знайомого командира когорти й кивнув йому.

– А що це, Нігере? – сказав він. – Наказано вам пильнувати в'язницю?

– Саме так, шляхетний Петронію. Префект побоюється, що будуть пробувати відбити палиїв.

– Чи маєш наказ не впускати нікого? – запитав Віниций.

– Ні, пане. Знайомі відвідуватимуть ув'язнених, і в такий спосіб ми виловимо більше християн.

– Так мене впусти, – сказав Віниций.

І, стиснувши долоню Петронія, сказав йому:

– Побач Акту, а я прийду довідатись, яку тобі дала відповідь.

– Приходь, – відповів Петроній.

У ту мить під землею та за товстими мурами почувся спів. Пісня, спершу глуха і пригнічена, ставала все гучнішою. Голоси чоловічі, жіночі й дитячі зливалися в єдиний злагоджений хор. Уся в'язниця в тиші світання зазвучала, мов арфа. Та в голосах не було ні скорботи, ні розпачу. Навпаки, бриніли в них радість і тріумф.

Солдати здивовано переглядалися. На небі з'явилися перші золоті й рожеві проблиски ранкової зорі.

Розділ LII

Клич «Християн до левів!» розлягався безперервно в усіх кварталах міста. Із самого початку не тільки ніхто не сумнівався, що вони були справжніми винуватцями лиха, але ніхто й не хотів сумніватися, бо їхня страта мала бути водночас чудовою розвагою для народу. Але поширилася думка, що лихо не набрало б таких страшних масштабів, якби не гнів богів, – отож наказано здійснювати в храмах піакули, або умилостивлюючі жертви. За порадою Сивілиних книг, сенат виніс ухвалу про молебства Вулкану, Церері та Прозерпіні. Матрони приносили жертви Юноні; ціла процесія рушила аж на берег моря, щоб зачерпнути води та окропити нею статую богині. Заміжні жінки готували трапези богам[349] й ночі пильнування. Весь Рим очищався від гріхів, приносив жертви та задобрював безсмертних. А тим часом серед попелищ прокладалися нові широкі вулиці. Тут і там позакладали вже фундаменти чудових будинків, палаців і храмів. Передовсім, одначе, будували з нечуваним поспіхом величезний дерев'яний амфітеатр, у якому належало загинути християнам. Одразу після наради в домі Ти-

[349] Селістернії та лектистернії. *(Прим. авт.)*

берія було послано розпорядження проконсулам, аби припровадили диких звірів. Тигеллін спустошив віварії всіх італійських міст, не виключаючи другорядних. В Африці влаштовано за його наказом величезні лови, в яких мусили брати участь усі місцеві жителі. Із Азії везли слонів і тигрів, з Нілу – крокодилів і гіпопотамів, із Атлаських гір[350] – левів, із Піренеїв – вовків і ведмедів, із Гіберії – злих собак, із Епіру[351] – молоських псів, із Германії – буйволів і величезних лютих турів. За кількістю ув'язнених ігри мали перевершити всі, що досі бачив Рим. Імператор прагнув утопити в крові згадку про пожежу й напоїти нею Рим – тому ще ніколи не очікувалося такого чудового кровопролиття.

Розохочений народ допомагав міській сторожі та преторіанцям у полюванні на християн. Це було справою неважкою, позаяк цілі їхні гурти, отаборившись разом з іншими римлянами в садах, зізнавались у своєму віросповіданні. Коли їх оточували, вони ставали на коліна і співали, дозволяючи себе брати без опору. Але терплячість їхня збільшувала тільки гнів народу, який не розумів її джерела, вважаючи жорстокістю й запеклістю в лиходійстві. Шаленство охопило переслідувачів. Траплялося, що чернь вихоплювала християн із рук преторіанців і розривала їх руками; жінок

[350] *Атлаські гори* – гірський хребет у Мавританії.

[351] *Епір* – область у західній частині Північної Греції.

тягли за волосся до в'язниць, дітям розбивали голови об каміння. Тисячі людей удень і вночі з виттям бігали по вулицях. Шукали жертв серед згарищ, у комінах і в підвалах. Перед в'язницями влаштовували біля вогнищ, навколо бочок із вином, вакхічні бенкети з танцями. Вечорами слухали громоподібне ричання, що розлягалося по всьому місту. В'язниці переповнені були тисячами людей, але щодня чернь і преторіанці приганяли нових. Жалість зникла. Здавалося, що люди розучилися розмовляти і, охоплені божевіллям, пам'ятали тільки один клич: «Християн до левів!» Настали надзвичайно спекотні дні й такі задушливі ночі, яких ніколи досі не знали: саме повітря було ніби просякнуте шаленством, кров'ю, лиходійством.

І цій безмірній жорстокості відповідало таке ж безмірне прагнення мучеництва. Прихильники Христа йшли добровільно на смерть або навіть шукали її, та їх почали зупиняти суворі накази старійшин. За порадою голів общин, віруючі почали збиратися вже тільки за містом, у підземеллях на Аппійовій дорозі та у приміських виноградниках, що належали патриціям-християнам, із яких не ув'язнено поки що нікого. На Палатині добре знали, що до прихильників Христа належать і Флавій, і Доміцилла, і Помпонія Грецина, і Корнелій Пудент, і Вініцій; сам імператор побоювався, що не вдасться переконати чернь, буцім такі люди підпа-

лили Рим, а зараз ішлося про те, щоб переконати народ, отже кару та помсту відклали на майбутнє. Дехто вважав, що цих патриціїв урятував вплив Акти. Одначе думка ця була хибною. Петроній, розставшись із Вініцієм, дійсно пішов до Акти прохати допомоги для Лігії, та вона могла йому запропонувати лише сльози, – жила в забутті й у скорботі, а терпіли її тільки тому, що таїлася й од Поппеї, й од імператора.

Провідала все-таки Лігію у в'язниці, принесла їй одяг і їжу, а головне, цим застерегла від знущань з боку й так уже підкупленої сторожі.

Петроній усе не міг забути, що, коли б не він і не його затія забрати Лігію від Авла, вона, скоріше за все, не сиділа б тепер у в'язниці, крім того, прагнучи перемоги у грі з Тигелліном, не жалів ні часу, ні зусиль. Протягом кількох днів бачився з Сенекою, з Доміцієм Афром, із Криспініллою, через яку сподівався потрапити до Поппеї, з Терпносом і Діодором, із красенем Піфагором, і насамкінець із Алітуром і Парісом, яким зазвичай не відмовляв імператор ні в чому. З допомогою Хрисотеміди, що була тепер коханкою Ватинія, старався забезпечити собі навіть його підтримку, не жаліючи ні йому, ні іншим як обіцянок, так і грошей.

Та всі ці зусилля були марними. Сенека, сам невпевнений у завтрашньому дні, почав його переконувати, що християни, коли навіть і не спалили насправді

Рим, мусять бути винищені для блага міста, – словом, обґрунтовував майбутню різанину інтересами держави. Терпнос і Діодор узяли гроші й не зробили нічого натомість. Ватиній іще й доніс імператору, що його намагалися підкупити. Лише Алітур, який спершу ставився вороже до християн, а тепер їх жалів, насмілився нагадати імператору про ув'язнену дівчину і просити за неї, але отримав тільки відповідь:

– Невже ти вважаєш, що я слабкіший духом за Брута, який для блага Рима власних синів не пожалів?

І коли повторив цю відповідь Петронію, той сказав:

– Якщо знайшов порівняння з Брутом, тут уже нічого не вдієш.

Жаль йому, одначе, було Віниція, боявся він, що той заподіє собі смерть. «Тепер, – мовив собі, – підтримують його ще клопоти про її врятування, її вигляд і само страждання, та коли всі засоби виявляться марними і згасне остання іскра сподівання, – присягаюся Кастором! – він її не переживе і кинеться на меч». Петронію навіть було зрозуміліше, що можна так скінчити життя, ніж те, що можна так покохати і так страждати. Тим часом Вініцій робив іще все, на що міг здобутися його розум заради врятування Лігії. Ходив до августіанів і, такий колись гордовитий, благав їх про допомогу. Через Вітеллія він запропонував Тигеллінові свої сицилійські землі та все, чого той зажадає. Тигеллін, одна-

че, – напевно, боячись розгнівати Августу, – відмовився. Іти до самого імператора, припасти до його ніг та благати було безглуздо. Вініцій, щоправда, хотів і це зробити, але Петроній, почувши про намір, запитав:

– А якщо тобі відмовить, якщо відбудеться жартом або підлою погрозою, що вчиниш?

Тут на обличчі Вініція відбився біль і страждання, він заскреготів зубами.

– Так! – сказав Петроній. – Тому тебе відраджую. Відріжеш усі шляхи до порятунку!

Але Вініцій опанував себе і, провівши рукою по вкритому холодним потом чолу, сказав:

– Ні! Ні! Я християнин!

– І забудеш про це, як забув щойно. Маєш право загубити себе, але не її. Згадай, чого зазнала перед смертю донька Сеяна.

Говорячи це, він не був цілковито щирим, – насправді більше дбав про Вініція, ніж про Лігію. Але знав, що інакше не втримає того від небезпечного кроку, як пояснюючи йому, що міг би принести Лігії неминучу загибель. Зрештою мав рацію, бо на Палатині передбачали появу молодого трибуна і вжили відповідних застережних заходів.

Але страждання Вініція перейшли все, що людині під силу витерпіти. Відтоді як Лігію було ув'язнено й на неї впало сяйво майбутнього мучеництва, не тільки

покохав її у сто разів дужче, але почав у душі складати їй майже релігійне пошанування, наче неземній істоті. І тепер, думаючи, що ту істоту, кохану і святу водночас, мусить втратити і що, крім смерті, зазнати вона може тортур, страшніших за саму смерть, кров крижаніла в його жилах, душа перетворювалася на один крик, плутались думки. Часом здавалося йому, що череп наповнюється живим вогнем, який спалить його або він вибухне. Він перестав розуміти, що діється, перестав розуміти, чому Христос, цей милосердний, цей Бог, не приходить на поміч своїм прихильникам, чому задимлені мури Палатину не провалюються крізь землю, а з ними разом Нерон, августіани, табір преторіанців і все це місто лиходійств. Він думав, що не може і не мусить бути інакше і що це все, на що дивляться його очі, од чого розривається його душа і стогне серце, – сон. Але ричання звірів говорило йому, що цеява; стук сокир, із-під яких виростали арени, говорив йому, що це ява, а підтверджували це виття черні та переповнені в'язниці. Тоді жахався він віри в Христа, і цей жах був новою мукою, може, найстрашнішою.

А тим часом Петроній говорив йому:

– Пам'ятай, чого зазнала перед смертю донька Сеяна.

Розділ LIII

Все було марно. Вініцій принизився до того, що шукав підтримки у вільновідпущеників і рабинь імператора та Поппеї, платячи їм за пусті обіцянки, намагаючись за допомогою багатих дарів здобути їхню прихильність. Він розшукав першого чоловіка Августи, Руффрія Криспіна, й випросив у нього листа до неї; подарував свою віллу в Анції її синові від першого шлюбу, Руфію, але розгнівив цим тільки імператора, який ненавидів пасинка. Через посланця передав листа другому чоловікові Поппеї, Отону, до Іспанії, пропонуючи все своє майно й себе самого, аж врешті зрозумів, що був тільки іграшкою і якби удавав, що ув'язнення Лігії мало його обходить, визволив би її скоріше.

Такої ж думки дійшов і Петроній. Тим часом дні минали. Амфітеатри було побудовано. Почали роздавати вже тесери, тобто вхідні знаки на *ludus matutinus*[352]. Та цього разу «ранковим іграм» через нечувану кількість жертв належало розтягтися на дні, тижні й місяці. Не знали вже, куди дівати християн. В'язниці вже були забиті, в них лютувала пропасниця. Путикули, тобто спільні могили, в яких ховали рабів, почали пере-

[352] ранкові ігри *(лат.)*.

повнюватися. Виникло побоювання, що хвороба може поширитися на все місто, тож вирішили поквапитися.

І всі ці вісті доходили до слуху Віниція, гасячи в ньому останні проблиски сподівання. Поки був час, він міг себе тішити думкою, що встигне щось удіяти, але тепер уже не було й часу. Видовища мали розпочатися. В будь-який день Лігія могла опинитися в цирковому кунікулі[353], звідки вихід був лише на арену. Вініцій, не знаючи, куди кине її доля та жорстокість катів, обходив усі цирки, підкупав сторожів і бестіаріїв, прохаючи їх про те, чого вони не могли виконати. Часом похоплювався, що вже дбає тільки про те, аби смерті завдати їй не такої страшної, і саме тоді відчував: замість мозку під черепом у нього розжарене вугілля.

Не збирався, зрештою, пережити її й вирішив загинути з нею разом. Але гадав, що біль може випалити в ньому життя, поки надійде фатальна мить. Його друзі та Петроній також побоювалися, що з дня на день відчиниться перед ним царство тіней. Обличчя Віниція почорніло і стало схожим на ті воскові маски, що їх тримали в лараріях. У рисах його застигло здивування, буцім не розумів, що сталось і що може статися. Коли хтось до нього звертався, він підносив машинально руки до голови і, стискаючи долонями скроні, дивився на мовця здивованим і запитливим поглядом. Ночі

---

[353] *Кунікул* – приміщення під ареною.

він проводив разом з Урсом у в'язниці під дверима Лігії, якщо ж наказувала йому піти відпочити, повертався до Петронія й до ранку міряв кроками атрій. Раби заставали його часто навколішках зі здійнятими догори руками або простертим ниць. Молився Христу, бо це була остання надія. Все виявилося марним, Лігію могло врятувати лише чудо, тож Вініцій бив чолом об кам'яні плити і благав чуда.

Але свідомості ще лишалося стільки, що розумів: молитва Петра більше важить, ніж його. Петро йому обіцяв Лігію. Петро його хрестив, Петро сам сотворяв чудо, нехай допоможе йому й порятує.

І якось уночі пішов його шукати. Християни, яких небагато вже залишилося, берегли тепер його старанно навіть одне від одного, аби хтось із малодушних не видав його мимоволі чи навмисно. Вініцій серед загального сум'яття й погрому, заклопотаний до того ж цілковито заходами стосовно визволення Лігії з в'язниці, упустив апостола з очей – від часу свого хрещення зустрів його лише раз, іще до початку переслідувань. Але, прийшовши до хатини того землекопа, в чиїй хаті його хрестили, довідався від нього, що у винограднику, що розташований був за Соляною брамою й належав Корнелію Пуденту, відбудеться зібрання християн. Землекоп брався провести туди Вініція, переконуючи його, що знайдуть там Петра. На смер-

канні вийшли вони за міські мури, а далі, рухаючись лощинами, зарослими очеретом, дісталися виноградника, розташованого на відчепі. Зібрання відбувалося в сараї, що слугував зазвичай давильнею. Ще на порозі до слуху Вініція долинув шепіт молитви, ввійшовши, побачив при тьмяному ліхтарному світлі кілька десятків постатей навколішках, поринулих у молитву. Вони здійснювали щось на зразок літанії; хор голосів, як чоловічих, так і жіночих, повторював щохвилини: «Христе, помилуй!» Бриніла у тих голосах глибока нестямна туга і скорбота.

Петро був тут. Стояв навколішках перед дерев'яним хрестом, прибитим до стіни сарая, й молився. Вініцій здалеку впізнав його сиве волосся і здійняті руки. Першою думкою молодого патриція було пройти через натовп, кинутися в ноги апостолу і кричати: «Рятуй!». Але, чи то від урочистості молитви, чи то від ослаблення, ноги в нього підкосилися, він опустився навколішки біля входу, почав повторювати, зі стогоном здійнявши руки: «Христе, помилуй!». Якби він був спокійнішим, помітив би, що не тільки в його проханні бринів зойк і що не тільки він приніс біль свій, тугу свою та свою тривогу. Не було в тому зібранні жодної людської душі, яка б не втратила дорогих серцю істот, і коли найревніші, найвідважніші з віруючих були вже ув'язнені, коли щогодини надходили нові звістки про знущання та

муки, яких зазнавали в тюрмах, коли масштаби лиха перевершили всі припущення, коли залишилася вже тільки ця жменька, не було тут жодного серця, яке б не засумнівалось у вірі й не запитувало в розчаруванні: де Христос? І чому він дозволяє, аби зло ставало сильнішим од Бога?

Але тим часом благали його ще з розпачу про милосердя, бо в кожній душі жевріла досі іскра сподівання, що прийде, винищить зло, скине в безодню Нерона й запанує над світом… Ще дивилися в небо, ще прислухалися, ще молилися з трепетом. І чим довше Вініцій повторював: «Христе, помилуй!», тим дужче огортав його захват, як у хатині землекопа. Ось вони благають його із глибини скорботи, із безодні, ось благає його Петро, тож якоїсь миті розверзнеться небо, здригнеться земля в своїх основах і зійде він, у сяйві сліпучому, ступаючи по зірках, милосердний, але ж і грізний, і здійме до висот вірних своїх і накаже безодні пожерти гонителів.

Вініцій затулив лице руками і припав до землі. Зненацька оточила його тиша, немовби страх заморозив благання в устах усіх присутніх. І здалося йому, що має неодмінно статися щось, настане мить чуда. Був певен, що коли підведеться й розплющить очі, побачить світло, від якого сліпнуть зіниці смертних, і почує голос, од якого завмирає серце.

Але тиша тривала. Порушило її нарешті ридання жінки.

Віниційпідвівсь і з приголомшеним виглядом почав роззиратися.

У сараї замість неземного сяйва миготіли кволі вогники ліхтарів і світло місяця, що проникало крізь отвір у даху, вкривало все сріблом. Люди, що стояли навколішках поряд із Віниційм, підводили в мовчанні наповнені слізьми очі до хреста; тут і там чулися ридання, а знадвору долинав обережний свист сторожі. Та ось Петро підвівся і звернувся до присутніх:

– Діти, піднесіть серця до Спасителя нашого й на вівтар його принесіть ваші сльози.

І замовк.

Раптом серед присутніх пролунав жіночий голос, наповнений гіркою скаргою та безмежною скорботою:

– Я, вдова, єдиного сина мала, який мене годував… Поверни мені його, отче!

Знову настала тиша. Петро стояв перед уклінною громадою, старий, стурбований, і видавався уособленням дряхлості й немочі.

Почувся другий жалібний голос:

– Кати познущалися над моїми доньками, і Христос дозволив це!

І третій:

– Лишилася сама з дітьми, а якщо мене заберуть,

хто дасть їм хліба та води?

А потім четвертий:

– Ліна, якого не чіпали, взяли тепер і віддали на муки, отче!

І п'ятий:

– Коли повернемося додому, схоплять нас преторіанці. Не знаємо, де сховатися.

– Лихо нам! Хто захистить нас?

Так у нічній тиші бриніла скарга за скаргою. Старий рибалка заплющив очі й похитував своєю сивою головою над тією людською скорботою і тривогою. І знову запанувала тиша, тільки сторожа посвистувала стиха надворі.

Віниційй знову рвонувся був уперед, аби протиснутись до апостола і прохати в нього порятунку, але раптом ніби побачив перед собою прірву, і ноги його мовби приросли до підлоги. Що буде, коли апостол визнає свою неміч, якщо підтвердить, що римський імператор сильніший за назареянина Христа? Й від цієї жахливої думки волосся в нього на голові заворушилося – він відчув, що тоді в ту прірву впаде не лише решта його сподівань, але й він сам, і його Лігія, і його любов до Христа, і його віра, і все, чим жив, і лишиться тільки смерть і ніч, безмежна як море.

А тим часом Петро заговорив голосом спершу таким тихим, що ледве можна було його почути:

– Діти мої! Я на Голгофі[354] бачив, як Бога прицвяховували до хреста. Я чув стук молотків і бачив, як поставили хрест, аби натовпи дивилися на смерть сина людського…

…І бачив, як йому розітнули бік і як він сконав. А тоді, повертаючись од хреста, я волав у скорботі, як ви волаєте: «Горе! Горе! Господи! Ти ж Бог! Чому допустив це, чому сконав і чому засмутив серця нам, які вірили, що прийде царство твоє?..»

…А він, Господь Бог наш, на третій день воскрес і був між нами, і в сяйві слави вознісся в царство своє…

І ми, пізнавши малість віри нашої, укріпилися серцями своїми й відтоді сіємо зерна його…

Тут, повернувшись у той бік, звідки прозвучала перша скарга, заговорив уже сильнішим голосом:

– Чому скаржитесь?.. Бог сам віддав себе на муки і на смерть, а ви хочете, щоб вас од неї захистив? О маловірні! Невже ж не зрозуміли його вчення, невже він вам обіцяв тільки це життя? Ось він приходить до вас і говорить вам: «Ідіть шляхом моїм!», ось він підіймає вас до себе, а ви чіпляєтеся за землю руками й волаєте: «Господи, спаси!» Я, що є прах перед Богом, але перед вами апостол Божий і намісник, говорю вам в ім'я Христа: не смерть перед вами, але життя, не му-

---

[354] *Голгофа* – місце, на якому, згідно з євангельською оповіддю, було розіп'ято Ісуса Христа; пагорб за міським муром Єрусалима.

ки, але невичерпна насолода, не сльози та стогони, але співи, не рабство, але царювання! Я, апостол Божий, говорю тобі, вдово: син твій не помре, але народиться в славі на життя вічне, і ти з'єднаєшся з ним! Тобі, отче, якому кати зганьбили невинних дочок, обіцяю, що знайдеш їх білішими від лілій Хеврона! Вам, матері, кого віднімуть од сиріт, вам, які втратите батьків, вам, що ремствуєте, вам, хто уздрить смерть коханих, вам, засмучені, стражденні, стривожені, і вам, які мають умерти, в ім'я Христа обіцяю, що пробудитесь, як зі сну на щасне почування і як з мороку на світ Божий. В ім'я Христа, нехай спадуть більма з очей ваших і відігріються серця!

З цими словами підніс руку, ніби наказував, і вони відчули нову кров у жилах, а водночас дрож у тілі, бо стояв перед ними вже не старець, дряхлий і згорьований, але владика, який брав їхні душі й піднімав із праху та тривоги.

– Амінь! – залунали голоси.

Із його очей випромінювалося все яскравіше світло та віяло від нього силою, величчю, святістю. Голови схилялися перед ним, і він, коли змовкли вигуки «Амінь!», мовив далі:

– Сійте в сльозах, аби збирати у веселощах. Чому лякаєтеся сили зла? Над землею, над Римом, над мурами міст є Господь, який поселився в душах ваших.

Каміння зволожиться від сліз, пісок просякне кров'ю, могили заповняться тілами вашими, і я вам говорю: ви – переможці! Се гряде Господь підкорити місто лиходійств, гніту й гордині, і ви – воїнство його! І, як сам спокутував муками своїми та кров'ю гріхи світу, так хоче, аби ви спокутували муками та кров'ю це гніздо неправедності!.. Це вам свідчу вустами моїми!

І розпростер руки, і погляд спрямував догори, і в них завмерли серця, бо відчули, що очі його бачать щось таке, чого не дано вздріти їхнім смертним очам.

Навіть лице в нього змінилось, осяялось ясністю, і дивився якийсь час у мовчанні, буцім онімів од захвату, але знову почули голос його:

– Ти є, Господи, і вказуєш мені шляхи свої!.. Та як це, о Христе!.. Не в Єрусалимі, але в цьому місті сатани хочеш закласти столицю свою? Тут, де нині править Нерон, має постати вічне царство твоє? О Господи, Господи! І ти велиш цим боязким, аби з кісток своїх збудували фундамент під Сіон[355] світу, а духові моєму велиш прийняти владу над ним і над народами землі?.. І ось проливаєш джерело сили на слабких, аби вони стали сильними, і велиш мені пасти стадо агнців твоїх, аж поки світу й сонця… О, будь же сла-

[355] *Сіон* – пагорб у південно-західній частині Єрусалима, найдавніше місце міста; у біблійських пророків назва «Сіон» поширюється на все Юдейське царство й часто означає царство Боже.

вен у веліннях твоїх, ти, що наказуєш нам перемогти. Осанна! Осанна!

Ті, що були в тривозі, піднеслися духом, у тих, які засумнівалися, влився струмінь віри. Одні голоси закричали враз: «Осанна!», інші: *«Pro Christo!»*[356], після чого настала тиша. Ясні літні блискавиці освітлювали стіни сарая та обличчя, зблідлі від хвилювання.

Петро, втупившись у своє видіння, молився ще довго, та зрештою отямився і, повернувши до присутніх своє натхненне, наповнене світлом обличчя, мовив:

– Ось так, як Господь у вас переміг сумніви, так і ви йдіть перемагати в ім'я його!

І хоча знав уже, що вони переможуть, хоча знав, що виросте з їхніх сліз і крові, одначе голос його затремтів од хвилювання, коли хрестив їх, і мовив:

– А тепер благословляю вас, діти мої, на муки, на смерть, на вічність!

Але вони оточили його, вигукуючи: «Ми вже готові, тільки ти, святий чоловіче, бережи себе, бо ти – намісник, який вершить справу Христову!» І, кажучи так, хапалися за його одяг, він же клав руки їм на голови і прощався з кожним зосібна, як батько прощається з дітьми, яких посилає в далеку подорож.

І зразу почали виходити з сарая, бо конче вже їм було необхідно йти додому, а звідти до в'язниць і на аре-

---

[356] В ім'я Христа! *(Лат.)*

ну. Помисли їх одірвались од землі, душі вирушили в політ до вічності, і вони йшли, як уві сні або в екстазі, протиставляючи ту силу, що в них була, силі та жорстокості Звіра.

Апостола ж узяв під руку Нерей, слуга Пудента, і повів його по схованій у винограднику стежці до свого дому. Але серед ясної ночі рушив за ними Вініцій, і коли, врешті, дійшли до будинку Нерея, він кинувся в ноги апостолу.

Той же, впізнавши його, запитав:

– Чого хочеш, сину мій?

Але Вініцій після того, що чув у сараї, не смів його вже ні про що прохати, лише, обхопивши обома руками ноги апостола, притискався до них чолом, закликаючи безмовно до співчуття.

Той же сказав:

– Знаю. Взяли в тебе дівчину, яку ти полюбив. Молися за неї.

– Отче! – простогнав Вініцій, обіймаючи ще міцніше ноги апостола. – Отче! Я жалюгідний черв'як, але ти знав Христа, ти його благай, заступись за неї.

І тремтів од горя, мов листок, і бив чолом об землю – бо, осягнувши силу апостола, знав, що лише він може йому її повернути.

І Петра зворушила скорбота. Він згадав, як колись і Лігія, діставши осуд Криспа, лежала так само біля йо-

го ніг, благаючи співчуття. Згадав, що він підняв її та втішив, і тепер теж він підняв Віниція.

– Синочку, – сказав, – молитимуся за неї, але ти пам'ятай, про що я говорив тим, які сумніваються, що сам Бог пройшов через муку хресну, і пам'ятай, що після цього життя починається інше, вічне.

– Я знаю!.. Я чув, – відповів Віниційй, хапаючи повітря зблідлими вустами. – Але, бачиш, отче, я не можу! Якщо потрібна кров, проси Христа, аби взяв мою… Я солдат. Нехай мені подвоїть, потроїть муку, призначену для неї, витримаю; але нехай урятує її! Вона ще дитя, отче, а він могутніший од імператора, вірю, могутніший! Ти ж її сам любив. Ти ж нас благословив! Вона ще невинне дитя!..

І знову схилився і, припавши обличчям до колін Петра, почав повторювати:

– Ти ж знав Христа, отче! Ти ж знав! Він тебе вислухає! Заступись за неї!

І Петро, заплющивши очі, гаряче молився.

Літні блискавиці почали знову освітлювати небо. Віниційй вдивлявся при їх сяйві в уста апостола, чекаючи з них вироку, – життя або смерть. У тиші чути було крики перепілок по виноградниках і глухий, далекий стукіт копит на Соляній дорозі.

– Віниційю, – запитав урешті апостол, – ти віруєш?

– Отче, хіба б інакше сюди прийшов? – відповів Віні-

цій.

– Тоді вір до кінця, бо віра гори зрушує. І хоча б ти бачив цю дівчину під мечем ката або в пащі лева, вір іще, що Христос може її врятувати. Вір і молися йому, і я молитимуся разом із тобою.

І, підвівши обличчя до неба, мовив голосно:

– Христе милосердний, згляньсяся над цим серцем стражденним і втіш його! Христе милосердний, повій тихим вітром на руно агнця! Христе милосердний, ти, що просив Отця, щоб він проніс чашу гіркоти повз уста твої, відверни її від уст цього раба твого! Амінь!

І Вініцій, простягаючи руки до зірок, повторював зі стогоном:

– О Христе! Я твій! Візьми мене замість неї!

На сході небо почало світлішати.

Розділ LIV

Вініцій, покинувши апостола, йшов до в'язниці з відродженим у серці сподіванням. Десь у глибині душі ще причаїлися розпач і жах, але він притлумлював у собі їхні голоси. Здавалося йому неможливим, аби заступництво Божого намісника й сила його молитви не вплинули. Він боявся не мати сподівання, боявся засумніватися. «Віритиму в його милосердя, – говорив собі, – навіть якщо побачу її в пащі лева». І, думаючи так, – хоча душа в ньому тремтіла й холодний піт струмував по скронях, – вірив. Кожен стук його серця був тепер молитвою. Починав розуміти, що віра гори зрушує, бо відчув у собі якусь дивовижну силу, якої не відчував до цього. Здавалося йому: здатний на те, на що вчора ще не було в нього сили. Часом у нього було відчуття, що лихо вже минуло. Коли розпач відгукувався ще стогоном у його душі, згадував ту ніч і ту святу сиву голову, піднесену до неба в молитві. «Ні! Христос не відмовить першому учневі своєму і пастиреві стада свого! Христос йому не відмовить, і я не засумніваюсь».

І мало не біг до в'язниці, мовби вісник з доброю новиною.

Але тут чекала його несподіванка.

Вартові преторіанці, змінюючись при Мамертинській в'язниці, всі знали його вже і зазвичай не чинили перешкод, але цього разу ланцюг на дверях не опустився, і натомість сотник, підійшовши до нього, сказав:

– Вибач, шляхетний трибуне, маємо сьогодні наказ не впускати нікого.

– Наказ? – повторив, бліднучи, Вініцій.

Сотник подивився на нього зі співчуттям і відповів:

– Так, пане. Наказ імператора. У в'язниці багато є хворих і, можливо, з побоювання, аби відвідувачі не рознесли заразу по місту.

– Але ти ж сказав, що наказ тільки на сьогодні?

– Опівдні сторожа змінюється.

Вініцій замовк і стягнув з голови пілеолус[357] – йому здавалося, що він зі свинцю.

Раптом сотник підійшов і сказав притишеним голосом:

– Заспокойся, пане. Сторожа та Урс охороняють її.

Сказавши це, нахилився й мов оком змигнути накреслив на кам'яній плиті своїм довгим галльським мечем рибу.

Вініцій швидко глянув на нього.

– …І ти, преторіанець?..

– Поки не опинюся там, – відповів той, вказуючи на

---

[357] *Пілеолус* – кругла шапочка.

в'язницю.

– Я теж ушановую Христа.

– Нехай славиться ім'я його! Знаю, пане. Не можу тебе впустити до в'язниці, але якщо напишеш листа, передам його сторожі.

– Дякую тобі, брате.

І, потиснувши преторіанцю руку, пішов. Пілеолус перестав йому свинцево тиснути на голову. Ранкове сонце піднялося над мурами в'язниці, і разом з його світлом у серце Вініція почав знову вливатися спокій. Цей преторіанець-християнин був для нього ніби новим свідченням могутності Христа. Через якийсь час зупинився і, спрямувавши погляд на рожеві хмари, що пливли над Капітолієм і храмом Статора, сказав:

– Не бачив її сьогодні, Господи, але вірю в твоє милосердя.

Вдома на нього чекав Петроній, який, зазвичай «перетворюючи ніч на день», щойно повернувся. Одначе він уже встиг прийняти ванну й намаститися до сну.

– Маю для тебе новини, – сказав. – Був сьогодні в Туллія Сенеціона, імператор був там теж. Не знаю, чому Августі спало на думку привести з собою малого Руфія… Можливо, щоб своєю красою пом'якшив серце імператора. На лихо, дитя, зморене сном, задрімало під час читання, як колись Веспасіан; помітивши це, Агенобарб пошпурив у нього кубком і тяжко його

поранив. Поппея зомліла, і всі чули, як імператор сказав: «Набрид мені цей годованець!», а це, як ти розумієш, означає смерть!

– Над Августою нависла кара Божа, – відповів Вініцій, – але чому ти мені це говориш?

– Може, тому, що тебе й Лігію переслідував гнів Поппеї, тепер же вона, заклопотана своїм нещастям, може, забуде про помсту і її легше вдасться вмовити. Сьогодні ввечері побачу її та спробую з нею поговорити.

– Дякую тобі. Ти повідомив мені гарну новину.

– А ти скупайся та спочинь. Губи в тебе просто сині, й лишилася від тебе тільки тінь.

Але Вініцій запитав:

– А чи не говорили, коли відбудеться перша «ранкова гра»?

– Через десять днів. Але почнуть з інших в'язниць. Чим більше залишиться нам часу, тим ліпше. Не все ще втрачено.

Петроній говорив те, в що сам не вірив, адже добре знав, що коли імператор у відповідь на прохання Алітура знайшов красиву фразу, в якій порівняв себе з Брутом, то для Лігії нема вже порятунку. Приховав також із жалю, що чув у Сенеціона: імператор і Тигеллін вирішили вибрати для себе та для своїх друзів найкрасивіших християнських дівчат і вчинити наругу над

ними перед стратою, решту ж віддати в день початку ігор преторіанцям і бестіаріям.

Знаючи, що Вініцій ні в якому разі не захоче пережити Лігію, Петроній підтримував тим часом сподівання в його серці, по-перше, із співчуття до нього, і по-друге, цьому естету не байдуже було, аби Вініцій, якщо йому доведеться померти, помер красивим, а не з виснаженим і почорнілим од скорботи й безсоння лицем.

– Августі я скажу сьогодні приблизно так: «Урятуй Лігію для Вініція, а я врятую для тебе Руфія», – говорив Петроній. – І я справді про це подумаю. З Агенобарбом одне слово, сказане в слушну хвилину, може когось урятувати або звести зі світу. У найгіршому разі виграємо на часі.

– Дякую тобі, – повторив Вініцій.

– Найліпше мені подякуєш, коли підкріпишся та відпочинеш. Присягаюсь Афіною! Одіссей у найбільших злигоднях думав про сон і їжу. Певно, всю ніч ти провів у в'язниці.

– Ні, – відповів Вініцій. – Хотів піти до в'язниці тепер, але є наказ, аби нікого не пускати. Довідайся, Петронію, чи наказ на сьогодні лише, чи аж до початку ігор.

– Довідаюся сьогодні вночі й завтра вранці скажу тобі, на який час і для чого видано наказ. А тепер, хоч

би й Геліос мав із прикрості спуститися в кімерійські краї, йду спати, й ти наслідуй мене.

І розійшлись, але Вініцій пішов до бібліотеки писати листа Лігії.

Коли закінчив, одніс його сам і вручив сотнику-християнину, який одразу ж пішов із ним до в'язниці. Невдовзі він повернувся з вітанням од Лігії й пообіцяв, що ще сьогодні принесе відповідь.

Одначе Вініцію не хотілося повертатись, і він, сівши на валун, чекав листа від Лігії. Сонце піднялося вже високо на небі, і по Срібному схилу рухалися на Форум, як зазвичай, натовпи людей. Перекупники розхвалювали свої товари, ворожбити пропонували перехожим свої послуги; громадяни прямували поважним кроком до ростральної трибуни, щоб послухати випадкових промовців або поділитися найсвіжішими новинами. Коли припікало дужче, юрби гультяїв ховалися під портиками храмів, із-під яких, лопочучи крилами, вилітали цілі зграї голубів, сяючи білим пір'ям проти сонця на блакитному тлі.

Від надміру світла, від гамору, від незмірної втоми очі Вініція почали злипатися. Одноманітні вигуки хлопців, які грали неподалік у мору, і розмірені кроки солдатів заколисали його. Кілька разів іще він підводив голову і кидав погляди на в'язницю, зрештою обперся головою об виступ валуна, зітхнув, як дитя, що заси-

нає після тривалого плачу, і поринув у сон.

Відразу ж обступили його видіння. Йому здавалося, що серед ночі несе на руках Лігію по незнайомому винограднику, а попереду йде Помпонія Грецина з каганцем у руці та освітлює дорогу. Якийсь голос, ніби голос Петронія, гукав йому здалеку вслід: «Повернись!» Але він не зважав на те гукання і йшов далі за Помпонією, аж поки дійшов до хатини, на порозі якої стояв апостол Петро. Тоді Вініцій показав йому Лігію та сказав: «Ідемо з арени, отче, але не можемо її розбудити, спробуй ти». Але Петро відповів: «Христос прийде сам її розбудити!»

Потім картини почали плутатись. Бачив Нерона й Поппею, що тримала на руках малого Руфія зі скривавленим чолом, яке обмивав Петроній, і Тигелліна, який посипав попелом столи з дорогими стравами, і Вітеллія, що поїдав ці страви, і багато інших августіанів, які брали участь у бенкеті. Він сам лежав поряд з Лігією; але між столами ходили леви, в яких із полових борід стікала кров. Лігія просила його, щоб він одвів її, та його охопило таке страшне безсилля, що не міг навіть поворухнутися. Потім у видіннях його настав безлад, і врешті все поринуло в цілковиту темряву.

Від глибокого сну його пробудили тільки спека та окрики, які розлягалися неподалік од місця, де він сидів. Вініцій протер очі: вулиця захрясла людьми, але

два скороходи в жовтих туніках розштовхували натовп довгими тростинами, кричачи й вимагаючи місця для розкішних нош у руках чотирьох міцних єгипетських рабів.

У ношах сидів якийсь чоловік у білому одязі, обличчя якого не було добре видно, бо біля самих очей тримав сувій папірусу й уважно його читав.

– Місце для шляхетного августіана! – кричали скороходи.

Вулиця була, одначе, така забита, що ношам довелося на хвилину зупинитися. Тоді августіан опустив нетерпляче сувій папірусу і, висунувши голову, крикнув:

– Розігнати цих гультяїв! Хутчіше!

Та раптом, помітивши Вініція, сховав голову й підніс поспіхом до очей сувій папірусу.

Вініцій же провів рукою по чолу, гадаючи, що спить.

У ношах сидів Хілон.

Тим часом скороходи розчистили дорогу, і єгиптяни мали вирушити далі, коли раптом молодий трибун, який умить зрозумів багато чого, що для нього раніше було незрозумілим, – підійшов до нош.

– Вітаю тебе, Хілоне! – сказав він.

– Юначе, – з гідністю та погордою відповів грек, силкуючись своєму лицю надати спокійного виразу, якого в душі не мав, – вітаю тебе, але не затримуй мене, по-

заяк поспішаю до мого друга, шляхетного Тигелліна.

А Вініцій, ухопившись за перекладину нош, нахилився до нього і, дивлячись просто в вічі, запитав притишеним голосом:

– Це ти видав Лігію?..

– Колусе Мемнона! – злякано вигукнув Хілон.

Але в очах Вініція не було погрози, тож страх старого грека минув швидко. Подумав, що він перебуває під захистом Тигелліна й самого імператора, тобто владик, перед якими тремтіло все, і що оточують його міцні раби, а Вініцій стоїть перед ним беззбройний, з виснаженим обличчям, згорблений од страждань.

Ця думка повернула йому зухвалість. Утупив у Вініція свої очі з почервонілими повіками й у відповідь прошепотів:

– А ти, коли я помирав з голоду, наказав мене сікти.

Хвилину обидва мовчали, потім почувся глухий голос Вініція:

– Я скривдив тебе, Хілоне!

Тоді грек підвів голову і, клацнувши пальцями, що в Римі було ознакою зневаги та презирства, відповів так голосно, щоб усі могли його чути:

– Якщо маєш до мене прохання, приятелю, прийди в мій дім на Есквіліні в ранковий час, коли після ванни я приймаю гостей і клієнтів.

І махнув рукою, і за тим знаком єгиптяни підняли

ноші, а раби в жовтих туніках, махаючи тростинами, знову закричали:

– Місце для нош шляхетного Хілона Хілоніда! Місце! Місце!..

Розділ LV

Лігія в довгому, поспіхом писаному листі прощалася назавжди з Вініцієм. Їй було відомо, що до в'язниці вже заборонено приходити і що вона зможе побачити Вініція тільки з арени. Тому просила його, щоб довідався, коли настане їхня черга, і щоб був на іграх, бо хотіла ще раз побачити його за життя. В її листі страху не відчувалося. Писала, що і вона, й інші жадають арени, на якій знайдуть визволення із в'язниці. Сподіваючись приїзду Помпонії та Авла, благала, щоб і вони прийшли. У кожнім її слові видно було піднесення й відречення від життя, в якому перебували всі в'язні, а також непохитна віра, що обіцяне мусить здійснитися після смерті. «Чи Христос (писала) тепер, чи по смерті мене визволить, він тобі обіцяв мене вустами апостола, тож я твоя». І заклинала його, щоб не жалів її й не піддавався горю. Смерть для неї не була розірванням обітниць. Із довірливістю дитяти запевняла Вініція, що відразу після мук на арені вона розповість Христу, що в Римі залишивсь її наречений, Марк, який усім серцем тужить за нею. І гадала, що, може, Христос дозволить на хвилину повернутись її душі до нього, щоб йому розповісти, що жива, що мук не пам'ятає і що щаслива. Весь її лист був сповнений щастя та сподівання.

Було в ньому тільки одне прохання, пов'язане з земними справами: аби Вініцій забрав із споліарію[358] її тіло й поховав її як свою дружину в склепі, в якому сам колись має спочити.

Він читав того листа з розтерзаною душею, та водночас здалося йому неможливим, аби Лігія загинула від іклів диких звірів і Христос не зглянувся над нею. Все-таки в цьому саме було сподівання, й він вірив. Повернувшись додому, написав у відповідь, що приходитиме щодня під мури Тулліануму чекати, що Христос зруйнує їх і віддасть йому її. Наказав їй вірити, що Христос може йому її віддати навіть із цирку, що великий апостол благає його про це і що мить визволення близько. Центуріон-християнин мав однести їй цього листа вранці.

Але коли Вініцій підійшов наступного дня до в'язниці, сотник, покинувши шеренгу, наблизився до нього першим і сказав:

– Послухай мене, пане. Христос, який тебе випробував, нині виявив тобі свою милість. Цієї ночі приходили вільновідпущеники імператора і префекта, щоб вибрати для них дівчат-християнок на знеславлення; запитали про твою кохану, але Господь наш послав на неї гарячку, від якої помирають в'язні Тулліануму, і

---

[358] *Сполінарій* – місце, де добивали важкопоранених і роздягали вбитих гладіаторів.

її лишили. Вчора ввечері вона була вже непритомна і нехай буде благословенне ім'я Спасителя, бо ця хвороба, що вберегла її від ганьби, може її вберегти й од смерті.

Вініцій ухопився за наплічник сотника, щоб не впасти, той же мовив далі:

– Дякуй милосердю Господа. Ліна схопили й поволокли на муки, але, бачачи, що він конає, віддали його. Може, й тобі віддадуть її тепер, а Христос поверне їй здоров'я.

Молодий трибун хвилину постояв іще з похнюпленою головою, потім підвів її й тихо мовив:

– Саме так, сотнику. Христос, який урятував її від ганьби, врятує й од смерті.

І, досидівши під муром в'язниці до вечора, повернувся додому, щоб послати своїх людей за Ліном з наказом перенести його на одну зі своїх приміських вілл.

Одначе Петроній, довідавшись про все, вирішив діяти далі. В Августи вже був одного разу, тепер же пішов до неї знову. Застав її біля ложа малого Руфія. Дитя з розбитою головою марило в гарячці, мати ж, намагаючись урятувати його, з розпачем і страхом у серці думала, що коли і врятує його, то, може, тільки для того, аби невдовзі загинуло страшнішою смертю.

Пригнічена своїм горем, не хотіла навіть слухати про Вініція та Лігію, та Петроній настрахав її.

– Ти образила, – сказав їй, – нове незнане божество. Ти, Августо, вшановуєш гебрайського Єгову, та християни стверджують, що Христос є його сином, отож подумай, чи не накликала ти гнів його батька. Хто знає, чи те, що скоїлося, не є їхньою помстою і чи життя Руфія не залежить од того, як ти поведешся.

– Чого ти від мене хочеш? – запитала з перестрахом Поппея.

– Умилосердь розгніване божество.

– Як?

– Лігія хвора. Вплинь на імператора або на Тигеллі-на, щоб її віддали Вініцію.

А вона запитала з відчаєм:

– Ти думаєш, я зможу?

– То можеш зробити інше. Якщо Лігія видужає, мусить іти на страту. Йди до храму Вести й попроси, щоб *virgo magna*[359] опинилася буцім випадково біля Тулліа-нуму в той час, коли поведуть в'язнів на страту, і звелі-ла звільнити дівчину. Старша весталка не відмовить тобі в цьому.

– А якщо Лігія помре від гарячки?

– Християни говорять, що Христос мстивий, але справедливий: можливо, вмилостивиш його лише на-міром.

– Нехай мені дасть якийсь знак, що врятує Руфія.

---

[359] велика діва *(лат.)*.

Петроній здвигнув плечима.

– Я прийшов не як його посланець, о божественна; говорю тобі тільки: будь ліпше в згоді зі всіма богами, і римськими, й чужими.

– Піду! – пригніченим голосом сказала Поппея.

Петроній глибоко зітхнув.

«Нарешті чогось досяг!» – подумав він.

І, повернувшись до Вініція, сказав йому:

– Прохай свого Бога, щоб Лігія не померла від гарячки, бо, якщо не помре, то велика весталка накаже її звільнити. Сама Августа прохатиме її про це.

Вініцій подивився на нього очима, які гарячково блищали, і відповів:

– Її визволить Христос.

А Поппея, що заради порятунку Руфія готова була здійснити гекатомби всім богам світу, того ж іще вечора вирушила на Форум до весталок, доручивши догляд за хворим дитям вірній няні Сільвії, яка її саму виняньчила.

Та на Палатині вирок дитині вже було винесено. Не встигли ноші дружини імператора зникнути за Великою брамою, до кімнати, в якій спочивав малий Руфій, увійшли двоє вільновідпущеників, з яких один кинувся на стару Сільвію й заткнув їй рота, другий же, схопивши мідну статуетку Сфінкса, оглушив її одним ударом.

Потім вони підійшли до Руфія. Змучений гарячкою,

напівпритомний хлопчик, не усвідомлюючи, що діється коло нього, всміхався до них і мружив свої гарненькі оченята, ніби намагаючись їх розгледіти. Але вони, знявши з няньки пояс, який називався «цингулум», накинули йому на шию петлю й почали затягувати. Дитя, погукавши маму, швидко сконало. Тоді вони загорнули його в простирадло і, сівши на приготованих коней, поскакали до Остії, де кинули тіло в море.

Поппея, не заставши верховної жриці, що з іншими жрицями була у Ватинія, повернулася згодом на Палатин. Знайшовши порожнє ложе й задубіле тіло Сільвії, зомліла, а коли її привели до тями, почала кричати, і дикі її крики розлягалися цілу ніч і весь наступний день.

Та на третій день імператор наказав їй бути присутньою на бенкеті, тож, одягнувши аметистову туніку, прийшла і сиділа з кам'яним обличчям, золотоволоса, мовчазна, прекрасна і зловісна, як ангел смерті.

Розділ LVI

До того як Флавії спорудили Колізей, амфітеатри в Римі будувалися переважно з дерева, тому під час пожежі майже всі згоріли. Нерон, одначе, для влаштування обіцяних ігор наказав побудувати кілька, і серед них один величезний, на який одразу, ледве згас вогонь, почали припроваджувати морем і Тибром могутні стовбури дерев, зрубаних на схилах Атлаських гір. Позаяк ігри пишнотою та кількістю жертв мали перевершити всі попередні, будувалися приміщення для людей і звірів. Тисячі робітників працювали на будівництві вдень і вночі. Воно провадилося без перепочинку. Народ розповідав дива про поруччя, викладені бронзою, бурштином, слоновою кісткою, перламутром і панцирами заморських черепах. Прокладені вздовж рядів сидінь канавки, наповнені крижаною водою з гір, навіть у час найбільшої спеки мали підтримувати приємну прохолоду. Величезний пурпуровий веларій захищав од сонячного проміння. Між рядами сидінь розставлено кадильниці для куріння аравійських пахощів; на стелі розташовано пристрої для кроплення глядачів шафраном і вербеною. Знамениті будівничі Север і Целер застосували всі свої знання, щоб спорудити цей незрівнянний за розкішшю

амфітеатр, що міг умістити таку кількість глядачів, якої досі жоден із відомих не вміщував.

Тому ж у день, коли мали розпочатися «ранкові ігри», натовпи черні чекали, коли відчиняться ворота, залюбки вслухаючись у ричання левів, хрипкий рев пантер і виття собак. Звірам уже два дні не давали їсти, натомість дражнили їх закривавленими шматками м'яса, щоб розпалити в них шаленство й голод. Часом здіймалася така буря диких голосів, що люди, які стояли перед цирком, не могли розмовляти, а вразливіші блідли від страху. Та зі сходом сонця долинав із цирку голосний, але спокійний спів, який слухали зі здивуванням, повторюючи: «Християни! Християни!» Дійсно, ще вночі багато їх привели до амфітеатру, й не з однієї в'язниці, як спершу збирались, а з усіх потроху. У натовпі знали, що видовища триватимуть тижні й місяці, але сперечалися, чи з тією частиною християн, яку на сьогодні призначено, впораються протягом одного дня. Голосів, чоловічих, жіночих і дитячих, які співали ранковий гімн, було так багато, що знавці вважали: хоча б по сто або двісті душ одночасно відправляли на арену, звірі втомляться, наситяться й до вечора не встигнуть усіх порозривати. Інші стверджували, що занадто велика кількість жертв на арені розсіює увагу й не дозволяє належним чином насолоджуватися видовищем. Чим ближче був час, коли відчинять воро-

та до воміторіїв, тобто коридорів, що вели всередину, народ жвавішав, весело галасував, сперечаючись про різні речі, що стосувалися видовища. Почали утворюватися партії: одні обстоювали ліпше вміння розривати людей у левів, інші – у тигрів. Тут і там бились об заклад. Деякі, одначе, просторікували про гладіаторів, які мали виступити на арені до християн, і знову розділялися думки: хто за самнітів, хто за мірмілонів, хто за фракійців, а хто за ретіаріїв. Рано-вранці більші або менші гурти гладіаторів почали прибувати до амфітеатру на чолі з їхніми наставниками – ланістами. Не бажаючи передчасно втомлюватися, йшли без зброї, нерідко зовсім оголені, дехто з зеленою галузкою в руці або у вінку із квітів – молоді, красиві, сповнені життя в ранковому світлі. Тіла їхні, які блищали від маслинової олії, могутні, мовби вирізьблені з мармуру, викликали захват любителів красивих форм. Багатьох із них знали особисто, і щохвилини розлягалися вигуки: «Привіт, Фурнію! Привіт, Лео! Привіт, Максиме! Привіт, Діомеде!» Молоді дівчата кидали на них закохані погляди, вони ж, видивляючись найкрасивіших, озивалися до них жартівливими словами, буцім ніякі турботи не тяжіли над ними, та посилали поцілунки рукою або кричали: «Обійми, поки смерть не обняла!» Потім зникали за воротьми, з яких багатьом уже не судилося вийти. Але все нові гурти привертали увагу натовпу.

За гладіаторами йшли мастигофори, люди з бичами, обов'язком яких було хльоскати, підбадьорювати бійців. Мули тягли в бік споліарію вервечку повозків, на які накладено було стоси дерев'яних трун. Їх вигляд тішив натовп – за великою кількістю гадали про масштаби видовища. Далі йшли люди, які мали добивати поранених, одягнені так, що кожен був схожий на Харона[360] або на Меркурія, потім люди, які пильнують за порядком у цирку та роздають сидіння, потім раби, які розносять їжу та прохолодні напої, і, наостанок, преторіанці, яких кожний імператор завше мав у амфітеатрі під рукою.

Врешті-решт відчинено воміторії й натовпи ринули до цирку. Але була така величезна кількість бажаючих, що рухались і рухались цілу годину, аж дивно було, що амфітеатр може стільки черні вмістити. Ричання звірів, які відчули людський дух, посилилося. Люд шумів у цирку, займаючи місця, як хвилі під час бурі.

Прибув нарешті префект міста в оточенні сторожі, і за ним уже безперервною вервечкою потяглися ноші сенаторів, консулів, преторів, едилів, державних та придворних чиновників, преторіанських начальників, патриціїв і вельможних дам. Попереду деяких нош ішли ліктори[361], що несли топірці в пучку різок, попе-

[360] *Харон* – у грецькій міфології перевізник померлих через ріки Аїду.

[361] *Ліктори* – почесна варта вищих магістратів.

реду інших – натовпи рабів. Проти сонця миготіли позолота нош, білі та різнобарвні шати, пір'я, сережки, коштовне каміння, сталь сокир. Із цирку долинали вигуки, якими люд вітав могутніх сановників. Час від часу прибували ще невеликі загони преторіанців.

Але жерці з різних храмів прибули дещо пізніше, і тільки за ними понесли священних дів Вести, попереду яких ішли ліктори. Щоб розпочати видовище, чекали тільки імператора, який теж, не бажаючи викликати незадоволення люду на занадто довге очікування, прибув незабаром у товаристві Августи й августіанів.

Петроній був між августіанами, маючи в своїх ношах Віниція. Той знав, що Лігія хвора й непритомна, але позаяк останніми днями доступ до в'язниці було якнайсуворіше заборонено, а колишніх охоронців замінено новими, яким не велено було розмовляти з наглядачами, як і передавати будь-які відомості тим, хто приходив запитувати про в'язнів, отже не був певен, що її немає серед жертв, призначених на перший день видовища. На розтерзання левам віддати могли і хвору, навіть непритомну. Позаяк жертви мали бути пообшивані в звірині шкури й посилалися великими групами на арену, ніхто не міг перевірити, було їх на одну менше чи більше, тим паче розпізнати. Охоронці та всі служителі цирку були підкуплені Вініцієм, із бестіаріями була домовленість, що вони сховають Лігію в яко-

мусь закапелку амфітеатру і вночі передадуть у руки вірній людині, яка відразу ж вивезе її в Альбанські гори. Петроній, утаємничений Вініцієм, радив йому відкрито з'явитися до амфітеатру і, тільки ввійшовши, вислизнути з натовпу та спуститися в підвал, де для уникнення помилки особисто вказати охоронцям Лігію.

Вони впустили його через малі двері, через які проходили самі. Один із них, на ім'я Сір, негайно повів його до християн. Дорогою сказав:

– Не знаю, пане, чи знайдеш, чого шукаєш. Ми допитувалися про дівчину на ім'я Лігія, одначе ніхто не дав нам відповіді, але, можливо, вони не довіряють нам.

– Багато їх? – запитав Вініцій.

– Багато мусить, пане, залишитися на завтра.

– Чи є хворі серед них?

– Таких, які б не могли стояти на ногах, немає.

Сказавши це, Сір одчинив двері, і вони ввійшли до великого приміщення, але низького і темного, світло ж бо проникало туди тільки крізь заґратовані отвори, що виходили на арену. Вініцій спершу не міг розгледіти, чув тільки гамір і вигуки людей, які доносилися з амфітеатру. Але незабаром, коли очі його призвичаїлися до темряви, побачив навколо себе химерних істот, схожих на вовків і ведмедів. То були християни, по-

обшивані в звірині шкури. Одні з них стояли, інші молились, упавши навколішки. Тут і там по довгому волоссю, що спадало на шкури, можна було вгадати, що жертвами є жінки. Наряджені вовчицями матері тримали на руках дітей у таких же волохатих шкурах. Але з-під шкур виглядали сяючі лиця, очі в темряві поблискували гарячковою радістю. Було видно, що більшістю цих людей опанувала єдина думка, особлива й неземна, яка ще за життя зробила їх нечутливими до всього, що діється навколо них і що їх могло спіткати. Ті, кого Вініцій запитував про Лігію, дивилися на нього, ніби прокинувшись від сну, не відповідаючи на запитання; деякі з них усміхалися до нього, прикладаючи пальці до вуст, або вказували на залізні ґрати, крізь які проникали снопи яскравого світла. Діти лише плакали де-не-де, налякані ричанням звірів, виттям собак, криками людей і схожими на звірячі постатями своїх батьків. Вініцій, ідучи поряд із Сіром, углядався в обличчя, шукав, розпитував, часом наштовхуючись на тіла тих, які знепритомніли від тисняви, задухи та спеки, і просувався далі в темну глибину приміщення, що здавалося йому таким величезним, як весь амфітеатр.

Але раптом зупинився, бо здалося йому, що поблизу ґрат прозвучав якийсь знайомий голос. Прислухавшись хвилину, повернув і, протиснувшись крізь натовп, зупинився ближче. Сніп світла падав на голову

мовця, і в світлі тому Вініцій упізнав із-під вовчої шкури виснажене й невблаганне лице Криспа.

– Кайтеся у гріхах ваших, – сказав Криси, – бо час розплати настає. Але хто думає, що самою смертю спокутує вину, той новий гріх вчиняє і ввергнутим буде у вогонь вічний. Кожним гріхом вашим, за життя вчиненим, обновляли ви муки Господа, тож як смієте сподіватись, аби та, що чекає вас, могла спокутувати його муки? Одною смертю загинуть нині праведні й грішні, та Господь одрізнить своїх. Горе вам, бо ікла левів розірвуть тіла ваші, але не знищать ані провин ваших, ані вашого рахунку з Богом. Господь виявив доволі милосерда, коли дозволив прицвяхувати себе до хреста, але відтоді буде тільки судією, що жодної провини без покарання не залишить. Отже ви, хто гадав, ніби своєю мукою загладить гріхи ваші, блюзните проти справедливості Божої і тим глибше будете скинені. Закінчилося милосердя, і надійшов час гніву Божого. Ще мить – і ви постанете перед Страшним судом, де й доброчесний навряд чи врятується. Кайтесь у гріхах, бо розверзлася паща пекельна, і горе вам, чоловіки й дружини їхні, горе вам, батьки і діти!

І, простягнувши кістляві руки, потрясав ними над похиленими головами, безстрашний, але ж і невблаганний навіть перед лицем смерті, на яку незабаром піти мали всі приречені. Після його слів почулися голоси:

«Каємось у гріхах наших!», потім настала тиша і чути було тільки плач дітей і биття кулаками в груди. У Віні-ція кров захолола в жилах. Він, який усе сподівання покладав на милосерда Христа, почув тепер, що на-дійшов день гніву і що милосердя не здобути навіть смертю на арені. В голові в нього промайнула блис-кавкою думка, що апостол Петро інакше промовляв би до цих приречених на смерть, одначе грізні, повні фа-натизму слова Криспа й це темне приміщення з ґра-тами, за якими було поле муки, і близькість її, і натовп жертв у смертній одежі – все це наповнило йому душу тривогою та жахом. Усе це, разом узяте, видалося йо-му в сто разів страшнішим, аніж найкривавіші битви, в яких він брав участь. Од задухи та спеки забракло йому повітря. Холодний піт виступив на чолі. Віні-цій злякався, що може знепритомніти, як ті, об чиї тіла він спотикався, шукаючи в глибині приміщення, тож коли подумав іще, що будь-якої хвилини можуть відчини-тися ґрати, почав гукати голосно Лігію та Урса, сподіва-ючись, що коли не вони, то якісь із тих, хто їх знає, озвуться.

І дійсно, відразу ж якийсь чоловік, наряджений вед-медем, смикнув його за тогу й відповів:

– Пане, вони залишились у в'язниці. Мене вивели останнім, і я бачив її хвору на ложі.

– Хто ти? – запитав Віні-цій.

– Я – землекоп, у чиїй хаті апостол хрестив тебе, пане. Схопили мене три дні тому, а нині вже помру.

Віниційзітхнув. Заходячи сюди, прагнув знайти Лігію, а тепер же готовий був дякувати Христу, що її тут немає, і в цьому вбачати знак його милосердя.

Тим часом землекоп смикнув його знову за тогу і сказав:

– Пам'ятаєш, пане, що це я провів тебе до виноградника Корнелія, де в сараї проповідував апостол?

– Пам'ятаю, – відповів Віниций.

– Я бачив його пізніше, за день перед тим, як мене ув'язнили. Поблагословив мене і сказав, що прийде до амфітеатру перехрестити приречених. Хотів би глянути на нього в смертний час і бачити знак хреста, бо тоді легше мені буде померти, тож якщо знаєш, пане, де він є, скажи мені.

Віниций притишив голос і сказав:

– Він між людьми Петронія, вдягнений рабом. Не знаю, де вони вибрали місце, та коли повернуся до цирку, побачу. Ти дивися на мене, коли вийдете на арену, я ж підведуся й поверну голову в їхній бік. Тоді зможеш відшукати його очима.

– Дякую тобі, пане, і мир тобі.

– Нехай Спаситель буде милостивим до тебе.

– Амінь.

Вийшовши з кунікулу, повернувся до амфітеатру, де

його місце було поряд із Петронієм, серед інших августіанів.

– Є? – запитав його Петроній.

– Нема її. Лишилась у в'язниці.

– Послухай, що мені ще спало на думку, але, слухаючи мене, дивися, приміром, на Нігідію, аби здавалося, що ми розмовляємо про її зачіску… Тигеллін і Хілон у цю хвилину дивляться на нас… Отже, слухай: нехай Лігію покладуть у труну й винесуть із в'язниці як померлу, решту домислиш.

– Так, – відповів Вініцій.

Подальшу розмову перервав Туллій Сенеціон, який, нахилившись до них, сказав:

– Не знаєте, чи християнам дадуть зброю?

– Не знаємо, – відповів Петроній.

– Я б волів, аби дали, – мовив Туллій, – інакше арена занадто хутко стане схожою на ятки різників. Але який, одначе, розкішний амфітеатр!

І дійсно, видовище було чудовим. Нижні ряди, заповнені тогами, біліли як сніг. На позолоченому підвищенні сидів імператор у діамантовім намисті, із золотим вінцем на голові, біля нього красива і похмура Августа, обабіч них весталки, високі чиновники, сенатори в тогах із каймою, воєначальники в блискучих обладунках – словом, усе, що було в Римі могутнього, вельможного та багатого. В наступних рядах сиді-

ли вершники, а ще вище чорніло море голів людських, над якими від стовпа до стовпа звисали гірлянди, сплетені з троянд, лілій, сон-трави, плюща та винограду.

Глядачі розмовляли голосно, перегукувалися, співали, іноді вибухали сміхом над якимось дотепним словом, яке передавалося від ряду до ряду, і тупали від нетерплячки, щоб прискорити початок видовища.

Врешті тупіт став схожим на безперервний гуркіт грому. Тоді префект міста, який попередньо зі своїм почтом уже об'їхав арену, дав знак хусткою, на який амфітеатр відповів оглушливим: «А-а-а!..», яке вирвалося з тисяч грудей.

Зазвичай видовище розпочиналося ловом дикого звіра, в якому змагалися варвари з півночі та півдня, та цього разу звірів не бракувало, тож розпочали з андабатів, тобто людей у шоломах без отворів для очей, які билися наосліп. Кільканадцять їх, вийшовши одночасно на арену, почали махати мечами в повітрі; мастигофори за допомогою довгих вил підштовхували одних до інших, аби могли зустрітися. Вельможні глядачі дивилися байдуже і з погордою на це видовище, одначе простий люд тішився незграбними рухами бійців, коли ж траплялося, що ті зіштовхувалися спинами, вибухав голосним реготом, волаючи: «Праворуч!», «Ліворуч!», «Прямо!», і часто навмисне збиваючи су-

противників з пантелику. Кілька пар зійшлись, одначе, і бій починав бути кривавим. Більш завзяті бійці кидали щити і, зчепившись лівими руками, правими билися на смерть. Хто падав, підносив руку догори, благаючи тим знаком пощади, але на початку видовища люд зазвичай вимагав добивати поранених, особливо ж коли йшлося про андабатів із закритими обличчями, і тому нікому не відомих. Поступово кількість бійців зменшувалася, і коли тих залишилося тільки двоє, їх штовхнули назустріч один одному так сильно, що вони, зустрівшись, упали на пісок і закололи один одного. Тоді під крики «Готово!»[362] служителі винесли трупи, а хлопчики заскородили граблями на піску сліди крові та притрусили листям шафрану.

Тепер мав початися більш серйозний бій, викликаючи зацікавлення не тільки черні, але й витончених вельмож, під час якого молоді патриції робили величезні ставки, програючись іноді до нитки. Зразу ж почали передавати з рук у руки таблички, на яких виписували імена улюбленців і кількість сестерціїв, яку кожний ставив на свого обранця. Спектати, тобто бійці, що виступали вже на арені та здобували на ній перемоги, мали найбільше прихильників, але серед гравців були й такі, що ставили на нових і зовсім незнаних гладіаторів, із сподіванням у разі їхньої перемоги

[362] Peractum est! *(Прим. авт.)*

на величезний виграш. Бились об заклад і сам імператор, і жерці, й весталки, й сенатори, й вершники, й простий люд. Сільські жителі, коли їм бракувало грошей, ставили нерідко на кон свою волю. Тож чекали початку бою з калатанням серця, і навіть із тривогою, і не один давав обітниці богам, аби випросити їхнє покровительство для свого улюбленця.

Ось чому, коли пролунали пронизливі голоси труб, в амфітеатрі запанувала тиша очікування. Тисячі очей утупились у великі ворота, до яких наблизився чоловік, наряджений Хароном, і серед загального мовчання тричі стукнув у них молотом, ніби викликаючи на смерть тих, хто був за ними. Потім обидві половини воріт поволі відчинились – і з їх чорної глибини почали виходити на сяючу арену гладіатори. Йшли загонами по двадцять п'ять душ – окремо фракійці, окремо мірмілони, самніти, галли, всі важко озброєні, і врешті ретіарії, тримаючи в одній руці сітку, а в другій – тризубець. При їх появі тут і там по рядах пролунали оплески, що згодом перейшли в могутню овацію. Від верху до низу видно було збуджені обличчя, аплодуючі долоні та розкриті роти, з яких виривалися крики. Гладіатори зробили коло по арені кроком рівномірним і пружним, блискаючи зброєю та багатими обладунками, потім зупинилися перед імператорським підвищенням, горді, спокійні, прекрасні. Пронизливий голос

рога припинив оплески, і тоді бійці різко піднесли вгору правиці та, підвівши голови і спрямувавши погляди на імператора, почали вигукувати, а радше співучим голосом повторювати:

Ave, caesar imperator! Morituri te salutant![363]

Після чого вони швидко розійшлися по арені, займаючи кожен своє місце. Мали битися цілими загонами, але спершу дозволено найбільш прославленим із них провести бої між собою, в яких найліпше виявлялися сила, спритність і відвага супротивників. Тому відразу ж із рядів галлів виступив боєць, добре відомий любителям амфітеатру під іменем Ланіона, себто «Різника», переможець у багатьох іграх. У великому шоломі на голові й панцирі, що облягав спереду і ззаду його могутній торс, у світлі на жовтій арені мав вигляд велетенського блискучого жука. Не менш відомий ретіарій Календіон вийшов йому назустріч.

Між глядачами почали оголошуватися ставки:

– П'ятсот сестерціїв на галла!

– П'ятсот на Календіона!

– Присягаюся Геркулесом! Тисяча!

– Дві тисячі!

Тим часом галл, дійшовши до середини арени, по-

[363] Живи, цезарю, імператоре! На страту роковані вітають тебе! *(Лат.)*

чав відступати з наставленим мечем і, нахиливши голову, стежити уважно крізь отвори в забралі за супротивником, легкий же, з прекрасною монументальною фігурою ретіарій, зовсім оголений, окрім пов'язки на стегнах, швидко кружляв навколо незграбного суперника, спритно розмахуючи сіткою, то опускаючи, то піднімаючи тризубця та співаючи звичну пісеньку сітконосців:

Non te peto, piscem peto,
Quid me fugis, Gallo?[364]

Але галл не тікав, він, зробивши кілька кроків і зупинившись на місці, почав тільки повертатися злегка, щоб завше мати супротивника перед собою. В його постаті й великій потворній голові було тепер щось страшне. Глядачі розуміли чудово, що це важке, закуте в мідь тіло готується до раптового кидка, який може вирішити долю поєдинку. Сітконосець тим часом то підбігав до нього, то відскакував, роблячи своїми потрійними вилами такі швидкі рухи, що погляд ледве встигав за ними. Удар тризубцем об щит чувся кілька разів, але галл не похитнувся, засвідчуючи цим велетенську свою силу. Вся його увага, здавалося, була зосереджена не на тризубцеві, а на сітці, що круж-

[364] Не тебе шукаю – рибу,Чом тікаєш, галле? *(Прим. авт.)*

ляла безупинно над його головою, мов зловісна птиця. Глядачі, затаївши подих, стежили за майстерною грою гладіаторів. Ланіон, вибравши слушну мить, ринувся врешті на супротивника, той, із такою ж спритністю прослизнувши під його мечем і піднесеною рукою, випростався й закинув сітку.

Галл, крутнувшись на місці, зупинив її щитом, після чого відскочили обидва. В амфітеатрі загриміли вигуки: *«Macte!»* – в нижніх же рядах заново почали робити ставки. Сам імператор, який спершу розмовляв із весталкою Рубрією й не дуже досі зважав на видовище, повернув голову до арени.

Бійці ж почали знову битися з такою вправністю й точністю в рухах, що часом видавалося: йдеться для них не про смерть або життя, а про показ своєї спритності. Ланіон, двічі ще вислизнувши із сітки, знову почав задкувати до краю арени. Тоді ті, хто ставив на нього, не бажаючи, щоб він відпочив, закричали: «Наступай!» Галл послухався й рушив у наступ. Рука сітконосця облилася раптом кров'ю, й сітка звисла. Ланіон, пригнувшись, кинувся, збираючись завдати останнього удару. Але в ту мить Календіон, який прикинувся, що вже не може орудувати сіткою, відхилився вбік, аби уникнути удару, і, всунувши тризубець між колінами супротивника, звалив його на землю.

Галл хотів підвестись, але як оком змигнути обвили

його фатальні мотузки, в яких із кожним рухом його руки та ноги заплутувалися все дужче. Тим часом удари тризубця валили його на землю. Він іще раз зробив зусилля, сперся на руку й напружився, щоб устати, але марно! Підвів до голови ослаблу руку, в якій не міг уже втримати меча, і впав навзнак. Календіон притиснув тризубцем його шию до землі і, спершись на держак, повернувся лицем до імператорської ложі.

Увесь цирк задрижав од оплесків та людського ревіння. Для тих, хто ставив на Календіона, він був у ту мить величнішим за імператора, та саме через це зникла в їхніх серцях ворожість до Ланіона, який ціною власної крові наповнив їхні кишені. Тож роздвоїлися бажання публіки. В усіх рядах половина глядачів показувала знак смерті й половина – пощади, але сітконосець дивився тільки в ложу імператора та весталок, очікуючи, що вони вирішать.

Як на лихо, Нерон не любив Ланіона, бо на останніх іграх перед пожежею, поставивши на нього, програв Ліцинію значну суму, й він, простягнувши руку вперед, великий палець повернув униз.

Весталки повторили зразу ж його жест. Тоді Календіон, притиснувши коліном груди галла, видобув короткого ножа із-за пояса і, відвівши край панцира біля шиї супротивника, встромив йому в горлянку по руків'я тригранне лезо.

– *Peractum est!* – розляглися голоси в амфітеатрі.

Ланіон же здригався якийсь час, як зарізаний віл, риючи ногами пісок, потім витягся й залишився нерухомим.

Меркурію навіть не довелося перевіряти розжареним залізом, чи живий він. Одразу ж тіло прибрали й виступили інші пари, після чого тільки почався бій цілих загонів. Люд брав участь у ньому душею, серцем, очима: вив, ричав, свистів, аплодував, сміявся, підбурював бійців, скаженів. На арені поділені на два табори гладіатори билися з люттю диких звірів: груди вдаряли в груди, тіла сплітались у смертельних обіймах, тріщали в суглобах могутні кінцівки, мечі встромлялись у груди й животи, з побілілих уст хлюпала кров на пісок. Кільканадцять новачків охопив насамкінець такий жах, що, вирвавшись із різанини, почали втікати, але мастигофори загнали їх усередину бичами зі свинчаткою на кінцях. На піску утворилися великі темні плями, все більше оголених і в обладунках тіл покотом лежало, як снопи. Живі билися на трупах, спотикались об зброю, об щити, ранили ноги об поламані мечі й падали. Люд не тямився з радощів, упивався смертю, дихав нею, насичував її виглядом зір і з насолодою втягував у легені її запахи.

Переможені полягли майже всі. Лише кілька поранених стояли навколішки посеред арени і, похитую-

чись, простягненими до глядачів руками благали про пощаду. Переможцям роздали нагороди, вінки та маслинові галузки, й настала хвилина відпочинку, яка, за наказом усемогутнього імператора, перетворилася на бенкет. У кадильницях запалено пахощі. Із кропильних пристроїв глядачів зрошували шафранним і фіалковим дощиком. Розносили прохолодні напої, смажене м'ясо, солодощі, вино, маслини та овочі. Люд їв, гомонів і вигукував здравиці на честь імператора, щоб спонукати його до ще більшої щедрості. Тому, коли голод і спрагу було погамовано, сотні рабів занесли наповнені подарунками корзини, з яких наряджені амурами хлопчики виймали різноманітні предмети і обома руками розкидали в ряди глядачів. Коли ж роздавали лотерейні тесери, зчинилася бійка: люди товпилися, збивали одне одного з ніг, топталися по тих, хто впав, кликали на допомогу, перескакували через ряди й давили одне одного у страшній тисняві – адже той, кому дісталося щасливе число, міг виграти навіть будинок із садом, раба, розкішний одяг або рідкісного звіра, якого міг потім продати до цирку. Через це зчинялося таке сум'яття, що преторіанці мусили наводити лад, і після кожної роздачі виносили людей зі зламаними руками, ногами й навіть затоптаних на смерть.

Але багатші не брали участі в боротьбі за тесери. Августіани забавлялися виглядом Хілона й насміхали-

ся з його марного силкування показати, що на бійку та кровопролиття може дивитися так само спокійно, як усякий інший. Одначе даремно бідолашний грек хмурив брови, кусав губи та стискав кулаки так, що нігті впивалися йому в долоні. Як його грецька натура, так і притаманне йому боягузтво не переносили таких видовищ. Обличчя його зблідло, чоло вкрилося краплями поту, губи посиніли, очі позападали, а тіло охопив дрож. По закінченні бою опанував дещо себе, та коли взяли його на кпини, раптом розгнівався й відчайдушно почав огризатися.

– Ага, греку! Тобі нестерпний вигляд подертої людської шкіри, – мовив, смикнувши його за бороду, Ватиній.

Хілон же вишкірив на нього свої два останні жовті зуби й одповів:

– Мій батько не був шевцем, отже не вмію латати її.

– *Macte! Habet!* – почулися голоси.

Але інші продовжували глузувати.

– Він же не винен, що замість серця має в грудях кавалок сиру! – вигукнув Сенеціон.

– Ти ж не винен, що замість голови маєш сечовий міхур, – здобувся на відповідь Хілон.

– Може, станеш гладіатором? Добрячий би вигляд мав із сіткою на арені.

– Коли б тебе в неї спіймав, дістався б мені смер-

дючий одуд.

– А що буде з християнами? – запитав Фест із Лігурії[365]. – Чи не хотів би ти стати псом і кусати їх?

– Не хотів би стати твоїм братом.

– Ти, меотійська проказо![366]

– Ти, лігурійський муле!

– Шкура в тебе, видно, свербить, але не раджу просити мене, щоб почухав.

– Чухай себе сам. Якщо зіскребеш свої прищі, позбудешся найліпшого в собі.

Так вони знущалися над Хілоном, а він огризався в'їдливо серед загального сміху.

Імператор плескав у долоні, повторював: *«Macte!»* і під'юджував їх. За хвилину, одначе, підійшов до грека Петроній і, торкнувшись тростиною зі слонової кістки його плеча, холодно сказав:

– Це добре, філософе, але в одному тільки помилився ти: боги створили тебе злодієм, а ти став демоном, і тому не витримаєш!

Старий подивився на нього своїми почервонілими очима, та цього разу не знайшов якоїсь готової образи. На хвилину замовк, а потім відповів, мовби через силу:

---

[365] *Лігурія* – область у західній частині Північної Італії.

[366] *Ти, меотійська проказо!* – Місцевість поблизу Меотиди (Азовського моря) вважалася в давнину нездоровою.

– Витримаю!..

Але тим часом труби подали знак, що перерва закінчилась. Люди покидали проходи, в яких збирались, аби розім'яти ноги та погомоніти. Почався загальний рух і звична колотнеча щодо зайнятих попередньо місць. Сенатори та патриції проходили до своїх рядів. Поволі стихав гамір і в амфітеатрі відновлювався порядок. На арені з'явилися гурти людей, аби тут і там розгребти граблями грудки піску, що злиплися від загуслої крові.

Надходила черга християн. Але позаяк було це новим для люду видовищем і ніхто не знав, як вони поведуться, всі очікували їх із певним зацікавленням. Настрій черні був зосереджений, очікували ж бо сцен надзвичайних, але ворожий. Адже ці люди, що мали з'явитися зараз, спалили Рим та одвічні його скарби. Вони ж пили кров немовлят, отруювали воду, проклинали весь рід людський і чинили найжахливіші лиходійства. Розбудженій ненависті не досить було найстрашніших кар, і коли якимись побоюваннями переймалися серця, то тільки побоюваннями про те, чи муки виявляться достатньою розплатою за гріхи цих зловорожих смертників.

Тим часом сонце піднялося високо і проміння його, просвічуючи пурпуровий веларій, наповнило амфітеатр кривавим світлом. Пісок набув огнистої барви, і в

цих полисках, у людських обличчях, як і в пустці арени, яку за хвилину мала заповнити мука людська та звіряча лють, було щось моторошне. Здавалося, що в повітрі висить жах і смерть. Люд, зазвичай веселий, тепер, охоплений ненавистю, мовчав. Обличчя мали жорстокий вигляд.

Та ось префект подав знак: тоді з'явився знову той самий старий, наряджений Хароном, який викликав на смерть гладіаторів, і, пройшовши повільним кроком через усю арену, посеред глухої тиші знову тричі вдарив молотом у двері.

В амфітеатрі почувся глухий гамір:

– Християни! Християни!..

Заскреготіли залізні ґрати в темних отворах, розляглися звичні вигуки мастигофорів: «На арену!», і за одну мить арена заповнилася натовпом постатей, що нагадували фавнів, у кудлатих шкурах. Усі бігли прудко, дещо гарячково, і, впавши в середині круга навколішки, підводили одні біля інших руки догори. Люд вирішив, що це було прохання пощади, і, обурений таким боягузтвом, почав тупати, свистіти, жбурляти порожнім посудом із-під вина, обгризеними кістками і горлати: «Звірів! Звірів!..» Але раптом сталося щось неочікуване.

Зсередини волохатого гурту почувся спів, і в ту ж мить залунав гімн, який уперше почули в римському

цирку:

Christus regnat!..[367]

Тоді подив охопив глядачів. Смертники співали, підвівши очі до веларію. Зблідлі обличчя, але натхненні. Всі зрозуміли, що люди ці не прохають милосердя і, здається, не бачать ні цирку, ні люду, ні сенату, ні імператора. *«Christus regnat!»* лунало все голосніше, і в рядах, аж ген догори, не один із глядачів запитував себе: що це діється і хто такий цей *Christus,* який царює в устах цих людей, змушених померти? А тим часом відчинено інші ґратчасті ворота й на арену стрімко вирвалася з диким гавканням зграя собак: полових велетенських молоських собак із Пелопоннесу, смугастих піренейських і, схожих на вовків, кудлатих псів із Гіберії, виголоджуваних навмисно, із запалими боками й налитими кров'ю очима. Виття та скімлення наповнило амфітеатр. Християни, завершивши спів, стояли навколішках нерухомі, мовби скам'янілі, тільки зі стогоном повторюючи хором: *«Pro Christo! Pro Christo!»*[368]. Пси, відчувши людей під шкурами звірів і здивовані їх нерухомістю, не посміли на них одразу напасти. Одні спиналися на огорожу лож, мовби

[367] Христос царює!.. *(Лат.)*

[368] За Христа! За Христа! *(Лат.)*

хотіли дістатися глядачів, інші бігали по колу, розлючено гавкаючи, наче ганялися за якимось невидимим звіром. Люд розгнівався. Загули тисячі голосів, одні з глядачів наслідували ричання звірів, другі гавкали, як собаки, треті цькували псів усіма мовами. Амфітеатр здригався від галасу. Роздражнені собаки то підскакували до тих, що стояли навколішках, то задкували ще, клацаючи зубами, аж поки нарешті один із молоських псів устромив ікла в плече жінки, що стояла навколішках попереду всіх, і підім'яв її під себе.

Тоді десятки їх кинулися всередину гурту смертників, наче прорвались у вилом. Чернь перестала скаженіти, щоб дивитися з більшою увагою. Серед виття і хрипів чулися ще жалібні чоловічі та жіночі голоси: *«Pro Christo! Pro Christo!»,* а на арені качалися клубки з тіл собачих і людських. Кров текла тепер струмками з розтерзаних тіл. Пси виривали один в одного закривавлені шматки людського тіла. Запах крові та розшарпаних нутрощів забив аравійські пахощі й поширився по всьому цирку. Тепер уже тільки де-не-де було видно поодинокі постаті навколішках, що їх відразу ж із виттям накривали рухливі зграї.

Вініцій, що в ту хвилину, коли вбігли християни, підвівся й повернувся, щоб, згідно з обіцянкою, вказати землекопові, де серед людей Петронія перебуває апостол, опустився на місце й сидів із обличчям мер-

ця, споглядаючи скляними очима жахливе видовище. Спершу побоювання, що землекоп міг помилитись і що Лігія може бути серед жертв, викликало в нього цілковите заціпеніння, а коли чув голоси: *«Pro Christo!»,* коли бачив муки жертв, які, помираючи, служили істині та своєму Богу, його охопило відчуття, пронизуюче як найстрашніший біль, і все-таки нездоланне, що, коли Христос сам помер у муках і коли ось гинуть за нього тисячі, коли проливається море крові, ще одна крапля нічого не значить, і гріхом є навіть просити милосердя. Та думка йшла до нього з арени і пронизувала його зі стогонами помираючих, разом із запахом їхньої крові. І все-таки молився й повторював пересохлими губами: «Христе, Христе, і твій апостол молився за неї!» Потім забувся, втратив відчуття, де він є, здавалося йому тільки, що кров на арені піднімається й піднімається, що вихлюпне з цирку на весь Рим. Зрештою не чув нічого – ні виття собак, ні криків люду, ні голосів августіанів, які раптом почали кричати:

– Хілон зомлів!

– Хілон зомлів! – повторив Петроній, повертаючись у бік грека.

А той зомлів дійсно й сидів білий як полотно, із закинутою назад головою, із широко розкритим ротом, схожий на труп.

У ту хвилину почали виштовхувати нові зашиті в

шкури жертви на арену.

Ці ставали навколішки відразу ж, як і їхні попередники, але втомлені собаки не хотіли їх шарпати. Лише декілька псів кинулися на тих, що стояли поближче, інші ж повдягались і, задираючи догори закривавлені пащі, поводили боками та відчайдушно позіхали.

Тоді збуджений, сп'янілий од крові, збожеволілий люд почав горлати пронизливими голосами:

– Левів! Левів! Випустіть левів!..

Левів приберігали на день наступний, але в амфітеатрах люд нав'язував свою волю всім, і навіть імператору. Лише Калігула, зухвалий і мінливий у своїх бажаннях, відважувався заперечувати, і навіть бувало, що наказував лупцювати юрбу киями, але й він найчастіше корився. Нерон, для якого оплески були над усе в світі, не заперечував ніколи, тим паче не заперечував тепер, коли йшлося про заспокоєння роздратованого після пожежі натовпу та про християн, на яких хотів перекласти провину за скоєне лихо.

Тож подав знак, аби відчинили кунікул. Побачивши це, люд заспокоївся відразу ж. Почулося скрипіння ґрат, за якими були леви. Собаки, відчувши їх, збилися докупи на протилежному краю круга, поскімлюючи стиха, вони ж почали один по одному виходити на арену, величезні, полові, з великими кудлатими головами. Сам імператор повернув до них своє знуд-

жене лице і приклав до ока смарагд, аби ліпше придивлятися. Августіани привітали левів оплесками; натовп рахував на пальцях, стежачи водночас пожадливо, яке враження справляє їхній вигляд на християн, що стоять навколішках і знову повторюють незрозумілі для більшості, але дратівні слова: *«Pro Christo! Pro Christo!..»*

Одначе леви, хоча й були зголоднілі, не поспішали до жертв. Червонясте світло на арені лякало їх, тож мружили очі, мовби ним засліплені; деякі ліниво потягалися своїми золотавими тілами, інші, роззявляючи пащі, позіхали, наче бажаючи показати глядачам свої страшні ікла. Та поступово запах крові й багато розтерзаних тіл, які лежали на арені, почали на них діяти. Незабаром рухи їхні стали неспокійними, гриви настовбурчувалися, ніздрі з хропінням втягували повітря. Один із левів раптом припав до трупа жінки з розшарпаним лицем і, ставши передніми лапами на тіло, заходився злизувати колючим язиком загуслу кров, другий наблизився до християнина, що тримав на руках дитя, зашите в шкуру оленяти.

Дитя тремтіло від страху та плачу, хапаючись судорожно за шию батька, той же, прагнучи йому подовжити хоч на хвилину життя, намагався відірвати його від шиї, аби тим передати, що стояли далі. Та крик і рух роздражнив лева. Видавши раптом коротке уривчасте

ричання, прибив дитя одним ударом лапи і, захопивши в пащу голову батька, в одну мить розгриз її.

Тоді й інші леви кинулися на гурт християн. Кілька жінок не могли стримати криків жаху, але люд заглушив їх оплесками, які, одначе, стихли, позаяк бажання дивитися перемогло. Бачили страшні речі: голови зникали цілком у пащах, груди розбивались одним ударом іклів, вирвані серця й легені; чувся тріск кісток у зубах. Деякі леви, схопивши жертву за бік або за поперек, металися шаленими стрибками по арені, мовби шукаючи затишного місця, де могли б її зжерти, інші ж билися, спираючись на задні лапи, схопившись передніми, як борці, й наповнюючи амфітеатр своїм ревінням. Люди вставали з місць. Інші, покидаючи свої ряди, спускалися проходами вниз, аби ліпше бачити, і в тисняві когось затоптали на смерть. Здавалося, захоплений натовп рушить зрештою на саму арену і спільно з левами почне терзати людей. Часом чувся нелюдський вереск, часом оплески, часом ричання, буркотіння, клацання іклів, виття собак, а часом тільки стогони.

Імператор, тримаючи смарагд біля ока, дивився тепер уважно. Лице Петронія прибрало виразу огиди та презирства. Хілона вже винесено з цирку.

А з кунікулу виштовхували все нові жертви.

Із найвищого ряду в амфітеатрі споглядав на них

апостол Петро. Ніхто на нього не дивився, всі ж бо голови повернуті були до арени, тож підвівсь і, як колись у винограднику Корнелія благословляв на смерть і на вічність тих, кого мали схопити, так тепер хрестив тих, хто гинув під іклами звірів, і їхню кров, і їхні муки, і мертві тіла, перетворені на безформне шмаття, і душі, які відлітали від кривавого піску. Деякі підводили до нього очі, й тоді яснішали їхні лиця й усміхалися, бачачи над собою, ген угорі, знак хреста. В нього ж розривалося серце, й він говорив: «О, Господи! Нехай буде воля твоя, бо для слави твоєї, для свідчення істини гинуть вівці мої! Ти мені їх пасти звелів, отже передаю їх тобі, і ти, Господи, їх порахуй, візьми їх, зціли рани їхні, втіш у скорботі й дай більше щастя їм, аніж тут мук зазнали».

І хрестив одних за одними, общину за общиною, з любов'ю такою великою, наче були його дітьми, яких оддавав просто в руки Христа. В цей час імператор – чи то в самозабутті, чи бажаючи, аби ігри перевершили все, що було до цього бачено в Римі, – прошепотів кілька слів префектові міста, той же, спустившись із підвищення, відразу ж попрямував до кунікулу. Й навіть люд здивувався, коли за хвилину побачив, що ґрати знов одчиняються. Випустили тепер усяких звірів: тигрів із-над Євфрату, нумідійських пантер, ведмедів, вовків, гієн і шакалів. Усю арену вкрила рухлива хвиля

шкур – смугастих, жовтих, полових, темних, брунатних і плямистих. Вчинилося сум'яття, в якім очі не могли нічого розрізнити, окрім шаленого перевертання клубків звіриних тіл. Видовище втратило подобу реальності, перетворилося на криваву оргію, на страшний сон, на потворний міраж божевільного розуму. Міру було перебрано. Серед ричання, виття, скавуління пролунав тут і там у рядах глядачів пронизливий, істеричний регіт жінок, у яких урешті вичерпалися сили. Людям стало страшно. Обличчя спохмурніли. Почулися голоси: «Досить! Досить!»

Але звірів легше було впустити, ніж прогнати. Імператор усе-таки знайшов спосіб очистити арену, поєднаний із новою для люду розвагою. В усіх проходах між рядами з'явилися гурти чорних, стрункіх, прикрашених перами та сережками нумідійців із луками в руках. Люд здогадався, що станеться, і привітав їх радісними криками, вони ж наблизилися до бар'єра і, приклавши стріли до тятив, почали метати їх із луків у скупчення звірів. Було це справді нове видовище. Стрункі, чорні тіла відхилялися назад, натягували гнучкі луки, випускаючи стрілу за стрілою. Бурчання тятив і свист оперених стріл перемішувався з виттям звірів і вигуками подиву глядачів. Вовки, ведмеді, пантери та люди, які ще залишилися живими, падали покотом одне біля одного. Тут і там лев, відчувши в бо-

ці стрілу, різко повертав спотворену люттю пащу, аби схопити й розгризти її. Інші вили від болю. Дрібні звірі з переляку наосліп металися по арені або билися головами в ґрати, а тим часом стріли дзижчали і дзижчали безперервно, поки все, що живе, полягло, смикаючись у смертних конвульсіях.

Тоді на арену вийшли сотні циркових рабів, озброєних заступами, лопатами, мітлами, тачками, корзинами для нутрощів і мішками з піском. Одні змінювали інших, і на всьому крузі закипіла гарячкова робота. Швидко очищено його від трупів, крові й калу, перекопано, зрівняно та посилано товстим шаром свіжого піску. Після чого вибігли амурчики і почали розсипати пелюстки троянд, лілій і всіляких квітів. Запалено знову кадильниці та прибрано веларій, бо сонце вже було доволі низько.

Глядачі ж, переглядаючись зі здивуванням, запитували одне в одного, що за видовище очікує їх іще нинішнього дня.

Дійсно, чекало таке, якого ніхто не сподівався. Ось імператор, який заздалегідь покинув підвищення, опинився раптом на уквітчаній арені, вдягнений у пурпурову мантію, із золотим вінцем на голові. Дванадцять співаків із цитрами в руках рухалися за ним, він же, тримаючи срібну лютню, урочистим кроком виступив на середину і, поклонившись кілька разів глядачам,

підвів до неба очі й певний час постояв, ніби очікуючи натхнення.

Потім ударив по струнах і заспівав:

Латони сонцесяйний сину,
Тенеди, Кілли, Хризи царю,
Що, маючи в своїй опіці
Священний Іліон,

Віддав його ахейцям гнівним,
Щоб на олтар святого храму
З вогнем, запаленим для тебе,
Троянців кров лилась?

Тремтячі руки простягали,
О Срібнолукий, сивочолі,
І матері з грудей до тебе
Несли свій жаль,

Щоб зглянувся на діток їхніх;
І камінь скарги ті почув би,
Смінтею, ти твердіший скелі,
До людської біди!

Пісня поступово переходила в скорботну, повну болю елегію. В цирку запанувала тиша. За хвилину імператор, сам розчулений, співав далі:

Формінги ж міг небесний голос
Тужіння заглушити й крик,
В очах іще й сьогодні сльози,
Як роси на квітках,

На лад сумний тієї пісні
Воскресне з попелу і тліну
Пожежі, лиха, згуби день той…
– Смінтею, де ти був?

Тут голос його задрижав і зволожились очі. На віях весталок з'явилися сльози, люд слухав тихо, перш ніж вибухнула буря тривалих оплесків.

Тим часом іззовні крізь відчинені для провітрювання воміторіїв двері долітало скрипіння повозів, на які складали криваві останки християн, чоловіків, жінок і дітей, аби їх вивезти до страшних ям, які називалися путикулами.

Апостол Петро охопив руками свою білу тремтячу голову й безмовно благав:

«Господи! Господи! Кому ж ти віддав над світом владу? І ти ще хочеш закласти свою столицю в цьому місті?»

Розділ LVII

Тим часом сонце спустилося до обрію і мовби плавилося в призахідній заграві. Видовище завершилось. Люд почав покидати амфітеатр і вихлюпуватися через воміторії на місто. Августіани тільки зволікали, очікуючи, поки спаде хвиля. Весь їхній гурт, покинувши свої місця, зібрався біля підвищення, де імператор опинився знову, щоб вислухати похвали. Хоча глядачі не шкодували йому оплесків одразу після закінчення пісні, цього для нього було не досить, сподівався ж бо шаленого захвату. Марно звучали тепер славослів'я, марно весталки цілували його «божественні» руки, а Рубрія схилилася до нього так, що аж рудувата її голова торкнулася його грудей. Нерон був незадоволений і не міг цього приховати. Дивувало його також і непокоїло водночас, що Петроній зберігає мовчанку. Якінебудь хвалебні слівця, а разом з тим влучно відзначені вдалі місця пісні з його вуст були б йому в ту хвилину великою втіхою. Врешті, не витримавши, кивнув Петронію і, коли той піднявся на підвищення, сказав:

– Скажи…

І Петроній відповів холодно:

– Мовчу, бо не можу знайти слів. Перевершив сам себе.

– Так і мені здавалось, одначе ж цей люд…

– Чи можна вимагати від метисів, аби зналися на поезії?

– Отже, зауважуєш і ти, що не подякували мені так, як я на це заслужив?

– Бо невдалий час обрав.

– Чому?

– Тому, що мозок, задурманений запахом крові, не здатний слухати уважно.

Нерон стиснув кулаки і відповів:

– Ах! Ці християни! Спалили Рим, а тепер кривдять і мене. Які ще кари для них вигадати?

Петроній зрозумів, що йде невірним шляхом і що слова його чинять дію, протилежну тій, якої він хотів досягти, тож, бажаючи відвернути думку імператора в інший бік, нахилився до нього і прошепотів:

– Пісня твоя чудова, але зроблю тобі тільки одне зауваження: в четвертому рядку третьої строфи метрика далеко не найкраща.

Нерон почервонів од сорому, ніби його зловили на ганебному вчинку, подивився з перестрахом і відповів так само тихо:

– Ти все помічаєш!.. Знаю!.. Перероблю!.. Але ніхто більше не помітив? Правда? Ти ж, заклинаю тебе любов'ю богів, не говори нікому… якщо… тобі життя дороге…

На це Петроній нахмурив брови і з виразом нудьги та нехоті відповів:

– Можеш мене, божественний, скарати на смерть, якщо тобі заважаю, та не лякай нею мене, позаяк боги ліпше знають, чи боюсь її.

І, говорячи так, почав дивитись імператору просто в вічі, той же за хвилину відповів:

– Не гнівайся… Знаєш, що тебе люблю…

«Погана прикмета!» – подумав Петроній.

– Хотів сьогодні запросити вас на бенкет, – вів далі Нерон, – але волію зачинитись і шліфувати той клятий рядок третьої строфи. Крім тебе, помилку міг помітити ще Сенека, а може, й Секунд Карин, але зараз їх позбудуся.

Сказавши це, погукав Сенеку й повідомив йому, що посилає його разом із Акратом і Секундом Карином до Італії та в усі провінції по гроші, які наказує їм стягнути з міст, зі знаменитих храмів – словом, звідусіль, де тільки можна їх буде знайти або витиснути. Але Сенека, який зрозумів, що його змушують бути грабіжником, святотатцем і розбійником, рішуче відмовився.

– Мушу їхати в село, повелителю, – сказав, – і там очікувати смерті, позаяк я старий і нерви мої хворі.

Іберійські нерви Сенеки були міцнішими за Хілонові, й не такі вже хворі, але здоров'я його було загалом кепське, бо схожий був на тінь і голова останнім часом

побіліла повністю.

Нерон, подивившись на нього, подумав, що, може, дійсно чекатиме недовго на його смерть, і відповів:

– Не хочу наражати тебе на небезпеку подорожі, якщо хворий, але з любові, що її маю до тебе, бажаю тебе мати поблизу, тож, замість поїздки в село, зачинишся в своєму домі й не покидатимеш його.

Після чого розсміявся й додав:

– Коли пошлю Акрата й Карина самих, то це все одно що послати вовків за вівцями. Кого ж над ними поставити начальником?

– Постав мене, повелителю! – сказав Доміцій Афр.

– Ні! Не хочу накликати на Рим гніву Меркурія, якого ви присоромили, перевершивши його у злодійському ремеслі. Треба мені якого-небудь стоїка, як Сенека або як мій новий друг-філософ Хілон.

Сказавши це, почав оглядатись і запитав:

– А що сталося з Хілоном?

Хілон же, прийшовши до тями на свіжому повітрі й повернувшись до амфітеатру, ще коли імператор співав, підступив ближче і сказав:

– Я тут, сяючий сину Геліоса й Селени. Був хворим, але твій спів зцілив мене.

– Пошлю тебе до Ахайї, – сказав Нерон. – Ти мусиш знати до аса, скільки там є в кожному храмі.

– Учини так, о Зевсе, і боги припровадять тобі таку

данину, якої ніколи нікому не припроваджували.

– Вчинив би так, але не хочу тебе позбавляти можливості бачити ігри.

– О Ваале!.. – сказав Хілон.

Але августіани, зрадівши, що настрій імператора поліпшився, почали сміятися та кричати:

– Ні, ні, повелителю! Не позбавляй цього мужнього грека можливості бачити ігри.

– Але позбав мене можливості бачити цих крикливих капітолійських гусят, чий мозок, узятий разом, не заповнить і жолудевої шкаралупки, – заперечив Хілон. – Пишу ось, первородний сину Аполлона, гімн погрецьки на твою честь і тому хочу провести кілька днів у храмі муз, аби благати їх про натхнення.

– О, ні! – закричав Нерон. – Хочеш ухилитися від наступних ігор! Нічого не вийде!

– Присягаюся, повелителю, що пишу гімн.

– Так будеш писати вночі. Благай Діану про натхнення, адже вона сестра Аполлона.

Хілон опустив голову, поглядаючи зі злістю на присутніх, які знову почали сміятись. Імператор же звернувся до Сенеціона й до Суїлія Неруліна:

– Уявіть собі, – сказав він, – із призначених на сьогодні християн удалось упоратися ледве що з половиною.

На це старий Аквіл Регул, великий знавець усього,

що стосується амфітеатру, подумав хвилину й зауважив:

– Ті видовища, в яких виступають люди *sine armis et sine arte*[369], тривають так само довго, але менш цікаво.

– Накажу давати їм зброю, – відповів Нерон.

А забобонний Вестин раптом вийшов із стану задумливості й запитав таємничим голосом:

– Чи помітили ви, що вони, помираючи, щось бачать? Дивляться вгору й помирають, буцім без страждань. Я певен: вони щось бачать…

Сказавши це, підвів очі до отвору в даху амфітеатру, над яким уже ніч почала розстилати свій усипаний зірками веларій. Але решта августіанів відповіли сміхом і жартівливими припущеннями, що християни можуть бачити у хвилину смерті. Тим часом імператор подав знак рабам зі смолоскипами і покинув цирк, а за ним весталки, сенатори, сановники й августіани.

Ніч була ясна, тепла. Перед цирком ще товпилися люди, що хотіли побачити імператора, та якісь похмурі й мовчазні. Тут і там пролунали оплески і стихли відразу. Скрипучі повози все ще вивозили зі споліарію криваві останки християн.

Петроній і Вініцій сиділи на ношах мовчки. Тільки поблизу вілли Петроній запитав:

– Чи подумав ти про те, що я тобі говорив?

---

[369] без зброї та без уміння *(лат.)*.

– Так, – відповів Вініцій.

– Чи ти віриш, що тепер і для мене це справа найбільшої ваги? Мушу її визволити наперекір імператору і Тигелліну. Це боротьба, в якій я твердо вирішив перемогти, така собі гра, в якій хочу виграти, хоч би й ціною власного життя… Сьогоднішній день утвердив мене в цьому намірі.

– Нехай тебе винагородить Христос!

– Ось побачиш.

Так розмовляючи, зупинилися перед дверима вілли й зійшли з нош. У цю хвилину якась темна постать наблизилася до них і запитала:

– Ти – шляхетний Вініцій?

– Так, – відповів трибун. – Чого тобі треба?

– Я – Назарій, син Міріам; прийшов із в'язниці й приніс тобі звістку про Лігію.

Вініцій поклав йому руку на плече і при світлі смолоскипа подивився йому в вічі, не в силі вимовити й слова, але Назарій відгадав запитання, що завмерло на його вустах, і відповів:

– Поки що жива. Урс послав мене до тебе, пане, сказати, що вона лежить у гарячці, молиться й повторює твоє ім'я.

А Вініцій відповів:

– Слава Христу, який може повернути її мені.

Потім, узявши Назарія за руку, провів його до біб-

ліотеки. За хвилину, одначе, надійшов і Петроній, аби чути їхню розмову.

– Хвороба вберегла її від ганьби, нелюди ці бояться зарази, – сказав хлопець. – Урс і лікар Главк не відходять од її ложа ні вдень, ні вночі.

– Чи охоронці лишилися ті самі?

– Так, пане, і Лігія в їхній кімнаті. В'язні, що були в нижньому приміщенні, перемерли всі від пропасниці або задихнулися від спеки.

– Хто ти? – запитав Петроній.

– Шляхетний Вініцій мене знає. Я – син удови, в якої мешкала Лігія.

– І християнин?

Хлопець поглянув запитливо на Вініція, але, бачачи, що той у цю хвилину молиться, підвів голову і сказав:

– Так.

– Яким чином тобі вдається вільно проходити до в'язниці?

– Я найнявся, пане, виносити тіла померлих і зробив це для того, щоб допомагати моїм братам і приносити їм із міста вісті.

Петроній почав придивлятись уважніше до красивого обличчя хлопця, його блакитних очей і чорного густого волосся, після чого запитав:

– З якого краю, хлопче?

– Я галілеянин, пане.

– Чи хотів би ти, щоб Лігія була вільна?

Хлопець підвів очі догори:

– Хоч би й сам потім мусив померти.

У цей час Вініцій перестав молитись і сказав:

– Скажи охоронцям, аби поклали її до труни, як померлу. Добери собі помічників, які вночі разом із тобою винесуть її. Поблизу Смердючих Ям ви знайдете людей, які чекатимуть на вас із ношами, й оддасте їм труну. Охоронцям обіцяй од мене, що дам їм стільки золота, скільки зможе кожен понести у своєму плащі.

І коли так сказав, обличчя його втратило звичний мертовний вираз, прокинувся в ньому воїн, якому сподівання повернуло колишню енергію.

Назарій спалахнув од радості й, підвівши руки, закричав:

– Нехай Христос ізцілить її, тепер же вона буде вільною!

– Гадаєш, охоронці погодяться? – запитав Петроній.

– Вони, пане? Тільки знали б, що не чекає на них за це кара й муки!

– Саме так! – сказав Вініцій. – Охоронці хотіли погодитися навіть на її втечу, тим паче дозволять її винести, як мертву.

– Є, щоправда, чоловік, – сказав Назарій, – який перевіряє розжареним залізом, чи тіла, що їх виносимо,

є мертві. Але цей бере всього по кілька сестерціїв за те, щоб не торкатися залізом лиця покійного. За один ауреус він торкнеться труни, а не тіла.

– Скажи йому, що він отримає повний гаманець ауреусів, – сказав Петроній. – Але чи зумієш добрати певних помічників?

– Зумію добрати таких, які за гроші продадуть власних дружин і дітей.

– Де ж їх знайдеш?

– У самій в'язниці або в місті. Охоронці, якщо їм заплатити, впустять, кого захочу.

– У такому разі проведеш туди як найманця мене, – сказав Вініцій.

Але Петроній категорично почав його відраджувати, щоб цього не робив. Преторіанці можуть його впізнати навіть переодягненого, й тоді все пропало.

– Ані до в'язниці, ані до Смердючих Ям! – сказав він. – Треба, аби всі, й імператор, і Тигеллін були переконані, що вона померла, інакше відразу ж спорядять погоню. Підозру можемо приспати лише одним способом – коли її вивезуть в Альбанські гори або далі, на Сицилію, ми залишимося в Римі. Через тиждень або два ти захворієш і викличеш Неронового лікаря, він тобі порадить виїхати в гори. Тоді поєднаєтесь, а потім…

Тут замислився на хвилину, а далі, махнувши ру-

кою, мовив:

– Потім настануть, може, інші часи.

– Нехай Христос змилується над нею, – сказав Віні-цій, – бо ти говориш про Сицилію, а вона хвора й може померти…

– Розмістимо її тим часом ближче. Її вилікує саме повітря, тільки б вирвати із в'язниці. Чи нема в тебе в горах якого-небудь орендаря, що йому ти можеш довіряти?

– Є! Маю! Авжеж! – відповів поквапливо Вініцій. – Є біля Коріол у горах певний чоловік, який на руках носив мене, коли я був іще дитям, і який любить мене й досі.

Петроній подав йому таблички.

– Напиши до нього, аби прибув завтра. Гінця пошлю негайно.

Сказавши це, погукав доглядача атрію й оддав розпорядження. За кілька хвилин раб на коні скакав уже крізь ніч до Коріол.

– Хотів би, – сказав Вініцій, – аби Урс супроводжував її в дорозі… Мені було б спокійніше…

– Так, пане, – сказав Назарій, – це чоловік надлюдської сили, який виламає ґрати й піде за нею. Є одне вікно над прямовисною, високою стіною, під яким охоронець не стоїть. Принесу Урсові мотузку, а решту він зробить сам.

– Присягаюся Геркулесом! – сказав Петроній. – Нехай вирівається, як йому заманеться, але не разом із нею і не через два або три дні після неї, підуть за ним слідом і виявлять її схованку. Присягаюся Геркулесом! Чи хочете загубити себе і її? Забороняю вам згадувати при ньому Коріоли, інакше я умиваю руки.

Обидва визнали слушність його зауваження й замовкли. Потім Назарій почав прощатись, обіцяючи прийти завтра на світанку.

Із охоронцями сподівався домовитись іще цієї ночі, але передовсім хотів забігти до матері, яка в ці непевні та страшні часи не мала через нього жодної хвилини спокою. Помічника вирішив не шукати в місті, а знайти і підкупити кого-небудь із тих, які разом з ним виносили трупи із в'язниці.

Перед тим як піти, одначе, затримався ще і, відвівши вбік Віниція, почав шепотіти:

– Пане, я не скажу про наш намір нікому, навіть матері, але апостол Петро обіцяв прийти до нас із амфітеатру, і йому я розповім усе.

– Можеш у цьому домі говорити голосно, – відповів Віницій. – Апостол Петро був у амфітеатрі разом із людьми Петронія. Зрештою, я сам піду з тобою.

І наказав подати собі плащ раба, після чого обидва вийшли.

Петроній глибоко зітхнув.

«Бажав раніше, – думав він, – аби померла від тієї пропасниці, бо для Віниція було б це ще не найстрашнішим. Але тепер готовий пожертвувати Ескулапові золотий триніг за її видужання. Ах ти, Агенобарбе, хочеш собі влаштувати забаву зі страждань закоханого! Ти, Августо, спершу заздрила красі дівчини, а тепер зжерла б її живцем, тому що загинув твій Руфій… Ти, Тигелліне, хочеш її знищити на зло мені!.. Побачимо. Я вам говорю, що очі ваші не побачать її на арені: або помре власною смертю, або її вирву у вас, як із собачої пащі… І вирву так, що не знатимете про це, а потім, дивлячись на вас, думатиму: ото бовдури, яких Петроній обвів навколо пальця…»

І, задоволений собою, попрямував до триклінію, де разом з Евнікою сів вечеряти. Лектор читав їм у той час ідилії Феокріта[370]. Надворі вітер нагнав хмар з боку Соракту й раптова гроза порушила тишу погожої літньої ночі. Час від часу гуркіт грому розлягався над сімома пагорбами, вони ж, поряд на своїх ложах за столом, слухали сільського поета, який співучою дорійською говіркою славив пастушу любов, і потім, заспокоєні, готувалися до приємного відпочинку.

До того, щоправда, повернувся Віній. Петроній,

---

[370] *…ідилії Феокріта…* – *Феокріт із Сиракуз* (1-ша пол. III ст. до н. е.) – засновник жанру буколічної поезії. Ідилія у Феокріта – невеликий вірш, переважно на пастушу (буколічну) тему.

довідавшись про його повернення, вийшов до нього й запитав:

– Ну, що?.. Чи не придумали чогось нового і чи Назарій пішов уже до в'язниці?

– Так, – відповів молодик, пригладжуючи мокре від дощу волосся. – Назарій пішов домовлятися з охоронцями, а я бачив Петра, який наказав мені молитись і сподіватися.

– То добре. Якщо все піде благополучно, наступної ночі можна буде її винести…

– Орендар із людьми має бути на світанні.

– Це дорога недалека. Спочинь тепер.

Але Вініцій опустився навколішки у своєму кубікулі й почав молитись.

На світанку прибув із-під Коріол орендар Нігер, привівши з собою, згідно з розпорядженням Вініція, мулів, ноші й чотирьох надійних людей, відібраних із британських рабів, яких, зрештою, залишив передбачливо на постоялому дворі в Субурі.

Вініцій, який не спав усю ніч, вийшов йому назустріч, той же розчулився, бачачи свого молодого хазяїна, і, цілуючи йому руки й очі, сказав:

– Любий, чи ти хворий, чи горе виссало в тебе кров з обличчя, бо ледве тебе з першого погляду впізнав?

Вініцій повів його до внутрішньої колонади, ксисту, і там відкрив йому таємницю. Нігер слухав із зосере-

дженою увагою, й на його міцному, засмаглому обличчі відбивалося велике хвилювання, яке він навіть не намагався приховати.

– Так, значить, вона християнка? – вигукнув він.

І подивився запитливо в обличчя Вініція, а той здогадався, мабуть, про що питає його погляд селюка, бо відповів:

– І я християнин…

Тоді в очах Нігера блиснули сльози; з хвилину він мовчав, потім, підвівши догори руки, сказав:

– О, дякую тобі, Христе, що зняв більма з найдорожчих мені очей.

Потім обняв голову Вініція і, плачучи від щастя, почав цілувати його чоло.

Через якийсь час прийшов Петроній, ведучи Назарія.

– Гарні новини! – вигукнув здалеку.

Новини дійсно були гарні. Передовсім лікар Главк ручався за життя Лігії, хоча мала ту ж саму тюремну пропасницю, від якої в Тулліанумі й по інших в'язницях помирали щодня сотні людей. Щодо охоронців і чоловіка, який перевіряв трупи розжареним залізом, не було ані найменших труднощів. Із помічником, Аттісом, теж домовились.

– Зробили ми отвори в труні так, аби хвора могла дихати, – розповідав Назарій. – Уся небезпека в тому,

що вона може застогнати або покликати, коли проходитимемо повз преторіанців. Але вона дуже ослабла і з самого ранку лежить із заплющеними очима. Зрештою, Главк дав їй напій снодійний, який сам приготував із принесених мною з міста ліків. Віко труни не буде прибите. Знімете легко й заберете хвору до нош, ми ж укладемо в труну мішок із піском, який мусите мати напоготові.

Вініцій, слухаючи ті слова, блідий був як полотно, але слухав із напруженою увагою, ніби заздалегідь угадуючи, що Назарій має сказати.

– Чи інших якихось тіл не виноситимуть із в'язниці? – запитав Петроній.

– Померло цієї ночі з двадцятеро людей, а до вечора помре ще кільканадцять, – сказав хлопець, – ми мусимо йти загальною вервечкою, але постараємося сповільнити крок, аби відстати. На першому ж повороті супутник мій удавано закульгає. Таким чином, залишимося далеко позаду. Ви чекайте на нас біля малого храму Лібітини. Якби тільки Бог дав ніч найтемнішу.

– Бог дасть, – сказав Нігер. – Учора був ясний вечір, а потім раптово здійнялася гроза. Сьогодні небо знову чисте, але парить зранку. Тепер щоночі будуть дощі та грози.

– Чи йдете без світла? – запитав Вініцій.

– Попереду лише несуть смолоскипи. Ви про всяк

випадок будьте біля храму Лібітини, як стемніє, хоча зазвичай виносимо трупи близько півночі.

Замовкли, чути було тільки прискорене дихання Вініція.

Петроній звернувся до нього:

– Казав я вчора, що найліпше було б, якби ми обидва залишились удома. Тепер усе-таки бачу, що й мені самому неможливо буде всидіти… Зрештою, коли б ішлося про втечу, треба було б дотримуватися більшої обережності, позаяк же її виносять, як мертву, здається, ні в кого не виникне ані найменшої підозри.

– Так, так! – відповів Вініцій. – Я мушу там бути. Сам її вийму з труни.

– Коли вона вже буде в моєму домі під Коріолами, відповідаю за неї, – сказав Нігер.

На тому скінчилася розмова. Нігер попрямував на постоялий двір, до своїх людей. Назарій, засунувши під туніку гаманець із золотом, вирушив до в'язниці. Для Вініція розпочався день, повний неспокою, гарячки, тривоги й очікування.

– Справа має піти, бо добре задумана, – сказав йому Петроній. – Ліпше, здається, неможливо. Ти мусиш прикидатися зажуреним і ходити в темній тозі. Але в цирку бувати треба. Нехай бачать тебе… Так усе обмірковано, що не може бути розчарування. Але! Все-таки ти цілковито впевнений у твоєму орендарі?

– Він християнин, – відповів Віниций.

Петроній подивився на нього зі здивуванням, потім, здвигуючи плечима, мовив, ніби сам до себе:

– Присягаюся Поллуксом! Як це, одначе, розповсюджується! І як укорінюється в душах людських!.. За такої небезпеки люди відреклися б одразу від усіх богів римських, грецьких і єгипетських. Це все-таки дивно… Присягаюся Поллуксом!.. Коли б я вірив, що на світі щось іще від наших богів залежить, обіцяв би кожному по шість білих биків, а Юпітеру Капітолійському дванадцять… Але ти теж не скупись на обітниці своєму Христу…

– Я йому віддав душу, – відповів Віниций.

І розійшлися. Петроній повернувся до кубікулу. Віниций же пішов подивитися здалеку на в'язницю, звідти пішов аж до схилу Ватиканського пагорба, до тієї хатини землекопа, в якій із рук апостола дістав хрещення. Здавалося йому, що в тій хатині Христос вислухає його ліпше, ніж будь-де, тож, відшукавши її та впавши на землю, напружив усі сили своєї зболілої душі в молитві про милосердя й занурився в неї так, що забув, де він є і що з ним діється.

Після полудня вже вивели його із забуття звуки труб, які долинали з Неронового цирку. Вийшов тоді з хатини й почав дивитися навколо очима людини, яка щойно прокинулась. Стояла спека й тиша, яку пере-

ривали тільки часом звуки міді та невтомне цвірчання коників. Парило, небо над містом було ще блакитне, але з боку Сабінських гір низько, над самим обрієм, збиралися темні хмари.

Вініцій повернувся додому. В атрії чекав на нього Петроній.

– Був на Палатині, – сказав. – З'явився там навмисно й навіть сів грати в кості. В Аніція ввечері бенкет, я обіцяв, що ми прийдемо, але тільки по півночі, позаяк мушу виспатись. Принаймні я там буду, і добре було б, якби й ти був.

– Чи не було яких-небудь вістей од Нігера або від Назарія? – запитав Вініцій.

– Ні. Побачимо їх лише опівночі. А ти помітив, що насувається гроза?

– Так.

– Завтра має бути видовище: розпинатимуть християн, але, може, дощ стане на заваді.

Потім підійшов до Вініція і, торкнувшись його плеча, мовив:

– Але її не побачиш на хресті, лише в Коріолах. Присягаюся Кастором! Не віддав би тієї хвилини, в якій ми її визволимо, за всі геми Рима. Вечір уже близько…

Дійсно, смеркало, й темрява почала огортати місто раніше, ніж зазвичай, через хмари, що закрили все видноколо. З настанням вечора пішов великий дощ,

який, паруючи на розпеченому денною спекою камінні, наповнив туманом вулиці міста. Потім він то посилювався, то затихав, то знову налітав короткими поривами.

– Ходімо! – врешті сказав Вініцій. – Через грозу можуть почати раніше виносити тіла із в'язниці.

– Час! – відповів Петроній.

І, накинувши галльські плащі з каптурами, вийшли через садову хвіртку на вулицю. Петроній озброївся коротким римським кинджалом, сікою, який брав завше із собою в нічні походи.

Місто було через грозу безлюдним. Час від часу блискавка розтинала хмари, освітлюючи яскравим спалахом зведені заново або ті, що тільки споруджуються, будинки й мокрі кам'яні плити, якими викладено було вулиці. При такому світлі побачили врешті після доволі довгого шляху пагорб, на якому стояв маленький храм Лібітини, а під пагорбом – людей із мулами та кіньми.

– Нігере! – погукав тихо Вініцій.

– Це я, пане! – озвався голос із дощу.

– Все готово?

– Так, любий. Тільки стемніло, ми були вже на місці. Але сховайтеся під кручею, бо промокнете наскрізь. Яка гроза! Гадаю, буде град.

Дійсно, побоювання Нігера справдилися, позаяк

невдовзі почав сипати град, спершу дрібний, потім усе більший і густіший. Одразу похолоднішало.

Вони ж, стоячи під кручею, закриті від вітру й крижаних куль, розмовляли притишеними голосами.

– Якщо нас хто й побачить, – сказав Нігер, – не виникне ніякої підозри, маємо вигляд людей, які перестоюють грозу. Але боюся, щоб не відклали винесення трупів до завтра.

– Град не падатиме довго, – сказав Петроній. – Мусимо чекати хоча б і до ранку.

Дійсно чекали, наслухаючи, чи не долетить до них відлуння жалобної ходи. Град і справді перестав, але відразу ж зашуміла злива. Часом зривався вітер і приносив з боку Смердючих Ям жахливий трупний запах, бо тіла там закопували неглибоко й недбало.

Раптом Нігер сказав:

– Бачу в тумані вогник… Один, другий, третій… Це смолоскипи!

І звернувся до людей:

– Глядіть, щоб мули не форкали!..

– Ідуть! – сказав Петроній.

Вогні ставали все виразнішими. За хвилину можна було вже розрізнити хитливе під вітром полум'я смолоскипів.

Нігер почав хреститися й шепотіти молитву. Тим часом похмура процесія наближалась і врешті, порівняв-

шись із храмом Лібітини, спинилася. Петроній, Вініцій і Нігер притислися мовчки до кручі, не розуміючи, що це значить. Але носії спинилися тільки для того, щоб пообв'язувати собі лиця та роти ганчірками для захисту від задушливого смороду, який біля самих путикул був нестерпним, потім підняли ноші з трунами й пішли далі.

Одна тільки труна лишилася на місці напроти храму.

Вініцій кинувся до неї, а за ним Петроній, Нігер і два раби-бритти з ношами.

Але перш ніж вони добігли, в темряві почувся пригнічений голос Назарія:

– Пане, перевели її разом із Урсом до Есквілінської в'язниці… Ми несемо інше тіло! А її забрали близько півночі!..

Петроній, повернувшись додому, насупився як чорна хмара і навіть не намагався втішати Вініція. Розумів, що про визволення Лігії з есквілінських підземель нема чого й думати. Здогадувався, що, мабуть, тому переведено її з Туллііануму, щоб не померла від пропасниці та щоб не уникла призначеного їй амфітеатру. Та це було доказом того, що за нею стежили й охороняли пильніше, ніж інших. Петронію до глибини душі було жаль і її, і Вініція, але, крім того, мучила його й та думка, що вперше в житті щось йому не вдалось і що

вперше він виявився переможеним у боротьбі.

«Фортуна, здається, мене покидає, – мовив собі, – але боги помиляються, коли гадають, що погоджуся на таке, приміром, життя, як у нього».

Тут глянув на Вініція, що також дивився на нього розширеними зіницями.

– Що з тобою? У тебе пропасниця? – мовив Петроній.

А той відповів якимсь дивним, пригніченим і повільним голосом, як хвора дитина:

– А я вірю, що він може мені її повернути.

Над містом затих останній гуркіт грому.

Розділ LVIII

Триденний дощ, явище виняткове в Римі під час літа, і град, який падав усупереч природному ладові не лише вдень і ввечері, але й серед ночі, перервали видовища. Народ захвилювався. Передбачали неврожай на виноград, а коли одного дня блискавка розплавила на Капітолії бронзову статую Церери, звелено було приносити жертви до храму Юпітера Рятівника. Жерці Церери пустили чутку, що гнів богів упав на місто з приводу занадто млявого виконання страти християн, отож чернь вимагала, щоб без огляду на погоду було прискорено подальший перебіг ігор, і радість охопила Рим, коли оголошено врешті, що після трьох днів перерви видовища поновляться.

Тим часом повернулась і гарна погода. Амфітеатр із самого зранку наповнився тисячами людей, імператор прибув також рано з весталками і двором. Видовище мало розпочатися з боротьби християн між собою, тому їх одягли як гладіаторів і дали їм усяку зброю, що слугувала професійним бійцям для наступального та оборонного бою. Але тут настало розчарування. Християни покидали на пісок сітки, вила, списи й мечі й одразу ж почали обійматися та підбадьорювати одне одного перед муками та смертю. Тоді глибока образа

та обурення заволоділи серцями публіки. Одні дорікали їх за малодушність і боягузтво, інші стверджували, що ті не хочуть битися навмисно через ненависть до народу і щоб його позбавити радості бачити мужню боротьбу. Врешті, за наказом імператора, випустили на них справжніх гладіаторів, ті уклінних і беззбройних перебили як оком змигнути.

Але, коли прибрали трупи, видовище перестало бути боротьбою, а змінилося низкою міфологічних картин, задуманих самим імператором. Отож побачили Геркулеса, який палає живим вогнем на горі Ета. Вініцій здригнувся при думці, що на роль Геркулеса призначити могли Урса, але, очевидно, черга не дійшла ще до вірного слуги Лігії, бо на вогнищі згорів якийсь інший, зовсім не відомий йому християнин. Зате в наступній картині Хілон, якого імператор не хотів одпускати з вистави, побачив своїх знайомих. Показували загибель Дедала[371] та Ікара. В ролі Дедала виступав Еврицій, той самий старець, який свого часу відкрив Хілону знак риби, а в ролі Ікара – син його, Кварт. Обох за допомогою хитромудрої машинерії піднято вгору, а потім з величезної висоти скинуто раптово на арену, причому молодий Кварт упав так близько до ім-

[371] Дедал, якому, згідно з іншими версіями міфу, вдалося долетіти з Криту до Сицилії, в римських амфітеатрах гинув такою самою смертю, як Ікар. *(Прим. авт.)*

ператорського подіуму, що оббризкав кров'ю не тільки внутрішнє оздоблення, але також оббиті пурпуром поруччя. Хілон не бачив падіння, бо заплющив очі, чув лише глухий удар тіла, а коли за хвилину побачив кров біля себе, мало не зомлів удруге. Та картини змінювалися швидко. Соромітні муки дівчат, ґвалтованих перед смертю гладіаторами, що були переодягнені звірами, розвеселили публіку. Їй показали жриць Кібели й Церери, показали Данаїд, показали Дірку[372] й Пасіфаю[373], показали врешті дівчаток, яких розривали дикі коні. Глядачі аплодували все новим вигадкам імператора, який, пишаючись ними та хміліючи від оплесків, не відставляв тепер ані на хвилину смарагда від ока, спостерігаючи за білими тілами, які терзали залізом, та за конвульсіями жертв. Було зображено й картини з історії міста. Після дівчат побачили Муція Сцеволу, рука якого, прив'язана до тринога з вогнем, наповнювала запахом горілого м'яса амфітеатр, але який, як справжній Сцевола, стояв без єдиного

---

[372] *Дірка* – у грецькій міфології дружина фіванського царя Ліка, що багато років утискувала коханку Зевса Антіопу. Коли сини Зевса й Антіопи Зет і Амфіон виросли й захопили Фіви, вони стратили Дірку, прив'язавши її до рогів дикого бика.

[373] *Пасіфая* – дочка бога Геліоса, дружина критського царя Міноса. За те, що Мінос порушив свою обіцянку принести в жертву Посейдону величезного бика, Посейдон навіяв Пасіфаї пристрасть до тварини; від цього зв'язку народився потворний людино-бик Мінотавр.

стогону, з очима, зведеними догори, шепочучи молитву почорнілими губами. Коли його добили й тіло виволокли до споліарію, настала звична полуденна перерва. Імператор із весталками та августіанами покинули амфітеатр і попрямували до навмисно спорудженого пурпурового намету, в якому приготовлено для нього та гостей розкішний прандіум. Глядачі здебільшого, за його прикладом, вийшли на повітря, розташовувалися мальовничими гуртами навколо намету, щоб дати відпочинок утомленим од тривалого сидіння кінцівкам і спожити страви, які з ласки імператора щедро розносили раби. Найдопитливіші тільки, покинувши свої місця, спустилися на саму арену і, торкаючись пальцями липкого від крові піску, розводилися як знавці та любителі про те, що вже відбулось, і про те, чого ще очікувати. Незабаром, одначе, пішли й ці, аби не спізнитися на частування; залишилися тільки декілька людей, яких утримала не допитливість, а жалість до майбутніх жертв.

Ці причаїлись у проходах або на нижніх рядах, а тим часом розрівняли арену й почали копати в ній ями, одну біля одної, по всій площі, рядами від краю до краю, так що останній ряд виявився за кільканадцять кроків од імператорського подіуму. Знадвору долітав гамір люду, крики й оплески, а тут з гарячковим поспіхом робилися приготування до якихось нових мук.

Несподівано відчинилися кунікули, і з усіх отворів, які виходили на арену, почали виганяти християн – вони були оголені й несли хрести на спинах. Зароївся від них увесь амфітеатр. Бігли старці, зігнувшись під тягарем дерев'яних брусів, біля них чоловіки у розквіті сил, жінки з розпущеним волоссям, яким намагалися прикрити свою голизну, хлопці-підлітки й малі діти. Хрести здебільшого, як і жертви, увінчано було квітами. Циркові служителі, шмагаючи нещасних батогами, змушували їх класти хрести біля приготовлених ям і самим ставати поряд. У такий спосіб мали загинути ті, кого першого дня ігор не встигли кинути на розтерзання собакам і диким звірам. Тепер хапали їх чорні раби і, кладучи навзнак на хресті, почали прибивати їм руки до поперечин ретельно та швидко, аби публіка, повернувшись по закінченні перерви, застала вже всі хрести поставленими. В усьому амфітеатрі розлягався тепер стукіт молотків, який відлунював у верхніх рядах і долітав аж на площу навколо амфітеатру та під намет, у якому імператор частував весталок і придворних. Там пили вино, насміхалися над Хілоном і шепотіли дивні слова на вухо жрицям Вести; на арені ж кипіла робота, цвяхи впивалися в руки й ноги християн, шурхотіли лопати, засипаючи землею ями, в які було поставлено хрести.

Серед жертв, до яких тільки за хвилину мала надій-

ти черга, був Крисп. Леви не встигли його розтерзати, тож призначено йому хрест, а він, завше готовий до смерті, радів думці, що настає його година. Вигляд у нього був незвичний, бо висохле його тіло було зовсім оголене, тільки пов'язка на стегнах, а на голові був вінок із троянд. Але в очах у нього блищала та ж сама невичерпна енергія й те ж саме обличчя, суворе і фанатичне, дивилось із-під вінка. Не змінилось і його серце, бо як колись у кунікулі погрожував гнівом Господнім пообшиваним у шкури побратимам, так і сьогодні грізно засуджував їх, замість того аби втішати.

– Дякуйте Спасителю, – говорив він, – що дозволяє вам померти такою смертю, якою помер сам. Може, частину гріхів ваших за це буде вам відпущено – все одно дрижіть, бо справедливості має бути дотримано і не може бути однакової нагороди для злих і добрих.

А словам його вторив стукіт молотків, якими прибивали руки й ноги жертв. Усе більше хрестів здіймалося на арені, він же звертався до тих, що стояли ще кожне біля свого хреста:

– Бачу розверсте небо, але також бачу й розверсту безодню… Сам не знаю, чи зможу звітувати Господу за своє життя, хоча вірив, і ненавидів зло, і боюся не смерті, а воскресіння, не мук, а суду, бо настає день гніву.

У цю мить з-поміж ближніх рядів озвався спокійний

і врочистий голос:

– Не день гніву, а день милосердя, день спасіння та блаженства, бо говорю вам, що Христос пригорне вас, утішить і посадить по праву руку. Сподівайтесь, бо небо розкривається перед вами.

На ті слова всі погляди звернулися до лав; навіть ті, що вже висіли на хрестах, підвели бліді, змучені обличчя й подивилися в бік мовця.

А він наблизився аж до огорожі, що оточувала арену, й почав хрестити їх.

Крисп простягнув до нього руку, буцім бажаючи його вдарити, але побачивши його лице, опустив руку, коліна підломилися під ним, а вуста прошепотіли:

– Апостол Павло!

На великий подив циркових служителів, усі стали навколішки, кого ще не встигли розіпнути, і Павло з Тарса звернувся до Криспа:

– Криспе, не погрожуй їм, бо ще сьогодні будуть із тобою в раю. Ти вважаєш, що їх буде засуджено? Але хто їх засудить? Невже це зробить Бог, який оддав за них Сина свого? Невже Христос, який помер заради їхнього спасіння, як вони помирають для слави імені його? І як їх засудити може той, що любить? Хто звинувачуватиме обранців Божих? Хто скаже на цю кров: «Проклята?»

– Я ненавидів зло, отче, – відповів старий священик.

– Христос велів любити людей іще дужче, ніж ненавидіти зло, бо вчення його є любов, а не ненависть.

– Согрішив я в годину смерті, – відповів Крисп.

І почав бити себе кулаками в груди.

Тут розпорядник наблизився до апостола й запитав:

– Хто ти, що розмовляєш із засудженими?

– Римський громадянин, – відповів спокійно Павло.

Потім, звернувшись до Криспа, сказав:

– Сподівайся, бо це день милості, й помри спокійно, рабе Божий.

Два негри підійшли в ту хвилину до Криспа, щоб покласти його на хрест, а він глянув іще раз навколо й вигукнув:

– Браття мої, моліться за мене!

І лице його втратило звичну суворість; кам'яні риси прибрали виразу спокою та тихої радості. Сам розкинув руки вздовж поперечини хреста, щоб полегшити роботу, і, дивлячись просто в небо, почав гаряче молитися. Здавалося, нічого не відчуває, бо коли цвяхи впивалися в його долоні, ані найменшого здригання не було в його тілі, ані на обличчі його не з'явилося жодної гримаси болю: молився, коли прибивали йому ноги, коли підіймали хрест і втоптували навколо землю. Лише коли глядачі зі сміхом та вигуками почали заповнювати амфітеатр, брови старого ледь ворухнулися, буцім од гніву, що язичницький люд порушує ти-

шу та спокій блаженної його смерті.

На той час поставлено було всі хрести, так що на арені утворився ніби ліс із людьми, які висіли на деревах. На поперечини хрестів і на голови мучеників падали промені сонця, на арені ж широкі тіні, створюючи чорні переплутані ґрати, між якими просвічував жовтий пісок. Було це видовище, в якому публіці головну розкіш становило повільне вмирання людей. Але ніколи раніше не бачили такої густоти хрестів. Арена була ними набита так щільно, що служителі насилу між ними протискувалися. Скраю висіли переважно жінки, але Криспа, як проводиря, поставлено якраз проти імператорського подіуму, на величезному хресті, обвитому внизу жимолостю. Ніхто з жертв іще не сконав, але деякі з тих, яких прибито найпершими, зомліли. Ніхто не стогнав і не благав пощади. Одні висіли з головами, похиленими на плече або на груди, ніби вони спали, інші буцім у задумі, деякі дивилися ще в небо й тихо ворушили вустами. У цьому страшному лісі хрестів, у цих розіпнутих тілах, у мовчанні жертв було все-таки щось зловісне. Люд, який після частування, ситий і веселий, заходив з вигуками до цирку, замовк, не знаючи, на якому тілі затримати погляд і що думати. Голизна розпластаних на хрестах жіночих тіл перестала дражнити почуття глядачів. Не билися навіть об заклад, хто раніше сконає, що робили завжди, коли

на арені було менше розіп'ятих. Здавалося, що імператор нудьгує також, бо, вертячи головою, поправляв лінивим рухом своє намисто, а лице його було в'ялим і сонним.

У цей час Крисп, який висів напроти нього і мав хвилину тому очі заплющені, розплющив їх і почав дивитися на імператора.

Обличчя його знову набуло такого грізного виразу, а очі запалали таким вогнем, що августіани почали перешіптуватися, вказуючи на нього пальцями, і, зрештою, сам імператор звернув на нього увагу і неквапно приклав до ока смарагд.

Запанувала мертва тиша. Очі глядачів утуплені були в Криспа, який намагався поворушити правою рукою, ніби хотів її відірвати від поперечини.

За хвилину груди його випнулися так, що проступили ребра, і він закричав:

– Матеревбивця! Лихо тобі!

Почувши цю смертельну образу, кинуту володарю світу перед тисячним натовпом, августіани затаїли подих. Хілон обмер. Імператор здригнувся й випустив із пальців смарагд.

Люд також затих. Голос Криспа розлягався все голосніше по всьому амфітеатру:

– Лихо тобі, убивце дружини і брата, лихо тобі, антихристе! Безодня розкривається під тобою, смерть про-

стягає до тебе руки, і могила чекає на тебе. Лихо тобі, живий трупе, бо помреш у жахові та будеш проклятим навіки!..

І не в силі відірвати прибиту до хреста руку, люто напружуючись, страшний, за життя ще схожий на скелет, нездоланний, як доля, тряс білою бородою над Нероновим подіумом, розсипаючи при цьому рухами голови пелюстки троянд із свого вінка.

– Лихо тобі, вбивце! Переповнилась міра, й година твоя наближається!..

Тут напружився ще раз: здавалося, за хвилину відірве від хреста руку і простягне її грізно над імператором, але раптом виснажені руки його витяглися ще дужче, тіло обвисло, голова впала на груди, і він сконав.

У лісі хрестів слабкіші почали теж засинати вічним сном.

Розділ LIX

– Повелителю, – говорив Хілон, – тепер море, як маслинова олія, і хвилі наче сплять… їдьмо до Ахайї. Там чекає на тебе слава Аполлона, там чекають на тебе вінки, тріумфи, там люди тебе обожнюють, і боги приймуть як рівного собі гостя, тут же, повелителю…

І замовк, бо нижня губа почала в нього трястися так сильно, що слова перейшли в якісь незрозумілі звуки.

– Поїдемо по закінченні ігор, – відповів Нерон. – Знаю, що й так уже дехто називає християн *innoxia corpora*[374]. Якби я поїхав, захотіли б це повторювати всі. Чого ти боїшся, трухлявий пню?

Сказавши це, нахмурив брови, але подивився запитливо на Хілона, мовби очікуючи від нього пояснень, бо тільки удавав із себе холоднокровного. На останній виставі сам злякався слів Криспа і, повернувшись додому, не міг заснути від люті й сорому, та водночас і від страху. В цю мить забобонний Вестин, який слухав мовчки їхню розмову, озирнувся навколо і сказав таємничим голосом:

– Послухайся, повелителю, цього старого: у християнах і справді є щось дивовижне… їхнє божество да-

---

[374] невинні тіла *(лат.)*.

рує їм легку смерть, але може бути мстивим.

На це Нерон квапливо заперечив:

– Це не я влаштовую ігри. Це Тигеллін.

– Авжеж! Це я, – відповів Тигеллін, почувши відповідь імператора. – Це я і сміюся собі зі всіх богів християнських. Вестин, повелителю, набитий забобонами міхур, а цей одважний грек готовий померти зі страху при вигляді квочки, що захищає своїх курчат.

– Це добре, – сказав Нерон, – але накажи відтепер одрізати християнам язики або затикати кляпом рот.

– Їм заткне його вогонь, о божественний.

– Лихо мені! – простогнав Хілон.

Але імператор, якому зухвала самовпевненість Тигелліна додала духу, почав сміятись і сказав, показуючи на старого грека:

– Дивіться, який вигляд має нащадок Ахіллеса!

І справді Хілон мав страшний вигляд. Рештки волосся на голові зовсім посивіли, на обличчі застиг вираз якогось безмірного неспокою, тривоги та пригніченості. Здавався часом одурманеним і напівпритомним. Часто не відповідав на запитання, часом знову впадав у гнів і робився зухвалим, так що августіани воліли його не зачіпати.

Така хвилина настала тепер.

– Робіть зі мною, що хочете, а я на ігри більше не піду! – закричав розпачливо, клацнувши пальцями.

Нерон подивився на нього через якийсь час і звернувся до Тигелліна:

– Простежиш, аби в садах цей стоїк був біля мене. Хочу бачити, яке враження справлять на нього наші смолоскипи.

Хілон злякався, одначе, погрози, що прозвучала в голосі імператора.

– Повелителю, – сказав, – нічого не роздивлюся, бо не бачу вночі.

А імператор одповів зі страшним усміхом:

– Ніч буде ясна, як день.

Потім повернувся до інших августіанів, з якими почав розмовляти про змагання, що їх мав намір улаштувати під кінець ігор.

До Хілона підійшов Петроній і, торкнувшись його плеча, сказав:

– Хіба не говорив я тобі? Не витримаєш.

А той відповів:

– Хочу напитись…

І простягнув дрижачу руку до кратера з вином, але не встиг його донести до рота, Вестин, бачачи це, відібрав у нього посудину, потім, присунувшись близько, запитав із цікавістю й переляком:

– Фурії тебе переслідують? Чи що?..

Старий дивився на нього якийсь час із розкритим ротом, ніби не зрозумів запитання, і заморгав очима.

А Вестин повторив:

– Фурії тебе переслідують?

– Ні, – відповів Хілон, – але переді мною пітьма.

– Як це пітьма?.. Нехай боги змилуються над тобою! Як це пітьма?

– Пітьма жахлива й непроглядна, в якій щось рухається і щось іде до мене. Але я не знаю що і боюся.

– Я завжди був певен, що вони чаклуни. Чи тобі щонебудь сниться?

– Ні, бо не сплю. Я не думав, що їх так скарають.

– Тобі їх жаль?

– Навіщо ви проливаєте стільки крові? Ти чув, що говорив той, із хреста? Лихо нам!

– Чув, – відповів тихо Вестин. – Але ж то палії.

– Неправда!

– І вороги роду людського.

– Неправда!

– І отруювачі вод.

– Неправда!

– І вбивці дітей…

– Неправда!

– Як же? – запитав здивовано Вестин. – Ти ж сам це говорив і віддав їх у руки Тигелліна!

– Тому й огорнула мене пітьма і смерть іде до мене… Часом здається мені, що я вже помер і ви також.

– Ні! То вони помирають, а ми живі. Але скажи мені:

що вони бачать, помираючи?

– Христа…

– То їхній бог? Чи він могутній?

Але Хілон відповів також запитанням:

– Що то за смолоскипи мають палати в садах? Чув, що казав імператор?

– Чув і знаю. Їх називають «сарментиції» та «семіаксії»[375]… одягають на них жалобні туніки, просочені смолою, прив'язують їх до стовпів і підпалюють… Тільки б їхній бог не наслав на місто якого-небудь лиха… Семіаксії! То страшна мука!

– Ліпше це, бо не буде крові, – відповів Хілон. – Накажи рабові подати мені кратер до рота. Хочу випити, а розливаю вино, бо рука дрижить од старості…

Інші розмовляли в той час також про християн. Старий Доміцій Афр насміхався над ними.

– Їх так багато, – сказав, – що вони могли б розпалити громадянську війну, і, пам'ятаєте, були побоювання, чи не захочуть захищатися. А вони гинуть, як вівці.

– Нехай би спробували інакше! – сказав Тигеллін.

На це озвався Петроній:

– Помиляєтесь. Вони захищаються.

– Яким же чином?

– Терпінням.

---

[375] *Семіаксії* – буквально «напівколесовані», презирливо-іронічна назва ранніх християн, яких спалювали на стовпах, обкладених хмизом.

– Це новий спосіб.

– Авжеж. Але чи можете стверджувати, що вони помирають, як звичайні злочинці? Ні! Вони помирають так, як ніби злочинцями були ті, хто їх засуджує на смерть, тобто ми й увесь римський люд.

– Що за дурниці! – вигукнув Тигеллін.

– *Hic abdera!*[376] – відповів Петроній.

Але інші, вражені влучністю його зауваження, почали переглядатися з подивом і повторювати:

– Правда! Є щось незвичайне й дивовижне в їхній смерті.

– Говорю вам, що вони бачать свого бога! – вигукнув Вестин.

Тоді кілька августіанів звернулося до Хілона:

– Гей, старий, ти їх знаєш добре: скажи нам, що вони бачать?

А грек виплюнув собі на туніку вино й відповів:

– Воскресіння!..

І затрусився так, що ті, які сиділи ближче до нього, вибухнули голосним сміхом.

---

[376] Прислів'я, що означає: ось найдурніший із дурнів. *(Прим. авт.)*

Розділ LX

Вже кілька ночей підряд Вініцій проводив не вдома. Петронію спадало на думку, що він, може, знову склав якийсь новий план і працює над звільненням Лігії з Есквілінської в'язниці, одначе не хотів його ні про що запитувати, щоб не зашкодити роботі. Цей витончений скептик зробився теж до певної міри забобонним, а радше відтоді, як не вдалося вирвати дівчину з мамертинського підземелля, перестав вірити у свою зірку. Не розраховував, зрештою, і тепер на добрий результат зусиль Вініція. Есквілінська в'язниця, облаштована нашвидкуруч із підвалів будинків, які зруйновано для створення перешкоди пожежі, не була насправді такою страшною, як старий Тулліанум біля Капітолію, але охороняли її значно суворіше. Петроній розумів прекрасно, що Лігію переведено туди тільки для того, щоб не померла й не уникнула амфітеатру, отже легко йому було здогадатися, що саме з цієї причини мусять її пильнувати як ока в лобі.

– Певно, – говорив він собі, – імператор із Тигеллін призначають її на якесь особливе, страшніше від усіх видовище, і Вініцій скоріше сам загине, ніж зуміє її звільнити.

Вініцій, одначе, теж втратив сподівання, що йому

вдасться її визволити. Нині міг це зробити лише Христос. Молодому трибунові вже йшлося тільки про те, щоб міг із нею побачитись у в'язниці.

З якогось часу не давала йому спокою думка, що Назарій влаштувався ж усе-таки в Мамертинській в'язниці як найманець для винесення трупів, отже, вирішив і собі спробувати цей шлях.

Підкуплений за величезну суму доглядач Смердючих Ям погодився його взяти в число своїх людей, яких щоночі посилав за трупами до в'язниці. Небезпеки бути впізнаним для Вініція було небагато. Цьому сприяли: темрява, одяг раба й погане освітлення в'язниці. Зрештою, кому могло спасти на думку, щоб патрицій, онук і син консулів, міг перебувати серед могильщиків, наражаючись на небезпеку вдихання випарів в'язниці та Смердючих Ям, став до роботи, до якої людей змушувала тільки неволя або надзвичайні злидні?

Але він, коли настав довгожданий вечір, з радістю обв'язав стегна та обгорнув голову ганчіркою, просоченою скипидаром, і з хвилюванням у серці вирушив разом з гуртом інших могильщиків на Есквілін.

Преторіанці, які охороняли в'язницю, не чинили їм перешкод, усі ж бо забезпечені були відповідними тесерами, які центуріон перевіряв при світлі ліхтаря. За хвилину великі залізні двері відчинилися перед ними, і вони ввійшли.

Вініцій побачив перед собою величезний склепінчастий підвал, із якого був вихід до інших. Тьмяні каганці освітлювали приміщення, переповнене людьми. Одні лежали під стінами, чи то занурені в сон, чи то мертві. Інші оточили велику посудину з водою, що стояла посередині, з якої пили, наче змучені пропасницею, деякі сиділи на землі, обпершись ліктями на коліна та обхопивши голову руками, де-не-де спали діти, попритулявшись до матерів. Навколо чулися то стогони й голосне прискорене дихання хворих, то плач, то шепотіння молитви, то спів гімну впівголоса, то прокльони охоронців. У задушливому повітрі підземелля відчувався трупний сморід. У похмурих глибинах ворушилися темні постаті, ближче ж, при миготливих каганцях, видно було бліді, перелякані обличчя, виснажені голодом, зі згаслими або запаленими гарячкою очима, з посинілими губами, зі струмками поту на лобах і злиплим волоссям. По кутках голосно марили хворі, інші просили води, деякі – щоб їх вели на смерть. А була ж це в'язниця менш страшна, ніж старий Туллianум. У Вініція від вигляду цього підвалу підкосилися ноги й перехопило подих. Від думки, що Лігія перебуває в цьому жахливому убозтві, волосся заворушилося на голові, а на вустах завмер крик розпачу. Амфітеатр, ікла диких звірів, хрести – все було ліпше від цих страхітливих, заповнених трупним смородом під-

земель, у яких благальні людські голоси повторювали з усіх кутків:

– Ведіть нас на смерть!

Вініцій впився нігтями в долоні, бо відчував, що слабне і ось-ось знепритомніє. Все, що досі пережив, любов і скорботу, заступило бажання смерті.

Раптом пролунав поряд з ним голос доглядача Смердючих Ям:

– А скільки маєте нині трупів?

– Буде з дюжину, – відповів тюремний наглядач, – але до ранку буде більше, бо там уже деякі доходять під стінами.

І почав нарікати на жінок, які переховують мертвих дітей, щоб довше їх мати біля себе і не віддавати, поки можна, до Смердючих Ям. Доводиться відшукувати трупи лише по запаху, через них повітря, й так страшне, псується ще дужче. «Волів би бути рабом у сільському ергастулі, – сказав він, – аніж охороняти цих собак, які гниють за життя». Доглядач Ям утішав його, стверджуючи, що його служба не легша. Протягом цього часу до Вініція повернулося відчуття реальності, й він почав роззиратися в підземеллі, в якому марно шукав очима Лігію, думаючи при тому, що може її взагалі не побачити, допоки буде жива. Підвалів таких було кільканадцять, сполучених між собою щойно викопаними коридорами, могильщики ж заходили

тільки в ті приміщення, з яких треба було забирати тіла померлих, тож Вініція охопив страх: захід, що коштував йому стількох зусиль, може виявитися марним.

На щастя, його патрон прийшов йому на допомогу.

– Трупи зараз же треба виносити, – сказав він, – бо зараза найдужче передається через них. Інакше помрете й ви, і в'язні.

– На всі підвали нас десятеро, – відповів наглядач, – і мусимо ж спати.

– То я тобі залишу чотирьох моїх людей, які вночі ходитимуть по підвалах і дивитимуться, чи не помер хто.

– Вип'ємо завтра, якщо це зробиш. Кожен труп нехай заносять на перевірку, бо прийшов наказ, аби померлим протикати шию, а потім одразу ж з ними до Ям!

– Добре, але ж вип'ємо! – відповів доглядач.

Потім визначив чотирьох людей, а серед них і Вініція, з рештою заходився вкладати трупи на носилки.

Вініцій зітхнув. Був певен принаймні, що тепер відшукає Лігію.

І передовсім почав ретельно оглядати перше підземелля. Заглядав у всі темні кутки, куди майже не доходило світло каганця, оглянув тих, які спали під стінами, вкриті ганчір'ям, обдивився тяжкохворих, яких стягли в окремий куток, одначе Лігії ніде не було. У

другому та третьому підвалах пошуки його також виявилися безуспішними.

Тим часом година була пізня, трупи вже винесено. Охоронці, уклавшись у проходах, які сполучають підвали, поснули, діти, втомлені плачем, замовкли, в підземеллі чути було тільки важке дихання та де-не-де ще шепотіння молитов.

Віниційй увійшов із каганцем до четвертого по черзі підвалу, значно меншого за розмірами, і, піднісши вогонь угору, почав роздивлятися.

І раптом здригнувся, бо здалося йому, що під заґратованим отвором у стіні бачить величезну постать Урса.

Тож миттю задувши каганець, підійшов до нього й запитав:

– Урсе, це ти?

Велетень повернув голову:

– А ти хто?

– Не впізнаєш мене? – запитав молодик.

– Ти погасив каганець, як же я можу тебе впізнати?

Але Віниційй побачив Лігію, що лежала на плащі біля стіни, тож, не кажучи нічого більше, опустився навколішки біля неї.

Урс упізнав його і сказав:

– Слава Христу! Але не буди її, пане.

Віниційй, стоячи навколішках, дивився на Лігію крізь

сльози. В темряві міг розрізнити її лице, що здалося йому білим, як алебастр, і схудлі руки. Від цього її вигляду любов його перетворилася на пронизливий біль, який вразив його до глибини душі, й разом з тим на жалість, шанобу та обожнювання, що, впавши ниць, почав цілувати край плаща, на якому спочивала найдорожча в світі людина.

Урс довго дивився на нього мовчки, та врешті-решт смикнув його за туніку.

– Пане, – запитав, – як ти потрапив сюди і чи прийшов її врятувати?

Вініцій підвівся й протягом хвилини ще не міг побороти свого хвилювання.

– Вкажи мені спосіб! – відповів він.

– Я думав, що ти його знайдеш, пане. Мені один тільки спадав на думку…

Тут кинув погляд на заґратований отвір, потім, ніби відповідаючи самому собі, сказав:

– Так!.. Але там же солдати…

– Сотня преторіанців, – відповів Вініцій.

– Отже – не пройдемо!

– Ні!

Лігієць потер долонею лоб і запитав удруге:

– Як же ти ввійшов?

– Маю тесеру від доглядача Смердючих Ям…

І раптом замовк, ніби вражений новою думкою.

– Присягаюся муками Спасителя! – заговорив квапливо. – Я тут залишусь, а вона нехай візьме мою тесеру, нехай загорне голову ганчіркою, накине на плечі плащ і вийде. Серед рабів-могильщиків є кілька підлітків, отже преторіанці не впізнають її, а коли дістанеться дому Петронія, той врятує її!

Але лігієць опустив голову на груди й відповів:

– Вона не погодиться на це, бо любить тебе, а до того ж хвора і звестися на ноги сама не може.

За хвилину додав:

– Якщо ти, пане, і шляхетний Петроній не могли її визволити із в'язниці, то хто ж її може врятувати?

– Лише Христос!..

Потім замовкли обидва. Простодушний лігієць міркував собі: «Адже він би міг усіх урятувати, але якщо вже цього не робить, то, мабуть, настала година мук і смерті». І згоден був на неї для себе, але жаль йому було до глибини душі цього дитяти, яке виросло на його руках і яке любив дужче за життя.

Вініцій опустився навколішки коло Лігії. Крізь заґратований отвір проникло до підземелля сяйво місяця й освітило її краще за каганець, який миготів над дверима.

Раптом Лігія розплющила очі й, поклавши свої гарячі долоні на руки Вініція, сказала:

– Бачу тебе – і знала, що прийдеш.

А він припав до її рук і почав прикладати їх до чола й до серця, потім злегка підняв її, притискаючи до грудей.

– Я прийшов, люба, – сказав він. – Нехай тебе Христос збереже і врятує, о Лігіє кохана!..

І не міг більше говорити, бо серце почало в нього нити від скорботи й любові, а скорботу не хотів перед нею виявляти.

– Я хвора, Марку, – відповіла Лігія, – і чи на арені, чи тут, у в'язниці, мушу померти… Але я молилась, аби тебе перед тим побачити, й ти прийшов: Христос мене почув!

Він іще не міг здобутися на слова й тільки притискав її до грудей, а вона мовила далі:

– Бачила тебе крізь вікно в Тулліанумі – і знала, що хотів прийти. А тепер Спаситель дав мені хвилинку ясності розуму, щоб ми могли попрощатися. Вже я йду до нього, Марку, але кохаю тебе й кохатиму завше.

Вініцій опанував себе, придушив біль у собі й заговорив голосом, якому намагався надати спокою:

– Ні, люба. Ти не помреш. Апостол велів сподіватися та обіцяв молитися за тебе, а він знав Христа, Христос його любив і ні в чому йому не відмовить… Коли б тобі судилося померти, Петро не наказував би надіятись, а він мені сказав: «Сподівайся!» Ні, Лігіє! Христос змилується наді мною… Він не хоче твоєї смерті, він

її не допустить… Присягаюся тобі іменем Спасителя, Петро молиться за тебе!

Настала тиша. Єдиний каганець, який висів над дверима, згас, але зате світло місяця лилося крізь отвір. У протилежному кутку підвалу запищало дитя й затихло. Знадвору лише долітали голоси преторіанців, які, відбувши свою зміну в охороні, грали біля муру в «дванадцять ліній».

– О Марку, – відповіла Лігія, – Христос сам благав Отця: «Позбав мене цієї чаші страждань», одначе випив її до дна. Христос сам помер на хресті, а тепер гинуть за нього тисячі, тож чому одну мене мав би пощадити? А хто я, Марку? Чула, як Петро говорив, що й він помре мучеником, а хто я проти нього? Коли прийшли до нас преторіанці, боялася смерті та мук, але тепер уже нічого не боюся. Дивись, яка це страшна в'язниця, а я йду на небо. Подумай, що тут є імператор, а там Спаситель, добрий і милосердний. І немає смерті. Ти мене кохаєш, отже подумай, яка буду щаслива. О Марку любий, думай, що ти там прийдеш до мене!

Тут замовкла, аби набрати повітря у свої хворі груди, потім піднесла до своїх уст його руку:

– Марку!

– Що, люба?

– Не плач за мною і пам'ятай, що ти там прийдеш

до мене. Жила я недовго, але Бог подарував мені душу твою. Тож хочу сказати Христу, що хоч померла і хоч дивився на смерть мою, і хоч лишився в скорботі, одначе не нарікав на його волю і любиш його завше. Ти ж будеш його любити і терпляче перенесеш мою смерть?.. Бо тоді він поєднає нас, а я тебе кохаю і хочу бути з тобою…

Тут знову забракло їй повітря, й ледве чутним голосом договорила:

– Пообіцяй мені це, Марку!..

Вініцій, тремтячими руками обійнявши її, відповів:

– Присягаюся твоєю святою головою – обіцяю!..

Тоді в тьмяному світлі місяця проясніло її обличчя. Ще раз піднесла до вуст його руку і прошепотіла:

– Я дружина твоя!..

За муром преторіанці, що грали в «дванадцять ліній», завели голосну суперечку, але вони забули про в'язницю, про охоронців, про все на світі й, відчуваючи в собі душі ангельські, почали молитися.

Розділ LXI

Протягом трьох днів, а радше трьох ночей ніщо не порушувало їхнього спокою. Коли звичайна тюремна робота, що полягала у відокремленні померлих од живих і тяжкохворих од здорових, закінчувалась і натомлені охоронці вкладалися спати в коридорах, Вініцій заходив до підвалу, в якому була Лігія, й залишався в ньому до самісінького світанку. Вона клала йому голову на груди, й вони розмовляли тихими голосами про любов і смерть. Обоє мимоволі, в думках і розмовах, оддалялися все дужче від життя і втрачали відчуття реальності. Обоє були, як люди, що, відпливши на судні від суші, не бачать уже берега й занурюються поволі в безкінечність. Обоє перетворюються поступово на духів, смутних, залюблених одне в одного та в Христа і готових одлетіти. Часом лише до його серця вривався ще біль, як вихор, часом спалахувала, мов блискавка, надія, народжена з любові й віри в милосердя розіп'ятого Бога, і він з кожним днем усе більше відривався від землі й оддавався смерті. Вранці, коли виходив із підземелля, дивився на світ, на місто, на знайомих і на справи житейські мовби крізь сон. Все видавалося йому чужим, далеким, марним і скороминущим. Перестала його жахати навіть загроза мук, бо

мав відчуття, що це щось таке, через що можна перейти ніби в забутті, з поглядом, спрямованим на щось інше. Обом здавалося, що починає вже їх огортати вічність. Розмовляли про любов, про те, як любитимуться й житимуть разом, але тільки вже по той бік могили, і якщо часом іще думки зверталися до земних справ, то лише як думки людей, які, готуючись у далеку дорогу, розмовляють про дорожні приготування. Зрештою оточувала їх така тиша, яка оточує дві всіма забуті колони десь у пустелі. Турбувалися вже тільки про те, щоб Христос їх не розлучив; а позаяк хвилина кожна зміцнювала в них ту певність, любили його як ланку, що мала поєднати їх і в безкінечному блаженстві, і в безкінечному спокої. Ще на землі опадав із них порох земний. Душі їхні ставали чистими як сльоза. Під загрозою смерті, серед поневірянь і страждань, у тюремному барлозі почалося для них небо, бо вона брала його за руку й вела, ніби вже спасенна і свята, до вічного джерела життя.

А Петроній дивувався, бачачи в обличчі Віниція все більший спокій і якесь дивне сяйво, якого не бачив раніше. Часом навіть виникали в нього припущення, що Вініцій знайшов шлях порятунку, й було йому прикро, що його в свої сподівання не втаємничує.

Врешті, не витримавши, сказав йому:

– Тепер ти маєш інший вигляд, тож не крийся від

мене, бо хочу й можу бути тобі корисним: чи придумав щось?

– Придумав, – відповів Вініцій, – але ти вже мені не допоможеш. Ось після її смерті зізнаюся, що я християнин, і піду за нею.

– Значить, не маєш надії?

– Навпаки, маю. Христос її мені віддасть, і не розлучимось із нею вже ніколи.

Петроній заходив по атрію з виразом розчарування і досади, потім сказав:

– На це не треба вашого Христа, бо ту саму послугу може надати наш Танатос.[377]

А Вініцій усміхнувся смутно і сказав:

– Ні, любий, але ти цього не хочеш зрозуміти.

– Не хочу і не можу, – погодився Петроній. – Не час для суперечок, але пам'ятаєш, що ти говорив, коли нам не вдалося вирвати її з Туллііануму? Я втратив усяку надію, а ти сказав, коли ми повернулися додому: «А я вірю, що Христос може мені її повернути». Нехай же її тобі поверне. Коли кину коштовну чашу в море, не зуміє мені віддати її жоден із наших богів, але якщо і ваш не ліпший, то не знаю, чому б мав ушановувати його більше від колишніх.

– Він же мені віддасть її, – відповів Вініцій.

Петроній здвигнув плечима.

---

[377] Геній смерті. *(Прим. авт.)*

– Чи знаєш, – запитав, – що християнами мають освітити завтра сади імператора?

– Завтра? – перепитав Вініцій.

І перед близькою страшною реальністю серце в нього все-таки здригнулося в скорботі й жаху. Подумав, що це, може, остання ніч, яку зможе провести з Лігією, тож, попрощавшись із Петронієм, поспішив до доглядача Ям за своєю те серою.

Але тут чекало на нього розчарування, бо доглядач не хотів йому дати знаку.

– Вибач, пане, – сказав. – Я зробив для тебе, що міг, але не можу ризикувати життям. Сьогодні вночі мають випроводжати християн у сади імператора. У в'язниці повно буде солдатів і чиновників. Якщо тебе впізнають, загину я і діти мої.

Вініцій зрозумів, що наполягати марно. Блиснула в нього все-таки надія, що солдати, які бачили його раніше, пропустять його, може, й без тесери; отже з настанням ночі, звично вдягнувшись у грубу туніку та обв'язавши ганчіркою голову, вирушив до тюремних воріт.

Але того дня тесери перевіряли ще ретельніше, ніж зазвичай, а більш того, сотник Сцевін, суворий і відданий душею і тілом імператорові, впізнав Вініція.

Але, мабуть, у його закутих у залізо грудях жевріли якісь іскри жалості до людської недолі, бо замість уда-

рити списом об щит на знак тривоги, відвів Віниція вбік і сказав йому:

– Пане, повертайся додому. Я впізнав тебе, але мовчатиму, бо не хочу губити тебе. Впустити тебе не можу, але повертайся, й нехай боги втішать тебе.

– Впустити не можеш, – сказав Віницій, – то хоч дозволь мені тут лишитися та бачити тих, кого випроводжатимуть.

– Наказ не забороняє мені цього, – відповів Сцевін.

Віницій став біля воріт і чекав, коли почнуть виводити смертників. Нарешті близько півночі розчинилися широко тюремні ворота і показалася колона в'язнів: чоловіків, жінок і дітей, оточених озброєним загоном преторіанців. Ніч була з місяцем уповні – можна було розрізнити не лише постаті, але й лиця нещасних. Ішли попарно, довгою вервечкою, й серед тиші, що порушувалася тільки брязканням солдатської зброї.

У кінці колони Віницій чітко розгледів лікаря Главка, але ні Лігії, ні Урса серед приречених на смерть не було.

Розділ LXII

Ще не смеркло, коли перші натовпи люду посунули в сади імператора. Святково вдягнені, у вінках, з веселими піснями, а дехто й напідпитку, йшли дивитися нове, чудове видовище. Вигуки: «Семіаксії! Сарментиції!» – розлягалися на Критій вулиці, на мосту Емілія і по той бік Тибру, на Тріумфальній дорозі, біля цирку Нерона і аж ген на Ватиканському пагорбі. Бачили й раніше в Римі людей, які горіли на стовпах, але ніколи досі не було такої кількості приречених. Імператор і Тигеллін, бажаючи покінчити з християнами, а водночас і покласти край епідемії, що розходилась із в'язниць усе більше по місту, наказали звільнити всі підземелля, в яких ледве залишилося кілька десятків людей, призначених для завершення ігор. Тому натовпи, пройшовши садові ворота, оніміли від здивування. Всі головні алеї, а також бічні, що пролягали серед гущавини, біля луків, гайків, ставків, сажалок і грядок, усіяних квітами, були заставлені просмоленими стовпами, до яких поприв'язувано християн. Із підвищень, де не затуляли дерева, можна було побачити цілі ряди стовпів і тіл, обвитих квітами, миртовим листям і плющем, які тяглися в глиб садів, по пагорках і лощинках, так далеко, що, коли ближні видавалися корабельни-

ми щоглами, найдальші були схожими на кольорові, встромлені в землю тростинки або списи. Кількість їх перевершила всі очікування. Можна було подумати, що весь якийсь народ поприв'язувано до стовпів задля втіхи Рима та імператора. Гурти глядачів зупинялися перед окремими стовпами, цікавлячись фігурою, віком або статтю жертви, розглядали обличчя, вінки, гірлянди плюща, після чого йшли далі й далі, здивовано задаючи собі запитання: «Невже могло бути стільки винних?» або «Як могли підпалювати Рим діти, що ледве вміють самостійно ходити?» І здивування переходило поволі в неспокій.

Тим часом зовсім смеркло, й на небі заблищали перші зірки. Тоді біля кожного приреченого став раб із палаючим смолоскипом у руці, і коли відголос труб розлігся в різних кутках садів на знак початку видовища, всі піднесли смолоскипи до підніжжя стовпів.

Закрита квітами і полита смолою солома зразу ж зайнялась яскравим полум'ям, яке, набираючи силу з кожною хвилиною, розплітало сувої плюща, підіймалося вгору та обіймало ноги жертв. Люд замовк, сади наповнились єдиним страшенним стогоном і криками болю. Деякі жертви все-таки, підносячи голови до зоряного неба, заспівали гімн Христу. Люд слухав. Але навіть найсуворіші серця наповнилися жахом, коли з менших стовпів несамовиті дитячі голоси почали кри-

чати: «Мамо! Мамо!» – і дрож пробрав навіть п'яних глядачів од вигляду тих голівок і невинних личок, спотворених болем або вчаділих у диму. А вогонь підіймався вище і спалював усе нові вінки із троянд і плюща. Розгорялися стовпи на головних алеях і бічних, та луки, грядки квітів відсвічувала вода, розгорялися гайки в сажалках і ставках, порожевіло тремтяче листя на деревах – і зробилося видно як удень. Сморід спалених тіл наповнив сади, але в ту хвилину раби почали сипати в поставлені навмисно між стовпами кадильниці мирру й алое. У натовпі чулися тут і там вигуки – чи співчуття, чи захвату й радості, – вони сильнішали щохвилини разом із вогнем, який охоплював стовпи, підіймаючись до грудей жертв, кучерявлячи палючим подихом волосся на їх головах, устеляв їхні почорнілі лиця і врешті бурхав іще вище, мовби на честь перемоги тієї сили, що звеліла його запалити.

Але ще на початку видовища з'явився серед люду імператор на чудовій цирковій квадризі, запряженій четвіркою білих аргамаків, – такий собі візник в одязі кольорів партії Зелених, до яких належали й він, і його двір. За ним рухались інші повози, повні придворних у чудовому вбранні, сенаторів, жерців та оголених вакханок із вінками на головах і глеками вина в руках, які були частково п'яні й видавали дикі крики. Біля них музиканти, наряджені фавнами та сатира-

ми, грали на цитрах, формінгах, дудках і рогах. На інших повозах їхали матрони й римські дівиці, також п'яні та напівголі. Обабіч квадриг танцюристи потрясали тирсами у стрічках; одні били в бубни, інші сипали квіти. Вся ця пишна процесія посувалася під вигуки: *«Evoef»* – найширшою алеєю саду, серед диму й людей-смолоскипів. Імператор, у супроводі Тигелліна та Хілона, чиїм страшенним переляком хотів потішитися, сам правив кіньми і, їдучи повагом, поглядав на палаючі тіла і разом з тим прислухався до криків люду. Стоячи на високій позолоченій квадризі, оточений людськими хвилями, що припадали до його стіп, у відблисках полум'я, у золотому вінку циркового переможця, височів над головами придворних і натовпу й видавався велетнем. Потворні його руки, простягнені для тримання віжок, здавалося, благословляли люд. В обличчі та примружених очах була посмішка, він сяяв над людьми як сонце або як страшне божество, але чудове й могутнє. Часом зупинявся, аби докладніше придивитися до якої-небудь дівчини, чиї груди починали шкварчати в полум'ї, або до спотвореного конвульсією дитячого обличчя, і знов їхав далі, ведучи за собою шалену, розгнуздану процесію. Часом кланявся людові, а часом, відкидаючись назад, натягав позолочені віжки і розмовляв із Тигелліном. Доїхавши нарешті до великого фонтана, що стояв на перехресті двох

алей, зійшов із квадриги і, кивнувши супутникам, змішався з натовпом.

Вітали його криком та оплесками. Вакханки, німфи, сенатори, августіани, фавни, сатири й солдати оточили його враз шаленим колом, а він, ідучи між Тигеллін ом і Хілоном, огинав фонтан, навколо якого палало кілька десятків смолоскипів, зупиняючись перед кожним, роблячи зауваження щодо жертв або насміхаючись над старим греком, обличчя якого відбивало безмежний розпач.

Врешті зупинилися перед високим стовпом, прикрашеним миртом і обвитим березкою. Червоні язики полум'я сягали вже колін жертви, але обличчя її не можна було розгледіти, позаяк свіжі, палаючі галузки закривали його димом. Одначе за хвилину легкий нічний вітерець звіяв дим і відкрив голову старого з сивою бородою, що спадала на груди.

Дивлячись на неї, Хілон скрутився раптом у клубок, мов поранена змія, і з уст у нього вирвався крик, радше до каркання, ніж до людського голосу подібний:

– Главк! Главк!..

І дійсно, з палаючого стовпа дивився на нього лікар Главк.

Він був іще живий. Обличчя мав стражденне й схилене, мовби хотів подивитися востаннє на свого мучителя, який зрадив його, позбавив його дружини, дітей,

підіслав до нього вбивцю, а коли все це в ім'я Христа було прощено, ще раз оддав його в руки катів. Ніколи людина не вчиняла іншій страшніших і кривавіших кривд. І ось жертва палала тепер на просмоленому стовпі, а кат стояв біля її стіп. Очі Главка не відверталися од обличчя грека. Часом їх закривав дим, але коли віяв вітерець, Хілон бачив знову ці втуплені в нього зіниці. Він випростався й хотів утікати, але не зміг. Раптом здалося йому, що ноги його свинцеві й якась невидима рука затримує його з надлюдською силою перед тим стовпом. І скам'янів. Відчував тільки, як щось переповнює його, щось вивертається, і йому досить мук і крові, що приходить кінець життя і що все зникає навколо: й імператор, і почет, і натовп, видно лише ті очі мученика, які викликають його на суд. А той, схиляючи все нижче голову, дивився й дивився. Присутні здогадалися: між цими людьми щось відбувається – і сміх завмер на їхніх устах, бо в обличчі Хілона було щось страшне, воно було спотворене таким болем, ніби ті язики полум'я палили його власне тіло. Раптом він захитався і, простягнувши руки догори, закричав жахливим, несамовитим голосом:

– Главку! В ім'я Христа! Прости!

Затихло все навколо: дрож пробіг по тілах присутніх, і всі очі мимоволі підвелися вгору.

А голова мученика ворухнулася злегка, потім почув-

ся з верхівки стовпа схожий на стогін голос:

– Прощаю!..

Хілон упав ниць, виючи як дикий звір, і, набравши пилюки в обидві жмені, посипав собі нею голову. Тим часом полум'я бурхнуло вгору, охопило груди та лице Главка, розплело миртовий вінок у нього на голові, спалахнули стрічки на верхівці стовпа, і весь він засяяв великим яскравим світлом.

Але Хілон підвівся за хвилину з таким зміненим обличчям, що августіанам здалося: бачать іншу людину. Очі палали в нього незвичним вогнем, зморшкувате чоло сяяло натхненням; безпомічний хвилину тому грек мав вигляд тепер якогось жерця, що, осягнувши через бога, хоче відкрити невідомі таємниці.

– Що з ним? Збожеволів! – почулося кілька голосів.

А він повернувся до натовпу і, простягнувши вгору праву руку, почав гукати, а радше кричати так голосно, аби не тільки августіани, але й чернь могла його почути:

– Народе римський! Присягаюся своєю смертю, що тут гинуть безвинні, а палій – ось він!..

І вказав пальцем на Нерона.

Запанувала мертва тиша. Придворні заціпеніли. Хілон усе стояв із простягнутою тремтячою рукою і пальцем, який указував на імператора. Зненацька вчинилося сум'яття. Люд, немов хвиля, гнана рапто-

вим вітром, рушив на старого, бажаючи ліпше його роздивитися. Тут і там почулися крики: «Тримай!», десь-інде: «Лихо нам!» У натовпі розлігся свист і вигуки: «Агенобарб! Матеревбивця! Палій!» Безлад зростав із кожною хвилиною. Вакханки, здійнявши вереск, почали ховатися на повози. Раптом кілька обгорілих стовпів перекинулися, розсипаючи навколо іскри й посилюючи сум'яття. Сліпа, нестримна хвиля люду захопила Хілона й понесла його в глиб саду.

Всюди вже стовпи почали перегоряти й падати впоперек алей, наповнюючи їх димом, іскрами, чадом дерева й людського м'яса. Гаснули смолоскипи вдалині й поблизу. В садах потемніло. Занепокоєні, похмурі натовпи тиснулися до воріт. Вістка про те, що сталося, переходила з уст в уста, зі змінами й додатками. Одні розповідали, що імператор зомлів, другі – буцімто сам визнав, що наказав підпалити Рим, треті – що тяжко захворів, інші врешті – що вивезено його, наче мертвого на повозі. Тут і там чулися голоси співчуття до християн: не вони спалили Рим, тож навіщо стільки крові, мук і несправедливості? Чи боги не помстяться за безвинних, і тоді якими жертвопринесеннями вдасться їх знову вмилостивити? Слова *«innoxia corpora!»* повторялися все частіше. Жінки вголос жаліли дітей, яких стільки було кинуто диким звірам, прибито на хрестах або спалено в цих проклятих садах! І врешті співчуття

змінилося на прокляття імператору й Тигелліну. Але були й такі, що, раптом зупиняючись, задавали собі або іншим запитання: «Що це за бог, який дає таку силу проти мук і смерті?» І повертались додому, замисливши…

Хілон блукав іще по садах, не знаючи, куди йти і де повернути. Тепер почувався знову безсилим, дряхлим і хворим старцем. Часом спотикався об недогорілі тіла, зачіпляв головешки, які вистрілювали вслід за ним роями іскор, часом сідав і дивився навкіл безтямним поглядом. У садах стало майже зовсім темно; між деревами рухався тільки блідий місяць, осяваючи непевним світлом алеї, зчорнілі стовпи, що лежали впоперек алеї, та перетворені на безформні брили недогарки жертв. Але старому грекові ввижалося, що на місяці бачить він обличчя Главка і що очі його все дивляться на нього, і ховався від світла. Врешті все-таки вийшов із тіні й мимоволі, мовби підганяла якась незнана сила, попрямував до фонтана, біля якого віддав Богу душу Главк.

Раптом чиясь рука торкнулась його плеча.

Старий оглянувся і, побачивши перед собою незнайому постать, перелякано закричав:

– Хто там! Хто ти?

– Апостол, Павло з Тарса.

– Я проклятий!.. Чого хочеш?

І апостол відповів:

– Хочу тебе врятувати.

Хілон обперся об дерево.

Ноги хиталися під ним, і руки звисли вздовж тіла.

– Немає для мене порятунку! – сказав глухо.

– Ти ж бо чув, Бог простив розбійника, що розкаявся на хресті? – запитав Павло.

– А ти знаєш, що я вчинив?

– Я бачив страждання твоє і чув, як ти свідчив істину.

– О пане!..

– І коли раб Христа простив тебе в час муки і смерті, як же тебе Христос не простить?

І Хілон схопився руками за голову, як у божевіллі:

– Прощення! Для мене прощення!

– Бог наш – це Бог милосердя, – відповів апостол.

– Для мене?! – повторив Хілон.

І застогнав, як людина, що їй забракло сил, аби подолати свій біль і страждання. А Павло сказав:

– Обіприся на мене й ходімо зі мною.

І, взявши його, йшов із ним по алеях, які перетиналися, керуючись голосом фонтана, що, здавалося, плакав у нічній тиші над тілами замучених.

– Бог наш – це Бог милосердя, – повторив апостол. – Якби ти став над морем і кидав у нього каміння, міг би ти заповнити ним безодню морську? І я го-

ворю тобі, що милосердя Христа як море і що гріхи та провини людські потонуть у ньому, мов каміння в безодні. І я говорю тобі, що воно як небо, яке покриває гори, долини і моря, бо є скрізь і не має ні кінця, ні краю. Ти ж страждав біля стовпа Главка, і Христос бачив твоє страждання. Ти ж сказав, незважаючи на те, що завтра тебе може спіткати: «Це він – палій!» – і Христос запам'ятав слова твої. Бо відійшла злоба твоя та брехня і в серці лишилася тільки скорбота велика… Ходімо зі мною і слухай, що я тобі скажу: ось і я ненавидів його і переслідував його обраних. Я не визнавав його і не вірив у нього, поки він сам явився мені й не закликав мене. І відтоді він є любов'ю моєю. А тепер до тебе прийшов муками сумління, тривогою та скорботою, аби закликати до себе тебе. Ти ж його ненавидів, а він любив тебе. Ти віддавав на муки його прихильників, а він хоче простити і врятувати тебе.

Груди бідолашного грека здригнулися від бурхливого ридання, від якого розривалася його душа, а Павло, обіймаючи його, брав над ним владу і вів, як солдат веде полоненого.

І за хвилину знову заговорив:

– Іди за мною, і я тебе поведу до нього. З якої ж іншої причини приходив би до тебе? Але він звелів мені збирати душі людські в ім'я любові, тож виконаю наказ його. Ти вважаєш, що проклятий, а я говорю тобі: по-

вір у нього, і чекає тебе спасіння. Ти думаєш, що ненависний йому, а я повторюю тобі, що він любить тебе. Подивись на мене! Коли його не було в мене, нічого не було, крім злоби, що жила в серці моїм, а тепер любов його мені за батька й матір, замість багатства та влади. В ньому єдиному – розрада. Він єдиний зарахує страждання твої, зглянеться на злигодні твої, зніме з тебе тривогу і підніме тебе до себе.

Із цими словами привів його до фонтана, сріблястий струмінь якого поблискував здалеку в місячнім сяйві. Навколо була тиша і пустка, бо раби прибрали вже обвуглені стовпи й тіла мучеників.

Хілон зі стогоном упав навколішки і, закривши обличчя руками, завмер, а Павло підвів обличчя до зірок і почав молитися:

– Господи, згляньсь на цього нещасного, на скорботу його, на сльози й муку! Господи милосердний, що пролив кров за провини наші, через муки твої, через смерть твою та воскресіння прости його!

Потім замовк, але довго ще дивився на зірки й молився.

Раптом біля його стіп почувся схожий на стогін вигук:

– Христос!.. Христос!.. Прости мене!..

Тоді Павло підійшов до фонтана і, набравши води в пригорщу, повернувся до бідолахи, що стояв нав-

колішках:

– Хілоне! Хрещу тебе в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа! Амінь!

Грек підвів голову, розкинув руки в сторони й завмер. Повний місяць осяяв його побіліле волосся й також біле, нерухоме, ніби мертве або висічене з мармуру обличчя. Хвилини минали одна за одною; з великих пташарень у садах Доміції почав долітати спів півнів, а він усе стояв навколішках, подібний до надмогильної статуї.

Врешті повернувся із заціпеніння, підвівся і запитав апостола:

– Що маю зробити перед смертю, отче?

Павло, відійшовши від роздумів над величчю могутності, якій не можуть чинити опір навіть душі таких людей, як цей грек, відповів:

– Сподівайся і свідчи істину!

Після чого вийшли разом. Біля воріт саду апостол іще раз поблагословив старого, і вони розсталися, бо цього вимагав сам Хілон, передбачаючи: після того, що сталось, імператор і Тигеллін накажуть його схопити.

І він не помилився. Повернувшись до себе, застав свій дім оточеним преторіанцями, що схопили його й під орудою Сцевіна повели на Палатин.

Імператор уже відпочивав, але Тигеллін чекав і, по-

бачивши нещасного грека, привітався до нього з обличчям спокійним, але зловісним…

– Ти здійснив злочин образи величності, – сказав йому, – і кара тебе не мине. Але якщо завтра засвідчиш у амфітеатрі, що був п'яний і безумний, а винуватцями пожежі є християни, кара твоя обмежиться шмаганням батогами та вигнанням.

– Не можу, пане! – відповів тихо грек.

А Тигеллін підійшов до нього повільним кроком і також голосом притишеним, але страшним, запитав:

– Як це не можеш, собако грецький? Невже ти не був п'яний і невже не розумієш, що на тебе чекає? Поглянь туди!

І, сказавши це, показав на куток атрію, де обабіч довгої дерев'яної лави стояли в темряві чотири нерухомі фракійські раби з мотузками та обценьками в руках.

А Хілон відповів:

– Не можу, пане!

Тигелліна почала розбирати лють, але він іще стримував себе.

– Ти бачив, як помирають християни? – запитав. – Хочеш так померти?

Старий підвів догори зблідле обличчя; якийсь час губи його ворушилися тихо, потім відповів:

– І я вірую в Христа!..

Тигеллін подивився на нього зі здивуванням:

– Собако, ти збожеволів насправді!

І раптом накопичена в його грудях лють прорвалася. Підскочивши до Хілона, схопив його обома руками за бороду, звалив на підлогу й почав топтати, повторюючи з піною на губах:

– Відречешся! Відречешся!..

– Не можу! – відповів йому з підлоги Хілон.

– Взяти на муки його!

Почувши наказ, фракійці схопили старого й поклали його на лаву, потім, прив'язавши його до неї мотузками, почали обценьками стискати його худющі ноги. Але він, коли його прив'язували, покірно цілував їхні руки, потім же заплющив очі й лежав, як мертвий.

Одначе був живий, бо коли Тигеллін нахилився над ним і ще раз його запитав: «Відречешся?» – побілілі губи ворухнулися злегка і видали ледве чутний шепіт:

– Не… можу!..

Тигеллін наказав припинити тортури й заходив по атрію з обличчям, спотвореним гнівом, але водночас і безпорадністю. Нарешті, очевидно, щось йому спало на думку, бо повернувся до фракійців і сказав:

– Вирвати йому язик!

Розділ LXIII

П'єсу *«Aureolus»* давали зазвичай у театрах або амфітеатрах, так улаштованих, що вони могли розділятись і виходило ніби дві сцени. Але після видовища в імператорських садах од цього відмовилися, бо дбали про те, щоб якомога більше людей могли бачити смерть прибитого до хреста раба, що його за п'єсою пожирає ведмідь. У театрах роль ведмедя грав зашитий у ведмежу шкуру актор, але цього разу, одначе, дійство мало бути «правдивим». Це була нова вигадка Тигелліна. Імператор спочатку сказав, що не прийде, але, піддавшись умовлянням фаворита, змінив рішення. Тигеллін пояснив йому, що після події в садах тим паче імператор має показатися народу, і заодно переконав, що розіп'ятий раб не зможе його образити, як зробив це Крисп. Люд був дещо пересичений і втомлений кровопролиттям, тож обіцяно було нове роздавання лотерейних білетів і подарунків, а заодно вечірнє частування, вистава ж мала відбуватися ввечері в щедро освітленому амфітеатрі.

Ось чому на смерканні весь будинок наповнився людьми. Августіани з Тигелліном на чолі прибули всі, не стільки заради самого видовища, скільки для того, щоб виявити після останньої події імператору свою

відданість та побазікати про Хілона, про якого говорив увесь Рим.

Тож розповідали одне одному на вухо, що імператор, повернувшись із садів, оскаженів і не міг заснути, що його мучили страхи і жахливі видіння, наслідком яких назавтра оголосив свій негайний виїзд до Ахайї. Інші рішуче заперечували це, стверджуючи, що тепер буде ще нещаднішим до християн. Не бракувало і боягузів, які передбачали, що звинувачення, яке Хілон кинув у лице імператору перед натовпом, може мати найгірші наслідки. Зрештою були й такі, які через людяність прохали Тигелліна припинити подальші переслідування.

– Дивіться, куди йдете, – говорив Барея Соран. – Ви хотіли заспокоїти бажання народної помсти й переконати люд, що кара впаде на винуватих, а наслідок зовсім протилежний.

– Правда! – додав Антистій Вер, – усі шепочуться тепер, що вони безвинні. Якщо дозволите, то Хілон мав слушність, говорячи, що ваш мозок, узятий разом, не заповнив би й жолудевої шкаралупки.

А Тигеллін звернувся до них:

– Люди шепочуться також, що твоя дочка Сервілія, Соране, і твоя дружина, Антистію, приховували своїх рабів-християн од справедливого імператорського суду.

– Це неправда! – закричав схвильовано Барея.

– Мою дружину хочуть згубити ваші розлучені жінки, які заздрять її доброчесності! – сказав із не меншим хвилюванням Антистій Вер.

Але інші розмовляли про Хілона.

– Що з ним сталося? – сказав Епрій Марцелл. – Сам їх віддавав у руки Тигелліна; з жебрака став багачем, міг дожити спокійно свої дні, мати красивий похорон і надгробок, а проте, ні! Волів утратити все і згубити себе. Хіба що насправді збожеволів?

– Не збожеволів, а став християнином, – сказав Тигеллін.

– Мабуть, це неможливо, – озвався Вітелій.

– А чи я не говорив! – втрутився Вестин. – Убивайте собі християн, але повірте мені, не воюйте з їхнім божеством. Тут облишмо жарти!.. Дивіться, що діється! Я ж бо Рима не палив, але коли б імператор мені дозволив, одразу здійснив би гекатомбу їхньому божеству. І всі мають те саме зробити, бо повторюю: з ним облишмо жарти! Запам'ятайте, що я вам це говорив.

– А я говорив інше, – сказав Петроній. – Тигеллін сміявся, коли я стверджував, що вони захищаються, а я тепер скажу більше: вони перемагають!

– Як це? Як це? – спитали кілька голосів.

– Присягаюся Поллуксом!.. Бо коли такий, як Хілон, їм не вчинив опору, хто ж проти них вистоїть. Якщо ви

вважаєте, що після кожного видовища не додається християн, тоді з вашим знанням Рима ліпше піти в котлярі або цирульники, це допоможе вам краще знати, що думає люд і що діється в місті.

– Він говорить чистісіньку правду, присягаюся священним пеплумом Діани! – вигукнув Вестин.

Але Барея звернувся до Петронія:

– До чого ведеш?

– Завершу тим, із чого ви почали: досить крові!

А Тигеллін глузливо подивився на нього і сказав:

– О! Ще трохи!

– Якщо тобі не досить своєї голови, маєш другу в набалдашнику моєї тростини, – відповів Петроній.

Подальшу розмову перервало прибуття імператора, що зайняв своє місце поруч із Піфагором. Одразу ж почалася вистава *«Aureolus»,* на яку не дуже зважали, бо на думці в усіх був Хілон. Люд, звиклий до мук і крові, теж нудьгував, шикав, відпускав несхвальні для придворних слівця й вимагав прискорити подачу сцени з ведмедем, який тільки й цікавив публіку. Коли б не сподівання побачити страту старого та дістати подарунки, сама вистава не могла б затримати публіку.

Але врешті надійшла очікувана хвилина. Циркові служителі внесли спершу дерев'яний хрест, досить низький, аби ведмідь, ставши на задні лапи, міг дістати до грудей мученика, а потім двоє людей привели,

а радше приволокли Хілона, бо сам, із розтрощеними кістками, він іти не міг. Поклали його і прибили до хреста так швидко, що допитливі августіани не могли його навіть до пуття роздивитися, й тільки після встановлення хреста в заздалегідь приготовленій ямі всі погляди спрямовано було на нього. Але мало хто міг упізнати в тому оголеному старцеві колишнього Хілона. Після тортур, яким піддали його за наказом Тигелліна, в обличчі його не лишилось і кровинки, тільки на білій бороді видно було червоний слід од вирваного язика. Крізь прозору шкіру можна було побачити його кістки. Він видавався далеко старішим, навіть дряхлим. Але якщо раніше очі його безперервно метали повні неспокою та злості погляди, чутке обличчя його відбивало постійну тривогу і непевність, тепер же обличчя мав скорботне, але таке смиренне та спокійне, як у сплячої людини або в покійника. Може, певності додавала йому пам'ять про розбійника на хресті, якого Христос простив, а може, він у душі говорив милосердному Богу: «Господи, я кусався, мов отруйний черв'як, але все життя був бідняком, помирав з голоду, люди топталися по мені, били мене та знущалися наді мною. Був, Господи, бідним і дуже нещасливим, і ось тепер піддали мене тортурам і прибили до хреста, отже ти, милосердний, не відштовхнеш мене в годину смерті!» І, мабуть, спокій опанував його скрушене

серце. Ніхто не сміявся, було ж бо в цьому розіп'ятому щось таке тихе, видавався таким старим, безборонним, слабким, так благав своєю смирністю співчуття, що мимоволі кожне задавало собі запитання, як можна мучити й розпинати людей, які вже й так при смерті. Натовп мовчав. Серед августіанів Вестин, повертаючись праворуч і ліворуч, шепотів переляканим голосом: «Дивіться, як вони помирають!» Інші чекали на ведмедя, бажаючи в душі, щоб видовище закінчилось якомога швидше. Ведмідь випхався врешті на арену і, махаючи низько опущеною головою на обидва боки, роззирався навколо спідлоба, ніби щось задумавши або чогось шукаючи. Врешті помітивши хрест, а на ньому оголене тіло, наблизився до нього, ставши навіть на задні лапи, але за хвилину опустився знову на передні і, сівши біля хреста, почав бурчати, буцім у його звіриному серці озвалося співчуття до цього напівмертвого чоловіка.

З уст циркових службовців зірвалися підбадьорливі окрики, але люд мовчав. Хілон тим часом повільним рухом підвів голову й якийсь час водив очима по амфітеатру. Нарешті погляд його зупинився на найвищих рядах, груди почали здійматися жвавіше, і тоді сталося те, що викликало подив і зачудування глядачів. Ось обличчя його заясніло усміхом, чоло мовби осяялося промінням, очі перед смертю звернулися до неба, й за

хвилину дві великі сльози з-під повік повільно покотилися по щоках.

І сконав.

Несподівано якийсь гучний чоловічий голос угорі, під веларієм, вигукнув:

– Мир мученикам!

В амфітеатрі запанувала мертва тиша.

Розділ LXIV

Після видовища в імператорських садах в'язниці помітно спорожніли. Щоправда, хапали ще й везли жертви, підозрювані в прихильності до східних забобонів, але облави їх добували все менше, ледве стільки, щоб вистачило для наступних видовищ, які вже добігали кінця. Пересичений кров'ю люд виявляв усе більшу байдужість і все більший неспокій з приводу небаченої досі поведінки приречених. Страхи забобонного Вестина охопили тисячі душ. У натовпах передавали все дивовижніші чутки про мстивість християнського божества. Тюремний тиф, який поширився в місті, посилив суцільний страх. Люди бачили часті похорони й шепотілися, що потрібні нові піакули, щоб умилостивити незнаного бога. У храмах здійснювали жертвопринесення Юпітерові та Лібітині. Врешті, всупереч усім зусиллям Тигелліна та його поплічників, поширювалася все більше думка, що місто спалено за наказом імператора і що християни страждають безвинно.

Але саме тому і Нерон, і Тигеллін не припиняли переслідувань. Для заспокоєння люду видавали нові розпорядження щодо роздачі зерна, вина та маслинової олії; оголошували приписи, що полегшували відновлення будинків, повні пільг для домовласників,

а також інші, стосовно ширини вулиць і матеріалів, з яких належить будувати, щоб на майбутнє уникнути пожеж. Сам імператор бував на засіданнях сенату і разом з «отцями» обговорював заходи на благо народу й міста, але жодна тінь милосердя не впала на приречених. Володар світу дбав передовсім про те, аби переконати людей, що такі нещадні кари можуть спіткати лише винних. У сенаті жоден голос не пролунав на захист християн, позаяк ніхто не хотів гнівити імператора, а крім того, люди передбачливі стверджували, що перед новою вірою підвалини римської держави не могли б устояти.

Сім'ям оддавали тільки тих, хто був при смерті, або мертвих, бо римські закони не мстилися мертвим. Для Вініція деяким полегшенням була думка: якщо Лігія помре, тоді він поховає її в родинному склепі й сам спочине коло неї. Не мав уже ніякого сподівання врятувати її від смерті й сам, одірваний наполовину від життя, занурений повністю в осягання Христа, не мріяв уже ні про яке поєднання з коханою, крім того, що у вічності. Віра його ставала просто безмежною, тож проти неї та вічність видавалася йому чимось значно більш реальним та істинним за скороминуще буття, яке мав досі.

Серце переповнювало йому натхнення. Ще за життя перетворювався він на істоту майже безтілесну, яка, тужачи за остаточним визволенням для себе,

прагнула його і для іншої коханої душі. Уявляв собі, що тоді обоє візьмуться за руки й вознесуться на небеса, де Христос їх поблагословить і дозволить їм перебувати у світлі, такому спокійному й величезному, як сяйво зірок. Благав тільки Христа, щоб позбавив Лігію мук у цирку і дозволив їй заснути спокійно у в'язниці, бо відчував із цілковитою певністю, що й сам помре разом з нею. Вважав, що проти такого кровопролиття не слід навіть сподіватись, аби вона одна була врятована. Чув од Петра і Павла, що й вони також мусять померти як мученики. Вигляд Хілона на хресті переконав його, що смерть, навіть мученицька, може бути насолодою, тож бажав собі, аби настала для них обох, як жадана зміна злої, смутної та тяжкої долі на ліпшу.

Часом був уже в передчутті потойбічного життя. Та туга, яка охоплювала обидві їхні душі, очищувалася від колишньої скорботи й переходила поступово в якусь неземну покірність волі Божій. Вініцій плив раніше важко проти течії, боровся й мучився, тепер оддався хвилі, вірячи, що несе вона його до вічного спокою. Він здогадувався, що Лігія, так само як і він, готується до смерті, що всупереч мурам в'язниці, які розділяють їх, ідуть вони вже разом, і всміхався тій думці, як щастю.

І дійсно, ішли так у згоді, ніби щодня довго ділилися думками. В Лігії не було також ніяких прагнень,

ніяких сподівань, крім сподівання на потойбічне життя. Смерть уявлялась їй не лише як визволення від страшних тюремних мурів, з рук імператора, Тигеллі-на, не тільки як порятунок, але як час поєднання з Віні-цієм. Поряд із цією непохитною певністю все інше втрачало вагу. По смерті починалося для неї блаженство навіть і земне, тож чекала її ще й так, як наречена чекає весільного часу.

А той неймовірний потік віри, що відривав од життя і ніс у потойбіччя тисячі перших прихильників, захопив також Урса. І він довго не хотів погодитися на смерть Лігії, але коли крізь тюремні мури щодня почали доходити вісті про те, що діється в амфітеатрах і в садах, коли смерть видавалася спільною долею всіх християн, а водночас і благом, яке перевершує всі земні поняття про щастя, врешті не смів благати Христа, щоб він позбавив того щастя Лігію або відклав його на довгі роки. У своїй простодушності варвара вважав при тому, що доньці лігійського вождя більше належить і більше дістанеться небесної насолоди, ніж цілому натовпу простаків, до яких і сам належав, і що у вічній славі посідатиме вона місце ближче до агнця, ніж інші. Чув, одначе, що перед Богом усі люди рівні, але на дні душі його все-таки таїлося переконання, що донька вождя, та ще й вождя всіх лігійців – це не яка-небудь там рабиня. Сподівався також, що Христос дозволить

йому служити їй і надалі. Щодо себе, мав тільки одне таємне бажання – померти, як агнець, на хресті. Але це видавалося йому щастям таким великим, і, хоча знав, що розпинають у Римі навіть найгірших злочинців, не смів навіть молитися за таку смерть. Думав, що, мабуть, доведеться йому згинути від зубів хижих звірів, і це його непокоїло. З дитинства ріс він у непрохідних хащах, постійно займаючись полюванням, у якому, завдяки своїй надлюдській силі, ще не ставши дорослим, уже славився серед лігійців. Було воно таким його улюбленим заняттям, що пізніше, коли був у Римі й мусив од нього відмовитися, ходив до віваріїв і до амфітеатрів, щоби хоч подивитися на знаних і незнаних звірів. Коли дивився на них, прокидалося в ньому нездоланне бажання боротися, вбивати, тож тепер побоювався в душі, що, коли доведеться йому зустрітися з ними в амфітеатрі, оволодіють ним почуття, не гідні християнина, який мусить померти благочестиво і смиренно. Але покладався в тому на Христа, маючи втішатись іншими, приємнішими думками. Ось чув, що агнець оголосив війну силам пекельним і злим духам, до яких віра християнська зараховувала всіх поганських богів, думав, що в цій війні придасться все-таки агнцеві й зуміє прислужитися йому ліпше за інших, позаяк йому не вкладалось у голові, що душа його не може бути сильнішою за душі інших мучени-

ків. Зрештою молився цілими днями, прислужувався в'язням, допомагав охоронцям і втішав свою царівну, яка іноді бідкалася, що у своєму короткому житті не могла зробити стільки добрих справ, скільки їх здійснила славна Тавіфа, про яку розповідав їй свого часу апостол Петро. Охоронці, яких навіть у в'язниці переймало побоювання перед неймовірною силою гіганта, не було ж бо для неї ні кайданів, ані ґрат достатніх, полюбили його врешті за його смирний характер. Не раз, дивуючись його спокою, намагалися випитати причину, а він розповідав їм з такою непохитною певністю, яке життя чекає на нього по смерті, що слухали його зі здивуванням, бачачи вперше, що до підземелля, недоступного для сонця, може проникнути щастя. І коли намовляв їх вірити в агнця, не одному спадало на думку, що його служба – служба раба, а життя його – життя бідняка, і не один замислювався над своєю недолею, і кінцем її буде тільки смерть.

Але смерть викликала нові побоювання, й після неї вони не бачили для себе нічого, тим часом цей лігійський гігант і ця дівчина, подібна до рожевої квітки на тюремній соломі, йшли до неї з радістю, як до брами щастя.

Розділ LXV

Якось увечері навідався до Петронія сенатор Сцевін і завів з ним довгу розмову про тяжкі часи, в які обидва жили, про імператора. Говорив так одверто, що Петроній, хоча й був з ним у приятельських стосунках, насторожився. Сенатор нарікав на те, що світ іде криво й несамовито і що все, разом узяте, мусить скінчитись якимось іще страшнішим лихом, ніж пожежа Рима. Говорив, що навіть августіани розчаровані, що Феній Руф, другий префект преторіанців, насилу терпить безчесну владу Тигелліна і що весь рід Сенеки доведений до крайнощів таким обходженням імператора зі старим наставником, як і з Луканом. Нарешті почав згадувати про незадоволення люду і навіть преторіанців, значну частину яких Феній Руф залучив на свій бік.

– Навіщо це говориш? – запитав його Петроній.

– Через побоювання за імператора, – відповів Сцевін. – Маю далекого родича серед преторіанців, його звати Сцевін, як і мене, й через нього знаю, що діється в таборі… Негативне ставлення зростає й там… Калігула, бач, був теж безумним, і, дивись, що сталося! Ось знайшовся Кассій Херея… Страшний це був учинок, і, напевне, немає серед нас нікого, хто б

його схвалив, і все-таки Херея врятував світ од потвори.

– Тобто, – сказав Петроній, – говориш так: «Я Херею не схвалюю, але то був прекрасний чоловік і якби боги послали нам таких якомога більше».

Але Сцевін змінив тему розмови і почав несподівано вихваляти Пізона. Славив його рід, його шляхетність, його прихильність до дружини і, врешті, розум, спокій та рідкісний дар залучати людей.

– Імператор бездітний, – сказав, – і всі бачать наступником Пізона. Без сумніву кожний допоміг би йому з усією душею прийти до влади. Любить його Феній Руф, рід Аннеїв йому відданий. Плавтій Латеран і Туллій Сенеціон скочили б за нього в огонь. Те ж саме Натал, і Субрій Флав, і Сульпіцій Аспер, і Афраній Квінціан, і навіть Вестин.

– З цього останнього небагато Пізонові користі, – відповів Петроній. – Вестин боїться власної тіні.

– Вестин боїться снів і духів, – відповів Сцевін, – але чоловік він енергійний, і його справедливо хочуть обрати консулом. За те, що він у душі проти переслідування християн, не мусиш ти його засуджувати, бо й ти зацікавлений у тому, щоб це безумство припинилося.

– Не я, а Вініцій, – сказав Петроній. – Заради Вініція хотілося б мені врятувати одну дівчину, але не можу, бо позбувся прихильності Агенобарба.

– Як це? Чи не помітив ти, що імператор знову наближає тебе і починає з тобою заговорювати? І скажу тобі чому. Ось збирається знову до Ахайї, щоб там співати грецькою мовою власні пісні. Горить бажанням вирушити в цю подорож, але разом з тим дрижить від думки про насмішкуватість греків. Вважає, що там або йому може випасти найбільший успіх, або його може спіткати величезний провал. Потребує доброї поради і знає, що ліпше за тебе ніхто йому не може її надати. Ось привід для повернення прихильності.

– Лукан міг би замінити мене.

– Міднобородий ненавидить його і в душі засудив його на смерть. Шукає тільки причину, бо він завжди шукає причин. Лукан розуміє, що треба поспішати.

– Присягаюся Кастором! – сказав Петроній. – Можливо, це так. Але мав би ще один спосіб швидкого повернення прихильності.

– Який?

– Повторити Міднобородому те, що ти говорив хвилину тому.

– Я нічого не говорив тобі! – вигукнув схвильовано Сцевін.

Петроній поклав йому руку на плече:

– Ти назвав імператора безумним, передбачав наступництво Пізона і сказав: «Лукан розуміє, що треба поспішати». Із чим це ви хочете поспішати, *carissime?*

Сцевін зблід, і хвилину вони дивились один одному в вічі.

– Не повториш!

– Присягаюся стегнами Кіприди! Ти таки мене добре знаєш! Ні! Не повторю. Нічого не чув, але теж і не хочу нічого чути… Розумієш! Життя закоротке, аби варто було вживати якихось заходів. Прошу тебе тільки, щоб відвідав сьогодні Тигелліна і розмовляв з ним так само довго, як зі мною, про що захочеш.

– Для чого?

– Для того, аби, якщо мені скаже колись Тигеллін: «Сцевін був у тебе», я міг йому відповісти: «Того самого дня був також і в тебе».

Слухаючи його, Сцевін зламав тростинку зі слонової кістки, яку мав у руці, і відповів:

– Нехай лиха доля впаде на цю річ. Буду сьогодні в Тигелліна, а потім на бенкеті в Нерви. Адже й ти будеш. В усякому разі до зустрічі післязавтра в амфітеатрі, де виступлять уже рештки християн!.. До побачення!

– Післязавтра, – повторив, залишившись сам, Петроній. – Отже, не можна втрачати часу. Агенобарб дійсно потребує мене в Ахайї, тож, може, рахуватиметься зі мною.

І вирішив спробувати останній засіб.

На бенкеті в Нерви імператор зажадав, аби Пет-

роній був напроти нього, бо хотів поговорити з ним про Ахайю та про міста, в яких є шанси виступити найліпше. Йшлося найбільше про афінян, яких він боявся. Інші августіани зосереджено слухали ту розмову, щоб, вихопивши окрушини суджень Петронія, видавати пізніше їх за свої власні.

– Здається мені, що я досі ще не жив, – сказав Нерон, – і що з'являюся на світ лише в Греції.

– Народишся для нової слави та безсмертя, – відповів Петроній.

– Сподіваюся, що так і станеться й Аполлон не виявиться заздрісним. Якщо повернуся з тріумфом, здійсню йому гекатомбу, якої жоден бог не мав досі.

Сцевін процитував вірш Горація:

Sic te diva potens Cypri,
Sic fratres Helenae, lucida sidera,
Ventorumque regat pater…[378]

– Корабель стоїть уже в Неаполісі, – сказав імператор. – Хотів би виїхати й завтра.

На це Петроній підвівся і, дивлячись просто в вічі Нерона, сказав:

– Дозволь, божественний, я спершу влаштую

[378] Тебе, кораблю, хай ведутьКіприда – могутня з богинь,Братів Єлени – зірок – промені,Вітрів повелитель і батько… *(Лат.)*

весільний бенкет, на який передовсім запрошую тебе.

– Весільний бенкет? Який? – запитав Нерон.

– Віниція з донькою лігійського царя, а твоєю заручницею. Вона, щоправда, тепер у в'язниці, але, по-перше: як заручниця не може бути ув'язнена, а по-друге: ти сам зволив одружити Віниція з нею, твої вироки, як вироки Зевса, незаперечні – тому накажи випустити її з в'язниці, і я віддам її женихові.

Холоднокровність і спокійна впевненість, з якою мовив Петроній, збили з пантелику Нерона, який губився завше, коли хтось говорив з ним таким тоном.

– Знаю, – відповів опускаючи очі. – Думав про неї та про того велетня, який задушив Кротона.

– У такому разі обоє врятовані, – відповів спокійно Петроній.

Але Тигеллін прийшов на допомогу своєму повелителю:

– Її ув'язнено з волі імператора, ти ж сказав, Петронію, що вироки його незаперечні.

Всі присутні, які знали історію Віниція та Лігії, прекрасно розуміли, про що йдеться, тож замовкли, зацікавлені, чим завершиться розмова.

– Її ув'язнено через твою помилку і через твоє незнання «права народів», усупереч волі імператора, – заперечив Петроній. – Тигелліне, ти наївний чоловік, але ж і ти не будеш стверджувати, що вона під-

палила Рим, бо, зрештою, коли б навіть так стверджував, імператор би тобі не повірив.

Але Нерон уже опанував себе і почав примружувати свої короткозорі очі з виразом невимовної єхидності.

– Петроній має рацію, – сказав за хвилину.

Тигеллін здивовано глянув на нього.

– Петроній має рацію, – повторив Нерон. – Завтра перед нею відчиняться ворота в'язниці, а про весільний бенкет ми побалакаємо в амфітеатрі.

«Я знову програв», – подумав Петроній.

І, повернувшись додому, був уже певен, що надійшов край життю Лігії, тож уранці наступного дня послав до амфітеатру надійного вільновідпущеника, аби той домовився з доглядачем споліарію про видачу її тіла, бо хотів передати його Віниції.

Розділ LXVI

За часів Нерона ввійшли в звичай вечірні вистави як у цирку, так і в амфітеатрі, що раніше були нечастими й давались у винятковому випадку. Августіанам подобалося це, бо нерідко після них улаштовувалися бенкети й пиятики, які тривали аж до ранку. Хоча люд уже був пересичений кровопролиттям, одначе, коли рознеслася вістка, що добігають кінця ігри і що останні християни мають померти на вечірній виставі, незліченні натовпи кинулися до амфітеатру. Августіани з'явились усі, бо здогадувалися, що імператор вирішив розважити себе трагедією страждань Вініція. Тигеллін тримав у таємниці, які муки було призначено для нареченої молодого трибуна, але це тільки розпалювало загальну цікавість. Ті, хто колись бачив її у Плавтіїв, розповідали тепер чудеса про її красу. Інших передовсім турбувало питання, чи дійсно побачать її сьогодні на арені, багато з-поміж тих, хто чув відповідь, яку дав імператор Петронію в Нерви, тлумачили її собі подвійно. Дехто припускав просто, що Нерон оддасть або, може, вже віддав дівчину Вініцію: згадували ж бо, що була заручницею, тож їй дозволено вшановувати такі божества, які їй подобаються, і «право народів» її не дозволяло карати.

Непевність, очікування й зацікавлення опанували всіх глядачів. Імператор прибув раніше, ніж зазвичай, і враз із його прибуттям почали знову шепотітися, що все-таки має статися щось надзвичайне, позаяк Нерона, окрім Тигелліна та Ватинія, супроводжував Кассій, центуріон гігантського зросту й велетенської сили, якого імператор брав із собою тільки тоді, коли хотів мати поруч захисника, приміром, коли вирушав у нічні походи на Субуру, де влаштовував собі розвагу, яка називалася «сагатіо», – на солдатському плащі підкидали в повітря дівчат, що зустрілися по дорозі. Помічено також, що в самому амфітеатрі вжито певних запобіжних заходів. Преторіанської сторожі збільшено, і командував нею не центуріон, а трибун Субрій Флав, знаний досі своєю сліпою відданістю Нерону. Певна річ, імператор прагнув убезпечити себе від вибуху розпачу Віниція, і цікавість зросла ще більше.

Всі погляди з напруженою цікавістю були спрямовані на місце, де сидів нещасний жених. Він був дуже блідий, із укритим краплями поту чолом, невпевнений так само, як інші глядачі, але занепокоєний до глибин душі. Петроній, до пуття не знаючи, що має відбутися, не сказав йому нічого, тільки запитав, повернувшись од Нерви, чи готовий на все, і ще – чи буде на видовищі. Вініцій відповів на обидва запитання: «Так!», але при цьому по всьому тілу в нього пробігли мурашки, бо

здогадався, що Петроній не запитує без причини. Сам він жив од якогось часу мовби тільки напівжиттям, заглиблений у думки про смерть, примирившись зі смертю Лігії, – бо це для них обох мало бути і визволенням, і шлюбом, але тепер зрозумів, що одна справа думати заздалегідь про останню хвилину як про спокійне поринання в сон, інша – йти дивитися на муки істоти, яка дорожча за життя. Всі перенесені раніше страждання ожили в ньому заново. Притишений розпач знову кричав у душі, й охопило його давнє бажання врятувати Лігію за всяку ціну. Зранку хотів проникнути в кунікули, аби переконатися, що Лігія там, але преторіанська сторожа пильнувала всі входи й накази були такі суворі, що солдатів, навіть знайомих, не зм'якшили ні прохання, ні золото. Вініцію здавалося, що непевність зажене його в могилу ще до того, як він побачить видовище. Десь на дні серця жевріло ще сподівання, що, може, Лігії немає в амфітеатрі та що всі побоювання марні. Хвилинами чіплявся за це сподівання щосили. Говорив собі, що Христос міг її все-таки забрати з в'язниці, але не допустить її мук у цирку. Раніше погодився вже було на все, що в його волі, тепер же, коли його відштовхнули від дверей кунікулів, повернувся на своє місце в амфітеатрі й із зацікавлених поглядів, звернених на нього, зрозумів, що найстрашніше припущення може бути слушним, почав благати

його в душі про порятунок із пристрастю, подібною, може, до погрози. «Ти можеш! – повторював він, судорожно стискаючи кулаки. – Ти можеш!» Раніше він не здогадувався, що ця хвилина, коли вона перетвориться на дійсність, буде такою страшною. Тепер, не усвідомлюючи, що з ним діється, відчував усе-таки: якщо побачить муки Лігії, то його любов перетвориться на ненависть, а його віра на розпач. І водночас жахався цього відчуття, боявся образити Христа, якого благав про милосердя й чудо. Вже не прохав про її життя, хотів лише, щоб померла, перш ніж її виведуть на арену, і зі страшенної безодні скорботи повторював у душі: «Хоч у цьому не відмов мені, а я тебе любитиму ще дужче, ніж любив досі». Врешті-решт думки його завирували, як гнані ураганом хвилі. Пробуджувалася в ньому жадоба помсти і крові. Охоплювало його шалене бажання кинутися на Нерона й задушити його при всьому народі, водночас розумів, що ця жадоба ображає знову Христа й порушує його заповіді. Іноді спалахували блискавками в його мозку сподівання, що це все, перед чим здригалася його душа, ще може відвернути всемогутня й милосердна рука, але згасали відразу ж, мовби в прикрості, що той, хто міг єдиним словом зруйнувати цей цирк і врятувати Лігію, все-таки покинув її, хоча вона вірила йому й полюбила його всіма силами свого чистого серця. І далі думав,

що от вона там лежить у темному кунікулі, слаба, беззахисна, покинута, віддана на волю озвірілих охоронців, за мить до смерті, а він мусить чекати безсило в цьому страшному амфітеатрі, не знаючи, яку вигадано для неї муку і що за хвилину він побачить. Врешті, мов людина, яка, падаючи в прірву, хапається за будь-яку рослину на її краю, так і він пристрасно вхопився за думку, що все-таки лише віра може врятувати її. Залишалося ж тільки це! Адже Петро говорив, що вірою можна землю зрушити в її основах!

Тож зібрався, придушив у собі сумніви, всю свою істоту зосередив у єдиному слові: «Вірую!» – і чекав чуда.

Але як занадто натягнена струна мусить лопнути, так і його зламало напруження. Смертна блідість укрила його лице, і тіло почало дубіти. Тоді подумав, що благання його почуто – й він помирає. Видалося йому, що Лігія, без сумніву, мусила вже також померти і що Христос забирає таким чином їх до себе. Арена, білі тоги незліченних глядачів, світло тисяч ламп і смолоскипів – усе разом зникло в нього з очей.

Але слабкість не тривала довго. За хвилину прийшов до тями, а радше привело до тями його нетерпляче тупання глядачів.

– Ти хворий, – сказав йому Петроній, – звели віднести себе додому!

І не зважаючи, що скаже на це імператор, підвівся, щоб підтримати Вініція й вийти з ним разом. Серце його наповнилося жалістю, а до того ж нестримно дратувало його те, що імператор дивився крізь смарагд на Вініція, досліджуючи із задоволенням його страждання, може, для того, щоби потім описати їх у патетичних строфах і здобути оплески слухачів.

Вініцій похитав головою. Міг померти в цьому амфітеатрі, але не міг із нього вийти. Адже вистава мала розпочатися з хвилини на хвилину.

Дійсно, майже в ту саму мить префект міста махнув перед собою червоною хусткою, і на цей знак заскрипіли ворота напроти імператорського подіуму і з темної пащі вийшов на яскраво освітлену арену Урс.

Велетень мружився, очевидно, засліплений світлом арени, потім вийшов на її середину, роздивляючись навколо, ніби намагаючись зрозуміти, з чим йому доведеться зустрітись. Всім августіанам і більшості глядачів було відомо, що це чоловік, який задушив Кротона, отже, дивлячись на нього, публіка зашуміла. В Римі не бракувало гладіаторів, які переважали звичайних людей зростом і силою, але такого не бачили ще очі квіритів. Кассій, стоячи в подіумі за імператором, видавався проти цього лігійця миршавим чоловічком. Сенатори, весталки, імператор, августіани й люд із захватом знавців і любителів дивилися на його могутні,

як стовбури дерев, стегна й груди, мовби два з'єднані щити, і на геркулесові руки. Гамір зростав із кожною хвилиною. Для цього натовпу не могло просто існувати іншої насолоди, як бачити такі мускули в грі, в напруженні, в боротьбі. Гамір перетворився на галас із гарячковими запитаннями, де живе плем'я, що народжує таких велетнів, а він стояв посередині амфітеатру, оголений, схожий більше на кам'яного колоса, ніж на людину, із зосередженим і смутним обличчям варвара і, бачачи порожню арену, поглядав із подивом своїми блакитними очима дитини то на глядачів, то на імператора, то на ґрати кунікулів, звідки очікував катів.

У ту хвилину, коли виходив на арену, серце його закалатало в останній надії, що, може, чекає його хрест, але коли не побачив ні хреста, ні приготовленої ями, подумав, що не достойний тієї милості й доведеться йому померти інакше, напевно, від звірів. Був беззбройний і вирішив згинути, як належить прихильнику агнця, спокійно і терпляче. Тим часом хотів помолитися ще Спасителю, тож, ставши навколішки, склав руки і підвів очі до зірок, які миготіли крізь отвір у даху цирку.

Така поведінка не сподобалася натовпу. Досить уже тих християн, що помирають, як вівці. Певна річ, якщо велетень не захоче захищатися, видовище не вдасться. Тут і там почувся свист. Деякі почали викликати ма-

стигофорів, завданням яких було шмагати борців, які відмовляються битися. За хвилину, одначе, все стихло, бо ніхто не знав, що очікує велетня й чи не захоче він оборонятися, зустрівшись віч-на-віч зі смертю.

Чекати довго не довелося. Раптом пролунали пронизливі звуки мідних труб, відчинилися ґрати напроти імператорського подіуму й на арену вибіг під крики бестіаріїв величезний германський тур, несучи на голові оголене тіло жінки.

– Лігіє! Лігіє! – крикнув Вініцій.

Потім схопив руками волосся на скронях, зібгався в клубок, як людина, що відчула в собі гостряк списа, і хрипким, нелюдським голосом почав повторювати:

– Вірую! Вірую!.. Господи! Чуда!

І не відчув навіть, що в ту мить Петроній накинув йому на голову тогу. Здавалося йому, що це смерть або біль затулили йому очі. Не дивився, не бачив. Охопило його відчуття якоїсь страшної порожнечі. В голові не залишилося жодної думки, вуста тільки повторювали безтямно:

– Вірую! Вірую! Вірую!..

Амфітеатр затих. Августіани, як один, підвелися з місць, позаяк на арені відбувалося щось надзвичайне. Ось покірний і готовий на смерть лігієць, побачивши свою царівну на рогах дикої тварини, підхопився й, ніби обпечений живим вогнем, пригнувшись, побіг пря-

мо до розлютованого звіра.

Із усіх грудей вирвався зойк здивування, після чого настала мертва тиша. Лігієць як оком змигнути опинився біля несамовитого бика і схопив його за роги.

– Дивись! – крикнув Петроній, зриваючи тогу з голови Віниція.

Той підхопився, закинувши голову назад, і, блідий як полотно, почав дивитися на арену осклянілим, несвідомим поглядом.

Усі затамували подих. У амфітеатрі можна було почути, як пролітає муха. Люди не вірили своїм очам. Відтоді як Рим став Римом, не бачили нічого схожого.

Лігієць тримав дикого звіра за роги. Ноги Урса загрузли по кісточки в пісок, спина вигнулась, як натягнутий лук, голова втяглася в плечі, на руках мускули нап'ялися так, що шкіра мало не лопалася від їхнього напруження, але бик не міг зрушити з місця. І людина, і звір залишалися нерухомими – і глядачам здавалося, що бачать якусь картину, на якій зображено подвиги Геркулеса або Тесея, або групу, вирізьблену в камені. Але в тому позірному спокої відчувалося страшне напруження двох непокірних сил. Тур, як і людина, загруз ногами у піску, а темний, кудлатий його тулуб вигнувся так, що схожим був на величезну кулю. Хто перший виснажиться, хто перший упаде – ось було питання, яке для цих пристрасних любителів боротьби

мало в ту хвилину більше значення, ніж їхня власна доля, ніж увесь Рим і його панування над світом. Цей лігієць був для них тепер напівбогом, достойним поклоніння та статуй. Сам імператор підвівся. Вони з Тигелліном, знаючи про силу чоловіка, навмисно підготували таке видовище і єхидно мовили собі: «Нехай цей кротоновбивця здолає тура, якого ми виберемо», а тепер із подивом дивилися на картину, яку мали перед собою, мовби не вірячи, щоби таке могло бути насправді. В амфітеатрі можна було бачити людей, які, піднісши руки, так і лишилися в цій позі. Іншим лоби заливав піт, наче самі боролися зі звіром. У цирку чути було тільки сичання полум'я в лампах і шелест жарин, які падали зі смолоскипів. Голоси завмерли у глядачів на вустах, серця калатали, готові вискочити з грудей. Усім здавалося, що боротьба триває вічність.

А людина і звір усе стояли в жахливому напруженні, мовби вкопані в землю.

Раптом глухе, схоже на стогін ревіння почулося з арени, після якого з усіх грудей вирвався зойк і знову запанувала тиша. Людям здавалося, що вони бачать сон, – ось потворна голова бика почала хилитися набік у залізних руках варвара.

А обличчя лігійця, шия і плечі зробилися пурпурними, спина вигнулася ще крутіше. Видно було, що збирає решту своєї надлюдської сили, але що йому вже

її ненадовго вистачить.

Усе глухіше, хрипкіше та все болісніше ревіння тура змішалося з диханням велетня. Голова звіра все більше хилилася набік, і з пащі висунувся довгий запінений язик.

Іще хвилина, і до слуху глядачів, які сиділи ближче, долетів наче тріск зламаної кістки, після чого звір повалився на землю зі скрученими в'язами.

Тоді велетень як оком змигнути зірвав мотузки з його рогів і, взявши дівчину на руки, відсапувався, переводив подих.

Лице його зблідло, волосся злиплося від поту, плечі й руки, здавалося, були облиті водою. Хвилину стояв так, мовби безтямний, потім усе-таки підвів очі й почав дивитися на глядачів.

Амфітеатр скаженів.

Стіни будівлі задрижали від крику десятків тисяч глядачів. Од часу початку видовищ не пам'ятали такого захвату. Ті, що сиділи у верхніх рядах, покинули свої місця й почали спускатися вниз, товплячись у проходах між лавами, аби ближче придивитися до силача. З усіх кінців залунали голоси про пощаду, пристрасні, наполегливі, що перетворилися на єдиний загальний крик. Цей велетень став тепер дорогим для цього залюбленого в силу люду і першою особою в Римі.

Він же зрозумів, що натовп вимагає, аби йому бу-

ло подаровано життя й повернено волю, але, очевидно, його турбувала не лише власна доля. Якусь хвилину роззирався навколо, потім наблизився до імператорського подіуму і, погойдуючи тіло дівчини на витягнутих руках, підвів очі з благальним поглядом, ніби промовляючи: «Змилуйтеся над нею! Її врятуйте! Я для неї це зробив!»

Глядачі добре зрозуміли, чого він хоче. Вигляд непритомної дівчини, що проти величезного лігійця видавалася малим дитям, зворушив натовп, вершників і сенаторів. Її тендітне тіло, таке біле, мовби вирізьблене з алебастру, її непритомність, жахлива небезпека, з якої визволив її велетень, і, врешті, її краса та його відданість вразили серця. Деякі думали, що це батько благає змилуватися над його дитям. Жалість спалахнула раптовим полум'ям. Досить уже крові, досить смерті, досить мук. Придушені слізьми голоси почали волати про помилування для обох.

Урс тим часом посувався навколо арени і, погойдуючи весь час на руках дівчину, рухом і очима благав зберегти їй життя. У цю мить Вініцій зірвався з місця, перескочив через бар'єр, який відокремлював перший ряд від арени, і, підбігши до Лігії, накрив тогою її оголене тіло.

Потім роздер свою туніку на грудях, відкриваючи шрами, що лишилися після ран, які він дістав у вір-

менській війні, і простягнув руки до людей.

Несамовитість натовпу в амфітеатрі перевершила всі межі. Чернь затупала і завила. В голосах, що вимагали пощади, чулася погроза. Люд заступався вже не тільки за атлета, але ставав на захист дівчини, воїна та їхньої любові. Тисячі глядачів повернули обличчя до імператора, в очах палав гнів, кулаки стискалися. Той зволікав і вагався. До Вініція, щоправда, не відчував ненависті й зовсім не бажав смерті Лігії, але волів би тіло дівчини бачити розпорених рогами бика або розтерзаним іклами хижаків. Як його жорстокість, так і його звироднілі уява та жадоба знаходили якусь розкіш у таких видовищах. А тут народ хотів його позбавити задоволення. Ця думка гнівом відбилася на його гладкому обличчі. Самолюбство не дозволяло йому також піддаватися волі натовпу, а водночас і відкинути її не смів через вроджене боягузтво.

Тож почав дивитися, чи принаймні серед августіанів не побачить повернутих униз пальців на знак смерті. Але Петроній тримав піднесену руку вгору, дивлячись при тому майже з викликом у його лице. Забобонний, але схильний до захоплення Вестин, який боявся духів, а не боявся людей, давав знак пощади. Те ж саме робив сенатор Сцевін, і Нерва, і Туллій Сенеціон, і старий, славетний полководець Осторій Скапула, і Антистій, те ж саме робив Пізон, і Венет, і Криспін, і

Мінуцій Терм, і Понтій Телезін, і найповажніший, шанований усім народом Трахея. Бачачи це, імператор одставив смарагд від ока з виразом презирства та образи, і в цей час Тигеллін, якому хотілося зробити на зло Петронію, нахилився до нього і сказав:

– Не поступайся, божественний, маємо преторіанців.

Тоді Нерон повернувся в бік преторіанців, на чолі яких був суворий і відданий йому досі душею й тілом Субрій Флав, і побачив щось надзвичайне. Грізне обличчя старого трибуна було залите слізьми, і руку він тримав піднятою вгору на знак милосердя.

Тим часом глядачів охопило божевілля. Курява знялася від тупоту ніг і повисла над амфітеатром. Серед вигуків почулися голоси: «Агенобарб! Матеревбивця! Палій!»

Нерон злякався. Народ був у цирку всевладним. Колишні імператори, особливо Калігула, дозволяли собі часом іти проти його волі, що, зрештою, викликало завжди заворушення, аж до кровопролиття. Але Нерон перебував у іншому становищі. Передовсім, як комедіант і співак, потребував прихильності люду, по-друге, хотів мати його на своєму боці проти сенату й патриціїв, і, врешті, після пожежі Рима намагався всіляко задобрити його і спрямувати гнів його проти християн. Зрозумів урешті, що противитися довше було

просто небезпечно. Заворушення, почавшись у цирку, могло охопити все місто й мати непередбачувані наслідки.

Тож іще раз поглянув на Субрія Флава, на центуріона Сцевіна, що був родичем сенатора, на солдатів і, бачачи всюди нахмурені брови, зворушені обличчя та спрямовані на нього погляди, подав знак пощади.

Тоді грім оплесків прокотився від верху до низу амфітеатру. Люд упевнений уже був, що засуджені житимуть, позаяк від цієї хвилини підпадали вони під його покровительство, і навіть імператор не посмів би переслідувати їх надалі своєю помстою.

Розділ LXVII

Четверо віфінців несли обережно Лігію до дому Петронія, а Вініцій та Урс ішли збоку, поспішаючи, щоб якнайскоріше віддати її в руки лікаря-грека. Йшли мовчки, оскільки по завершенні цього дня не могли здобутися на розмову. Вініцій був і досі в напівзабутті. Повторював собі, що Лігію врятовано, що не загрожує їй ні в'язниця, ні смерть у цирку, що нещастя їхні скінчилися раз і назавжди і що забирає її додому, аби не розлучатися більше з нею. І здавалося йому, що це радше початок якогось іншого життя, а не дійсність. Час від часу нахилявся до розкритих нош, аби дивитися на кохане обличчя, яке при світлі місяця здавалося йому сонним, і подумки повторював: «Це вона! Христос її спас!» Пригадував собі також, що до споліарію, куди вдвох із Урсом однесли Лігію, зайшов невідомий йому лікар і запевнив його, що дівчина жива й буде жити. Думка про це так радістю наповнювала йому груди, що часом підупадав на силі й спирався на плече Урса, неспроможний іти самотужки. Урс же дивився в усіяне зорями небо й молився.

Ішли швидко вулицями, на яких щойно споруджені будинки яскраво біліли в місячнім сяйві. Місто було порожнім. Де-не-де тільки гуртики людей, увінчані плю-

щем, співали й танцювали перед портиками під звуки флейт, скориставшись чудовою ніччю та святковою порою, що тривала від початку ігор. Лише коли вже були недалеко від домівки, Урс перестав молитися й заговорив тихо, наче боячись розбудити Лігію:

– Пане, це Спаситель урятував її від смерті. Коли я побачив її на рогах тура, почув у душі голос його: «Захищай її!» – і це був без сумніву голос агнця. В'язниця висмоктала з мене силу, але він мені повернув її на той час і він надихнув цей жорстокий люд заступитися за неї. Нехай буде воля його!

І Вініцій відповів:

– Нехай уславленим буде ім'я його!..

Але більше говорити не міг, позаяк раптом відчув, що ридання вириваються з грудей. Охопило його нестримне бажання впасти на землю й дякувати Спасителю за чудо і милосердя.

Тим часом прийшли додому. Челядь, попереджена висланим наперед рабом, вироїлася, зустрічаючи їх. Павло з Тарса навернув до своєї віри ще в Анції більшість цих людей. Злигодні Вініція добре були їм відомі, тож радість їхня від визволення жертв із лап Нерона була величезною, а зросла ще більше, коли лікар Теокл, оглянувши Лігію, засвідчив, що вона не дістала ніяких тяжких пошкоджень і що, коли мине слабкість після перенесеної тюремної пропасниці, буде здоро-

ва.

Опритомніла вона тієї ж ночі. Прийшовши до тями в розкішному кубікулі, освітленому коринфськими лампами, серед аромату вербени, не знала, де вона і що з нею діється.

Лишилася їй пам'ятною хвилина, в якій прив'язували її до рогів спутаного ланцюгами бика, тепер же, бачачи над собою в лагідному кольоровому світлі обличчя Віниція, подумала, що, напевно, вже не на землі. Думки плуталися в її голові; видалось її цілком природним, що зупинилися десь по дорозі до неба через її втому та слабкість. Не відчуваючи ніякого болю, всміхнулася до Віниція й хотіла його запитати, де вони, але з уст її зірвався тільки тихий шепіт, у якому він ледве зміг розібрати своє ім'я.

Ставши навколішки біля неї й легко поклавши руку на її чоло, сказав:

– Христос тебе врятував і повернув тебе мені!

Її вуста заворушилися знову, шепочучи щось незрозуміле, за хвилину, одначе, повіки її опустилися, груди від легкого подиху здійнялись, і вона поринула у глибокий сон, якого очікував лікар Теокл і після якого передбачав її видужання.

А Вініцій залишився біля неї навколішках, заглиблений у молитву. Душа його відтавала в любові такій великій, що він поринув у забуття. Теокл кілька разів

заходив до кубікулу, кілька разів із-за відхиленої завіси з'являлася золотоволоса голова Евніки, врешті журавлі, що їх розводили в садах, почали курликати, сповіщаючи початок дня, а він іще подумки припадав до стіп Христа, не бачачи й не чуючи, що навколо нього діється, із серцем, перетвореним на жертовний вогонь вдячності, у захваті, за життя ще перебуваючи на вершині блаженства.

Розділ LXVIII

Петроній після визволення Лігії, не бажаючи дратувати імператора, вирушив разом з іншими августіанами на Палатин. Хотів послухати, про що там говоритимуть, а головним чином переконатися, чи Тигеллін не вигадав чогось нового на згубу дівчини. І вона, і Урс перебували певним чином під покровительством народу, й ніхто тепер не міг здійняти на них руку, одначе Петроній знав про ненависть, якою палав до нього можновладний префект Преторії, припускав, що, певно, той, не маючи можливості дістати його, старатиметься зігнати зло яким-небудь способом на його племінникові.

Нерон гнівним був і роздратованим, бо вистава завершилася зовсім інакше, ніж він бажав би. На Петронія не хотів спершу й дивитись, але той, не втрачаючи холоднокровності, підійшов до нього й невимушено, як справжній арбітр елегантності, сказав йому:

– Чи знаєш, божественний, що мені спало на думку? Напиши пісню про дівчину, яку воля володаря світу врятовує від рогів дикого тура й віддає коханому. Греки мають чулі серця, і я певен, що їх зачарує така пісня.

Нерону, незважаючи на його роздратування, думка

така припала до смаку з двох причин: по-перше, як тема для пісні, й по друге, що міг прославити в ній самого себе як великодушного володаря світу. Тож хвилину подивився на Петронія, потім сказав:

– Так! Можливо, твоя правда! Але чи випадає мені оспівувати власну доброту?

– Не треба себе називати. Кожне в Римі відгадає й так, про що йдеться, а з Рима вісті розходяться по всьому світу.

– І ти певен, що це сподобається в Ахайї?

– Присягаюся Поллуксом! – вигукнув Петроній.

І пішов задоволений, бо вже тепер був упевнений, що Нерон, все життя якого було пристосуванням дійсності до літературних вимислів, не захоче зіпсувати собі тему, а тим самим зв'яже руки Тигеллінові. Одначе це не змінило його наміру випровадити з Рима Вініція, тільки-но здоров'я Лігії не буде тому перешкодою. Тому, побачивши його наступного дня, сказав йому:

– Відвези її на Сицилію. Виходить так, що з боку імператора нічого вам не загрожує, але Тигеллін готовий застосувати навіть отруту, якщо не з ненависті до вас, так до мене.

Вініцій усміхнувся на це й відповів:

– Вона була на рогах дикого тура, і Христос її врятував.

– Так ушануй його гекатомбою, – відповів із відтін-

ком роздратування Петроній, – але не проси його рятувати її вдруге… Чи пам'ятаєш, як Еол прийняв Одіссея, коли той повернувся просити його вдруге змінити напрям вітрів? Боги не люблять повторюватися.

– Коли вона видужає, – відповів Вініцій, – одвезу її до Помпонії Грецини.

– І зробиш тим доречніше, що Помпонія лежить хвора. Сказав мені про це Антистій, родич Авла. Тут станеться таке тим часом, що люди про вас забудуть, – а по нинішніх часах найщасливіші ті, про кого забули. Нехай Фортуна буде вам сонцем узимку і тінню влітку!

Сказавши це, залишив Вініція радіти його щастю, а сам пішов розпитати Теокла про здоров'я та життя Лігії.

Але їй уже нічого не загрожувало. Коли б залишилась у підземеллі, виснажена після тюремної пропасниці, добило б її гниле повітря та злигодні, але тепер оточував її дбайливий догляд, і не просто достатком, але розкішшю. За приписом Теокла через два дні почали її виносити до садів, які оточували віллу, де вона залишалася протягом тривалого часу. Вініцій прикрашав її ноші анемонами і, головне, ірисами, аби нагадати атрій у домі Авла. Не раз у затінку розлогих дерев розмовляли, тримаючись за руки, про колишні страждання та тривоги. Лігія говорила йому, що Христос навмисно провів його по муках, аби змінити йо-

го душу й піднести її до себе, він же відчував, що це правда і що нічого не лишилося в ньому від колишнього патриція, який не визнавав іншого закону, крім власного бажання. Та в цих спогадах не було ніякої гіркоти. Здавалося обом, що всі літа пролетіли над їхніми головами і те страшне минуле вже далеко позаду. Тим часом огорнув їх спокій, якого ніколи не знали досі. Якесь нове життя, повне блаженства, йшло до них і брало їх до себе. У Римі безумствувати міг імператор і наповнювати тривогою світ, вони, відчуваючи над собою покровительство у сто разів могутніше, не побоювалися вже ні його злоби, ні його безумств, немовби він перестав бути повелителем їхнього життя або смерті. Якось надвечір почули ричання левів та інших диких звірів, яке долітало з віддалених віваріїв. Колись ті звуки пройняли тривогою Віниція, як зловісний знак. Тепер перезирнулися тільки з усміхом, а потім підвели очі до вечірніх зірок. Часом Лігія, ще дуже ослабла й неспроможна самостійно ходити, засинала в тиші садів, він же оберігав її сон, вдивляючись у її обличчя, й думав, що це вже не та Лігія, яку зустрів у Плавтіїв. Дійсно, в'язниця та хвороба дещо згасили її красу. Тоді, коли бачив її у Плавтіїв, і пізніше, коли прийшов її викрасти з оселі Міріам, була така прекрасна, мов квітка; тепер обличчя її стало майже прозорим, руки схудли, тіло виснажила хвороба,

вуста поблідли, й навіть очі, здавалося, були не такі блакитні, як раніше. Золотоволоса Евніка, яка приносила їй квіти й коштовні тканини, щоб укривати ноги, у порівнянні з нею мала вигляд кіпрської богині. Естет Петроній марно намагався побачити в ній колишню привабливість і, здвигуючи плечима, думав, що ця тінь з Єлисейських полів не була варта тих зусиль, тих страждань і мук, які мало не висмоктали життя з Вініція. А Вініцій, який тепер любив її душу, любив іще дужче її, і коли оберігав її сон, видавалося йому, що оберігає весь світ.

Розділ LXIX

Вістка про чудесний порятунок Лігії швидко рознеслася серед решти християн, які уникли досі погрому. Прихильники нового вчення приходили, щоб побачити ту, якій було явлено милість Христову. Спершу прийшов молодий Назарій з Міріам, у яких переховувався досі апостол Петро, а за ними почали прибувати й інші. Усі вкупі, разом із Вініцієм, Лігією та рабами-християнами Петронія, слухали зосереджено розповідь Урса про голос, який обізвався в його душі й наказав йому боротися з диким звіром, і всі відходили з бадьорістю та сподіванням, що Христос не дозволить, одначе, винищити на землі до решти своїх прихильників, перш ніж прийде на Страшний суд. І сподівання це підтримувало їхні серця, бо переслідування не припинилися й досі. На кого тільки громадський голос вказував як на християнина, того міська сторожа відразу ж кидала до в'язниці. Жертв, щоправда, вже було менше, бо більшість прихильників Христа схоплено й винищено, а решта або покинули Рим, щоб у віддалених провінціях перечекати бурю, або переховувалися якнайстаранніше, не відважуючись збиратися на спільні молитви інакше як у каменоломнях за містом. Усе-таки їх вистежували ще і, хоча, власне кажучи, ігри було

вже завершено, тримали їх на наступні або судили на місці. Хоча римський люд не вірив уже, що християни були винуватцями пожежі міста, одначе оголошено їх ворогами роду людського та держави й едикт, проти них створений, зберігав силу.

Апостол Петро довго не наважувався з'явитися в домі Петронія, врешті все-таки якось увечері Назарій повідомив про його прихід. Лігія, що ходила вже самостійно, і Вініцій вибігли йому назустріч і кинулися обіймати його ноги, а він вітав їх із хвилюванням тим більшим, що небагато лишилось у нього вже овець у стаді, що його припоручив йому Христос і над чиєю долею плакало тепер його велике серце. Тому, коли Вініцій сказав йому: «Отче! Це через тебе Спаситель повернув її мені», той відповів: «Повернув її для віри твоєї та для того, щоб не замовкли всі вуста, які прославляли ім'я його».

І, мабуть, думав тоді про ті тисячі дітей своїх, розтерзаних дикими звірами, про ті хрести, якими заповнені були арени, і про ті стовпи вогненні в садах Звіра, бо сказав із печаллю великою. Вініцій і Лігія помітили також, що волосся його зовсім побіліло, вся постать похилилася, а в обличчі стільки мав смутку та болю, мовби пройшов крізь усі болі та муки, крізь які пройшли жертви жорстокості й безумства Нерона. Але обоє розуміли вже, що, коли Христос віддав себе на

муки та смерть, не може ухилятися від неї ніхто. І все-таки серця їхні краялися, коли вони бачили апостола, пригніченого тягарем літ, старань і скорботи. Але Віні-цій, який через кілька днів збирався відвезти Лігію до Неаполіса, де мали зустріти Помпонію та з нею вирушити далі, на Сицилію, почав його благати, щоб разом з ними покинув Рим.

Але апостол поклав руку на його голову і відповів:

– Чую в душі слова Господа, які на морі Тиберіансь-кому сказав мені: «Коли ти був молодшим, підперізувався сам і ходив, куди хотів, але коли постарієш, простягнеш руки свої, й інший підпереже тебе і поведе, куди ти не хочеш». Тому вірно буде, коли я піду за стадом моїм.

А коли замовкли, не розуміючи, що говорить, додав:

– Добігають кінця старання мої, але гостинність і відпочинок знайду тільки в домі Господа.

Потім звернувся до них, говорячи: «Пам'ятайте мене, бо я вас любив, як батько любить дітей своїх, а що в житті робитимете, робіть для слави Господа».

Сказавши так, підніс над ними свої старечі тремтячі долоні та благословив їх, вони ж пригорнулися до нього, відчуваючи, що це, може, останнє благословення з його рук.

Судилось їм, одначе, зустріти його ще раз. Через кілька днів Петроній приніс грізну звістку з Палатину.

Виявили там, що один із вільновідпущеників імператора був християнином, і знайшли в нього листи апостолів Петра й Павла з Тарса, а також послання Якова, Юди та Івана. Про перебування Петра в Римі було вже відомо Тигеллінові, але він вважав усе-таки, що той загинув разом із тисячами інших християн. Тепер виявилося, що два головні проповідники нової віри й досі живі й мешкають у столиці, тож велено було відшукати їх, схопити за всяку ціну, позаяк сподівалися, що тільки з їхньою смертю останнє коріння ненависної секти буде вирвано. Петроній чув од Вестинія, що сам імператор наказав, аби протягом трьох днів і Петро, і Павло з Тарса були вже в Мамертинській в'язниці, і що цілі загони преторіанців послано обшукувати всі будинки на Затибрі.

Вініцій, почувши про це, вирішив попередити апостола. Ввечері вдвох із Урсом, одягнувши галльські плащі, які закривали обличчя, вирушили до будинку Міріам, у якому перебував Петро, – будинок стояв аж на краю Затибря, біля підніжжя Янікульського пагорба. Дорогою бачили будинки, оточені солдатами, якими командували незнайомі люди. У кварталі було неспокійно, подекуди збиралися гурти цікавих. Тут і там центуріони перевіряли затриманих, випитуючи в них про Петра Симона та про Павла з Тарса.

Урс і Вініцій, випередивши солдатів, дійшли все-та-

ки благополучно до оселі Міріам, у якій застали Петра, оточеного жменькою віруючих. Тимофій, помічник Павла з Тарса, і Лін перебували також біля нього.

На звістку про близьку небезпеку Назарій випровадив усіх по критому переходу до садової хвіртки, а потім до покинутих каменоломень, віддалених на кількасот кроків од Янікульської брами. Урсу довелося нести Ліна, кістки якого, поламані при тортурах, досі не зрослися. Опинившись у підземеллі, відчули себе в безпеці та при світлі каганця, запаленого Назарієм, почали тихо радитись, як урятувати дорогоцінне для них життя апостола.

– Отче, – сказав йому Вініцій, – нехай завтра на світанні Назарій виведе тебе з міста до гір Альбанських. Там тебе зустрінемо й заберемо до Анція, де чекає корабель, який має повезти нас обох до Неаполіса й на Сицилію. Щасливими будуть той день і година, коли ввійдеш до мого дому і поблагословиш моє вогнище.

Інші слухали його з радістю і, звертаючись до апостола, наполягали:

– Погодься, пастирю наш, бо не можна тобі залишатися в Римі. Збережи слово істини живе, аби не згинула вона разом з нами і з тобою. Послухайся нас, благаємо тебе, як батька.

– Зроби це в ім'я Христа! – закликали інші, хапаю-

чись за край одягу його.

А він відповів:

– Діти мої! Хто знає, коли йому Господь кінець життя призначив?

Але не сказав, що не покине Рим, і сам вагався, що робити, позаяк уже давно поселився в душі його сумнів, навіть тривога. Ось паству його розвіяно, справу знищено, церкву, яка перед пожежею міста буйно зросла прекрасним деревом, перетворено на порох силою Звіра. Не залишилося нічого, крім сліз, крім спогадів, мук і смерті. Зерно дало щедрі сходи, але сатана втоптав їх у землю. Сили ангельські не прийшли на допомогу приреченим, і ось Нерон у славі розсівся над світом, страшний, могутніший, ніж будь-коли, володар усіх морів і всієї суші. Не раз уже рибалка Господній простягав у самотності руки до неба і питав: «Боже! Що нам робити? Як мені залишитись? І як, безсилому старцю, боротися з цією незліченною силою злого духа, що йому ти дозволив володіти й перемагати?»

І волав так із глибини безмежного болю, повторюючи подумки: «Немає тих овець, яких ти наказав мені пасти, немає твоєї церкви, пустка і скорбота у твоїй столиці, тож що ти мені тепер накажеш? Маю тут залишитися чи вивести решту стада, щоби десь за морями славили таємно ім'я твоє?»

І вагався. Вірив, що жива правда не згине і мусить узяти гору, але іноді думав, що не настав іще її час, який надійде тоді лише, коли Господь ступить на землю в день суду в славі й силі, в сто разів од Неронової могутнішій.

Часто уявлялося йому, що, коли він сам покине Рим, віруючі підуть за ним, і він відведе їх тоді аж ген, до тінистих гаїв Галілеї, над тихими глибинами Тиверіадського моря, до пастухів, спокійних, як голуби або як вівці, що їх там пасуть серед чебрецю та нарду. І все дужче хотів тиші й відпочинку, все більша туга за озером і Галілеєю огортала серце рибалки, все частіше сльози наповнювали очі старого.

Але коли на мить зробив уже вибір, охопив його раптовий страх і неспокій. Як же йому покинути це місто, в якому стільки крові мученицької ввібрала земля і де стільки уст смертників засвідчило істину? Чи має він один ухилитися від цього? І що відповість Господу, коли почує слова: «Ось, вони померли за віру свою, а ти втік?»

Ночі й дні минали в сумнівах і гризотах. Інші, кого роздерли леви, кого розіп'ято на хрестах, кого спалено в садах імператора, після мук спочили в Бозі, а він спати не міг і відчував муки більші від тих усіх, винайдених катами для жертв. Ранок часто вже освітлював дахи будинків, коли він закликав іще з глибини пере-

повненого гіркотою серця:

– Господи, навіщо мені наказав сюди прийти і в цьому гнізді Звіра заснувати столицю твою?

Протягом тридцяти чотирьох років од загибелі Господа його він не знав спочинку. Із костуром у руці мандрував світом і розносив «добру новину». Сила його вичерпалась у мандрах і стараннях, аж врешті, коли в місті цьому, що було головою світу, він утвердив справу Вчителя, єдиний подих злого духа зніс усе, й він бачив, що боротьбу треба починати знову. І яку боротьбу! З одного боку – імператор, сенат, люд, легіони, що залізним обручем скували весь світ, незліченні фортеці, неосяжні землі, могуть, якої око людське не бачило, з другого боку – він, пригнічений віком і працею, із тремтячими руками, яким ледве до снаги тримати костур.

Отож іноді говорив собі, що не йому мірятися з імператором Рима і що справу цю здійснити може тільки сам Христос.

Усі ці думки тепер проносились у його заклопотаній голові, коли слухав прохання останньої жменьки своїх віруючих, а вони, оточуючи його все тіснішим колом, повторювали благальними голосами:

– Сховайся, рабине, і нас виведи із-під влади Звіра.

Врешті й Лін схилив перед ним свою змучену голову.

– Отче, – мовив, – тобі Спаситель звелів пасти овець своїх, але немає вже тут їх або завтра їх не буде, тож іди туди, де їх іще можеш знайти. Живе ще слово Боже в Єрусалимі, і в Антіохії, і в Ефесі, і в інших містах. Чого досягнеш, залишившись у Римі? Коли поляжеш, умножиш тільки тріумф Звіра. Іванові Господь не визначив іще кінця життя, Павло – римський громадянин, і без суду стратити його не можуть, але якщо над тобою, вчителю, вдарить сила пекельна, тоді ті, хто вже духом упав, запитуватимуть: «Хто здолає Нерона?» Ти – основа, на якій збудовано церкву Господню. Дай нам померти, але не дозволь антихристу перемогти намісника Божого і не повертайся сюди до знищення Господом того, хто пролив безвинну кров.

– Згляньсяна наші сльози! – повторювали всі присутні.

Сльози текли по обличчю Петра. Через якийсь час, одначе, підніс і простягнув руки над тими, що стояли навколішках, і сказав:

– Нехай ім'я Господнє буде прославлене і нехай здійсниться воля його!

Розділ LXX

На світанку наступного дня дві темні постаті рухалися Аппійовою дорогою до рівнини Кампанії.

Однією з них був Назарій, другою – апостол Петро, який покидав Рим і переслідуваних у ньому одновірців.

Небо на сході вже забарвлювалося в зеленуваті тони, які поступово, все виразніше переходили в шафранний колір. Срібнолисті дерева, білий мармур віллі арки акведуків, які тяглися через рівнину до міста, виступали з темряви. Роз'яснювалася поступово зеленуватість неба, насичуючись золотом. Потім схід почав рожевіти і осяяв Альбанські гори, які здавалися дивовижними, ліловими, мовби із самих лише кольорів складеними.

Світанок одбивався в краплях роси, що дрижала на листі дерев. Імла розсіювалась, одкриваючи все ширший краєвид рівнини з будинками на ній, цвинтарями, поселеннями й купами дерев, між якими біліли колони храмів.

Дорога була безлюдною. Селяни, які возили в місто овочі, не встигли ще, очевидно, позапрягати мулів у візки. Від кам'яних плит, якими аж до гір вимощено було дорогу, відлунював у тиші стукіт дерев'яних сан-

далій, що їх подорожні мали на ногах.

Потім сонце визирнуло з-за перевалу, але водночас дивне явище вразило апостола. Привиділось йому, що золотавий диск, замість того щоб здійматися вище й вище на небі, спускається з гір і котиться по дорозі.

У той час Петро зупинився і сказав:

– Бачиш це сяйво, що наближається до нас?

– Не бачу нічого, – відповів Назарій.

Але Петро за хвилину, приставивши долоню до очей, сказав:

– Хтось іде до нас у сонячному сяйві.

Одначе до їхнього слуху не долинало відлуння кроків. Навколо було зовсім тихо. Назарій бачив тільки, що вдалині дрижать дерева, мовби їх струснув хто, і світло розливається все ширше по рівнині.

І подивився здивовано на апостола.

– Рабине! Що з тобою? – вигукнув тривожно.

А з рук Петра випав костур, очі дивилися просто вперед, уста були розкриті, на обличчі відбивалися подив, радість, захват.

Раптом він упав навколішки з простягнутими руками, і з уст його вирвався вигук:

– Христос! Христос!..

І припав головою до землі, буцім цілував чиїсь стопи.

Довго тривало мовчання, потім у тиші почулися крізь ридання слова старого:

– *Quo vadis, Domine?..*[379]

І не чув відповіді Назарій, але до вух Петра долинув смутний, лагідний голос:

– Коли ти покидаєш народ мій, до Рима йду, щоб мене розіп'яли вдруге.

Апостол лежав на землі з обличчям у пилюці, нерухомий і безмовний. Назарію здалося вже, що він знепритомнів або помер, але той урешті підвівся, тремтячими руками підняв костур пілігрима і, нічого не кажучи, повернув до семи пагорбів міста.

Хлопець, бачачи це, повторив, як відлуння:

– *Quo vadis, Domine?..*

– До Рима, – відповів тихо апостол.

І повернувся.

Павло, Іван, Лін і всі віруючі зустріли його з подивом і з тривогою – тим паче, що на світанку, відразу після того як він пішов, преторіанці оточили оселю Міріам і шукали в ній апостола. Одначе він на всі запитання відповідав їм тільки з радістю та спокоєм:

– Я бачив Господа!

І того ж вечора вирушив на остріанський цвинтар, аби повчати і хрестити тих, хто хотів омитись у живій воді.

---

[379] Куди йдеш, Господи? *(Лат.)*

Відтоді приходив туди щодня, і за ним рухався з кожним днем усе більший натовп. Здавалося, що з кожної сльози мученицької народжуються нові прихильники віри і що кожний стогін на арені відлунюється в тисячах грудей. Імператор купався в крові, Рим і весь світ поганський безумствував. Але ті, кому доволі вже було лиходійства й безумства, ті, кого топтано, чиє життя було життям недолі й утиску, всі пригнічені, всі засмучені, всі нещасні приходили слухати дивовижну оповідь про Бога, який із любові до людей віддав себе на розп'яття, щоби спокутувати їхні гріхи.

Знайшовши Бога, якого могли любити, знаходили те, чого не міг дати досі нікому тодішній світ, – щастя любові.

І Петро зрозумів, що ні імператор, ні всі його легіони не переможуть живої істини, що не заллють її ні сльози, ні кров і що тепер тільки починається її переможна хода. Зрозумів також, чому Господь повернув його з дороги: ось це місто гордині, лиходійства, розпусти й насильства починало бути його містом і двічі столицею, з якої поширювалася по світу його влада над тілами й душами.

Розділ LXXI

Аж ось надійшов час для обох апостолів. Але ніби на завершення служби дано було божому рибалці спіймати дві душі навіть у в'язниці. Воїни Процесс і Мартиніан, які стерегли його в Мамертинській в'язниці, прийняли хрещення. Потім настала година муки. Нерона не було тоді в Римі. Вирок винесли Гелій і Полікліт, два вільновідпущеники, яким імператор доручив на час своєї відсутності правити Римом. Дряхлого апостола спершу відшмагали, згідно з законом, а наступного дня вивели за мури міста, до Ватиканських пагорбів, де мав понести кару на хресті. Солдатів здивував натовп, який зібрався перед в'язницею, позаяк у їхньому розумінні смерть простої людини та ще й чужоземця не мала б викликати стільки цікавості; невтямки їм було, що громада ця складалася не з цікавих, а з одновірців, які бажали провести на місце страти великого апостола. Після полудня відчинилися врешті ворота в'язниці, й Петро з'явився в супроводі загону преторіанців. Сонце вже хилилося до Остії, день був тихий, погожий. Петрові, з огляду на його похилий вік, дозволили не нести хрест, розуміли ж бо, що йому хреста не підняти, а також не наділи рогатку на шию, щоб не утруднювати ходи. Ішов вільно, й віруючі йо-

го добре бачили. В ту мить, коли серед залізних шоломів з'явилася його сива голова, плач почувся в натовпі, але майже відразу стих, бо лице старого було таким світлим і так ясніло радістю, що всі зрозуміли: це не жертва йде на страту, це вершить тріумфальну ходу переможець.

Так воно й було. Рибалка, зазвичай смиренний і згорблений, ішов тепер випростаний, вищий зростом за солдатів, повний гідності. Ніколи не бачили в його постаті стільки величності. Могло здаватися, що то виступає монарх, оточений народом і воїнами. Зусібіч чулися голоси: «Це Петро відходить до Господа». Всі мовби забули, що чекають його муки і смерть. Ішли в урочистій зосередженості, але спокійно, відчуваючи, що від смерті на Голгофі не було нічого досі такого великого і що як та смерть спокутувала гріхи всього світу, так ця має спокутувати гріхи Рима.

Зустрічні зупинялися з подивом, бачачи цього старця, а віруючі, кладучи їм руку на плече, говорили спокійними голосами: «Дивіться, як помирає праведник, який знав Христа і проповідував світу любов». І ті замислювалися, потім відходили, кажучи собі: «Справді, цей не міг бути неправедним».

На їхньому шляху змовкав галас і гамір вулиць. Процесія посувалася серед щойно споруджених будинків, серед білоколонних храмів, над карнизами

яких нависало блакитне небо, глибоке та спокійне. Йшли в тиші; часом тільки бряжчала зброя солдатів або чулося шепотіння молитов. Петро слухав слова молитов, і лице його ясніло все дужче радістю, бо ледве міг охопити він поглядом тисячний натовп віруючих. Відчував, що справу свою виконав, і знав уже, що та істина, яку все життя проповідував, заллє все, як хвиля, і що нічого вже її зупинити не зможе. З цією думкою підвів очі догори і сказав: «Господи, велів ти мені підкорити це місто, що панує над світом, тож я його підкорив. Велів мені заснувати в ньому столицю свою, тож я заснував. Це твоє місто тепер, Господи, і я йду до тебе, бо втомився дуже».

Проходячи повз храми, говорив їм: «Христовими храмами будете». Дивлячись на людські натовпи, що пересувалися перед його очима, говорив їм: «Христовими рабами будуть ваші діти». І йшов далі з відчуттям здобутої перемоги, свідомий своєї заслуги, свідомий своєї сили, спокійний, величний. Солдати повели його по Тріумфальному мосту[380], ніби мимоволі даючи його тріумфові підтвердження, і далі – до Навмахії та цирку. Віруючі Затибря приєдналися до ходи, й утворилося скупчення люду таке велике, що центуріон, який командував преторіанцями, здогадавшись урешті, що веде якогось верховного жерця, якого оточують при-

[380] Pons Triumphalis. *(Прим. авт.)*

хильники, занепокоївся занадто малою кількістю солдатів. Але жодного вигуку обурення або люті не почулося в натовпі. Обличчя були перейняті значущістю хвилини, урочистої й водночас повної очікування – деякі ж бо віруючі, пригадуючи собі, що при смерті Господа земля розверзлася від скорботи, а мертві піднялися з могил, думали, що й тепер з'являться, може, видимі знаки якісь, аби не забулася смерть апостола в віках. Інші мовили собі навіть: «А що як Господь вибере смертну годину Петра, аби зійти з неба, як обіцяв, і вчинити суд над світом». З цією думкою припоручали себе милосердю Спасителя.

Але навколо було спокійно. Пагорби, здавалося, вигріваються й відпочивають на осонні. Процесія спинилася врешті між цирком і Ватиканським пагорбом. Солдати заходилися копати яму, інші поклали на землю хрест, молотки та цвяхи, чекаючи, поки закінчаться приготування, а натовп, такий же тихий і зосереджений, опустився навколішки.

Апостол, із головою в промінні та золотих полисках, повернувся востаннє до міста. Вдалині, трохи нижче, видно було блискучий Тибр; на другому березі – Марсове поле, вище – мавзолей Августа, нижче – величезні терми, які Нерон щойно почав споруджувати, ще нижче – театр Помпея, а за ними, частково закриті

іншими будовами, – Септа Юлія[381], багато портиків, храмів, колон, багатоповерхових будівель і врешті – ген, удалині, пагорби, обліплені будинками, величезний людський мурашник, межі якого пропадали у блакитній імлі, гніздо лиходійств, але й могутності, безумства, але й ладу, місто, яке стало головою світу, його поневолювачем, але водночас і його законодавцем і миротворцем, всемогутнє, непереможне, вічне місто.

А Петро, оточений солдатами, дивився на нього так, як дивився б володар на свою вотчину. І сказав: «Спокутуване і моє». І ніхто, не тільки серед тих, що копали яму, куди мали поставити хрест, але навіть серед віруючих, не здогадувався, що дійсно стоїть серед них істинний володар цього міста і що відійдуть імператори, спливуть хвилі варварів, минуть століття, а цей старець пануватиме тут безперервно.

Сонце ще дужче схилилося до Остії та зробилося великим і червоним. Уся західна половина неба запалала неймовірним сяйвом. Солдати підійшли до Петра, щоб роздягти його.

Але він, молячись, випростався раптом і високо простягнув правицю. Кати зупинилися, мовби сторопілі перед ним; віруючі затамували подих, думаючи, що хоче сказати, й настала непорушна тиша.

---

[381] *Септа Юлія* – приміщення для голосування на північному схилі Капітолію.

А він, стоячи на підвищенні, простягнутою рукою почав творити знак хреста, благословляючи в годину смерті:

– *Urbi etorbi!*[382]

І того самого чудового вечора інший загін солдатів Остійською дорогою вів Павла з Тарса до місцевості, що називалася Аква Сальвія. І за ним також ішов натовп віруючих, яких обернув у свою віру, і він упізнавав ближчих знайомих, зупинявся й розмовляв з ними, позаяк до нього як до римського громадянина сторожа ставилася більш поблажливо. За Тригемінською брамою зустрілася йому Плавтілла, донька префекта Флавія Сабіна[383], і, бачачи її молоде обличчя, залите слізьми, сказав: «Плавтілло, донько спасіння вічного, йди собі з миром. Позич мені тільки хустку, якою зав'яжуть мені очі, коли відходитиму до Господа». І, взявши хустку, йшов далі з радісним обличчям, як робітник, що напрацювався добре за цілий день, повертається додому. Думки його, як і в Петра, були спокійні та погідні, мовби вечірнє небо. Очі дивилися в задумі на рівнину, що простягалася перед ним, і на Альбанські гори, занурені в світло. Він згадував про свої мандри, про свої старання та справи, про битви, в яких перемагав, і церкви, що їх по всіх краях і за всіма моря-

---

[382] Місту і світу! *(Лат.)*

[383] *Флавій Сабін Тит* – старший син Веспасіана.

ми заснував, і думав, що чесно заслужив одпочинок. Адже він також справу довершив. І відчував, що посіяне ним не розвіє вітер злоби. Відходив із певністю, що в боротьбі, оголошеній істиною його, вона переможе, і неймовірний спокій ліходив на його душу.

Дорога до місця страти була далека, і почало смеркати. Гори стали пурпуровими, й підніжжя їх повільно вкривала тінь. Отари поверталися додому. Де-не-де йшли гуртики рабів із знаряддями праці на плечах. Перед будинками на дорозі бавилися діти, поглядаючи з цікавістю на загін солдатів, що проходив. У тому вечорі, в тому прозорому, золотавому повітрі був не тільки спокій та умиротворення, але якась гармонія, що, здавалось, із землі підноситься до неба. І Павло чув її, і серце його переповнювалося радістю від думки, що до тієї музики всесвіту додав єдиний звук, якого не було досі, але без якого вся земля була «як мідь брязкуча і мов кимвал грімкий».

І він пригадував, як навчав людей любові, як їм говорив, що хоч би й роздали маєтність убогим, хоч би й оволоділи мовами всіма й усіма таємницями, й усіма науками, ніщо вони без любові, милосердної, терпеливої, що не заподіює зла, не прагне поклоніння, все скасовує, всьому вірить, усього сподівається, все витримує.

Ось і його життя спливло в навчанні людей такої

істини. І тепер говорив собі: «Яка ж сила її спростує і що її переможе? Невже притлумити її зуміє імператор, хоч би й удвічі більше мав легіонів, удвічі більше міст і морів, і земель, і народів?»

І йшов за нагородою як переможець.

Процесія звернула врешті з широкої дороги на вузьку стежку, що вела на схід, до джерела Сальвія. На вересах лежало червоне сонце. Біля джерела центуріон зупинив солдатів, бо час настав.

Але Павло, перекинувши через плече хустку Плавтілли, щоб зав'язати собі нею очі, підвів погляд, який випромінював безмежний спокій, і молився. Так! Час настав, але він бачив перед собою великий зоряний шлях, який вів до неба, і в душі молився тими самими словами, що їх, з усвідомленням своєї виконаної служби та близької кончини, написав раніше: «У боротьбі придатним був, віру зберіг, шлях завершив, наостанок призначено мені вінець правосуддя».

Розділ LXXII

А Рим, як і раніше, безумствував – здавалося, що це місто, яке підкорило світ, починає через брак керівництва руйнуватись од внутрішніх чвар. Ще до того як для апостолів настала остання година, виявлено змову Пізона, а після неї почалася така косовиця найвищих голів у Римі, що тим навіть, хто вбачав бога в Нероні, зрештою видався він богом смерті. Жалоба впала на місто, страх поселився в оселях і в серцях, але портики прикрашалися плющем і квітами, заборонено було виявляти глибокий сум по загиблих. Люди, прокидаючись уранці, задавали собі запитання, чия черга надійде сьогодні. Кортеж привидів із потойбіччя, що тягнувся за імператором, збільшувався з кожним днем.

Пізон поплатився за змову головою, а за ним пішли Сенека і Лукан, Феній Руф і Плавтій Лютеран, і Флавій Сцевін, і Афраній Квінціан, і розпусний співучасник безчинств імператора Туллій Сенеціон, і Прокул, і Арарик, і Авгурин, і Ґрат, і Силан, і Проксум, і Субрій Флав, колись відданий усією душею Нерону, і Сульпіцій Аспер[384]. Одних звела зі світу власна нікчемність, других

[384] *…і Прокул, і Арарик, і Авгурин, і Ґрат… і Проксум…* – Маються на увазі учасники змови Пізона вершники Церварій Прокул, Вулкацій Ара-

– боягузтво, третіх – багатство, деяких – сміливість. Імператор, наляканий самою кількістю змовників, оточив міські мури солдатами і тримав місто мовби в облозі, посилаючи щодня центуріонів зі смертними вироками до підозрюваних. Приречені низькопоклонничали ще в листах, повних лестощів, дякуючи імператорові за вирок і заповідаючи йому частину майна, аби решту врятувати для дітей. Здавалося врешті-решт, що Нерон навмисно переходить усі межі, щоб переконатися, до чого спідлилися люди і як довго терпітимуть його криваве володарювання. За змовниками стратили їхніх родичів, друзів і навіть просто знайомих. Мешканці чудових, споруджених після пожежі будинків, виходячи на вулицю, були впевнені, що побачать цілі низки похоронних процесій. Помпей, Корнелій Марціал, Флавій Непот і Стацій Доміцій[385] загинули, звинувачені в недостатній любові до імператора; Новій Приск – як друг Сенеки; Руфрія Криспіна позбавили права на вогонь і воду за те, що колись був чоловіком Поппеї. Великого Тразею звела зі світу доброчесність, багато хто поплатився життям через шляхетне походження, навіть Поппея стала жертвою хви-

---

рик, Юлій Авгурин, Мунацій Ґрат і преторіанський трибун Стацій Проксум.

[385] *Помпей, Корнелій Марціал, Флавій Непот і Стацій Доміцій* – преторіанські трибуни.

линного спалаху гніву імператора.

А сенат плазував перед жахливим владикою, споруджував на його честь храми, давав обітниці за його голос, увінчував його статуї та призначав йому жерців, як богові. Сенатори із дрожем у душі йшли на Палатин, аби вихваляти спів «Періодонікія» й безумствувати з ним разом на оргіях серед оголених тіл, вина та квітів.

А тим часом знизу, із ґрунту, просякнутого кров'ю і слізьми, тихо, але неухильно підіймалися вруна із зерна, посіяного Петром.

Розділ LXXIII

Вініцій – Петронію:

«Знаємо й тут, *carissime,* що діється в Римі, а чого не знаємо, те нам повідомляють твої листи. Коли кидаєш камінь у воду, хвилі розходяться все далі й далі колами, тож така хвиля безумства й злоби дійшла з Палатину аж до нас. По дорозі до Греції побував тут посланий імператором Каррінат, який пограбував міста і храми, щоб поповнити порожню казну. Ціною поту і сліз людських будується в Римі Золотий палац. Можливо, світ не бачив досі такого будинку, але ж не бачив і таких кривд. Ти ж бо знаєш Карріната. Подібним до нього був Хілон, аж поки смертю спокутував своє життя. Але до найближчих поселень не дійшли його люди, може, тому, що немає тут ні храмів, ні скарбів. Питаєш, чи ми в безпеці? Відповім тільки, що про нас забули, і нехай цього тобі вистачить. У цю хвилину з портика, під яким пишу, бачу нашу спокійну затоку, а на ній Урса в човні, що запускає сіть у світлу воду. Дружина моя біля мене пряде червону вовну, а в садах під тінню мигдальних дерев співають наші раби. О, що за спокій, *carissime,* і яке цілковите забуття колишніх тривог і страждань! Але це не Парки, як пишеш ти, прядуть солодку нитку нашого життя, це благословляє нас Хри-

стос, любий наш Бог і Спаситель. Скорбота і сльози знайомі нам, бо наше вчення велить нам оплакувати чужу недолю, але навіть і в тих сльозах таїться незнана вами розрада, що колись, як сплине час життя нашого, зустрінемо всіх дорогих нам загиблих і тих, кому ще доведеться накласти головою за істину Божу. Для нас Петро й Павло не померли, а народились у славі. Душі наші бачать їх і, коли очі плачуть, серця веселяться їхніми веселощами. О так, любий, щасливі ми таким щастям, якого ніщо зруйнувати не зможе, позаяк смерть, яка для вас є завершенням усього, для нас буде тільки переходом до ще більшого спокою, більшого кохання, більшої радості.

І так збігають наші дні й місяці в сердечній злагоді. Слуги наші й раби віруют у Христа, адже він любов заповідав, отож і любимо всі одне одного. Не раз, коли сонце заходить або коли місяць блищить уже на воді, розмовляємо з Лігією про колишні часи, які нині видаються нам сном, і, коли подумаю, що ця люба голова, яку я щодня гойдаю на грудях, близькою була до муки й загибелі, всією душею славлю Господа мого, бо з тих рук він єдиний міг її вирвати, врятувати на арені й повернути мені назавше. О Петронію, бачив же, скільки це вчення дає розради і стійкості в недолі, скільки терплячості й мужності перед лицем смерті, тож приїдь, подивися, скільки дає щастя в звичайних буднях жит-

тя. Бачиш, люди не знали досі Бога, якого б можна було любити, тому не любили й одне одного, і звідси йшла їх недоля, бо як світло з сонця, так щастя з любові випливає. Не навчили їх цієї істини ні законодавці, ні філософи, і не було її ні в Греції, ні в Римі, а коли говорю: ні в Римі, – це значить на всій землі. Сухе й холодне вчення стоїків, до якого схиляються люди доброчесні, гартує серця, як меч, але радше робить їх байдужими, замість того щоб робити ліпшими. Але навіщо це я говорю тобі, який більше навчався й більше за мене знає. Ти ж знав також Павла з Тарса і не раз розмовляв з ним подовгу, тож знаєш найліпше, що проти істини, яку він проповідував, усі вчення ваших філософів і риторів хіба не є мильними бульбашками й порожнім брязкотом слів без значення? Пам'ятаєш запитання, яке він задав: «А коли б імператор був християнином, невже не почувалися б ви безпечнішими, певнішими у володінні тим, чим володієте, чужими тривогам і спокійними за завтрашній день?» Але ж ти сказав мені, що наше вчення – ворог життя, а я відповім тобі тепер, що, коли б від початку мого листа повторював лише два слова: «Я щасливий!», – і то висловити свого щастя тобі не зумів би. Скажеш мені на це, що моє щастя – це Лігія! Так, любий! Тому, що кохаю її безсмертну душу і що обоє любимо одне одного в Христі, а в такій любові немає ні розлук, ні зрад, ні пе-

ремін, ні старості, ні смерті. Бо коли мине молодість і врода, коли зів'януть наші тіла і настане смерть, любов залишиться, позаяк залишаться душі. Перш ніж очі мої розкрилися на світло, я готовий був заради Лігії підпалити навіть власний дім, а тепер тобі говорю: не кохав її, бо кохати навчив мене лише Христос. У ньому – джерело щастя та спокою. Це не я говорю, це сама очевидність. Порівняй ваші пронизані тривогою насолоди, ваші непевні захоплення завтрашнім днем, ваші оргії, подібні до поминальних тризн, із життям християн, і знайдеш готову відповідь. Але щоб міг ліпше порівняти, приїдь у наші пропахлі чебрецем гори, до наших тінистих гаїв, на наші вкриті плющем береги. Чекає на тебе тут спокій, якого ти давно не зазнавав, і серця, що люблять тебе щиро. Ти ж, маючи душу шляхетну й добру, мусиш бути щасливим. Гострий твій розум зуміє розпізнати істину, а розпізнавши, полюбиш її, – адже можна бути їй ворогом, як імператор і Тигеллін, але байдужим до неї ніхто бути не зуміє. О мій Петронію, удвох із Лігією тішимо себе сподіванням, що побачимо тебе незабаром. Бувай здоровий, щасливий і приїзди».

Петроній отримав листа Віниція в Кумах, куди прибув разом з іншими августіанами, що супроводжували імператора. Багатолітня його боротьба з Тигеллін ом добігала кінця. Петроній уже знав, що мусить у ній

зазнати поразки, і розумів причину. В міру того як імператор з кожним днем опускався все нижче до ролі комедіанта, блазня і візника, в міру того як поринав усе дужче у хворобливу, гидку, тваринну розпусту, витончений арбітр елегантності ставав йому тільки тягарем. Коли Петроній навіть мовчав, Нерон вбачав у його мовчанні докір, навіть коли хвалив, відчував знущання. Блискучий патрицій дратував його самолюбство і збуджував заздрість. Його багатство й чудові витвори мистецтва стали предметом пожадливості й імператора, і всевладного міністра. Щадили його досі з огляду на поїздку до Ахайї, в якій його смак, його розуміння грецьких реалій могли знадобитися. Але поступово Тигеллін почав утлумачувати імператору, що Каррінат переважає смаком і знаннями Петронія і що ліпше за нього зуміє організувати в Ахайї ігри, прийоми та тріумфи. Із цієї хвилини Петроній був приречений. Одначе не сміли йому послати вирок у Римі. Й імператор, і Тигеллін пригадували, що цей зніжений естет, «який робить із ночі день», захоплений розкішшю, мистецтвом і бенкетами, коли був проконсулом у Віфінії, а потім консулом у столиці, виявив дивовижну працьовитість і енергію. Вважали його здатним на все і знали, що в Римі користується любов'ю не тільки люду, а навіть преторіанців. Ніхто з поплічників імператора не міг передбачити, як у цьому разі поведеться

Петроній, отож здавалося більш розумним виманити його з міста і дістати лише у провінції.

Із цією метою послали йому запрошення, щоби разом з іншими августіанами прибув у Куми, він же, хоч і здогадувався про пастку, виїхав, може, для того, щоб не виступати з явним опором, може, щоб показати ще раз імператорові й августіанам веселе, безтурботне обличчя і здобути останню, передсмертну перемогу над Тигелліном.

Тим часом той звинуватив його зразу ж у дружбі з сенатором Сцевіном, який був душею змови Пізона. Людей Петронія, що залишилися в Римі, ув'язнено, дім оточено преторіанцями. Але він, довідавшись про це, не виявив ні тривоги, ні навіть стурбованості і з усміхом говорив августіанам, яких частував на власній чудовій віллі у Кумах:

– Агенобарб не полюбляє прямих запитань, отож побачите, як він знітиться, коли його запитаю, чи це він звелів ув'язнити мою фамілію в столиці.

Після чого пообіцяв їм улаштувати бенкет «перед далекою подорожжю» і саме робив до нього приготування, коли надійшов лист од Віниція.

Взявши його, Петроній замислився дещо, одначе за хвилину обличчя його заясніло звичною погідністю, і ввечері того ж самого дня відписав таке:

«Тішуся вашим щастям і дивуюся вашій сердечно-

сті, *carissime,* бо не припускав, аби двоє закоханих могли про когось третього й далекого пам'ятати. Ви ж не тільки не забули про мене, але хочете намовити мене приїхати на Сицилію, щоби поділитися зі мною вашим хлібом і вашим Христом, що, як пишеш, так щедро вам додає щастя.

Якщо це так, ушановуйте його. Я гадаю, любий, що Лігію тобі повернув також трохи Урс, трохи римський люд. Коли б імператор був іншою людиною, я б навіть подумав, що припинено подальші переслідування з огляду на твоє з ним споріднення через внучку Тиберія, що її віддав той свого часу заміж за одного з Вініціїв. Якщо вже ти вважаєш, що це зробив Христос, не буду сперечатися з тобою. Так! Не скупіться на жертвування. Прометей також присвятив себе людям, але *eheu!* Прометей, здається, тільки вигадка поетів, достойні ж люди говорили мені, що Христа бачили на власні очі. Я разом з вами вважаю, що це найбільш порядний із богів.

Запитання Павла з Тарса пам'ятаю і згоден, що, коли б, приміром, Агенобарб жив згідно з ученням Христа, то, може б, я мав час поїхати до вас, на Сицилію. Тоді в затінку дерев, біля джерел, змогли б ми вести розмови про всіх богів і про всі істини, як вели їх колись грецькі філософи. Сьогодні мушу тобі дати коротку відповідь.

Двох визнаю тільки філософів: одного звати Піррон, другого – Анакреонт. Решту задешево тобі віддати можу разом із школою грецьких і наших стоїків. Істина мешкає десь так високо, що самі боги не можуть її вздріти з вершини Олімпу. Тобі, *carissime,* видається, що ваш Олімп іще вище, і, стоячи на ньому, кричиш мені: «Піднімись, і побачиш такі краєвиди, яких не бачив досі!» Можливо. Але я тобі відповідаю: «Друже, не маю ніг!» І, коли дочитаєш цього листа до кінця, гадаю, що визнаєш мою правоту.

Ні! Щасливий чоловіче царівни Ранкової Зорі! Ваше вчення не для мене. Маю любити віфінців, які рухають мої ноші, єгиптян, які опалюють мої лазні, Агенобарба і Тигелліна? Білими колінами Харит присягаюся тобі, що, хоч би й хотів, не зумію. В Римі є щонайменше сто тисяч людей, які мають або криві лопатки, або товсті коліна, або сухі литки, або круглі очі, або завеликі голови. Чи накажеш мені любити їх також? Де маю знайти цю любов, якщо її в серці не відчуваю? А якщо ваш Бог хоче, аби любив їх усіх, чому в своїй усемогутності не дав їм форм таких, як, приміром, у ніобідів, що ти їх бачив на Палатині? Хто любить красу, через це не може любити потворність. Інша річ не вірити в наших богів, але любити їх можна, як любили їх Фідій і Пракситель, і Мирон, і Скопас, і Лісіпп.

Коли б навіть хотів іти туди, куди ти мене кличеш,

не можу. Що ж і не хочу, то двічі не можу. Ти віриш, як і Павло з Тарса, що колись по той бік Стіксу, на якихось полях Єлисейських бачитимете вашого Христа. Добре! Нехай тоді сам тобі скаже, чи прийняв би він мене з моїми гемами, з моєю муринською чашею, з виданнями Сосіїв і з моєю Золотоволосою. На саму лише думку про це, любий мій, сміятися мені хочеться, бо навіть Павло з Тарса говорив мені, що для Христа треба відмовитися від трояндових вінків, бенкетів і насолод. Щоправда, обіцяв мені він інше щастя, але я йому відповів, що на таке інше застарий, і що трояндами завше будуть тішитись очі мої, й аромат фіалок мені завше буде милішим од запаху брудного «ближнього» з Субури.

Ось причини, з яких ваше щастя не для мене. Але, крім цього, ще одна, яку я для тебе приберіг наостанок. Мене закликає Танатос. Для вас починається світанок життя, а для мене сонце вже зайшло, й морок огортає мені голову. Іншими словами, я мушу померти, *carissime.*

Не варто довго про це говорити. Так мусило скінчитися. Ти, що знаєш Агенобарба, легко це зрозумієш. Тигеллін мене переміг, а радше ні! Це тільки мої перемоги добігли кінця. Жив, як хотів, і помру, як мені подобається.

Не беріть цього до серця. Жоден бог не обіцяв мені

безсмертя, тож не спіткала мене несподіванка. При цьому ти мислиш, Вініцію, стверджуючи, що тільки ваше божество навчає помирати спокійно. Ні. Світ наш знав і до вас, що, коли останню чашу випито, час одійти, спочити, і вміє це ще робити спокійно. Платон говорить, що доброчесність – це музика, а життя – мудра гармонія. Якщо це так, то помру, як жив, – доброчесно.

Хотів би з твоєю дружиною попрощатися ще словами, якими привітав її колись у домі Плавтіїв: «Різні, прерізні бачив народи, а рівної тобі не знаю».

Тож якщо душа є чимось більшим, ніж вважає Піррон, то моя залетить до вас по дорозі на край Океаносу й сяде біля вашого дому в образі метелика або, як вірять єгиптяни, яструба.

Інакше прибути не можу.

А тим часом нехай вам Сицилія перетвориться на сад Гесперид, нехай польові, лісові й джерельні німфи розсипають вам квіти по дорозі, і по всіх акантах у колонах вашого дому нехай гніздяться білі голуби».

Розділ LXXIV

Дійсно, Петроній не помилився. Через два дні молодий Нерва, завжди до нього доброзичливий і віддання йому, прислав до нього свого вільновідпущеника з повідомленням про все, що діялося в імператорському палаці.

Загибель Петронія було вже визначено. Збиралися завтра ввечері послати до нього центуріона з наказом, аби залишався в Кумах і чекав там подальших розпоряджень. Наступний гонець, якого відішлють через кілька днів, мав принести йому смертний вирок.

Петроній вислухав вільновідпущеника з незворушним спокоєм, потім сказав:

– Однесеш своєму панові одну з моїх ваз, яку тобі вручу перед твоїм від'їздом. Скажи йому також від мене, що від душі дякую йому, позаяк тепер зможу випередити вирок.

І раптом засміявсь, як людина, що її осяяла чудова думка й вона тішиться заздалегідь її здійсненням.

І того ж іще вечора його раби розбіглися, запрошуючи всіх августіанів і августіанок, які перебували в Кумах, на бенкет до чудової вілли арбітра елегантності.

А сам писав у пообідній час у бібліотеці, потім прийняв ванну, після чого звелів вестиплікам себе одягти і,

чудовий, ошатний, подібний до божества, зайшов до триклінію, щоби кинути погляд знавця на приготування, а після цього – до саду, де отроки та юні гречанки з островів плели із троянд вінки до вечері.

На обличчі його не було видно й тіні тривоги. Слуги дізналися, що бенкет буде чимось надзвичайним, тільки з його розпорядження дати особливі нагороди тим, ким був задоволений, і злегка відшмагати всіх, чия робота не припала йому до смаку або хто до цього заслужив догану й покарання. Цитристам і співакам пообіцяв щедру плату і насамкінець, усівшись у саду під буком, крізь листя якого проникало сонячне проміння, мережачи землю світлими плямами, покликав до себе Евніку.

Прийшла в білих шатах із галузкою мирту в волоссі, прекрасна, як Харита, й Петроній посадив її коло себе і, легко торкнувшись пальцями її скроні, почав дивитися на неї з таким захватом, із яким знавець дивиться на божественну статую, що вийшла з-під різця майстра.

– Евніко, – звернувся до неї, – чи знаєш ти, що давно вже не є рабинею?

А вона підвела на нього свої спокійні, блакитні як небо очі й заперечливо похитала головою.

– Є, пане, завше, – відповіла.

– Але, може, цього не знаєш, – мовив далі Пет-

роній, – що ця вілла й ці раби, які там плетуть вінки, і все, що в ній є, і поля, і стада, віднині належать тобі.

Евніка, почувши це, відсунулася несподівано від нього й голосом, у якому забринів раптовий неспокій, запитала:

– Навіщо ти мені це говориш, пане?

Потім наблизилася знову й почала дивитися на нього, кліпаючи переляканими очима. За хвилину обличчя її зробилося блідим як полотно, а він усе всміхався й урешті сказав одне тільки слово:

– Так!

Настало мовчання, тільки легкий подих вітерцю ворушив листя бука.

Петроній міг і дійсно подумати, що перед ним статуя, вирізьблена з білого мармуру.

– Евніко! – сказав. – Хочу померти спокійно.

І дівчина, поглянувши на нього з нестямною усмішкою, прошепотіла:

– Слухаю тебе, пане.

Увечері гості, які бували вже не раз на бенкетах Петронія і знали, що в порівнянні з ними навіть бенкети імператора видавалися нудними й варварськими, почали сходитись юрбою, нікому й на думку не спало, що це мав бути останній «симпозіум». Багато хто, щоправда, знав, що над витонченим арбітром нависли хмари імператорської немилості, але траплялося це

вже стільки разів і стільки ж разів Петроній умів їх розігнати якимось спритним учинком або одним сміливим словом, що насправді ніхто не припускав, аби йому загрожувала серйозна небезпека. Його веселе обличчя і звична безтурботна посмішка зміцнили загальну думку про це. Прекрасна Евніка, якій він сказав, що хоче померти спокійно і для якої кожне його слово було мовби пророчим словом, у божественних рисах мала цілковитий спокій і якісь дивні вогники в зіницях, які можна було сприйняти за радість. У дверях триклінію отроки з волоссям у золотих сітках клали вінки із троянд на голови гостям, попереджаючи їх водночас, за звичаєм, аби переступали поріг правою ногою. По залі плив легкий аромат фіалок; вогні світилися в лампах різнобарвного александрійського скла. Біля лож стояли дівчатка-гречанки, маючи зволожувати пахощами стопи гостей. Під стінами цитристи й афінські співаки очікували знаку свого диригента.

Накрито столи було препишно, але розкіш ця не коробила очі, не пригнічувала нікого і видавалася природною ознакою багатства.

Дух веселощів і свободи разом з ароматом фіалок панував у залі. Гості, входячи сюди, відчували, що не нависають над ними ні принука, ні загроза, як це бувало в імператора, де за не досить високу або не досить вдалу похвалу співу чи віршів можна було поплатити-

ся життям. Водночас також, при вигляді вогнів та обвитих плющем глеків, при вигляді вин, які охолоджувалися в посудинах зі снігом, і вишуканих страв розохотилися серця учасників бенкету. Жваво загули розмови, як гуде рій бджіл над квітучою яблунею. Часом тільки переривав їх вибух веселого сміху, часом – гамір похвал, часом – занадто голосний поцілунок, прикладений до білої ручки.

Гості пили вино, схлюпнувши з чаш по кілька крапель безсмертним богам, аби здобути їхнє покровительство і прихильність для господаря. Це нічого, що багато хто не вірив у богів. Цього вимагали звичай і забобони. Петроній, поряд із Евнікою, розмовляв про римські новини, про найновіші розлучення, про любов, про флірт, про перегони, про Спікуля, що останнім часом прославився на арені, та про найновіші книги, які з'явились у Атракта і Сосіїв. Схлюпнувши вино, мовив, що робить це на честь Володарки Кіпру, яка старша й могутніша від усіх богів, єдина лише безсмертна, правічна, всевладна.

Розмова його була, як промінь сонця, який щоразу освітлює інший предмет, або як літній подих вітерцю, що гойдає квіти в саду. Врешті кивнув диригентові, й за знаком забриніли легко цитри, а молоді голоси вторили їм. Потім танцівниці з Коса, землячки Евніки, замиготіли з-під прозорих шат рожевими тілами. Насамкі-

нець єгипетський віщун почав пророкати майбутнє гостям за кольоровими камінцями-оракулами у кришталевій посудині.

А коли вже тих забав мали доста, Петроній, злегка звівшись на своїй сирійській подушці, сказав побіжно:

– Друзі! Вибачте мені, що на бенкеті звертаюся до вас із проханням: нехай кожен з вас прийме від мене в подарунок той кубок, з якого схлюпнув вино на честь богів і на моє благополуччя.

Кубки Петронія сяяли золотом і коштовним камінням, вражали майстерним різьбленням, і, хоча роздавання подарунків було справою звичною в Римі, радість охопила серця учасників бенкету. Одні почали йому дякувати й голосно його вихваляли; інші говорили, що навіть сам Юпітер не вшановував ніколи богів на Олімпі такими подарунками; зрештою були й такі, що вагалися, чи брати подарунок, – так переходила звичну міру його цінність.

А він, піднісши догори муринську чашу, на веселку за сяйвом схожу й воістину безцінну, сказав:

– А ось та, з якої схлюпнув я на честь Володарки Кіпру. Нехай віднині нічиї вуста її не торкнуться й нехай жодна рука на честь іншої богині з неї не схлюпне.

І жбурнув коштовну посудину на посилану ліловими квітами шафрану підлогу, а коли вона розбилася на друзки, сказав, бачачи навколо страшенно здивовані

погляди:

– Любі мої, веселіться і не дивуйтеся. Старість, безсилля – сумні супутники останніх літ життя. Але я вам дам добрий приклад і добру пораду: можна, бачите, не чекати, коли надійдуть, піти добровільно, як я й зроблю.

– Що хочеш учинити? – кілька голосів запитали занепокоєно.

– Хочу веселитися, пити вино, слухати музику, дивитися на ці божественні форми, що ви їх біля мене бачите, а потім заснути з увінчаною головою. Я вже попрощався з імператором, тож чи хочете послухати, що йому на прощання написав?

Сказавши це, видобув із-під пурпурового узголів'я табличку й почав читати:

«Знаю, о імператоре, що виглядаєш нетерпляче мого прибуття і що твоє вірне серце друга сумує вдень і вночі за мною. Знаю, що обсипав би мене подарунками, довірив би мені префектуру Преторії, а Тигеллінові б наказав бути тим, для чого створили його боги: сторожем мулів у тих твоїх землях, які ти дістав, отруївши Доміцію. Вибач мені, одначе присягаюся тобі Гадесом і тінями твоєї матері, дружини, брата й Сенеки, що там перебувають, що приїхати до тебе не можу. Життя є великим скарбом, любий мій, я ж із того скарбу вибирати вмів найцінніші коштовності. Але в

житті є й такі речі, яких я довше терпіти не зможу. Ох, не думай, будь ласка, буцім уразило мене те, що вбив ти матір, і дружину, і брата, що ти спалив Рим і відправив до Еребу всіх порядних людей у твоїй державі. Ні, мій правнуче Хроноса. Смерть є долею людського стада, від тебе ж інших вчинків годі було сподіватись. Але калічити собі вуха ще довгі роки твоїм співом, бачити твої доміціївські тонкі ноги, що метляються в пірейському танку, слухати твою гру, твої декламації та твої поеми, бідолашний провінційний віршомазе, – ось що над мою силу і збудило бажання померти. Рим затуляє вуха, слухаючи тебе, світ із тебе сміється, я ж за тебе червоніти не хочу, не можу. Виття Цербера, милий мій, хоча подібне до твого співу, менше мені дозолятиме, бо не був йому ніколи другом і за голос його соромитися не мав обов'язку. Бувай здоровий, але не співай, убивай, але не пиши віршів, отруюй, але не танцюй, підпалюй, але не грай на цитрі – цього бажає тобі й цю останню дружню пораду посилає тобі Арбітр елегантності».

Учасники бенкету злякалися, знали ж бо, що, коли б Нерон владу втратив, удар був би для нього менш жорстокий. Зрозуміли теж, що людина, яка написала такого листа, мусить померти, і до того ж їх самих охопив смертельний страх, що такого листа слухали.

Але Петроній розсміявся таким щирим і веселим

сміхом, ніби йшлося про невинний жарт, потів обвів поглядом присутніх і сказав:

– Веселіться й женіть подалі тривогу. Ніхто не зобов'язаний хвалитися тим, що цього листа вислухав, я ж похвалюся ним хіба що Харону в час переправи.

І кивнув лікарю-греку і простягнув йому руку. Спритний грек як оком змигнути перев'язав її золототканою пов'язкою і розітнув жилу на згині руки. Кров бризнула на узголів'я і облила Евніку, яка, підтримавши голову Петронія, схилилася над ним і сказала:

– Повелителю мій, невже ти гадав, що я тебе відпущу? Коли б хотіли боги подарувати мені безсмертя, а імператор – владу над світом, я й тоді пішла б за тобою.

Петроній усміхнувся, звів голову, торкнувся вустами її вуст і відповів:

– Ходімо зі мною.

І потім додав:

– Ти ж насправді мене кохала, божественна моя!..

А вона простягла лікарю свою рожеву руку, й за хвилину кров її полилася, змішуючись із його кров'ю.

Але він подав знак диригентові, і знов озвалися цитри й голоси, співано спершу *Harmodiosa,* а потім забриніла пісня Анакреонта, в якій поет скаржився, що одного разу знайшов під дверима змерзле й заплака-

не дитя Афродіти: забрав його, відігрів, висушив його крильця, а воно, невдячне, пронизало йому в нагороду серце своєю стрілою, і відтоді він утратив спокій…

Притулившись одне до одного, Петроній та Евніка, мов два божества, слухали, усміхаючись і бліднучи. Коли пісня завершилася, Петроній розпорядився розносити далі вино і страви, потім завів розмову з учасниками бенкету, що сиділи поблизу, про дріб'язкові, але приємні речі, про які зазвичай розмовляють на бенкетах. Урешті покликав грека, щоб йому перев'язав на хвилину жили, – сказав, що його змагає сон і хотів би ще віддатися Гіпносу, поки Танатос приспить його назавше.

І дійсно заснув. Коли прокинувся, голова дівчини лежала вже, подібна до білої квітки, на його грудях. Тоді поклав її на узголів'я, щоб іще раз подивитися. Потім знову розв'язано йому жили.

Співаки за його знаком затягли нову пісню Анакреонта, і цитри їх супроводжували тихо, щоби не заглушати слів. Петроній блід усе дужче, коли останні звуки змовкли, звернувся ще раз до учасників бенкету:

– Друзі, зізнайтеся, що разом з нами гине…

Але не зміг закінчити; рука його останнім рухом обняла Евніку, потім голова його відкинулася на узголів'я – і сконав.

Одначе учасники бенкету, дивлячись на ці два білі

тіла, подібні до чудових статуй, зрозуміли добре, що з ними разом гине те єдине, що лишалось іще в їхнього світу: його поезія і краса.

Епілог

Спершу бунт галльських легіонів під проводом Віндекса не здавався занадто загрозливим. Імператору йшов лише тридцять перший рік життя, і ніхто не смів сподіватися, що світ незабаром уже позбудеться кошмару, що його душить. Згадували, що серед легіонів не раз уже, ще за попередніх імператорів, траплялися заворушення, які, одначе, придушувалися, не призводячи до зміни влади. Так, за Тиберія Друз приборкав бунт паннонських легіонерів, а Германік – надрейнських. «Хто б зрештою, – говорили люди, – міг після Нерона прийти до влади, коли всіх майже нащадків божественного Августа винищено за його правління?» Інші, дивлячись на колосальні статуї, що зображували його як Геркулеса, мимоволі думали собі, що ніяка сила такої могутності не зламає. Були й такі, що відтоді, як виїхав до Ахайї, сумували за ним, бо Гелій і Поліклі т, яким доручив правити Римом та Італією, правили ще кривавіше за нього.

Ніхто не був певен за своє життя та майно. Закон перестав охороняти.

Погасла гідність людська й доброчесність, послабилися родинні зв'язки, а знікчемнілі серця не сміли навіть сподіватись. Із Греції доходило відлуння про нечу-

вані тріумфи імператора, про тисячі вінків, які здобув, і тисячі переможених суперників. Світ видавався суцільною кривавою і блазенською оргією, але водночас укорінювалася думка, що надійшов край чеснотам і важливим справам, настав час танців, музики, розпусти, крові й що надалі так уже й мусить іти життя. Сам імператор, якому бунт відкривав шлях до нових грабунків, не вельми турбувався стосовно бунтівних легіонів і Віндекса, й навіть нерідко радість свою з того приводу виявляв. Із Ахайї не хотів також виїжджати, і лише коли Гелій повідомив йому, що подальше зволікання може призвести його до втрати влади, вирушив до Неаполіса.

Там знову грав і співав, пропускаючи повз вуха вісті про все більш загрозливий перебіг подій. Даремно Тигеллін розтлумачував йому, що раніше бунти легіонів не мали вождів, тепер же стоїть на чолі муж із давнього роду аквітанських королів, а до того ж воїн славний і досвідчений. «Тут, – відповідав Нерон, – слухають мене греки, що єдині слухати вміють і єдині достойні мого співу». Говорив, що першим його обов'язком є мистецтво і слава. Але коли врешті дійшла до нього звістка, що Віндекс назвав його кепським артистом, зірвався й виїхав до Рима. Рани, завдані йому Петронієм, які загоїло перебування в Греції, роз'ятрилися в його серці, й хотів у сенаті шукати справедливості за таку нечува-

ну образу.

Побачивши по дорозі групу, відлиту з бронзи, яка зображувала галльського воїна, поваленого римським вершником, сприйняв це за добру прикмету, й відтоді, якщо згадував бунтівний легіон і Віндекса, то лише для того, щоб із них посміятися. В'їзд його до міста затьмарив усе, бачене досі. В'їхав на тій самій колісниці, на якій колись Август справляв свій тріумф. Зруйновано одну арку цирку, аби звільнити прохід для процесії. Сенат, вершники й неозорі натовпи вийшли йому назустріч. Мури дрижали від вигуків: «Привіт, Августе, привіт, Геркулесе! Привіт, божественний, єдиний, олімпієць, піфієць, безсмертний!» За колісницею несли здобуті ним вінки, назви міст, у яких тріумфував, і виписані на таблицях імена майстрів, яких переміг. Нерон сам був у захваті й запитував схвильовано августіанів, які його оточували, що є тріумф Цезаря в порівнянні з його тріумфом. Думка, що в кого-небудь зі смертних сміє здійнятися рука на такого метра-напівбога, в голові його не знаходила місця. Почувався істинним олімпійцем і через це – в безпеці. Запал і шаленство натовпів збуджували його власний шал. Ось чому видатися могло того дня, що не тільки імператор і місто, але весь світ збожеволів.

Під квітами та стосами вінків ніхто не вмів побачити прірви. Одначе ще того ж вечора колони й му-

ри храмів укрилися написами, в яких перераховувалися лиходійства імператора, були погрози йому близькою розплатою й кепкування з нього як з артиста. Із уст в уста передавалася фраза: «Доти співав, аж поки півнів розбудив»[386]. Тривожні вісті почали кружляти містом і розросталися до потворних розмірів. Неспокій охопив августіанів. Люди в непевності, що покаже майбутнє, не сміли вимовити побажань надії, майже не сміли відчувати й думати!

А Нерон жив і далі тільки театром і музикою. Захоплювали його щойно винайдені музичні інструменти і новий водяний орган, який випробовували на Палатині. Здитинілим і нездатним до якогось рішення або дії розумом уявляв собі, що далекосяжними намірами вистав і видовищ відверне небезпеку. Прибічники, бачачи, що замість турбот про казну та військо дбає лише про влучні слова для зображення жахів, почали втрачати голови. Інші, одначе, припускали, що тільки заглушає відчуття тривоги в собі та в інших цитатами, маючи в душі неспокій. Із цієї причини його дії стали гарячковими. Щодня тисячі намірів з'являлись у нього в голові. Іноді зривався, щоб запобігти небезпеці, наказував складати на повози цитри й лютні, озброювати молодих рабинь, як амазонок, і водночас зі Сходу стягувати легіони. Часом знову думав, що не війною, а

386 *…поки півнів розбудив…* – тобто галлів (від *лат.* gallus – «півень»).

співом упорається з бунтом галльських легіонів. І душа його тішилася тим видовищем, яке мало відбутися після задобрювання піснею солдатів: ось легіонери оточать його зі сльозами в очах, а він їм заспіває епінікій, після якого золотий вік почнеться для нього і для Рима. Часом знову вимагав крові; часом говорив, що погодиться на володарство у Єгипті; згадував віщунів, які пророкували йому панування в Єрусалимі, або розчулював себе думкою, що як мандрівний співак зароблятиме на хліб щоденний, і міста й країни шануватимуть у ньому вже не імператора, не володаря землі, а пісняра, якого не зродило досі людство.

І так метався, шаленів, грав, співав, змінював наміри, змінював цитати, перетворював життя своє і світу на якийсь недоречний, фантастичний і водночас жахливий сон, на верескливу виставу, що складалася з пихатих фраз, кепських віршів, стогонів, сліз і крові, а тим часом хмара на Заході росла і з кожним днем набирала сили. Чаша терпіння переповнилася, блазенська комедія, очевидно, добігала кінця.

Коли вісті про Гальбу і прилучення Іспанії до бунту дійшли до його слуху, оскаженів. Розбивав кубки, перекинув бенкетний стіл і почав видавати накази, яких ні Гелій, ні сам Тигеллін не наважувалися виконати. Перебити всіх галлів, які мешкають у Римі, потім підпалити ще раз місто, випустити звірів із віваріїв, а сто-

лицю перенести до Александрії – усе це видавалося йому діяннями великими, вражаючими і легкими. Та вже дні його всемогутності минули, й навіть спільники його колишніх лиходійств почали дивитися на нього як на безумця.

Смерть Віндекса та розбрат у лавах бунтівних легіонів, здавалося, все-таки знову переважать на чашах терезів на його користь. Уже нові бенкети, нові тріумфи й нові вироки обіцяно було в Римі, коли якось уночі з табору преторіанців примчав на змиленому коні гонець з повідомленням, що в самому місті солдати підняли прапор бунту й оголосили Гальбу імператором.

Імператор спав у час прибуття гінця, але, прокинувшись, даремно гукав охоронців, які мали пильнувати вночі біля його дверей. У палаці було вже порожньо. Раби тільки грабували у віддалених закутках усе, що потрапить під руку. Але його вигляд наполохав їх, він же блукав самотній по палацу, наповнюючи його вигуками тривоги й розпачу.

Врешті все-таки вільновідпущеники Фаон, Спір та Епафродіт прибули рятувати його. Переконували його втікати, не гаючи жодної хвилини, але він усе ще тішив себе якимись сподіваннями. А коли б, вбраний у жалобу, виголосив промову до сенату, чи сенат би устояв перед його слізьми та красномовством? Коли б ужив

усе своє ораторське мистецтво, весь свій пафос і акторський талант, чи хтось у світі зміг би йому чинити спротив? Чи йому не дали б хоч префектуру в Єгипті?

А вони, звиклі до плазування, не сміли ще заперечити прямо, застерегли його тільки, що перш ніж він дійде до Форуму, люд розірве його на шматки, і пригрозили: якщо він не сяде негайно на коня, вони покинуть його також.

Фаон запропонував йому схованку на своїй віллі за Номентанською брамою. За хвилину сіли на коней і, накривши голови плащами, помчали до міської околиці. Ніч добігала кінця. На вулицях панував уже все-таки рух, провіщаючи надзвичайність становища. Солдати поодинці та малими загонами розійшлися по місту. Недалеко від табору кінь імператора раптом шарпнувся вбік, злякавшись трупа. Плащ зсунувся з голови вершника, і солдат, який у ту саму мить опинився біля нього, впізнавши імператора, але вражений раптовою зустріччю, лише віддав йому честь. Проїжджаючи повз табір преторіанців, почули голосні вигуки, що славили Гальбу. Нерон зрозумів нарешті, що наближається година смерті. Опанував його страх і докори сумління. Говорив, що бачить перед собою темряву у вигляді чорної хмари, а з хмари тієї висуваються до нього обличчя, в яких упізнає матір, дружину та брата. Зуби в нього цокотіли від жаху, а все-таки

його душа комедіанта знаходила ніби якусь насолоду в грізних подіях. Бути всемогутнім володарем землі й утратити все – видавалося йому вершиною трагедії. Тож, вірний собі, грав першу в ній роль до кінця. Опанувала його гарячка цитат і палке бажання, щоб присутні запам'ятали їх для нащадків. Іноді говорив, що хоче померти, і гукав Спікула, який убивав майстерніше за всіх гладіаторів. Іноді декламував: «Мати, дружина й отець наказують вмерти мені!» Все-таки пробуджувались у ньому час від часу спалахи сподівання – марного, дитинного. Він знав, що йде на смерть і, водночас не вірив у це.

Номентанську браму застали відчиненою. Їдучи далі, проминули Остріан, де проповідував і хрестив Петро. Удосвіта були на віллі Фаона.

Там вільновідпущеники вже не приховували від нього, що настав час померти, тож наказав викопати для нього яму і ліг на землі, щоб із нього могли зняти точну мірку. Але, дивлячись на викинуту землю, відчув, як огортає його страх. Гладке лице його зблідло, а на лобі, мов уранішня роса, виступили краплі поту. Зволікав. Голосом тремтячим і водночас акторським оголосив, що година ще не настала, потім знову почав цитувати. Насамкінець прохав, щоб його було спалено. «Який же артист гине!» – повторював ніби зі здивуванням.

Тим часом прибув гонець Фаона з повідомленням, що сенат виголосив йому вирок і що матеревбивцю має бути покарано за давнім звичаєм.

– Який же це звичай? – запитав побілілими губами Нерон.

– Шию тобі затиснуть колодкою і засічуть тебе на смерть, а тіло вкинуть у Тибр! – відповів жорстко Епафроділт.

А Нерон розвів поли плаща на грудях.

– Отже, час! – сказав, глянувши в небо.

І ще раз повторив:

– Який же артист гине!

У цю хвилину почувся тупіт копит. То центуріон на чолі солдатів прибував за головою Агенобарба.

– Поквапся! – закричали вільновідпущеники.

Нерон приклав ніж до шиї, але боязкою рукою, й видно було, що ніколи не зважиться встромити лезо. Тоді несподівано Епафроділт штовхнув його руку, й ніж увійшов аж по руків'я, – очі Нерона вилізли з орбіт, страшні, величезні, наповнені жахом.

– Несу тобі життя! – закричав, заходячи, центуріон.

– Запізно, – відповів хрипким голосом Нерон.

Потім додав:

– Ось вона, вірність!

Як оком змигнути смерть одбилася на його лиці. Кров із гладкої шиї цебеніла чорним струменем на са-

дові квіти. Ноги його смикнулися, загрібаючи землю, – і він сконав.

Вірна Акта вгорнула вранці його тіло коштовною тканиною і спалила на вогнищі, щедро посиланому пахощами.

І так одійшов Нерон, як минає вихор, гроза, пожежа, війна або моровиця, а базиліка Петра[387] на Ватиканському пагорбі височіє над Римом і світом.

А поблизу Капенської брами стоїть нині маленька капличка з дещо затертим написом: *«Quo vadis, Domine?»*

[387] *Базиліка Петра* – собор Св. Петра, який будувався за участі Мікеланджело.

2